

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LXX/2

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE

LXX/2

ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ
GORDANA ŠTASNI

LES TURCISMES À SENS SPATIAL DANS
LES LANGUES BALKANIQUES ET LEURS
DIALECTES

Comité de rédaction

*Dr. Nedeljko Bogdanović, Dr. Žarko Bošnjaković, Dr. Miodrag Jovanović,
Dr. Dragomir Kozomara, Dr. Sofija Miloradović, Dr. Radivoje Mladenović,
Dr. Miroslav Nikolić, Dr. Dragoljub Petrović, Dr. Mihai Radan, Dr. Slobodan
Remetić, Dr. Rada Stijović*

Rédacteur en chef
SLOBODAN REMETIĆ

BELGRADE
2023

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

LXX/2

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ
ГОРДАНА ШТАСНИ

ТУРЦИЗМИ С ПРОСТОРНИМ
ЗНАЧЕЊЕМ У КОНТЕКСТУ БАЛКАНСКИХ
ЈЕЗИКА И ЊИХОВИХ ДИЈАЛЕКАТА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Жарко Бошњаковић, др Миодраг Јовановић,
др Драгомир Козомара, др Софија Милорадовић, др Радивоје Младеновић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејровић, др Михај Радан,
др Слободан Реметић, др Рада Симијовић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2023

Покренут 1905. године.

Главни уредници:

Академик Александар Белић (1905–1960),
академик Михаило Стевановић (1960–1974),
академик Павле Ивић (1976–1999),
академик Александар Младеновић (2002–2010),
академик АНУРС Слободан Реметић (2010–).

Секретар часописа
Др Марина Јуришић

Прихваћено на VII скупу Одељења језика и књижевности САНУ 31.
октобра 2023. године на основу рецензија: др Слободана Реметића
(АНУРС, Бања Лука), др Марије Ђинђић (Институт за српски језик САНУ,
Београд) и др Марине Јуришић (Институт за српски језик САНУ, Београд).

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнеза Михаила 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнеза Михаила 36/1

Телефон: 011/2027-121
e-mail: srpski.dijalektoloski.zbornik@gmail.com, profesorremetic@gmail.com
www.isj.sanu.ac.rs

Часопис излази годишње

Компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
Планета принт
Београд, Виноградарски венац 9/10

УДК: 81'373.43:811.512.161
81'371:114
811(497)
Изворни научни рад

САДРЖАЈ

I. УВОД	7
1. Поимање простора	7
2. Предмет истраживања	9
3. Формирање корпуса	14
4. Теоријско-методолошки приступ предмету проучавања	17
5. Циљеви истраживања и исход	24
II. АДАПТАЦИЈА ТУРЦИЗАМА С ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ПОСМАТРАНИМ ЈЕЗИЦИМА	29
1. Трансфонемизација турцизама и њихов утицај на фонетски систем јужнословенских и других балканских језика и њихових говора	29
2. Морфолошка адаптација турцизама	43
3. Семантичка адаптација турцизама	46
4. Деривациони потенцијал турцизама с просторним значењем	65
5. Статус турцизама с просторним значењем у лексикону језика примаоца	78
III. РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОСТОРА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ И ДРУГИМ БАЛКАНСКИМ ЈЕЗИЦИМА	93
IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	429
V. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	441
VI. ИНДЕКСИ	453
1. Абецедни индекс турске грађе	453
2. Азбучни индекс српске грађе са годином појављивања пре 1818. .	455
3. Азбучни индекс македонске грађе	457
4. Азбучни индекс бугарске грађе	459
5. Абецедни индекс румунске грађе	460
6. Абецедни индекс цинцарске грађе	461
7. Абецедни индекс албанске грађе	462
8. Алфabetски индекс грчке грађе	463
9. Збирни индекс <i>nomina loci</i> по семантичким микропољима	464
10. Индекс суфикса којима су изведене <i>nomina loci</i>	468
ПРИЛОГ: Електронски извори преузетих фотографија	471
SUMMARY	479
УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ	483

I. УВОД

1. Поимање простора

1.0. Простор и време представљају базичне онтолошке појмове. Стога је простор, као примарна појмовна категорија, предмет интересовања бројних наука и дисциплина, у првом реду математике и физике, али и филозофије и лингвистике. Филозофско схватање простора одражава се и на његово дефинисање у природним наукама, може се рећи рећи и обрнуто. Генеза тумачења простора у филозофији потиче још од доба антике, а идеја о простору развија се у континуитету до савременог доба. Филозофи на различите начине схватају простор – као посебан ентитет, као однос између ентитета или као део концептуалног оквира.

1.1. Прве расправе о природи, суштини и начину постојања простора проналазимо у Платоновом *Тимају*, Сократовом размишљању о ономе што су Грци звали *khôra* (простор) или у Аристотеловој *Физици* (*Делџа*, књ. IV), где се време схвата посредством термина *topos* (место). Овим проблемима бавили су се и филозофи у доба ренесансе, али до значајног преокрета у схватању простора долази у XVII веку.

Занимљиви су опречни ставови заступљени у схватању простора И. Њутна и Г. В. Лајбница. Наиме, Њутн је заступао теорију апсолутистичког, а Лајбниц релационистичког схватања простора. Према Њутну, простор је „онтолошки примаран у односу на објекте који се у њему налазе. Апсолутни простор је бесконачан, тродимензионални еуклидски. Он представља јединствен референтни оквир у коме можемо посматрати кретање“, док према Лајбницовом релационистичком схватању, „простор није онтолошки примаран у односу на материјалне објекте нити постоји независно од њих, већ представља структуру релација у којима објекти могу стајати. Простор не постоји независно од међусобних релација објеката“ (Stojnić 2009: 261).

Ипак, прекретницу у филозофском поимању простора представља учење И. Канта које такође има своју развојну путању. Првобитно Кантово схватање простора било је релационистички утемељено (попут Лајбницовог), а другачије поимања простора износи у *Инаугуралној дисертацији* где је

простор представљао као чист опажај. „Наиме, Кант тврди да простор није појам апстрахован из искуства (будући да спољашње опажање претпоставља појам простора, а не ствара га), већ представља чист опажај и уједно фундаменталну форму спољашњег опажања. Тако се аксиоми геометрије не могу извести из неког универзалног појма простора, већ се могу спознати само чистим опажањем. Дакле, тродимензионалност простора, или чињеницу да између две тачке можемо повући само једну праву линију, не изводимо из универзалног појма простора, већ сазнајемо помоћу чистог опажања“ (Stojnić 2009: 272).

Хегелово разумевање простора и времена такође представља значајн напредак у филозофији. З. Радосављевић истиче да ће Хегел „првобитно и потпуно апстрактно одређење природе као спољашњости поистоветити са простором“.¹

1.2. На сазнајном, когнитивном плану „семантика покрета и локације, тј. простора, даје облик не само времену, него читавом низу семантичких поља. Реч је, у првом реду, о оним концептима који се не могу перципирати. Када се наш ум суочава са таквим случајевима, он не почиње концептуализацију од нуле, већ се служи просторним концептима и прилагођава их новонасталим потребама. О томе сведоче основни постулати Џекендофове концептуалне семантике (1983), који почивају на схватању да се догађаји и стања у појмовној структури организују посредством ограниченог низа принципа, а значајан део тих принципа потиче из човековог схватања простора. Појам простора, дакле, има примарну улогу у организацији нашег појмовног система (Rasulić 2004: 31).

Тако, Д. Стаменковић објашњавајући везу између простора и времена, наводи ставове Џ. Мандлер (2006) о томе како људски ум, да би разумео сложени појам времена, често посеже за појмовима простора и кретања кроз простор, који су, ако не једноставнији, онда макар видљивији и повезани са концептима које кроз одрастање усвајамо пре осталих (Stamenković 2018: 495).

1.3. Схватање простра у духу Кантове филозофије може имати додирних тачака и са лингвистичким поимањем овога феномена. Човек на основу опажаја простора гради своје искуство у најширем смислу, и то у интеракцији са животном средином, осмишљавањем и организовањем живота у њој, а у језику се формирају јединице у чијем је појмовном садржају заступљено његово опажајно и искуствено поимање простора. Познат је утицај природе и конфигурације животног простора на језик народа који у том простору

¹ http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/theoria/XL_1/d2/html_ser_lat.

обитава, што се одражава и на формалне могућности исказивања феномена простора.

У већини језика семантичка категорија простора једна је од најразвијенијих. Тако у системима многих, ако не и свих природних језика постоје језички подсистеми, често прилично сложени, чије се јединице употребљавају за денотирање просторних односа (Пипер 1997: 11–12).

2. Предмет истраживања

2.0. Главни предмет истраживања представљају *nomina loci* (NL) турског порекла дакле именице којима се исказује просторно значење. Идентификација и категоријални опис именица са овим значењем, без обзира на њихово порекло, намеће бројна питања која откривају низ теоријско-методолошких и типолошких проблема јер су појмови у природи, као што су то простор и време, човеку интуитивно јасни, па отуда и једноставни, све до момента када их треба дефинисати. Чињеница је да је само одређење места или простора и семантичких граница на основу којих се поуздано може одредити шта све спада у домен простора веома дифузно. О. Виноградова (2001: 5) наглашава да је то једна од најтеже одредивих категорија повезана с човеком перцепцијом спољашњег света, укључујући при томе и утврђивање просторних карактеристика.

Ако пођемо од става да је место или простор уобичајени облик материје, то значи да било који предмет или појава у ванјезичкој стварности има неке просторне карактеристике.² Отуда, према неким лингвистима, именице којима се означавају, нпр. посуде, превозна средства (копнена, пловила, ваздушна превозна средства) или делови тела припадају именицама типа NL. Наравно, такви су називи на периферији нечије идеје о месту, простору или се пак само у одређеном контексту могу назвати NL (Сироштан 2016: 11). Уобичајен је међутим став да су то именице које у својој појмовној вредности садрже компоненте које носе информације о карактеристикама пејзажа и животне средине, те да су то и називи места где се одвија каква активност или процес.

У овом истраживању првенствено полазимо од схватања да су NL језичка средства којима се именује отворени или затворени простор односно тело које заузима одређени простор. Спољашња мотивација за именовање

² У дефиницијама простора такође се могу учити проблеми везани за његово категоријално одређење и компоненту која је носилац његове идеографске вредности. На пример, *Space*, a boundless, three-dimensional extent in which objects and events occur and have relative position (<https://www.britannica.com/science/space-physics-and-metaphysics>). У филозофији се простор дефинише и као „оно у чему се све налази“ или, потпуно супротно, као „оно у чему се ништа не налази“ (Pavlović 1997).

отвореног простора може бити веома разноврсна – предели у природи, обрадива површина, простор на којем су биљне заједнице, простор где се одвијају одређене радње и активности и сл., а за именовање затвореног простора то је углавном активност, радња која се одвија у том простору или каква његова специјална намена. Ова категорија именица је веома отворена будући да на њихово формирање утичу ванјезички фактори – степен духовне и материјалне културе једне заједнице. Оне су у првом реду аутохтоне јединице, грађене од домаћих средстава, али од значаја су и оне лексеме прихваћене из других језика које су постале део система NL.

У њиховом појмовном садржају заступљена је архисема која саопштава информацију о простору и диференцијалне компоненте значења којима се спецификује номиновани простор. Међутим, најпроблематичније је утврђивање архисеме, јер је и само појмовно одређење простора проблематично (Штасни 2022а: 111).

2.1. Дакле, један од начина да се изрази и формализује концепт простора представљају именице с просторном идеографском вредношћу. Оне припадају категорији *nomina loci* (NL), која се сматра посебном творбено-семантичком категоријом, а до реализације просторног значења деривираних јединица „долази удруживањем семантичког потенцијала мотивне лексеме и семантичке информације садржане у суфиксу“ (Штасни 2007: 927).

Поред изузетно продуктивне творбе јединица овога типа, у лексичком систему српског језика заступљене су и оне које се са синхронијског становишта сматрају немотивисаним лексемама, као и оне које потичу из других језика.

У науци постоји став да „неизведене именице, мада и јесу називи неких места (*брег, брдо, до, њланина, њоле*), не спадају у месна имена, пошто се не деле са гледишта синхронијске творбене анализе. Сасвим је друга ствар када се месно значење добија уз помоћ одређеног комплета афикса, нпр. *брег* (није месно име) – *обрежје* (јесте месно име) и сл.“ (Киршова 1980: 102). Чињеница је да у лексичком систему има много више деривираних јединица које припадају категорији NL од оних простих, немотивисаних, што је један од формалних разлога да се NL сматрају искључиво творбеном категоријом. Међутим, овде постоји и разлог семантичке природе због којег се наведени приступ ипак може модификовати. Наиме, лексемама типа *брдо, брег* најпре се означава маса земље у одређеном, специфичном облику, а затим, посредством метонимијског трансфера, и простор на коме се именовани ентитет налази. И у случају речи типа *шума, луг* најпре се денотира биљна заједница, а тек онда, опет посредством метонимије, и простор на коме је именована биљна заједница. Ове реализације, садржане у њиховим појмовним вредностима, изразито су логички повезане, готово неодвојиве,

па је у овим случајевима настанак просторног значења последица семантичке деривације, а не примене афиксалних форманата, те се и оне могу сматрати именицама с просторним значењем.

Наведеним формалним приступом именицама с просторним значењем искључују се не само јединице које су немотивисане, нису последица творбених процеса, већ и оне страног порекла, које су такође веома заступљене у лексикону српског језика. Ипак, полазећи од семантичког критеријума, и оне имају значајну улогу у номинацији простора, и то у свим фундаменталним просторним поткатегоријама – са значењем отвореног простора или са значењем затвореног простора и свим семантичким нијансама везаним за њих, без обзира на творбене карактеристике. То се посебно односи на речи чије се страно порекло више не осећа и чији је семантичко-деривациони потенцијал у српском језику остварен индуковањем даљих деривата, чиме се испољава њихова сличност са аутохтоним немотивисаним речима.

2.2. У лексикону српског, али и других балканских језика, веома су заступљене речи страног порекла с просторним значењем. Неке од њих су бројне (турцизми [у свим јужнословенским и другим балканским језицима], грецизми, латинизми, галицизми, италијанизми, германизми, англицизми), док су друге са мањом (хиспанизми) или минималном заступљеношћу (русизми). Илустрације ради, али и ради потврде наведеног податка, дајемо краћи приказ лексема с просторним значењем страног порекла у српском језику.

2.2.1. Грецизми с просторним значењем углавном припадају интернационалном фонду (нпр. *акројола/акројољ* < *ακρόπολη* ‘акропол, бастион, бедем, узвишено и утврђено место град’: енгл. *acropolis*, нем. *Akropolis*, рус. *Акројољ*, *каџедрала* < *καθεδρικός ναός* ‘ктедрални храм’: енгл. *cathedral*, нем. *Kathedrale*, рус. *кафедралњий собор*, *маузолеј* < *μαυσωλείο*: енгл. *mausoleum*, нем. *Mausoleum*, рус. *Мавзолеј*); слично је и са називима установа или одељењима какве установе (нпр. *ајоџека* < *αποθήκη* ‘остава, магацин, складиште’, *архива* < *αρχείο* ‘архив, архива’, *клиника* < *κλινική*, *музеј* < *μουσείο*). Међу грецизмима се издвајају и називи географских ентитета (нпр. *игало* < *αιγιαλός* ‘морска обала’, *клицура* < *κλεισόūra* < лат. *clausūra*, *ливада* < *λιβάδι*, *лиџица* < *λίθος* ‘камен, камени блок’ и др.).

2.2.2. Попут грецизама, латинизми такође представљају значајан скуп лексема које припадају категорији NL. И они се према свом значењу и денотацији могу сврстати у неколико лексичких подгрупа: називи различитих објеката и просторије унутар њих, установа (нпр. *ајџријум*, *вила*, *каџиџел*; *амбуланџа*, *инџернајџ*, *санаџоријум*, *канџеларија*, *ординаџија*), те латинизми којима се именују области (нпр. *реџија*, *џериџорија*).

2.2.3. И међу галицизмима по бројности се издвајају називи објеката с различитом наменом (нпр. *ајарџман*, *барака*, *гарсоњера*, *дисџансер*, *кабина*, *мансарда*, *ресџоран*, *хоџел*), као и називи отвореног простора за саобраћај, шетњу или такмичења (нпр. *авенија*, *алеја*, *булевар*, *кеј*, *џистџа*, *џлаџо*).

2.2.4. Италијанизми су изразито регионално обележени, а стабилну употребу имају углавном називи географских ентитета (нпр. *лагуна*, *лидо*, *рива*, *ривијера*), као и хиспанизми (*кањон*, *џамџас*, *савана*).

2.2.5. Посматрано према лексичким групама, готово да и не постоји област у којој германизми нису заступљени, а међу њима је и велика група оних којима се означавају објекти с различитом наменом, као што су то називи угоститељских или продајних објеката, радионица, те називи стамбених и помоћних објеката и њихови делови (нпр. *бирџија*, *бирџи*, *бирџуз*; *буда*; *модисџерај*, *џеглерај*, *џресерај*; *ганак*, *џџајз*, *џуџа*, *џџала*).

2.2.6. Известан број мађаризама припада и посматраној категорији именица у српском језику. То су називи за територијалне јединице, насеља или делове насеља (нпр. *аџар*, *варош*, *јарош*, *џор*), затим назив за пољопривредно имање, али и за необрађено и запуштено земљиште (*салаш*; *џарлог*), као и са значењем угоститељског објекта (*чарда*).

2.2.7. Међу именицама типа NL заступљени су и англицизми. Једну групу англицизама чине називи продајних објеката (нпр. *драгсџор*, *маркеџ*, *секондхенд*, *суџермаркеџ*, *џоџ*, *џоурум*), као и називи угоститељских објеката (нпр. *наџџклуб*, *хоџел*, *џаб*, *снџк-бар*), пословних и фабричких просторија, просторија и простора за спорт (нпр. *оџис*, *џим*, *хала*, *ринџ*), затим називи саобраћајних објеката (*џаркинг*, *џунел*), али и назив пољопривредног добра – *фарма*, као и назив географског ентитета – *џунгла*.

2.2.8. У посматраној лексичкој категорији русизми су заступљени са малим бројем лексема. То су терминолошке географске јединице, којима се означавају природни ентитети у самој Руској Федерацији (*сџеџа*, *џајџа*, *џундра*).

2.2.9. Ипак, по бројности се међу лексемама с просторним значењем страног порекла издвајају турцизми, који представљају главни предмет интересовања у овој студији. Како наводи С. Теодосијевић, за турске позајмљенице у српском језику распрострањен је термин „турцизми“ под којим се „подразумевају не само речи турског порекла, већ и речи које воде порекло из арапског, персијског, као и мањи број речи из других језика (грчког, латинског, италијанског, француског и др.), које су ушле у српски језик турским посредовањем“ (Теодосијевић 2010: 56). Тако су се турцизми интегрисали у бројне лексиконе, нарочито у језицима балканског језичког савеза, те

је „рјечник једнога народа доста вјерна слика његове историје и цјелокупног развитка. Све оно што се дешавало у прошлости нашло је својеврстан одраз и у вјечитом пратиоцу људског живота – у језику“ (Пецо 1987: 7).

Као што је познато „у шароликој скали страних утицаја на српски језик и остале балканословенске језике, турски (османлијски) период је дошао као новији у односу на грчке или романске утицаје, али довољно дуг и снажан да би за собом оставио крупне трагове, нарочито у домену лексике“ (Радић 2001: 7).

2.3. Како наводи М. Ћинђић, „интезивни и директни језички контакти почињу у XIV веку када Турци Османлије освајају територије на Балкану на којима су живели јужнословенски народи. Из тих веза проистекла су и лексичка позајмљивања и велики прилив позајмљеница. Престиж који су у контактима имале Османлије, омогућио је брзо ширење културно-цивилизацијских тековина, а са њима, како нових појмова, тако и нових речи“ (Ћинђић 2013: 11). Тако су ширење турске власти и администрације, насељавање турског становништва, као и неизбежна исламизација словенског живља, изградња јавних објеката оријенталног типа – сакралних, привредних, друштвених и комуналних, подражавање турског господства у облачењу и понашању, прихватање турских обичаја, кухиње, музике и свега осталог што данас чини заједничко српско – турско културно наслеђе, постајали временом стожери ширења турских језичких утицаја на балканословенском терену.

П. Радић констатује да су турцизми, као страни лексички нанос, посебно одсликали оријенталну урбану цивилизацију, религију, државну и војну организацију, занатску привреду, патријархални живот и др.“ (Радић 2001: 7–8). Тематска класификација турцизама на основу грађе из Вукових речника показује области друштвеног живота у којима је турски утицај био најизраженији. Највећи број турцизама спада у лексичке групе које се односе на војску, трговину, администрацију, следе турцизми из области куће и покућства, занатства и алата, а издвојене су и групе са мањим бројем лексема – одећа и обућа, јело и пиће, воће и поврће, породични и лични живот, религија и обичаји (Пецо 1987: 223–235).

Важно је истаћи да поред аутентичних процеса, у првом реду творбених, лексичким иновацијама доприноси и процес лексичког позајмљивања, и то веома често у правцу интелектуализације и урбанизације језика, што свакако јесте случај и са речима турског порекла у време њиховог најинтензивнијег уплива у систем српског језика, о чему сведоче фундаменталне области живота и рада – политичка, верска, културна, у којима је лексика турског порекла нашла своје место.³ Истраживање Р. Драгићевић (2018: 62) показује да

³ О процесима интелектуализације, жаргонизације и урбанизације језика в. у Ристић 2012: 9–19.

су турцизми у периоду од XV до XIX века „дубоко зашли не само у сферу државне администрације, војске, занатства, покућства итд., већ и у сферу човековог духовног живота – осећања, мишљења, запажања о себи и другим људима.“

Највећи број турцизама позајмљен је усменим путем и из локалних турских говора, и то пре путем непосредног контакта, додиром широких маса народа, него писаном речју и делатности интелектуалаца (Адамовић 1973: 236). Као последица таквог непосредног контакта често се јавља разлика између фонетског лика турцизма и његовог етимона. Велики број турцизама у српскохрватски језик ушао је преко западнорумелијског дијалекта, који поседује извесне архаичне особине карактеристичне за ранији период развоја турског језика. Те особине су у то време већ биле ишчезле, нпр. у источнорумелијском дијалекту, који је био најближи истамбулском градском говору и који је послужио као основа за стварање савременог турског књижевног језика (Петровић 1997: 118–119). Према наводима М. Адамовића (1973: 236), из „османског књижевног језика српскохрватски језик је наследио мали број речи, које су ограничене углавном на официјелне називе Османске царевине и на термине исламске религије.“

3. Формирање корпуса

3.0. Овом приликом анализом су првенствено обухваћени турцизми преузети из РМС, делимично допуњени грађом из РСАНУ, према датој етимолошкој ознаци јер се у српском језику међу речима страног порекла с просторним значењем они истичу по бројности. Под турцизмима се не подразумевају само речи турског порекла, већи и оне које су потекле из арапског, персијског, као и мањи број речи из других језика (грчког, латинског, италијанског, француског и др.), а које су ушле у српски посредством турског језика. Поред грађе ексцерпираних из РМС, у анализу су укључене и јединице потврђене у народним говорима српског језика на основу дијалекатских речника будући да је номинација простора, посебно оног везаног за рурална подручја, али и за различите географске области на српском говорном подручју веома продуктивна, али и специфична, а специфичност произилази из потребе да се језичким јединицама означе просторни ентитети који су последица реалних потреба човека који живи на одређеном простору и активности које се на њему одвијају, као одраз материјалне и духовне културе. Обједињавањем стандарних јединица и дијалектизама стиче се увид у целокупну парадигму турцизама који припадају овој семантичкој категорији именица.⁴

⁴ Попис дијалекатских речника из којих је прикупљена грађа в. у Изворима.

Чињеница је да постоји разлика у заступљености и употреби турцизама у зависности од средине – сеоске или градске. Како констатује О. Јашар-Настева, тешко је разграничити генералне од локалних турцизама. „Но, факат е дека сите заемки не се адекватно познати и раширени. Додека најголем број од нив се општи за целото македонско подручје, па дури се употребуваат и во другите балкански јазици, извесен број од нив е ограничен само на некои краевии на некои професии“ (Јашар-Настева 2001: 29). Исти је случај и у српском језику.

Поред тога, треба истаћи да је грађа из дијалекатских речника знатно богатија и инвентаром лексема, творбеним и фонетским ликовима, као и значењима. Такође, она нам показује да ли је нека лексема део активног или пасивног фонда и који је њен ареал. Ако се неки турцизам из категорије NL јавља на целом српском језичком подручју, онда он спада у групу општих или генералних турцизама, а ако је заступљен само на неком мањем ареалу, онда он има локални карактер. У лингвистичким истраживањима важно је да се у једном језику или једном ширем ареалу, попут балканског језичког савеза, утврди инвентар општих и локалних турцизама. Поређењем са стањем у осталим балканским језицима, видели бисмо да ли неки турцизам из категорије NL има општебалкански ареал. Такође, биће интересно утврдити да ли су турцизми којима се ми бавимо заступљенији у подручјима ближним градовима или некада важним саобраћајницама будући да је ту био израженији утицај турског живља. Због разних померања становништа, може се показати да су турцизми сачувани управо у руралнијим подручјима. Народни говори могли би, на основу фонетских и творбених ликова, да нам покажу да ли турцизми везани за категорију NL припадају старијем или новијем слоју позајмљеница.

Трудили смо се да скоро из свих, нама познатих и доступних, дијалекатских речника ексцерпирамо турцизме са просторним значењем. Треба истаћи да се њихов обим и лексикографска обрада разликују од речника до речника, што ће рећи да неке збирке садрже десетине речи, па све до оних са хиљадама одредница, посебно оних са призренско-тимочке дијалекатске области. Из наших најраспрострањенијих дијалеката има највећи број дијалекатских речника или збирки речи. Тако са подручја херцеговачко-крајишког има 17, из шумадијско-војвођанског 10 лексикографских дела. Затим следе они из призренско-тимочке дијалекатске области (8), зетско-сјеничког (6) и косовско-ресавског (5) дијалекта.

Корпусом су обухваћена и хибридна образовања настала комбиновањем творбених елемената, најчешће основе турског порекла са домаћим афиксима „ако се утврди да је веза основа – суфикс настала на домаћем терену, односно према творбеним обрасцима који важе у српском језику“ (Радић 2001: 109). Нису ретки случајеви удруживања домаћих или одомаћених основа

са турским суфиксима, што је такође вид хибридне форме. Хибридне речи су примарно творбена категорија, а могу се јавити „као производ различитих међујезичких додира и утицаја, почевши од оних базичних, билингвног типа, до књижевнојезичких и општекултуролошких“ (Радић 2001: 131).

3.1. Како истраживање превазилази границе српског језика и његових дијалеката, корпусу припадају и у анализу су укључене NL које припадају јужнословенским (македонском, бугарском) и другим балканским језицима (румунском, цинцарском, албанском и грчком) и њиховим народним говори-ма.

Грађа за македонски језик је ексцерпирана из *Речник на македонски-оѝ јазик* (PMJ), *Речник на македонскиоѝ јазик*, Зозе Мургоски (PMJ₁), из студије О. Јашар-Настеве (2001) и Б. Видоеског (1999). За бугарски језик користили смо се следећим изворима: *Бугарско-срѝски речник*, Марина Младенова (БСР), *Български ѝѝлковен речник* (БТР) и *Български еѝтимологичен речник* (БЕР), који даје најбогатији преглед грађе из народних говора, па и оних које Македонци сматрају својима.

За остале несловенске балканске језике примере смо узимали од П. Скока, С. Петровић (СПГ) и БЕР, али и двојезичних речника: *Албанско-срѝски* (ASR), *Романско-македонски речник* (RMP), *Грчко-срѝски речник* (ГСР), *Новогреческо-рускии словарѝ* (НГРС/NEPA), а за прецизнија значења и етимологије служили смо се и једнојезичним речником новогрчког *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* (ΛΝΕΓ). Жао нам је што нисмо били у могућности да дођемо до дијалекатских речника несловенских балканских језика, што би методолошки било исправно јер бисмо имали богатији и сравноивији корпус. Такође, свесни смо чињенице да методолошки није исправно у објашњавању адаптација полазити од турских лексема из двојезичног речника стандардног турско-српског језика, већ је и ту требало у првом плану да се посматра стање у турском дијалекатском речнику (DS), у који нисмо имали увида. Овај проблем смо надоместили навођењем дијалекатских варијанти из осталих извора, али и предусретљивошћу колегинице Марије Ђинђић, којој и овом приликом захваљујемо на корисним сугестијама. Етимологије турцизама смо проверавали код П. Скока (Skok 1971, 1972, 1973), А. Шкаљића (Škaljić 1979), С. Петровић (СПГ) и у БЕР-у. Енциклопедијска значења турцизама наводили смо и према речнику Г. Елезовића (PKMD).

3.2. Варваризме, тачније турцизме, можемо анализирати у једном језику, нпр. у српскохрватском (Поповић 1884, Skok 1938–1939, Prince 1931) или у аромунском (Поленаковић 1939) или у више језика једног (балканског) ареала (Miklosich 1884), на једној територији са муслиманским или немуслиманским становништвом, као у Босни и Херцеговини (Skok 1938–1939, Škaljić 1957). Кратак коментар о овим збиркама турских лексема можемо наћи код

О. Јашар-Настева (2001: 9–12). Затим, можемо их посматрати у стандардном језику (Ћинђић 2013, Петровић 2012, Адамовић 1973) или у једном или у свим његовим дијалектима или говорима (Петровић 2012). Они могу бити предмет анализе и у језику појединих писаца који пишу на неком дијалекту, али и стандардним језиком (Томић 2015, Теодосијевић 2018). Такође, могу се посматрати на дијахроном и синхроном плану. Тако је, на пример, у македонском језику за неке турцизме који су у вези са NL утврђен век када су забележени у писаним споменицима: *махала* (15. в.), *дућан*, *чаршија*, *хан* (16. в.), *кадилак*, *нахија* (17. в.), *чивлик* (18. в.) итд. (Јашар-Настева 2001: 20–21). Захваљујући књизи др Велимира Михајловића, која је посвећена страним речима у предвуковском периоду (1972, 1974) и ми смо у прилици да наведемо годину када се јавио одређени турцизам (в. Индекс 2). Преглед тема и богату библиографију о турцизмима у српском и другим балканским језицима даје С. Петровић (СПГ).

4. Теоријско-методолошки приступ предмету проучавања

4.0. С обзиром на то да је истраживањем обухваћено више језика (турски, као језик давалац, а српски, македонски, бугарски, румунски, цинцарски, албански и грчки као језици примаоци), елементи компаративног приступа (упоредног и контрастивног) турцизмима с просторним значењем представљају основни теоријско-методолошки оквир, који је употпуњен елементима теорије језика у контакту, посебно на плану адаптације речи турског порекла у посматраним језицима. Како сликовито и веома лепо каже А. Пецо (1990: 128), турцизми су улазећи у српски језик, додајемо и не само у српски, „остављали своја граматичка обиљежја на вратима нашега језика и облачили се у наше граматичко рухо“, што је научним анализама и доказао. „Они су се често стилски и семантички иновирали, везујући своје метаморфозе дубоко за корене српског народног бића и народне свести. У тим стилским и семантичким сферама турцизми су на путу да постану једно од творбених обележја српског језика. Тиме они, у ствари, престају бити туђице“ (Радић 2001: 190).

Будући да је простор један од основних појмова у ванјезичкој стварности, јединице којима се он формализује сигурно да представљају вид језичке универзалије, без обзира на то којим се језичким конструкцијама остварује у различитим језицима. Наиме, како објашњава Р. Ђорђевић (2004: 399), у одређеним слојевима језичке структуре постоје сличности, односно заједничка обележја језика света, а те сличности достижу највиши ступањ у језичким универзалијама, док се у одређеним елементима језика јављају разлике означене термином језичке партикуларије. Суштину контрастивних истраживања управо чине систематски упоредни описи и проучавање двају

или више језика којима се откривају експлицитне сличности и разлике у структури и њиховој употреби.

Уочавање сличности и разлика у овом семантичком и лексичком подручју у сродним јужнословенским језицима у односу на несродни турски и у другим балканским језицима доприноси потпунијем сагледавању међујезичких утицаја и стања у системима посматраних језика. Ово се најбоље огледа на нивоу дијалеката истих или различитих језика који ступају у контакт и у којима се очитује сам процес позајмљивања (Петровић 2000: 804–805). Довођење ових језика у везу омогућава спровођење аналитичке компарације, односно компарације језика различитих типова, без обзира на њихову припадност одређеној језичкој заједници. Ипак, у науци постоје ставови да компаративна лингвистика и компаративна анализа проучавају генетски блиске језике и утврђује односе међу њима, док контрастивна лингвистика и контрастивна анализа изучавају генетски несродне језике; стога се подручје контрастивне анализе не поклапа са подручјем компаративне анализе (Filipović 1968: 4–5). Овакав приступ ипак не ограничава могућности обједињеног проучавања генетски сродних и генетски несродних језика.

Основни скуп језика који се посматра у односу на турски, представљају сродни јужнословенски језици, док генетски несродни (грчки, албански, румунски, цинцарски) углавном служе као поредбени материјал. Језици укључени у истраживање припадају балканском језичком савезу. Овој језичкој заједници припадају словенски (македонски, бугарски, а према С. Милорадовић (2013: 80) – призренско-тимочка дијалекатска зона српског језика) и словенским језицима несродни – румунски, цинцарски, албански и грчки, са својим дијалектима.

Турски језик припада алтајској породици, хеленска грана индоевропске породице представљена је грчким, који, као и албански и јерменски, чини засебну грану у оквиру породице. Из италске гране, преко говорног латинског, развили су се данашњи романски језици (Bugarski 2003: 47–54). Албански се сматра изолатом у оквиру индоевропске језичке породице; ниједан други језик није у потпуности везан за његову грану. Део је индоевропске језичке групе и сматра се да је еволуирао из једног од палеобалканских језика антике (Fine 1991: 18), иако је још увек неизвесно који тачно палеобалкански језик представља претка албанског језика, или где је у јужној Европи живело то становништво. Уопштено говорећи, нема довољно доказа да се албански повеже са једним од тих језика, било да је то неки од илирских језика или трачки и дачки (Curtis 2012).

Једини остали језици који су преживели чланови огранка индоевропског су јерменски и грчки. Цинцарски или влашки језик још познат као македон-армански језик, један је од најстаријих неолатинских језика. Близак је

румунском, али се од њега разликује по томе што на њега нису јаче утицали мађарски и словенски језици, већ углавном грчки.

4.1. Полазећи од основних поставки теорије језика у контакту Р. Филиповић објашњава сложене поступке прилагођавања речи страног порекла у језику примаоцу, уз навођење одговарајућих формула. Адаптација може да се одвија на: а) на фонолошком нивоу, а заснована је на супституцији фонема и остварена као делимична, потпуна или слободна; б) на морфолошком нивоу, процес који обухвата супституцију морфема, уз објашњење система трансморфемизације са свим њеним облицима – нултом, делимичном или потпуном; в) на семантичком нивоу, као нулта семантичка промена, као проширење значења (семантичка екстензија) и као сужење значења (семантичка рестрикција), које се даље рашчлањују на проширење и сужење с обзиром на број значења и на број семантичких поља.

Р. Филиповић се у домену семантичке адаптације примарно бави односом облик – значење, али и са освртом на полисемију посуђеница и семантичке промене и типове семантичке експанзије (Filipović 1986).

Још је један важан појмовни и методолошки аспект који се тиче фаза адаптације посуђених лексичких јединица. Наиме, анализа адаптације с обзиром на модел, компромисну реплику и реплику допуњена је увођењем дистинкције између примарних и секундарних промена посуђеница, односно примарне и секундарне адаптације. Та је дистинкција хронолошка, али – што је још важније – и квалитативна, чиме се аналитичару омогућује да обухвати и неке промене које су у ранијим теоретским и методолошким приступима остајале незапажене.

Примарна адаптација догађа се у ситуацији двојезичности и резултира компромисном репликом посуђенице. У том примарном раздобљу утицаји језика даваоца и језика примаоца делују симултано и доводе до настанка вишеструких и нестабилних варијанти компромисне реплике. Секундарна адаптација, с друге стране, догађа се у ситуацији једнојезичности, након што је посуђеница већ прихваћена и интегрисана у језик прималац и након што је ушла у интеракцијске односе са системом тога језика. Језик давалац више не утиче на секундарну адаптацију: посуђеница живи властитим животом у језику примаоцу, као реч тога језика, и мења се (или не мења) као и било која друга реч која припада томе језику (нпр. *авлија*, *амбар*, *башиџа*, *бунар*, *бусија*, *буџак*, *долма*). И примарна и секундарна адаптација јављају се на свим нивоима анализе – фонолошкој, морфолошкој и семантичкој.⁵

4.2. На крају, имајући у виду слојевитост категорије простора и дифузност њених семантичких граница, у разматрању именицама типа NL

⁵ Теоријски и методолошки значај теорије Р. Филиповића у науци је потврђен и већ дуго у примени. О својевременој иновативности ове теорије в. у приказу: Ivir 1990: 83–86.

укључени су и елементи фази лингвистике и теорије прототипа будући да се ове две теорије ослањају једна на другу и да се на својствен начин допуњавају.

Познато је да човек јесте биће које категоризује и класификује. „Он одувек и непрестано (језиком и другачије) систематизује свет свеколике варијације што је опажа (а барем у домену живог, варијација и јесте, колико се зна, законом првога реда)“, наводи у свом *Уводу у фази лингвистике* М. Радовановић (2009: 11).

Прототип је базични појам у теорији категоризације. На схватање и дефинисање прототипа од изузетног су значаја била психолошка истраживања Е. Рош (1973, 1975, 1976, 1977, 1978). Концепти проистекли из експерименталних истраживања, који су на почетку били везани за рецепцију боја, касније ће се проширити на идеју прототипа као основног принципа у човековом категоризовању и у осталим доменима „перцепције структуре света“, а у оквиру замисли „когнитивне економије“ по нивоима. „И увек је реч, у ствари, о континуумима (градирању, скалама, рангирању, „гранулирању“) неке врсте и њиховом сегментирању, што на природном што на културом условљеном нивоу концептуализације света (народне таксономије, академског знања)“ (Радовановић 2009: 76–77). Категорије нису сачињене од равноправних чланова. Оне имају веома сложену структуру коју чине прототип, добри представници дате категорије, и њени лоши представници. Другим речима, припадност једној категорији не утврђује се само на основу одређења јесте члан и није члан категорије, него у којој је мери одређени ентитет добар односно лош члан категорије (Cruse 2006).

У складу с теоријом прототипа категорије се „састоје од ’језгра значења’ којег чине ’најјаснији случајеви’ (најбољи примери) категорије, ’окупљени’ осталим члановима чија сличност с тим језгром значења постепено опада.“⁶ Степен сличности једне јединице с прототипом мерљив је бројем карактеристика које су им заједничке. Међутим, нису све карактеристике подједнако важне, неке су значајније од других (Cruse 2006).⁷

На маргинама дате категорије налазе се примери чија се припадност категорији може довести у питање, с обзиром на њихову изразиту нетипичност, односно мали број заједничких атрибута с прототипом. Истовремено, најтипичнији чланови једне категорије имају најмањи број заједничких особина с члановима суседних категорија, док ће периферни чланови имати и

⁶ The basic idea is that a concept is centred round a representation of an ideal example, or prototype. On this view, whether something belongs to a category and, if so, how central it is, are determined by its degree of resemblance to the prototype (Cruse 2006).

⁷ Some prototype theorists interpret 'degree of resemblance to prototype' as 'degree of membership in the category'. On this interpretation, an ostrich would not be a full member of the category bird because it cannot fly (Cruse 2006).

по неколико атрибута којима се одликују и чланови суседних категорија, због чега теорија прототипа постулира и немогућност прецизног повлачења граница између тих категорија (Ungerer–Schmid 1996: 29).

Е. Рош је показала да су категорије организоване око перцептивно, односно искуствено најистакнутијег члана – прототипа, који је окружен другим, више или мање њему сличним и блиским члановима. Чланови категорије нису хијерархијски устројени, већ се међу њима успоставља однос заснован на принципу фазичности или градуелности.⁸

Језички феномен градуелности може се описати као вид концептуализације и номинације различитих фази вредности, које се могу сагледати у различитим језичким манифестацијама, а посебно на плану суптилног семантичког нијансирања, нарочито у домену изражавања квантитативне или квалитативне димензије одређених појмова (Штасни 2009: 136). Овај феномен огледа се и у чињеници да је „језик систем организмичког типа, чији се делови налазе у односу веће или мање међусобне условљености и функционалне подршке, без способности за самостално функционисање, по правилу без оштрих граница између делова тог система, са мноштвом прелазних облика“ (Пипер 2002: 134).

Овакав приступ омогућује утврђивање прототипичних категоријалних представника у домену NL, као и оних које су на њеној периферији. Примарно полазимо од чињенице да су у ванјезичкој стварности највидљивије просторне границе, из које произилази сасвим очекивана последица „да се и у интерпретацијама језичких израза с просторним значењем [...] ослонац тражи у појмовима који значе или имплицирају границу, нпр. неомеђеност извесног простора“ (Пипер 2008: 312). Стога се у типологијама именица с просторним значењем, па и турцизама, може поћи од основног обележја отворености, неограничености, неомеђености простора односно затворености, ограничености и омеђености простора. „Међу именима места можемо издвојити две међусобно повезане семантичке групе: 1) именице које значе отворено, неограђено место (рус. открытое пространство). Њихова основна семантичка карактеристика јесте означавање отворене површине, места које је слободно лоцирано у простору и ограничено само симболично; 2) именице које значе затворено, ограђено место (рус. закрытое пространство). Њихова основна семантичка карактеристика јесте означавање затвореног, јасно ограниченог простора, неке просторије“ (Киршова 1980: 104–105).

⁸ „Из тога разлога мека логика, следствено томе и фази лингвистика (фази граматика, или како слично именовано), и рачунају с појмовима границе, маргине, сиве зоне, нејасности, односно периферије и центра, а когнитивна лингвистика с појмовима прототипа односно прототипичности и непрототипичности у манифестацији језичких феномена“ (Радовановић 2010: 409).

Тако би првој групи припадали турцизми којима се у првом реду означавају географски појмови (нпр. *ада*, *богаз*, *сурдук*, *мегара*), административне јединице (*агалук*, *беглук*, *вилајет*, *валијај*, *кадилук*, *нахија*, *џашалук*, *санџак*, *чиџлук*), насељени простори (*махала*, *касаба*, *чаршија*) и сл., а другој групи турцизми којима се углавном именују објекти са различитом наменом (нпр. верски – *минаре*, *џекија*, *џамија*, административни – *мешићем*, радионице, фабрике – *амурлук*, *шећерана*, *казанџиница*, *канара*, *сарачана*).

Надаље се намеће питање о томе које могућности пружа категорија простора у правцу семантичке дисперзије, због чега слаби њена категоријална граница и како долази до одступања од првобитне просторне семантике.⁹ За разумевање овог проблема од изузетног је значаја један од фундаменталних фазилингвистичких појмова – транскатегоризација односно семантичка скаларност. Према речима М. Радовановића, транскатегоризација се тиче појава на граници међу класама, како граматичким тако и семантичким. „Реч је, дакле, о следећим типовима случајева: када нека лексичка јединица у различитим синтаксичким, семантичким и прагматичким окружењима може да преузме различите улоге, а да јој фонолошко-морфолошка структура остане неизмењена“ (Радовановић 2010: 413). Ово обележје односи се и на значењске реализације лексема условљене наведеним параметрима. Овакав став има подршку у теорији полисемије, а заснива се на утицају семантичке позиције лексеме на њену реализацију.¹⁰

Транскатегоризација се, дакле, доводи у везу и са семантичком категоријалном флексибилношћу или са феноменом који се може означити као дифузност значења односно као способност лексеме да развија значења која су различите категоријалне припадности. Уколико је до семантичке дисперзије дошло под утицајем неког од трансформационих механизма, активирањем компоненти значења из примарне реализације посматраног појма (метонимије, метафоре, синегдохе и др.), реч је о транскатегоризацији. Међутим, ако се семантичка дисперзија остварује понављањем творбеног модела, при чему се не успоставља веза између примарне реализације и секундарних реализација, већ између секундарних реализација и семантичког садржаја мотиватора, онда је реч о псеудотранскатегоризацији (Штасни 2022б: 125).

Добар пример транскатегоризације и псеудотранскатегоризације представља семантичка структура турске речи *lağım*, која има значења повезана метонимијским принципом, при чему је њихова заједничка компонента ‘позиција именованог простора’ (подземни, поткоп), а диференцијалне

⁹ М. Киршова констатује да је „категија месних имена најближа категорији носилаца својства (*nomina attributiva*) и категорији збирних имена (*nomina collectiva*)“ (1980: 104).

¹⁰ „Семантичка позиција детерминисана је, с једне стране, семантичким односима, семантичким слагањем у синтагми или реченици у којој се лексема реализује и, с друге стране, синтаксичком, реченичком функцијом, опет, у којој се лексема реализује. Дакле, семантичку позицију детерминишу лексичко слагање и синтаксичка функција“ (Гортан Премк 2004: 49).

компоненте носе информацију о намени подземног простора: 1. ‘подземни, одводни канализациони канал’, 2. ‘поткоп у каквом утврђењу за подземни ходник, тунел’, 3. ист. ‘поткоп у утврђењу са експлозивом чијим се активирањем изазива разарање’. У српском језику значења обухваћена семантичком структуром лексеме *лагум* такође су индукована метонимијом, али на основу другачијег модела: примарном реализацијом означава се средство ‘мина’ чијим деловањем настаје подземни простор с одређеном наменом ‘миниран поткоп испод утврђења, брда и сл.’ и ‘подземни ходник, тунел’, а реализација која је означена као покрајинизам ‘у брду ископан подрум за вино’ губи семантичку узајамност с примарним значењем ‘мина’, чува компоненту позиције која је затупљена у секундарним реализацијама, те се може одредити као псеудотранскатегоризована.

Иначе, псеудотранскатегоризација је често заступљена у значењима која одређене лексеме остварују у народним говорима. То је случај и са, на пример, значењем које има лексема *амбар* ‘погодак у прстеновању’. Оно није ни у каквој вези нити са примарном нити са секундарним реализацијама турцизма *амбар*. У српском и другим балканским језицима овај турцизам се јавља са примарним значењем ‘амбар, житни магацин, житница’, које је у турском секундарно, спецификовано и произилази из примарног ‘складиште, стовариште’.

Матодолошко-аналитички поступци засновани су такође и на елементима компоненцијалне анализе у поступцима тумачења стварања нових семантичких реализација турцизама с просторним значењем, издвајањем активних компоненти из полазног семантичког садржаја којима је индукована семантичка дисперзија турцизама с примарним просторним значењем. Поред наведених теорија, у анализу значењских реализација посматране грађе укључени су и сродни елементи донекле модификоване Толстојеве теорије семантичких микропоља, у првом реду у идентификацији интегралних и дифернцијалних семема, које кореспондирају са елементима компоненцијалне анализе. Овај приступ примењен је у класификацији именица с просторним значењем у одговарајуће тематске групе односно семантичка микропоља, посебно у организацији грађе представљене у семантичком индексу (в. Прилог 9). Под диференцијалним семантичким знаком подразумеване су све оне специфичности на основу којих се разликују значења речи у оквиру једног семантичког поља (Бошњакковић 1985: 4). На основу интегралних семантичких знакова конструисана су семантичка поља, укупно их је 12 (географски појмови, административне јединице, војни објекти и утврђења, сеоска и градска насеља, површине различите намене, површине различитог квалитета, јавне зграде и објекти, приватне зграде, објекти за смештај хране, објекти за гајење стоке, објекти за птице и рибе, објекти у вези са водом). У сваком издвојеном семантичком пољу идентификоване су уже тематске групе, на пример:

5. Површине различите намене:

- (а) површине уопште: *ѿоѿрак, ѿоѿракала, ѿоѿраг*;
- (б) за сејање, оранице: *мездраја, мезграја*;
- (в) за узгајање поврћа: *бавча, баџа, бајча, бакча, барча, бахча, бача, башиѿа, башића, башча; бачишиѿе, барчишиѿе, баичишиѿе; башиѿина, башиѿине; башиѿованџиница, баичеванџиница, баичеџиница, баиччованица; баиччинка; баиччовалук*;
- (г) за узгајање цвећа: *азбашча, ђул-башиѿа, башиѿица, баиччица*;
- (д) за узгајање бостана: *босѿан, босѿанлук, босѿанлък; босѿанишиѿе*;
- (ђ) за напасање стоке: *јајла, јалак; кишлак, кришак, крила, кџила; мераја, мера; суваѿ, суваѿишиѿе; чаир, чајир, чајер, чаира, чакира*;
- (е) под шумом: *корија, курија; орман*;
- (ж) за вађење камена: *мајдан, мајден, маден, мадем*;
- (з) за вађење креча: *кречана, киречана, ђиречана*.

5. Циљеви истраживања и исход

5.0. Циљеви овог истраживања су:

а) утврђивање заступљености турцизама у именичкој парадигми коју чине јединице за означавање простора у јужнословенским и другим балканским језицима и њиховим народним говорима;

б) утврђивање поступака прлагођавања речи турског порекла у посматраној категорији у контексту балканских језика;

в) утврђивање нивоа интегрисаности турцизама са значењем N_Lу лексички систем језика који су обухваћени истраживањем на основу њиховог деривационог потенцијала;

г) преиспитивање статуса истраживањем обухваћених турцизама у лексиконима језика којима припадају (активни : пасивни, општи : локални);

д) одређивање ареала на српском, јужнословенском и, када је то могуће, на балканском језичком простору, и то на основу прикупљене грађе и података из укључених извора.

Посматрање именица типа N_L у ширем језичком контексту – јужнословенским и другим балканским језицима, доприноси стварању општијег и комплетнијег сагледавања изабраних турцизама, али и утицаја турског језика на попуњавање лексикона балканских језика јединицима којима се формализује простор, као једна од најважнијих когнитивно-семантичких категорија. Истовремено, посуђене и адаптиране турске речи сведоче о блискости културног – духовног и материјалног миљеа народа на балканским просторима.

5.1. Крајњи исход представља речник турцизама с просторним значењем, који су забележени у јужнословенским и другим балканским језицима. Приступ овим јединицама заснован је на једнообразној лексикографској обради, при чему је свака одредница представљена на основу утемељених теоријско-методолошких поступака и постављених принципа дескрипције.

Према критеријуму обухвата лексике, овај речник спада у оне где су обрађене јединице одређене лексичке групе, изабране по принципу порекла речи, који укључује и друге елементе: хронолошки (будући да је свака лексема сагледана из етимолошког угла, као и то да ли је историцизам или архаизам, тј. застарела реч), територијални (укључује стандарнојезичке и дијалекатске јединице или регионализме или покрајинизме, како су већ маркирани у речницима), уз укључивање и њихових функционалних и стилистичких карактеристика (народно, простонародно, жаргон).

Лексикографски чланак обухвата информације различитог типа, које су и графички истакнуте знаком датим у загради. Наведени су етимолошки подаци о датој одредници (■); затим следе примери из несловенских балканских језика, а потом значење NL или мотивне речи са својим дериватима у турском (Тј.), српском (Сј.), македонском (Мј.) и бугарском језику (Бј.), при чему се у оквиру Сј., након изношења грађе из РМС, Скока, Шкаљића, дају примери из српских народних говора (◇), а тек након увида у стање система деривата у сваком језику, прелази се на анализу свих нивоа адаптације: фонолошке ► [Ф], морфолошке ► [М] и семантичке ► [С], затим се дају дериватолошки подаци ► [Д], синонимне везе (●) које дати турцизам формира са лексемама домаћег, али и са речима страног порекла и статус турцизма (◆), који је процењен на основу деривационог потенцијала и синонимне релације за сваки истраживањем обухваћени турцизам. Информације које се односе на семантичке реализације турцизама са примарним просторним значењем могу се у оквиру одреднице пратити по вертикали – значења остварена у сваком посматраном језику и његовим дијалектима, али и хоризонтално, и то на основу издвојених компоненти значења које су индуковале одређене реализације у домену простора, али и у другим доменима. Како наводи Ј. Влајић-Поповић, вертикалним читањем спознаје се читав потенцијал једне речи (у њеном истраживању глагола ударања), док се под хоризонталним читањем подразумева праћење једне исте семантичке нити, дефинисане шифром значења кроз све описане речи – чиме се кроз разноликост и нијансираност бројних дефиниција долази до бољег разумевања одређених семантичких категорија (Влајић-Поповић 2002: 27). Представљени принцип илустрован је приказом вертикалног односно хоризонталног повезивања података на примеру турцизма *богаз*.

Вертикално умрежени подаци	
Стандардни језик	Дијалекти
<p>Тј. <i>boğaz</i> и дијалекатска форма <i>bogas</i></p> <p>1. анат. ‘грло, гуша, гркљан, ждрело’; 2. ‘грло, грлић (боце, крчага)’; 3. геог. ‘клисуре, кланац, теснац’; 4. геог. ‘мореуз’; 5. геог. ‘рукавац у ушћу реке’; 6. мор. ‘врат котве’; 7. фиг. ‘(гладна) уста, издржавано чељаде’; 8. ‘јело и пиће, храна; издржавање, старање’</p>	
<p>Гј. <i>μπο(υ)ράζι</i> 1. ‘морски теснац, мореуз’; 2. ‘кланац’; 3. ‘ваздушна струја која се образује у кланцима’</p>	
<p>Сј. <i>богаз</i></p> <p>1. а) ‘тесан планински пролаз, ждрело, кланац, теснац’, б) ‘узан пут, стаза, пролаз’, в) ‘отвор за пролаз кроз ограду између кућа, дера’, г) покр. ‘место удешено за прелажење преко ограде’, д) покр. ‘плићак који везује реку и бару, делове рита и сл.’, њ) покр. ‘отвор на речној брани’, е) ‘грло (уста)’; 2. ‘бела лисичија кожа испод грла, богазлук (< <i>boğazlık</i>)’; 3. а) ‘дубока, уска и издужена вртача у красу’, б) ‘увала, затон’; 4. ‘пређа за хватање рибе’</p> <p><i>богаза</i> 1. ‘тесан планински пролаз, ждрело, кланац, теснац’; 2. ‘узан пут, стаза, пролаз’</p>	<p><i>богаз</i> ‘козја стаза кроз камењар, непроход’ (ГТБ); ‘мјесто удешено за прелаз преко ограде тако што се откује једна летва, а с обје стране ограде забоду по један кочић за који ће се приковати широка фино обрађена даска; уп. ногоступ’ (ЛУЗ)</p> <p><i>богаза</i> ‘кланац, ждријело’ (РВГ), ‘непроходан (планински) крај, врлетан терен’ (РГП), ‘клисуре, теснац, ждрело; слепа улица’ (СПГ), ‘беспуће’ (РГЗе, РГЗа)</p>
<p>Мј. <i>богаз</i> ‘мореуз’</p>	<p><i>богаз</i> ‘планински прелаз, теснац, клисура’, <i>бојас</i> – <i>бојази</i>, <i>бојас</i> – <i>бојазо</i>, ‘речно корито’, <i>боас</i> – <i>боази</i> ‘долина’</p>
<p>Бј. <i>богаз</i> и <i>боаз</i> 1. ‘планински теснац, пролаз, клисура’; 2. ‘долина’</p>	

Хоризонтало умрежени подаци		
Примарно значење	Активна семантичка компонента	Секундарна значења
Тј. 1. анат. ‘грло, гуша, гркљан, ждрело’	изглед (облик и суже-на димензија)	2. ‘грло, грлић (боце, крчага)’
		6. мор. ‘врат котве’
		3. геог. ‘клинсура, кланац, теснац’
		4. геог. ‘мореуз’
	5. геог. ‘рукавац у ушћу реке’	
функција	7. фиг. ‘(гладна) уста, издржавано чељаде’;	
	8. ‘јело и пиће, храна; издржавање, старање’	
Сј. 1. а) ‘тесан планински пролаз, ждрело, кланац, теснац’, б) ‘узан пут, стаза, пролаз’, д) покр. ‘плићак који везује реку и бару, делове рита и сл.’, ђ) покр. ‘отвор на речној брани’	изглед (облик и суже-на димензија)	
в) ‘отвор за пролаз кроз ограду између кућа, дера’, г) покр. ‘место удешено за прелажење преко ограде’	изглед (узан, цеваста, шупаљ)	
е) ‘грло (уста)’		
	позиција у односу на именовани део тела	2. ‘бела лисичија кожа испод грла, богазлук (< <i>boğazlık</i>)’
	изглед и величина ‘шири простор ограничен нечим (узвишеним деловима обале или брда)’	3. а) ‘дубока, уска и издужена вртча у красу’, б) ‘увала, затон’
	изглед (узани отвори)	4. ‘пређа за хватање рибе’
	изглед (узан простор)	‘клинсура, теснац, ждрело; слепа улица’ (СПГ), ‘беспуће’ (РГЗе, РГЗа)

Како су представљене лексеме углавном део пасивног фонда, уз већину одредница дат је сликовни приказ датог појма јер су именовани ентитети ипак саставни део материјалне и духовне културе народа у чијим су језицима оне присутне. Свакако, да се на основу лексикографске обраде, овај речник може сматрати специјалним, лингвистичким речником, дакле са посебном наменом.¹¹ Може се рећи је свака одредница мала студија о именицама с просторним значењем турског порекла у јужнословенском и балканском контексту.

¹¹ О детаљној типологији речника видети у: Оташевић 2014: 33–48.

II. АДАПТАЦИЈА ТУРЦИЗАМА С ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ПОСМАТРАНИМ ЈЕЗИЦИМА

1. Трансфонемизација турцизама и њихов утицај на фонетски систем јужнословенских и других балканских језика и њихових говора

1.0. Под трансфонемизацијом се подразумева процес фонолошког обликовања позајмљенице у језику примаоцу, и то заменом фонолошких елемената језика даваоца елементима језика примаоца. У језику примаоцу често се изворни фонолошки елементи могу замењивати на више начина, што резултира појавом варијантних облика једне исте позајмљене речи (Filipović 1986: 69). Један од начина формирања фонолошког облика посуђенице заснива се на ортографији модела, што је применљиво у случају фонолошке адаптације турских речи. Ипак, турски језик се одликује одређеним особеностима на гласовном и ортографском плану (на фонемском: полувокал *ɨ*, варијабилан глас *ǰ*, као и помућени вокали *ö*, *ü*; на графемском: *ç*, *ş*, *y*) стога се фонолошком адаптацијом обухватају и фонемске и графемске супституције турског модела у српском језику. М. Адамовић скреће пажњу на то да „све османске речи и сви османски гласови не поседују истоветну фонетску релеванцију када је у питању тражење извора позајмица“ (Адамовић 1973: 229).

У овом сегменту наше анализе, као што је то уобичајено у радовима овог типа, указаћемо на промене које су се десиле у процесу уклапања турцизама првенствено у фонетски систем српских народних говора, као и осталих идиома балканских језика, али и на утицај турске фонетике и на њих. Будући да су уз сваку одредницу наведени детаљни описи фонетско-фонолошких адаптација (► [Ф]), овом приликом ћемо указати само на замену оних турских гласова који нису иманентни већини народних говора балканских језика. Промене се односе и на самогласнике и на сугласнике. Важно је такође нагласити да се у оквиру једне лексеме могу одвијати вишеструка гласовна прилагођавања, која ћемо ми сегментирано приказивати. Такође, поједине адаптације су у вези са турским дијалекатским варијантма, на шта

смо указивали уз сваку одредницу у речнику, а овом приликом ћемо то илустровати не примеру турске речи *boğaz* – њен стандардни облик и *bogas* – њена дијалекатска варијанта. Затварање вокала *o* у *u* десило се без обзира на фонетску варијанту: у албанском *bugas*, *bugas-zi* и грчком *μπογάζι*. Губљење *ğ*, због његове слабе фрикации, десило се приликом адаптације стандардне варијанте у румунском *boaz*, македонском *боас* и бугарском *боаз*, а чување *g* прилагођавањем дијалекатског лика. Да би се избегао хијат, у македонском народном говору се јавило *j* – *бојас*, *бојазо*. Дијалекатска фонема *s* чува се у албанском *bugas*, а са одређеним чланом долази до соноризације *bugazi*. Финални сугласник *s* у македонским говорима је настао десоноризацијом, што се види када се лексема јави са множинским наставком: *бојас* – *бојази*, *боас* – *боази*, или са чланском морфемом: *бојас* – *бојазо*. У осталим идиомима дошло је до компромиса између дијалекатског *g* и стандардног *z* у српском, македонском и бугарском *богаз*, румунском *bogaz* и грчком *μπογάζι*. На овом примеру смо видели и комплексност самог процеса адаптације.

У процесу адаптације турских речи важан је такође и њихов етимолошки лик. Тако се, на пример, лексема *беглук* доводи у везу са застарелом турском дијалекатском формом *beglik*, при чему је *g* добијено од *k* према арапској графици *bek* (Škaljić 1979: 129), а њен облик је у савременом језику *beylik*. Трагови дијалекатске варијанте чувају се у срп. *беглук*, *беглак*, *беглик*, *беглучиџије*, *беглукана*, у мак. *беглак* и *беглик*, у буг. *беглик*, а стандардне у алб. *bejlik*, *bejllek*, *bejllëk*, поред *beglleqe*, у рум. *beilic* и у грч. *μπεηλίκι*.

Адаптационе промене анализираћемо по моделу О. Јашар-Настеве (2001: 175–204) и користићемо углавном термин фонетска адаптација.

1.1. **Вокали.** У оквиру вокалског система разликујемо две групе самогласника. Прву чине они који су заједнички за све балканске језике (*a*, *e*, *u*, *o*, *y*), а другу, који углавном не постоје у њима (*i*, *ö*, *ü*), при чему први ипак има пандане у испитиваним језицима и говорима (*ь*, *ъ*, *ѣ*, *і*, *ѐ*), као и трећи, када се опонаша турски изговор (*ï*, *ю*, *y*).

1.1.1. *Вокали (a, e, u, o, y).* Наведени вокали се углавном чувају у посуђеницама или се ретко замењују.

1.1.1.1. *Чување вокала.* Чување вокала потврђено је у следећим речима: *a* – (*h*)*avli* (тур.), *авли(ј)а* (срп., мак.), *авлия* (буг.), *avlie* (рум.), *avlli* (алб.), *αυλή* (грч.); *e* – *beglik*, *beylik* (тур.), *беглук*, *беглак*, *беглик* (срп.), *беглак*, *беглик* (мак.), *беглик* (буг.), *beilic* (рум.), *bejlik*, *bejllek*, *bejllëk* (алб.), *μπεηλίκι* (грч.); *u* – *divanhane* (тур.), *диван(х)ана*, *ди(х)вана* (срп.), *диванхане* (мак.), *дивана* (буг.), *divane* (цинц.), *divanhane* (алб.), *ντιβάνι* (грч.); *o* – *bostan* (тур.), *босџан*, *босџанишиџе* (срп.), *босџан*, *босџанишиџе* (мак.), *бостан*, *боста-*

нише (буг.), *bostan* (рум.), *bostan* (алб.), *μποστάνι* (грч.); у – *pusu, rusi* (тур.), *бусија, њусија* (срп.), *џусија* (мак.), *пусия* (буг.), *pusie* (цинц.), *rusi* (алб.).

1.1.1.2. Замена вокала. У појединим говорима спорадично долази и до замене вокала: *a* – *çardak* (тур.), *чардак* (срп.), *чардак* (мак.), *чардак, чердак, чордак, чърдак* (буг.), *ceardac, cerdac* (рум.), *çardhak* (алб.), *τσαρδάκι* (грч.); *e* – *kafes* (тур.), *кавез, кафез, кавез, кафес, гавез, кафаз* (срп.), *кафес, кавез* (мак.), *кафез, каваз* (буг.), *cafaz, kafaz, çafaz* (рум.), *çafasă, çafase* (цинц.), *kafas, kafaz* (алб.), *καφάσι* (грч.); *o* – *orman* (тур.), *орман* (срп.), *орман, арман, урман* (мак.), *орман, урман* (буг.), *urmane* (цинц.), *ορμάνι, ουρμάνι, ρορμάνι* (грч.); у – *kurşun, kurşum* (тур.), *курушум, курушун, крушум* (срп.), *курушум, курушун* (мак.), *курушум, коршум, коришун, крошум, крушум* (буг.), *korshum* (алб.), *κουρσούμι* (грч.).

На основу наведених примера можемо констатовати да су замене вокала некада резултат прегласа (*чардак, чордак* : *чердак*), међусловне асимилације (*кафез* : *кафаз, kafes* : *kafas, kavaz*), међусловне дисимилације (*kurşun, kurşum* : *korshum, курушум* : *крошум*), квалитативне редукције вокала, нарочито у цинцарском и северним грчким говорима (*orman* : *urmane, ορμάνι* : *ουρμάνι*). У оваквим случајевима треба имати на уму и турске дијалекатске облике који су могли бити директно преузети без адаптације форме која је наведена у стандарду.

1.1.2. Вокали *i, ö, ü* углавном се замењују, а први, као што смо рекли, има своје еквиваленте у народним говорима.

1.1.2.1. Вокал *i*. Адаптацију турског вокала *i* треба одвојено анализирати у корену речи у односу на крај и на стање у суфиксима, јер се у ове две последње позиције у западнорумелијским турским говорима чува архаичније стање (*çarşı*) у којем нема хармоније вокала као што је то случај у стандарду (*çarşı*) (Петровић 2012: 328). Тако је наведена лексема углавном прихваћена са дијалекатским завршетком *i*: *çarshi, qarshi* (алб.), *cirşie* (цинц.), *τσαρσί* (грч.), *чаршија* (срп., мак.), *чаршия* (буг.), при чему не треба искључити ни утицај моционих наставака у грчком и јужнословенским језицима. Језици који у свом фонетском систему имају полуглас: рум. (*ă, â, î*), цинц. (*ă, î*), алб. (*ë*), буг. (*ь*), као и поједини дијалекти српског, као што је призренско-тимочка дијалекатска област (*ь*) или делови зетско-сјеничког дијалекта (*ə*), као и неки македонски говори на северу и југу (*ă*) у принципу чувају гласовну вредност турског *i*: *kaldırım* (тур.), *căldărîm* (цинц.), *caldarîm* (рум.), *kalldrëm, kalldram* (алб.), *калдъръм, калдърм, калдръм, калдърма* (буг.). Видимо да се међу наведеним примерима губи један од полугласа, те се у бугарском *ь* јавља да обележи вокално *p*, за разлику од стања у српском и македонском (*калдрма*). У албанском први од краја, а у

бугарском други замењен је са *a* (*kall dram*, *caldarim*), док је у грчком један замењен са *i* а други с *ε* (*καλντρίμι*, *καλντερίμι*). У дериватима од турске лексеме *kış*: *kışla*, *kışlık*, дијал. *kışlak* полуглас је: (а) очуван: *këshla*, *këshlak* (алб.), *căşlă* (цинц.), *cîşlă* (рум.), *кџила*, *кџилак*, *кџиловице* (буг.), *каџила*, *каџилак* (мак.), *кџила* (срп.), (б) замењен с *a*: *кашла*, *кашлак* (мак.), *кашлѐ*, *кашля* (буг.), (в) замењен с *u*: *cislec* (рум.), *кишлак* (срп.) и (г) замењен са вокалним *p*: *кришла*, *кришлак* (срп.), *кришла* (мак.) и *kërshllak* (алб.). Приближна замена за турско *i*, у говорима који немају полуглас, јесте вокално *p*, што је потврђено и у централним македонским говорима: *кришла*, *Кришлишиџе* (Јашар-Настева 2001: 179). У испитиваном корпусу срећу се резултати адаптације и стандардне и дијалекатске варијанте назива за затвор, тамницу – *zindan* : *zindan*. У првом случају је сачуван вокал *u*: *zindan* (алб. гег.), *зиндан*, *зинданија* (срп.) а у другом полуглас: *ѕндан* (срп.), *zîndane* (цинц.) или је пак замењен с *a*: *zandan*, *zaldan* (алб. гег. и тоск.), *зандан*, *зандана* (мак.) и *зандана*, *дзандан* (буг.).

Што се тиче турског суфикса *-lik* (*-lik*, *-luk*, *-lük*) у испитиваним језицима има различите замене за турске вокалске парове, али је евидентно да по један облик доминира над осталима. Тако је у албанском најфреквентнији суфикс *-llëk* (90%), а знатно ређе се срећу и *-llak* (*këshllak*), *-llyk*, *-lluk* (*pashalluk*), *-llug*, *-llek* (*bejlek*), *-lik* (*bejlik*, *belik*, *çiflik*) (Kaleši 1970: 174). У македонским говорима суфикс *-lik* се замењује: са *-лџк* (у северним, североисточним и источним говорима), са *-лак* (у централним говорима), са *-лок* (у дебарским говорима), са *-лук* (у северним говорима) и са *-лик* (ретко). Ово је дистрибуција у начелу, али се поједини суфикси, попут *-лок*, *-лук*, могу јавити и у најјужнијим говорима (Јашар-Настева 2001: 179). У стандардним балканским језицима (српском, македонском, бугарском и албанском) турски суфикси су дати с унификованим стандарним ликом: *-лук*, *-лак*, *-лџк*, *-llëk*, док је у народним говорима велик број фонетских варијанти (Петровић 2012: 344).

Погледаћемо какво је стање у нашим народним говорима. У СПГ скоро доследно се јавља суфик *-лџк* (*агалџк*, *анџилџк*, *аремлџк*, *аралџк*, *босџанлџк*, *бунарџилџк*, *кадилџк*, *мезарлџк*, *мисафирлџк*, *џазарлџк*, *сеџамлџк*, *џабаклџк*, *џерџилџк*), али у мањем броју примера и *-лик* (*чифлик*), *-лак* (*чифлак*) и *-лук* (*ћумурлук*), који је могао доспети из стандарда или из говора који немају полуглас (Петровић 2012: 344–345). Суфикс *-лџк* забележили смо и у другим говорима: *агал’к* (РПГ), *агалџк* (РГЈС), *амурлџк* (РКМД, РГЈС), *аремлџк* (РКМД), *џашџлџк* (ТДР), *сарачлџк* (РПГ), *сеџамлџк* (РКМД), *џерџилџк* (РГЈС, РКМД, ТДР), *џерџилџк* (РПГ), *чивлџк* (РГЈС, РЈеГ), *чифлџк* (РЈеГ), *чиџлџк* (РГЈС), поред *-лак*: *аралак* (ЛГ), *беглак* (РКМД, ГБ), *чифлак* (РКМД) и *-лик*: *беглик* (РГЈС, РЈеГ), *чивлик* (РГЈС). Суфикс *-лук* се наводи углавном у РМС: *амурлук*, *босџанлук*, *мусафирлук*, *џазарлук*, *џашалук*, *сарачлук*, *селамлук*, *сул-*

īānлук, īāбаклук, īēрзилук, харемлук, као и у говорима без полугласа: *башчалулук* (Босна), *башчовалулук* (Драгачево), *кадилук* (РВГ), *īашалулук* (РГП), али и са њим, истина, веома ретко: *селамлук* (РЈеГ).

На примеру једног турског суфикса, који се у народним говорима јавља у више фонетских варијанти, показаћемо резултате његове адаптације у балканским језицима: *-lik* (тур., алб. *çiflik*, рум. *ciflic*, грч. *τσιφλίκι*, срп. *чифлик*, *чивлик*), *-luk* (тур. *çifluk*, *çiftluk*, *çitluk*, срп. *чифлук*), *-lak* (тур. *çivlak*, срп. *чифлак*), *-l̥k* (*чивл̥к*, *чифл̥к*, *чи̥л̥к*).

Вид фонетске реализације одређених турцизама, односно њиховог гласовног састава као последице адаптације, манифестује се и на значењском плану. Тако се у македонским говорима лексема *аралак* јавља у више варијантних форми са различитим значењима: *аралак* 'међупростор, тесан пут између два зида, две куће' (Јашар-Настева 2001: 66), *аралок* 'до између две равнице', *арал̥к* 'необрађено место' (Видоески 1999: 16).

1.1.2.2. *Вокали ö, ü*. У овом одељку разматра се адаптација вокала *ö* и *ü*. У турским лексемама *köşe*, *köşk* изговор овог вокала се приближавао артикулацији *o*, те отуда његова замена тим самогласником у испитиваним језицима и говорима: *hoш*, *hoше*, *hoша*, *hoшак*, *hoшка*, *hoшник* (срп.), *koше*, *koшк* (мак.), *koш*, *koше*, *koшк*, *koшка* (буг.), *qoше*, *qoшк* (алб.), *chioşe*, *chioşa*, *chioşci* (цинц.), *chiosc* (рум.), *kióski* (грч.). Замена с у/ю сугерише да се изговор вокала *ö* приближио атрикулацији самогласника *ü*: *huше*, *huшак* (срп.) и *kyше*, *kyшк*, *kyшетия* (буг.). У турским народним говорима долазило је до међуслоговне асимилације (*kötür*, *kötürhane* > *kütür*, *kütürhane*), те се отуда чини да је на основу стања у стандарду *ö* дало у: *humур*, *humурлук*, *humрук(х)ана*, *humурана*, *humурница*, *humурџиница*, *humуришиџе* (срп.), *кумур*, *кумуриџија*, *кумуриџилница* (мак. разг.), *chiiumiure* (цинц.). Међутим, постоје језици (албански) који у свом фонолошком систему имају фонему у чији је изговор сличан турском *ü* (*qumур*, *çumур*), као и народни говори који су били изложени утицају турског и албанског (*hümür*, СПГ), *кюмур*, *кюмурџија*, *кюмурџијка*, *кюмурлук*; *кюмур*, *кюмурлук*, *кюмурџија* (буг.). И у неким текстовима из јужних македонских говора истом графемом је бележена турска фонема *ü*: *kütür*, *dükān* (Јашар-Настева 2001: 181). Треба рећи да је у самим турским говорима долазило до једначења *ü* с *u* (*kütēs* > *çitez*), те отуда не можемо говорити о адаптацији, већ о преузимању готових фонетских варијанти: *humес*, *humез*, *humезарник* (срп.), *кумез* (мак.), *κουμάσι* (грч.). Међутим, у албанском је преузета прва варијанта, те имамо *qumес* и *qumез*, као и у бугарском: *кюмес*, *кюмезе*, *кюмезарњак*, док је у тоскијском дијалекту фонетизам ове речи *kētas* ближи грчкој варијанти *κουμάσι*.

Вокалске супституције	Форме реализоване у језицима примаоцима
У суфиксу aralık ı > у aralık ı > а aralık ı > о aralık ı > њ aralık ı > њ aralık ı > ä aralık ı > î aralık ı > ë aralık ı > î	аралук (срп.) аралак (срп., мак.) аралок (мак.) аральк (срп.) аральк (буг.) аралăк, арăлăк (мак.) agalíc (рум.), agăliche (цинц.) agallëk (алб.) agăliche (цинц.), χαραλίκι (грч.)
У корену kışla ı > њ kışla ı > њ kışla ı > ë kışla ı > ä kışla ı > î kışla ı > а kışlak ı > і kışla ı > r kışlak ı > ër	къшла (срп.) къшла (буг.) këshlla (алб.) кăшла (мак.), сăşlă (цинц.) cîşlă (рум.) кашла (мак.), кашлê, кашля (буг.) chislec (рум.), кишлак (срп.) кршла (срп., мак.) kërshlak
köşe ö > о köşe ö > у köşe ö > ю	ћош(е) (срп.), коше (мак.), кьош(е) (буг), qoshe (алб.), chioşe (цинц.) ћуше (срп.), chiuşe (цинц.) кюше (буг.)
kümür ü > у kümür ü > ю kümür ü > ü kümür ü > y	ћумур (срп.), кумур (мак.), ju = ю, iu: кюмюр (буг.), <i>chiumiure</i> (цинц.) hümür (СПГ) у= ü қутур, çутур (алб.)
kümes ü > у kümes ü > ю kümes ü > y	ћумез, ћумес, ћумезарник (срп.), кумез (мак.), κουμάσι (грч.) кюмес, кюмезе, кюмезарняк (буг.) у= ü қумес, қумез (алб.)

1.1.3. *Остале вокалске промене.* У овом делу студије анализиране су остале вокалске промене: испадање, контракција и редукција вокала.

1.1.3.1. *Испадање вокала.* У нашем корпусу забележено је испадање вокала, које се могло десити и у самим турским народним говорима (*hapis, harishane, hapislik, hapis, haps*), те тако у испитиваним језицима имамо варијанту без *i*: (*x*)*aııs, хайса, (x)аıısана, (x)авс, (x)авсü, айсü, айца* (срп.), *aııs, айсаана, айсана* (мак.), *апсана* (буг.), *haps, hapsane, apsane* (алб.), *hapse, hapseane* (цинц.), *ҳаψи, ҳаψη* (грч.) или ону у којој је *i* сачуван (*хайъз*) или

адаптиран у у (*хайуз*), што је случај у бугарским народним говорима. У турцизму *otlukhane*, *otlukana*, *otluk* само је у српском у једном говору дошло до аферезе *илакана*, поред *оилакана* (срп., буг.), *оилукхана* (срп.), *оилукана* (срп., буг.).

1.1.3.2. *Умењање вокала*. Уочено је да се турска сугласничка група *nk* (*керенк*, *џеренк*) чува у несловенским балканским језицима (*схеренг*, *схипенге*, *џеренг*, *келџуки*), а углавном се разбија у говорима јужнословенских језика, и то полугласом или његовим рефлексима: *хејенак*, *хефенак*, *хејенџк* (срп.), *кејенок*, *кејенек*, *кејенек*, поред *кејенк* (мак.) и *кејенек*, *кејенец*, *кајенец*, *кајенџок*, поред *керенк* (буг.). У бугарском су облици са *-ец* добијени аналогично према множини *кејенци* → *кепенец*, као *сџарци* – *старец*.

1.1.3.3. *Контракција вокала*. Након испадања неких сугласника у интервокалској позицији, у додир долазе два вокала која се могу изговарати: (а) одвојено: (**hapsahane* >) *ајсаана* (мак.), (*tabakhane* >) *табаана* (мак., буг.) или (б) контраховано: *ајсана* (срп., мак., буг.). У турској лексеми *mahalle* изгубило се *h*, али се сачувао засебан изговор вокала (*maale*), а негде је дошло и до контракције (*male*), што је видљиво и у испитиваним језицима и њиховим говорима: *маала* (срп., мак., буг.), *маало*, *маалџ* (буг.) и *мала* (срп., буг.). Губљењем *ğ* у турској лексеми *tağaza* добили смо неконтраховане вокалске групе: *мааза* (мак., буг.), *маазџ*, *мџџџ* (буг.). Исти је случај и са турским вокалима између којих није био консонант: *сетаат* (тур.), *џемаајј*, *џомаајј* (мак.), али и: *џемајј* (срп.), *xhemat* (алб.).

1.1.3.4. *Редуција вокала*. Редуција вокала може бити квантитативна и квалитативна. У првом случају изговор вокала је кратак, може да се чује као полуглас или да се не изговара. У другом случају долази до затварања средњих вокала и њихов прелазак у високе, што је одлика северногрчких, цинцарских, јужних македонских говора и неких бугарских и албанских говора. Тако лексема *kanara* (тур.), *kanare* (алб.), *санага* (рум.), *канара* (срп., буг.) у цинцарском има сва три *a* сведена на полуглас *ă* (*сănără*). Средњи вокал *o* испред акцента затвара се у у: *коври* (грч), *сире* (цинц.), *курија* (РЛеГ), *курија* (буг.), за разлику од стања у другим идиомима: *корија* (срп., мак.), *кория* (буг.), *kori*, *koru*, *koruluk* (тур.), *корие* (алб.). У речи *konak* једино је у цинцарском дошло до редуције вокала *o* (*суначе*). Тако је и приликом адаптације турске лексеме *boğaz*, *bogaz*: *bugas* (алб.) и *μπογάζι*, *μπουγάζι* (грч.), али у осталим говорима остаје *o*: *богаз*, *богаза* (срп.), *боас* – *боази*, *бојас* – *бојазо*, *бојазу*, *богаз* (мак.), *боаз*, *богаз* (буг.), *boaz*, *bogaz* (рум.). У речи *geriz*, *ceriz* вокал *e* факултативно се редукује у македонским (*џирис*, поред *џерис*, *џериз*), бугарским (*џириз* поред *џериз*) и грчким (*џкриџи* поред *џкерџи*) говорима, а доследно у цинцарском (*ghiriz*). У лексеми *teyhane* (тур.) једино у цинцарском

долази до квалитативне редукције *e* (*mihene, mianee*), за разлику од стања у осталим идиомима: *mejhanе, mehane* (алб.), *мејхана, механа, меана, мејана* (срп.), *механа, меана, мејана* (мак.), *механа, меана, мејана, меена* (буг.). У српском говору у селу Ловри у лексеми *мијана* није реч о овој промени, већ утицај сонанта *j*.

1.2. **Консонанти.** У оквиру анализе адаптације консонаната обратићемо пажњу на статус турских фонема (*h, ğ, f, y*), као и на адаптацију (*g', k', l', ç, c*) у испитиваним говорима. У оквиру осталих сугласничких измена указаћемо на примере са дисимилацијом, с испадањем сугласника, с уметањем сугласника, с протетичким гласовима, са метатезом и са променом звучности сугласника.¹²

1.2.1. *О њојединим консонантима и сонантима (h, ğ, f, y).* У овом делу студије разматра се статус фонема *h, ğ, f, y* у испитиваним језицима и говорима, тј. њихово чување, замењивање или губљење.

1.2.1.1. *Свајак фонеме h.* Наш корпус показује да фонема *x* (< *h*) нема исти статус у народним говорима и стандарду. У стандарду је у свим језицима она стабилна, осим у македонском, док се у свим народним говорима испитиваних језика, па и турским, она може изгубити у свим позицијама, а најпре у иницијалној, или пак заменити. У муслиманској средини она се употребљава и тамо где етимологија не потврђује њено постојање, те тада говорима о хиперкорекцији из социолингвистичких разлог (*дихвана, дихванана, мезхар, ћехрана*). У иницијалној позицији скоро у свим идиомима видимо факултативност њене употребе: (*h*)*ayat* (тур.), (*x*)*ajaiū, ajeū* (срп.), (*x*)*ajam* (буг.), (*h*)*ajat* (алб., тур.), осим у македонском (*ajaiū*), цинцарском (*hāiāte*) и грчком (*χαϊάτι*). Њен статус зависи и од тога у којој се речи јавља. Тако у лексеми *амбар* имамо мало измењену слику јер се губи у грчком (*αμπάρι*), а факултативна је у цинцарском (*ambare, hāmbare*), као и у осталим идиомима: (*h*)*ambar, (h)anbar* (тур.), (*h*)*ambar* (рум.), (*h*)*ambar* (алб.), (*x*)*амбар, (x)анбар, амбаришиџе* (срп.), (*x*)*амбар* (буг.), док је у македонском само *амбар*. Остале примере видети код губљења вокала (*хајс*), редукције вокала (*механа*). Турска лексема *ada* је без *x*, као у македонском и бугарском (*ада*), али не и у албанском (*hadë*) и неким српско-хрватским говорима (*ада, хада*), у којима се чује слаба аспирација. У нашем корпусу мањи је број примера њене замене: *мајала, кајве* (Јашар-Настева 2001: 188–189), а најбројнији су у

¹² Замена највећег броја сугласника арапског језика не представља проблем у српскохрватском језичком систему. Њих у свом раду Д. Танасковић и не третира, јер имају правилне и, углавном, уједначене рефлексе. Таква је ситуација и у традиционалним арабизмима. Такви су сугласници *b, m, f, t, d, s, z, š, r, n* и *y*. Одступања од нормалних замена су ретка. Каткада су условљена позиционо или дијалекатски обојена (Родић 1975: 255).

турској лексеми *bahçe, bağçe*: *бавча, багча, бајча, бакча, барча* (срп.), *бавча, бавче, бавчиче, бавчуле, бавчулче, бафча* (мак.).

1.2.1.2. *Сīāīūs фонеме ĝ*. Посуђенице из турског у којима се чува *g* (< ĝ) вероватно су из периода када се овај глас интензивније изговарао: *tağaza* (тур.), *tagazi, tangaza, tagaze* (алб.), *tagazie* (рум.), *tăgăză* (цинц.), *μαγάζι* (грч.), *магаза* (срп., мак., буг.), поред *мааза* (мак., буг.), *маазъ, мъъзъ* (буг.). Разлику у изговору овог гласа видимо и у самом турском и испитиваним језицима. Тако турски има старију (*beğlik*) и новију варијанту (*beylik*). Прва је сачувана у јужнословенским језицима: *беглук, беглак, беглик, беглучишиџе, беглукана* (срп.), *беглак, беглик* (мак.), *беглик* (буг.), а друга у несловенским балканским језивцима: *beilic* (рум.), *bejlik, bejllek, bejllëk, belik*, поред *beglleqe* (алб.), *μπεηλίκι* (грч.). Разлика између турске стандардне (*boğaz*) и дијалекатске (*bogas*) варијанте манифестује се и у испитиваним језицима. Језици који су прихватили стандардну варијанту немају *g*: *боас – боази, бојас – бојазо, бојазу, поред богаз* (мак.), *боаз*, поред *богаз* (буг.), *boaz*, поред *bogaz* (рум.), док они са дијалекатском га чувају: *богаз, богаза* (срп.), *bugas* (алб.) и *μπογάζι, μπουγάζι* (грч.).

1.2.1.3. *Сīāīūs фонеме f*. Наша грађа показује да се турска фонема *f* углавном добро чува у испитиваним идиомима, али се у народним говорима факултативно замењује са *v*: *чивлик, чивлък, поред чифлък, чифлак, чифлук* (срп.), али *çiflik, çifluk, çiftluk*, поред *çitluk* (тур.), *чифлик* (мак., буг.), *çiflik* (алб.), *çiflic* (рум.), *τσιφλίκι* (грч.). Слично је стање и са турском лексемом *kafes*, у којој се једино факултативно у јужнословенским језицима *f* замењује са *v* зато што оно није било део њиховог фонолошког система, док у другим јесте: *кавез, гавез, поред кафес, кафез, кафас* (срп.), *кавез, поред кафес* (мак.), *каваз, поред кафез* (буг.); *cafaz, cãfaz, cafaz* (рум.), *cãfasã, cãfase* (цинц.), *kafas, kafaz* (алб.), *καφάσι* (грч.).

1.2.1.4. *Сīāīūs фонеме y (j)*. За иницијалну позицију турске фонеме *y* (*j*) имамо два примера: *yali, yalı* (тур.), *jali, jalli* (алб.), *γάλι, γιαλό, γιάλος* (грч.), *јалија*, поред *алија* (срп.), *јалија* (мак.), али и са факултативним *y*: *yar, yarik*, поред *ark, arik* (тур.), *јар, јарк, јарџк, поред арк* (мак.), *јар*, поред *арк* (буг.) и *јарак* (срп.). Када се турско *y* (*vilayet, çayir*) нађе испред вокала предњег реда, оно се у македонском и бугарском стандарду не бележи (*вилаеџи, чаир*). У српском имамо *вилајеџи, чајир, чајер*, поред *чаир, чаира*. У грчком нема *j* у *τσαϊρί*, али је оно факултативно у *βίλα(γ)έτι*. Међутим, албански у обе позиције у наведеним речима региструје *j* (*vilajet, çayir*). У интервокалској позицији са другим вокалом задњег реда турско *y* (*hayat, ayat*) чува се у свим идиомима: *ајаџи, хајаџи, вајаџи* (срп.), *ајаџи* (мак.), *(х)аят* (буг.), *(h)ajat* (алб.), *hăiâte* (цинц.), *χαγιάτι* (грч.). Исто је када се нађе испред сугласника: *çayhane*

(тур.), *çajhane* (алб.), *ceainăre* (рум.), *čaj(x)ana*, *čajџиница* (срп.), *čajџилница* (мак.), *чайна* (буг.) и на крају речи: *saray* (тур.), *saraj* (алб.), *sarai*, *serai* (рум.), *сарáи*, *сарáуи* (грч.), *saraj*, *серaj* (срп.), *saraj* (мак.), *saraj*, *серaj*, *сърaj* (буг.).

1.2.2. *Адајџиација* (g', k', c, ç, l'). Следи приказ адаптације турских фонема g', k', c, ç, l'.

1.2.2.1. *Адајџиација g'*. У турском се испред вокала предњег реда изговара палатализовано g' (*geren*, *gerdap*, *girdap*, *gerdek*, *geriz*, *gümruk*), чији се изговор у њиховим дијалектима приближава умекшаном c (*μ'*) (*gerdek* – *cerdek*, *geriz* – *ceriz*). У испитиваним идиомима ове гласовне вредности се граfiјски реализују као: (а) меко g: *герен*, *гирен*, *геренка*, *гирис*, (мак.), *герен*, *гердап*, *гердек*, *гериз*, *гириз*, *гумрук* (буг.), *gherdap* (рум.), *ghiriz* (цинц.), *γκερίζι*, *γκίριζι* (грч.), (б) као ħ: *ѓерен*, *ѓеренсак*, *ѓердек*, *ѓериз*, *ѓерис*, *ѓумрук*, *ѓумрукана* (мак.), *ђер*, *ђеруша*, *ђеренка*, *ђердај*, *ђердек*, *ђериз*, *ђезир*, *ђумрук*, *ђумрукчиница*, *ђумрукџиница* (срп.), *gjerdhek*, *gjeris*, *gjumruk* (алб.), *gimruc* (рум.), *γimbruche* (цинц.), и као (в) џезир (срп.), *xhumruk* (алб.).

1.2.2.2. *Адајџиација k'*. У турском k је палатализовано испред вокала предњег реда (*kenef*, *kenif*, *köşe*, *köşk*, *kütmes*) и графеме á (*dükkân*) и тада се његов изговор приближава гласу ç (*ч'*) *kütmes* – *çütmez*.¹³ У испитиваним идиомима забележено је: (а) његово чување: *кенеф* (срп.), *кенеф*, *кюше*, *кюше-џија*, *кюмес*, *кюмезе*, *кюмезарњак*, *дюкјан* (буг.), *chenea*, *chinefe*, *chioşe*, *chioşa*, *chiuşe*, *chioşc*, *duchiane* (цинц.), (б) његова замена са ħ: *ћенеф*, *ћенев*, *ћенифа*, *ћош*, *ћоша*, *ћоше*, *ћошак*, *ћошка*, *ћумез*, *ћумес*, *ћумезарник*, (срп.), *кенеф*, *коше*, *кошк*, *кумез*, *дукан* (мак.), *кьош*, *кьоше*, *кьошк*, *кьошка* (буг.), *qenef*, *qoshe*, *qoshk*, *qumes*, *qumez*, *дуqan* (алб.) или (в) са k: *дукан* (буг.), *κουμάσι*, *υτοκάνε* (грч.) *кѓтаç* (алб. тоск.), што је утицај грчког.

Замена k и g	Форме реализоване у језицима примаоцима
kenef/kenif	
k > ħ	ћенеф, ћенев, ћенифа (срп.)
k > k'	кенеф
k > q	qenef
k > k'	кенеф (срп., буг.), cheneaf (рум.), chinefe (цинц.)

¹³ За арапско k карактеристично је колебање у замени. Наиме, поред нормалне замене нашим k, у доста случајева је замењено и нашим палаталним ħ (Родић 1975: 256).

köşe k > h köşe k > k̇ köşe k > кь köşe k > chi köşe k > q	hoш(е), huше (срп.) koше (мак.) кьош(е), кюше (буг.) chi= k' chiуше, chioше (цинц.) qoshe (алб.)
kümes k > h kümes k > k̇ kümes k > q kümes k > к' kümes k > к	hумез, hумес, hумезарник (срп.) кумес (мак.) qumes, qumез (алб.) кюмес, кюмезе, кюмезарняк (буг.) κουμάσι (грч.)
geriz, ceriz g > ḣ g > ṙ g > gj g > g'	ḣериз, ḣезир (срп.) ṙериз, ṙерис (мак.) gjeris (алб.) гирис (мак.), гериз, гириз (буг.), ghiriz (цинц.), γκερίτζι, γκίρίτζι (грч.)
gümrük g > ḣ g > ṙ g > гю g > gj g > gi	ḣумрук, ḣумрукана (срп.) ṙумрук, ṙумрукана (мак.) гюмрук (буг.) gjумрук (алб.) giумрук (рум.), yimbruche (цинц.)

1.2.2.3. *Адапција с (и)*. На основу наше грађе констатујемо да се у већини идиома турско *с* реализује као *и*: *sami* (тур.), *xhami* (алб.), *џамија* (срп., мак.), *џамия* (буг.), осим у румунском (*geamie*) и цинцарском (*gimie*), где се приближава вредности *ḣ*, а у грчком *с* (*δз*) (*τζαμί*). У дебарским говори-ма и галичком дијалекту *и* или мека варијанта *ḣ* прелази у *ж* у страним речима (*џамиа*, *межлис*, *меанџија*) (Јашар-Настева 2001: 192). Овом ареалу се прикључује и лексема *ужера* (< *hücre*, *hüçüre*, *hüçere*), забележена у српском говору на Косову и Метохији, а наведена код Скока. Иначе у осталим идио-мима остаје *и*: (*х*)*уџера*, *уџерица*, *уџара*, *уџарица*, *иџера*, *иџара*, *иџерка*, *иџа* (срп.), *уџере* (мак.), *ixhë*, *huxhere* (алб.).

1.2.2.4. *Адапција ç (ч)*. Углавном сви испитивани идиоми имају аф-рикату *ч*: *çiflik* (тур., алб.), *çiflic* (рум.), *чифлик* (мак., буг.), *чиџлук*, *чифлук*, *чифлак*, *чивлик*, *чифлџк*, *чивлџк*, *чиџилџк* (срп.), различитог степена палатал-ности, осим грчког, у којем је она замењена са *τσ* (*τσιφλίκι*) будући да нема два пара африката, већ само *τџ* и *τσ*, као ни *ш* (*σ*) ни *ж* (*ζ*).

1.2.2.5. *Адапција l'*. Разлику између меког (*l'*) и тврдог (*l*) турског *л* графички најбоље уочавамо у турцизмима у албанском, у неким српским

дијалектима и бугарском. Турско меко (*l'*) налази се испред вокала предњег реда (*çiflik, liman, kule, kulle,*) или графеме *â* (*lâğım, lâğın, selâmlık*). У албанском се једним *l* означава његова палатализованост (*çiflik, liman; lagam, selamlik*), а двама *ll* тврдоћа (*kullë < kula, llagëm < lağım, sellamlëk, sellamlek*). У српским говорима који су изложени утицају албанског језика палатализовано *л* се обележава апострофом (*ал'ија*) или графемом *љ* (*киљер, кирељ, ћирељ < kiler, сељамљк*). У бугарском се користе две графеме *я* (*куля, киляр, кашля, селямљк*) или *ѐ* (*куллѐ, кашлѐ*).

1.2.3. *О њојединим сугласничким ѡроменама.* Поред неведених облика асимилације консонаната и сонаната, надаље су представљене и одређене сугласничке промене: дисимилација, испадање консонаната, уметање консонаната, као и појава протетичких гласова, метатеза и промена звучности сугласника.

1.2.3.1. *Дисимилација.* Иако је дисимилацијом захваћен већи број сонаната (*р, л, м, н*), у нашем корпусу су се нашли примери за факултативну промену *р* у *л* у српском (*ѡулбе*, поред *ѡурбе, ѡурба, ѡирбе*) и македонском (*ѡулбе*, поред *ѡурбе*), док у осталим идиомима остаје *р*: *türbe* (тур.) и *tyrbie* (алб.). Само је у српском дошло до дисимилације истог пара гласова (*ђумрук* : *ђумлук*). Још је у турским говорима поред секундарног *h* (*h)ambar*) дошло и до дисимаилације билабијалних сугласника (*h)anbar*), што је забележено само још у српским говорима (*х)амбар, амбаришѡе*, поред (*х)анбар*).

1.2.3.2. *Испадање консонаната.* Испадање консонаната се дешава: (а) у иницијалном положају: *албаѡница*, поред *налбаѡница, налбанѡница* (срп.); *налбаѡница* (мак.), *налбаѡница*, поред *ламбанѡя*, али са губљењем другог *н* (< **ламбантња*) (буг.); (б) у интервокалској позицији: *боаз, мааза* (буг.), *боас, мааза* (мак.) (в. *boğaz, bogas, tağaza* у одељку под 1.2.1.2), (в) у медијалним сугласничким групама: *албаѡница, налбаѡница*, поред *налбанѡница* (срп.); *налбаѡница* (мак., буг.); *мезулана, мезилана, мезил*, поред *мензил(х)ана, мензул, мензил* (срп.), *мезиљана, мизиљана* (мак.), *tezil, mizil*, поред *menzil* (рум.), али и с очуваном групом: *menzilhane, menzil* (тур.), *мензил, мензилхана, мензилхана* (буг.) и *μενζίλι* (грч.); *табахана, табакхана, таббаана*, поред *табакхана; табачница* (< *табакчица*) (буг.), *ѡабаана*, поред *ѡабакана* (мак.), *tabahane*, поред *tabakhane, tabakhania* (алб.); *авдесхана, авдесана, абдесана* поред *авдесѡхана, авдесѡана* (срп.), *абдесане, абдесана* (мак.), *abdesane* поред *abdesthane* (алб.), *abdesthane*, поред *artes(h)ane, arteslik, abdesluk* (тур.) и (г) финалним: *абдес, авдес*, поред *абдесѡ* (срп.), *абдес*, поред *абдесѡ* (буг.), *авдес* (мак.), *abdes, avdes*, поред *abdest* (алб.), *nalbant* (тур.), *налбан*, поред *налбанѡ* (срп.), *nallban, allban*, поред *nallbant* (алб.) и *ἀμπάνης* (грч.).

1.2.3.3. *Умећање консонанаӣа*. Већ је константовано за македонски да се у турску сугласничку групу *mr*, приликом адаптације, умеће *б*: *tomruk* > *џомбрук* (Јашар-Настева 2001: 197), које се чува и након метатезе *џромбук*, *џрумбук*. Уметање је забележено и у румунском са метатезом (*trombuk*) и у албанском (*tombruk*). Ова црта дела балканских језика карактеристична је и за цинцарски *γimbruche* од турског *gümriük*. У сугласничким групама *зр* и *ср* у народним говорима јужнословенских језика јавља се *д* (*здрео*), односно *џ* (*сџреда*), што је особина која се региструје и у турцизмима (*mezraa*): *мездраја*, *мезграја* (срп.), *мездра*, поред *мезра* (мак.) и *мездра* (буг.). У овом турцизму (*mezraa*) хијат се укалања уметањем интервокалног *ј* (*мездраја*, *мезграја*). У турској лексеми *tağaza* једино се у албанском умеће сугласник *н* (*mangaza*).

1.2.3.4. *Протетички гласови*. У грађи су се нашли и примери са протетичким гласовима *ј*, *в*, *ф* углавном у јужнословенским народним говорима: *јахар*, поред *ахар*, *аар*, *ар* (мак.), *јар*, поред *ахар*, *акар*, *аар*, *ар*, *хар* (срп.), *яхър* (буг.); *ahur* (тур.), *ahur* (алб.) и *αχοῦρι* (грч.). У испитиваним језицима турска лексема *oda* се факултативно јавља у албанском с аспирацијом (*hodë*, поред *odë*), а у бугарским говорима са протетичким *в* (*водая*) и *ф* (*фудайо*), поред *худая* и *одая*, *одае*, *одея*. У турском постоји фонетска варијанта лексеми *liman* са протетичким *iliman*, што се јавља и у бугарском као дијалекатска црта *илиман*, поред *лиман*, као што је у осталим језицима.

1.2.3.5. *Меџаӣеза*. У нашој грађи бележимо и примере са метатезом гласова у појединим турцизмима: *налбанџин* > *ланбанџин* > *ламба(н)тин*, *ламбантя*, и с асимилацијом по месту творбе у последња два примера (буг.); *tomruk* (тур.), *trombuk*, поред *tum(u)rug* (рум.), *џромбук*, *џрумбук*, поред *џомрук*, *џомбрук* (мак.), али не у другим идиомима: *џомрук*, *џумрук*, *џомрукхане* (срп.); *tombruk* (алб.) и *τουμρούκι* (грч.); *ћезир*, поред *ћериз*, *иериз* у српским говорима, као и у осталим идиомима.

1.2.3.6. *Промена звучности сугласника*. При адаптацији турске лексеми *kafes* дошло је до промене звучности иницијалног сугласника само у срп. *гавез*, поред *кавез*, *кафес*, *кафез*, *кафас*, а финалног и у другим идиомима: *кавез*, поред *кафес* (мак.), *каваз*, *кафез* (буг.); *cafaz*, поред *cafas*, *cafas*, (рум.), *kafaz*, поред *kafas* (алб.), осим у цинцарском (*cafasă*, *cafase*) и грчком (*καφάσι*). Само у албанском, поред уобичајене варијанте у свим идиомима са *к* (*kazan*), срећемо и ону са *г* (*gazan*). У турској лексеми *tavan* једино у грчком долази до факултативног озвучавања *τ* *νταβάνι* поред *ταβάνι*. На југозападу Балкана, првенствено у албанском, цинцарском и грчком, у сугласничким групама са *м* и *н* безвучни сугласници *џ*, *џ* и *к* се соноризују (Аванесова 2002: 37–38), што потврђују следећи примери из несловенских балканских

(Делимична) десоноризација (*нароѝ*, *народ^{III}*) је свакако резултат контакта са призренским турским говором, али и са македонским залеђем.

1.3.2. Можемо рећи да је слична ситуација и у македонским народним говорима и делимично у стандарду. Турске позајмљенице учврстиле су алофоне *μ* (< *ч*, *ж*), *φ* (< *в*) у македонском консонантском систему. Турцизми са меким турским *l* (+ *e*, *i*, *ü*, *ö*, *â*) утицали су на његово јављање у оним говорима у којима је пре доласка Турака очврснуо, али и на заустављање процеса (*л' > л*) тамо где је започео: *сељам* < *selâm*, *виљаеѝ* < *vilâyet*. Слична је ситуација и са *k* и *g* испред ових вокала (*кеѝенк* < *kerenk*, *коше* < *köşe*, *кумур* < *kömr*, *ћумез* < *kümes*; *гериз* < *geriz*). У појединим говорима, преко турских позајмљеница, задржана је фонема *x* у консонантском систему, као и у градским говорима у којима је словенско становништво било у контакту са турским градским говорима. Турски полуглас се задржао у македонским говорима који су већ имали тај вокал, као и у онима у који су га заменили с *a*, *e* или *o*. На крају, повећала се дистрибуција гласова повезаних са турцизмима (*φ*, *x*, *μ*, *ќ*, *ѓ*, *л'*, *â = i*), али и *в* (*вилѝан* < *filcan*) (Јашар-Настева 2001: 199–204).

2. Морфолошка адаптација турцизама

2.0. На морфолошком плану, како је то учињено и у анализи турцизама у македонском (Јашар-Настева 2001: 205–216, 219–227), најпре ћемо видети како су се турске именице са просторним значењем уклопиле у морфолошки систем посматраних језика, а потом који су турски морфолошки елементи заживели у њима.

2.1. **Адаптација турских именица у испитиваним идиомима.** Турски језик, за разлику од балканских језика, нема граматичку категорију рода, те се прва адаптациона промена тичала моционих наставака.

2.1.1. Поједностављено правило је било да су се турске именице на сугласник, у јужнословенским језицима, не мењајући облик или га прилагођавајући на морфофонолошком нивоу, прикључивале именицама мушког рода: *ћеѝенак*, *ћеѝењк* (срп.); *кеѝенок*, *кеѝенек*, *кеѝенек*, *кеѝенк* (мак.); *кепенек*, *кепенец*, *капенец*, *капенењок*, *кепенк* (буг.), *сокак*, а у грчком углавном именицама средњег рода: *то кепеѝуки*, *то сокáки*, док су у цинцарском најчешће имале моциони наставак женског рода: *chipenge*, *socache*. Међутим, управо у јужнословенским језицима код неких турских именица на сугласник (*zindan*, *zindan*) долази до колебања у роду: *ѕндан*, *зндан* : *знданија* (срп.), *зндан* : *зндана* (мак.), *дзндан* : *зндана* (буг.), док је у цинцарском само женског (*zîndane*), а у албанском само мушког рода (*zindan*, *zandan*, *zaldan*).

2.1.2. Турске именице на *-a* (*kışla*), у испитиваним језицима, углавном су пришле именицама женског рода: *крила*, *кџила* (срп.), *кашла*, *каџила*, *крила* (мак.), *кџила*, *кашля* (буг.), *këshla* (алб.), *căşlă* (цинц.), *cîşlă* (рум.).

2.1.3. Турске именице на *-e* (*cadde*) у македонском, бугарском и неким српским говорима су средњег рода (*маде*), а у већини српских (*мада*) и цинцарском (*giadee*) женског. Међутим неке именице на исти наставак (*bahçe*) ипак су у испитиваним језицима пришле именицама женског рода: *бахча*, *бакча*, *башиџа*, *башиџа* (срп.), *бахча*, *бавча*, *бафча*, *башиџа* (мак.), *бахча* (буг.), *bahçe*, *baça*, *baçe*, *bashtë* (алб.), *bahce* (цинц.), док је у грчком мушког: *ο μπαζές*, *ο μπαχτές* од *μπαχτσές*, према *ο κήπος*; *mahalle* (тур.): *махала* (срп., буг.), *mahallë/mëhallë* (алб.), *mahală* (рум.), док је у македонском средњег рода (*мало*), али и женског (*маала*), а у грчком мушког *ο μαχαλάς*. Сложенице са персијском компонентом *-hane* (*tabakhane*, *tabhane*) у јужнословенским језицима обично су именице женског рода: *џабак(х)ана*, *џаб(х)ана* (срп.), *џабакана*, *џабаана*, *џабана* (мак.), *табакхана*, *табахана*, *табахна*, *табаана*, *табана*, али и *табахано* (буг.), као и у албанском (*taba[k]hane*) и румунском (*tăbăcărie*), али не и у грчком, у којем је средњег рода (*το ταμπάκινο*).

2.1.4. Турске именице на *и*, *и*, *и* (*pusu*, *pusi*, *camî*) у јужнословенским језицима добијају моцион наставак женског рода *-ија*: *бусија*, *џусија*, *џамија* (срп.), *џусија*, *џамија* (мак.), *нусија*, *џжамия* (буг.), а у цинцарском *-е* (*pusie*, *gîtie*), док је у грчком средњег дода (*το τζαμί*).¹⁴

Видели смо већ да се и међу именицама са просторним значењем, као и међу њеним дериватима, јављају изведенице са домаћим суфиксима: *башиџиџе*, *бачиџиџе*, *башиџина*, *башиџиџа*, *башичеванџиџиџа* (срп.), *бавџиче*, *бавџуле*, *бавџуле* (мак.); *џумезарник* (срп.), *џумезарњак* (буг.); *saraçhane* (тур.), *сарач(х)ана*, поред чешћег *сарачниџа* (срп.), *сарачниџа* (мак.) и *сарачниџа*, *сарачиџиџа* (буг.), в. горе и *tabakhane*.

2.2. Употреба турских морфолошких елемената у испитиваним идиомима. Морфолошки елементи могу бити у самој посуђеници (*агалар*) или пак у комбинацији са домаћим (*наводаџија*) или неким страним (*џиџаралиџа*), а не турским, коренима речи.

2.3. Употреба турских облика у самим посуђеницама. Употреба турских множинских облика у једнини балканска је црта јер се јавља у маке-

¹⁴ М. Ђинђић, разматрајући творбени статус лексеме *делиџа*, констатује да именица не представља дериват придева *дели*, већ је у питању морфолошка адаптација наспрам именичке јединице из турског језика; „с обзиром на то да су турцизми попут *делиџа*, *џувеџија*, *каџиџа* немотивисане речи не може се говорити о суфиксу за извођење већ о додатку *-ја* од *-и*, да би те речи могле ући у наш деклинациони систем. Са завшетком *-ија* су иначе грађени и многи сложени суфикси, пресвега *-лија* и *-иџа*. Овакво тумачење представља почетак процеса у коме је завршетак *-ја* добио функцију творбеног форманта у српском језику“ (Ђинђић 2022: 6).

донским, бугарским и говорима признско-тимочке области (*беглер, агалар, ѱашалар*), као и у албанским (*pashallarë*) и цинцарском (*paşalari*), али је ограничена на мали број лексема. Будући да су турски наставци за множину (*-ler/-lar*) доживљавани као саставни део посуђенице, нису пренети у испитиване језике као морфолошки елементи попут суфикса *-џија*, већ су третирани као корен речи на који су додаване обличке (*ѱашалари, paşalari*) и творбене морфеме (*беглерка*).

Изафетске конструкције се такође преносе у испитиване идиоме, али често без наставака *-i, -i, -si, -si:* (алб.) *qereçbina* (< *kireç binası*), (буг.) *сандџк одая*, али и *сандџк одајсџ* (< *sandık odası*), (срп.) *хазна-одаја, Ташмајдан* (< *taş madeni*), (срп.) *аѱмејдан* (< *at meydanı*), (мак.) *аѱ ѱазар* (< *at pazarı*).

2.4. Употреба турских морфема. Турски формант *baş* је чест у турским позајмљеницама и може да буде први (мак. *баѱѱерџија*) или други део (рум. *terzibaşă*) у њима.

Због гласовне хармоније постоје бројне фонетске варијанте турских суфикса, које су обично сведене на једану од њих, зависно од испитиваног идиома. Међу најчешћим суфиксима споменућемо свакако *-џи* (< *-ci, -ci, -ci, -ci:*): у турцизмима: *босѱанџија* (срп., мак.), *бостандџија* (буг.), *bostanxhi* (алб.), *caldarıngiu* (рум.), *кафетџџ* (грч.), али и *винарџија* (мак.), *сборџија, сборџиџка* ‘учесник на сабору; човек/жена који/која иде на сваки сабор у околини’ (РГЈС); *-џи* (< *-çi, -çi, -çi, -çi:*): у турцизмима: *целейџија* ‘трговац стоком, најчешће говедима’ (РГЈС), али и *ѱѱаралија* ‘штедиша’ (РГЈС), *-лук, -лак, -лик, -лџк* (< *-lik, -lik, -lik, -luk:*): у турцизмима: *џифлук, џифлак, џифлџк, џифлик* (срп.), *џифлик* (мак., буг.), *џифлик* (алб.), *џифлиџи* (грч.), али и *ѱијанлџк, ѱијанлџк, сиромашлџк, срамоѱлџк* (РГЈС) и придевски и именички суфикс *-ли* (< *-li, -li, -li, -li:*) у турцизмима: *џуришумлија* (срп.), *џардаклија* (РГЈС), али и *скрклија, скрџулија* ‘врлетан, испресецан дубодолинама и јаругама, тешко проходан предео уопште’ (РГЈС); *џсмеѱлија*, али и местото е *џаменлија* (Јашар-Настева 2001: 224–225).

2.5. Ове адаптације можемо посматрати и кроз другу призму. Наиме, према Р. Филиповићу (1986), постоје три степена или типа трансморфемизације, тј. супституције на морфолошком нивоу зависно од посуђенице и адаптације везаног морфема.

2.5.1. Први ниво адаптације заснива се на преузимању модела као слободног морфема, без везаног морфема. Такве позајмљенице у језик примаца улазе као фонолошки адаптиране и без икаквих морфолошких промена и оне се у потпуности интегришу у нови систем (Filipović 1986: 119), што потврђују следећи примери из јужнословенских језика: *ada* > *ада*, *bina* > *бина* (срп., мак., буг.), *ambar* > *амбар*, *konak* > *конак*, *tavan* > *ѱаван* (срп.,

мак., буг.) у којима су турске именице на сугласник пришле онима на нулту морфему које су углавном мушког рода, а на *-а* женског.

2.5.2. На другом нивоу морфолошке адаптације позајмљеница задржава суфикс (везани морфем) из језика даваоца, који подлеже трансфонемизацији, али он ипак није у складу с морфолошким обележјима језика примаоца (Filipović 1986: 121–122), мада чак може да шири поље своје употребе и на домаће речи, што потврђују примери са турским суфиксом (*-lik, -lık, -lük, -luk*): *-лук, -лак, -лик, -льк чифлук, чифлак, чифльк, чифлик* (срп.), *чифлик* (мак., буг.), *çiflik* (алб.), *τσιφλίκι* (грч.), али и *џијалък, џијанлък, сиромашлък, срамоџлък* (срп.).

2.5.3. Даљи процес супституције на морфолошком нивоу усмерен је на адаптацију везаног морфема језика даваоца заменом суфиксом исте функције и значења из инвентара језика примаоца (Filipović 1986: 123), што потврђују примери изведенице са турцизмом у корену и домаћим суфиксом: *terzihane* (тур.) : *џерзиница* (срп.), али је у албанском први степен морфолошке адаптације *terzihane*. Потпуна трансморфемизација остварује се и у означавању рода турских посуђеница додавањем наставка *-а*, будући да турске именице немају обележје рода: *kenif* > *ћенифа* (срп.) и *chinefe* (цинц.). Управо је морфолошка адаптација додавањем моционог наставка *-а* основно граматичко средство у правцу формирања турцизама женског рода у свим јужнословенским језицима: *калдрма* (срп., мак.), *калдърма, калдрама* (буг.), за разлику од грчког, у којем је ова позајмљеница средњег рода *καλντερίμι/καλντιρίμι* (< *kaldırım*).

Једна иста лексема (*tabakhane*) у језицима примаоцима пролази кроз све нивое: (а) прихвата се без икаквих морфолошких промена: *taba(k)hane* (алб.), (б) са прилагођавањем форманта *-hane* властитим морфолошким обрасцима: *џабак(х)ана* (срп., мак., буг.), *табахано* (буг.) и (в) са заменом наведеног форманта домаћим творбеним наставцима: *џабачница* (срп., буг.), *tăbăcărie* (рум.), *ταμπάκικο* (грч.). Да ти нивои нису оштро раздвојени показује другостепени дериват из бугарских говора (*џабак-чий-ница*) у којем је употребљен турски суфикс за *nomen agentis*, а словенски за *nomen loci*.

3. Семантичка адаптација турцизама

3.0. Р. Филипиовић сматра да адаптација значења преузете стране речи следи општу тенденцију сужења значења будући да се заједно са преузетим предметом или појмом из културе земље језика даваоца преузима и њена ознака што је најчешће само једно значење. Овај процес се одређује као примарна адаптација, која се јавља у тренутку трансфера неке речи из језика даваоца у језик прималац. Надаље, услед употребе позајмљене речи

она пролази кроз секундарну адаптацију при чему, поред нулте семантичке екстензије, може доћи до сужења, али и до проширења значења. На ширење значења позајмљенице примарно утиче дужина њене употребе у језику примаоцу (Filipović 1986: 65). Грађа анализирана у овом истраживању показује да вишезначне изворне речи у језик прималац обично преносе своје основно и њему семантички најближе секундарно значење, које најчешће настаје под утицајем метонимије, уз јасно уочљиву логичну везу између полазног и циљног домена односно примарног и секундарног значења дате лексеме. На пример, турска реч (*h*)*avlı* која има два значења: 1. ‘двориште, авлија’ и 2. ‘атријум’, као што је и у српском примарно значење лексеме *авлија* ‘двориште’. Турска реч *mahalle* има два значења, са секундарном реализацијом која је настала под утицајем метонимије 1. ‘махала, део вароши, четврт, квартал; заселак’, 2. ‘људи који живе у истој махали’. У српском је турцизам *махала* ‘градска или сеоска четврт; улица’, али је и секундарно значење у турском сасвим очекивано и у српском будући да је метонимијски образац НАСЕЉЕНО МЕСТО → ЛЈУДИ КОЈИ ЖИВЕ У ТОМ НАСЕЉЕНОМ МЕСТУ регуларан и системски.

турски	1. ‘складиште, стовариште’; 2. ‘амбар, житни магацин, житница’; 3. мор. ‘бродско складиште, товарни простор брода’; 4. ‘мера, врећица од 75 цм (за песак, шљунак и сл.)’; 5. ‘шпедитерска компанија, шпедитерско предузеће’ (TSS).
српски	1. ‘остава за зрнасту храну’ и 2. ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’ (PMS) 1. ‘дрвена зграда за зрнасту храну, житарице, силос’; 2. ‘сандук за жито и брашно’; 3. ‘доњи део кафеног млина, где пада самлевена кафа’ (Škaljić 1979: 92–93). 1. ‘дрвена зграда за зрнасту храну; житница; исп. магацин’; 2. а. ‘сандук за жито и брашно’; б. ‘преграђени део тавана који служи за оставу зрнасте хране’; 3. ‘преграда у води подешена за хватање рибе’; 4. покр. ‘доњи део кафеног млина, где пада самлевена кафа’ (Пљевља, Бај. Д.); 5. ‘у игри прстена, место где је прстен сакривен (под капом, у шаши и сл.)’ (РСАНУ)
македонски	‘амбар, житница, место за складиштење жита’ (PMJ _{1,2})
бугарски румунски грчки	‘зграда, просторија или суд за зрнасту храну, житница’ (БТР). (<i>h</i>) <i>ambar</i> 1. ‘амбар’, 2. ‘сандук за брашно’, 3. ‘трем на броду’ (PMP), <i>ампáри</i> 1. ‘складиште, амбар’, 2. ‘бродско дно’

Посматрани турцизми такође подлежу секундарној семантичкој адаптацији, готово у свим њеним видовима. Међутим, процена облика семантичке адаптације је са најнижим степеном прецизности и научне поуздано-

сти. Она зависи од избора врсте лексикографског извора и начина обраде одредница у њему, те се упоређивањем са значењима оствареним у изворном језику са онима забележеним у речнику језика примаоца доноси суд о семантичкој адаптираности посуђене речи. Дobar пример којим се илуструје наведени проблем представља лексема *амбар*.

Стога се у приказу семантичке адаптације настоје утврдити основни типови којима подлежу турске речи у првом реду у јужнословенским језицима, са тежњом ка прецизном опису, иако су често у процесу адаптације заступљени веома комплексни, често неухватљиви механизми, те се стога ипак мора релативизовати свако експлицитно решење.

3.1. Основни принципи семантичке анализе. Семантичка анализа турцизама са значењем простора заснована је на издвајању семема, релевантних семантичких компоненти, које су носиоци или индуктори семантичких трансформација, у складу са начелима компоненцијалне анализе, што је показано на примеру лексеме *конак*. Тако се на основу њеног семантичког садржаја, који је заступљен у лексикографској интерпретацији, може издвојити читав низ семантичких компоненти које су носиоци информација различитог типа, што се одражава на семантичку дисперзију овога турцизма.

АКТИВНЕ КОМПОНЕНТЕ	семантичке реализације
МЕСТО	‘преноћиште’ (РВГ, РГЗа, РГП, РЛеГ, РГОМ, РПП, РКМД), ‘преноћиште, место за ноћење’ (ГБ), преноћиште, бивак (ГИК), ‘преноћиште, коначиште’ (ЛПК, РГГ, ЦТР, РК, РГСМ); место за одмор, предах, преноћиште (РГТК), 1. мак. ‘место за ноћивање или одмор’; 3. буг. ‘место за ноћење и предах, одмор’, 4. буг. ‘склониште’; грч. 1. ‘боравиште’, 2. ‘преноћиште’; тур. 2. ‘преноћиште, ноћиште’
ОБЈЕКАТ РАЗЛИЧИТЕ НАМЕНЕ	
а) ‘кућа угледне личности’	тур. 1. ‘породична кућа, вила; конак, резиденција’; 4. ‘великашка кућа’ (РКМД), кућа богатијег и отменијег света (СПГ), беговска кућа (РВГ); 3. мак. ‘сарај, беговска кућа’; 5. буг. ‘кућа турског великаша’; двор (РВГ); грч. 3. ‘спахијски дом’, 4. ист. ‘резиденција турског спахије, конак’(ЕРА)

б) ‘седиште управе’	5. ‘зграда у којој су смештена државна надлештва’ (РКМД), зграда у којој су за турске владавине била државна надлештва’ (СПГ), сједиште војних или цивилних власти (РВГ); 2. мак. ‘седиште управе у турско време’, 1. буг. заст. ‘установа’
в) ‘део манастирског комплекса’	6. ‘манастирске зграде, собе за госте’ (РКМД), 2. помоћне црквене просторије (РЈеГ), зграде по нашим манастирима са одељењима за становање (СПГ); (конаци) ‘помоћна зграда или комплекс око манастира за смештање свештеника или калуђера’ (РМЈ ₁)
г) ‘стан’	6. буг. ‘привремен стан, лежај’, 7. буг. ‘стан’; 2. ‘привремен смештај’ (РМЈ ₁)
д) ‘стаја’	стаја за стоку (РВГ)
САМА РАДЉА	
а) ‘преноћити, провести ноћ спавајући код некога као гост’	2. ‘узимање у госте на преноћиште’ (РКМД)
б) ‘провести ноћ спавајући’	‘ноћење’ (ЛПК, РГГ, ЦТР, РГОМ,РК, РГСМ), ‘спавање, коначење’ (РГЗа), 4. мак., буг. ‘ноћивање’
в) ‘одмарати се’	рум заст. ‘зауостављање, одмор’
г) ‘сместити кога где’	грч. ‘размештај војника по кућама’
МЕРНА ЈЕДИНИЦА	
а) за време	а) дан хода (РВГ); размак између преноћишта (РВГ); ‘размак између преноћишта’ (СПГ), 3. ‘станица на растојању од дана хода’ (РКМД), рум. заст. 3. ‘пола дана’, 4. ‘један дан путовања’
б) за количину нечега	2. ‘количина дрва припремљена за једну ноћ’ (РГП)
ДРУШТВЕНО УРЕЂЕЊЕ	
јединица управе	2. буг. ‘кметство, среско или полицијско управљање у турско време’
АТМОСФЕРА НА КОНАКУ	
анегдоте	7. ‘згоде и незгоде у вези са преноћиштем, удобност преноћишта’ (РКМД)

Семантичка структура балканског турцизма *конак* на основу њеног приказа у РМС у знатној мери се поклапа са изворним значењима турске

речи *konak*. Међутим, ипак долази до семантичког сужења посуђенице у односу на модел, који има и реализацију 3. вој. ‘конак настамба’, што је заступљено и у грчком језику. Ова реализација се у односу на примарну одликује спецификацијом просторног значења, попримањем термилошког обележја, које произилази из намене самог објекта (за смештај војске), те се може одредити као платисемична реализација.

Сличан семантички механизам активан је и у реализацијама којима је заједничка компонента ‘места за ноћење’, као ‘преноћиште, коначиште, бивак’, са веома сличним семантичким садржајем и у значењу ‘место за одмор, предах’, које не мора нужно да подразумева и ноћење – семантичка дистинкција која је видљива у македонском и бугарском ‘место за ноћивање или одмор’, а у бугарском је и са значењем ‘склониште’, које је ипак спецификовано, те може да се тумачи као метафорично са елементима метонимије, док је примарно значење у грчком ‘боравиште’ са семантичким општавањем метонимијског типа БОРАВИТИ → МЕСТО ГДЕ НЕКО БОРАВИ.

Веома сличан или идентичан семантички механизам заснован на метонимијском преносу делују и у стварању значења у бугарском језику са општом компонентом ‘стан’ или при именовању објекта који је намењен животињама ‘стаја’ (РВГ), као и у реализацијама којима се означава сама радња: ‘преноћити, провести ноћ спавајући код некога као гост’, ‘провести ноћ спавајући’, ‘одмарати се’.

Када је лексема *конак* са опредмећеним значењем исказаним општим семантичким обрасцем ОБЈЕКАТ РАЗЛИЧИТЕ НАМЕНЕ, конкретније као ‘кућа угледне личности’, што је у турском језику примарна реализација, а у језицима примаоцима једна од секундарних, одговарајући трансформациони модел могао би бити индукован метонијом типа ОБЈЕКАТ → ЖИВОТ У ТОМ ОБЈЕКТУ, али су од значаја компоненте засноване на атрибуцији оних који живе у таквим кућама (објектима), те је у овом случају активан и логички принцип: КОНАК ЛЕСТЕ КУЋА, АЛИ НИЈЕ СВАКА КУЋА КОНАК.

Активирањем компоненте која се такође односи на намену објекта ‘седиште управе’ поново се ствара метонимијска реализација ОБЈЕКАТ → ДЕЛАТНОСТ КОЈА СЕ ОДВИЈА У ТОМ ОБЈЕКТУ ИЛИ ОБЈЕКАТ → СЛУЖБА СМЕШТЕНА У ТОМ ОБЈЕКТУ. Оваква значења су углавном у вези са некадашњом турском владавином (нпр. ‘зграда у којој су за турске владавине била државна надлештва’ (СПГ), 2. мак. ‘седиште управе у турско време’ или су застарела, као у бугарском, и то на основу примарне реализације 1. буг. заст. ‘установа’.

Тakoђе се секундарно значење у бугарском језику, које у свом семантичком садржају има компоненту ‘друштвено уређење’, може сматрати метонимијском као последицом реализације типа ОБЈЕКАТ → СЛУЖБА СМЕШТЕНА У ТОМ ОБЈЕКТУ.

Значења по моделу ПРОСТОР → ПРОСТОР → МЕРНА ЈЕДИНИЦА ЗА ДАЉИНУ остварена у оквиру њене семантичке структуре могу се, такође, интерпретирати као метонимијска, при чему се активира једна од компоненти ‘намене’ или ‘функције’ именованог ентитета (конак → коначити односно ноћити), из чега се развија и подреализација са значењем стања (*ноћење*). Метонимијска реализација везује се и за секундарно значење из домена мерних јединица (на основу времена потребног да се стигне од једног до другог конака исказује се заправо растојање између две тачке у простору), што је пример коегзистенције просторне и темпоралне категорије, као и значење које се односи на процену количине огрева потребне за једну ноћ.

Под утицајем синегдохе активирањем компоненте ‘део манастирског комплекса’ по моделу ДЕО ЦЕЛИНЕ (конак као део манастирског комплекса) развила су се секундарна значења у српском б. ‘манастирске зграде, собе за госте’ (РКМД, СПГ) и македонском језику ‘помоћна зграда или комплекс око манастира за смештање свештеника или калуђера’ (РМЈ₁).

Сасвим по изузетку јавља се у српском дијалекту (РКМД) реализација која је могла настати под утицајем метафоричног принципа КОНКРЕТНО → АПСТРАКТНО, којим се именује атмосфера у/на конаку, углавном заснована на говорним активностима субјеката, али и на опремљеност и удобност самог простора преноћишта.

На основу приказа семантичке структуре лексеме *конак*, јасно је да су се многе реализације оствариле у домену народних говора, те је у том смислу важна и етимолошка визура, која ни у једном приказаном турцизму у речнику који је део ове студије, није изостављена. Лексикографски концепт примењен у обради турцизама са значењем простора у бројним својим сегментима се приближава моделу семасиолошког речника.

На овом месту, желимо да истакнемо став Ј. Влајић-Поповић, која указује на недовољност семантичких описа у етимологији, па и у дијалектологији, у односу на фонетске и морфолошке интерпретације. Разлог таквом стању види у томе што су „семантички прелази пре закономерне могућности него регуларне нужности, те ако се један, можда чак и већи део њих може нормирати, изван број, одређени проценат укупног инвентара семантичких законитости, увек ће морати да остане у сфери произвољности“ (Влајић-Поповић 2002: 18).

3.2. Нулта семантичка екстензија. Са истим значењем, нултом семантичком екстензијом, без икаквих или са минималним семантичким изменама, из турског језика углавном су прихваћене лексеме којима се именује простор у природи за који су карактеристичне особине неограђености, отворености, како у турском, тако и у језицима примаоцима (географски ентитети, територијалне јединице и сл.): тур. *orman* ‘шума’: срп. *орман* ‘шума’,

мак. *орман* ‘шума, земља пошумљена густом шумом’, цинц. *urmane* ‘шума, шумица’, грч. *то ουρμάνι, то ρουμάνι, то ορμάνι* ‘шума, шумски/шумовит предео’, али не и у буг. у којем је лексема *орман* (*урман, ормань*) развила више значења: ‘шума’, ‘шума у пољу’, ‘густа шума, густиш’, ‘поповско имање које припада држави или општини’, ‘равно место’; тур. *ilca* ‘бања, топлице’ : срп., мак. *илица* ‘бања, топлице; купатило’; тур. *kasaba* ‘мањи град у унутрашњости’: срп., мак., буг. *касба*, алб. *kasabë*.

И турске речи којима се означава затворени простор, грађевински објекти са одређеном наменом (трговински, угостиљски и услужни, радионице и фабрике), прихваћене су у неизмењеном значењу: тур. *eczahane* : срп. *еџахана* ‘апотека’; алб. *exhzane* ‘апотека’, тур. *teyhane* : срп., буг., мак. *ме(х) ана*, цинц. *mihéne*, алб. *mejhane* ‘гостионица’,¹⁵ тур. *çayhane* ‘локал у коме се служи чај’: срп. *чајана*, мак. *чајџилница*, буг. *чайна*; тур. *kanara* : срп., буг. *канара* ‘кланица’, а у срп. и ‘месара’.

На плану семантичке адаптације лексеме којима се у турском именују верски објекти не испољавају специфичности у језицима примаоцима јер је њихово значење еквивалентно оном реализованом у турском језику: тур. *tescid* ‘мања муслиманска богомоља у којој нема минбера (а обично ни минарета) и у којој се због тога не клања подневна молитва у петак, цума, нити се клања бајрам-намаз’: срп. *мечей̄/мечий̄*, рум. *tescet*, цинц. *micete*, чеш. *mečeta*, пољ. *mezzet*, рус. *мечет̄ь*, грч. *μασγίδιον, μαγισδιον, μετζίτιον, μεντζίτι*, енгл. *mosque*, фр. *mosque*, нем. *Moschee*; тур. *minare/minaret* ‘кула џамије’: срп. *минаре(ӣ)*, *мунар(а)*, *мунаре*, мак. *минаре*, рум. *minarea, minare, minaret, minaretă*, цинц. *minaree*, алб. *minare*, дијал. *minar*, грч. *ο μιναρές*. У бугарском као да постоји семантичка дистинкција између лексема *минаре/минаро* и *минаре̄ӣ*. Прва означава ‘кулу на џамији на којој има викало = минарет’, а друга ‘викало = минаре на џамији’; тур. *mezar* ‘гроб’ и *mezarlık* ‘гробље’: срп. *мезар*, *мезарлук*, буг. *мезарлџк*; тур. *sami* ‘муслиманска богомоља’: срп., мак. *џамија*, буг. *џамия*, алб. *xhami*, рум. *geamie*, цинц. *gimie*, грч. *τζαμί*.

Без семантичке адаптације прихваћене су и турске речи којима се именује простор за издржавање казне: *tomrukhanе* ‘затвор’: срп. *џомрукхана*; *hapishane* ‘зграда у којој осуђеници издржавају казну’: срп. *хајсана*, (х) *ајс*, *ајса*, *хавс(а)*.

У истом значењу прихваћене су и лексеме *kenef* ‘заход, нужник’: *ћенифа*, *хатат*: (х) *амам* ‘јавно купатило у муслиманским земљама’: срп. (х) *амам*, мак. *амам*, буг. *хамам*, цинц. *amate*, алб. (h) *atam/(h)atan*, грчком *χαμάμι*.

¹⁵ Са донекле измењеним семантичким садржајем у процесу адаптације јавља се турска реч *kahvehane* (срп. *кафана*, мак. *кафеана*, грч. *ο καφενές* или *το καφενείο*), која је попримила значење ‘гостионица, кафана’, а у бугарском је лексема *кафене* ‘локал где се служи кафа’, како је то њено првобитно значење.

Јасно је да су називи за објекте који су типични за исламску културу, прихваћени заједно са њиховим значењима, без семантичких адаптација.

3.2.1. Иако су у појединим случајевима заступљене раличите лексикографске обраде турске речи, односно турцизма у језику примаоцу, са одвојеним реализацијама, или пак спојеним у једну, може се констатовати да је одређена лексема прихваћена без семантичких измена. На пример, турска реч *nahiye*, као турцизам *нахија* (срп., мак. и буг.), *nahiea* (рум.) и *nahie* (алб.), термин из области турске администрације у турском је обрађена као двозначна, са основним значењем ‘административна јединица у Турској’ и секундарним значењем ‘област’, а у, на пример, српском језику она је такође са истим семантичким садржајем, интегрисаним у оквиру једнозначне структуре. Свакако да је реч о логичној вези између примарне и секундарне реализације у турској лексеми, те се метонимијски сродна значења у српском значењски и лексикографски обједињују под истом тачком. Слично је и са лексемама које у различитим лексикографским изворима имају иста значења, али са различитом дистрибуцијом, различитим поретком значења у изворном турском и, на пример, српском: *kadılık* 1. ‘кадијско звање, положај кадије’; 2. ‘кадилук, подручје једног кадије’ односно *кадилук* ист. 1. ‘управна јединица, подручје једног кадије’; 2. ‘кадијско звање’.

3.2.2. Преузимање свих значења из турског језика, уз стварање подреализације која је свакако подстакнута асоцијацијама из турског семантичког садржаја, такође се може сматрати адаптацијом са нултом екстензијом. На пример, лексема *bucak* у турском језику има три значења: 1. ‘угао, кут’; 2. ‘забачено место’; 3. ‘крај, страна’. Турцизам *буџак* углавном семантички кореспондира с турским моделом, али се у српском развија и подреализација ‘забачен, неуређен и прљав простор, ћумез’, мада је у другим јужнословенским језицима, као и у албанском (*buxhak*) и румунском (*bugac*) прихваћена у истом значењу. Сличан процес одвија се и у семантичком трансферу турске речи *kümes*, која у потпуности преноси у српски језик примарну реализацију ‘живинарник за кокоши, кокошињац’, док је у секундарној заступљено семантичко нијансирање ‘запуштен, влажан и прљав стан или крчма’ у односу на фигуративно значење у турском ‘кућерак, потлеушица’.

3.3. **Адаптација сужењем значења турске изворне речи.** На плану семантичке адаптације у јужнословенским језицима дошло је до семантичке рестрикције, односно сужења значења турских речи које припадају различитим појмовним доменима. У језике примаоце преноси се и прихвата примарна реализација турске речи, док њена секундарна значења, посебно она настала посредством метафоре, али неретко и метонимије, не подлежу

семантичком трансферу. Овај тип семантичке адаптације видљив је код турцизма *ардија* ‘одељење иза дућана, магаза’ према турском *ardiyе*, са блиским примарним значењем 1. ‘стовариште, складиште’; 2. ‘лежарина’; 3. ‘амбар, житница’; *bina* 1. ‘зграда, грађевина; градња, грађење’; 2. фиг. ‘основа, база, темељ’; 3. грам. ‘глаголски род’; 4. грам. арх. ‘граматика арапског језика’, у српском ‘зграда, грађевина; градња, грађење’.

Обично су на овај начин семантички адаптиране турске речи са терминолошким статусом из области географије (неодређен простор у природи). Тако се турцизмом *ада* означава само ‘речно или језерско острво’ (срп., мак., буг.), али у народним говорима, додуше на веома ограниченом ареалу, овај се турцизам употребљава и у значењу које је у метонимијској вези са примарном реализацијом ове лексеме, којом се не искључује и дејство синегдохе ДЕО : ЦЕЛИНА ‘водоплавно земљиште’, ‘земља крај реке’ (срп.), ‘острвце’ (мак.). У турском језику има зачења: 1. ‘острво’ и 2. ‘део града, блок, група’ (TSS).

До сужења значења у језицима примаоцима долази и у семантичкој структури турцизма *чаур*. У турском језику лексема *çaur* има примарно значење ‘ливада, травњак, пашњак’, које је пренето у српски, македонски, грчки, али не и њено секундарно значење ‘ливадска трава’, које је у турском настало по метонимијском принципу ПРОСТОР → ОНО ШТО РАСТЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ.

3.3.1. У процесу семантичке адаптације сужавањем семантичке структуре изворне речи потврђен је и облик заснован на трансферу примарне и секундарних реализација, семантички најближих примарној, што се може илустровати турском речју *diikkan* 1. ‘дућан, продавница, радња’; 2. ‘радионица, занатска радња’; 3. ‘уред, писарница’; 4. арго ‘„радња“, коцкарница’ односно турцизмом *дућан*, у чијем су значењу заступљене примарне и прве секундарне реализације турског модела: у српском, македонском, бугарском ‘место или просторија где се што продаје или израђује, трговачка или занатска радња’. У јужнословенским језицима је потврђено и колоквијално значење, окарактерисано као шаливо ‘шлиц’.

3.3.2. Преношење секундарне реализације из полисемантичне структуре турске речи такође је један од начина остваривања адаптације сужавањем значења у односу на вишезначну турску реч, као у примеру *мајдан*, који је у српском заступљен са реализацијом ‘рудник’, пренетој из вишезначне структуре турске речи *maden* 1. ‘руда, минерал’; 2. ‘рудник, мајдан’; 3. ‘метал’.

3.3.3. Један од начина семантичке рестрикције јесте спецификовање значења у односу на турски модел, конкретизацијом денотата. Веома добар пример за илустрацију овога процеса представља турска реч *ода* 1. ‘соба,

одаја'; 2. 'комора, кабина'; 3. 'пункт'; 4. 'хотелска соба'; 5. 'свратиште, преноћиште'; 6. 'комора, палата, удружење'; 7. ист. 'јаничарска касарна', од чега ће се у српском у речи *одаја* остварити само значење а. 'стамбена просторија, соба'; б. нар. песн. 'просторија у згради уопште', у бугарском је то простионародна лексема која значи 1. 'соба' и 2. 'соба, зграда, простор где одседају путници у неким селима' (БТР), а у македонском има прво значење 'соба' (PMJ). У албанском она је синоним са лексемом *dhomë* 'соба' и *komora* (ASR).

Међутим, у српским народним говорима лексема *одаја* значи 'пољско имање са потребним зградама, салаш' (ЛИ, РСГВ) или 1. 'радионица'; 2. 'просторија на гробљу за подушје' (РЛеГ), па и 'ниска стаја покривена сламом и кукурузовином, где се држе овце, наслон' (РСГВ). Наведена значења у говору Вршца (РСГВ) заступљена су и у румунском језику: *odaie* 1. заст. 'соба, одаја'; 2. 'стан'; 3. заст. рег. 'домаћинство'; 4. 'овчарска колиба'; 5. 'кошара, трло' (PMP). Наведени подаци указују на приметан семантички развој ове лексеме у дијалекатској бази језика примаоца у односу на турске народне говоре, где се уз значење 'соба' јавља још само као 'мала гостињска кућа'.

Турска лексема *aralık* у српском *аралак/аралук*, у бугарском *аралџк*, у македонском *аралак/аралџк*, у румунском *aralık*, у албанском *arallëk*, у цинцарском *arǎlike/arǎlike* и новогрчком *χαράλιки* подлегла је у језицима примаоцима семантичком сужењу. Она у турском има веома развијену семантичку структуру: 1. 'размак, растојање, раздаљина; међупростор'; 2. 'отвор, рупа; пукотина; пролом'; 3. 'међувреме, интервал'; 4. 'прекид, пауза'; 5. 'узан пролаз, коридор'; 6. 'нужник, клозет'; 7. муз. 'интервал'; 8. 'полуотворен, одшкринут'; 9. фиг. 'тампон држава'.

У српском је према РМС са значењима 1. 'кућни међупростор' и 2. 'предсобље', али је у РСАНУ потврђен са релизацијама: 1. 'предсобље'; 2. 'размак, простор између два предмета'; 3. 'рок, почетак'. На подручју БиХ лексема (x)*аралук* има више значења: 1. 'међупростор'; 2. 'споредна пролазна просторија у старим босанским кућама, дограђена просторија уз кућу од дасака или другог слабог материјала'; 3. 'мали ходник' (Škaljić 1979: 96).

Занимљиво је да су се у турским дијалектима и у српским народним говорима оствариле сличне семантичке реализације као 'простор између две куће или њиве'; 'остава, складиште улаз у кућу'; 'зид између две куће'; 'узак сокак; празан простор између две куће или два зида' (DS 2009), а у говору Гораждевца у Метохији *аралак* је 'растојање између двају редова' (ЛГ). У српском говору Призрена забележена су и ова значења: 1. 'узан простор између двеју зграда, отворен на обе стране, служи као ходник, ако је са једне стране затворен, служи као остава за старе ствари'; 2. 'размак, међупростор'; 3. 'слободан простор'; али и 4. 'време, рок' (СПГ 49).

До правог сужења значења дошло је у македонском *аралак* ‘међупростор, тесан пут између два зида, две куће’ (Јашар-Настева 2001: 66), *аралок* ‘до између две равнице’, *аралак* ‘необрађено место’, *аралак* (Видоески 1999: 16), као и у бугарском где *аралџк* има значење ‘пукотина, процеп’ (БТР). Наиме, из семантичког садржаја изворне речи пренето је само примарно уз активирање компоненте ‘узан простор, међупростор’. Иако се једино у бугарском чува секундарно значење ‘пукотина’, и оно је у вези са издвојеном компонентом као простор између распукнутих делова неке целине, што би се могло евентуално применити и у тумачењу значења ‘слободан простор’. Остале реализације, остварене углавном у народним говорима, имају непрозирну мотивацију, попут реализација ‘време, рок’ (СПГ 49) или ‘необрађено место’.

3.3.4. Важно је такође истаћи да се турски језик у процесу позајмљивања јавља не само као изворни, већ и у функцији језика преносника. Семантичка адаптација лексема из турског као језика преносника одликује се извесним специфичностима. Дobar пример веома изражених промена на семантичком плану представља лексема *авлија*, балкански турцизам, латинско-грчког порекла. У изворним језицима, латинском и грчком, њена значењска структура се разликује, као и у турском. У стварању секундарних реализација у свим језицима активан је метонимијски трансфер, и то посредством различитих метонимијских принципа. Чињеница је да је примарна реализација идентична у свим језицима (лат., грчки, турски, албански [*avlli* ‘двориште’], рум. *avli* ‘двориште’, српски, македонски, бугарски), те да се и одређене секундарне реализације такође подударају: ‘ограда око дворишта’, али не у свим језицима (грчки, српски, македонски); ‘палата, царски двор’ (грчки, латински); ‘стан’ (старогрчки, српски, који има колективно значење 3. фиг. а. ‘сви станови (обично приземни) у једном дворишту (авлији)’; б. ‘сви станари из тих станова’; а у грчком још и секундарне реализације које се не срећу у другим језицима јер су историцизми везани само за њихову давну историју: 2. ‘боравиште цара или других господара, као и писарнице и службе његове власти; царски двор, палата’, 3. ‘мноштво људи који помажу цару, највиши персонал дворца, царево окружење, дворани, дворска камарила, пратња’; 4. ‘мноштво људи који помажу важној јавној личности (у положају службе)’, као и значење ‘повртњак’ својствено само бугарском језику, а значење ‘атријум’ само у турском.

Овакви динамични процеси на семантичком плану веома добро показују заправо тенденцију ка сужавању значења будући да су изворни језици грчки и латински, у којима је, нарочито у грчком, семантичка структура ове лексеме веома развијена, која се сужава у турском, као језику по-

среднику, из којег ће се пренети у јужнословенске језике.¹⁶ У њима ће се стварати секундарне реализације, такође под утицајем уланчане метонимије ПРОСТОР → СТАМБЕНИ ОБЈЕКАТ САГРАЂЕН НА ТОМ ПРОСТОРУ, али и СТАМБЕНИ ПРОСТОР → ЉУДИ КОЈИ ЖИВЕ У ТОМ ПРОСТОРУ, што је веома слично метонимијском обрацу активном у грчком језику ПРОСТОР → ЉУДИ КОЈИ РАДЕ У ТОМ ПРОСТОРУ. Значења специфична за грчки језик, одражавају и његове својевремене културне и административне прилике.

У турском језику као преноснику такође долази до семантичких промена на плану семантичке адаптације лексеме која се усталила у његовом лексикону, и из којег се преноси у друге језике. Тако једнозначна персијска реч *bōstiān*, *būstān* ‘врт, башта’, у турском лексема *bostan*, поред овог наведеног из персијског језика, шири семантичку структуру значењима ‘бостан, заједнички назив за диње и лубенице’ и ‘бостаниште’. У јужнословенским, али и у другим балканским језицима, лексема *bosīan* је углавном прихваћена са извесним варијацијама у значењима која су се развила у турском језику, без реализације карактеристичне за персијски језик, која је још заступљена у грчком, и то као примарна, као и у персијском: *μποστάκι* 1. ‘мала сеоска башта у којој се гаји поврће’, поред секундарног значења 2. ‘поље где се гаје диње и лубенице’. Турски дериват *bostan + lik* у значењу ‘врт’ у потпуности је у турском језику семантички еквивалент персијском *bōstiān*, *būstān* ‘врт, башта’. Међутим, у српском *bosīanлџк* је ‘потес на коме су њиве са дињама и лубеницама’ (СПГ), али и *bosīanлук* са значењем ‘врт’. Занимљиво је да у другим јужнословенским језицима нема потврде у речницима за турцизам *bosīanлук*, док је у свим језицима забележен хибридни облик (са словенским суфиксом) *bosīанишиџе* (срп. и мак.) и *бостаниџе* (буг.) којим се спецификује значење ‘земљиште засејано бостаном’.

3.4. Адаптација турске изворне речи ширењем значења. Значењска адаптација турских речи у језицима примаоцима подлеже и семантичкој екстензији. Једнозначне турске речи које се уклапају у категорију NL обично подлежу ширењу семантичке структуре у језику примаоцу. Такви примери нису чести, али су добри показатељи потенцијала за семантичко варирање када постану део лексикона језика у који улазе. Тако, на пример лексема *ahir* ‘коњушница, штала’, у српском, македонском, бугарском и грчком усваја значење из турског, са минималним варијацијама, али је у српском створено секундарно значење ‘чардак за пријем гостију, одаја; двор’, ‘гостинска соба, одвојена просторија, мушко одељење (антоним од *харемлук*) у кући или

¹⁶„У литератури се индиректни грецизми, односно они грецизми који су посредством турског језика ушли у српски језик, називају турским грецизмима (Влајић-Поповић 2009: 391), као нпр. *авлија*, *димџе*, *ђугум/ђугун*, *ђунија*, *кревеџ*, *мазгал/мазгала*, *сунђер*, *ћуџирија* и сл.“

авлији за примање мушких лица' (Škaljić 1979: 74) а у грчком метафорично 'место које је неуредно, које не одговара човеку, већ стоци'.

У турском језику су моносемантичне и лексеме *karavulhane/karakolhane* 'стражарница, војна погранична станица' и *koğuş* 'спаваоница, одељење (болнице, затвора, касарне и сл.)'. У српском језику долази до ширења значења. Турцизам *караула* има секундарну реализацију 'неудобна, напуштена, у рушевном стању кућа' која је настала под утицајем метафоричне асоцијације засноване на изгледу именованог ентитета у примарној реализацији (скупчен и неуслован простор за живот). Лексеме *кауш* семантички је адптирана ширењем значењске структуре, с тим да се примарна реализација сматра застарелом 'самица, ћелија у затвору'. Секундарно значење 'велика војничка спаваоница у касарнама' поклапа се са семантичким садржајем турске речи *koğuş*.

Стање у дијалектима такође је значајан показатељ процеса у домену ширења семантичке структуре турцизама. Тако је турска лексема *zindan* 'затвор', односно турцизам (срп.) *зиндан*, (мак.) *зандан(а)*, (буг.) *зандана*, *дзандан* регистрована у српским дијалекатским речницима у облику *зинданија* у истом значењу (РГП), али и са новим метафоричним реализацијама 'врло слаба, неугодна, прљава кућа, руина, бедно станиште, ћумез' (УР), *зиндан* 'тамница; фиг. хладна, мрачна просторија' (РГП).

3.4.1. Турске речи које се одликују богатом полисемијом, обично у језик прималац преносе основно значење. Међутим, запажена је и појава да се секундарна реализација доследно преузима у језицима примаоцима, као што је то случај с турском речју *ambar*, у првом реду стога што је такво значење спецификовано у погледу денотације 'житни магацин, житница' (срп., мак., буг.) у односу на општију примарну реализацију 'складиште, стовариште'. Међутим, у грчком језику је прихваћено секундарно термилошко значење из области поморства 'бродско складиште, товарни простор брода', а у румунском 'бродско дно' и 'трем на броду'. Оваква дистрибуција значења у посматраним језицима изгледа да је подстакнута факторима ванјезичке природе, да је заправо последица потреба за именовањем ентитета који су од значаја у реалним активностима и животу једне друштвене заједнице.

3.4.2. До ширења значења, са елементима понављања семантичког обрасца из модела, долази у турцизму *vajaii*, који је лексикографски интерпретиран са три подреализације међусобно повезане просторном компонентом, мада би се могла представити и као вишезначна лексема. Међусобно семантички кореспондирају примарна реализација турске речи *hayat* 'покривена тераса, веранда' и трећа подреализације турцизма *vajaii* 'трем, доклат, заклон'. Из модела се не преноси секундарно значење 'двориште', али се зато у српском стварају нове реализације којих у турском језику нема: а. 'засебна

зграда уз сеоску кућу (обично намењена младенцима)', б. 'просторија по ред кухиње у којој се држе потребне ствари за кухињу, остава'.

Сличан адаптациони процес заступљен је и у турцизму *магаза*, који је прихваћен са значењима у турском језику *mağaza* 1. 'магазин, велика продавница'; 2. 'складиште, спремиште', али и стварањем значења у српском 2. а. 'мања зграда или просторија од брвана, оплетеног прућа и сл., која служи за смештај жита, воћа, млека и млечних производа и др.'; б. 'доњи спрат куће (обично мало укопан у земљу) који не служи за становање, већ као помоћна просторија (за смештај ствари, намирница, у старија времена и за стоку)'.

3.4.3. У односу на значење турске речи *lağım* 1. 'одводни канал, клоака'; 2. 'подземни ходник (у руднику)' у позајмљеници се дешавају аутентични семантички процеси на плану ширења њене структуре. Јављају се нове реализације, које не постоје у турском, али се примарно значење из речи модела 'одводни канал, клоака' не преноси у језик прималац. Семантичке реализације у оквиру лексеме *лагум* међусобно су повезане локационим компонентом позиције 'испод земље', са различитом наменом именованих просторних објеката. Међу њима је успостављена веза метонимијског типа. Тако ова реч у српском језику има значења: 1. 'миниран поткоп испод утврђења, брда и сл.'; 2. 'подземни ходник, тунел'; 3. покр. 'у брду ископан подрум за вино'.

Значајне промене на плану семантичке адаптацију посредством ширења очитују се у семантичкој структури турцизма *таван*, који се у српском језику остварује као полисемантичан турцизам: 1. а. 'просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија, поткровље; под те просторије'; б. 'горња страна, горња преграда собе или друге просторије, таваница, плафон, строп'; в. геол. 'горњи слој, слој који се пружа поврх неког дела тла'; 2. 'дашчана подлога просторије, под'; 3. заст. 'спрат, кат'; 4. заст. 'слој; ред нечега сложеног једно поврх другог', а у турском је лексема *tavan* 1. 'таваница, плафон; таван'; 2. 'горња граница, плафонска висина, највиши степен', што је још израженије у семантичкој структури лексеме *кула* 1. а. 'високо, уско здање, обично округлог или четвртастог облика, које стоји одвојено или као део веће грађевине, тврђаве; б. фиг. 'симбол чега, упориште'; 2. покр. 'камена кућа, обично већа, масивнија'; 3. фиг. 'оно што се уздиже у висину, што је високо, велико и обимно'; 4. војн. 'осматрачница обложена оклопом за топове на ратној лађи, тенку'; 5. 'врста фигуре у шаху, топ' у односу на турску реч *kule* 1. 'кула, торањ'; 2. 'видиковац, осматрачница'.

3.4.4. Специфичнији вид значењске адаптације настаје спајањем семантичких реализација које се у турском језику остварују у оквиру две различите лексеме. Тако је у српском језику присутан облик *авдесана*, који преузима

семантички садржај турске лексеме *abteslik* ‘место или одељење у кући где се узима абдест’, ширећи га стварањем предметног значења метонимијског типа у секундарној реализацији ‘умиваоница’, а у народним говорима (СПГ) реализује се и значење ‘заход, клозет’, које се у турском језику остварује у оквиру лексеме *abteshane*.

3.5. Специфични облици семантичке адаптације турских лексема с просторним значењем

3.5.1. Енантисемичне реализације у турском и јужнословенским језицима, условљене културно-историјским приликама остварене су у турској речи *ağalık* у секундарној реализацији ‘дарежљивост, великодушност’, али у хришћанским срединама, које су биле под турском влашћу, развило се значење ‘осионост’ (срп., мак., буг.). У оба суштински опозитна значења, активна је компонента која носи информацију о колективном искуству по метонимијском принципу владар → начин владања, а онда под утицајем метафоре и за апстрактно именовање одређених особина уопште, са позитивном односно негативном конотацијом.

3.5.2. Са промењеним значењем је турцизам *saracana* ‘просторија у којој се држе седла, оружје и старе ствари’, ‘посебна собица близу ахара (штале) у којој се држи коњска опрема’ (Škaljić 1979: 549) у односу на турски модел *saraçhane* ‘сарачка радња’. У турском, као и у српском језику, између мотивне речи и именице с просторним значењем успоставља се веза метонимијског типа: ОПРЕМА → МЕСТО ГДЕ СЕ ОПРЕМА ЧУВА ОДНОСНО ПРОДАЈЕ.

3.5.3. Семантичка структура појединих лексема како у турском, тако и у језицима примаоцима, формално истог обима, као посуђеница бива прихваћена у појединим језицима у потпуности: *divanhane* 1. ‘широк ходник’ и 2. ‘пријемна просторија’, као и у македонском. У македонском *диванхане* значи ‘предсобље, ходник’, ‘велика пријемна просторија лепог изгледа, на спрату’ (Јашар-Настева 2001: 65). У српском, међутим, прихваћена је на основу секундарне реализације у турском ‘пространа просторија на спрату, у старим босанским кућама, намењена састанцима, договорима и пушењу’, уз стварање новог значења ‘доксат, трем, затворен дрвеним решеткама’, са веома сличном денотацијом као у бугарском *дивана* са јединим значењем ‘балкон или чардак [= доксат]’ (БЕР). У српским народним говорима овај турцизам је са специјализованим или суженим значењем у облику *дивана* ‘дрвени балкон’ (УР); ‘трем, тераса’ (ТДР); са различитим денотатом у значењу ‘простор између соба на спрату’ (РГСМ) и ‘надстрешница изнад куће испод које се лети седи до касно у ноћ и дивани, прича’ (LDR). Јавља се и у облику *диванана* и са значењем ‘врста балкона, покривеног чардака са јастуцима и миндерлуцима’ (СПГ).

Из семантичке структуре турске лексеме *bayır* у српски језик преноси се секундарно значење ‘брег, узвишица, ћувик’, које ће у македонском бити једина реализација, за разлику од српског где ће се развити и ‘обала, страна’ под утицајем компоненте позиције, која је заступљена и у примарном значењу у турском ‘падина, коса’.

3.6. Семантички механизми активни у стварању нових значења турцизама. М. Ђинђић (2013: 54) наводи да су вишезначни турцизми у српском језику ређа појава. „Полисемантичне структуре ових турцизама указују на то да су секундарна значења настала обично од основног значења, односно у процесу радијалне полисемије, а према универзалним принципима индукције (метонимијом, метафором и синегдохом)“, а као пример наводи полисемантичне структуре лексема *кавез* и *џеј*. Ипак, посматрано сужено, у оквиру семантичке категорије простора, уочљиво је да су вишезначни турцизми заступљенији од оних једнозначних. Такво стање је последица потенцијала који је садржан у самом концепту простора, те се отуда стварају бројне могућности за семантичку дисперзију.

3.6.1. Метонимија. Најчешћи семантички механизам којим су индукована нова значења у оквиру семантичке структуре турцизама из категорије NL јесте метонимија, и то активирањем следећих метонимијских модела:

- НАСЕЉЕ → СТАНОВНИЦИ ТОГ НАСЕЉА (*чаршија*);
- ОДРЕЂЕНО ПОДРУЧЈЕ ПОД НЕЧИЈОМ УПРАВОМ → ЗВАЊЕ ОНОГА КОЈИ УПРАВЉА ТИМ ПОДРУЧЈЕМ (*кадилук*);¹⁷
- ПРОСТОР У КОМЕ СЕ ЧУВА/ПРОДАЈЕ/СЛУЖИ ОДРЕЂЕНИ ПРОИЗВОД → СКЛАДИШТЕ/ПРОДАВНИЦА/УГОСТИТЕЉСКИ ОБЈЕКАТ (*магаза, кафана*);
- ПРОСТОР → ОСОБЕ КОЈЕ ЖИВЕ У ТОМ ПРОСТОРУ (*авлија*);
- ПРОСТОР → ОБЈЕКАТ КОЈИМ ЈЕ ТАЈ ПРОСТОР ОГРАЂЕН (*авлија*);
- ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ СМЕШТЕН У ТОМ ПРОСТОРУ (*оџаклија, ђердек*);
- ПРОСТОР → БИЉКА КОЈА РАСТЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ (*чардаклија* ‘винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу зграду или уз какво дрво, или се сведе у хладњак, сеницу’);
- ПРОСТОР → ЧОВЕК КОЈИ ОБАВЉА ДУЖНОСТ У ТОМ ПРОСТОРУ (*чардаклија* ист. ‘граничар, војник Војне крајине који је вршио стражарску службу у чардаку’).

¹⁷ Д. Гортан-Премк објашњава да и неке лексеме из групе речи са општим значењем ‘звање, достојанство, чин’ имају могућност развијања метонимијске полисемије по образцу: звање, достојанство → дужност коју обавља особа с тим звањем, достојанством → област којом управља таква особа (*бансџиво, везирсџиво*), али, наглашава, да има лексема и са нешто другачијом метонимијском дисперзјом (*кајетансџиво* чин капетана → КАПЕТАНСКА СЛУЖБА → УПРАВА С КАПЕТАНОМ НА ЧЕЛУ (Гортан-Премк 2004: 73).

Дејство издвојених метонимијских модела уочљиво је у свим посматраним језицима, како у стандарду тако и у народним говорима. М. Ивић наводи да карактеристична полисемија у језику уопште зависи од фактора прагматичке природе и да се они свде на принцип по којем дата „организација“ функционише, односно на значај који јој се у друштву придаје, што значи да није свака организација у карактеристичној вези са објектом, већ само она чија се лоцираност у простору одликује потребном стабилношћу. Овај тип полисемије проширује се и на речи које означавају какву организацију која обавља своју делатност не у посебној згради, већ у просторијама какве зграде (као смештајном решењу сталног карактера, нпр. *Осџала ми је једна рукавица у рачуноводсџву* (Ивић 1982: 78–79).

Метонимијски образац ПРОСТОР → МЕРНА ЈЕДИНИЦА ЗА ДАЉИНУ (*конак*) или КОЛИЧИНА ОГРЕВА (*конак*) или ЗА ВРЕМЕ (*конак*), није идентичан, али је сродан моделу који наводи Д. Гортан-Премк (2004: 76) ПОСУДА → КОЛИЧИНА КОЈА СТАЈЕ У ТАКВУ ПОСУДУ, при чему семантички еквивалент простору представља посуда, а количини оно што је време потребно да се пређе од тачке А до тачке Б.

3.6.2. *Синегдоха*. Као један од механизма семантичких трансформација који има важну улогу у стварању значења у језицима примаоцима у односу на турски изворни модел јавља се синегдоха. Секундарна значења настају под утицајем основног принципа синегдохе ДЕО: ЦЕЛИНА, при чему су обе реализације, природно, са просторним значењем. Ипак, реализације тумачене посредством синегдохе веома су сродне онима које настају метонимијским преносом. Разлог томе јесте архисема која представља фокус трансформација индукованих синегдохом, што је чини веома блиском метонимији. Ипак, у појединим реализацијама препознајемо основни механизам праве синегдохе, који Д. Гортан-Премк (2004: 80) тумачи као семантички процес који резултира употребом имена дела какве целине за саму целину. Овај процес састоји се у трансформацији архисеме, у губљењу њене партитативности и десемантизацији и ресемантизацији једнога броја сема полазног семантичког садржаја.

Тако се у српским народним говорима реализација лексеме *ада* ‘водоплавно земљиште’ или ‘земља крај реке’ може тумачити као она насатала под утицајем синегдохе, као што је то случај и са значењем лексеме *баир* ‘брег’, које је и у турском настало под утицајем синегдохе по моделу ДЕО : ЦЕЛИНА (страна брда : брдо, брег) или значење лексема *богаз* 3. ‘ваздушна струја која се образује у кланцима’, такође је настало по истом принципу синегдохе. Лексемом *јарак* именују се и мање површине кроз које он протиче ‘парцела у винограду’ (ЛШ), значење које се могло развити посредством синегдохе ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ.

И NL са значењем грађевинског објеката, као што је то лексема *вајайи*, која у анализираним језицима посредством синегдохе типа ДЕО : ЦЕЛИНА

садржане у интегралној семи ‘објекти са зидовима од цигле или дрвета’ стварају значења којима се именују различите просторије с обзиром на намену (*осїава, клейї, качара, млечар, изба, њојайїа, соба за млад брачни њар, шїїала, нужник* и сл.). Лексеме *чардак* ‘кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак’ и *їаван* ‘спрат, кат’ такође су настала под утицајем синегдохе, као назив за део стамбеног простора.

3.6.3. *Меїшафора*. Под утицајем метафоре такође су се развиле аутентична значења у језицима примаоцима у односу на турски изворни модел. Према схватању Д. Гортан-Премк (2004: 89–90), свака од семантичких компонента, сема нижег ранга може бити мотивациона база за асоцијативно повезивање двају семантичких садржаја, односно може бити фокус за развијање новог значења, нове семантичке реализације (са семасиолошког становишта), тј. може бити индуктор преношења номинације с једног појма на други (са ономасиолошког становишта). То су семе које се односе на облик, боју, какво друго својство, на место које појам заузима, на намену, на функцију, на вредносну оцену итд.

Код турцизама с примарним просторним значењем метафоричне реализације најчешће су индуковане активирањем компоненте ‘изгледа’ која је садржана у полазном домену, и то као једна од носећих компоненти која садржи информацију о изгледу именованог просторног ентитета. Дакле, полазни садржај је увек у домену простора, као примарна реализација одређеног турцизма, а секундарне реализације се могу сврстати у домене који су веома често изван категорије простора.

Пример стварања оваквих метафоричних реализација проналазимо у семантичкој структури лексеме *башиїа* ‘отворени простор са столовима неког ресторана или кафане’, где се компонентом изгледа обухвата и карактеристика простора који је са другачијом наменом, али је неограђен, отворен и шарен, попут баште.

Компонента ‘изгледа’ такође је активна у стварању секундарних значења лексеме *амбар*, овога пута са карактеристикама затвореног, ограниченог и издељеног простора садржаним у семантичком садржају мотивног појма. Под утицајем ове компоненте развила су се метафорична значења такође просторног типа ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’, ‘мјесто гдје је сакривен предмет у игри’, али и са предметним значењем ‘доњи дио млина за кафу’.

Под дејством компонте ‘изгледа’, који се у првом реду заснива на облику именованог ентитета с просторним значењем, такође долази до стварања метафоричних реализација, као у примеру лексеме *богаз*, која у турском *boğaz* има и значење ‘кош у воденици гдје се сипа жито’ (Skok 1971: 181), а у српском језику, такође се индукује секундарно метафорично значење лексеме *богаз* ‘пређа у коју се риба хвата’ (Skok 1971: 181).

Активност компоненте ‘облика’ видљива је и у секундарним значењима лексеме *арман* у бугарском, где је метафорична асоцијација заснована на компоненти облика именованог ентитета индуковала значења 2. прен. ‘светао магличаст круг око Месеца или Сунца’; 7. разг. ‘утапкано место, обично у круг’, што је уочљиво и у значењу лексеме *босџиан* у румунском 2. фиг. ирон. ‘глава’.

Компонента ‘позиције’ или ‘величине’ садржана у примарној реализацији лексеме с просторним значењем такође може утицати на стварање секундарне реализације метафоричног типа: лексема *буџак* у значењу ‘забачен, неуређен и прљав простор, ћумез’ или лексема *јарак* као ‘мањи део шуме’ (РСГК), значење које је могуће тумачити као метафорично, подстакнуто неком асоцијацијом повезаном са компонентом ‘скровито место’, што је вероватно део шуме кроз који протиче јарак, канал.

Другачији метафорични пренос заступљен је у реализацијама којима се означава простор намењен човеку, како у примарном тако и у секундарном значењу, што се огледа у семантичкој структури лексеме *зиндан*, која је са спецификованим примарним значењем ‘тамница, затвор’, а у секундарном, које је индуковано компонентом ‘изгледа и услова’ живота у затворском простору ‘врло слаба, неугодна, прљава кућа, руина, бедно станиште, ћумез’ (УР), ‘мрачна просторија’ (РГП).

Метафорични пренос заступљен је и у именовању простора за живот човека према примарној реализацији којом се означава простор намењен животињама. Овај тип метафоризације уочљив је у грчком, где се лексемом *ахоџри* прво именује ‘место у којем бораве животиње’, а затим и ‘место које је неуредно, које не одговара човеку, већ стоци’.

Исти метафорични принцип делује и у стварању секундарног значења лексеме *ћумез*, чије је примарно значење ‘живинарник за кокоши, кокошињац’ потиснуто секундарним значењем ‘запуштен, влажан и прљав стан или крчма’ (Ђинђић 2013: 112–113). Секундарна реализација ове лексеме настала је под утицајем метафоричних асоцијација које су индуковане компонентом изгледа именованог простора за држање животиња у полазном, а у циљном домену за живот људи.

И простор намењен за животиње, ограничен, затворен, попут оног који је именован лексемом *кавез*, подложен је метафоризацији. Већина секундарних значења индукована су компонентом ‘строго контролисан простор у коме се ко креће и живи’, што се односи: на жене у кафез одајама, у цркви, на затворенике у затвору, на хор на балкону, на птице и звери у кавезу. Сама структура кавеза, његов изглед, индукује пак сасвим другачије метафоричне реализације. Тако је с обзиром на изглед, тј. на вертикалне линије решетке, *кавезом* именован и предмет сличан чешљу који се стављао на косу како би падао бољи откос (срп.). По истом принципу је, у тајном језику, именован и

део виолине (буг.). Када су уз вертикалне линије биле и хоризонталне, онда је лексемом *кафез* означено ‘карирано платно’ (срп.).

Дугачији принципи метафоризације заступљени су у стварању секундарног значења које је подстакнуто компонентом ‘начина управљања’ одређеном територијалном јединицом из доба турске владавине, а која је заступљена у семантичком садржају примарне реализације, као у случају лексеме *џашалук* и њеног значења ‘област у којој се влада окрутно и самовољно’.

Специфичнији вид метафоризације јавља се у случајевима када се из примарног просторног значења развија секундарно којим се денотира човек, као што је то случај са жаргонском лексемом *челичана*. У овом семантичком процесу поред NL важна је и њена мотивна реч, из које се најпре у дериват с просторним значењем метонимијским путем према уобичајеном и продуктивном моделу МАТЕРИЈА → МЕСТО ГДЕ СЕ ТА МАТЕРИЈА ПРОИЗВОДИ, ПЕРЕРАЂУЈЕ преноси њен целокупан семантички садржај, а секундарна реализација настала је под утицајем метафоричне асоцијације и активирањем компоненте ‘чврстине’ која је заступљена у појмовном садржају мотивне речи *челик*.

Са негативном конотацијом и другачијим метафоричним преносом настаје значења лексеме *кречана* када се њоме именује човек, уз активирање компоненте основне активности која се обавља у именованом простору ‘гашење креча’, што се метафоризује као „гашење“ менталних способности човека.

Под утицајем метафоре стварају се реализације са временским значењем, као у случају лексеме *аралук* којом се означава одређен, омеђен период или рок до када ће се реализовати нека радња, као у бугарском 4. ‘време за вршидбу’; 5. разг. ‘време у току године када се нешто налази у изобиљу, берба’.

На крају, извор метафоричних асоцијација могу бити и активности које се у одређеном простору реализују, па је тако лексема *џазар* са последњим секундарним значењем ‘друштвена игра’.

4. Деривациони потенцијал турцизама с просторним значењем

4.0. Поред облика адаптације, на степен интегрисаности речи страног порекла у језику примаоцу указује и њен деривациони потенцијал, због чега смо га и наводили. Тако речи страног порекла које имају индуктивну способност и као мотиватори иницирају творбу нових деривата формирајући гнезда имају виши степен интеграције у систему језика примаоца и обрнуто. Поред наведеног, деривати могу да дају важне информације о статусу турцизама од којих су настали, како то примећује М. Ђинђић (2013: 101).

Истраживањем су стога, поред именица с просторним значењем, обухваћени и њихови деривати у свим посматраним језицима, најпре у турском,

с посебним интересовањем за деривате који су мотивисани именицама NL, али њихове мотиваторе, који су се често преносили и интегрисали у језике примаоце (нпр. *баруџи* и *баруџиана*).

Неопходно је нагласити да су принципи творбене анализе лексике страног порекла специфични. Како објашњава Б. Ћорић, структуру неке творбене мотивисане речи чине творбена основа, творбени формант и творбено значење. Уколико неки од ових елемената, приликом одређивања творбене структуре, изостане – таква реч, синхроно гледано, не припада групацији изведених речи. „Рашлањивање речи на саставне елементе није нимало једноставан поступак, чак и онда када се ради о домаћим речима, а посебно када је реч о позајмљеницама. Наиме, у првом тренутку именичка позајмљеница је, принципијелно гледано, за најшири круг корисника компактно, нерашчлањиво језичко средство: за њих је она једнака домаћим простим речима (лексичким, неизведеним). Стране речи, међутим, не улазе у језик у једном ограниченом временском периоду, већ је то процес који се, у зависности од општих друштвеноисторијских и културних прилика, одвија релативно дуго, што отвара могућност појаве нових позајмљеница нешто другачије формалне структуре у односу на раније позајмљене речи. Тиме језик прималац бива обогаћен паровима (или читавим групама) именичких речи међу чијим члановима се, сада, на новом терену, могу уочити исти или слични мотивациони процеси, карактеристични иначе за језик давалац. Овакве истокорене групације речи наметнуле су расправу о њиховој рашчлањивости. Једни научници сматрају да се такве речи, по правилу, не могу творбено рашчлањивати, тј. да не треба творбене односе који постоје у језику даваоцу аутоматски преносити на домаћи терен. Међутим, исти научници дозвољавају и могућност рашчлањивања ових позајмљеница под одређеним условима: а) ако се у језику примаоцу употребљава њихова творбена основа; б) ако се одређени суфикс може срести у домаћим неологизмима; в) ако се модел (структура) позајмљеница поклапа с моделом (структуром) неких домаћих речи. Други пак научници такву лексику увелико творбено анализирају, издвајајући при томе знатан број форманата“ (Ћорић 2008: 40–41).

Став заузет према турцизмима у језицима обухваћеним овим истраживањем близак је првом наведеном. Сви турцизми са значењем простора, чак и када је реч о дериватима у турском језику чији је мотиватор такође део лексичког система језика примаоца, сматрају се немотивисаним у језику примаоцу и творбено се не рашчлањују, чак и у случајевима када су њихове основе или творбени форманти укључени у деривацију нових јединица у језику примаоцу, што се може илустровати примерима турских деривата: *еџација* (< *eczacı*), *евзација*, *хевзеџија* ‘апотекар’ и *еџацилук* (< *eczacılık*), *евзацилук*, *хевзеџилук* ‘апотекарство’ (Космет, Босна, Бања Лука).

4.1. Јединице којима се означава простор у турском језику могу бити немотивисане или су последица творбених процеса. Из турског језика се

често преноси само дериват из категорије NL, али није редак случај да се и мотивна реч, заједно са својим дериватима интегрише у језик прима-лац. У турском, као и у другим језицима, у функцији мотивне речи могу се наћи јединице различите денотације и семантике. Редак је случај да су обе јединице – мотивна реч и њен дериват, са просторним значењем (нпр. *bostan* и *bostanlık*, *menzil* и *menzilhane*).

4.1.1. Чешће су у улози мотиватора лексеме којима се именују какве материје, које су заступљене као турцизми у јужнословенским и другим балканским језицима, и заузимају веома стабилно место у лексичким системима ових језика, толико да се њихово страно порекло готово више и не осећа. Такве су, на пример, турске речи: *barut* → *baruthane*, *barutluk*, *barut ambarı*, срп. *баруџи(х)ана*, мак. *баруџана*, грч. *μπάρουταποθήκη*; *kireç* > *kireçhane*, срп. *кречана*, буг. *киречница/киреччијница*; *şeker* > *şekerhane*, *şeker fabrikası*, срп. *шећерана*, мак. *шеќерана*; *çelik* > *çelikhane*, срп., мак. *челичана*, алб. *çelikanë*, грч. *χαλυβοποιείο/χαλυβουργείο*). Иако су NL деривати у турском језику, а у српском и осталим језицима, преузете су у готовом облику и адаптиране.

Чињеница је да наведени турцизми (*баруџи*, *креч*, *шећер*, *челик*) у функцији мотиватора граде изузетно богата гнезда, којима припадају и NL, али саме именице с просторним значењем не индукују своје деривате.

О семантичком и деривационом потенцијалу ових турцизама као мотивних речи сведочи обим и састав њихових деривационих гнезда. Тако, на пример, лексема *шећер* има веома изражен семантичко-деривациони потенцијал. Деривираним именицама се означава:

(а) вршилац радње: тур. *şekerci* 1. ‘бомбонџија, посластичар’, *şekeremeci* ‘шећерлемџија, бомбонџија’, ‘посластичар’; срп. *шећериџа* (< *şekerci*) ‘онај који прави и продаје колаче и др. послastiце, посластичар’; мак. *шеќерџија* заст. ‘посластичар’; алб. *sheqerxhi* ‘бомбонџија, посластичар’; *sheqerџија* заст. ‘посластичар’;

(б) носилац неког својства: срп. *шећераш* нар. ‘болесник од шећерне болести, дијабетичар’, *шећерче* ‘надимак одмила детету, младићу или девојци’, *шећерка* ‘назив одмила младој женској особи’; мак. *шеќераш* ‘особа болесна од шећерне болести’;

(в) животиња: алб. *sheqeror* ‘шећераш, *Lepizma saccharina*’;

(г) биљка: срп. *шећерац* ‘врста грашка или кукукуруза слатког укуса’, *шећериџа* ‘врста јабуке слатког плода’, *шећеровача* ‘врста крушке слатког плода’, *шећерка* ‘врста крушке слатког плода’; мак. *шеќерка* ‘диња са белом кором’;

(д) посластича: тур. *şekerleme* ‘шећерлема, бомбона’; мак. *шеќерлеме* арх. ‘округли слаткиш од куваног шећера’, *шеќер-џаре* (< *şeker pare*), *шеќерче* ‘бомбона’; буг. *шеќерче* ‘шећерни слаткиш за децу у виду шареног штапића, петла и сл.’; алб. *sheqerkë* ‘шећерка, бомбона’, *sheqerpare* ‘врста слаткиша од брашна, маслаца, јаја, заливена шербетом, медовином’;

(ђ) алкохолно пиће: срп. *шећеруша* ‘вештачка ракија која се пече од млевена жита, мекиња, квасца, шећера и само понеке шљиве или др. воћа’;

(е) стање: тур. фиг. *şekerleme* ‘санић, дремка’;

(ж) особина: срп. деадјективна именица *зашећереност*;

(з) делатност: тур. *şekercilik* 1. ‘индустрија шећера’, 2. ‘трговина шећером’;

(и) место: тур. *şeker fabrikası*; срп. *шећерџиница* ‘радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне; посластичарница’, *шећерана* ‘фабрика за производњу шећера’; мак. *шеќерана* ‘фабрика за производњу шећера’, заст. *шеќерџилница* ‘послестичарница’;

(ј) посуда: тур. *şekerlik* ‘кутија за шећер’; срп. *шећерница* и *шећерњача* ‘посуда, кутија у којој се држи шећер’; *шеќерник* ‘суд за чување или служење шећера’.

Придеви с обзиром на значење и структуру могу бити: градивни и квалитативни: срп. *шећеран*; алб. *sheqerit* ‘шећерни’; квалитативни: срп. *шећерић* ‘заслађен шећером’, *прешећерен* ‘превише, сувише пошећерен’; алб. *sheqerbartës* ‘сладоносан’, симилативни: срп. *шећерасић*; квалитативни и симилативни: срп. *шећерли* (< *şekerli*) 1. ‘заслађен шећером, зашећерен, слadak’, 2. ‘који подсећа на шећер, сличан шећеру; сладуњав’; тур. *şekerli* ‘зашећерен, заслађен, слadak’; мак. *шеќерлија* прид., непром. ‘зашећерен, слadak’; релациони: срп. *шећерни*, и од њега прилог настао конверзијом *шећерно* ‘као шећер (бео)’, *шећерџијски*; мак. *шеќерен*, *шеќеров* ‘што се односи на шећер’; буг. *шеќерен* ‘који се односи на шећер’, *шеќерџиски* ‘послестичарски’; релациони и квалитативни: срп. *шећеров*.

Глаголи с обзиром на значење и деривацију су: а) ‘зашећерити, засладити’: срп. првостепени дериват *шећерићити* ‘заслађивати, сладити шећером; сазревањем повећавати количину шећера (о воћу); префиксал *зашећерићити*, суфиксални дериват *зашећериваћити* и *зашећераваћити*, префиксали *нашећерићити*, *ошећерићити* ‘посути шећером’ и *пошећерићити* 1. ‘посути, засладити шећером’, 2. ‘учинити да што буде допадљиво’, (тур.) *şekerlemek*, *sheqeros* ‘засладити’; б) ‘ушећерити се’: (срп.) *шећерићити се* стврдњавати се (о укуваном воћу); *ушећерићити се* ‘испунити се зрнцима шећера (о воћу лоше конзервираном у шећеру)’ и префиксално-суфиксални дериват *зашећерлисаћити се* покр. ‘ушећерити се, зачинити се шећером’; тур. *şekerlenmek*, *şekerleşmek*; алб. *sheqeros* ‘ушећерити се’; *шеќерлиса се*, *шеќерлисува се* ‘ушећерити се (мед, слатко)’; в) ‘укувати у раствореном шећеру; конзервирати на тај начин’ срп. *ушећерићити*; г) ‘поквасити шећерном водом (косу да би постала чвршћа)’ срп. *ушећерићити*; д) експр. срп. ‘испунити претераном разнеженошћу, сладуњавошћу’ *ушећерићити се*; љ) фиг. ‘постати леп’: тур. *şekerleşmek*; глаголска именица: *şekerleme* ‘заслађивање, шећерење; дремкање’; *шећерење*, *зашећеривање* и *зашећеравање*.

4.1.2. Поред назива за супстанце, материје, у својству мотивне речи у турском се јављају називи којима се означава особа према звању, делатности коју обавља, титули, почасту, попут бројних историцизама, који ће такође мотивисати творбу деривата са просторним значењем, на пример *ağa* > *ağalık* (срп. *агалук*, мак. *агалак*, буг. *агалџк*), али деривати с просторним значењем, као и у претходном случају, не индукују даљу деривацију, већ су у гнезду које у већини посматраних језика обухвата:

(а) именице са човеком/женом као денотатом: срп. *агалари* (СПГ), буг. *агалар* (< тур. мн. *ağalar*), *агалари*, *агаларин*; срп. *агинка* ‘богаташица’, ‘жена аге’ и *агиница* ‘агина жена’; мак. *агинка* ‘богаташица’, ‘жена аге’; буг. *аговица*, *агиня*, *агинка*, *агиница*;

(б) именице субјективне оцене: срп. дем. и хип. *агица*, хип. *аган*; буг. дем. *агетко*, *агица*, аугм. *агина*;

(в) релационе и присвојне придеве: срп. *агин агански*, *агачки*, *агински*, *агаларски*; *агичин*; буг. *агов*, *аговски*;

(г) прилог *аговски* ‘као ага’;

(д) глаголе и глаголске именице: *аговати* 1. ‘бити ага’, 2. ‘живети као ага, уживати’, *аговање*; буг. *агувам*.

4.2. Турцизми с просторним значењем који не индукују даљу деривацију. У укупној грађи јављају се турцизми с просторним значењем који не индукују даљу деривацију у језицима примаоцима.

То су лексеме којима се именују различити просторни ентитети:

(а) фабрике, радионице: *амурлук* (< *amurluk/amurluk*); срп. *баруџи(х) ана*, мак. *баруџана*, грч. *μπαρωταποθήκη* (*baruthane* < *barut*); *ексерана* (< *ekser-hane*), срп. *канара* (< *kanara*); срп. *сарачхана*, срп. и мак. *сарачница*, буг. *сарачница*, *сараиница*, *сарачијница* (*saraçhane* < *saraç*); срп. *џабхана*, *џабак(х)ана*, *џабачина*, *џабана*, *џабачница*; мак. *џабаана*, *џабакана*, *џабана*; буг. заст. *табак*, *табакхана*, *табакхани* мн., *табахана*, *табахано*, *табахна*, *тџбахнџ*, *табаана*, *табаанџ*, *табана*, *табани* мн., *табакчијница*, *табачница*; рум. *tăbăcărie*, алб. *tabakhane*, грч. *ταμπάκινο* (*tabakane* < *tabak*); срп., мак. *ћерана*, буг. *керемидарница*, *кермыдарныца*, *кярмыдарныца* (< *kerhane*);

(б) верски објекти: срп. *авдесана/авдесџхана/авдесхана/абдесхана*, мак. *абдесане/абдесана* (арх.) (< *abdesthane*); срп. *месџид* (*мечейџ*, *мечџиџ*, *машеџ*), буг. *мечет* и *мечит* (< *mescid*);– срп. *минаре(џ)*, мак. *минаре*, буг. *минаро* (< *minare*);

(в) казнени објекти и њихови делови: срп. *кауш(а)*, мак. *кауш*, буг. *кауш*, *кавуш* (*koğuş*); срп. *џомрукхана* (*tomrukthane* < *tomruk*);

(г) административне јединице: срп. *агалук*, мак. *агалак*, буг. *агалџк* (*ağalık* < *ağa*); срп. *кадилук*, буг. дијал. *кадилџк/кадџлџк/каделџк/кадевлџк*

и призренско-тимочка дијалекатска област (*кадилџк*), срп. и северни мак. говори (*кадилук*), централни мак. говори (*кадилак*); *кадиџница* дијал. арх. ‘судница’ (*kadılık* < *kadı*); срп. *џашалук* (< *paşalık*); срп. *сулџанлук* (*sultanlık* < *sultan*);

(д) стамбени објекти и њихови делови: срп. (*х*)*аралук*, мак. *аралак* буг. *аралџк*, рум. *aralík*, алб. *arallëk*, цинц. *arǎlike*, *arǎlike*, нгрч. *χαρολίκι* (< *aralık*); срп. *дивана*, мак. *диванхане*, буг. *дивана* (< *divanhane*); срп. *доксаџ*; срп. *ђердек* (< *gerdek*);

(ђ) географски појмови: срп. *јајла* и *јајлак* (< *yaylak*); срп., мак. *чаур* (*çayır*); срп., мак., буг. *савак* (< *savak*);

(е) угоститељски објекти: срп. *мусафирхана*, буг. *мусафирница*; (< *misafirhane* < *misafir*); срп. *чајана*, мак. *чајџилница*, буг. *чајна* (< *çayhane*);

(ж) простор за животиње: срп. *аргаџ* (< *argaç*);

(з) одводни канал: срп. *ђериз*, мак. *ђериз*, буг. *гериз/гириз*, алб. *gjeris*, цинц. *ghiriz* грч. *γκερίζι/γκίριζι* (< *geriz*);

(и) пољопрвредни објекти: срп. *оџлукана* (< *otlukhane* < *otlikhāne*);

(ј) тоалет: срп. *ћенифа* (< *kenef*, *kenif*).

И ове податке треба релативизовати јер поједини турцизми иако немају значајнију деривацију, или је уопште немају, свој потенцијал остварују у другим језицима. Тако, на пример, у српском *лиман* (< *liman*) нема деривата, али их има у турском, грчком и бугарском језику. То су:

(а) именице са човеком као денотатом: *liman reisi* (изафетска конструкција) ‘капетан луке’, *λιμενάρχης* ‘управник (капетан) лучке капетаније’, *λιμενεργάτης* ‘лучки радник’, *λιμενοφύλακας* ‘лучки стражар, чувар’;

(б) именице са значењем објеката: *λιμεναρχείο* ‘лучка капетанија’; *λιμενοβραχίονας* ‘лукобран, младо’;

(в) именице субјективне оцене: *лиманец/лиманче* дем.;

(г) придеви: *limanlık* 1. ‘повољан, згодан за луку’, 1. ‘миран, тих (о мору, времену)’, *λιμενικός* ‘лучки, пристанишни’, *лиманен*;

(д) глаголи и глаголске именице: *limanlata* 1. ‘сидрење’, 2. ‘јењавање, смиривање’, *limanlatak* 1. ‘усидрити се у луци’, 2. фиг. ‘јењавати, смиривати се’.

4.3. Гнезда с малим бројем деривата. Већина турцизама с просторним значењем који не испољавају деривациони потенцијал припадају гнездима у турском језику с мотиваторима који су са статусом позајмљенице и у посматраним језицима и у самом турском. Оправданост оваквог става потврђују гнезда која се управо састоје од минималног броја деривата са

турцизмом NL као мотиватором, која садрже само посесивни или релациони придев, јединице с граматичким значењем, као турцизми *ардија* (*ardıye*) > *ардијски*, *ћердај* (*girdap/gerdap*) > *ћердајски*.

Такође, изван број мотивних турцизама индукује творбу имена субјективне оцене, као једине своје деривате: *богаз* (*boğaz*) > аугм. *богазина*, *јендек* (*hendek*) > аугм. и пеј. *јендечина* и дем. *јендечић*.

У саставу двочланог гнезда може се јавити и именица са човеком као денотатом. Лексемом *јалија* (*yali*) индукована је творба атрибутивне именице *јалијаш* покр. ‘беспосличар, скитница, неодгојен дечак’.

4.3.1. Установљена матрица од два или три елемента, заснована на комбиновању придевског и именичког деривата семантичког типа имена субјективне оцене односно именице којима се означава човек), представља поновљени семантичко-деривациони структурни образац у којем су наведени творбено-семантички модели обједињени, градећи минимална гнезда (у гнезду може бити и више деривата, али будући да се њима означава исти денотат они се заправо сматрају творбеним варијантама): *вајај* (*hayat/ayat*) > релациони придев *вајајски*, дем. *вајајшић* и аугм. *вајајшина*.

Са човеком као денотатом такође се јављају значења у оквиру гнезда са два већ истакнута елемента, од којих је један придевски: *нахија* (*nahiye*) > релац. прид. *нахијски*, *нахијаш* или деминутивни облик: *буџак* (*bucak*) > дем. *буџачић*, *буџаклија* ир. 1. ‘човек који се бави ситним адвокатским пословима, дрвени адвокат’; 2. ‘мала, тесна, мрачна соба, ћумез’ (> релац. прид. *буџаклијски*).

Турцизам *зиндан* (*zindan*) иако нема богату деривацију указује на могућа образовања мотивисана именицама с просторним значењем из овог лексичког поља (затворени простор, објекат с посебном наменом) као у бугарском *занданджия/зънданджия* ‘чувар зандана, тамничар’ (*zindanci*), али и *зандаджия* ‘затвореник’, релациони придеви првог и другог степена: *зандански*, *занданџки*; *занданджиски*.

Са поновљеном деривационом матрицом, која обједињује првостепене деривате из сва три домена јављају се и турцизми, а деривациони низ може бити обогаћен и моционим образовањима; *баир* (*bayır*) > релац. прид. *баирски*, дем. *баирче*, *баирац* и моционо образовање *баиркиња*; *касаба* (*kasaba*) > дем. *касабица*, релац. прид. *касајски/касабалијски/касаблијски*, *касабалија/касаблија*, моциони облик *касабалијка/касаблијка*.

Гнезда с малим бројем деривата указују на могућност ширења основне деривационе матрице увођењем именичког деривата који такође припада именицама типа NL: *амбар* (*ambar*) > релац. и посес. прид. *амбарски*, дем. *амбарић/амбарчић/амбарче*, NL *амбаришије*; *чардак* (*çardak*) > релац. прид. *чардачки*, дем. *чардачић*, ауг. *чардачина*, NL *чардаклија* (< *çardaklı*) у примарном значењу ‘кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак’.

У гнезду с мотивним турцизмом с просторним значењем, поред наведених јединица, може се јавити и дериват са значењем новчане накнаде, као у примеру: *магаза* (*tağaza*) > релац. прид. *магазини*, дем. *магазиница*, *магазинија* (< *tağazası*) (>*магазинијски*), *магзарина* ‘накнада за коришћење магазе, лежарина’.

Турцизми NL као мотиватори показују надаље могућности ширења свог деривационог потенцијала глаголским дериватима, поред већ наведених елемената: *дућан* (*dükkan*) > релац. и посес. прид. *дућански*, дем. *дућанац/дућанић/дућанчић*, *дућанар/дућанџија* (> *дућанџијин*, *дућанџијски*), *дућанџијка/дућанџијица*, *задућанији се* ‘стећи дућан’; *лагум* (*lağım*) > релац. прид. *лагумски*, *лагумар/лагумаиш/лагумџија* (< *lağımci*), *лагумији* (> *лагумање*, *улагумији*), *лагумисаји* ‘лагумом, мином разорити, разарати’; *чаршија* (*çarşı*) > релац. прид. *чаршијски* (> прил. *чаршијски*), дем. *чаршијица*, *чаршилија/чаршилија* (< *çarşılı*) и моцион облици *чаршилијка/чаршилијка*, *йрочаршијати се* ‘провести, се забавити се у чаршији, граду’; *чиџлук* (*çiftlik*) > релац. прид. *чиџлучки*, *чиџлуџија/чиџлучар*, *чиџлучији* (> *чиџлучење*, *йочиџлучији*).

Основна деривациона матрица коју чине мотивна реч и њени деривати представљена је у следећој табели.

мотивни турцизам NL	именички деривати	имена субјективне оцене (дем. и аугм.)	у домену простора
		NL именице с човеком као денотатом са значењем новчане на- кнаде	изван домена простора
	придевски деривати	релациони и посесивни придеви	у домену простора
	глаголски деривати	активност, радња која се обавља на том простору	изван домена простора

Деривати првог степена не одликују се значајнијим творбеним потенцијалом. Ретко се изводе другостепене јединице, и оне су очекиване системске природе:

- прилози од придева посредством конверзије: 0 *харем* > I *харемски* > II *харемски*; 0 *чаршија* > I *чаршијски* > II *чаршијски*;
- глаголске именице и префиксирани глаголи: 0 *беглук* > I *беглучији* > II *беглучење*; 0 *лагум* > I *лагумији* > II *лагумање*, II *улагумији*; 0 *чиџлук* > I *чиџлучији* > II *чиџлучење*, II *йочиџлучији*;

- посесивни и релациони придев од именице агентивног типа: 0 *дућан* > I *дућанџија* > II *дућанџијин*, II *дућанџијски*;
- фемининуми од маскулинума: 0 *чаршија* > I *чаршилија/чаршилија* (< *çarşılı*) > II *чаршилијка/чаршилијка*.

4.4. **Гнезда с великим бројем деривата.** У грађи су потврђени и турцизми с просторним значењем и веома израженим деривационим потенцијалом. Реч је о лексемама које имају стабилан статус у језицима примаоцима и значајну употребну вредност.

У овим гнездима се јављају деривати са новим денотатима, којима се проширује основна деривациона матрица. Најзасупљенија је експанзија именичких деривата, у чију се деривационо-семантичку парадигму уклапају иманички првостепени деривати из категорије *nomina instrumenti* односно зоонима, као и у категорији глаголских деривата са различитом семантиком: радња (бавити се каквим послом или занимањем), радња (стање) које се одвија на одрђеном месту сместити кога у одређени простор, постављати одређени објекта у датом простору.

придевски првостепени деривати	
релациони придеви	срп. <i>авлијски</i> , <i>авлински</i> , срп. и мак. <i>авлиски</i> ; <i>башићени/башичени</i> , <i>башићенски</i> ; <i>џавански</i> ; <i>коначки</i> , <i>механски</i> ; <i>хајсански</i> ; <i>кавански/кафански</i>
посесивни придеви	<i>Механски</i>
именички првостепени деривати	
имена субјективне оцене	деминутиви: срп. <i>авлијица</i> , буг. <i>авлијка</i> , <i>авлијче</i> ; <i>башићина/башичица</i> ; <i>механица</i> ; <i>каваница/кафаница</i> ; <i>коначић</i> ; <i>џаванак/џаванац/џаванић/џаванче/џаванчић</i> ; аугментативи: срп. <i>авлијеџина</i> ; <i>башичина</i> ; <i>механчина</i> ; <i>кафанчина</i>
<i>nomina loci</i>	срп. <i>авлишије</i> ; <i>коначишије</i> ; <i>хајсана</i> (<i>hapishane</i>); <i>џаваница</i>
<i>nomina instrumenti</i>	грч. <i>αυλόγυρος</i> , <i>αυλόθυρα</i> ; <i>џавањача</i>
<i>nomina agentis</i>	срп. <i>авлијар</i> ; <i>башићован/башичован</i> ; <i>механџија</i> , <i>механџика/механџиница</i> ; <i>механџилук</i> ; <i>каванар/кафанар</i> , <i>кафеџија</i> ; <i>конаџија</i> (<i>копакџи</i>)/ <i>коначар/конаџија</i> ; <i>хајсанџија</i>
зооним	<i>авлијанер</i>
са значењем новчане накнаде	<i>конаковина</i>

глаголски деривати	
радња (бавити се каквим послом или занимањем)	<i>механисаџи; каванираџи, каванисаџи</i>
радња (стање) које се одвија на одређеном месту	<i>коначиџи, конаковаџи;</i>
сместити кога у одређени простор	грч. <i>αυλιζω</i> 'затворити у двориште';
постављати одређени објекта у датом простору	таванити

Придевски првостепени деривати не учествују у даљим деривационим процесима, за разлику од именичких који испољавају одређену способност индуковања деривата, попут оних из именичке категорије: *nomina loci*, градећи другостепени придевски дериват (0 *џаван* > I *џаваница* > II *џаванички/џаванични* и префиксално-суфиксалну твореницу *зайџаванак*), а нарочито из категорије *nomina agentis*, што је приказано у следећој табели.

мотивна реч	дериват првог степена	дериват другог степена	дериват трећег степена
0 <i>авлија</i>	I срп. <i>авлијар</i>	II <i>авлијара</i>	II <i>авлијаши</i> III <i>авијашики</i>
0 <i>башиџа</i>		II <i>башиџовански/баиџовански</i> II <i>башиџованисаџи/баиџованиџи</i> II <i>башиџовансџиво/баиџовансџиво, баиџованлук</i> II <i>башиџованџиница</i>	
0 <i>механа</i>	I <i>механџија</i>	II <i>механџијин, механџијски</i> II <i>механџика/механџиница</i> II <i>механџилук</i>	
0 <i>кафана</i>	I <i>каванар/кафана</i> I <i>кафеџија</i>	II <i>каванарица/кафана</i> II <i>каванарев/каванаров, каванарски</i>	
0 <i>конак</i>	I <i>конаџија /коначар/конаџија</i>		
0 <i>хајс</i>	I <i>хајсанџија</i> I <i>хајшеник</i>	II <i>хајшенички</i>	

Сложенији деривациони низ чине деривати мотивисани турцизмом *хајс*, који обухвата следеће деривате различитог деривационог степена: 0 *хајс* > I

хайсиџи > II *ухайсиџи* > III *ухайшен* > IV именички деривати који у свом семантичком садржају имају и агентивну *хайсанџија* и атрибутивну компоненту *ухайшеник* и фемининум истог деривационог статуса *ухайшеница*.

Глаголски првостепени деривати мотивишу творбу другостепених деривата системске перироде, попут глаголских именица (I *механисаџи* > II *механисање*; I *коначиџи* > II *коначење*, I *конаковаџи* > II *конаковање*; I *хайсиџи* > II *хайшење*; I *џаваниџи* > II *џавањење*) или префиксираних глагола са промењеним видским обележјем I *коначиџи* > II *законачиџи*, II *оконачиџи се*, II *џреконачиџи*, II *уконачиџи (се)* > III *уконачење*; III *уконачиваџи (се)* > IV *уконачивање*; I *конаковаџи* > II *законаковаџи*).

4.5. Хибридне јединице. Посебну уклопљеност и интегрисаност у језик прималац представљају хибридна образовања, која настају комбиновањем творбених елемената, најчешће основе турског порекла са домаћим афиксима „ако се утврди да је веза основа – суфикс настала на домаћем терену, односно према творбеним обрасцима који важе у српском језику“ (Радић 2001: 109). Нису ретки случајеви удруживања домаћих или одомаћених основа са турским суфиксима, што је такође вид хибридне форме. Хибридне речи су примарно творбена категорија, а могу се јавити „као производ различитих међујезичких додира и утицаја, почевши од оних базичних, билингвног типа, до књижевнојезичких и општекултуролошких“ (Радић 2001: 131). Међу наведеним примерима хибридних јединица заступљени су и они којих нема у приложеном речнику турцизама са просторним значењем будући да су оне карактеристичне за творбени систем језика у који је примљена турска мотивна реч, а сама NL је последица творбе у језику примаоцу. Такође, наводе се примери потврђени у српском језику због доступности грађе на основу изабраних лексикографских извора. Таквих примера има и у другим језицима. У грчком, на пример, важну функцију у деривацији месних именица има суфикс *-ико* (*ταψάκ-ико*), у румунском *-ărie* (*tăbăc-ărie*, *bostăn-ărie*, *căzăn-ărie*).

4.5.1. Суфикс *-ница* и његове сложене варијанте. Међу лексемама с просторним значењем заступљене су хибридне јединице, с основом турског порекла и домаћим суфиксима. Најчешће је употребљен суфикс *-ница* или неки од његових варијантних облика. Дериватима се означавају услужни или продајни објекти.

Хибридне јединице изведене суфиксом <i>-ница</i> у српском језику		
<i>yadigâr</i>	адиџарница	‘продавница адиџара, драгуљарска радња’
<i>alât</i>	<i>алаџиница</i>	‘просторија где се држи или израђује алат’
<i>aşçı</i>	<i>ашџиница</i>	‘гостионица, кухиња’
<i>bakkal</i>	<i>бакалница</i>	‘бакалска радња’

<i>berber</i>	<i>берберница, њокр. барбирница</i>	‘радња у којој се брије и шиша, бријачница’
<i>nalbant</i>	<i>налбанџиџица</i>	‘поткивачка радионица, поткивачница’

Суфикс *-оница* заступљен је у структури деривата са значењем радионице у којој се обавља одређена делатност, радња: тур. *boya* > *бојадисаџи* > *бојадисаоница* ‘радионица у којој се бојадишу различити предмети’.¹⁸ У истозначном деривату са истом глаголском мотивацијом и суфиксом *-ачница* јавља се и дериват *бојадисачница*.

У већини хибридних конструкција (комбинација основе турског порекла и домаћег суфикса) испољава се извесна деривациона специфичност, која се огледа у структури суфикса са елементом *-ница*. И. Клајн бележи сложене варијанте овог суфикса: *-арница, -оница, -аоница, -ионица, -овница, -аиница, -ачница* (Клајн 2003: 164–166). Поједини су настали уланчавањем форманата чија је примарна употреба у творби агентивних именица: *-ар-ница, -аи-ница, -ач-ница*. Сви они учествују у извођењу деривата који припадају истој семантичкој парадигми с категоријалним просторним значењем, те се њихов трансформациони модел може исказати као ‘МЕСТО ГДЕ РАДИ X-АР/X-АЧ (*њосласџиџарница, џкачница*) или ‘ГДЕ СЕ НАЛАЗЕ X-АШИ’ (*робијашиница, картџашиница*), као и деривати с основама речи турског порекла, које се јављају у комбинацији са сложеним суфиксима *-џи-ница* односно *-аџи-ница*.¹⁹²⁰

Хибридне јединице изведене суфиксом <i>-џиница</i> у српском језику		
<i>akşam</i>	<i>акшамџиница</i>	‘кафана у којој се акшамлучи’
<i>börek (börekçi</i> ‘бурегџија’)	<i>бурегџиница</i>	‘бурегџијска радња’
<i>ekmek (ekmekçi</i> ‘пекар’)	<i>екмеџиница</i>	‘пекара’
<i>kantar</i>	<i>кантарџиница</i>	‘зграда где је смештена јавна вага’
<i>kazan (kazancı</i> ‘казанџија’)	<i>казанџиница</i> <i>казаница</i> ²⁰	‘казанџијска радионица; просторија у којој се налази казан’
<i>tum (tuncu</i> ‘мумџија, воскар’)	<i>мумџиница</i>	‘мумџијска радња или радионица, воскара’

¹⁸Из турског морфолошког система ушло је у балканске језике и претеритално *-di/ti*, у глаголска образовања са претежно турским основама: *бојадисаџи, севдисаџи* и сл. (Stachowski 1961: 67–81), а *-is-* је из аориста грчких глагола.

¹⁹Сегментација деривата зависи од претпостављеног мотиватора.

²⁰Лексема *казанџук* представља изведеницу од турске именичке основе и суфикса *-џук*, која као таква не постоји у турском књижевном језику, односно она представља резултат наших творбених процеса (Бинђић 2013: 24).

<i>salep</i>	салебциница салепциница	‘радња у којој се прави и продаје салеп’
<i>kebab (kebarçı ‘ћевабчија’)</i>	ћевабциница	‘гостионица у којој се пеку и продају ћевапи’
<i>firm (firinci ‘фурунџија’)</i>	фурунџиница	‘пекарска радња’
<i>Şeker</i>	шећерџиница	‘радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне’
<i>boya (boyacı ‘бојација’)</i>	бојациница	‘радионица у којој се врши бојење’
<i>boza (bozacı ‘бозација’)</i>	бозациница	‘радња у којој се прави и продаје боза’
<i>helva (helvacı ‘халвација’)</i>	халвациница	‘радња где се справља и продаје халва’
<i>çokal</i>	чокациница	‘мала гостионица, крчма’

4.5.2. Суфикс *-ишиџе*. Са статусом хибридних јединица јављају се и деривати изведени од турске основе суфиксом *-ишиџе*, при чему суфикс *-ишиџе* остварује своју основну функцију – творбу именица с просторним значењем.

турски	српски	значење речи
<i>bostan</i>	<i>босџанишиџе</i>	‘њива на којој је засађен или је био бостан’
<i>pazar</i>	<i>пазаришиџе</i>	‘место где се држи пазар, пијаца’
<i>keten</i>	<i>кеџенишиџе</i>	‘ланиште’
<i>çadır</i>	<i>шаџоришиџе</i>	‘место на коме је био или се поставља шатор’
<i>gübre</i>	<i>ђубреник</i> <i>ђубрењак</i> <i>ђубришиџе</i>	‘место на које се баца ђубре’
<i>kasap</i>	<i>касаџишиџе</i>	а. ‘место, зграда где се коље стока’; б. ‘масовно убијање, покољ’

У албанском језику се такође користи суфикс *-иште* са турском или неком другом страном основом, на пример: *fidanishte* ‘место где има много расада, расадник’ < *fidan* < *φιντάνι* ‘младица’, *duhanishte* ‘место засађено дуваном’ < *duhan* < *арап. duḥān*, топоним *Terzishte* < *terzi* < арап. *derzi* ‘кројач чохе’ (Kaleši 1970: 180).

4.5.3. У народним говорима реч *ђумурана* је потврђена у истом облику, али и са регистрованим хибридним облицима *ђумурњача* (РМС) и *ђумурница* ‘јама где се слажу и пале дрва, ради добијања дрвеног угља’ (РГЈС),

ћумурџиница у значењу ‘место где се чува угаљ’ (РКМД), али и са оба турска елемента *ћумурлук* ‘одељење у кући где се чува дрвени угаљ, ћумур’ (СПГ).

Са семантичког становишта за хибридне облике карактеристична је моносемија, полисемија је попуно нереализована, а двозначност је маргинализована, јавља се само у деривату *коначиштие* 1. ‘место где се коначи’; 2. ‘ноћивање, ноћење’ чија су значења метонимијски повезана место и радња која се изводи на том месту.

Другачији је вид семантичке дисперзије у случају лексеме *симиџиница* 1. ‘дућан, радња у којој се продаје симит’; 2. ‘симиџина жена’. Примарно значење може се довести у везу с агентивном именицом *симиџија*, па је онда моционо значење логичније, него да је изведено преко примарног просторног значења.

5. Статус турцизама с просторним значењем у лексикону језика примаоца

5.0. Статус и употребна вредност анализом обухваћених турцизама процењује се на основу лексикографских маркера, али и на основу постојања или непостојања одговарајућег домаћег еквивалента за одређену реч турског порекла, дакле у контексту парадигматских односа, у првом реду синонимије. Од лексикографских параметара, поред ознаке језика даваоца, важан је, дакле, и начин дефинисања речи страног порекла. С једне стране, позајмљенице су у РМС углавном описно дефинисане, што указује на то да оне немају еквиваленте у језику примаоцу. С друге стране, уколико се нека реч страног порекла дефинише синонимом, или упућује на синоним, поставља се питање њеног опстанка у језику примаоцу и сврхе постојања. „Ипак, напоредном употребом стране и домаће речи постиже се стилско нијансирање (могућност да се избегне једнолично понављање исте речи), а њиховом опозицијом семантичко нијансирање (означавање специфичних црта у односу на стандардно значење)“ (Мојсиловић 2012: 511–512).

М. Ђинђић наводи да треба бити обазрив у доношењу закључака у вези са употребом турцизама који поседују домаћи синоним. „Неретко говорници српског језика познају и турцизам и његов домаћи синоним, а избор ће зависити од идиолекатских особина појединца, односно од језичких особина заједнице којој појединац припада“ (Ђинђић 2013: 16–17). Стилска маркираност долази до изражаја код бројних турцизама за које постоји домаћи семантички еквивалент: нпр. *дерџи*, *душманин*, *сокак*, *барјак*, *севдах*, *механа*, *ћуџрија*, *авлија*, *берићейи*, *кавга* и сл. (Ђинђић 2013: 17).

В. Втов издваја групу стилских синонима, који су стилски маркирани у односу на неутралне, а имају исто значење као они. Сходно томе, Втов у оквиру стилских синонима разликује оне који су експресивни, функцио-

нални и архаични. Граница међу њима није оштро изражена, јер је њихова употреба карактеристична за одређени функционални стил (разговорни, књижевноуметнички, научни и др.), а функционални синоними обухватају професионално-термиолошке, територијално или временски и социјално ограничене. Втов под архаичним синонимима подразумева лексеме које имају исто значење, али је једна од њих маркирана тиме што је застарела (Втџов 1998: 103).

Сложеност оваквог типолошког разграничења синонима веома добро представља М. Теодосијевић, разрешавањем недоумица у вези са лексемама *моси* и *ћуприја* у контексту романа *На Дрини ћуприја* Иве Андрића, уз истицање да се у самој Андрићевој симболици којом је тако вешто испреплето „исток“ и „запад“ остављајући при томе и једној и другој страни властита смисаона обележја. Довољно је само у наслову дела видети да ли је „мост“ или „ћуприја“, па поуздано знати о ком времену писац приповеда. Али, Андрићева „ћуприја“ није само асоцијација за „турско доба“, већ је она и носилац улоге главног јунака његовог најпознатијег романа, „лик“ око кога је све у узрочно-последичној вези. Самим тим, ова „ћуприја“ је значењски више од „моста“ и ни у ком случају није му прави синоним“ (Теодосијевић 2018: 263).

Поред наведеног, важан је и став Д. Шипке који говори о потреби за разликовањем категорије субјективне фреквенције од стварне фреквенције употребе страних речи, где се под субјективном фреквенцијом подразумева представа говорника језика о фреквенцији одређених речи или лексичких слојева, што потврђује на примеру посуђеница из енглеског језика чија је субјективна фреквенција знатно виша од фактичке (Шипка 2002: 44–45). С тим у вези М. Ђинђић закључује да „у случају турцизама као старијег лексичког слоја субјективна фреквенција би била знатно нижа у односу на фактичку, јер се турцизми који су потпуно одомаћени и стилски неутралне речи не препознају као стране речи (Ђинђић 2013: 18).

5.1. Класификација турцизама према критеријуму употребе. А. Шкаљић, класификујући турцизме са становишта употребе, па и оправданости присуства лексике источњачког порекла, у суштини указује на њихов статус у лексикону српскохрватског језика – његовом активном односно пасивном фонду.²¹ Стога би се у активан лексички фонд укључили потпуно одомаћени турцизми, без одговарајућег домаћег еквивалента (*челик*, *кућија*,

²¹ Слична је класификација турцизама коју наводе М. Јањић и И. Чутура (2012: 30), на „1. потпуно прихваћене речи за које нема праве замене или су домаће речи вишезначне, или стилски обојене, а одомаћени турцизми стилски неутралне речи (нпр. *боја*, *чарџа*, *чекић*, *башија*, *џаван*, *шајтор* и многе друге); 2. турцизми као носиоци карактеристичне оријенталне и исламске културе (нпр. *хајат*, *џамија*, *харемлук* и др.); 3. трећи скуп позајмљеница из турског језика подразумева речи које се не употребљавају у свакодневном говору, већ имају из-

кула, лимун, ракија, ѓамук, шећер и др.), али и они за које постоји могућност замене, али се она или не тражи или није општеприхваћена (*баруџи*, *башија*, *чаршија* и др.), затим речи које се првенствено употребљавају у народном говору, али се без ограничења користе и у књижевном језику (*бунар*, *черга*, *ђубре*, *каџија*, *чардак* и др.), као и речи које су у свакодневној употреби, док се у књижевном језику користе само ако се нешто жели истакнути са одређеним циљем (*авлија*, *ђуџија*, *сокак*, *конак*, *ѓазар*, *амбар*, *дућан* и др.).

Чињеница је да лексикон сваког језика јесте једна динамична категорија, јер се у њему одражавају друштвене, политичке, културне и друге промене говорне заједнице којој припада, те је сасвим регуларни процес како појављивања нових речи тако и потискивања и на крају и излажења појединих речи из употребе.

5.1.1. Када је реч о турцизмима, њихов статус у лексикону српског, али и других јужнословенских и балканских језика је двојан. Поједини турцизми из категорије NL припадају активном, додуше у мањем борују, али и пасивном лексичком фонду, и они су знатно бројнији. Турцизми из активног фонда разумљиви су, јасни и сувисли сваком говорнику књижевног језика и они денотирају појмове и појаве актуелне у датом временском контексту, што је уопштена карактеристика активне лексике; насупротив томе, пасивни фонд обухвата све оне речи, окарактерисане као застареле, које су скрајнуте или измештене из опште употребне сфере „јер су појаве у друштву које оне означају преживјеле, ишчезле, неактуалне, периферне“ (Мелвингер 1984: 54–68). Такви турцизми припадају општем лексичком фонду, развијена им је полисемантичка и деривациона структура и лишени су било каквог експресивног значења (Ђинђић 2010: 60).

5.1.2. „На губљење турцизама у великој мери утицао је градски живот и свесна или несвесна жеља за пуризмом. Тако, на пример, лексеме *авлија*, *дувар* и *ѓенџер* и даље живе у већини народних говора, до губљења ових лексема није дошло, јер судар са градским животом није био тако јак. Некада су сељаци, занатлије и трговци били главна спона између патријархалног села и Оријента, а данас сеоске средине из којих су потекли чувају и бројну лексику оријенталног материјалног и духовног наслеђа која заслужује да буде систематски обрађена и пописана, јер је неизвесна судбина српских села у будућности“ (Ђинђић 2013: 553).

И. Клајн (1996: 42) наводи да турцизме карактерише тенденција замењивања домаћим речима. У прву групу издваја турцизме који су дефинитивно застарели, као *чирак* (свећњак), *ѓенџер* (прозор), *ѓефџер* (бележница), *адеџи* (обичај), *хасна* (корист); затим наводи оне који су по употреби, по

разито стилско обележје и одликују се високом експресивношћу: *севдах*, *чардак*, *механа*, *авлија*, *калдрма*, *сокак* и др.).“

њему, знатно ређи у односу на домаће еквивалентне речи: *авлија* (двориште), *дућан* (продавница, трговина), *бакшиши* (напојница), *оџак* (димњак), *оџачар* (димничар), *сајџија* (часовничар).

Уопштено говорећи, и историцизми и архаизми, као пасивна лексика, употребно су ограничени на писане језичке форме и обављају различите функције: архаизми имају само стилску функцију, а историцизми – номинациону (Иванић 2016: 57).

Пасивном фонду, дакле, припадају турцизми чија је употреба територијално условљена, ограничена на одређену покрајину или наречја (*фишек*, *хава*, *чивија* и др.), као и речи које се могу срести само у народним песмама, без употребе у свакодневном говору (*армаган*, *исџифан* и др.) (Škaljić 1979: 15–16).²² У односу на српски језик, речи које се односе на верски живот, обичаје, изразе, поздраве муслимана, као и муслиманска лична имена, свакако се могу сматрати са израженим културолошким одликама муслиманског живља, те је у том смислу њихов статус истовремено и активан, али ипак, донекле и употребно, прагматички условљен.

За разумевање историцизама, па и њихово разликовање од архаичне лексике, важна је напомена у оквиру упутстава за израду РСАНУ, где је наведено да не треба „мешати застареле речи са застарелим појмовима“, нпр. ако неки појам припада историји (*беглук*), а данас више није у употреби дати термин за одговарајући денотат, одредничка реч ће бити обележена квалификатором ист(орицизам). Њихов лексикографски опис углавном обухвата какву темпоралну или какву другу одредбу која смешта појам и реч у одређени период или се то, по правилу, постиже употребом претериталног глаголског облика у лексикографском опису. Приметно је, такође, да не постоје синоними у српском језику при дефинисању историцизама (Иванић 2016: 58–59). У погледу денотације, ове речи се понашају слично терминима, а многе од њих заиста то и јесу, и то у домену историје (Иванић 2016: 61).

Према Д. Шипки, историцизми су сврстани у категорију временске раслојености, као лекеме које упућују на реалије што данас више не постоје. Истиче да узрок њихове маркираности у лексикону није формалне, нити семасиолошке, већ ономасиолошке природе. Наводи да лексеме из периода владавине Отоманске империје у већем делу српскохрватског језичког подручја представљају класичан пример за тај лексички слој (*ага*, *чиџлук*, *харач*). Такође наглашава да овај лексички слој треба разликовати од архаизама, који се, поред тога што припадају нестандартној лексици, разликују и по томе што се њихова маркираност остварује на формалном и семасиолошком плану (Šipka 1998: 68–69).

²² Колико је овакво разграничење лексичких јединица отежано, па и непрецизно, сведочи и пример који наводи А. Шкаљић – *чорда*, реч која је у Срему сасвим обична и користи се у значењу ‘чопор крава’, а има свој дериват са агентивним значењем *чордар*.

Јасно је, дакле, да поред историцизама и архаизми такође представљају део пасивног фонда. Према С. Ристић архаизми и историцизми издвајају се као засебан тип лексике на основу друштвено-историјског критерија, али се не могу занемарити ни функционално-стилски и комуникативни (Ристић 2006: 94). Када су у питању турцизми са просторним значењем, од изузетног је значаја управо функционално-стилски, али и комуникативно-прагматични фактор, јер је већина потиснута у лексичку периферију или домаћом речју (нпр. *канара* и *месара*, *џабакхана* и *кожара*) или неком другом позајмљеницом која је интернационалног карактера (нпр. *еџахана* и *ајоџека*). Лексичким архаизмима, на другој страни, постиже се стилско нијансирање књижевног текста, с обзиром на то да према себи имају одговарајући синоним у савременом језику.

У лексикологији је установљена разлика између застареле речи и архаизма утолико што „архаизам јесте застарела реч, али није свака застарела реч архаизам“ (Радовић-Тешић 1982: 261). Наравно, како наводи М. Иванић (2016: 62), у лексикографским обрадама проблем представљају примери двојаке употребе скраћеница за застареле речи: арх. и заст. (што је присутно и у речницима за друге истраживањем обухваћене језике, као у бугарском, на пример, где је у употреби ознака остарела уместо арахаична). У лексиколошкој терминологији препоручује се употреба ознаке арх. у оним случајевима када смо сигурни да је реч о стилској функцији употребљене застареле речи. Квалификатор заст. би у том случају имао нормативно обележје.

5.1.3. Да је архаичност лексичко својство градуелне, степенасте природе говори М. Радовић-Тешић (1982: 258), и скреће пажњу на то да „приликом одређивања степена архаичности треба водити рачуна о месту одређене речи у номинационалном систему једног језика, затим о њеној претходној распрострањености и о томе колико је дуго та реч била у саставу активне лексике некада и да ли постоји прозирна и непосредна спона са сродним речима“ (Радовић-Тешић 1982: 258).

Полазећи од поставки фази лингвистике, и њеног основног обележја расплутности граница, како на формалном и семантичком плану, тако и са становишта употребе и територијалне дистрибуције, није могуће, али ни потребно, стварати оштра ограничења у вези са одређивањем статуса ових лексема. Ако бисмо креирали скалу са фазичним вредностима, у првом реду са прагматичког аспекта, она би у сваком случају имала два крајња пола са елементима који припадају активној, односно пасивној лексици, а међузоне би обухватале јединице које делимично поседују таква својства, као делимично стабилне (активне) односно делимично застареле (пасивне). На стварање међузонске сфере утиче најпре процес топонимизације, јер иако поједини турцизми немају активну употребу у свом основном значењу и са основном

денотацијом, они попримајући обележје топонима постају познати ширем кругу корисника датог језика.

У србистици је интересовање за топониме турског порекла веома присутно. Значајан допринос истраживању ових јединица дало је више аутора (Duran 2017, Теодосијевић 2011, Džogović 1984, 2004).

У литератури је заступљен став да су доласком на ове просторе Османлије наишле на топономастички фонд наслеђен из најстаријих балканских језичких система (грчко-византијски, илирско-трачки, илирско-келтски, романски), углавном као супstrate; и млађи топономастички слој – словенски (у ликовима микротопонима и модификованих микротопонима) и да Османлије нису вршиле преименовања назива места (брисање затечене топонимије) и сл.“ (Džogović 2004).

Истог мишљења је и Момчило Стојаковић који у предговору свог превода *Браничевског шефиџера* истиче следеће: „Освојивши ове крајеве Турци затичу безмало исто стање као и у последњим деценијама деспотовине. Приликом утврђивања своје власти и пописивања земље и становништва они задржавају, као што то и иначе чине, затечене домаће називе за већину насеља, локалитета и међа, а не мењају, где год је то могуће, ни затечену територијалну поделу“ (Stojaković 1987: 7). Међутим, увидом у шесту свеску *Пуџојиса* Евлије Челебије (1973) наилазимо на многе називе градова, вароши, касаба и паланки онако како су их Турци називали у 17. веку, што указује на то да се ова тврдња не може у потпуности прихватити. Турци јесу постојећу топонимију углавном прихватили у изворном облику, с тим што су је прилагођавали фонолошко-фонетској природи свога језика, али су неке топониме и преводили на турски језик, или су, пак вршили преименовања, примећује Т. Дуран (2017: 1).

Поред тога, употреба одређених турцизама је веома функционално условљена, што се нарочито односи на лексеме са статусом историцизма. Они, по правилу припадају пасивном делу лексикона, али су и те како присутни у историјским или књижевноуметничким текстовима у којима се тематски обрађује одређени историсјки период у којем су такве јединице имале својство термина, именујући најпре одређене административно-територијалне јединице. Колико су такви облици важни показују и образовања по истом турском моделу и од турских елемената каквих нема у изворном језику (нпр. *башалук*, *беглербеглук*).²³

²³ М. Радовић-Тешић одређује историцизме као речи које „више не постоје, а припадали су одређеној историјској епоси, те у језику служе као номинационо средство за именовање данас непостојећих појава, предмета, ствари итд. и срећу се [...] у књижевним делима чија је радња везана за неку историјску епоху“ (Радовић-Тешић 1982: 258). Како наводи М. Иванић (2016: 57), у РСАНУ као историцизми квалификоване су лексеме које се односе: а) на дужно-

Фазична природа посматраних јединица посебно се огледа на парадигматском плану, посебно када је реч о синонимима, при чему се сам однос синонимије може приказати као скала која обухвата апсолутну, потпуну, контекстуалну и приближну синонимију. На стварање лексичке синонимије утиче и процес позајмљивања. Како наводи Р. Драгићевић (2007: 205), „често се догађа да упоредо са домаћом лексиком у језику постоји и она која је страног порекла. Позајмљивање лексема из страних језика обично се врши упоредо са преузимањем предмета из иностранства. У следећој фази често се развије и домаћа замена, а затим се једна од тих речи задржи са заједничким значењем.“ Турцизми не представљају изузетак у овом смислу, али истовремено показују извесну специфичност која се односи на потпуно одомаћене јединице и без домаћег еквивалента.

5.2. Турцизми са стабилним статусом. Стабилну позицију у лексичком систему језика примаоца поједини турцизми су стекли под утицајем ванјезичких фактора, често као географски термини или називи за поједине објекте са различитом наменом који су се у датој културној заједници усталили јер су довољно транспарентни и недвосмислено указују на сврху датог објекта. Овај став се посебно односи на називе верских објеката типичних за муслиманску вероисповест, те им ниједан семантички еквивалент не одговара у потпуности (*црква, храм, богомоља*, као мање верски маркиран назив употребљен у лексикографским дефиницијама, и сл.). С друге стране, такви турцизми чак иако су подлегли својеврсној фонолошкој или морфолошкој адаптацији, веома добро се на основу својих фонетских и морфолошких особина уклапају у лексички и граматички систем језика примаоца, а није редак случај да такви турцизми иницирају творбу лексема које нису својствене турском језику као изворном, већ применом турског деривационог модела и турских елемената граде у језику даваоцу нову лексему, која је по свим својим формалним обележјима са одликама турске деривације и семантике (*башалук, беглербеглук, ексерана, сирђејана, шећерана < şeker fabrikası*).

Поред наведеног, на устаљеност одређених турцизама утиче и њихова заступљеност како у стандарним језицима, али и исто тако и у дијалектима, посебно оних којима се означавају ентитети типични за рурални начин живота, активности и потребе које има становништво у таквим областима. Стога није редак случај да извесне лексеме имају двојак, односно неодвојив статус – као стандарне али и као дијалекатске речи (*амбар, вајаји, чардак*).

5.2.1. У укупној грађи јављају се турцизми с просторним значењем који имају стабилно место у лексичком систему посматраних језика. Најфреквентнији међу њима су они којима се именују одређене фабрике

сти, звања, титуле актуелне за неки историјски период; б) на ишчезле предмете, новац, накит и сл.; в) на разнородне предмете и појаве који припадају различитим тематским скупинама.

или радионице: срп., мак. *баруџана* (< *baruthane*), *кречана* (< *kireçhane*) дијалектизам (*кречана* РГМ, РВГ, РГГ, РГСМ, *киречана* ЦТР, ТДР, *ћиречана* ТДР), али и топоним. Овај турцизам има и дублетну варијанту – лексему *кречара*, која је потиснутом турцизмом *кречана*, док су остали синоними регионално веома обележени: *вајненица*, *варница*, *кљачара*. Овој лексичкој групи припада и турцизам срп. *челичана* (< *çelikhane*), а као последица продуктивности овог творбано-семантичког модела у српском језику су настали облици који нису последица позајмљивања: *ексерана* < *esker*, *сирћејана* < *sirke*, *шећерана* < *şeker fabrikası*.

И називи услужних или трговинских објеката такође имају стабилан статус, како у стандарду тако и у дијалектима: срп. *дућан*, мак. *дукан*, буг. *дюкјан*, *дюгјан*, разг. *дюгень*, *дугјан*, *дукан* (< *dükkan*), турцизам који је у синонимној вези с лексемама *продавница*, *радња*, али није потиснут због своје експресивности па и стилске обојености. Стабилан је и турцизам срп. *кафана*, као дијалектизам *кавана* (ЦТР, СПГ, УР), мак. *кафеана* и дијалекатски облик *кафене*, буг. *кафене* (< *kahvehane*) иако има синониме на основу старијег суженог значења – *кафе* и *кафеџерија*, или новијег, проширеног – *госпионица* и *ивница*.

Назив објекта за издржавање казне срп. (*х*)*ајсана/хајс* у дијалектима српског језика у облицима *ајсана* (РГП), *ајс* (КЧр, УР, РСГВ, СПГ, РГГ), *ајса* (ЦТР), *ајца* (РК), мак. *ајс*, *ајсаана*, *ајсана*, буг. *хапуз*, *хапъз*, *апсана* (< *hapishane*), једина је од трцизама са истом денотацијом која је задобила стабилно место у јужнословенским језицима. Њени синонимни турцизми су *ћомрукана*, *зиндан*, *зинданија* поред домаћих *зајвор*, *ћамница* или лексеме латинског порекла *ћелија* (*cella* ‘мали простор’).

Са веома стабилном позицијом у лексичком систему српског језика је турцизам *кула* (*kule*), затупљен у истој форми и у народним говорима (РГП, РВГ), и у својству топонима. Ова лексема је део низа с носећом лексемом *кућа*, али је и међу синонимима који се односе: а) на зидине – *ујора*, *бедем*, *зашићџа*, *браник*, *басион*, *залеђе*, *ујврда*, *фортификација*, *ујврђење*, *бункер*, *грудобран*, *редуџа*, *јредзиђе*, *ујоришије*, *насиј*, фам. *ћврђа*; б) на тврђаву: *замак*, *дворац*, *ујврђење*, *ујврда*, *конач*, *двор*, *резиденција*, *кула*, *град*, рег. *кашијел*, експр. *јалача*; в) на вилу у значењу ‘велика и лепа кућа’: *јалаџа*, *замак*, *дворац*, *ћврђава*, *ујврђење*, *ујврда*, *конач*, *двор*, *резиденција*, *кула*, рег. *кашијел*, експр. *јалача*.

Као потпуно одомаћени турцизми су називи делова стамбених објеката попут турцизма срп. *ћаван* (< *tavan*), у истом облику и у народним говорима (РГМ, ЛЛ, ЛГл, РГП, КЧр), и поред бројних синонима није потиснута на периферију лексичког система: *сјрај*, *јојкровање*, *јлафон*, *ћаваница*, *сјрој*, *свод*, као ни турцизам срп. *буџак*, који је и топонимизиран, и део је у македон-

ском са архаичним обележјем, као и у бугарском. Успоставља синонимну везу са такође стабилним турцизмом *hoше* (*köşe*) и *hoшак*, али и са речима *угао*, *куџи*; *рогаљ*, а у значењу ‘неуредан простор’ и са речима: *брлог*, *буџак*, *свињац*, *ћумез*, *брложиишије*, *јазбина*, *кокошињац*, *џећина*, *шиенара*.

Другу групу лексички стабилних турцизама чине називи специфични за муслиманску културу, начин живота: *харем* (*harem*) има статус интернационализма будући да се јавља у истом значењу и истој форми у енглеском (*harem*), француском (*harem*), немачком (*Harem*), руском (*гарем*), грчком (*харџи*) и веру: срп., *минареџи/мунар/мунара/мунаре/минаре* (СПГ), мак. *минаре*, буг. *минаре/минаро* (< *tinare*) срп., мак. *џамија*, буг. *џамия*, алб. *xhати*, рум. *geatie*, цинц. *gitie*, грч. *тџаџи* (< *сати*).

Са потпуно стабилним местом у лексикону јужнословенских језика је турцизам срп. *башиџа* (*bahçe*), у истом облику и у појединим народним говорима *башиџа* (РСГВ, РГП, РГСМ, ЈМПЛ, РПТШ, ЛГл, ЛСЛ), али и као *башиџа* (РПТШ), *башча* (КЧр, РГП, ЈМПЛ, ЛЛ, ЛГл, СПГ), *бакча* (ЈГ), *бакшча* (РГСМ), мак. *бавча*, *бахча* и *башича*, реализован и као топоним у оба језика, а у бугарском је лексема *бахча* одређена као дијалектизам. У лексикону српског језика синонимне речи лексеми *башиџа* су *врџи* и *градина*, *џеривој*, *џардин*, *ћиџур* су покрајинске речи и туђице са значењем које има реч *врџи*.

Лексема *кавез*, која је у српском у секундарном значењу NL, мак. *кафес* и *кавез*, буг. *каваз* и *кафез* (*kafes*) такође припада активној лексици у јужнословенским језицима. Овај турцизам, иако има синоним – *крлеџка*, није потиснут из система, успоставља синонимну релацију и са лексемама којима се означава простор за затворенике – *затвор*, *џамница*, али и са лексемом *гајба* на основу реализације ‘решеткасти сандук за преношење воћа, пића или живине’.

5.2.2. Релативно стабилни турцизми. У табели су представљени турцизми с просторним значењем који углавном имају релативно стабилан статус у лексичким системима у првом реду у српском, будући да у македонском и бугарском језику могу имати исти, али и потпуно другачији статус.

Турцизам	Статусна обележја	Синоними
(<i>avli</i>) срп. и мак. <i>авлија</i> , <i>авлиџа</i> , <i>авлиа</i> ; буг. <i>авлиа</i>	срп. дијалектизам: <i>авлија</i> (КЧр, ЦТР, РСГВ, РГП, РРГ, РГМ, ЛС, ЛШ, ЛЗ, ЛИ, ЈЛ, ЛПК, ЛГл, РГЈС, РВГ), <i>авлиа</i> (РРГ) мак. застарела и дијалектизам буг. дијалектизам	срп. <i>дворишиџе</i> , <i>окућница</i> , <i>обор</i> , <i>џор</i> , <i>двор</i>

(<i>ada</i>) срп, мак. буг. <i>ада</i>	срп. термин, топоним, дијалектизам; мак. архаизам, топоним;	срп. израз <i>речно осџрво</i> , <i>оџок</i> и <i>шкољ</i>
(<i>ambar</i>) срп. мак. буг. (<i>x</i>) <i>амбар</i>	срп. дијалектизам: <i>амбар</i> (КЧр, РСГВ, РГП, РГСМ, ЛС, ЦТР, РГМ, ЛШ, ЛГ, ЈЛ, ЈГЛ, РВГ, РГГ, РК, РГП), <i>анбар</i> (ТДР, РГП)	срп. <i>жиџница</i> у значењу 'спремште за жито' <i>жиџњак</i> , <i>хранионица</i> , <i>амбар</i> , <i>иџагаљ</i> , <i>осџава</i> , <i>магазин</i> , <i>магазин</i> , <i>комора</i> , <i>сџремџиџе</i> , <i>сџремница</i> , <i>складиџиџе</i> , а у значењу 'спремште сточне хране' – <i>хамбар</i> , рег., <i>магаза</i>
(<i>boğaz</i>) срп., мак., буг. <i>богаз(а)</i>	срп. дијалектизам, топоним мак. дијалектизми: <i>бојас</i> – <i>бојаз</i> , <i>бојас</i> – <i>бојазо</i> , 'речно корито', <i>боас</i> – <i>боаз</i> 'долина' буг. дијалектизам: <i>боаз</i>	срп. <i>џџи</i> , <i>џеснац</i> , <i>ждрело</i> , <i>кланац</i> ; 'пут': <i>џџи</i> , <i>коловоз</i> , <i>сџаза</i> , <i>џрџина</i> ; рег. <i>џџре-</i> <i>ник</i> , <i>колник</i> , а са суженим значењем: <i>улица</i> , <i>канал</i> , <i>џџре-</i> <i>ник</i> , <i>богаз</i> ; 'отвор за пролаз кроз ограду између кућа' <i>дера</i>
(<i>karavulhane</i> , <i>karakolhane</i>) срп. <i>караула</i> ; мак. <i>караул</i> ; буг. <i>караул</i> , <i>каравул</i>	срп. дијалектизам (РВГ, РСГВ), топоним мак., буг. застарело, топоним	срп. <i>кула</i> , <i>сџражара</i> , <i>сџра-</i> <i>жарница</i> , (војна) <i>џолицџска</i> <i>сџианица</i> , <i>зграда граничне</i> <i>сџраже</i> , <i>џџврђење</i>
(<i>konak</i>) срп., мак, буг. <i>конак</i>	срп. дијалектизам (ЛПК, РГГ, ЦТР, РК, РГСМ)	<i>кућа</i> , <i>ноџиџиџе</i> , <i>џреноџиџиџе</i> , <i>коначиџиџе</i> , <i>одмаралиџиџе</i>
(<i>liman</i>) срп., мак., буг. <i>лиман</i> ; буг. <i>илиман</i>	срп. дијалектизам, термин, топоним (хороним – назив градске четврти) мак., буг. дијалектизам	нема синонима
(<i>çarşı</i>) срп., мак. <i>чариџија</i> ; буг. <i>чариџија</i>	срп. дијалектизам буг. застарела и простонародна	<i>град</i> , <i>свеџи</i> 'ситан свет, сва- какав свет', место, варош, насеље, насеобина, паланка 'мањи град', <i>касаба</i> 'мањи град'
(<i>çardak</i>) срп., мак. <i>чардак</i> ; буг. <i>чардак</i> , <i>чердак</i> , <i>чор-</i> <i>дак</i> и <i>чърдак</i>	срп. дијалектизам (ЛС, ЛУЗ, КЧр, РГТК, РКМД, РГСМ, РГП, ЦТР, РСГК, РК)	<i>кућа</i> ; <i>чардаклија</i> – <i>вењак</i> , <i>хладник</i> , <i>лоза</i> (која ствара хлад), <i>сеница</i> (од винове лозе), <i>османлук</i> , <i>џергола</i> , <i>хладњак</i> , <i>барас</i> , <i>одрина</i> , са суженим значењем <i>грожђе</i> , <i>брајда</i>

5.3. **Турцизми с пасивним статусом.** У складу са уобичајеном поделом пасивне лексике на основу временског критеријума, турцизми с просторним значењем биће разврстани на архаизме и историцизме.

5.3.1. *Архаизми.* Поједини турцизми са статусом архаизма стекли су место у пасивном лексичком фонду јужнословенских језика јер су потиснути синонимима – лексемама домаћег или неког другог страног порекла, али и хибридни образовањима. Истовремено, поједини турцизми, који су у стандардном језику застарели имају употребу у народним говорима, поједини у ширем, други у ужем ареалу, док неки од њих немају потврду ни у дијалекатској бази, као што се ретко јављају и као топоними.

Застарели турцизми	Заступљеност у лексичком фонду	Лексеме којима је потиснут турцизам
(<i>aralık</i>) срп. <i>аралук</i> мак. <i>аралак</i> мак. <i>аралок</i> мак. <i>аралџк</i> буг. <i>аралџк</i>	срп. дијалектизам <i>аралџк</i> (СПГ)	срп. <i>џредсобље, ходник</i> , а на основу реализација у народним говорима и са лексемом <i>осџава</i> ; мак. <i>међуџросџор</i> мак. <i>дол, долина, удолина</i> мак. <i>необрађено месџо</i> буг. <i>пукотина, процеп</i>
(<i>ardiye</i>) срп. <i>ардија</i>		срп. <i>магаџин, складниџе</i>
(<i>bitpazarı</i>) <i>биџџазар</i>		срп. <i>бувља џијаџа, бувљаџ, најлон џијаџа</i>
(<i>bostanlık</i>) срп., буг. <i>босџанлук</i> буг. <i>бостанлџк</i>	дијалектизам <i>босџанлџк</i> (СПГ)	срп., мак. буг. <i>босџаниџиџе</i> буг. <i>бостаниџе</i>
(<i>divanhane</i>) срп., мак. <i>диванхана</i> буг. <i>дивана</i>	дијалектизам <i>дивана</i> (УР, ТДР, РГСМ, LDR), <i>диванана</i> (СПГ)	срп., мак. <i>џредсобље, ходник</i> срп. <i>доксаџи, џрем, балкон, џераса, надсџреџница</i> (на основу секундарног значења) буг. <i>балкон; чардак</i>
(<i>gerdek</i>) срп. <i>ђердек</i> мак. <i>ђердек</i> буг. <i>гердек</i>	срп. дијалектизам	срп. <i>ложница</i> мак., буг. <i>брачна џосџеља</i>
(<i>zindan</i>) срп., мак. <i>зиндан</i> буг. <i>зандана, дзандан</i>	дијалектизам <i>зинданија</i> (РГП)	срп. <i>џамница, заџвор, (х)аџс, џомрукана</i> мак., буг. <i>џамница</i>

(<i>kazanlık</i>) срп. казанлук		срп. <i>ракиџиниџа</i> мак. <i>казанарниџа/казарниџа/</i> <i>казаниџа</i> буг. <i>казанџилниџа</i>
(<i>kanara</i>) срп., мак., буг. <i>канара</i>		срп., буг. <i>кланиџа</i> ; срп. <i>месар-</i> <i>ниџа, касайниџа, салана</i>
(<i>koğuş</i>) срп. <i>кауш(а)</i> мак., буг. <i>кауш</i>		срп. <i>самниџа, зайвор</i> али и <i>сџаваониџа</i> и <i>касарна</i> мак., буг. (затворска) <i>ћелиџа</i>
(<i>kurşun</i>) срп. <i>курушумлиџа</i> ‘зграда покривена оловом’ мак. <i>курушумлиџа</i> ‘олован’ буг. <i>курушумлиџа</i> ‘врста лековите биљке’	топоним	
(<i>mağaza</i>) срп. <i>маџаза</i> мак. <i>маџаза/мааза</i> буг. <i>маџазин/маџазия, ма-</i> <i>азь</i> ‘складиште’ <i>мааза</i> ‘продавница’	срп. дијалектизам мак. застарела буг. застарела, дијалектизам	срп. <i>амбар</i> ‘спремиште или остава’, <i>дејо</i> ‘стовариште, складиште’, <i>жиџиниџа</i> ; <i>лагер,</i> <i>маџазин</i> ‘стовариште, скла- <i>диште’, йродавниџа</i>
(<i>meyhane</i>) срп., мак., буг. <i>ме(х)ана</i>	срп. дијалектизми <i>мејхана, мејана,</i> <i>меана</i> (СПГ)	<i>госџиониџа, кафана, крчма</i>
(<i>orman</i>) срп., мак., буг. <i>орман</i>	срп. дијалектизам (ЛД, ЦТР)	<i>шума</i>
(<i>otlukhane</i>) срп. <i>оџлукана</i> буг. <i>отлукана/отлакана/</i> <i>отлаконе</i>	дијалектизам <i>оџлукања</i> (СПГ) <i>џџлакана, аџџла-</i> <i>кана, оџлукана</i> (ТДР, РПГ)	срп. <i>сеник, сењак</i>
(<i>saraçhane</i>) срп. <i>сарачана</i> мак., буг. <i>сарачниџа</i> буг. <i>сараиниџа</i>		
(<i>tabakane</i>) срп., мак. <i>џабакана</i> срп., буг. <i>џабак(х)ана/</i> <i>џабхана</i>	дијалектизам <i>џаб-</i> <i>бана</i> (СПГ, РПГ)	срп. <i>коџара</i>
(<i>tomrukhanе</i>) <i>џомрукхана</i>		срп. <i>џамниџа, зайвор, (х)аџс,</i> <i>зиндан</i>

(<i>kenef, kenif</i>) срп. <i>ћенифа</i>	срп. дијалектизам <i>ћенев</i> (РПГ), <i>ћенеф</i> (РГЈС, РГСМ, СПГ)	<i>ве-це, клозейї, їоалеїї, заход,</i> <i>нужник</i>
(<i>kerhane</i>) срп. <i>ћеране</i>	дијалектизам <i>ћерана</i> (РПГ, ЦТР, РКМД)	срп. <i>циглана, їуглана,</i> <i>ћерїичара; ужара</i>
(<i>hazna</i>) срп. <i>хазна</i>		срп. <i>благајна, ризница, каса;</i> <i>благо</i>
(<i>hayat</i>) срп. <i>хајайї</i>	дијалектизам	
(<i>hamatsik</i>) срп. <i>хамамџик</i>	дијалектизам	срп. <i>куйайїшло</i> (мало)
(<i>çayhane</i>) срп. <i>чајана</i> буг. <i>чайна</i>		срп. <i>чајџиница</i> мак. <i>чајџилница</i>

5.3.2. *Делимично засїарели їурцизми.* Турцизми с просторним значењем захваљујући томе што су топонимизирани обезбедили су ипак препознатљивост и одређену прагматичку вредност у лексичким системима језика примаоц и тако стекли обележје делимично застареле лексике.²⁴ Такође, поједини турцизми су и са терминолошким обележјем, те тако опстају у језику примаоцу. Међу њима су и дијалектизми, који су заступљени у различитим народним говорима, као и лексеме које су вероватно заступљеније у босанским крајевима, те су тамо у живој или активној употреби, и познате широј популацији, нпр. *мезар* (*mezar*) ‘гроб; гробље’.

Делимично застарели турцизми	Заступљеност у лексичком фонду	Лексеме којима је потиснут турцизам
(<i>abdesthane</i>) срп. <i>авдесана/авдесїиха-на/авдесхана</i> мак. <i>абдесане/абдесана</i>	активна међу муслиманским живљем	<i>умиваоница</i>

²⁴ М. Теодосијевић такође разликује турцизме са обележјем историцизма (речи које су престале да се употребљавају престанком употребе предмета и појава које су оне означавале, као на пример врсте имања *алија, чифлик*), архаизма (речи које престају да се употребљавају у савременом језику зато што их замењују друге речи за означавање истих предмета, појава, особина, као на пример: *корија* (шумица, гај, луг), *кале* (тврђава) и оне који су потпуно асимиловани – речи за које не постоји адекватна замена, као на пример: *башиїа, бунар* (Теодосијевић 2010: 57–58). Апелативи турског порекла који учествују у образовању топонима заступљени су у све три наведне групе.

(bayır) срп., буг. баир мак. ба(ј)ир	срп. дијалектизам бајер (ТДР, РГП, РГЈС, ЦТР), топоним	срп. брег, брдо, брежуљак; јалија, обала (према секундарном значењу); бајгир, бедем, бенџи, брана, долма (према значењу 'земљани насип уз воду') мак. брдо, рид, височина буг. могила, чука, бърдо, хълм, рид, височина
(ilca) срп., мак. илица	термин, топоним	срп. бања, њојлице, куйалишије
(lağım) срп. лагум мак. лагам буг. лагъм/лагам	дијалектизам лагум (РСГВ, ЛС, РВГ, СПГ), лагъм (СПГ)	срп. њојкој, њунел, њодров, њамник
(maden) срп., мак. мајдан буг. мадан	топоним	срп. рудник, каменолом (< њашмајдан)
(oda) срп., мак. ода(ја) буг. одая		срп., мак., буг. соба, њросџорија
(kömürhane) срп. њумурана	дијалектизам	мак. кумурилица буг. кјумурлук, кјуморлук
(hamam) срп. (х)амам мак. амам		срп., мак. њурско куйашило
(çayır) срп. чаир/чахира мак. Чаир	дијалектизам (ЛШ, ЛГл, РГП, КЧр, чаира (РГТ), термин, топоним	срп., мак. ливада, срп. њашињак, њоље

5.3.3. *Исџорицизми*. Пасивном фонду јужнословенских језика припадају, као што је већ речено, турцизми са статусом историцизама. Њихова употреба у језику је функционално и стилски условљена, а таквим турцизмима се најчешће именују просторни ентитети који су некада у доба турске османске владавине представљали називе административно-територијалне или војне управе. Њихов значај у језицима примацоима није занемарљив, будући да су се по њиховом деривационом обрасцу стварале нове јединице, нерегистроване у изворном језику (*башалук*, *беглербеглук*), а поједине су топонимизирание и тако стекле комплекснији статус (као позајмљенице,

као део општег, али и терминолошког фонда будући да су са обележјем историцизма, али и као топоними, неретко и као дијалектизми): *беглук* (< *beylic*), *сулџанлук* (< *sultanlık*), *мезилана/мезул(х)ана* (< *menzilhane*), *агалук*, дијалектизам *агальк* (СПГ) (*ağalık*), *џашалук* (< *paşalık*), *касаба* (< *kasaba*), *нахија* (< *nahiye*), дијалектизам *наија* (РВГ, РГСМ, СПГ), *кадилук* (< *kadılık*), дијалектизам *кадилък* (СПГ); *махала* (< *mahalle*) дијалектизам *мала* (РГМ, ЦТР, *маала* (СПГ), топоним; *чиџлук* (< *çiftlik*) дијалектизам *чифлак* (РКМД), *чифлик*, *чифлък* (СПГ), топоним; *сарaj/серај* (< *saray*) историцизам, топоним.

III. РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОСТОРА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ И ДРУГИМ БАЛКАНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Водич кроз речник

Речничке одреднице чине турцизми са просторним значењем, који су забележени из РМС, РСАНУ, речника турцизама А. Шкаљића (1979), дијалекатских речника српског језика, етимолошког речника П. Скока (1971–1973). Међутим, како је у оквиру лексикографског чланка дата шира балканолошка слика сваке одреднице, грађа је употпуњена подацима из речника македонског (РМЈ₁, РМЈ), бугарског (БЕР, БТР, БСР), грчког (ГСР, ЛНЕГ, НГРР, GHSR), албанског (ASR), румунског (РМР), цинцарског (DDA), латинског (LHR) као и турског језика (TSS, YTSS). Дефиниције из једнојезичких речника (РМЈ₁, РМЈ; БЕР, БТР; ЛНЕГ) коаутор ЖБ је превео на српски. У лексикографску интерпретацију одабраних турцизама интегрисани су и подаци из релевантне литературе за све укључене језике.

У лексикографском чланку заступљене су информације различитог типа, а оне су и графички обележене по следећем моделу:

- етимолошки подаци о датој одредници
- ▶ [Ф] фонетска адаптација
- ▶ [М] морфолошка адаптација
- ▶ [С] семантичка адаптација
- ▶ [Д] дериватолошки подаци
- синонимне везе
- ◆ статус турцизма

Када се наводе подаци из одређеног језика, онда је одговарајућом скраћеницом дати језик означен, а преглед грађе иде обично овим редом, осим када се анализира и грађа из још неког језика **Лј**, **Гј**:

Тј. = турски језик

Сј. = српски језик

◇ дијалекатски подаци из српског језика

Мј. = македонски језик

Бј. = бугарски језик

Како је већина представљених лексема део пасивног фонда, као архаичне речи или историцизми, али и као дијалекатизми, већину одредница прати сликовни приказ датог појма као његова илустрација будући да су именовани ентитети ипак саставни део материјалне и духовне културе народа у чијим су језицима оне присутне.

А

АВДЕСАНА/АВДЕСТХАНА/АВДЕСХАНА

■ Лексема *авдесана/авдестихана/авдесхана/абдесхана* је турцизам (*abdesthane*) персијског порекла (*ābdesthāne*). У персијском је та реч сложенница (*ābdest* и *hāne*), при чему је први део муслимански религиозни термин ‘умивање по исламском закону пре молитве’ такође састављен из две речи (*āb* ‘вода’ и *dest* ‘рука’), док је други устаљени формант (*-hane*) којим се именују (делови) здања у којима је нешто смештено. Други лингвисти први део везују за новоперсијски облик *ābdāst*. Обично иде са глаголом *almak* ‘узети’ (Škaljić 1979, Skok 1971: 3, СПГ).

Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у албанском (*abdest*, *abdes*, *avdes* ‘ритуално умивање пре молитве (код муслимана)’, *abdesthane*, *abdesthane* ‘место где се перу руке; место где се врши нужда’) и румунском (*abdes*) (СПГ, ASR, Kaleši 1970: 177).

Тј. Лексема *abdest* има два значења, више деривата, а саставни је део двочланих израза: 1. ‘авдес, обавезно прање муслимана пред молитву’, 2. ‘нужда, потреба за вршењем нужде’, *abdest almak* ‘узети авдес’, *abdestbozan otu* ‘жилињача *Poterium spinosum*’; *abdestbozan* ‘пантљичара’, *abdesthane* ‘нужник, клозет; тоалет, купатило’, *abdesli* 1. ‘који је узео авдес’, 2. ‘добар човек, добричина, поштен човек’, 3. ‘узимајући авдес’, *abdestlik* 1. ‘авдесана, место или одељење у муслиманској кући где се узима авдес’, 2. заст. ‘врста одеће која личи на јакну без рукава и која се облачи док се узима авдес’, *abdestsiz* 1. ‘који не узима абдест’, 2. ‘лош, покварен, рђав човек’, 3.

‘без авдеста’ (YTSS). У старијем речнику су наведене и следеће фонетске варијанте: *aptes*, *aptesli*, *aptesiz*, *apteslik*, *apteshane*, које смо прокоментари-сали на фонетском плану (TSS), а код О. Јашар-Настева и *aptesane* (2001: 66). Дакле, у старијој варијанти је дошло до десоноризације групе *bd* и губљења експлозивног *t* у групи *st*, која се у турском упрошћава када иза ње следи неки суфикс или творбени формант, те тако у турском имамо *aptesli*, *apteslik*, *aptesiz* (TSS).

Сј. У РМС постоје различити фонетски ликови и деривати изведени од лексеме *авдес(̄ӣ)/абдес(̄ӣ)* 1. (обично у изразу *узетӣӣ авдес̄ӣ*) ‘обредно умивање муслимана пред молитву’, 2. (у атрибутој служби, непром.) ‘авдесни’, *авдесана/авдесхана* ‘место у кући где се узима авдес, умиваоница’, *абдес(̄ӣ)лук* в. *авдесана*, *авдесни* ‘који се односи на авдес, који се употребљава приликом узимања авдеса’, *авдесница* ‘убрус којим се брише после узимања авдеса’, *авдесова̄ӣӣ* ‘узимати авдес’.

Код А. Шкаљића је наведен велики број фонетских и творбених варијанти, као и описне дефиниције муслиманских термина: *абдес(̄ӣ)*, *авдес(̄ӣ)*, *хавдес* ‘прање (ритуално умивање) лица, руку до лактова и ногу до чланака, испирање уста и носа и потирање мокром руком по врату, ушима и темену главе, што је код муслимана верски обавезно пре молитве – намаза’, *абдесхана*, *авдесхана* 1. ‘посебно место у старим босанским кућама где се узима абдест’, 2. ‘место где се губи абдест, нужник’, *абдесли*, *авдесли* ‘под абдестом, човек који има (који је узео) абдест’, *абдеслија*, *авдеслија* ‘марама за брисање лица и руку после ритуалног умивања – авдеста’, *абдеслук*, *авдеслук*, *абдес̄ӣлук* ‘посебно место у кући где се узима абадест’, *абдес̄ӣа̄ӣӣ се*, *авдес̄ӣа̄ӣӣ се* ‘узимати абдест’ (Škaljić 1979: 66).

◊ У српским народним говорима забележен је дериват лексеме *абдес̄ӣ* – *абдесана* 1. ‘врста умиваоника израђеног од дасака’, али и 2. ‘нужник’ (СПГ), *авдесана* ‘по турским и бољим српским кућама у Вучитрну, обично на докату, онај део где је начињено нешто што замењује умиваоник’ (РКМД).

У српском се јавља у варијантним облицима *авдесана/авдес̄ӣхана/авдесхана*, уз следеће фонетске адаптације: у сугласничкој групи *bd* дошло је до асимилације по месту образовања, при чему је уснено *b* прешло у уснено-зубно *v* због зубног *d*, затим до факултативног упрошћавања сугласничке групе *с̄ӣ*, као и губљења фонеме *x*. Формант *-hane* је и морфолошки адаптиран супституцијом финалног вокала *e > a*.

Мј. Турцизам *абдес(̄ӣ)* јавља се и у другим балканским језицима, док смо за лексему *авдесана/авдесхана* нашли потврду само у македонском *абдесане/абдесана* (арх.) 1. ‘абдеслук’, 2. ‘умиваоник’ (Јашар-Настева 2001: 66, РМЈ), што не значи да је у другим језицима нема. Турска реч *abdesthane* у македонском *абдесане* (Јашар-Настева 2001: 66) има очувану сугласничку гру-

пу *бд* и упрошћену сугласничку групу *с̄ӣ*. Прихваћен је и дериват *авдеслија*, при чему је турски суфикс *-li* адаптиран у *-лија* (Јашар-Настева 2002: 166).

► [Ф] На фонетском плану бележимо углавном промене везане за сугласничке групе и консонант *х*. Сугласничка група *бд* се: а) очувала: *abdesthane* (тур.), *абдесана* (срп., мак.), *абдесане* (мак), б) десоноризовала: *apteshane* (тур.), в) асимилвала: *авдесана* (срп.). Сугласничка група *с̄ӣ* се: а) очувала: *abdesthane* (тур.), *авдес̄ӣхана* (срп.), б) упростила: *авдесхана* (срп.), *абдесане* (мак). Фонема *х* се: а) факултативно чува *abdesthane/aptes(h)ane* (тур.), *авдес(х)ана/абдес(х)ана* (срп.), (б) губи: *абдесане* (мак).

► [С] На семантичком плану везано првенствено за именице с просторним значењем можемо закључити да су за њих релевантне три семе: 1. ‘место у кући где се узима авдес’, 2. ‘умиваоница, врста умиваоника израђеног од дасака’ и 3. ‘нужник’. У турском су у речнику наведена само два значења, прво и треће, при чему су они изражени различитим типом деривације: *aptes-lik/abdes̄ī-lik*, ‘место у кући где се узима абдест’, *apteshane /abdestahane* ‘заход, клозет’.

► [Д] Што се тиче деривације, она је везана за први део сложене *авдес̄ӣ/авдес̄ӣ*. Од деривата забележени су:

(а) *nomina loci*: тур. *abdesthane/apteshane* ‘нужник, клозет; тоалет, купатило’; срп. *авдес(х)ана, абдес(х)ана, авдес̄ӣ(х)ана*, мак. *абдесане, абдесана*; тур. *apteslik/abdestlik*, ‘место у кући где се узима абдест’, срп. *абдес(̄ӣ)лук, авдеслук*;

(б) *nomina attributiva*: тур. *aptesli/abdesli* 1. ‘који је узео авдес’, 2. ‘добар човек, добричина, поштен човек’; срп. *абдесли* ‘под абдестом, човек који има (који је узео) абдест’, срп. *абдеслија* ‘онај који је под абдестом, који је узео абдест’, мак. *абдеслија*; тур. *abdestsiz* 1. ‘који не узима абдест’, 2. ‘лош, покварен, рђав човек’;

(г) *nomina instrumenti*: тур. *abdestlik* заст. ‘врста одеће која личи на јакну без рукава и која се облачи док се узима авдес’, срп. *авдеслија* ‘марам за брисање лица и руку после ритуалног умивања – абдеста’, *авдесница* ‘убрус чим се муслимани отиру кад узму авдест’;

(д) зоолошки термини: тур. *abdestbozan* ‘пантљичара’;

(ђ) ботанички термини: тур. *abdestbozan otu* ‘жилињача *Poterium spinosum*’;

(е) релациони придев: *авдесни*;

(ж) прилог: тур. *abdesli* ‘узимајући авдес’, *abdestsiz* ‘без авдеста’;

(з) деноминали: *авдесова̄ӣи, абдес̄ӣа̄ӣи, авдес̄ӣа̄ӣи*, који се у турском изражава декомпонованим предикатом *abdest almak* ‘узети авдес’, што се јавља и у српском и македонском.

Сви деривати су у метонимијској, логичној вези с мотивном речју.

Турски суфикс *-li* адаптиран је у *-лија*, а други део сложеница *hane* у суфикс *-ана*.

● Овај турцизам, с обзиром на значење може се довести у синонимну везу с лексемама *умиваоница*, *умиваоник*, али и *нужник*, *џоалей*, *куйайишло*.

◆ Ове речи су и данас у активној употреби као религиозни термини код муслиманског живља.

АВЛИЈА

■ Лексема *авлија* је турцизам (*havli = avli*) латинско-грчког порекла (*aula > авлѝ* ‘двориште’). Она је део грађевинарске терминологије, која је углавном турског порекла, те можемо претпоставити да је у балканским језицима примљена посредством турског. Дакле, лексема *авлија* се сматра балканским турцизмом јер се поред у јужнословенским језицима, јавља и у албанском (*avlli*), грчком (*авлѝ*) и румунском (*avlie*) (Skok 1971: 78). Најпре ћемо погледати њено значење у латинском, грчком и турском, а потом у говорима јужнословенских језика.

Лј. У латинском језику лексема *aula* има два значења, с тим што је примарно ‘двориште, обор’, а секундарно ‘палата, царски двор’ (LHR).

Гј. У речнику старогрчког лексема *αὐλή* има три значења: 1. ‘ограђено двориште испред куће, око ње и око економских зграда’, 2. ‘ограда око дворишта’, 3. ‘двор, дворови, стан’ (GHSR). У речнику новогрчког уз лексему *αὐλή*, поред већ наведених, спомињу се и нова значења развијена синегдохом (в. 3. и 4.): 1. ‘отворен простор испред или иза куће, који је окружен зидовима, или оградом или у центру комплекса зграда, двориште, авлија’, 2. ‘бора-виште цара или других господара, као и писарнице и службе његове власти, царски двор, палата’, 3. синегдоха ‘мноштво људи који помажу цару, највиши персонал дворца, царско окружење дворани, дворска камарила, пратња’, 4. ‘мноштво људи који помажу важној јавној личности (на утицајном месту)’ (ΛΝΕΓ).

Међутим, етимолози сежу у давну прошлост и ову реч изводе из индоевропског корена (**aw-* ‘проводити ноћ, бити будан целу ноћ, спавати’), који је потврђен и у другим језицима, а између осталих и у старогрчком *i-av-ō* с истим значењем као у ие. Лексема је у почетку означавала 1. ‘место царске палате, ограђено место, где су проводиле ноћ слуге и животиње које су припадале двору’, а затим ‘место које окружује кућу’ (ΛΝΕΓ).

Изузетно је много деривата од ове лексеме (*αυλάρχης* ‘управник двора’, *αυλιζω* ‘затворити у двориште’, *αυλικός* 1. ‘дворанин, дворски човек’, 2. ‘полтрон, улицица’, *αυλόγυρος* 1. ‘ограда’, 2. ‘ограђен простор’, 3. ‘тор, мандра’, *αυλόθυρα* ‘авлијска врата’ и др.), посебно код појединих аутора из друге половине 19. века (ΛΝΕΓ).

Тј. У речнику савременог турског језика ова лексема данас гласи *avlu* за разлику од ранијих фонетских ликова (*havli/avli*) који се јављају у турским народним говорима, при чему је први (*havli*) потврђен примером из 16. века у *Речнику књижевних сџарина*, а *avli* у њима означава 1. ‘двориште’ и 2. ‘ходник’ (податак добијен од М. Ђинђић), што је слично значењу у стандарду 1. ‘двориште, авлија’ и 2. ‘атријум’ (ТSS).

Сј. У српском је примарно значење лексеме *авлија* ‘двориште’. Њене секундарне реализације настале су под утицајем метонимије, али различитог типа. Првој секундарној реализацији 2. ‘ограда, зид око куће’ одговара метонимијски образац ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ КОЈИМ ЈЕ ТАЈ ПРОСТОР ОГРАЂЕН, у другом секундарном значењу са колективном компонентом и фигуративним значењем 3. а. ‘сви станови (обично приземни) у једном дворишту (авлији)’; б. ‘сви станари из тих станова’, по моделу ПРОСТОР → СТАНАРИ ТОГ ПРОСТОРА.

Секундарне реализације речи *авлија* развиле су се у српском језику, као вид семантичке адаптације, у односу на турску реч *avlu* и њена значења 1. ‘двориште’, 2. ‘атријум’, при чему њено значење под тачком 2 не улази у семантички састав позајмљенице.

◇ У народним говорима лексема *авли(ј)а* има значајно место и јавља се углавном у облику *авлија*, ретко са редукованим гласом *ј* у *авлиа* (РРГ) и са уједначеним значењем: ‘двориште’ (РРГ, ЛШ, ЛИ, ЛЛ, ЛПК, ЛГл, РСГК, РЛеГ, МР, РГЈК), или са додатим информацијама: ‘простор око куће, двориште’ (РГЈС, РВГ), ‘ограђено двориште’ (ГИК), ‘двориште, простор око куће, често ограђен’ (КЧр, ЦТР, РСГВ, РГП, РГМ, ЛС), ‘ограђен простор око куће, двориште’ (РГОМ), ‘двориште, најближи простор око куће ограђен прошћем или летвом’ (ЛЗ), ‘двориште, најближи простор око куће, обично ограђен летвом или жељезном оградом’ (ЛУЗ), ‘простор око куће затворен неком оградом; најчешће постоји горња и доња авлија’ (РГТК), двориште (ограђено или неограђено) (РГЗа). У дијалекту се јавља и као *вавли(ј)а* (РРГ, РГМ), а потврђена је и синтагма *дишер авлија* (< тур. *dışarı avlı*) ‘спољна авлија (у песми)’ (РГЈС).

У српском је забележен већи број деривата: деминутив *авлијица*, релациони придеви *авлијски* и *авлински*, агентивне именице: *авлијар* ‘онај који води бригу о авлији’ и *авлијаш* ‘један од оних који станују у станovima истог дворишта’ и од њега другостепени дериват релациони придев *авијашки*, са животињом као денотатом *авлијанер* разг. ‘пас који није расан, обично пас луталица’. П. Скок наводи и дериват *авлиштие* ‘место где је некад била авлија’ (1971: 78).

Мј. У македонском је лексема *авлија* означена као дијалекатска и као архаична, која у народним говорима има три значења: 1. ‘двориште’, 2. ‘поље са плодном земљом’, 3. ‘зид, ограда око куће’, а у новијим речницима је наведена само са првим. Она се може јавити и као топоним: *Авлија*, *Авлие*, *Авлии* (Видоески 1999: 15, РМЈ₁, РМЈ₂). Од деривата је само наведен релациони придев *авлиски* (РМЈ₁).

Бј. И у бугарском је *авлия* означена као дијалекатска реч са два значења и два деривата: 1. ‘двориште’, 2. ‘повртњак’, дем. *авлийка*, *авлийче*. Јавља се и као топоним: *Авлијата*, *Авлијчето* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану углавном се не јавља глас *x*: срп. *авли(ј)а*, *авлија*, мак. *авлија*, *авлиа*, буг. *авлия*, алб. *avlli*, грч. *αυλή*, рум. *avlie*, што је случај и у савременом турском језику – *avlu*, који је у 16. веку имао варијанту *havli*. У муслиманским говорима форсира се употреба *x* (*хавлија*) као један од дистинктивних маркера. У српском има и примера у којима се јавило протетичко *v* (*вавлија*), као и метатеза (*алвија*). У турском је финални вокал *i* алтернирао са *u* (*havli/avlu*), а у јужнословенским језицима, албанском и румунском је замењен с *u*. У српским и македонским говорима интервокално *j* има нестабилан изговор, те се факултативно губи (*авлиа*). У албанском се неумекшано *l* обележава удвојеним графемама *avlli*.

► [М] На морфолошком плану на основну реч додат је облички наставак *-ја*, а у румунском *-е*, као наставак именица ж. р. Код топонима нема творбених деривата, већ се они разликују с обзиром на број и члан: *Авлија*, *Авли-е*, *Авли-и*, *Авлија-та*, *Авлијче-то*.

► [С] Лексема је у почетку означавала 1. ‘место царске палате, ограђено место, где су проводиле ноћ слуге и животиње које су припадале двору’, а затим 2. ‘место које окружује кућу’, што је постало примарно значење у свим језицима ‘отворен простор испред или иза куће, који је окружен зидовима или оградом или у центру комплекса зграда, двориште, авлија’. Некада примарно значење сада је постало секундарно ‘боравиште цара или других господара, као и писарнице и службе његове власти, царски двор, палата’.

Секундарне реализације лексеме *авлија* настале су под утицајем метонимије, али различитог типа. Првој секундарној реализацији, забеле-

женој у српском и македонском, ‘ограда, зид око куће’ одговара метонимијски образац ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ КОЈИМ ЈЕ ТАЈ ПРОСТОР ОГРАЂЕН, а другом секундарном значењу са колективном компонентом фиг. а. ‘сви станови (обично приземни) у једном дворишту (авлији)’; б. ‘сви станари из тих станова’ ПРОСТОР → СТАНАРИ ТОГ ПРОСТОРА. Синегдохом развила су се још два нова секундарна значења у грчком: ‘мноштво људи који помажу цару, највиши персонал дворца, царево окружење, дворани, дворска камарила, пратња’ и ‘мноштво људи који помажу важној јавној личности (на утицајном положају)’.

У македонском и бугарском лексема *авлија* добија секундарна значења указивањем на квалитет ‘поље са плодном земљом’ и намену земљишта ‘повртњак’.

► [Д] На стабилност лексеме *авлија* указују и деривати којима је она мотивна реч:

(а) *nomina loci*: грч. *αυλόγυρος* 2. ‘ограђен простор’, 3. ‘тор, мандра’, срп. *авлишиће* ‘место где је некад била авлија’;

(б) *nomina agentis* са човеком као денотатом: грч. *αυλάρχης* ‘управник двора’, срп. *авлијар* ‘онај који води бригу о авлији’ и *авлијаш* ‘један од оних који станују у становима истог дворишта’;

(в) *nomina attributiva*: грч. *αυλικός* 1. ‘дворанин, дворски човек’, 2. ‘полтрон, улизица’;

(г) незванични назив за расу: *авлијанер* разг. ‘пас који није расан, обично пас луталица’;

(д) *nomina instrumenti*: грч. *αυλόγυρος* ‘ограда’, *αυλόθυρα* ‘авлијска врата’;

(ђ) именице субјективне оцене: деминутиви: *авлијица*, *авлијка*, *авлијче*;

(е) релациони придеви: *авлијски*, *авлински*, *авлиски*, *авијашки*;

(ж) деноминал: грч. *αυλίζω* ‘затворити у двориште’.

• У синонимној релацији су лексеме *дворишиће*, *окућница* и *авлија* означена као регионализам (Ћосић 2008: 138), мада код М. Лалевића проназимо лексему *авлија* и као део синонимног низа који чине лексеме: *обор*, *шор*, *двор* ‘двориште’, с напоменом уз лексему *авлија* као прихваћеном туђицом за двориште (Lalević 2004: 455).

♦ Турцизам *авлија* има релативно стабилан статус у испитиваним језицима захваљујући његовој живој употреби у народним говорима. У српском језику он има и додатне стилске вредности, и то у првом реду на основу примене у језику књижевности – као наслов чувене Андрићеве *Проклеће авлије*.

АГАЛУК

Omar Agha, Kurdistan, 1820.

■ Лексема *агалук* је турцизам (*ağalık*) вероватније турског него монголског порекла, мотивисана општим балканским турцизмом *аџа*, дијал. *ага*. Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у румунском *ага*, *агă*, цинцарском *агă*, албанском *ага*, *аgallarë*, *аgallëk* и грчком *о аџас* (Skok 1971: 12, СПГ).

Тј. Лексема *ағалік* наведена је са два значења: 1. ‘агалук, положај аге’ и 2. ‘племенитост, великодушност’. Иначе, мотивна реч *аџа* има именичко и придевско значење: 1. ‘господин, господар, ага’, 2. ‘ага, титула која се користи при ословљавању’, 3. ‘старији брат, брат у ословљавању’, 4. нар. ‘супруг, муж’, 5. ист. ‘звање руководећих лица у Османском царству’; 1. ‘великодушан, штедар, дарежљив’ (YTSS).

Сј. У српском језику лексема *агалук* има више значења: 1. ‘титула, достојанство аге’, 2. ‘господство, заповедништво’, 3. ‘посед аге, агинска земља’, 4. ‘мања територија организована на војничку као капетанија’, 5. ‘у БиХ војно-административна територија мања од капетаније којом заповеда један ага’ (Škaljić 1979: 73).

У РМС њена значења гласе: 1. ‘посед, имање које припада аги’, 2. ‘звање, достојанство аге’, 3. ‘део прихода који се давао аги с његова поседа’.

◊ Овај турцизам припада и народним говорима поред осталих деривата од именице *ага*: *агалџк* ‘посед, пољско добро што припада аги; агинско достојанство’ (СПГ), ‘село у Врањској котлини које је давало турском господару девету оку од својих усева’ (РГЈС), *агал’к* ‘посед који припада аги; велико и лепо обрађено имање; богато уређена кућа подешена за уживање’ (РПГ); *агалари* (СПГ), *агаларски* (СПГ), *агин* (СПГ), *агински* (СПГ).

Мј. У македонском *агалак* је архаична реч са следећим значењима: 1. ‘аговање, господарење’, 2. ‘господство, осиноост’, 3. ‘имање, посед аге’ (РМЈ₁). У македонским говорима забележен је један дериват *агинка* ‘богаташица’, ‘жена аге’ (РМГ).

Бј. У бугарском *агалџк* се у речнику не дефинише у вези с агом већ се само наводи да она значи 1. ‘господарење, заповедање’, али и 2. ‘охолост’ (БТР). У БЕР је велики број деривата од мотивне речи *ага*: *агов*, *аговски*, *аговица*, *агувам*, *агетко*, *агина*, *агиня*, *агинка*, *агиница*, *агица*, *агалар* (< тур. мн. *ağalar*), *агалари*, *агаларин*, *агалџк* (< тур. *ağalık*).

► [Ф] Турска реч *ağalık* адаптирана је на фонетском плану заменом гласа *ğ* са *g* у свим испитиваним језицима. Међутим, турски полуглас у суфиксу *-lık* очувао се у бугарском (-*љк*) и говорима призренско-тимочког дијалекта (-*љк*), док је у стандарду замњен са *у* (-*лук*), а у македонском са *а* (-*лак*).

► [С] Турска реч *ağalık*, поред примарне реализације ‘агалук, положај аге’, што укључује ‘достојанство, господство, заповедништво’, која се преноси у турцизам *агалук*, има и секундарну метафоричну реализацију ‘племени-ност, великодушност’, у турском, али не и у хришћанским јужнословенским језицима, у којима се под њом подразумева и ‘осиноост’ (мак., буг.). Ова значења не улазе у састав семантичке структуре речи адаптиране у српском језику, али се у њему развијају нова. Једно од њих је значење простора: 1. ‘војно-административна територија мања од капетаније којом заповеда један ага’ и 2. ‘посед аге, агинска земља’, што се у дефиницијама из дијалекатског корпуса прецизира ‘велико и лепо обрађено имање; богато уређена кућа подешена за уживање’. И у македонском се развило ово друго значење ‘имање, посед аге’ (РМЈ₁). Друго је из домена администрације и пореза ‘део прихода који се давао аги с његовог поседа’. Ове семантичке реализације повезане су метонимијским принципима.

► [Д] Сама реч *агалук* нема творбени потенцијал, али њен мотиватор *ага* (< *ağa*) има изражену деривациону способност и гради гнездо са дериватима различитог статуса и, наравно, значења. Гнездо с мотивном речју *ага* обухвата следеће деривате:

(а) именице са човеком/женом као денотатом: срп. *агалари* (СПГ), буг. *агалар* (< тур. мн. *ağalar*), *агалари*, *агаларин*; срп. *агинка* ‘богаташица’,

‘жена аге’ и агиница ‘агина жена’; мак. *агинка* ‘богаташица’, ‘жена аге’; буг. *аговица*, *агиня*, *агинка*, *агиница*;

(б) именице субјективне оцене: срп. деминутив и хипокористик *агица*, хипокористик *аган*; буг. дем. *агетко*, *агица*, аугм. *агина*;

(в) релационе и присвојне придеве: срп. *агин агански*, *агачки*, *агински*, *агаларски*; *агичин*; буг. *агов*, *аговски*;

(г) прилог *аговски* ‘као ага’;

(д) глаголе и глаголске именице: *аговати* 1. ‘бити ага’, 2. ‘живети као ага, уживати’, *аговање*; буг. *агувам*.

● Нема одговарајућих синонима.

◆ Лексема *агалук* има обележје историцизма.

АДА

■ Лексема *ада* је турцизам (*ada* ‘острво’) турског порекла. Поред јужнословенских језика, јавља се и у албанском (*hadë*) (Skok 1971: 8).

Тј. У турском језику има три значења: 1. ‘острво’ и 2. ‘острво за пешаке (између две улице), острво, острвце на кружном току’, 3. ‘део града, блок, група кућа’ и већи број деривата: атриб. имен. *adali* ‘острвљанин, житељ острва’, дем. *adalci* ‘острвце’, зоол. *ada-balığı* ‘уљарка главата’, бот. *ada-çayı* а. ‘жалфија’, б. ‘чај од жалфије’ (TSS, YTSS).

Сј. Лексема *ада* у српском, према старим подацима П. Скока, јавља се у источним подунавским и подравским крајевима, што треба да нам сугерише да то није само синоним са лексемама *осџрво/оџок*, већ је то у ствари ‘речно острво’ пошто туда протичу Драва и Дунав. Он констатује да се у неким говорима иницијално *a* изговара са слабом аспирацијом, те се ова лексема записује са *x* (*xada*), као што је у албанском, у којем се и финално *a* редуковало у *ë* (*hadë*). Наводи један дериват *адица* и два топонима (Skok 1971: 8). Термин *ада* може бити једночлани топоним – геотопоним (Општина Ада), у функцији апелатива у двочланим топонимима као што су: *Ада Башњак*, *Ада Циганлија*, *Ада Хуја*, *Ада Међица*, *Ада Касарина*, *Ада Скељанска*,

Башаревића Ада, Бујуклић Ада, Черевихка Ада, Касм Ада, Крчединска Ада, Кривића Ада, Курџовића Ада, Лочка Ада, Мајурска Ада, Моховска Ада, Мола Ада, Налића Ада, Нешићинска Ада, Нова Ада, Овчанска Ада, Орицка Ада, Оџајовачка Ада, Пашина Ада, Пејина Ада, Радине Ада, Смедеревска Ада, Соћинска Ада, Сџејска Ада, Сџојкова Ада, Шашићева Ада, Велика Ада, Врњачка Ада и други. Јавља се и у сложеницама као што су *Адица, Адакале*“ (Dugan 2017: 19). Ипак, са дериватолошког становишта лексема *Адице* није настала слагањем, већ извођењем, суфиксацијом, па се стога не би могла одредити као сложеница.

◇ И у Срему и Бачкој *ада* означава ‘речно острво’, а у Шајкашкој и у Ловри, српском селу на Чепелском острву у Мађарској, ‘шуму’ (РСГВ, ЈЛ).

Мј. Лексема *ада* среће се у македонским говорима, у народном стваралаштву, а у савременом језику има статус архаизма. Означава ‘речно острво’, а понегде и ‘острвце’. Такође се појављује у функцији топонима: *Ада, Адаиџа* ‘село’, *Ада Баир* ‘брдо усред поља’ (Видоески 199: 15).

Бј. У бугарском лексема *ада* значи ‘речно острво’ (БСР).

► [Ф] Овај турцизам је преузет у изворном облику будући да су употребљени исти гласови као и у сва три јужнословенска језика. У неким српским говорима, у којима се иницијално *a* изговара с аспирацијом, ова лексема се јавља са почетним *x*, као и у албанском *hadë* (Skok 1971: 8). Видимо да је у овом језику дошло и до редукције финалног вокала *a*.

► [С] На плану семантичке адаптације у српском језику дошло је до сужења у значењском пољу лексеме *ада* јер она означава само ‘речно острво’, а не острво уопште као у турском (Ђинђић 2013: 67). Међутим, забележено је да она означава и острво у језеру (Клајн – Шипка 2006). Исто тако треба рећи да је у неким српскохрватским пределима, тачније у источном Подунављу и Подравини, она синонимна са речју *осџрво/оџок* (Skok 1971: 8). Наша лексема *осџрво* употребљава се и са значењем речног острва, о чему сведочи и назив села *Осџрово* на дунавској ади на само 5 km од Костолца. Са леве стране села протиче Дунав док је са десне стране Дунавац, рукавац који ово село одваја од копна и једино је село у Србији које се налази на Острву ([https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Острово_\(Пожаревац\)](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Острово_(Пожаревац))). Некадашњи назив градског насеља *Ада*, који је настао конверзијом апелатива *ада*, био је *Осџрово* (на Тиси). Наш хипокористик *адица* дефинише се као ‘острвце образовано у реци’. Ово значење се може изразити у неким македонским говорима и лексемом *ада*.

У Шајкашкој и у српском селу Ловри, на Чепелском острву у Мађарској, развило се секундарно значење ‘шума’ (РСГВ, ЈЛ), вероватно по метонимијском моделу ПРОСТОР → БИЉНА ЗАЈЕДНИЦА/РАСТИЊЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ. Секундарна реализација ове речи у турском језику ‘део града, блок, група кућа’ (С. Ђинђић и др. 1997) активна је у српском језику посредством

топонимизације. Међу топонимима турског порекла на територији Србије „примери са називом *ада* чине најбројнију групу. Термин *ада* може бити једночлани топоним – геотопоним (Општина *Ада*), у функцији апелатива у двочланим топонимима као што су: *Ада Баињак*, *Ада Циганлија*, *Ада Хуја*, *Ада Међица*, (в. Сј.). Топонимом *Ада Баур* именује се удруженим деловањем компоненти које су садржане у лексемама које чине топоним: ‘брдо усред поља’ при чему се *брдо* доводи у везу са примарним значењем лексеме *баур*, а *иоље* са реком из које се издиже острво, *ада*.

► [Д] Лексемом *ада* мотивисана је творба:

(а) именице са значењем становника, житеља: *adali* ‘острвљанин, житељ острва’;

(б) деминутива: *adacik* ‘острвце’, *адица*;

(в) зоолошког термина: *adabaliği* ‘уљарка главата’;

(г) ботаничког термина: бот. *adaçayı* а. ‘жалфија’, б. ‘чај од жалфије’;

(д) релационог придева: *ађански*.

Међу топонимима указаћемо на сложеницу *Адакале*, састављену из лексема *ада* ‘речно острво’ и *кале* ‘тврђава, град’ и на двочлани назив *Ада Баур*, у којем друга лексема значи 1. ‘брег, страна брега’ и 2. ‘обала и земљиште поред обале’.

● Турцизам *ада* је део синонимног низа, који чине: израз *речно осџрво*, *оџок* и *шкољ*.

◆ Турцизам *ада* има релативно стабилан статус једино у лексикону српског језика.

АМБАР

■ Лексема *амбар* је турцизам (*ambar*, *hambar* *anbar*, *hanbar*) по неким арапског (*ānbār*), а по другима (ново)персијског порекла (*anbār*). У

првом случају то је множина од именице *nibr* ‘складишта, трговачке магазе’, а у другом случају то је у вези са глаголом *anbariden* ‘напунити’ док сама именице означава ‘складиште’ (Škaljić 1979: 92). Лексема *амбар* је, поред у јужнословенским, присутна у несловенским балканским језицима (СПГ): рум. (*h*)*ambar* 1. ‘амбар’, 2. ‘сандук за брашно’, 3. ‘трем на броду’ (РМР), цинц. *ambare*, *hămbăre*, алб. (*h*)*ambar* ‘амбар’ (ASR), грч. *αμπάρι* 1. ‘складиште, амбар’, 2. ‘бродско дно’, *αμπαριάζω*, ‘(у)складиштити, сместити’, *αμπαρίασμα* ‘(у)складиштење’ (ГСР).

Тј. Турска реч *ambar* одликује се богатом полисемијом: 1. ‘складиште, стовариште’, 2. ‘амбар, житни магацин, житница’, 3. мор. ‘бродско складиште, товарни простор брода’, 4. ‘мера, врећица од 75 цм (за песак, шљунак и сл.)’, 5. ‘шпедитерска компанија, шпедитерско предузеће’. Забележено је и неколико деривата: *ambarcı* ‘магационер, руководилац складишта’, *ambarlama* ‘складиштење’, *ambarlamak* ‘складиштити, спремати у складиште’ и остали глаголски деривати (TSS, YTSS).

Сј. П. Скок наводи да је реч *амбар* потврђена у 16. веку, да са истока продира на запад и потискује домаћу реч *житница* (1971: 33). Лексема *амбар* у говорима на тлу БиХ има четири фонетска лика: (*x*)*амбар*, (*x*)*анбар* и три значења: 1. ‘дрвена зграда за зрнасту храну, житарице, силос’, 2. ‘сандук за жито и брашно’, 3. ‘доњи део кафеног млина где пада самлевена кафа’ (Škaljić 1979: 92–93).

У РМС има само два значења: 1. ‘остава за зрнасту храну’, 2. ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’. Од деривата наведен је један релациони и присвојни придев *амбарски* и деминутив *амбарић*. У дијалекатском корпусу забележен је и деминутив *амбарче* и аугментатив *амбарчина* (РСГВ, РКМД).

◊ И у дијалектима српског језика регистровани су поред облика *амбар*, и облици *анбар* (у ТДР ‘амбар’, у РПГ ‘амбар, житница’) и *хамбар* ‘спремиште за жито, за пшеницу у зрну’ (ГИК), ‘спремиште за жито, у Билогори направљено обично од храстовине са преградама (*око*) у које је могло стати и до пет тона жита’ (ЛБРИ).

Ипак, у већини народних говора у употреби је лексема *амбар*, и то са различитим просторним, али и непосторним реализацијама, које се остварују као секундарне. Најчешће се овом лексемом денотира зграда, обично дрвена, намењена за складиштење и чување жита: ‘зграда за смештање житарица у зрну, обично од дасака или облепљеног прућа’ (РГМ), ‘зграда за смјештање житног зрна’ (ЛГл), ‘зграда за чување пшенице – унутра је простор преграђен даскама на четвртасте делове у које се сипа пшеница’ (ЛШ), ‘складиште за жито’ (ЛЛ, ЦТР, РГМ, ЛШ, ЛГ, ЛГл),

‘дрвена приземна зграда, постављена на стубовима, која служи за смештај зрнасте хране’ (МР), ‘мала грађевина за пшеницу, спремиште жита’ (ГИК), зграда обично скована од дасака за смијештање житарица, хране и сл. (ЛУЗ), али и као ‘зграда начињена од дасака, већи сандук, већи котар изнутра облепљен, у којем се држи жито’ (ЛГ).

У српским народним говорима лексемом *амбар* денотира се и просторија или оставе за жито или брашно: ‘остава за жито/пшеницу’ (КЧр, РСГВ, РГП, РГСМ, ЛС), ‘остава за храну (најчешће жито)’ (РГЗе), ‘остава, складиште хране’ (РГГ, РК), ‘остава за жито и брашно, обично се налази поред салаша’ (РГТК), ‘просторија у којој се чува жито’ (ЛД). Њоме се означава и ‘дрвена ограда за зрнасту храну, житарице’ (РВГ).

У дијалекатској грађи потврђени су и примери са развијенијом семантичком структуром: 1. ‘остава за зрнасту храну’, 2. ‘остава за жито’ (ЛС), 1. ‘дрвена зграда у којој се смјешта зимница’, 2. ‘погодак у прстеновању’, 3. ‘доњи дио млина за каву’ (РГП), 1. ‘остава за храну (обично посебна кућица)’, 2. ‘мјесто гдје је сакривен предмет у игри’ (РГЗа).

Мј. У македонском је наведена лексема *амбар* ‘амбар, житница, место за складиштење жита’ и релациони придев *амбарски* (РМЈ_{1,2}).

Бј. У бугарском *хамбар* је ‘зграда, просторија или суд за зрнасту храну, житница’ (БТР).

► [Ф] На фонетском плану уочавамо да се фонема *x* не јавља у турском стандарду *ambar, anbar*, у македонском *амбар* и грчком *αμπάρι*, док је у говорима осталих језика она факултативна: срп. (*x*)*амбар*, (*x*)*анбар*, буг. (*x*)*амбар*, рум. (*h*)*ambar*, цинц. *ambare, hămbăre*, алб. (*h*)*ambar*. Сугласничка група *мб* је још у турским говорима доживела дисимилацију по месту образовања (*h*)*ambar* > (*h*)*anbar*, што се десило и у неким српским говорима (*x*)*амбар* > (*x*)*анбар*.

► [М] На морфолошком плану видимо да се она моционим наставком у грчком уклопила у именице средњег рода *αμπάρ-ι*, а у цинцарском женског *ambar-e, hămbăr-e*.

► [С] У свим испитиваним језицима лексема *амбар* је прихваћена са значењем ‘амбар, житни магацин, житница’, које је у турском наведено под бројем два јер је у речнику савременог језика дата предност општијој семми ‘складиште, стовариште’. Пренесено је и турско значење под бројем 3 мор. ‘бродско складиште, товарни простор брода’ у грчки ‘бродско дно’ и румунски ‘трем на броду’.

Иако се чини да је дошло у почетку до сужења семантичког поља у већини језика, у некима од њих, као и у њиховим говорима, дошло је различитим семантичким адаптацијама и до развијања нових. С обзиром на то да

је унутрашњост амбара била подељена на окна, преграде, метафоризацијом, тј. активирањем компоненте изгледа (ограничености) садржане у мотивном појму развило се значење ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’, ‘доњи дио млина за кафу’ и ‘мјесто гдје је сакривен предмет у игри’, док је реализација ‘погодак у прстеновању’ (РГЗа), готово необјашњива на основу семантичког садржаја мотивног појма у примарној реализацији.

У народним говорима на основу енциклопедијских дефиниција сазнајемо да је *амбар* могао бити: зидан, од прућа облепљег изнутра блатом, од храстовине, од дасака, на стубовима или изнад неке друге просторије. Амбар је свакако место именовано као ‘складиште, магацин, дрвена или зидана зграда, остава’, ‘доњи дио млина за кафу’, ‘мјесто гдје је сакривен предмет у игри’, ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’ које има сличну намену: 1. ‘чува се зрнаста храна, жито али и брашно’, 2. ‘смешта се зимница’, 3. ‘прихвата се самлевена кафа’, 4. ‘крије се предмет у игри’, 5. ‘хвата се риба’.

► [Д] Видимо да ни у једном језику мотивна реч *амбар* није развила већи број деривата. То су:

(а) именице с просторним значењем: *амбарииџе* ‘мјесто гдје су били амбари’;

(б) агентивна именица: *ambarci* ‘магационер, руководилац складишта’;

(в) именице субјективне оцене: *амбариић*, *амбарче*, аугментатив *амбарчина*;

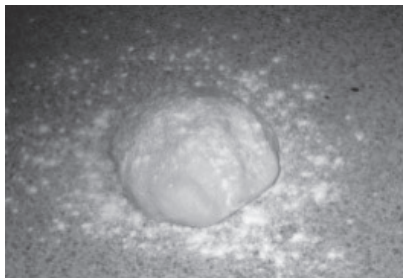
(г) релациони и посесивни придев: *амбарски* ‘који се односи на амбар и који припада амбару’;

(д) глаголи и глаголске именице: тур. *ambarlama* ‘складиштење’, *αμπάριασμα* ‘(у)складиштење’; *ambarlamak* ‘складиштити, спремати у складиште’, *αμπάριαζω*, ‘(у)складиштити, сместити’.

• Турцизам *амбар* успоставља сложене синонимне везе будући да се придружује различитим деривационим низовима, са носећом речју а) *дрвљаник* (Ћосић 2008: 161), б) *жиџиница* у значењу ‘спремиште за жито’ – *жиџињак*, *хранионица*, *амбар*, *шиџагаљ*, *осџава*, *магазин*, *магацин*, *комора*, *сџремиџије*, *сџреминица*, *складиџије*, а у значењу ‘спремиште сточне хране’ – *хамбар*, рег., *магаза* (Ћосић 2008: 184), в) *шуџа* ‘спремиште за дрва’ – *амбар*, *сџремиџије*, *дрвљаник*, *дрвњак*, *кладњаре*, а у значењу ‘спремиште за угаљ’ – *угљаник*, *угљара*, *сџремиџије*, *амбар*, *ћумурана* (Ћосић 2008: 682–683).

◆ На основу веома распрострањене употребе и израженог семантичко-деривационог потенцијала турцизам *амбар* је сачувао стабилно место у структури српског лексикона.

АМУРЉК/АМУРЛУК

■ У основи лексеме *амурлук/амурљк* налази се турцизам *hamur* ‘тесто’, арапског порекла (*hamīr* ‘квас’) (Škaljić 1979: 309).

Тј. У турском језику лексема *hamur* има више значења: 1. ‘тесто’, 2. нар. ‘полупечен хлеб или колач’, 3. ‘квалитет, врста, класа (хартије)’, 4. фиг. ‘подлога темељ (за развој личности); карактер, бит, природа’. Она је мотивна реч у многим дериватима: *hamurcu* ‘онај који меси, развија тесто’, *hamurkâr* заст. ‘месач теста’, *hamurlamak* 1. ‘прекрити тестом’, 2. ‘зачепити тестом, облепљивати тестом ивице поклопљене шерпе како не би излазила пара’, *hamurlanmak* ‘бити премазан/намазан тестом’, *hamurlaşmak* 1. ‘претворити се у тесто, постати гњецав’, *hamurumsu*, *hamursu* 1. ‘недовољно испечен, гњецав’, *hamursuz* ‘бесквасан’ (TSS, YTSS).

Сј. На подручју БиХ лексема *хамур* означава: 1. ‘тесто’, 2. ‘квас(ац)’, а од ње је изведен дериват (*х*)*амурлук* (< *hamur-luk/amur-lik*) ‘одељење у пекари у којем пекар меси хлеб’ (Škaljić 1979: 309).

◇ Ове лексеме нису потврђене у РМС, али су заступљене у дијалекатској грађи: *амур* ‘тесто’ и *амурлук/амурљк* ‘у пекарници одељење где се замешује и размешује тесто’ (РКМД). У старом Врању, *амурљк* је могла да буде и ‘посебна зграда до пекаре (фурње)’ (РГЈС).

Мј. У македонском с ознаком разг. забележена је само лексема *амур* ‘тесто’ (РМЈ₁).

► [Ф] На фонетском плану фонема *х* се чува у турском и факултативно на подручју БиХ, док је у српским народним говорима и македонском она изгубљена (*амур*, *амурлук*, *амурљк*, *амуреџ*). У српским говорима у суфиксу имамо два фонетизма *амурлук* (< *-luk*) и *амурљк* (< *-lik*).

► [С] Пекарска радионица, која је у исто време била и продавница хлеба, имала је више одељења. Прво је било намењено за печење и продају хлеба, а друго одељење или *амуреџ* служило је за мешање и чордисање (обликовање) теста. Фуруна је делила прво и друго одељење целом дужином преградног зида. У магацину се налазила велика вага за мерење брашна, палете са цаковима брашна и соли, плехови за печење пецива, тепсије за

бурек, машине за пресовање теста и пецива, а у новије време и фрижидери, за кварљиве намирнице (https://sr.wikipedia.org/sr-el_Пекарски_занат_у_Србији).

Дакле, у српским говорима је то увек посебно одељење или чак зграда-ца до пекаре у којој се месио и размесивао хлеб.

► [Д] У турском је присутан велики број деривата, што не изненађује с обзиром на вишевековну традицију пекарског заната. Дериват *амурлук* ‘просторија у којој се меси хлеб’ преузет је из турског (*amurluk/amurluk*) иако га двојезични турско-српски речник не наводи будући да је застарео. Поред суфикса *-лук/-љк* забележен је и творбени формант *-еџи* (*амуреџи*). Нису забележени деривати мотивисани турцизмом *амурлук*, али јесу у турском они од лексеме *hamur*.

● Лексема *амурлук* нема одговарајући семантички еквивалент у српском језику.

◆ У стандардном српском језику турцизам *амурлук* је са обележјем застареле лексеме.

АР/АХАР

■ Лексема *ар* је балкански турцизам (*ahır* ‘стаја, обор’) персијског порекла (*āḥōr*, *āḥūr* ‘јасле или текне у којем се даје храна стоци’) (Škaljić 1979: 74, Skok 1971: 15). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у албанском *ahur* и грчком *αχούρι* 1. ‘место у којем бораве животиње, син. штала’, 2. фиг. ‘место које је неуредно, које не одговара човеку, већ стоци’, син. *шџала* (ΛΝΕΓ), док би у српском метафорички синоним пре био ‘свињац’.

Тј. У турском језику лексема *ahır* означава ‘коњушницу, шталу’. Није наведено много деривата: *ahırgibi* ‘као штала (о месту)’, *ahırlamak* ‘сустајати се, изгубити снагу, олењити се (о животињи од дугог остајања у штали)’, *ahırdaş* ‘коњушар’ (TSS, YTSS).

Сј. У РМС лексема *ap/axap* је представљена са два значења: 1. ‘коњушница, штала’, 2. ‘чардак за пријем гостију, одаја; двор’, док дериват *axарлук* има само друго значење. Код П. Скока лексема *axap* са различитим фонетским реализацијама (*akar/xap/ap/jap*) представљена је следећим семемама: 1. ‘коњушница’ (Вук и Космет), 2. ‘двор’ (Црна Гора); 3. ‘кућа с обором и авлијом и све куће наоколо’ (Херцеговина) (Skok 1971: 15). Код Шкалаића је за лексеме *a(x)ap/ap/jap* наведено примарно значење 1. ‘штала, коњушница’ и културолошки, за стање међу муслиманским живљем, појашњено секундарно значење ‘гостинска соба, одвојена просторија, мушко одељење у кући или авлији за примање мушких лица’. Ове речи су мотивисале и настанак нових: *axap oдаја* ‘гостинска соба’, *имрахор, мирахор* (< тур. *imrahor* < перс. *mīrāhōr* < перс. *mīr* < ар. *āmīr* ‘заповедник’ + перс. *āhōr* ‘штала’) ‘дворски, царски коњушар’, *ūредахарлук (ūред + ahar-lik)* ‘гостинска соба’ (Škaljić 1979: 74).

◊ У појединим народним говорима у дефиницији лексеме *ap* прецизира се за кога је и од чега је направљен објекат ‘стаја за коње, направљена од дасака’ (ЛУЗ). У говору јужне Србије добијено је ново значење ‘проширење у старим варошким кућама код улаза у подрум, на које се стављају разни алати’ (РГЈС).

Мј. У македонском језику и његовим говорима, као и у раније писаним текстовима, слични су фонетски ликови као у српском: *ap, jaxap, axǎp, aap* (Јашар-Настева 2001: 49). Примарно означава ‘коњушницу’, а у неким селима, због начина узгоја стоке, то је и ‘зграда, просторија у којој се поред коња држе и краве и волови’ (Јашар-Настева 2001: 49).

Бј. У бугарском лексема *яхър* означава ‘шталу, стају углавном за коње’ (БТР).

► [Ф] У неким балканским језицима она чува парсијски фонетизам (y): у грчком *αχούρι* и албанском *ahur*, а у другима турски (i): у бугарском *яхър*, у македонском *axǎp*. У српском она је једносложна реч (*ap*) пошто су се изгубили *x* и турски полуглас, који се иначе губи у говорима који га немају. Међутим, П. Скок бележи код Вука и фонетске ликове са *x* (*axap*), са *k* (*akar*) с афerezом *a* (*xap*) и са протезом *j* (*jap*). Из наведених примера види се да је турски полуглас замењен са *a* (Skok 1971: 15). Сличне ликове налазимо и у македонском: (а) са хаплоглогијом *ap* (<*a/hu/r*), (б) са протезом *j* (*jaxap*) и без ње (*axǎp*), при чему је у првом примеру *i* дало *a*, а у другом је сачувана полугласничка вредност *i* > *ǎ* и (в) без *x* (*aap*).

► [М] На морфолошком плану у грчком је овај турцизам уклопљен у именице средњег рода *το αχούρι*.

► [С] Турцизам *axap* са различитим фонетским реализацијама и дериватом *axарлук* развио је своја значења с обзиром на намену објекта. Објекат који је намењен првенствено за коње, а негде и за волове и краве, саграђен од

различитог материјала, дефинисан је као ‘коњушница, штала’. Објекат који је намењен за пријем гостију (*ахарлук*, *џредахарлук*, *ахар одаја*), у муслиманским срединама углавном мушкараца, дефинисан је као ‘гостинска соба, одаја, чардак, двор’. Објекат који је намењен за одлагање разног алата (*ар*) дефинисан је као ‘проширење у старим варошким кућама код улаза у подрум, на које се стављају разни алати’ (РГЈС).

Нова значења за лексеме *ахоџи/ahıgibi* метафорички су се развила и на основу уредности објекта становања ‘место које је неуредно, које не одговара човеку, већ стоци’, син. у грч. *шијала*, а у срп. *свињац* и ‘као штала (о месту)’. Поред семантичке компоненте ‘квалитет’, битан је и ‘квантитет’, тј. све оно што спада под појама *акар* ‘кућа с обором и авлијом и све куће наоколо’ (Херцеговина), које су територијално условљене.

► [Д] Од именице *ахар/ар* мало је деривата са просторним значењем. Забележена су два углавном са подручја БиХ. Први је двочлани назив (*ахар одаја*) којим се именује ‘гостинска соба’, као и префиксално-суфиксални дериват *џредахарлук* (< *џред* + *ахар-лик*) са истим значењем. Забележена је и једна сложеница *имрахор/мирахор* (< тур. *imrahor* < перс. *mīrāhōr* < перс. *mīr* < ар. *āmīr* ‘заповедник’ + перс. *āhōr* ‘штала’) којом се именује ‘дворски, царски коњушар’, као и један деноминал *ахирламек* ‘устајати се, изгубити снагу, олењити се (о животињи од дугог остајања у штали)’ и једна агентивна именица *ахирдаш* ‘коњушар’.

● Најближи синоним турцизму *ар* јесте лексема *коњушница*, а у метафоричком смислу *свињац*.

◆ Турцизам *ар* се може одредити као архаизам у односу на савремени српски језик.

АРАЛАК/АРАЛУК

■ Лексема (*х*)*аралук* је турцизам османлијског порекла изведен од *ара* ‘растојање, одстојање, размак; међувреме, интервал’ и суфикса *-лук/лик*. Осим у јужнословенским језицима, јавља се: у румунском (*aralik*), у албанском (*arallëk*) (Skok 1971: 53), у цинцарском (*arālike*, *arālike*) и новогрчком *χαράλιки* (СПГ).

Тј. У турском лексема *aralik* има различита значења: 1. ‘размак, растојање, раздаљина; међупростор’, 2. ‘отвор, рупа; пукотина; пролом’, 3. ‘међувреме, интервал’, 4. ‘прекид, пауза’, 5. ‘узан пролаз, коридор’, 6. ‘нужник, клозет’, 7. муз. ‘интервал’; 8. ‘полуотворен, одшкринут’, 9. фиг. ‘тампон држава’, 10. ‘повољна прилика, шанса’, 11. ‘децембар’, 12. ‘размак између слова’. Нека од наведених значења (1. и 3) има и лексема *ара*. Наведени су и неки деривати: *aralıklı* 1. ‘растављен, раздвојен, одељен’, 2. ‘с интервалима, с прекидима, с паузама’, *araliksız* ‘непрекидан, непрестан’ (TSS, YTSS). У

турским народним говорима постоје значења која се срећу и у српским: 1. 'простор између две куће или њиве', 2. 'остава, складиште', 3. 'улаз у кућу', 4. 'зид између две куће', 5. 'узак сокак', 6. 'празан простор између две куће или два зида' (DS).

Сј. У српском *аралук* има два значења 1. 'кућни међупростор' и 2. 'предсобље' (РМС). На подручју БиХ лексема (*х*)*аралук* има више значења: 1. 'међупростор', 2. 'споредна пролазна просторија у старим босанским кућама, дограђена просторија уз кућу од дасака или другог слабог материјала', 3. 'мали ходник' (Škaljić 1979: 96).

◊ У српским народним говорима овај турцизам остварује различите семантичке реализације. У говору Гораждевца у Метохији *аралак* је 'растојање између двају редова' (ЈГ). У српском говору Призрена (*аралџк*) забележена су и ова значења: 1. 'узан простор између двеју зграда, отворен на обе стране, служи као ходник, ако је са једне стране затворен, служи као остава за старе ствари', 2. 'размак, међупростор', 3. 'слободан простор', 4. 'време, рок' (СПГ). Дакле, у свим наведеним значењима сачувано је оно основно спацијално 'међупростор' са додатним семантичким компонентама: а) величине 'тесан, узан', б) изгледа 'отворен : затворен с једне стране', функције 'предсобље, ходник, остава' и локације међупростора 'пут између два зида, две куће/зграде; две шаре у плетењу; два реда; пукотина процеп у стени, земљи, дрвету и сл.' Међутим, дошло је и до метафоризације односно померања категоријалних граница типа ПРОСТОР → ВРЕМЕ, те ова именица означава и одређен, омеђен период или рок до када ће се реализовати нека радња.

Мј. У македонским говорима лексема *аралак* има различите фонетске реализације и значења: *аралак* 'међупростор, тесан пут између два зида, две куће' (Јашар-Настева 2001: 66), *аралок* 'до између две равнице', *аралџк* 'необрађено место', *арџџк* (Видоески 1999: 16).

Бј. У бугарском *аралџк* има значење 'пукотина, процеп' (БТР).

► [Ф] У језицима и говорима који имају полуглас, турски глас исте вредности је сачуван, али је само различито транслитерован (*аралџк*, *аралџк*, *аралик*, *арџлике*, *аралџек*) или је замењено са *а* (*аралак*), *о* (*аралок*), *у* (*аралук*) или са *и* (*харалики*). Непалатализовано *л* у албанском је обележено са два *ll*. У неким нашим говорима факултативно се јавља фонема *х* (*х*)*аралук*, док је у грчком она стабилна *харалики*.

► [М] Као и обично, у грчком се и овај турцизам уклопио у именице средњег рода *то харалики*.

► [С] На основу дефиниција уз турцизам *аралук* видимо да је сачувано оно основно, тј. спацијално значење 'међупростор' са додатним семантичким компонентама: а) величине 'тесан, узан', б) изгледа 'отворен : затворен с једне стране', функције 'предсобље, ходник, остава' и локације

међупростора ‘пут између два зида, две куће/зграде; две шаре у плетењу; два реда; пукотина процеп у стени, земљи, дрвету и сл.’ Међутим, дошло је и до метафоризације простора, те ова именица означава и одређен, омеђен период или рок до када ће се реализовати нека радња.

► [Д] Турцизам *аралук* не индукује деривацију, осим у турском *aralık* 1. ‘растављен, раздвојен, одељен’, 2. ‘с интервалима, с прекидима, с паузама’, *aralıksız* ‘непрекидан, непрестан’.

• У синонимној је вези с лексемама *йредсобље*, *ходник*, а на основу реализација у народним говорима и са лексемом *осџава*.

♦ Турцизам *аралук* је архаичан и потиснут домаћим лексемама.

АРГАЧ

■ Лексема *аргач* је турцизам (*argaç*) турског порекла.

Тј. У турском језику *argaç* припада ткачкој терминологији јер означава ‘потку, основу’, као и глагол *argaçlamak* ‘ставити потку, уткивати потку’ са глаголском именицом *argaçlama* ‘стављање потки, уткивање потки’ (YTSS). Међутим, у већем броју народних турских говора постоји хомоним са значењем ‘равна места на планинским гребенима на којима се у подне смешта стока’ (SDD).

Сј. У српском језику лексема *аргач* сачувана је само у дијалекту, без потврде у РМС. Њоме се означава ‘ограђен простор за овце на пашњаку или у дворишту’ (РГЈС). Ово значење можемо довести у везу са семантиком првог хомонима будући да се ограда за овце плела од прућа и прошћа, али и другог пошто се тор правио углавном на равном месту. У ЕРСЈ наведен је податак и из македонског језика: *аргач* ‘простор пред тором ограђен прућем где се затвара ситна стока, поглавито овце’ (2003: 193).

► [Д] Нису регистровани деривати с лексемом *аргач* као мотивном.

• Може се довести у синонимну везу с лексемама: *ливада*, *йољана*, *йро-йланак*, *исџаша*, *ледина*, *лазина*, *йојас*, *лаз*, *зараван*, *йојаша*, *йаша*.

♦ Турцизам *аргач* припада пасивној лексици.

АРДИЈА

Лексема *ардија* је турцизам (*ardıye*) највероватније арапског порекла (*ard* ‘ширина’ + суфикс *-iyü*). Ова лексема се јавља и у бугарском *ардија*, а можда и у румунском *hardughie* ‘трошна, запуштена кућа, барака’ (Škaljić 1979: 97, ЕРСЈ 2003: 195).

Тј. У турском језику лексема *ardıye* има три значења 1. ‘стовариште, складиште’, 2. ‘амбар, житница’, 3. ‘лежарина’, као и два деривата *ardıyecı* 1.

‘онај који ради у стоваришту’, 2. ‘чувар стоваришта’, *ardiyecilik* ‘истоварање’ (YTSS).

Cj. У српском лексема *ардија* означава ‘малу помоћну просторију иза дућана’, која се разликује од магазе пошто је грађена од ћерпича или дрвета, као и дућан, а магара од тврђег материјала. Магара се налази иза трговачких, а ардија из занатских дућана (Škaljić 1979: 97). У РСАНУ ова лексема се сматра застарелом, а дефинисана је као ‘засебно одељење или преграда позади дућана или магара’. Јавља се у БиХ и Србији. Обрађивачи ове одреднице је повезују са лексемом *ардуна* која је употребљена у следећем контексту: Преко зиме се радници повлаче обично у „собу иза ардуна“ (позади дућана) коју загревају да је топлије.

◊ У дијалекту (Расина и Трстеник) *ардуна* означава ‘улаз у кућу отпозади, из дворишта које је иза куће’ (РГТК).

► [М] На морфолошком плану видимо да је турски, односно арапски суфикс *-iye* замењен са *-ија*, чиме је лексема *ардија* прикључена именицама женског рода.

► [С] На семантичком плану у оба језика означавају простор за одлагање робе било које врсте, па и материјала за израду занатских производа у дућанима или жита и сл.

Ако лексема *ардуна* представља само другачији творбени модел, са значењем претходне лексеме везује је чињеница да је то ‘улаз отпозади, из двориште, иза куће’, што је био и положај *ардије*. Због овога су их повезивали и са турским речима *art* ‘задња страна’ и *ardın* ‘(у)назад’ (ЕРСЈ 2003: 195).

► [Д] Турцизам *ардија* има само један дериват, посесивни придев *арди(ј)ски* ‘који припада ардији’ (РСАНУ).

● Евентуално се може довести у синонимну везу с лексемом *магацин*.

◆ Турцизам *ардија* је архаичан и припада пасивном лексичком фонду српског језика.

АРМАН

■ Лексема *арман/армен* је турцизам (*harman*) персијског порекла (*hirmen*) (Škaljić 1979: 215–217). Овај турцизам је, осим у јужнословенским језицима, потврђен и у румунском *harman* 1. ‘мешавина дувана’, 2. ‘мешање дувана’ (РМР) и грчком *χαρμάκι* ‘мешавина дувана и уопште разних материја и врста’, 2. ‘бетон који је спреман за градњу’ (ΛΝΕΓ).

Tj. У турском језику лексема *harman* има више значења: 1. ‘вршидба’, 2. ‘време или место вршидбе, гумно’, 3. ‘мешавина (чаја, дувана и др.)’, 4. ‘водена суспензија целулозе’. Забележени су и неки деривати и више двочланих израза: *harmancı* 1. ‘млатилац, вршач’, 2. ‘мешач (чаја, дувана)’, *harmanlık* 1. ‘ствари потребне за вршидбу’, 2. ‘гумно’, *harmançılık* 1. ‘вршење’, 2.

‘мешање’; *harmanlama* 1. ‘састављање, мешање’, 2. ‘кружење’, *harmanlamak* 1. ‘саставити, мешати’, 2. ‘кружити’, *harmanlanma* ‘бивање измешаним, измешаност; бивање окруженим нимбусом (о месецу)’, *harmanlanmak* 1. ‘бити измешан’, 2. ‘бити окружен нимбусом (о месецу)’, *harman etmek* 1. ‘овршити’, 2. ‘помешати (чај, дуван)’, *harman dövme* ‘вршити’, *harman makinesi* ‘вршалица’, *harman savurmak* ‘вејати жито’, *harman sonu* 1. ‘плева’, 2. фиг. ‘остац’, *harman yeri* ‘гумно’ (TSS, YTSS).

Сј. На подручју БиХ лексема (x)арман означава само ‘гумно’, а (x)арманџија ‘радника дуванске струке који ради на квашењу дувана’. Турска лексема *harmancı*, која је преузета у наш језик, дефинисана је као ‘онај који мешањем листова разних врста дувана прави посебну врсту дувана’ (Škaljić 1979: 215–216). У РСАНУ лексема арман има два значења: 1. ‘гумно, место на којем се врше или млати жито’, 2. ‘врста дечје игре’, и један дериват армански ‘који се односи на арман’.

◊ У српским народним говорима лексемом арман именује се ‘дио сеоског дворишта који се налази иза куће’ (ЛПК) или ‘гумно’ (ЛВБ), а фонетским ликом армен ‘гумно (гумно), мјесто гдје се врше/врши жито’ (КР, РСГК), док се дериватом арманишије означава ‘мјесто на коме је некад био арман’ (ЛВБ).

Мј. У македонском језику се лексемом арман означава ‘гумно’, а сложеницом арман-армуди (< *harman armudi* [ген. конструкција] ‘гумно’ и ‘крушка’) ‘крушка која сазрева у време када се на гумну врше жито’ (Јашар-Настева 2001: 44).

Бј. У бугарском лексема харман има више значења: 1. ‘гумно за вршидбу’, 2. прен. ‘светао магличаст круг око Месеца или Сунца’, 3. ‘количина снопова који се вршу одједанпут’, 4. ‘време за вршидбу’, 5. разг. ‘време у току године када се нешто налази у изобиљу, берба’, 6. спец. ‘смеса од различитих врста дувана’, 7. разг. ‘утапкано место, обично у круг’. Забележени су и деривати: *харманджия*, *харманджийка* ‘радник, радница на гумну приликом вршидбе’, *харманджийски* ‘намењен за гумно, за вршидбу’ (БТР).

► [Ф] У односу на изворни турски облик *harman* у посматраним језицима не уочавају се значајне промене на фонетском плану, осим што се у српском јавља са факултативним х, а у македонском без њега. У Крајини и Кордуну је забележен са е (*армен*).

► [М] По својим карактеристикама овај турцизам припада именицама мушког, а у румунском (*harman*) и грчком (то *χαρμάκι*) средњег рода.

► [С] Секундарна реализација турске речи ‘гумно’ пренела се у српски, македонски и бугарски језик као примарна. Ипак, до стварања нових значења долази у српском на основу реализације 2. ‘врста дечје игре’, која је могла настати под утицајем метонимије по моделу ПРОСТОР → ИГРА КОЈА СЕ ОДВИЈА

НА ТОМ ПРОСТОРУ. У дијалекту је забележено значење просторног типа, али са промењеном наменом 'дио сеоског дворишта који се налази иза куће'.

У бугарском језику је ова реч развила највише секундарних значења: метонимијским преносом ПРОСТОР → РАДЉА ИЗВРШЕНА НАД УСЕВИМА КОЈИ НА ЊЕМУ УСПЕВАЈУ И ЊИХОВА КОЛИЧИНА 3. 'количина снопова који се вршу одједанпут'; а са придруженим елементима метафоричног типа ПРОСТОР → ВРЕМЕ КАДА СЕ ОБАВЉАЈУ ОДРЕЂЕНЕ РАДЉЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ 4. 'време за вршидбу', 5. разг. 'време у току године када се нешто налази у изобиљу, берба'.

Метафорична асоцијација заснована на компоненти облика именованог ентитета индуковала је значења 2. прен. 'светао магличаст круг око Месеца или Сунца'; 7. разг. 'утапкано место, обично у круг'. У бугарском је заступљено и значење ове речи у турском 3. 'мешавина', али ипак конкретизовано 6. спец. 'смеса од различитих врста дувана'.

► [Д] Овом лексемом мотивисани су следећи деривати, али и двочлани изрази:

(а) *nomina loci*: тур. *harmanlık* 'гумно', срп. *арманишиџе* 'мјесто на коме је некад био арман'; ген. конструкција: тур. *harman armudi* 'гумно', *harman yeri* 'гумно';

(б) *nomina agentis*: срп. (*x*)*арманџија* 'радник дуванске струке који ради на квашењу дувана' (< *harmanci* 'онај који мешањем листова разних врста дувана прави посебну врсту дувана'); буг. *хармандџија*, *хармандџијка* 'радник, радница на гумну приликом вршидбе';

(в) *nomina instrumenti*: тур. *harmanlık* 'ствари потребне за вршидбу', *harman makinesi* 'вршалица';

(г) ботанички називи: ген. конструкција. У тур. *harman armudi* 'крушка', мак. *арман-армуди* 'крушка која сазрева у време када се на гумну врше жито'; *harman sonu* 1. 'плева', 2. фиг. 'остац';

(д) релациони придев: срп. *армански* 'који се односи на арман'; буг. *хармандџијски* 'који је намењен за гумно, за вршидбу';

(ђ) глаголи и глаголске именице и двочлани изрази: *harmançılık* 1. 'вршење', 2. 'мешање', *harmanlama* 1. 'састављање, мешање', 2. 'кружење', *harmanlamak* 1. 'саставити, мешати', 2. 'кружити', *harmanlanma* 'бивање измешаним, измешаност; бивање окруженим нимбусом (о месецу)', *harmanlanmak* 1. 'бити измешан', 2. 'бити окружен нимбусом (о месецу)'; *harman etmek* 1. 'овршити', 2. 'помешати (чај, дуван)', *harman dövmek* 'вршити', *harman savurtmak* 'вејати жито'.

● Турцизам *амран* је у синонимној вези с лексемом *гумно*.

◆ Ова је реч застарела у испитиваним језицима због промене начина вршења житарица.

Б

БАИР

Унутрашња и спољна варош, Шабац, 1493.

■ Лексема *баир* је турцизам (*bayır*), по П. Скоку, арапског порекла, али без навођења арапске речи, са значењем ‘стрмен’, а код А. Шкаљића ‘брег; земљиште на падинама брда’ (Skok 1971: 93, Škaljić 1979: 113).

Тј. У турском има два значења: 1. ‘падина, коса’ и ‘брег, узвишица, ћувик’ и дериват *bayırlaşma* ‘постајање стрмим’, *bayırlaşmak* ‘постајати стрмим (о путу)’ (TSS, YTSS). У турским народним говорима има више значења: 1. ‘поље, равница’, 2. ‘земља погодна за узгајање винове лозе’, 3. ‘пашњак’, 4. ‘косина, падина’, 5. ‘узвишица, коса падина’ (DS).

Сј. У српском језику се јавља у више фонетских варијанти – *ба(ј)ир/ба(ј)ер* и има више значења: 1. ‘брег, страна брега’, 2. ‘обала и земљиште поред обале’, 3. ‘међа’ (Škaljić 1979: 113, Skok 1971: 93). У РСАНУ овај турцизам је предствален као једнозначан, али са диференцираним подреализацијама: а. ‘обала и земљиште поред обале’ и б. ‘брег, страна брега’.

◇ Лексема *баир* заступљена је и у народним говорима, и то као једнозначна ‘брег’, односно као ‘мање узвишење, самостално или на боку

неке стране, брег' (ТДР); 'бријег' (РГП), 'земљиште на странама брда, брдо, узвишење' (РГЈС), 'брдо, брег' (ГИК), али и са измењеним значењем, 'место где се скупља стока, планиште' (ЦТР). У другим говорима обично има две реализације: *бајер/ба(ј)ур* 1. 'земљани насип уз воду' (синоними: *бајгур, бедем, бенџи, брана, долма*), 2. 'узвишење од орања на крају њиве' (РСГВ): *бајур* 1. 'обала', 2. 'празан простор, ширина' (РЛеГ).

У ЛБРИ уз лексему *бајер/баур* наведено је значење 'рупа у земљи испуњена водом настала последице ископа веће количине земље (за израду цигле нпр.)', које ипак треба сматрати германизмом (*Weiber* < лат. *vivarium* преко фр. *vivier*, ствн. *wī(w)āri* 1. 'базен', 2. 'једна дубока стрмен у води' (Skok 1971: 94).

Мј. У македонском језику лексема *ба(ј)ур* 'брдо, брег, брежуљак, узвишица' има и један дериват *баурка* 'брдашце' (РМЈ, Видоески 1999: 17).

Бј. У бугарском језику лексема *баур*, поред примарног 'брдашце, узвишење, чука, брдо' у околини Костура има и секундарно значење 'врста женског накита', које је везано и за фонетску варијанту *баер* 'женски накит од нанизаног новца'. Секундарно значење се доводи у метафоричну везу са нечим што је 'високо, истурено, испупчено, избачено, клобучасто, рељефно'. Забележен је и већи број деривата: *баурчина, баурче, баурчинка, баурице, баурест* (БЕР).

► [Ф] Турски фонетски лик *bayır*, бар што се тиче чувања интервокалног *j*, срећемо у неким српским и македонским говорима (*бајур, бајер*), док македонски и бугарски стандард не предвиђа писање *j* испред вокала предњег реда (*баур*), што срећемо и у неким српским говорима (*баур, баер*). Турски редукован вокал *i* у српским народним говорима се замењује скоро свим вокалима, па и самогласницима *и* и *е* (Петровић 2012: 329–330). У македонском се он замењује рефлексима назала *ж*, те се зато не јавље *е* (Јашар-Настева 2001: 177–180).

► [С] У српском језику долази до семантичког ширења лексеме *баур* у односу на изворне реализације. Значење 'брег' је у односу на значење у турском настало под утицајем синегдохе по моделу ДЕО : ЦЕЛИНА (страна брда : брдо, брег), док се у секундарној реализацији активира компонента просторно-позиционог типа (страна), која се преноси на нови ентитет – копно уз водену површину 'обала, страна'.

Једна група остварених значења, нарочито у дијалектима, индукована је компонентом која носи информацију о висини именованог рељефног облика 'узвишица', која ће под утицајем метафоре и семе 'облика' деловати на стварање значења просторног семантичког типа 'земљани насип уз воду',

‘узвишење од орања на крају њиве, међа’, али и са предметном денотацијом ‘врста женског накита’.

У народним говорима истом лексемом именован је и простор са рељефним карактеристикама које се знатно разликује од изгледа ентитета с обележјем брда – равна провршина ‘празан простор, ширина’ или удубљена површина ‘рупа у земљи испуњена водом настала после ископа веће количине земље (за израду цигле нпр.)’. Под дејством метонимије по моделу ПРОСТОР → НАМЕНА ТОГ ПРОСТОРА развило се значење ‘место где се скупља стока, пландиште’.

► [Д] Иако М. Ђинђић (2013: 108) наводи да је лексема *баир* са полисемијом, али без деривације јер је радила на грађи из РСМС, ипак у РСАНУ проналазимо деривате системске природе:

(а) речи субјективне оцене: срп. и буг. дем. *баирче* ‘брдашце’, мак. *баирка*, буг. аугм. *баирчина*;

(б) етник: *баирац* ‘човек који живи на баиру’ и *баиркиња* ‘жена која живи поред баира’;

(в) *nomina attributiva*: буг. *баирчинка*;

(г) *nomina loci*: буг. *баирице*;

(д) релациони придев: *баирски* ‘који се односи на баир, Баир’;

(ђ) квалитативни придев: буг. *баирест*.

Она је и у функцији топонима, *Баир* је назив за део Шапца у близини остатака некадашње тврђаве (РСАНУ), што је један од начина да се осигура њено стабилније место у систему. „Баир је назив четврти у Гроцкој и Ваљево. *Баир* у Ваљево је брдовит део града на обали Колубаре, чију већину становништва чине припадници ромске популације“ (Duran 2017: 88). И у македонском она је топоним којим се именују многа места (Видоески 1999: 17).

● На основу примарне реализације синоними турцизму *баир* су лексеме *брег*, *брдо*, *брежуљак*. На основу секундарне реализације ова реч је у синономној вези с турцизмом *јалија*, као застарелом туђицим за *обалу* (Lalević 2004: 445). За значење ‘земљани насип уз воду’ у РСГВ наведени су следећи синоними: *бајгур*, *бедем*, *бениј*, *брана*, *долма*. У македонском лексема *баир* дефинисана је следећим синонимима: *брдо*, *рид*, *височина*. У бугарском су пак наведени синоними: *могила*, *чука*, *бърдо*, *хълм*, *рид*, *височина*.

◆ У стандарном српском језику ова реч би се могла окарактеристи као дијалектизам, али и као застарела, што је слично њеном статусу у македонском језику.

БАРУТАНА

Београдска барутана

■ Лексема *баруџи(х)ана* је турцизам (*baruthane*) грчко-персијског порекла (*bārūd+ ḥāne*) са значењем 1. ‘зграда у којој се израђује барут, фабрика за производњу барута’, 2. ‘зграда у којој се чува барут’ (Škaljić 1979: 121).

Мотивна реч *баруџи* ‘експлозивна материја која служи за пуњење метакна ватреног оружја; пушчани прах’ у вези је са грчком лексемом *πυρίτης* ‘стена која има својство да производи ватру трењем са другим објектом’ (ΛΝΕΓ). Грчка лексема *πυρίτης* претрпела је низ адаптација у арапском и персијском (*bārūd*) из којих је доспела у турски *barut*. Сматра се балканским турцизмом јер се јавља у свим језицима Балкана: у српском, македонском, бугарском *баруџи*, румунском *barut, pulbere*, цинцарском *bărute*, албанском *barut, barot* ‘барут, прах’, грчком *μπαρούτι, μπαρούτη* (Skok 1971: 114, ASR, ΛΝΕΓ).

► [Ф] У већини језика реч *баруџи* прихваћена је у изворној турској форми, једино у цинцарском и албанском јављају се и ове фонетске варијанте *bărute, barot*. Именица са просторним значењем је изгубила *x*: *баруџиана* (срп., мак.), поред *баруџихана* (срп.) и у тур. *baruthane*.

► [М] На морфолошком плану она у грчком језику може бити и средњег и женског рода (*μπαρούτι, μπαρούτη*), а у цинцарском женског (*bărute*). Именица са просторним значењем женског је рода у сва три језика у којима је забележена: *баруџиана* (срп., мак.), *μπαρουταποθήκη* (грч.).

► [С] На семантичком плану уочљива је готово идентична значењска структура лексеме *баруџиана* у односу на турски и остале посматране језике. Њена значења су у метонимијској вези с мотивном речју *баруџи*, и настала су по моделу МАТЕРИЈА → ПРОСТОР ГДЕ СЕ ТА МАТЕРИЈА ПРОИЗВОДИ/ПРОДАЈЕ/ЧУВА.

► [Д] Турцизам *баруџи* има веома изражен деривациони потенцијал у свим посматраним језицима. Деривати припадају различитим семантичким групама:

(а) *nomina loci*: тур. *baruthane* 1. ‘барутана’, 2. ‘фабрика барута’, *barutluk* ‘барутана’, *barut ambari* ‘складиште барута’, срп. *баруџи(х)ана* 1. ‘зграда у којој се израђује барут, фабрика за производњу барута’, 2. ‘зграда у којој се чува барут’ или ‘војни магацин муниције’, мак. *баруџиана* ‘место за складиштење барута’, грч. *μπαρουταποθήκη* 1. ‘барутана’, 2. ‘складиште муниције’;

(б) *nomina agentis*: тур. *barutçu* 1. ‘продавац барута’, 2. ‘радник у фабрици барута’, срп. *баруџџар* и *бару(џ)чија*, *бару(з)џија*, ‘човек који израђује или продаје барут’, и од ње изведени придев *баруџијски*, мак. *баруџиџија*, буг. *барутчија*, *барутник*;

(в) *barutçuluk* ‘производња барута’;

(г) *nomina instrumenti*: тур. *barutluk* ‘рог са барутом’, *barut fiçisi* ‘буре које служи за чување и стављање барута’, срп. *баруџињача* и *баруџињара* ‘оно у чему се носи барут (кеса, кутија, рог, тиква и др.)’, *баруџилика* заст. ‘дебља хартија, од које се праве фишеци за барут’, срп., мак. и буг. *барутница* ‘мала кутија за ношење барута’;

(д) *nomina attributiva*: мак. *баруџиџија* фиг. ‘онај који је плах, нагао’;

(ђ) аграрни термин: срп. покр. *баруџињак* ‘семе од арпаџика’ – Барутњак се зове семе од црног лука, из којег се изводи арпаџик зато што је црно и слично баруту (Срб., Борј.);

(е) релациони придев: срп. *баруџиџи*, *баруџиџи*, мак. и буг. *барутен* ‘од барута или који се односи на барут’, *барутлија* ‘барутни, барутски’, *барутлиџи*;

(ж) симилативни и квалитативни придев: *баруџиџив* ‘који је као у барута, који има мирис и укус барута’.

У грчком деривациона мрежа садржи и следеће јединице: *μπαρουτίλα* разг. ‘мирис барута’; *μπαρουτόβολα*, *μπαρουτόσκαγα* ‘меци са барутом’ (ΛΝΕΓ); деноминал: *μπαρουτιάζω* фиг. ‘разљутити се, праснути, експлодирати’; релациони придеви: *μπαρουτοκαπνισμένος* 1. (обично се односи на искусне ратнике) ‘који је поцрнео од дима борбе, барута’, 2. метаф. ‘који је прошао огњем и мачем сукобе и борбе’ (ΛΝΕΓ).

Што се тиче деривације именица са значењем затвореног простора, уочавамо шаренило творбених модела. Улавно су то сложенице (*baruthane*, *баруџи[x]ана*, *баруџиана*, *μπαρουταποθήκη*) или двочлане лексеме (*barut ambari*, *depo baruti*, *fabrikë baruti*), а ретко изведене суфиксом од мотивне речи (*barut-luk*). Код сложеница у првом делу се јавља мотивна реч *баруџи*, а у другом лексеме *hane*, *αποθήκη*, које означавају ‘кућу’ или ‘складиште’. Од форманта *hane* у словенским језицима добили смо суфикс *-ана*. Код двочланих јединица у турском уочавамо изафетну конструкцију (*barut fiçisi*, *barut ambar-i*, а у албанском генитивску (*depo barut-i*, *fabrikë barut-i*).

● Мотивна реч *баруџи*, као и дериват с просторним значењем *баруџана* немају синонине у српском и другим испитиваним језицима.

◆ На основу деривата уочљиво је да неки од њих прелазе у историцизме, као што су *nomina instrumenti*, док друге, попут *nomina loci* добијају нов садржај, тј. именовани објекти попримају другу намену (у Новом Саду *Баруџана* је постала клуб, кафана, сала за прославе). Иначе, лексеме из овог семантичког поља имале су два значења: 1. ‘зграда у којој се израђује барут, фабрика за производњу барута’ и 2. ‘зграда у којој се чува барут’ или ‘војни магацин муниције’, која су међусобно повезана метонимијским принципом.

БАТАК/БАТЛАК

■ Лексеме *баџак* и *баџлак* су турцизми (*batak*, *batlak*) изведени од турске основе глагола *bat-mak* са примарним значењем ‘потонути, утонути, потопити (се), пропасти’. Други облик је дијалекатски, а П. Скок мисли да је настао испадањем медијалног слога (*bat[ак]-lik > batlak*). Његово значење је ‘тршчар, мочварно земљиште; напуштено место’, а у Призрену ‘блато’. Прва лексема се, поред у јужнословенским језицима, јавља и у румунском *batac* ‘мочвара’, албанском *batak* ‘бара’ и грчком *πλατάκι* ‘блато’, док друга само у српском и бугарском (*баџлак*) (Петровић 2012: 68–70, Skok 1971: 121–122).

Из истог корена (*баџак*) се развило и фигуративно значење ‘непоштењак, варалица, лупеж; непоштен, утајен, пропао’ са својим дериватима, што неће бити предмет нашег интересовања.

Међутим, у нашој грађи јављају се и лексеме: *баџал*, *баџалник*, *баџалишиџе*, *баџалак*, у чијем се корену налази турски дијалекатски облик *batal* 1. ‘безвредан, неупотребљив’, 2. ‘огроман, превелик, одважан, храбар’ (< ар. *baṭṭāl* ‘јунак, јуначина’), који се среће у балканским језицима са оба значења: у српском *баџал* ‘поковарен, напуштен, необрађен (за земљу), порушен, неупотребљив’, македонском и бугарском *баџал* ‘напуштен’, румунском *batal* ‘ушкопљен ован, јарац’, цинцарском *bătalcu* ‘крупан (стасом)’, ал-

банском *batal* ‘необрађен’ и новогрчком *μπατάλικος* ‘(пре)дебео, тром, ружан’ (Петровић 2012: 69, Škaljić 1979: 125).

Тј. Иначе, у турском лексема *batak*, поред основног значења 1. ‘каљуга, глиб; мочвара, баруштина, има и 2. фиг. ‘лоша, безизлазна ситуација’, али и функцију придева са два значења, основним ‘глибовит, мочваран, блатњав’ и секундарним, пренесеним ‘пропао, изгубљен, безнадежан’. Ту су и неки од деривата, као и изафетске конструкције, које су у функцији назива птица и биљака: *batakçil* ‘мочваран (о биљци)’, *bataklı* ‘баровит, мочваран’, *bataklik* 1. ‘мочварно земљиште, баруштина’, 2. фиг. ‘опасно, уклето место’; *bataklik baykuşu* ‘ритска сова, *Asio flammeus*’, *bataklik ardıcı* ‘трстењак, цвркутић *Acrocephalus palustris*’, *bataklik keteni* бот. ‘ветрогон *Eriophorum*’, итд. (TSS, YTSS).

Сј. У РСАНУ турцизам *бајџлак* има значења непросторног типа: примарно ‘житко блато, глиб, каљуга’ и секундарно покр. ‘траг по блату’.

◊ У српском језику именице са просторним значењем налазимо само у народним говорима: *бајџак/бајџџ* ‘мочвара, глиб’ и ‘подводан, мочваран’ (СПГ), *бајџлак* ‘место где је велико блато’ (РГЈС), ‘мочварно земљиште’ (РГСМ), *бајџлак/бајџџ* ‘блато, глиб’ (СПГ), ‘влажно, мочварно земљиште’ (РПГ), ‘глиб, блато, пиштољина’ (РКМД); *бајџуња* ‘земља која садржи доста муља’ (РГЈС); *бајџалак* ‘необрађена површина која не даје приход’ (ЈПГ), ‘необрађено земљиште’ (РГСМ). Облик *бајџлак* има и функцију микротопонима *Бајџлак* ‘као назив за ливадицу у Горњем Жапском поред које је веће блато’ (РГЈС).

Мј. У македонским говорима од труске основе *bat-* и придева *batal* имамо следеће лексеме са значењем: *бајџак*, ‘блато, глиб, живо блато’, *бајџаклак* ‘мочварно, влажно место’; *бајџал* ‘запуштена њива, затрављена ораница’, *бајџалишије*, пеј. од батал, *бајџалник* ‘мочварно, баровито место’, *бајџачишије* (< *бајџак-ишије*) ‘место где има воде и земља тоне’, ‘мочвара, млака’, *бајџлак* ‘мочварно место’, ‘глиб, подводно место’; топоними: *Бајџак*, *Бајџако*; *Бајџлак*; *Бајџал*, *Бајџал’ије*, *Бајџалаци*; *Бајџалишије*; *Бајџачишије*; *Бајџлак* (Видоески 1999: 19).

Бј. У бугарском лексема *батак* такође има основно значење ‘блатњаво, влажно место покривено травом’ и фигуративно значење ‘побркани рачуни’; *батакџџ* ‘мочвара’, дијал. *батлак* ‘густо, тврдо блато; мочвара; бара са прљавом и муљевитом водом’; дијал. *батал* ‘напуштен, запуштен’ (БЕР, БТР, Петровић 2012: 70).

► [Ф] Што се тиче именица са просторним значењем, видимо да се турски вокал *ı* у суфиксу сачувао у оним говорима јужнословенских језика који имају полуглас или је пак замењен са *a*: *бајџаклак/бајџакџџ* (< *bataklik*), *бајџлак/бајџџџ* (< *bat[ak]-lık*). У примеру *бајџџџ* дошло је до редукције

турског вокала (< *bat-ak*). У контакту турске лексеме и словенског суфикса дошло је до алтернације *к/ч*: пеј. *бајџачишије* (< *бајџак-шије*).

► [М] На морфолошком плану скоро су све наведене именице мушког рода (*бајџак*, *бајџаклак/бајџаклџк*, *бајџлак/бајџлџк*; *бајџал*, *бајџалак*, *бајџалник*), уз понеку женског у српском (*бајџуња*) и средњег у македонском (*бајџачишије* < *бајџакишије*, *бајџалишије*) и грчком (*μπατάκι*).

► [С] Два су основна значења наведених именица из категорије *nomina loci*: 1. ‘влажно земљиште’ и 2. ‘напуштено место, запуштено, батаљено, необрађено земљиште’. У првом случају, интегрална семема ‘влажно земљиште’ реализована је као: а) ‘место где има воде, подводно место’, ‘бара са прљавом и муљевитом водом’; б) ‘мочвара’, ‘мочварно земљиште’, ‘млака, пишталина’; в) ‘блато, глиб’; г) ‘живо блато’, али и ‘густо, тврдо блато’; д) ‘тршчар’. Ова значења се доводе у везу са глаголом *bat-mak* ‘потонути, потопити (се), пропасти’. Нека од значења наведеног глагола забележена су и у балканским језицима и њиховим дијалектима: *бајџисаји* (*се*) ‘пропасти материјално и морално’, ‘потонути, утонути’, ‘умрети, угинути’, ‘изгубити се, ишчезнути’ (СПГ), *бајџисаји* ‘умрети, липсати’ (РКМД), у македонском *бајџиса* ‘потона’ (Јашар-Настева 2001: 170), бугарском *бајџисвам/бајџисам* ‘(по/у)тонути, загазити’, ‘(с/по)рушити, уништити, упропастити, уморити’ (БЕР). Корен *бајџи* представља 3. л. јд. перфекта у турском (*batti*) (Петровић 2012: 69), а сигма би могла бити из грчког аориста, која се јавља код свршених глагола у македонском језику (*киниса*, *џревоса*).

Реализација ‘напуштено место, запуштено, батаљено, необрађено земљиште’ доводи се у метафоричну везу са турском дијалекатском речју *batal* (< ар. *baṭṭāl*) ‘безвредан, неупотребљив; огроман’ (Петровић 2012: 69).

Многа фигуративна значења навођена у испитиваним језицима презета су из турског, а у вези су са глаголом *batmak*, који има богату лепезу значења (TSS).

► [Д] У посматраним језицима овај турцизам мотивише творбу деривата са различитим значењима.

(а) *nomina loci*: тур. *batak* ‘каљуга, глиб; мочвара, баруштина’; срп. *бајџак/бајџк* ‘мочвара, глиб’ и ‘подводан, мочваран’ (СПГ); мак. ‘блато; живо блато, глиб, мочвара;’ буг. ‘блато’; тур. *bataklik* 1. ‘мочварно земљиште, баруштина’; мак. *бајџлак* ‘мочварно место, млака’, ‘глиб, подводно место’; буг. *батаклџк* ‘мочвара’; мак. *бајџачишије* (< *бајџак-шије*) ‘место где има воде и земља тоне’, ‘мочвара, млака’; тур. *batlık* ‘тршчар, мочварно земљиште; напуштено место’, а у Призрену ‘блато’, срп. *бајџлак* ‘место где је велико блато’ (РГЈС), ‘мочварно земљиште’ (РГСМ), *бајџлак/бајџлџк* ‘блато, глиб’ (СПГ), ‘влажно, мочварно земљиште’ (РПГ), ‘глиб, блато, пиштољина’ (РКМД); мак. *бајџлак/бајџлџк* ‘мочварно место, мочвара, глиб, подводно место’; буг. *батлак* ‘густо, тврдо блато’, ‘мочвара’, ‘бара са прљавом и

муљевитом водом'; срп. *бајџалак* 'необрађена површина која не даје приход' (ЛГ), 'необрађено земљиште' (РГСМ); мак. *бајџал* 'запуштена њива, ораница обрасла травом'; мак. *бајџалник* 'мочварно место'; срп. *бајџуња* 'земља која садржи доста муља' (РГЈС);

(б) именице субјективне оцене: мак. *бајџалишиџе* пеј. од *бајџал*, мак. *бајџачишиџе* пеј. од *бајџакишиџе* 'место где има воде и земља тоне', 'мочвара, млака';

(в) са значењем материје: срп. и мак. *бајџак/бајџџк* (<*bat-ak*) и у мн. *бајџаци* у македонском има и значења 'глиб, млака, пишталина' и 'живо блато';

(г) деадјективна именица: мак. *бајџакчилак* разг. 'превара, преваранство, непоштено пословање', буг. *батакчилџк* (<*batakçılık*), *батакчийство*;

(д) квалитативни придеви: мак. *бајџаклив* 'блатњав, глибав (о месту)', *бајџаклија* 'батаклив';

(ђ) деноминал: буг. *забатача*, *забатачвам* 1. 'задржавати нешто узето на зајам, не плаћати задужења', 2. 'уплитати се, мешати се'.

У македонском у функцији топонима срећу се лексеме: *бајџак* (*Бајџак*, *Бајџако*), *бајџаклак*, *бајџал* (*Бајџалиџе*, *Бајџалаџи*), *бајџалишиџе* (*Бајџалишиџе*), *бајџачишиџе* (*Бајџачишиџе*) и *бајџлак* (*Бајџлак*).

● Овај турцизам се може довести у синонимну везу с лексемама *кал*, *каљужа*, *каљуга*, *блајџишиџе*.

◆ Наведене лексеме припадају активном делу лексикона македонског, бугарског и јужних српских говора, а познате су и у другим балканским језицима. Ипак, у српском језику турцизам *бајџлак* може се примарно одредити као дијалектизам.

БАШТА/БАШЧА/БАКЧА/БАХЧА/БАЧА

■ Лексема *башиџа* је турцизам (*bahçe*, *bağçe*) персијског порекла (дем. *bāg-çe/ bāg-čä* 'воћњак') који се јавља скоро у свим балканским језицима: алб. *bahçe*, *baça*, *baçe*, *bashtë*; *bahçevan* 'баштован', цинц. *bahce*, нгр. на-

родно *πλαχτζές, πλαζές* преко средњовековног *πλαχτσές*, поред *κήπος, περιβόλι* ‘башта’, са дериватом *πλαζεβάτης* ‘баштован’ (Skok 1971: 118–119, Škaljić 1979: 123, ЛНЕГ).

Тј. У турском језику лексема *bahçe* ‘башта’ саставни је елеменат двочланих или вишечланих назива различитих објеката, биљака и животиња (*çocuk bahçesi* ‘дечји вртић’, *bahçe çuha çiçeği* бот. ‘јаглика *Primula veris*’), али и корен појединих деривата: *bahçeci, bahçivan* (< перс. *bāgčāwān*) ‘баштован’, *bahçecilik, bahçivanlık* ‘баштованлук’ (TSS).

◊ Грађу из народних говора изложићемо према фонетском лику лексема *башџа*: *бавча* (Неретва RJAZU); *багча* (нар. песма, РСАНУ); *бајча* (нар. песма, Косово РСАНУ); *бакча* (нар. песме, Богишић, Печ, Крушево, Скок); 1. ‘башта, врт’, 2. ‘воћњак, шљивик’ (ЛГ), ‘башта, градина’ (РГТК), ‘врт у непосредној близини куће гдје се гаји поврће, башта’ (ГТБ); *барча* ‘башта’ (РСГК, и у нар. припов. Банија); *бахча* (Нушић, РСАНУ); *бахћа* (Кладањ, Бошњаци, Реметић); *бача* (Црмница, Црна Гора, Љубиша, РСАНУ), ‘башта’ (ЈМПЛ, РГЈС, РЛеГ) односно ‘башта, врт, повртњак; исп. башча’ (РГЈК); *башџа* (Србија), 1. ‘врт, градина, повртњак’, рег. и ‘воћњак’ (Драгачево, Ваљевска Тамнава, РСАНУ), ‘земљиште у близини куће, где се гаји поврће’ (РСГВ); ‘њива у атару на којој се узгаја поврће’ (РСГВ), ‘земљиште у близини куће на коме се гаји поврће, цвијеће и др.’ (РГП); ‘део окућнице где се гаји поврће’ (РГСМ); ‘део земље на коме се сади поврће’ (ЈМПЛ), ‘мања обрадива површина уз кућу на којој се сеје поврће’ (РПТШ), ‘земљиште (обично поред куће) на коме се гаји поврће, цвијеће’ (ЛгЛ), ‘врт’ (ЛСЛ); ‘парк’ (Цетиње, РСАНУ), *башћа* (чешће на западу) ‘башта’ (РПТШ, МР), 1. ‘повртњак’, 2. ‘њива’ (ЛЧ), Шабач (Ћипико); *башча* (Србија, Сарајево, Вук, РСАНУ), ‘башта’ (ЈМПЛ, Кчр, ЛЛ, ЛГл, РЛГ, РЛеГ, РГЈК, РЛГ), ‘њиве у окућници зову башчама, а ливаде чајирима’ (Кчр), ‘ограђена окућница за поврће, башта’ (РГГ); ‘земљиште на коме се гаји поврће, башта, градина’ (ТДР), 1. ‘градина, башта са цвећем, 2. ‘њива где се гаји поврће’ (СПГ), 1. ‘место у близини куће где се сади поврће’, 2. ‘воћњак који служи као тор за свиње’ (РГМ), 1. ‘воћњак, шљивик, мјесто засађено разним воћем’, 2. ‘врт гдје се гаји разно поврће’ (РГП), 1. ‘шљивик’, 2. ‘поврће (= башта)’ (ЛУЗ), ‘парцела обрасла шљивама, шљивик, обично ограђен’ (ЛЗ), ‘мјесто засађено воћкама, воћњак, шљивик (РГОМ), ‘воћњак’ (ЛГл).

Са значењем ‘башта цвећа’ (РЛеГ) јавља се турцизам *азбашча* (< *hasbahçe* ‘дворска, царска башта, цветна башта’). Потврђена је и полусложеница *ђул-башџа* ‘башта ружа, ружичњак (у песми)’ (РЛеГ). Мања башта која се обично налази испред куће и у којој се првенствено гаји цвеће именована је и деминутивним облицима: *башџица* ‘мања башта за гајење цвећа’ (РПТШ), ‘земљиште уз кућу, где се гаји цвеће’ (РСГВ), ‘башта са цвећем,

цвећњак' (ЛСШ), *баишица* 'мала башта у којој се гаји цвеће, налази се обично испред куће' (ЈЛ).

У етимолошким (Skok 1971: 118–119, ЕРСЈ 2006: 281–282) и наведеним речницима народних говора учачамо различите фонетске ликове лексеме *башиџа*, али и њен ареал, који се налази између западних територија српскохрватског језичког простора, у којима се јавља *врџ*, и источних, где се говори *градина*, која се среће и у македонском (*градина* 'башта'), бугарском (*градина* 'башта, воћњак, цвећњак') и румунском (*grădină* 'башта') језику (Skok 1971: 118–119).

Мј. У македонском језику лексема *бавча* јавља се у више фонетских варијанти: *бафча*, *бахча* и *баишча* и два основна значења 1. 'башта за поврће' и 2. 'башта за воће', а имају и функцију топонима: *Бавчи*, *Бахчаиџа*, *Баиџе*, *Баишче* (Видоески 1999: 17). Од лексеме *бавча* забележени су следећи деривати: *бавчалак* 1. 'баштованлук, баштованство', 2. 'баштенски производи, поврће и воће', *бавчанџија* и дијал. *бавчован* 'баштован', *бавчанџика* и дијал. *бавчованка* 'баштованка', *бавчанџилак* 'баштованлук, баштованство', *бавчанџиски* 'баштовански', *бавче* и *бавчиче*, *бавчуле* и *бавчулче* дем. од бавча 'баштица' (РМЈ).

Бј. У бугарском језику лексема *бахча* је означена као дијалектизам. Има два значења 1. 'башта, повртњак', 2. 'воћњак' и неколико деривата: *бахчија*, *бахчеванин* (< *bahçıvan*), *бахчевандџија* 'баштован, баштованџија', *бахчевандџијски* 'баштованџијски' (БЕР).

► [Ф] У испитиваним јужнословенским језицима забележене су следеће фонетске варијанте турцизма *bahçe*: *бахча* (срп., мак., буг.), *бахћа* (срп.), *бача* (срп.), *бавча* (мак., срп.), *бафча* (мак., буг.) *баџа* (срп.), *бајча* (срп.), *бакча* (срп.), *барча* (срп.), *баиџа* (срп.), *баишча* (срп., мак.), *баића* (срп.). Најближи турској форми су примери са фонемом *x* (*бахча*), при чему се у муслиманским говорима губи дистинкција између африката *ç* : *ħ* (*бахћа*). И фонетски лик *баџа* можемо довести у везу са турским *bağçe*, при чему је *ğ* > *z*, а потом је дошло до једначења по звучности. Посебну групу чине фонетски ликови у којима је дошло до губљења фонеме *x* (*бача*) или до њене замене: са *v* (*бавча*), које се могло и једначити по звучности, те прећи у *φ* (*бафча*), са *j* (*бајча*), са *k* (*бакча*). Издваја се пример са Баније са *p* уместо *x* (*барча*). Од домаће сугласничке групе *шч* (*џрашче*) хиперкорекцијом су добијене *хч* (*џрахчићи*) / *кч* (*џрахчићи*) / *ч* (*џрачићи*), те отуда је *бахча* дала *баишча*, а потом дисимилацијом [*шиши*] > [*шиџ*] *баиџа* (ЕРСЈ 282).

► [М] Без обзира на њихове бројне фонолошке варијанте, овај турцизам је у посматраним језицима адаптиран као иманица женског рода са карактеристичним завршетком на вокал *a*.

► [С] Из семантичке структуре турске речи *bahçe* у српски језик се пренела њена примарна реализација 'башча, башта, градина, врт'. Секун-

дарно значење ‘дечји вртић’ у српском се не везује за лексему *башиџа*, већ за дериват мотивисан синонимном лексемом *врти*. У оба случаја реч је о метафоричној реализацији. У турском језику реч *bahçe* се налази у саставу ботаничких или зоолошких назива, што је случај у српском (*башчарка* ‘гљива *marasimus saurophyllus*, вилин клинчац’ [Подриње, РСАНУ]), где ће се развити и аутентична секундарна реализација ‘отворени простор са столовима неког ресторана или кафане’. Семантичка адаптација турске речи *bahçe* заснована је на сужавању значења модела и на стварању новог семантичког садржаја метафоричног типа у језику примаоцу, и то на основу изгледа мотивног појма. Постоје нови семантички садржаји, али не на основу изгледа, већ метонимијски по моделу ПРОСТОР → ОНАЈ КОМЕ ПРИПАДА/КОМЕ ЈЕ ДОДЕЉЕН ТАЈ ПРОСТОР *башићар* ‘ратник из 1848. године коме је додељено земљиште’ (Банат, РСАНУ), или ПРОСТОР → ОНАЈ КОЈИ ВРШИ НЕКУ РАДЉУ НА ТОМ ПРОСТОРИ: *башићарош/башићарош* ‘онај ко краде по туђим баштама’ (Бачка, РСАНУ) и др. (в. ЕРСЈ: 282).

Из семантичког садржаја мотивне речи *башиџа* могу се изоловати следеће семантичке компоненте:

1. с обзиром на локацију:
 - 1.1. у оквиру окућнице (башта);
 - 1.2. ван окућнице (њива);
2. с обзиром на намену:
 - 2.1. за гајење поврћа (*башиџа*);
 - 2.2. цвећа (*башиџа*, *башиџица*, *азбашиџа*, *ђул-башиџа*) и
 - 2.3. за гајење воћа (воћњак); додатне компоненте: а) ограђен, б) неограђен простор, в) затворен простор (продавнице поврћа).

► [Д] Лексема *башиџа* има развијено гнездо, којем припадају:

- (а) релациони придеви: *башиџени*, *башичени*, *башиџенски*;
- (б) посесивни придев: *башиџин*;
- (в) именице субјективне оцене: деминутиви *башиџица*, *башичица*, аугментатив *башичина*;

(г) агентивна именица: *башиџован*, *башичован* ‘онај који се бави баштованством’, која ће индуковати даљу деривацију другостепених јединица: моционо образовање *башиџованка* (*башичованка*), релациони придев *башиџовански* (*башичовански*), глаголе *башиџованисаџи* и *башиџованиџи* ‘бавити се баштованством; чувати баште’, *башиџовансџиво* (*башичовансџиво*) и *башиџованлук* ‘баштовански посао’. Другостепени дериват *башиџованџија* ‘баштован’ формира своје микро гнездо са дериватима трећег степена: релациони придев *башиџованџијски*, *башиџованџилук* ‘баштованство’, *башиџованџиница* ‘баштенско земљиште’ којем је према значењу пандан првостепени дериват с мотивним обликом *башича* – *башичалук* ‘повртњак’ нар. песма (Босна, РСАНУ), ‘воћњак’ (Буњевци, РСАНУ), ‘земљиште на коме се налази много

воћака, воћњак' (Škaljić 1979: 123), *баишчелук* 'земљиште на коме се налази много воћака, воћњак' (Škaljić 1979: 123); *баишчовалук* 'башта за поврће' (Драгачево, Ђукановић II), а у народном говору и *баишчеваницица* 'башта, земљиште на коме баштован производи поврће за тржиште' (РПГ); *баишчеџија* 1. 'баштован', 2. 'пиљар' > *баишчеџиница* 'продавница повртарских производа' (СПГ).

Иначе, деривати настали у појединим дијалектима имају специфичнија значења. Тако се јединица *баишиина* са аугметативним суфиксом *-ина* у народним говорима реализује као 'велика башта' (РГМ), или као 'њива ораница, обрадиво земљиште' (РК, РГЗа, Банат, Невесиње, Црна Гора, Пељешац, РСАНУ), али и у значењима 'имање, обично добро, угледно' (УР), 'имање, окућница, иметак, наслеђство' (РГП), 'имање, очевина (ГТБ)'; *баишиине* 'све баште на окућници између четири улице; необрађене баште' (РСГВ). И дериватом са сложенијом структуром *баишиинија* означава се 'очевина, имање или наслеђство остало од оца' (ЛД).

У облику множине *баишчине* остварено је значење 'долине испод села које се обрађују као баште у којима се узгаја поврће' (РГГ). Са значењем 'велики поврћњак' потврђен је дериват *баишчованица* (РГМ).

Лексема *баишиица* поред деминутивног значења 'мања башта за гајење цвећа' (РПТШ), има и значење 'земљиште уз кућу, где се гаји цвеће' (РСГВ), регистрована је и јединица са два значења 1. 'дем. од башта', 2. 'башта са цвећем, цвећњак' (ЛСШ). С мотивним обликом *баишча* такође су се у народним говорима развили деривати субјективне оцене: аугментатив *баишчина* 'велика башта' (РГМ) и деминутив *баишчица* (РПГ, РГМ, РЛГ, РЛеГ), 'мала башта у којој се гаји цвеће, налази се обично испред куће' (ЈЛ), хипокористик *баишчинка* (РГЈК), *баишчинче* 'дем. и хип. од баишчинка' (РГЈК). Деминутив даје и облик *бача – бачица* (РЛеГ), али и дериват с просторним значењем *бачишиће* 'место где су баште' (РГЈС); *баишшииће* 'место где је некада била башта' (Србија, ЕРСЈ), *барчишииће* (нар. припов. Банија).

Ова реч је и топонимизирана: *Баишчелуци, Баишчине, Баишчине, Баишчалук, Баишије, Баишиина, Баишиине*“ (Duran 2017: 74). Топоним *Баишчелуци* настао је од речи *baḥçe* и турског суфикса *-luk*, а затим је додат и српски наставак за множину. Постоји и турцизам *баишчелук, баишчалук* (воћњак, земљиште на коме се налази много воћа) који је настао од турске речи *baḥçelik*. Представља назив села код Лознице у Мачванском округу. То је шумовито брдско подручје чији назив највероватније потиче од чињенице да су житељи на том месту имали баште. Међутим, интересантно је то што је овде употребљен облик „башче“, а не облик „башта“ који као такав постоји у српском (Duran 2017: 91).

Лексема *башиџа* заступљена је и у дволексемском топониму *Бајина Башта*. „Бајина Башта је општина у Златиборском округу на реци Дрини која представља границу између Србије и Босне. У историјском и геостратешком погледу, насеље Бајина Башта има велики значај због тога што се налази између Сарајева и Ужица, на граници са Босном, на обали Дрине и што се некада налазила на трговачком путу између Истанбула и Дубровника. Према предањима, назив Бајина Башта долази од имена османлијског спахије Баје који је основао то насеље и речи башта (*bahçe*). Баја је највероватније хипокористик у скраћеном облику имена Бајрам (на подручју Србије, а пре свега Босне, често се налази на појаву извођења надимака скраћивањем имена)“ (Duran 2017: 88–89).

● У лексикону српског језика синонимне речи лексеми *башиџа* су *врџ* и *градина*. У односу на лексему *башиџа*, која може да денотира парцелу засађену поврћем, али и цвећем, лексема *врџ* има ужу денотативну способност и њоме се у првом реду означава парцела засађена цвећем, а она се као компонента налази у склопу јединице *џоврџињак* са значењем парцеле на којој се гаји поврће. Лексема *градина* припада пасивном фонду јер је архаична и територијално ограничена на исток. М. Лалевих наводи да је *башиџа* „прихваћена туђица, а широког смисла – земљиште засађено воћем, цвећем, биљем уопште, најчешће ограђено и добро неговано. *Врџ* у овом смислу значи мању башту у којој се гаји цвеће и унеколико поврће, лепо је уређен и негован. *Перивој*, *џардин*, *џиџур* су покрајинске речи и туђице са значењем које има реч *врџ*. *Градина* је ограђено земљиште засађено воћем и поврћем или засејано житом и добро неговано. *Сад* је с доста широким значењем: земљиште које је засађено поврћем, воћем, различитим расадом, те се под том речју подразумевају врт и башта, воћњак и виноград, расадник и усев уопште, али се тако обично зове и млад воћњак, млад виноград. *Поврџињак* је башта у којој се поглавито гаји поврће, али је с њим најчешће и цвеће, па и покоја воћка, и увек је ограђен. *Воћњак* је земљиште засађено воћем, обично ограђено, а *цветињак*, *цветњак* је засађен цвећем. Реч *рукосад* је воћњак засађен руком или врт са цвећем. *Босиџан* је у овом смислу врт јер се и у њему сади или сеје, и то не само лубеница (бостан), диња, па и поврће, него има крајем и воћа, те се приближава значењем врту, поврћњаку“ (Lalević 2004: 12).

◆ Лексема *башиџа* има стабилно место у лексикону српског језика.

БЕГЛУК

■ Лексема *беглук* доводи се у везу са застарелом дијалекатском формом *beglik*, при чему је *g* добијено од *k* пошто се та реч тако бележила арапским писмом (Škaljić 1979: 129). Иначе, у савременом језику она гласи *beylik*. У различитим фонетским ликовима, поред јужнословенских језика, среће се

и у алб. *bejlik, bejllek, bejllëk, beglleqe, belik* (ERSJ), рум. *beilic* 1. ‘државно или беговско имање’, 2. ‘дворац високог турског чиновника у Букурешту и Јаши’, 3. ‘кулук’ (РМР) и грчком *μπεηλίκι* 1. ‘бегова власт’, 2. ‘бегово имање’, 3. ‘охолост, надувеност; разметање’ (НГРС).

Тј. У савременом књижевном турском језику лексема *beylik* има функцију придева (1) и именице (2), те разликује следећа значења: 1. а) ‘државни, ерарски’, б) ‘стереотипан, шаблонски, конвекционалан’; 2. а) ‘беглук, кнежевина’, б) ‘племство, властелинство’, г) ‘мало војничко ћебе’. Забележена је и изведеница *beylikçi* ‘шеф султанске канцеларије’ (TSS).

Сј. У РМС уз лексему *беглук* наведена су три значења: 1. ‘бегова земља, бегов посед’, 2. ‘крај, подручје којим управља бег’, 3. ‘обавезан рад на беговској земљи’ и два деривата: *беглучиџи* ‘радити на беглуку, обрађивати беговску земљу, кулучити бегу’ и *беглучки* ‘који се односи на беглук’.

◊ У ЕРСЈ наведена је грађа забележена код Вука, код Шкаљића, у РСАНУ, као и у речницима народних говора. Поред лексеме *беглук*, и њених фонетских ликова (*беглак, беглик*) забележен је и велики број деривата, али и значења: 1. ‘државно имање за време Османског царства’ (Вук 1818, РСАНУ), 2. ‘беговско имање’, Србија, БиХ, Хрв. (РСАНУ), ‘бегово имање’ (ГБ), ‘имање, бегов посјед’ (РГП), ‘бегово добро, имање’ (УР), 3. ‘достојанство и област бега’ (РВГ), 4. ‘пијаца, пазарно мјесто’ (РВГ), 5. ‘напуштено имање, ничија земља’ (УР), 6. чешће ‘утрина, неплодно тле’ (ГБ), 7. ‘најамни радници на беговском имању’ БиХ (РСАНУ), 8. ‘војници које бег даје држави’ БиХ (РСАНУ), 9. ‘присилан рад на беговском имању’ Србија (РСАНУ), 10. ‘порез на стоку за време Османског царства’ Србија (РСАНУ); *беглучки* ‘који се односи на беглук’ Вук 1818 (РСАНУ), дем. *беглучић* БиХ Вук 1818 (РСАНУ), *беглучкиња* ‘пушка која је давана из беглука, царска пушка’ нар. песма (РСАНУ, Škaljić), *беглучиџије* ‘беглучко имање’ БиХ (РСАНУ), *беглучиџија* ‘бегов момак, пратилац’ Србија (РСАНУ), *беглукана* ‘беговска кућа’ (РСАНУ), *беглучиџи* 1. ‘бесплатно радити на беглуку’, Србија, БиХ Вук 1818, (РСАНУ), 2. ‘трошити немилице’ Далмација (РСАНУ), *беглучар* ‘радник на беговској земљи, наполичар’ БиХ (РСАНУ), *беглучарски* (РСАНУ); *беглук-џимар* ‘беговски тимар, беговски феудални посјед’ (Škaljić 1979: 131); *Беглуци* (УР); *беглак* 1. ‘беговско имање’ (РКМД), ‘бегово имање’ (ГБ), 2. чешће ‘утрина, неплодно тло’ (ГБ); *беглик* ‘порез који су Срби плаћали на овце и козе у прешевској кази до 1912. године. Најчешће су давали спахији сваку десету овцу из свог стада’ (РГЈС), ‘турски порез на свиње и стоку’ (РЈеГ); *беглички* (РГЈС); *Бегличке ливаде* ‘потес поред Мораве у Бујановцу, где је раније било насеље’ (РГЈС); *беглиџија* ‘онај који је прикупљао порез на овце и козе у Прешевској кази’ (РГЈС); *беглиџијски* ‘који се односи на беглиџију’ (РГЈС); *беглиња* нар. песма ‘бегова жена’ (РГЈС), *беговица* 1. ‘бегова жена’, 2. ‘поседница у Турској’ (РГЈС); *беговина* ‘бегова земља’ и чест назив за микропо-

ниме (ГБ); *алајбеговина* ‘џабалук, имовина без господара’ (РВГ); *баулик* књ. ‘јединица турске војске, буљук’ (РСАНУ).

◊ У народним говорима лексема *беглук* остварена је као моносемична ‘имање, бегов посјед’ (РГП), али и као двозначна. Поред примарног ‘достојанство и област бегла’ настало је и секундарно значење такође просторног типа ‘пијаца, пазарно мјесто’ (РВГ) или ‘бегово добро, имање’, ‘напуштено имање, ничија земља’ (УР), са сличном реализацијом је и турцизам мотивисан лексемом *алајбег* < *алајбеговина* ‘џабалук, имовина без господара’ (РВГ).

Мј. У македонском језику забележен је већи број деривата од именице *бег*, као и од *беглак/беглик*: арх. *бегинка* ‘беговица’, *беговица*, *бегов*, *беговски*, *беговина* арх. ‘бегово имање’, арх. *беглак* ‘државно или бегово имање’, *беглик* 1. ‘бегово имање, посед’, 2. ‘кулук’, 3. ‘порез на стоку за време Турака’; арх. *бегличија* ‘закупац права на сакупљање пореза за стоку’, *беглички* ‘који се односи на беглик, беглучки’ (РМЈ).

Бј. И у бугарском је велик број сличних деривата, али ниједан не означава место: а) од *бей*: *беев*, *бейов*, *бейски*; *беевица*, *бейовка*, *бейца*; (по) *беювам*; б) од *бег*: *беглик* 1. ‘годишњи порез за овце и козе плаћан бегу у турско време’, 2. ‘некадашњи порез у природи’, *бегликчија* ‘сакупљач пореза за козе и овце, човек који је откупио право да сакупља порез, беглик’, *бегликчијство* ‘посао, занимање беглечије’, *беглишки* 1. ‘који се односи на беглик’, 2. ‘друштвени, који је без власника’ (из овог значења се види да је лексема *беглик* означавала и посед), *бегов*, *беговица* (БЕР, БТР).

► [Ф+М] На фонетском плану треба обратити пажњу на завршни сугласник мотивне речи и вокале у суфиксу. Старија и дијалекатска форма је са *г* (тур. дијал. *beglik*, срп. *беглук*, срп., мак. *беглак*, срп., мак., буг. *беглик*, алб. *beglleqe*), а новија је без тог гласа (тур. *beylik*, срп. *баулик*, алб. *bejlik*, *bejllek*, *bejllëk*, *belik*, рум. *beilic*, грч. *μπεηλίκι*). Вокал *и* из турског суфикса *bey-lik* сачуван је у срп., мак. и буг. *беглик*, алб. *bejlik*, *belik*, рум. *beilic* и грч. *μπεηλίκι* или замењен са *у* у срп. *беглук*, са *а* срп., мак. *беглак*, са *е* алб. *bejllek*, са *ë* *bejllëk*. Неке од замена су у складу са уобичајенијим фонетским ликом тог суфикса у срп. *беглук* и *беглак* у мак.

► [С] Између мотивне речи *бег*, турцизма османлијског порекла (Skok 1971: 132) и примарне реализације лексеме *беглук* ‘бегова земља, бегов посед’ постоји метонимијска веза. Примарно значење настало је по моделу ОСОБА → ИМАЊЕ КОЈЕ ЈОЈ ПРИПАДА; значење под тачком 2 ‘крај, подручје којим управља бег’ по метонимијском моделу ОСОБА → ПОДРУЧЈЕ КОЈИМ УПРАВЉА, а под тачком 3 ‘обавезан рад на беговској земљи’ по моделу ОСОБА (ПОСЕДНИК) → РАД НА ЊЕНОМ ПОСЕДУ.

► [Д] Лексема *беглук* (< *beylik*), као и *џашалук* (< *paşalık*) „у семантичко-деривационом речнику турцизама обрађене су као изведенице, јер није могуће, с обзиром на продуктивност турских творбених форманата у

српском језику, тачно утврдити да ли су ове лексеме неизведенице, то јест фонетски и морфолошки адаптиране турске речи или су настале као резултат наших творбених процеса. Увидом у значењске структуре ових основних и изведених речи, примећује се да деривати имају више значења него основне речи, што би можда могло да укаже и на њихов независан семантички и деривациони развој“ (Ђинђић 2013: 59).

Гнездо којем припада лексема *беглук* веома је развијено, а она као првостепени дериват мотивише творбу деривата вишег степена: глагол *беглучи-иши* ‘радити на беглуку, обрађивати беговску земљу; кулучити бегу’, релациони придев *беглучки* и сложеницу *беглербеглук* ‘турска област или покрајина којом је управљао беглербег’.

Остали деривати у гнезду с мотиватором *бег* су: хипокористик *бего*, фемининум *бегиница* ‘жена или кћи бегова’, посесивни придев *бегов*, који је у основи деривата *беговац* ‘беговски човек, човек који служи бега’, *беговић* ‘бегов син; човек беговског порекла, из беговске породице’, који даје релационе придеве *беговићки* и *беговићски*, *беговски*, са прилогом, дериватом вишег степена, *беговски* ‘на беговски начин, као бег, као у бега; богато; изврсно’, фемининум *беговица* ‘бегова жена’, *беговина* ‘бегово имање, посед; област под влашћу једног бега’ и *беговаи* 1. зб. ‘бегови’, 2. ‘беговска власт’, *беговство* ‘звање и достојанство бега; земља и област једног бега’, глагол *беговаиши* ‘бити бег; фиг. уживати’ и глаголска именица *беговање*.

● П. Ћосић формира синонимни низ арх. *беговина* арх. ‘државна својина у време турске владавине или имање које је бег добијао у посед’ и арх. *беглук*, арх. *беглак*, арх. *бегаи* (2008: 42).

◆ Мотивна реч *бег*, па и деривати који припадају овом гнезду су са обележјем историцизма и припадају пасивном фонду српског језика.

БИНА

■ Лексема *бина* је турцизам (*bina* ‘кућа, зграда’) арапског порекла (*binā* ‘зграда, грађевина’) (Škaljić 1979: 143). П. Скок даје слично значење

‘грађевина, јапија, грађење’ и констатује да се јавља и у другим језицима Балкана са истим значењем: у албанском *bina*, у цинцарском *binae* (Skok 1971: 151), у румунском *bina*, у грчком *μινιάς*, у македонском и бугарском *бина* (СПГ).

Тј. У савременом турском лексема *bina* има више значења: 1. ‘зграда, грађевина; градња, грађење’, 2. фиг. ‘основа, база, темељ’, 3. грам. ‘глаголски род’, 4. грам. арх. ‘граматика арапског језика’ (TSS).

Сј. Лексема *бина* дефинисана је својим синонимима ‘кућа, зграда; здање’, а забележена је у писаним изворим с краја 19. и почетка 20. века (РСАНУ), али и код Вука (1818).

◇ У српским народним говорима лексема *бина* има слично значење које се допуњује различитим семантичким компонентама: а) велика, лепа: ‘велика зграда од тврдог материјала’ (РКМД), ‘велика лепа кућа’ (УР), ‘велика зграда’ (РЛеГ), б) мања: ‘омања зграда’ (околина Ражња, ЕРСЈ), али и в) ‘свака зграда која није кућа за становање’ (Алексиначко Поморавље, ЕРСЈ). У писаним изворима и народним говорима забележене су и следеће творбене варијанте: *бинаја* ‘грађевина већих размера него обичне зграде’ (СПГ), *бинија* ‘велика зграда, нолка бинија’ (РСАНУ), *биња* ‘назив за кућу код мухамеданаца’. Кућа се зове на различите начине: у мухамеданаца конак, оцак, чардак, па и биња или бина (РСАНУ). Иначе, лексема *бинија*, која се доводи у везу са турском речју *bini* 1. дијал. ‘пењање, успињање; узјихивање’ и 2. ‘летва, лајсна, шипка (прозора, врата и сл)’, у писаним изворима има неколико значења: а) ‘довратак, пречка на унутрашњој страни врата’, б) ‘гредица на дрљачи, брани, уска даска на колима’ и в) ‘доња, покретна страна роге’ (РСАНУ).

Мј. У македонском лексема *бина* значи ‘зграда, грађевина’ и представља архаизам (РМЈ), с тим што је забележен и један другостепени дериват од ње (*бинарче*) ‘врста греде’ (Јашар-Настева 2001: 63).

Бј. У бугарском је лексема *бина* означена је као застарела и дијалекатска са значењем ‘зграда, грађевина’ (БТР).

► [Ф + М] Турска реч *bina* прихваћена је углавном у неизмењеном облику у алб., рум. *bina*, у срп., мак. и буг. *бина*, док се суфикси могу разликовати: у срп. *биња*, *бинаја*, *бинија*, у цинц. *binae* и у грч. *ο μινιάς*, у којем је једино мушког рода.

► [С] Основним значењем ‘зграда, грађевина; градња, грађење’, у турском језику не прецизира се намена изграђеног објекта, што се среће и у македонском и бугарском ‘зграда, грађевина’. Међутим, у српском се навођењем примарног значења ‘кућа, зграда; здање’ (РСАНУ) подразумева да је то објекат за становање, док се у Алексиначком Поморављу то значење експлицитно искључује ‘свака зграда која није кућа за становање’ (ЕРСЈ). У народним говорима се наводе спољне карактеристике зиданог објекта: 1.

величина: а) велика ‘велика зграда’ (РЛег), ‘грађевина већих размера него обичне зграде’ (СПГ), б) мања: ‘омања зграда’ (околина Ражња, ЕРСЈ) и 2. квалитет: а) лепа, од тврдог материјала: ‘велика зграда од тврдог материјала’ (РКМД), ‘велика лепа кућа’ (УР).

► [Д] Турцизам *бина* нема израженији деривациони потенцијал. Обличке варијанте у македонском су последица творбе: *биња* < *бин* + *ја*, *бинаја* < *бина* + *ја* (према *ода* + *ја*), *бинија* < *бини* + *ја* (вероватно од *бини* + *ја*), осим деминутива *бинарче*. У турском језику пак с обзиром на значење лексеме *binî* 1. дијал. ‘пењање, успињање; узјахивање’ и 2. ‘летва, лајсна, шипка (прозора, врата и сл)’, јавља се и првостепени дериват у српском *бинер* ‘дељана даска ширине 10–15 см’, што је можда семантички ближе македонском деминутиву (РСАНУ).

● Лексема *бина* потиснута је синонимима *зграда*, *грађевина*, а кућа се означава на различите начине: у мухамеданаца *конак*, *оџак*, *чардак*, па и *биња* или *бина* (РСАНУ).

◆ Турцизам *бина* је архаичан и као такав не припада активном лексичком фонду у српском језику, на шта упућују извори из РСАНУ који потичу с краја 19. и почетка 20. века.

БОГАЗ

Терзин богаз на Дурмитору

■ Лексема *богаз* је турцизам (*boğaz*) који је имао и дијалекатску варијанту (*bogas*) у турском језику. Он се јавља и у осталим балканским језицима: рум. *boaz* и *bogaz*, алб. *bugas*, *bugas-zi*, грч. *μπο(υ)γάζι* 1. ‘морски теснац, мореуз’, 2. ‘кланац’, 3. ‘ваздушна струја која се образује у кланцима’ (Skok 1971: 181, СПГ, ЛНГЕ).

Тј. У турском језику лексема *boğaz* је полисемична: 1. анат. ‘грло, гуша, гркљан, ждрело’, 2. ‘грло, грлић (боце, крчага)’, 3. геог. ‘клинска, кланац, теснац’, 4. геог. ‘мореуз’, 5. геог. ‘рукавац у ушћу реке’, 6. мор. ‘врат

котве', 7. фиг. '(гладна) уста, издржавано чељаде', 8. 'јело и пиће, храна; издржавање, старање' (TSS).

Сј. У српском језику овај турцизам има два морфолошка облика *богаз/богаза* и више значења. Тако *богаз* значи: 1. а) 'тесан планински пролаз, ждрело, кланац, теснац', б) 'узан пут, стаза, пролаз', в) 'отвор за пролаз кроз ограду између кућа, дера', г) пок. 'место удешено за прелажење преко ограде', д) покр. 'плићак који везује реку и бару, делове рита и сл.', ђ) покр. 'отвор на речној брани', е) 'грло (уста)', 2. 'бела лисичија кожа испод грла, богазлук (< *boğazlık*)', 3. а) 'дубока, уска и издужена вртача у красу', б) 'увала, затон', 4. 'пређа за хватање рибе'. *Богаза* пак има иста значења као и *богаз* (1. а и б). Забележен је и аугм. *богазина* и деноминал *богазићи* 'окопавати' (РСАНУ).

◇ Турцизам *богаз* део је и лексичког система народних говора, а његова значења се донекле удаљавају од оног које је заступљено у стандардном српском језику: 'козја стаза кроз камењар, непроход' (ГТБ) или 'мјесто удешено за прелаз преко ограде тако што се откује једна летва, а с обје стране ограде забодје по један кочић за који ће се приковати широка фино обрађена даска; уп. ногоступ' (ЈЛУЗ). Облик *богаза* је такође потврђен у дијалектима српског језика, и то са следећим значењима: 'кланац, ждријело' (РВГ), али се јавља и у значењу 'непроходан (планински) крај, врлетан терен' (РГП) или 'клисуре, теснац, ждрело; слепа улица' (СПГ), али и у значењу 'беспуће' (РГЗе, РГЗа). Дијалекатска грађа не потврђује предметну секундарну реализацију 'пређа за хватање рибе', иако је она у РМС означена као покрајинизам.

Мј. У македонском језику је у старијим текстовима забележена лексема *богаз* са значењем 'мореуз' (Јашар-Настева 2001: 58). У народним говорима има више фонетских и морфолошких ликова различитог значења: *богаз* 'планински прелаз, теснац, клисура', дијал. *бојас – бојазу, бојас – бојазо*, 'речно корито', *боас – боазу* 'долина' (Видоески 1999: 22).

Бј. У бугарском језику овај турцизам има два фонетска лика, на западу *богаз*, а у осталим говорима *боаз* 1. 'планински теснац, пролаз, клисура', 2. 'долина' (БЕР).

► [Ф + М] Приликом адаптације турског дијалекатског (*bogas*) и стандардног облика (*boğaz*) у балканским језицима и народним говорима дошло је до следећих фонетских промена: а) затварање вокала *o* у *u* у алб. (*bugas, bugas-zi*) и грч. (*μπογάζι*), б) губљење *ğ/g* рум. (*boaz*), мак. (*боас*) и буг. (*боаз*); в) чување сугласника *s* у алб. (*bugas, bugas-zi*). Финални сугласник *s* у македонским говорима је настао десоноризацијом (*бојас – бојазу, бојас – бојазо, боас – боазу*). Да би се избегао хијат, јавило се *j*. У највећем броју примера сачувано је *o, ġ/g* је дало *z*, а *z* је сачувано према стандардној форми у турском: срп., мак., буг. (*богаз*), рум. (*bogaz*), грч. (*μπογάζι*).

На морфолошком плану у српским говорима овај турцизам је и мушког (*богаз*) и женског (*богаза*), а у грчком средњег рода (*μπο[v]υάζι*).

► [С] Готово у свим реализованим значењима интегрална семема је ‘узан, тесан пролаз (кроз планину, два копна, камењар, брану, ограду; грло, боцу, кош у воденици и сл.’. Друга семема ‘шири простор ограничен нечим (узвишеним деловима обале или брда’ активна је у стварању осталих значења: увала, затон, речно корито, рукавац; долина, а компонента која носи информацију о ограниченисти простора може бити везана и за његову ‘добину’: ‘плитка веза реке и баре, делова рита’. Сема која носи информацију о ограниченисти простора може бити активна у стварању значења ‘слепа улица’, а компонента ‘узан’ у реализацији ‘врат котве’.

У односу на полисемантичну структуру турске речи *boğaz* у српски језик се пренела њена секундарна реализација 3. геог. ‘клисуре, кланац, теснац’, која је последица дејства метафоре засноване на компоненти изгледа заступљеној у полазном семантичком садржају турског модела.

М. Ајџановић констатује да је велик број термина страног порекла, било да се ради о онима који потичу из само једног језика било о хибридниим терминима – мотивисан. „Најчешће су називи тако мотивисаних термина настали с обзиром на неку специфичну особину денотата, услед чега се преваходно ради, што је такође очекивано, о деадјективским образовањима али и о девербативним и деноминалним“ (2017: 199). Такав је и термин *богаз* – ‘грло’.

У турском лексема *boğaz* има и значење ‘кош у воденици гдје се жито сипа’ (Skok 1971: 181), које је такође настало под утицајем метафоричне асоцијације засноване не семи изгледа или облика мотивног појма.

У српском језику се такође активира метафоризација којом се индукује секундарно значење лексеме *богаз* ‘пређа за хватање рибе’ (Skok 1971: 181). Значење са ознаком за покрајинизам може бити индикатор самосталног развоја секундарне реализације (*богаз*), посебно што ова врста семантичког модела међу турцизмима нема продуктивних понављања.

► [Д] Ова лексема нема значајнији деривациони потенцијал, индукувала је творбу првостепеног деривата с аугментативним значењем *богазина*. Ипак, заступљена је у функцији хидронима. П. Скок наводи следеће хидрониме и топониме: „поток Богаз (грочански срез, Србија) и топоним Богашки Пријекоп (близу Митровице), Богаз (мјесто у Славонији)“ (1971: 181), а Т. Дуран (2017: 116) и *Кадибогаз* (*kadi* ‘кадија, судија’ и *boğaz* ‘кланац, теснац; грло’ – *Кадидин теснац*), гранични прелаз на југоистоку Србије, у Тимочкој области у општини Књажевац. Овај гранични прелаз који спаја општине Књажевац у Србији и Белоградчик у Бугарској и који је у османлијско доба представљао важан стратешки прелаз, недавно је обновљен.

● Успоставља синонимну везу с лексема *йуџи* и *теснац* (Lalević 2004: 64), с Лалевићевим објашњењем да је *богаз* прихваћена туђица, а у овом смислу пут кроз теснац (2004: 654). Уз одредницу *теснац*, чијем синонимном низу припада и *богаз*, М. Лалевић даје следеће податке „богаз је туђица, већ доста застарела, а значи узан пролаз којим иде пут, уопште пролаз кланцем и кланац“ (2004: 792). И П. Ћосић је парадигматски повезује са лексемом *друм*, која има улогу носеће речи у датом синонимном низу: *йуџи*, *коловоз*, *сџаза*, *асфали*, *саобраћајни йуџи*, *йромешница*, *саобраћајна веза*, *йрџина*; рег. *уџиреник*, *колник*, фам. *коломија*, арх. *колошечина*, *вагаш*; хрв. *цесџа*; а са суженим значењем: *улица*, *руџа*, *маршруџа*, *йраса*, *линија*, *канал*, *йрвеник*, *йречица*, *саоник*, *богаз* (2008: 167).

◆ Лексема *богаз* има архаичан призивок, а њена делимична стабилност у лексикону српског језика јесте последица топонимизације.

БОСТАНЛУК

■ Мотивна реч *bostan* је турцизам персијског порекла (*bōstīān*, *būstān*). У турском има три значења 1. ‘башта, повртњак’, 2. ‘њива засађена дињама и лубеницама, бостаниште’ 3. ‘бостан, заједнички назив за диње и лубенице’, а у персијском само прво ‘врт, башта’. У персијском та именица спада у *nomina loci* будући да има корен *bū* ‘мирис’ и суфикс типичан за градњу именица ове семантичке групе *stān* ‘место’ (Škaljić 1979: 148). Овај турцизам са својим дериватима бележимо и у осталим балканским језицима: у алб. *bostan* ‘бостан, лубеница’, *bostanxhi* ‘бостанџија’ (ASR), у рум. *bostan* 1. ‘бундева’, 2. фиг. ирон. ‘глава’, 3. ‘лубеница’, *bostană* ‘бостаниште, бостан’, *bostangiu* 1. ‘бостанџија’, 2. ‘турски пешадијски војник који се брине за султанову башту’, *bostănar* ‘бостанџија’, *bostănrărie* 1. ‘бостан’, 2. ‘место где се продају лубенице и диње’, *bostănel* 1. дем. од бостан, 2. ‘тиквица, бундевица’ (РМР), у грч. *μποστάκι* 1. ‘мала сеоска површина, башта, у којој се гаји поврће’, 2. ‘поље на којем се гаје диње и лубенице’ (ΛΝΕΓ).

Тј. У турском лексема *bostan* има три значења, више деривата, а члан је и изафетске конструкције: 1. ‘башта, повртњак’, 2. ‘њива засађена дињама и лубеницама, бостаниште’ 3. ‘бостан, заједнички назив за диње и лубенице’ и више деривата: *bostancı* 1. ‘вртлар, баштован’, 2. ист. ‘припадник султанске гарде и градске безбедности у Османском царству’, *bostancıbaşı* ‘командант султанске гарде’, *bostancılık* 1. ‘повртларство, баштованство’, 2. ‘гајење бостана’, *bostanlık* ‘бостаниште, место где се узгајају лубенице и диње’, *bostan patlıcanı* ‘врста крупног и округлог плавог патлициана (који има мало семенки)’ (TSS, YTSS).

Сј. У српском језику се бележе сва три значења која мотивна реч *bostan* има у турском: 1. ‘башта, повртњак’, 2. ‘њива засађена дињама и лубеницама, бостаниште’ 3. ‘бостан, заједнички назив за диње и лубенице’, као и велики број деривата: *bostanluk* (< тур. *bostan* + *lik*) ‘врт’, *bostanџилук* (< тур. *bostan-cı-lik*) ‘повртларство’, *bostanџија* (< тур. *bostan-cı*) ‘вртлар, зеленичар’, *bostanџије* ‘јаничарски род војске који је у почетку имао задатак да се брине о царевим бостанима и његовој околини. Због тога су и добили овај назив. Из овог одреда се регрутовала царска гарда’, *bostanџибаша* (< тур. *bostancıbaşı*) ‘заповедник јаничарских бостанџија’, *Bostanџић*, презиме (Škaljić 1979: 148).

◊ Већина српских дијалеката бележе два значења лексеме *bostan*, при чему је прво ‘лубенице и диње’, а друго ‘место на којем се сеју и гаје диње и лубенице’: 1. ‘назив за биљке *Citrus vulgaris* и *Cucumis melo*’, 2. ‘бостаниште’ (ЈМПЛ), 1. ‘лубенице и диње’, 2. ‘место где је засађен бостан’ (РГМ), 1. ‘заједнички назив за диње и лубенице’, 2. ‘земљиште на коме се гаји бостан’ (ЛСШ), 1. ‘лубенице и диње заједно’, 2. ‘бостаниште’ (РЛЕГ). У појединим народним говорима забележено је само ово друго: ‘њива где се гаје лубенице и диње’, са потврдом *Ojџиша* у *bostan* (СПГ), ‘њива на којој је посејан бостан’ (РПТШ), ‘земљиште на којем се гаје лубенице и диње’ (РГЗе). Ово друго значење се реализује и дериватима *bostanџиџије* ‘њива на којој је засађен бостан’ (ЈМПЛ), ‘њива на којој је посејан бостан, али и исечен бостан’ (РПТШ), ‘место на којем је сејан бостан’ (ЛГ), и *bostanљк* ‘потес на коме су њиве са дињама и лубеницама’ (СПГ).

Мј. У македонском се лексемом *bostan* означавају: 1. ‘диње и лубенице’, 2. ‘њива, место где расту диње и лубенице’, 3. ‘само лубенице у битолском крају’, 4. ‘назив ора у ђевђелијском крају: *bostan*, *каун оро*’ (Јашар-Настева 2001: 45, 100). У РМЈ редослед значења је другачији 1. ‘место засађено дињама и лубеницама’ и 2. ‘општи назив за диње и лубенице, бостан’, а забележени су и различити деривати: *bostanџиџије* 1. ‘земљиште на којем је засађен бостан’, 2. ‘аугм. од бостан’, *bostански*, *bostанџија* ‘одгајивач или продавац бостана’, придев *bostанџиски*.

Бј. У бугарском језику лексема *бостан* има више значења и већи број деривата: 1. ‘повртна башта’, 2. ‘њива са лубеницама’, 3. ‘лубеница’; *бостански*, *бостанице*, *бостанче*, *бостанджия*, *бостанджийски*, *бостанджийка*, *бостанджилък* ‘повртларство’ (БЕР).

► [Ф] Лексема *босџан* у свим испитиваним језицима прихваћена је у турском фонетском лику: тур., алб., рум. (*bostan*), срп., мак., буг. (*босџан*). Из турског је дериват *bostanlık* у српском прихваћен у две фонетске варијанте, с очуваним полугласом *босџанлък* ‘потес на коме су њиве са дињама и лубеницама’ (СПГ) и с аналошки уопштеним суфиксом -лук: *босџанлук* ‘врт’.

► [М] У румунском она може бити и именица женског *bostană*, док је у грчком средњег рода *μποστάτι*.

► [С] У персијском језику основно значење лексеме *bōstiān*, *būstān* је ‘врт, башта’, што је пренето и у турски, при чему су се развила и нова, секундарна ‘лубенице и диње’ и ‘бостаниште’. Ова значења се углавном јављају у испитиваним језицима и њиховим говорима са различитим инвентаром и распоредом примарних и секундарних значења. У муслиманским говорима је понегде још присутно значење ‘врт, башта’, док је то у српским говорима скоро потиснуто, а забележене су углавном следеће семеме ‘диње и лубенице’, ‘њива, земљиште на којем се гаји бостан’. Када се поред основног значења ‘њива на којој је посејан бостан’, желе истаћи и друга ‘место на којем је сејан бостан’ или ‘њива на којој је исечен бостан’, користи се дериват *босџанишије*. Једно од значења, развијено по закону синглохе ‘диње и лубенице’, у македонском, бугарском, албанском и румунском сужава се само на ‘лубенице’. У румунском се развило и значење ‘тиква, бундева’, а из њега фиг. и ирон. ‘глава’.

► [Д] Мотивна реч *босџан* у балканским језицима одликује се израженијим деривационим потенцијалом. Она даје деривате првог степена:

(а) *nomina loci*: *босџанишије*, *босџанице*, *босџанлук*, *босџанлък* (< *bostanlık*);

(б) *nomina agentis*: *bostanci*, *босџанџија* (< *bostanci*), *босџанджия*, *bostanxhi*, *bostangiu*, *bostănar*; *bostancibași*, *босџанџи-баша*;

(в) релациони придев: *босџански*;

(г) деминутиве: *босџанче*, *босџанчић*, *bostănel*;

Другостепени деривати су:

(а) *nomina loci*: *bostănărie* 1. ‘бостан’, 2. ‘место где се продају лубенице и диње’;

(б) *nomina agentis*: *босџанджийка*;

(в) именице са значењем делатности: *bostancılık*, *босџанджилък*, *босџанџилук*;

(г) релациони придеви: *босџанџијски*, *босџанџиски*, *босџанджийски*.

● Лексема *босџанлук* има синонимни хибридни облик *босџанишије*.

◆ Турцизам *босијанлук* има особину застареле лексеме, за разлику од мотивне речи *босијан* која припада активном фонду српског језика.

БУНАР

■ Лексема *бунар* је турцизам турског порекла који се среће у више фонетских варијанти: (станд.) *pinar*, (дијал.) *punar*, *bunar*, *binar*, *biñar*, *buñar*, *tiñar*. Поред јужнословенских језика, јавља се и у рум. и алб. *bunar* (СПГ, РМР).

Тј. У турском стандардном језику лексема *pinar* означава 1. ‘кључ; јак извор, врело’, 2. ‘бунар; чесма; водоскок, фонтана’ и део је двочланог назива *pinar başı* ‘извор воде, врело’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *бунар* има значење ‘ископана уска, дубока јама за скупљање подземне воде, студенац’, као и у турском језику.

◇ Турцизам *бунар* потврђен је и у дијалекатској грађи са уобичајеним значењем (РСГВ), ‘вјештачки ископана дубока јама, рупа, из које се вади и употребљава подземна вода, убао’ (РВГ), ‘ископана дубока, уска јама у коју се скупља подземна вода’ (ЛУЗ, ЛГл, ЛСЛ), ‘јама из које се вади вода’ (СПГ).

На деривационом плану турцизам *бунар* испољава солидан потенцијал: даје симилативни придев *бунарасиј* ‘који има облик бунара’, релациони придев *бунарски* ‘који се односи на бунар, који је из бунара’, затим именичке деривате – деминутиве *бунарић* и *бунарчић*, аугментатив *бунарчина*, агентивну именицу *бунариџа* ‘стручњак за копање бунара’, и од ње изведен релациони придев *бунариџски* и глаголски дериват *бунараији* ‘говорити бесмислено, булазнити, трабуњати, бунцати’. Интересантно је да ниједан речник савременог српскога језика не бележи глаголе *бунарији*, *избунарији*, примећује М. Ђинђић (2013: 221). У српској дијалекатској грађи је потврђен и дериват *бунарина*, који такође припада именицама NL ‘мјесто гдје је некада био бу-

нар’ (РГП). Овом списку можемо додати и дериват *бунарџилџк* ‘бунарџијски занат’ (СПГ).

Овај турцизам има и функцију топонима. „Јавља се у композитама (*Алибунар*), али је чешћи у двочланим топонимима у једнини и множини: *Дољински – сремачки њунар*, *Белов бунар*, *Карајукића бунари*, *Караолски њунар*, *Лековићи бунар*, *Микин бунар*, *Мусџабушин бунар*, *Омеров бунар*, *Сџудени бунар*, *Тошин бунар*, *Три бунара*, *Турски бунар*, *Тузињски бунари*“ (Duran 2017: 20–21).

Мј. У македонском језику уз лексему *бунар*, ‘ископан кладенац’ и ‘изидан кладенац’ забележени су и њени деривати *бунарџија*, *бунарски*, *бунарка* ‘врста јабуке’, као и већи број микротопонима: *Бунар*, *Бунари*, *Бунарон*, *Бунарине*, *Бунарче* и др. (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 43).

Бј. У бугарском језику *бунар* има значење ‘копан кладенац, излак’, ‘ђерам’. Забележена су и два деривата *бунарџија* и *бунарски*, као и велики број микротопонима: *Бунара*, *Бунар дере*, *Бунар дереси*, *Бунар Хисар*, *Бунарџик*, *Бунарите* и др. (БЕР, БСР).

► [Ф] Он представља адаптирани облик турске речи, како наводи М. Ђинђић, *рџнар*, уз напомену да „Шкаљић (1973) наводи погрешне етимоне: *binar*, *pinar*“ (Ђинђић 2013: 221). Међутим, етимон *binar* наводи Јашар-Настева и карактерише га као народну (дијалекатску) реч у турском на подручју Македоније (2001: 58). И бугарски етимолози турцизам *бунар* доводе у везу са турским дијалекатским ликом *binar*, који је паралелан са књижевним ликовима: *binar*, *pinar*, *pinar* (БЕР). Забележене су и друге дијалекатске форме *biñar*, *buñar*, *tiñar* (Петровић 2012: 90). Из грађе видимо да се у свим језицима јавља фонетски лик турске дијалекатске лексеме *binar*, осим у неким српским микротопонимима (*Дољински – сремачки њунар*, *Караолски њунар*) у којима се среће дијалекатска варијанта *pinar*.

► [М] На морфолошком плану, обично код микротопонима у македонском и бугарском, срећемо облике: у множини (*Бунари*) или са чланом (*Бунариџе*, *Бунарон*).

► [С] За значење лексеме *бунар* релевантне су следеће семантичке компоненте: а) начин настанка ‘вештачки ископана рупа’, б) изглед ‘уска, дубока, озидана’ и в) намена ‘за скупљање подземне воде’ и ‘вађење (неким судом)’.

► [Д] На деривационом плану турцизам *бунар* испољва солидан потенцијал у српском, али и у другим језицима. Највише је првостепених деривата:

- (а) *nomina loci*: *бунарина* ‘мјесто гдје је некада био бунар’;
- (б) *nomina agentis*: срп. *бунарџија* ‘стручњак за копање бунара’, ‘мајстор који израђује и поправља бунаре’; мак. *бунарџија*, буг. *бунарџија*;
- (в) фитоним: мак. *бунарка* ‘врста јабуке’;

- (г) деминутиви: срп. *бунарић* и *бунарчић*;
 (д) аугментатив: срп. *бунарчина*;
 (ђ) релациони придев: срп., мак., буг. *бунарски* ‘који се односи на бунар, који је из бунара’;
 (е) симилативни придев: срп. *бунараси* ‘који има облик бунара’;
 (ж) деноминали: *бунараићи* ‘говорити бесмислено, булазнити, трабуњати, бунцати’.
 Другостепени деривати су:
 (а) именица са значењем делатности: *бунарџиљк* ‘бунарџијски занат’;
 (б) релациони придев: срп. *бунарџијски*.

Лексема *бунар*, као што смо видели, у јужнословенским језицима има често функцију микротопонима. Обично су то једночлани (мак. *Бунар*, *Бунари*, *Бунарон*, буг. *Бунара*) и двочлани (срп. *Караолски њунар*, *Лековићи бунар*, *Микин бунар*, *Тошин бунар*; буг. *Бунар дере*, ‘Бунар поток’ *Бунар дереси* ‘Бунар потока’), а ређе композите (срп. *Алибунар*).

• Турцизам *бунар* припада синонимном низу који у српском језику чине лексеме: *убао*, *чаиџрња*, *сиџублина*, *дубило*, *џисџерна*, *бисџијерна*, *гусџијерна*, *саранџа*, *џочуо* и *џуч* (Lalević 2004: 89–90), а у бугарском: (*ко-џан*) *кладенаџ*, *излак*, док је у албанском синоним *ris*. Међу њима је турцизам *бунар* оптешпзнат и припада активној лексици српског језика.

♦ Ова реч има стабилан статус у лексикону јужнословенских језика, док га у албанском потискује лексема *ris*.

БУСИЈА

■ Лексема *бусија* се доводи у везу са турском речју (*pusu/pusi*), а она с општетурском глаголском основом *bus-* ‘правити заседу’ (Петровић 2012: 242–243). П. Скок претпоставља да овај турцизам у српски језик није ушао из османлијског него можда из куманског (печенешког) турског. Овај турцизам, поред јужнословенских, јавља се и у другим балканским језицима: цинц. *pusie*, алб. *pusi* (Skok 1971: 243–244).

Тј. У турском лексема *pusu* спада у војну терминологију пошто означава ‘заседу’. У речнику се наводи један дериват *pusuci* ‘онај који чека у заседи’ (TSS).

Сј. У српском језику лексема *бусија* има више значења: 1. ‘заклон, заседа’ а) ‘место подесно за скривање и изненадан напад’, б) ‘скровито место на коме ловац вреба или сачекује дивљач’ (син. дочка, чек[а], чекалица), 2. ‘они који се налазе у бусији’, 3. ‘брежуљак, хумка’ и неколико деривата: *бусијаш* ‘онај који вреба, напада из бусије’, *бусијашки* 1. ‘који се односи на бусијаше’ и ‘подмукао’, *бусијски* 1. ‘који се односи на бусију’, 2. фиг. ‘који се врши из потаје’, 3. ‘подмукао’ (РСАНУ).

◇ У народним говорима овај турцизам је реализован у фонетском лику *бусија* ‘засједа, пусија’ (РВГ), ‘заседа’ (РЛГ), ‘засједа’ (РСГК), ‘заклон; заседа; позиција, положај’ (РГТК), али и као *џусија* ‘заседа’ (РГЈС), ‘заседа’ (РКМД).

Мј. У македонском језику *џусија* се сматра архаичном лексемом и делом разговорног језика, у којем има значење ‘заседе’, док се у народној поезији њоме именује ‘нишан’ (РМЈ).

Бј. У бугарском језику лексема *пусија* сматра се дијалектизмом и архаичном лексемом. Има два значења 1. ‘заседа’ и 2. ‘војни положај’ и један дериват: дијал. дем. *пусийка* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану видимо да се у свим испитиваним језицима (цинц. *pusie*, алб. *pusi*, мак. *џусија*, буг. *пусија*) и неким српским говорима (*џусија*) сачувао турски фонетизам (*pusu/pusi*). За српски фонетски лик *бусија* не зна се порекло гласа *б*, али се претпоставља да није дошао из османлијског, него можда из куманског (печенешког). Напоменуто је да се та лексема среће са *б* у цагатајском турском језику *bosu = pusu* (Skok 1971: 243–244). Другим речима казано, фонетски ликови са гласовима *џ* : *б* „рефлектују различите слојеве позајмљивања, односно дијалекатску и, могуће, хронолошку раслојеност у оквиру самог турског језика“ (Петровић 2012: 242–243).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам је у јужнословенским језицима адаптиран додавањем обличког наставка *-ија* (срп. *бусија*, срп., мак. *џусија*, буг. *пусија*), *-и* (алб. *pusi f*), или *-ие* (цинц. *pusie f*).

► [С] У српском језику има значење исто као у турском ‘скровито место подесно за изненадан напад, заседа, заклон’ односно ‘место где се прави заседа и сама заседа’, што је у метонимијској релацији. Метонимијски пренос заступљен је по моделу ПРОСТОР → АКТИВНОСТ КОЈА СЕ ОДВИЛА У ТОМ ПРОСТОРУ ИЛИ ФОРМАЦИЈА ЉУДИ НА ТОМ ПРОСТОРУ у значењу 1. ‘заклон, заседа’ а) ‘место подесно за скривање и изненадан напад’, б) ‘скровито место на коме ловац вреба или сачекује дивљач’, па и реализације срп. ‘позиција, положај’ и буг. ‘војни положај’, мак. ‘нишан’, 2. ‘они који се налазе у бусији’, сама заседа, 3. ‘брежуљак, хумка’, као метонимија типа АКТИВНОСТ → ПРОСТОР ПОГОДАН ЗА ТАКВУ АКТИВНОСТ.

► [Д] Турцизам *бусија* има своје деривате: 1. првог степена: (а) *nomina agentis*: срп. *бусијаши* ‘онај који се за напад служи бусијом’, и (б) релациони придев: срп. *бусијски* ‘који се односи на бусију, који је као из бусије, изненадан: ~ напад’ и (в) прилог настао конверзијом *бусијски* ‘потајно’; (г) дем. *џусийка* и другог степена: (а) релациони придев: срп. *бусијашки* ‘који се односи на бусијаше’.

„Ова реч је деонимизацијом постала топоним. То је назив локалитета између Батајнице и Угриноваца у Београду, као и једног локалитета у близини села Крчевине код Сопота“, наводи Т. Дурман (2017: 97).

● Турцизам *бусија* може се довести у синонимну везу с лексемама *заклон* и *заседа*, а када има значење ‘скровито место на коме ловац вреба или сачекује дивљач’ са истозначним речима *дочка*, *чек(а)*, *чекалица*.

◆ Ова реч има стабилно место у лексичком систему српског језика, док се у македонском и бугарском она (*ѝусија*, *ѝусија*) сматра застарелом и дијалекатском.

БУЦАК

■ Лексема *буцак* је турцизам (*bucak* ‘угао, кут’) који се, поред јужнословенских језика, среће и у албанском (*buxhák*) и румунском (*bugeac*) у истом значењу (Skok 1971: 227).

Тј. У турском језику лексема *bucak* има три значења: 1. ‘угао, кут’, 2. ‘забачено место’, 3. ‘крај, страна’. Постоји и хомоним *bucak* којим се именује административна јединица у Турској ‘буцак, нахија’ (TSS).

Сј. Турцизам *буцак* углавном семантички кореспондира с турским моделом, али се у српском развија и подреализација ‘забачен, неуређен и прљав простор, ћумез’.

◇ Она је заступљена и у српским народним говорима, и то са различитим семантичким реализацијама. Овом речју се означава геометријски појам ‘угао’ (РГП), ‘унутрашњи угао’ (ЛВБ), ‘угао, ћошак’ (ЛПК, ЛУЗ), ‘ћошак, угао, кутак’ (РГЗе), конкретизован као део просторије ‘угао, кут, ћошак у просторији’ (РГСМ, ЛВБ, РГП, РСГК), ‘унутрашњи угао просторије; в. рогаљ’ (РЛГ), али и са додатним квалификаторима: ‘угао, кут; неуређен простор, забачено место’ (ЦТР), запуштен, мало кориштен и далеко од очију простор или дио објекта (ЛБРИ), забачени део села (МР), угао, забачено место (ГИК), Потврђене су и реализација са потпуно другачијом денотацијом ‘мутвак’ (РГТК), а *мувиѝак* је такође турцизам са значењем ‘кухиња; остава за јело, намирнице’, ‘простор у неком тјеснацу, ћошак’ (РГГ) и са потпуно другачијим значењем ‘место на бачији на коме се прикупља стока ради муже’ (ТДР). У појединим народним говорима турцизам *буцак* има двозначну семантичку структуру, са одвојеним већ уоченим реализацијама 1. ‘забачен, неуређен простор, мјесто’, 2. ‘угао у просторији’ (ЛГл), али и са секундарним значењима којима се означавају потпуно другачији ентитети: 1. ‘угао, в. ћош, ћошалија’, 2. ‘истакнута настрешница на кући’ (РЛеГ) или 1. ‘угао у кући’, 2. ‘роваш, сметлиште’ (РГЗа).

Мј. Лексема *буцак* не јавља се више у новијим издањима речника македонског језика, а забележена је само у (РМЈ₁).

Бј. Бугарска дефиниција лексеме *буджак* прецизира да је то ‘угао у кући, обично крај огњишта’ (БЕР).

► [Ф + М] Турска реч *bucak* прихваћена је у свим наведеним језицима у изворном облику, при чему се турско слово *c* транскрибује у срп. и мак. са *ц*, у буг. са *џ*, у албанском са *xh* и у рум. са *ge* (*đ*).

► [С] У вези са значењем лексеме *буџак* у испитиваним језицима и српским народним говорима треба истаћи да скоро сва значења кореспондирају са турским моделом, при чему је дошло до истицања додатних семантичких компоненти. Тако се за примарно значење ‘угао, кут’, које је и најчешће, спецификује да је ‘унутрашњи, у просторији, у кући, обично крај огњишта’. Уз друго значење ‘забачено место’, које може бити у затвореном или отвореном простору, додате су следеће квалификације: неуређен простор’, ‘запуштен, мало кориштен и далеко од очију простор или дио објекта’, ‘забачени део села’.

У појединим народним говорима, поред убичајених, наведена су и следећа значења, под утицајем компоненте изгледа и величине (мали простор): а) ‘мутвак, тј. кухиња; остава за јело, намирнице’ (РГТК), б) ‘простор у неком тјеснацу, ћошак’ (РГГ). Ипак, значења в) ‘место на бачији на коме се прикупља стока ради муже’ (ТДР), па и г) ‘истакнута настрешница на кући’ (РЈеГ) и д) ‘роваш, сметлиште’ (РГЗа) немају јасну семантичку везу са значењем које је остварено турцизмом *буџак*.

Турцизам *буџак* у српском има и функцију микропонима у дволексемским јединицама *Баџин Буџак* и *Велики Буџак*, за које Т. Дуран (2017: 20) сматра да су нејасног порекла, а називи нас наводе на то да се ради о некаквим забитим, тешко приступачним местима. У Срему се каже да невреме иде из *Бабиног буџака*.

► [Д] На деривационом плану ова лексема не испољава значајнији потенцијал. Њени деривати су деминутив *буџачић* и са човеком као денотатом у РМС *буџаклија* ир. ‘човек који се бави ситним адвокатским пословима, дрвени адвокат’, а у дијалекту са значењем ‘мала, тесна, мрачна соба, ћумез’ (УР) и од њега другостепени релациони придев *буџаклијски*. У осталим језицима деривати нису забележени.

• Како каже П. Скок, реч *буџак* употребљава се само у источним крајевима за синониме *угао* и *кућ*. Она је у синонимној вези и са турцизмом *ћоше* ‘угао, кут; рогољ’, која се семантички подудара с примарном реализацијом лексеме *буџак*, и која има стабилно место у лексичком систему српског језика. Синонимну везу успоставља и са лексемом *руја* на основу значења ‘неуредан простор’, заједно са лексемама *брлог*, *буџак*, *свињац*, *ћумез*, *брложиише*, *јазбина*, *кокошињац*, *йећина*, *шићенара* (Ћосић 2008: 545).

◆ Турцизам *буџак* заузима стабилно место у лексикону српског језика иако је део богатог синонимног низа, док то није случај у осталим испитиваним језицима.

В

ВАЈАТ/АЈАТ/АЈЕТ

■ Лексема (в)ајаџ је турцизам (*hayat/ayat*) арапског порекла (мн. *hayāt* од *hā'it* 'зид') (Škaljić 1979: 299). Овај турцизам се јавља и у другим балканским језицима. У грчком лексема *χαράτι* има значење 'дрвени покривен и отворен балкон традиционалне куће са спољним степеницама' (ΛΝΕГ). У литератури се наводе и друга значења за арапску лексему *hā'it* 'λαχανόκηπος = повртњак' (ΛΝΕГ). Јавља се и у албанском (*h)ajat* 'простор у приземљу, Vorhaus', цинцарском *hāiāte* 'ходник, пролаз' и бугарском (*x)ajūi*, али без навођења значења (Skok 1973: 560, СПГ).

Тј. У турском *hayat* има неколико значења, забележена у дијалектима 1. 'покривена и обично застакљена тераса или трем, веранда', 2. 'двориште', 3. 'балкон', 4. 'трем, надстрешница', 5. 'спољни ходник од кућних врата до уличних врата авлије' (TSS, YTSS).

Сј. На подручју бивше југословенске државе у разним крајевима потврђени су различити фонетски ликови (*хајаџи, вајаџи, ајаџи*) са следећим значењима: 1. 'ходник у приземљу куће у старинским грађанским кућама, предсобље', али и 'трем' (најчешће значење у БиХ), 2. 'нужник' (Пећиград и В. Кладуша), 3. 'препуст стрехе пред кућом или којом другом зградом, под којом се може заклонити од кише' (Бихаћ), 4. 'мала шупица прислоњена уз кућу' (Дувно), 5. 'просторија за оставу' (у планинским сеоским кућама), 6. 'штала' (Гламоч), 7. 'клет, изба, соба, појата, остава' или 'засебно изграђена просторија у дворишту сеоских кућа за живот брачног пара' (Србија, североисточнији крајеви) (Škaljić 1979: 299). Нека од ових значења налазе се и у РМС: 1. 'засебна зграда уз сеоску кућу (обично намењена младенци-

ма)', 2. 'просторија поред кухиње у којој се држе потребне ствари за кухињу, остава', 3. 'трем, доклат, заклон' (РМС).

◇ И српски народни говори бележе слична значења: *ajaiū* 'вајат' (РЛГ), в. вајат (РГСМ), 'простор између куће и капије који је под кровом' (ГИК), 'врста трема, најчешће под чардаком; врста ходника' (СПГ), *ajeū* 1. 'ходник', 2. 'надстрешница под кровом (као шупа за кола)' (РЛЕГ), 'доклат, трем' (РГЈК).

У српском језику, нарочито у народним говорима, чува се и лексема *vajaiū*. Она се јавља у различитим облицима и са семантички нијансираним реализацијама: а) мања дворишна зграда: *vajaiū* 'мала дворишна зграда, прављена од брвана' (ЛЧ); *vajaiū/ajaiū* 'мања зграда у сеоском дворишту за разне ствари (РГГ)'; б) *vajaiū* 'наткривен простор пред степеништем или улазним вратима куће' (РГСМ). У њеној двозначној реализацији коегзистирају значења дворишне зграде, али и дела куће: *vajaiū* 1. 'засебна зградациа уз сеоску кућу обично намењена младенцима', 2. 'просторија у којој се држе потребне ствари за кухињу, остава, в. вајатић, мечар' (РГМ). У српским говорима Војводине лексема *vajaiū* има више значења, која се такође односе на део куће намењен за држање одређених намирница: 1. 'шпајз, клета', 2. 'качара', 3. 'млечар', као и значење које се односи на посебне објекте уз кућу: 4. а. 'издвојена мања просторија'; 4. б. 'просторија за младенце' (РСГВ).

Мј. У македонском језику лексема *ajaiū* је архаична и има следећа значења 1. 'вајат', 2. 'трем, сеница', 3. 'поплочано или бетонирано предсобље у доњем спрату' и 'покривен део у дворишту од спољашњих врата до куће' (РМЈ; Неврокопско, Јашар-Настева 2001: 65).

► [Ф] На фонетском плану среће се неколико варијанти: а) са чувањем изворног х (грч. *χαράτι*, цинц. *hăiâte*), б) са губљењем х (мак. *ajaiū*), в) са дублетним ликовима (тур. *hayat/ayat*, алб. *hajat/ajat*, срп. *hajaiū/ajaiū*, буг. *хаят/аят*) и са неуобичајеном протезом в и б у турцизмима (срп. *vajaiū*, *бajaiū*). Што се тиче вокала, у цинцарском је дошло до њихове редукције (*hăiâte*), а у говору Лесковца и до замене другог вокала а (*ajeū*).

► [М] На морфолошком плану анализирани турцизам је у јужнословенским језицима и албанском мушког, у грчком средњег (*χαράτι*), а у цинцарском (*hăiâte*) женског рода.

► [С] На основу прегледа значења у анализираним језицима можемо закључити да се примарно значење у арапском 'зидови' пренело у интегралну семему 'објекти са зидовима од цигле или дрвета', при чему се они различито именују с обзиром на намену (*осџава*, *клеџи*, *качара*, *млечар*, *изба*, *џојаџа*, *соба за млад брачни џар*, *шџала*, *нужник* исл.). Иако у речницима није прецизирано, али друго значење лексеме *hă'it* је '*λαχανόκηπος* = повртњак' (ΛΝΕГ) и турско 'двориште' може се довести у везу са озиђивањем повртњака и

дворишта да ветар и киша не спирају земљу или да унутрашњост авлије не буде доступна непожељним погледима.

Друга интегрална семема ‘ужи наткривени простор’ има углавном једну намену, заштиту од кише, а с обзиром на локацију: а) он се налази у приземљу куће, пред степеништем или улазним вратима (*ходник, тераса, веранда, трем, доксай*), б) од уличних до кућних врата, в) испод стрехе (*надстрешница, прейуси*), г) уз кућу (*шуйица, шуйа за кола*), д) под чардаком.

До ширења значења, са елементима понављања семантичког обрасца из модела, долази у турцизму *вајаји*, који је лексикографски интерпретиран са три подреализације међусобно повезане просторном компонентом, мада би се могла представити и као вишезначна лексема. Међусобно семантички кореспондирају примарна реализација турске речи *hayat* ‘покривена тераса, веранда’ и трећа подреализација турцизма *вајаји* ‘трем, доклат, заклон’. Из модела се не преноси секундарно значење ‘двориште’, али се зато у српском стварају нове реализације којих у турском језику нема: а. ‘засебна зграда уз сеоску кућу (обично намењена младенцима)’; б. ‘просторија поред кухиње у којој се држе потребне ствари за кухињу, остава’.

► [Д] Лексема *вајаји* има углавном релационе придеве, граматичке деривате: *вајајиски*, или речи субјективне оцене – деминутив *вајајиш* и аугментатив *вајајина*.

● П. Ћосић (2008: 80) лексему *вајаји* одређује као архаичну и на основу значења ‘споредна, омања зграда у дворишту сеоске куће’ доводи је у синонимну везу с лексемама означеним као регионализми: *ајаји, бајаји, хајаји* – уп. *осјава* 1. ‘клет, спрема, стасина’, 2. ‘трем, доклат’.

◆ Турцизам *вајаји* припада дијалекатској, али и архаичној лексици у свим језицима.

ВИЛАЈЕТ

■ Лексема *вилајет* је турцизам (*vilayet*) арапског порекла. Она и лексема *валија* изведене су од глагола *wilāyā/walā* ‘владати, управљати’ (Skok 1973: 561, Škaljić 1979: 641). Јавља се, поред јужнословенских језика, и у несловенским балканским језицима: алб. *vilajet* ‘велика административно-територијална јединица у Турској’, *vali* ‘намесник, управитељ вилајета’ рум. *valiu*, ретко, заст. ‘валија’, грч. *βιλα(γ)έτι(ον)* ‘административна јединица у Турској’, *βιλής* ‘глава турског закона, области’ (ASR, РМР, НГРС).

Тј. У турском језику лексема *vilayet* има два значења 1. ‘провинција’, уп. *il* (1. ‘покрајина, провинција’, 2. ‘област, крај’, 3. ‘држава’, 4. ист. ‘држава у старој Турској’); 2. заст. в. *valilik* (1. ‘функција гувернера’, 2. ‘занимање валије’, 3. ‘званичне канцеларије валије’, 4. ‘вилајет’). Изафетском

конструкцијом *vilayet binası* означена је ‘управна зграда вилајета’. Регистрована је и лексема *vali* ‘валија, гувернер једног вилајета, једне покрајине’ (YTSS).

Сј. П. Скок (1973: 561) наводи лексему *вилајетѝ* са значењем ‘земља, свет, народ; провинција којом управља валија’, као и њене деривате: *вилајетѝлија* ‘земљак’, *вилајетѝски* ‘земаљски (земаљска штампарија у Сарајеву)’, али и реч *валија* ‘турски и војни управитељ једне области, вилајета’. А. Шкаљић (1979: 641) наводи два значења: 1. ‘покрајина, провинција, територија једног валије’, 2. ‘завичај, родни крај’, као и лексеме *валија* ‘гувернер једне провинције (вилајет) у бившој Турској Царевини’ и *валилук* 1. ‘звање валије’, 2. ‘покрајина на челу које се налази валија’. Сличан инвентар лексема даје и РМС: *вилајетѝ* 1. ‘турска највећа административна јединица, покрајина, област’, 2. фиг. ‘домовина, завичај’, *вилајетѝлија* ‘човек из истог вилајета, земљак’, *вилајетѝски* ‘који се односи на вилајет, који припада вилајету’, *валија* ист. ‘султанов намесник, гувернер покрајине у турској царевини’, *валијаѝ* ист. ‘покрајина којом је управљао валија’, *валијин* ‘који припада валији’.

У српском језику заступљен је синтагматски спој *ѝамни вилајетѝ*, који има изражену експресивност, на основу које је близак фразеологизму. Директан подстицај за његово осамостаљивање потиче од назива краћег приповедног дела српске народне књижевности *Тамни вилајетѝ*, које је Вук Караџић забележио у *Живојѝу и обичајима народа срѝскога* (1867. у Бечу). Веза са турским освајачем, вишевековним ропством под Турцима, које се сматра мрачним добом за Србију, видљива је у Вуковом додатку основном тексту: „Ваљада се на ову таму и оно мисли гдје се пјева:

Па се носе по Косову равном,
Док на *ѝаму* починуло сунце.“

Начин управљања који су спроводиле валије у освојеним подручјима, допринео је употреби атрибута *ѝамни*, као везу са свим неповољним околностима у којима су се могли наћи њима потчињени. Иако се сам назив, као и садржај текста, може схватити као транспозиција елемената „историјске традиције“, сама синтагма *ѝамни вилајетѝ* има универзалнији карактер као метафоризација не само простора, атмосфере која у њему влада и активности које се у њему одвијају, већ и човекове природе на унутрашњем плану.

Мј. И македонски језик има сличан инвентар лексема означених као историцизми: *вилаетѝ* 1. арх. ‘покрајина, област’, 2. ‘завичај, родни крај’, *вилаетѝлија* ‘земљак’, *вилаетѝски* ‘вилајетски’; *валија* ‘управник вилајета у Турској’, *валиски* ‘валијски’ (РМЈ).

Бј. У бугарском језику су забележени слични историцизми: *валия* ‘управитељ вилајета у Турској империји’, *валийски*, *валийство*, *вилает* ‘административна област у Отоманској империји’, *вилаетски* (БЕР).

► [Ф] Адаптације се углавном огледају на ортографском плану: тур. *vilayet*, алб. *vilajet*, срп. *вилајет̄и*, грч. *βιλα(γ)έτι(ον)*, мак., буг. *вилае̄ӣ*.

► [М] На морфолошком плану у грчком је овај турцизам средњег рода *βιλα(γ)έτι(ον)*.

► [С] У балканским језицима овај турцизам је са статусом историцизма и углавном има неколико семантичких компоненти наведених у дефиницијама: а) ‘турска највећа административна јединица, покрајина, област’, б) ‘административна област у Отоманској империји’, в) ‘провинција којом управља валија’. Ова последња семантичка компонента има и своју лексичку реализацију срп. *валија̄ӣ*, *валилук*, тур. *valilik*. У турском је примарно значење ‘провинција’, а поређењем са синонимом (*il*) видимо да, поред наведеног, може да означава и ‘покрајину’, ‘област, крај’, ‘државу’, и тек на крају ‘државу у старој Турској’. Слична значења наводи и П. Скок ‘земља, свет, народ’, из којег се фигуративно развило и ‘завичај, родни крај, домовина’ у српском и македонском, а из њега и ‘човек из истог вилајета, земљак’, што је у ова два језика именовано лексемом *вила(ј)е̄ӣлија*.

► [Д] Видимо да је у језицима примациома од овог турцизма наведен већи број деривата него у турском, што зависи од типа речника:

(а) *nomina loci*: *вилајет̄и*, *вилае̄ӣ*, *vilayet*, *vilajet*, *βιλα(γ)έτι(ον)*; *валија̄ӣ*; *валилук*, *valilik*;

(б) *nomina agentis*: *валија*, *валия*, *vali*, *valiu*, *βαλής* ‘султанов намесник, гувернер покрајине у турској царевини’;

(в) именице са значењем становника: *вилајет̄илија* ‘човек из истог вилајета, земљак’, *вилае̄ӣлија* ‘земљак’;

(г) именице којима се означава звање: *valilik* 1. ‘функција гувернера’, 2. ‘занимање валије’, *валилук* ‘звање валије’, *валийс̄ӣво*;

(д) објекти: *valilik* ‘званичне канцеларије валије’, *vilayet binası* ‘управна зграда вилајета’;

(ђ) релациони и присвојни придеви: *вилајет̄иски* ‘који се односи на вилајет, који припада вилајету’, *вилае̄ӣски*; *валијски*, *валиски*, *валийски*, *валијин*.

• У турском језику *vilayet* је синоним са *il* и *valilik*, а у јужнословенским језицима: а) са *ӣровинција*, *ӣокрајина*, *админис̄т̄ра̄ӣтивна јединица*, *облас̄т̄и* (срп. мак. буг.), б) са *домовина*, *завичај*, *родни крај* (срп., мак.).

♦ У турском лексема *vilayet*, поред историјског, има и значење ‘провинција’, што јој обезбеђује стабилнији статус у стандарду, за разлику од осталих језика у којима је она означена као историцизам, архаизам или застарело.

Д

ДИВАНА/ДИВАНАНА/ДИВАНХАНА/ДИХВАНА/ДИХВАНАНА

Велики везир и диван дочекују француског амбасадора 1724.

■ Лексема *диванхана* је турцизам (*divanhane*) персијског порекла. Састављена је из две персијске лексеме *dīwān* ‘разговор’ и *hāne* ‘кућа’, што би буквално значило ‘кућа, место за разговор и већање’ (Škaljić 1979: 220). Поред јужнословенских језика, ова сложеница је забележена и у албанском *divanhane*. Прва компонента сложенице у цинцарском (*divane*) означава ‘суд или више веће’ а у грчком (*διβάτι*) истор. 1. ‘сала за заседања владе у Отоманском царству’, 2. ‘влада Отоманског царства’, које П. Скок тумачи посредством синегдохе (Skok 1971: 410, ЛНЕГ).

Тј. У турском језику лексема *divanhane* је архаична и означава 1. ‘широк ходник’ и 2. ‘пријемну просторију’, али и ‘широк кауч’, док иста реч писана великим словом (*Divanhane*) има значење ‘палате на султанском двору за седнице везира у Топкапи сарају’. Лексемом *divan* означава се: 1. део покућства ‘диван, софа, кауч’; 2. административно-правни називи ист. ‘министарско веће, државни савет, крунски савет’, ‘суд’, 3. литерални термин ‘сабрани стихови једног песника и збирка песама’ и 4. фиг. ‘скупштина, парламент’ (TSS, YTSS).

Сј. Код А. Шкаљића је забележено да је *диванхана* (*диванана*, *дивхана*) ‘пространо предсобље (ходник) на спрату у старим грађанским кућама (у БиХ)’ (Škaljić 1979). У РМС ова лексема има више фонетских ликова (*дивана*, *диванана*, *диванхана*, *дихвана*, *дихванана*) и два значења: 1. ‘пространа просторија на спрату, у старим босанским кућама, намењена састанцима, договорима и пушењу’ и 2. ‘доксат, трем, затворен дрвеним решеткама’.

За прву компоненту сложенице (*диван*), А. Шкаљић наводи више значења: 1. 'веће, скупштина, савет; царско или везирско веће, државни савет', 3. 'разговор, беседење, реч', 4. 'врста софе', 5. 'зборник или збирка песама' и 6. фраза *сѣаѣи на диван*, па и једно које би се могло сврстати у именице са просторним значењем 2. 'двор, кућа, царски двор, царски престо, двор везира или паше' (Škaljić 1979: 220).

◊ У српским народним говорима забележена су следећа значења: *диванана* 'врста балкона, покривеног чардака са јастуцима и миндерлуцима' (СПГ), 'чардак пред кућом застрвен простирком са јастуцима у околи где се лети седи' (РКМД), *дивана* 'дрвени балкон' (УР), *дивана* 1. 'трем, тераса', 2. 'уздигнутији део трема начињен од дасака, ограђен пердетом' (ТДР), 'простор између соба на спрату' (РГСМ), 'надстрешница изнад куће испод које се лети седи до касно у ноћ и дивани, прича' (LDR).

Мј. У македонском *диванхане* значи 'предсобље, ходник', 'велика пријемна просторија лепог изгледа, на спрату' (Јашар-Настева 2001: 65). Лексема *диван* има два значења: 1. 'диван, канабе' и 2. арх. 'диван, веће, сабор' (РМЈ), при чему је прво значење данас прихваћено посредством српског (Јашар-Настева 2001: 65).

Бј. У бугарском *дивана* значи 'балкон или чардак [= докшат]' (БЕР), а *диван* 1. 'тапиран лежај са наслоном прекривен јастуцима, миндер', 2. ист. 'државни савет у султанској Турској' (БТР).

► [Ф] Турска реч *divanhane* сачувана је у истом гласовном лику у албанском и македонском (*диванхане*), док се у српском језику јавља с етимолошким *x* (*диванхана. дивхана*), са неетимолошким, тј. хиперкорективним (*дихвана, дихванана*), али и без њега (*диванана*). Након губљења *x*, дошло је до хаплоглогије *диван(хан)а*, те у српском и бугарском имамо *дивана*.

► [М] На морфолошком плану ова именица је у наведеним језицима углавном женског рода.

► [С] За значење овог турцизма битне су следеће семантичке компоненте: а) положај просторије 'на спрату', б) величина 'пространа', в) изглед 'лепог изгледа', г) намена: 'место за разговор и већање; намењена састанцима, договорима и пушењу; испод које се лети седи до касно у ноћ и дивани, прича'. Иначе, њоме се именују и други делови куће који су намењени за дочек или пријем гостију 'предсобље, ходник' или за седење и уживање ван затворене просторије 'надстрешница, докшат, трем затворен дрвеним решеткама', 'врста балкона, покривеног чардака са јастуцима и миндерлуцима', 'балкон или чардак [= докшат]'.

► [Д] Гнездо с мотивном речју *диван* (< *divan*), поред наведених јединица с просторним значењем, чине именички првостепени деривати са различитом денотацијом:

(а) *дивана/дихвана* 1. 'разговор', 2. 'диванхана';

(б) са човеком као денотатом, атрибутивног типа: *диванџија* 1. 'онај који суделује, учествује у разговору', 2. 'разговоран човек', 3. *диванџија/диванџега; диванџиница* 'онај/она који/која много прича', 4. *диванџинка* 'она која иде у кратку посету';

(в) именица субјективне оцене: дем. *диванчић*;

(г) придевски дериват: *дивански*;

(д) глаголски дериват: *диваниџи* 'говорити, разговарати; ћаскати' и од њега глаголска именица *дивањење*, дем. *диванкаџи*, и низ глаголских префиксала: *здиваниџи се* покр. 'запричати се', *издиваниџи* 'изрећи, изговорити'; *издиваниџи се* 'диванећи изговорити се', *надиваниџи се* 'издовољити се, наситити се диванећи, напричати се', *ипродиваниџи* 'провести неко време у разговору, поразговарати'; *ипродиваниџи се* 'међусобно се поразговарати', *ипродиваниџи (се)* 'поразговорити се'.

● На основу секундарне реализације турцизам *диванхана* може се довести у синонимну везу с лексемама: *доксај*, *џирем*, *балкон*, *џераса*, *надсџирешница*.

◆ Лексема *диванхана* може се сматрати застарелом у свим наведеним језицима, па и у самом турском.

ДОКСАТ

Доксат као архитектонски елемент градске босанске куће османског периода (Сарајево)

Доксат на кући Петра Добрича у Пожаревцу, заштићене као споменик културе

■ Лексема *доксај* сматра се турцизмом иако то није потврђено (Ђинђић 2013: 19). Етимолози је, пак, доводе у везу са грчком речју *τοξάτων*, која у корену има лексему *τόξον* 'лук' и суфикс *-άτων* од латинског *-ātum* и замену *τ* са *δ* од *δόξα* 'gloria, слава'. Слична семантичка паралела се налази у роман-

ским језицима итал. *gloriétta*, фран. *gloriette*, шпан. *glorieta* ‘павиљон, киоск у парку’ (Skok 1971: 423, БЕР). Забележена је у српском (*доксаи̑*), из којег је прешла у бугарски (*докса*) са значењем ‘балкон’.

◊ У српским народним говорима има слична значења: ‘ходник куће, трем’ (РГОМ), ‘ходник, конк’ (РСГВ), ‘балкон, избочено место на кући, веранда’ (РГТК), ‘тераса’ (ГИК). Дакле, то је примарно ‘тераса наткривена, веранда, или откривена’, затим је то ‘ходник, трем или конк/ганк/гонак’ и најзад ‘балкон’.

► [М] У српском језику је прихваћена без грчког наставка *-ov*, док је у бугарском финално *и̑* отпало будући да је схваћено као члан (БЕР).

► [С] Лексема *доксаи̑* у РМС дефинисана је као ‘избочено место на кући или при кући, балкон’.

► [Д] Лексема *доксаи̑* не индукује деривацију.

• Турцизам *доксаи̑* успоставља синонимну везу с лексемама *диванхана*, *и̑рем*, *балкон*, *и̑тераса*, *надси̑решиница*.

◆ Може се сматрати застарелом у савременом српском језику.

ДОЛМА

■ Лексема *долма* је турцизам (*dolma*), тачније, глаголска именица ‘пуњење’ са опредмећеним значењем ‘надев, јело са надевом’ и примарно је део кулинарске терминологије ‘пуњене паприке, парадајз и сл.’ Осим у јужнословенским језицима, среће се и у албанском *dollma* ‘сарма’ и ‘пуњена паприка’ (ASR) и у грчком, у којем је морфолошки адаптиран облик *ο ντολμάς* синониман са *ο σαρμάς* ‘сарма’, док се формом проширене множине (*οι ντολμάδες*) означавају ‘сармице од винове лозе (без меса)’ (ГСР).

Тј. Лексема *dolma* је глаголска именица од вишезначног глагола *dolmak* 1. ‘напунити се’, 2. ‘навршити се, истећи, протећи (о времену, року)’, 3. фиг. ‘разбеснети се, планути, пасти у ватру’, 4. са тур. дативом ‘испунити се чиме’, која има следећа значења: 1. кул. ‘пуњено јело, али и надев’, 2. арг. ‘обмана, смицалица, намештаљка’, 3. ‘земљани насип’. Она има и функцију трпног

придева, који има два значења: 1. кул. ‘пуњен, надевен, филован’ и 2. ‘засипан, насут, затрпан (земљом, камењем); мелиорисан (о терену, земљишту)’. У речнику, који нам је доступан, забележена су и два деривата: *dolmaci* 1. ‘продавац пуњених јела’, 2. арг. ‘варалица, лупеж, лопужа’ и *dolmalik* ‘погодан за пуњење’ (TSS).

Сј. Лексема *долма* у РМС има примарно значење, које је обележено као покрајинизам 1. а. ‘надев од исецкана меса и пиринча за пуњење поврћа (паприка, тиквица, парадајза и сл.) и јело начињено с таквим надевом; б. ‘врста бундеве за кување; в. бабура паприка’ и секундарно 2. ‘насип’.

◊ У српским народним говорима значење лексеме *долма* је знатно богатије: ‘насип поред реке’ (МР), ‘земљани насип за одбрану од поплаве’ (РСГВ), 1. ‘бедем, насип поред реке’, 2. ‘зимска кратка мушка хаљина, најчешће са крзном’ (ЛИ), ‘кућа са дирецима на темељу од камена и попречним гредама између којих су непечене цигле’ (РГЈС), ‘начин зидања куће са конструкцијом од дрвених греда и летви. Зидови су испуњени блатом, измешаним са сламом и плевом’ (РГЈС), 1. ‘оно што је пуњено, надевено’, 2. тип куће ‘кућа на долму, кућа нешто подигнута, која није сасвим на земљи, кућа на полу спрату’ (РКМД). Слична значења се налазе и у турским народним говорима ‘дрвени зид испуњен непеченом циглом или опеком’ и ‘кућа на долму, са испуњеним приземљем’ (DS).

Мј. Лексема *долма* у македонском језику спада у повртарске термине: 1. ‘врста дугуљасте тикве која се пуни месом и пиринчем’, 2. ‘врста дебелих паприка’, али се користи и у друштвеним играма (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 98).

Бј. У бугарском језику лексема *долма* има у народним говорима више значења: 1. ‘не много дебео преградни зид, зидан на једну циглу’, 2. ‘греда у зиду од греда и блата’, 3. ‘пуњење, насип’, 4. ‘пуњење од ситног камена у зиду’, 5. ‘крупне паприке за пуњење’, 6. ‘јело пуњене паприке’, 7. ‘сарме са лозовим лишћем’ (БЕР).

► [Ф + М] Турцизам *долма* у испитиваним језицима прихваћен је у неизмењеном облику (*dolma*), осим у грчком језику (*ο ντολμάς*), у којем је ова именица мушког рода са наставком *-άς*.

► [С] Примарно значење турског глагола *dolmak* ‘напунити се’ мотивисало је примарна и секундарна значења у испитиваним језицима. Тако у турском језику лексема *dolma* у функцији глаголске именице и трпног придева има два релевантна значења за нашу тему: 1. кул. ‘пуњено јело, али и надев’, 2. ‘земљани насип’, 1. кул. ‘пуњен, надевен, филован’, 2. ‘засипан, насут, затрпан (земљом, камењем), мелиорисан (о терену, земљишту)’. У турском, албанском, грчком, македонском и РМС ова лексема је примарно или једино део кулинарске (и повртарске лексике). Видели смо да она означава 1. ‘пуњено јело’, 2. ‘сам надев од ситног, млевеног меса и пиринча’,

али и 3. ‘поврће које се пуни: тиквице, паприке, лук, парадајз’. У српским и бугарским народним говорима доминирају значења која нису везана за кулинарство (и повртарство), већ за грађевинарство. Њоме се најпре означава: 1. ‘начин зидања куће са конструкцијом од дрвених греда и летви. Зидови су испуњени блатом, измешаним са сламом и плевом’ (РГЈС), 2. одређен тип куће ‘кућа на долму, кућа нешто подигнута, која није сасвим на земљи, кућа на полу спрату’ (РКМД), ‘кућа са дирецима на темељу од камена и попречним гредама између којих су непечене цигле’ (РГЈС), 3. одређен тип зида ‘не много дебео преградни зид, зидан на једну циглу’ (БЕР), као и 4. елементи из којих је начињен: а. ‘греда у зиду од блата и греда’, б. ‘пуњење од ситног камена у зиду’ (БЕР). И за друго значење ‘земљани насип поред реке за одбрану од поплаве, бедем’ релевантна је метафоричка асоцијација заснована на семени ‘испуњавања, набијања неког простора неким одређеним садржајем’ (ТSS, ЛИ, МР, РСГВ).

► [Д] Деривати који припадају гнезду с мотивном речју *долма* углавном су мотивисани њеном примарном реализацијом у појединим језицима, тј. њеном употребом у домену кулинарства и повртарства:

(а) општи и посебни називи поврћа за пуњење: *dolmalik* ‘погодно за пуњење (патлиџан, паприка)’ (ТSS); *долмача* покр. ‘крупна паприка, бабура (за пуњење месом)’;

(б) врсте јела: *долмаџик* (< *dolmacik* дем. од *dolma*) ‘обложени колачићи од исецкане бравље цигерице’, *јаланџи-долма* (< *yalanci dolma* букв. ‘лажна долма’) ‘надев у јапраку (листу од лозе) од пиринча, печен на уљу; назива се лажном долмом јер нема млевеног меса и није печена на маслу’, *согандолма/сагандолма* (< *soğandolma* < *soğan* ‘лук’ и *dolma*) ‘пуњени лук месом и пиринчем’ (Škaljić 1979: 223, 360, 569);

(в) *nomina agentis*: *dolmaci* 1. ‘продавац пуњених јела’ (ТSS);

(г) *nomina attributiva*: *dolmaci* 2. арг. ‘варалица, лупеж, лопужа’ (ТSS);

(д) деноминали: пф. *долмиџи* ‘справљати и наदेвати долму’, пф. *надолмиџи* покр. 1. ‘напунити надевом’; исп. долма (1а). фиг. ‘задовољити кога дајући му што, надавати’ (Ђинђић 2013: 244).

Лексема *долма* мотивисала је и деривате везане за градњу насипа и кућа:

(ђ) *nomina loci*: *долмиџије* ‘мањи насип за одбрану од поплаве’ (РСГВ);

(е) назив одређеног типа куће: *долмара* ‘кућа зидана на долму’ (РГЈС);

(ж) особа која станује негде: *долмар* ‘бедемар, човек који са својом породицом станује на насипу Тисе’ (РСГВ);

(з) релациони придев: *долмашки* ‘који се односи на долму’ (РСГВ);

(и) деноминали: *задолмиџи* ‘подићи долму, насип, загатити’. У значење деривата префиксално-суфиксалног типа, како га одређује М. Ђинђић, преноси се семантички садржај просторног типа заступљен у секундарном

значењу мотиватора ‘насип’ (Ђинђић 2013: 244), Деноминал *долмя* везан је само за градњу куће ‘правити преградни зид’ и ‘правити зид од плетера и малтера’ (БЕР).

(j) Турцизам *долма* има и функцију геотопонима *Долма* (Duran 2017: 76).

● П. Ћосић (2008: 303) лексему *долма* одређује као регионализам и на основу њеног просторног значења сврстава је у синонимни низ, који чине лексеме: *лука*, *док*, *кеј*, *мол*, *силавница*, *усишава*, *лукобран*, *гаји*, *бродиишиџе* ‘пристаниште за скеле’, *моло*, рег. *ѝрисѝан*, рег. *ѝораѝи*, рег. *мул*, рег. *муо*, рег. *ѝориѝ*, рег. *муло*. уп: *насиѝ*, *ѝрисѝаниѝиѝе*, *брана*.

◆ Лексема *долма* као именица типа NL има делимично стабилан статус у лексичком систему српског и бугарског језика.

ДУЋАН

Дућан у Лесковцу

■ Лексема *дућан* је турцизам (*dükkân*) арапског порекла (*dukkân*) (Škaljić 1979: 226). Постоји и мишљење да је лексема из арапског у турски (*dükyan*) доспела посредством персијског (*dük'k'ân*) (Skok 1971: 451–452). Ова лексема се, осим у јужнословенским, јавља и у осталим балканским језицима: цинц. *duchiane*, рум. *dughiană*, грч. *υτοκάκι*. У албанском постоје два фонетска лика ове лексеме *duqan* и *dugajë*, што је могло доћи и преко италијанског *dogana*, у којем је *kk* замењено са *g*. Са том фонемом јавља се и на Космету (*догања/дугања*), а по нашим новијим истраживањима и на југу Србије и у говору Загарача: *догања/дугања* ‘ковачница’, *догањиѝиѝе/дугањиѝиѝе* ‘место где је била догања’ (РГЈС), *догања* ‘продавница’ (РГЗа). Именица *догања* је женског рода као у цин. (*duchiane*) и рум. (*dughiană*) и алб. (*dugajë*). Тај фонетизам западнороманског порекла забележен је у Крешеву (*duganja* ‘ковачница’, *duganjar* ‘ковач’) и у мађарском језику (*dogánya* ‘месара’) (Skok 1971: 451–452).

Тј. У турском језику лексема *dükân* има више значења: 1. ‘дућан, продавница, радња’, 2. ‘радионица, занатска радња’, 3. ‘уред, писарница, канцеларија’, 4. арг. ‘„радња“, коцкарница’. Има и два деривата: *dükânçı* 1. ‘дућанџија, ситан трговац’, 2. ‘власник радионице’ и *dükânçılık* ‘занатска производња, ситна трговина’ (TSS, YTSS).

Сј. У РМС лексема *дућан* је са значењем: ‘место или просторија где се што продаје или израђује, трговачка или занатска радња’. Велик је број деривата, нарочито деминутива: *дућанац*, *дућанић*, *дућанче*, *дућанчић*, деминутива са пејоративним значењем *дућанџиџа*; затим оних у којима је денотат човек: *дућанар*, *дућанџија* 1. ‘трговац у дућану’, 2. ‘господар дућана’, *дућанџиџа* 1. ‘трговкиња у дућану’, 2. ‘господарица дућана’, 3. ‘дућанџијина жена’, али и релционих придева: *дућански*, *дућанџијски*.

◊ Лексема *дућан* се у српским народним говорима јавља као једнозначна: ‘место, просторија где се нешто продаје, трговачка радња’ (ГИК, ЛСЛ, ЛСШ, ЛУЗ, МР, РВГ, РЛГ, РГП, РГСМ, СПГ, УР), али и као двозначна реч ‘трговачка или занатска радња’ (ЛС, РГТК, РЛеГ, РПГ). У неким говорима у вулгарном и шаливом тону именује ‘шлиц’: *Закојчи си дућанџи, да се знае да е зајворен; Зајвори си дућанџи да џи не исјадне мајџоријаџи* (ТДР, РПГ).

Мј. У македонском језику лексемом *дукан* се именује ‘радионица’ или ‘продавница’, а у шали и ‘шлиц’. Забележен је и мањи број деривата: *дуканче*, *дуканџија* ‘власник дућана’ или ‘радник у дућану’, *дуканџиски*, *дукански* (РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима је забележен већи број фонетских варијанти: *дюкян*, *дюгян*, разг. *дюгень*, *дугян*, *дукан*, са два значења: 1. ‘магазин, продавница’, 2. ‘занатска радионица’ (БЕР). У жаргону означава, као и у македонском и српском, ‘шлиц’ (БСР). Забележени су и следећи деривати: *дюкјански*, *дюкјандџија*, *дюкјандџиџа*, *дюкјандџијски* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану дошло је до следећих адаптација. Лабијално *й* је замењено са у скоро у свим језицима, при чему се у бугарском јавља и *ю*. Меко *kjkj* је у срп., мак., буг. и алб. замењено са *ћ*, *ќ*, *кј*, *q*, док у цинц. и грч. остаје *ch*, *κ*. Као што смо горе навели, фонема *z* је западнороманског порекла.

► [М] У испитиваним језицима овај турцизам је углавном мушког, а у цинцарском (*duchiane*) женског и у грчком (то *τουκάκι*) средњег рода. Ако се користи посуђеница из западнороманских језика, она је женског рода.

► [С] Са аспекта семантичке адаптације реализован је процес сужавања значења у односу на вишезначну турску реч *dükân* преузимањем само примарне и прве секундарне реализације турског модела 1. ‘дућан, продавница, радња’, 2. ‘радионица, занатска радња’. Ово друго значење је углавном везано за македонске, бугарске и говоре јужне Србије (РЛеГ, РПГ). У јужнословенским језицима се у шали њоме означава ‘шлиц’ углавном у изразима: *Ојворен џи дућан* или *Закојчи дућан*, *Зајвори си дућан*.

► [Д] Са деривационог аспекта посматрано, лексема *дућан*, као мотиватор, гради следеће деривате:

(а) именице са човеком као денотатом: *дућанар*, *дућанчија* и *дућанџија*, *дуќанџија*, *дюкјанджия* ‘трговац у дућану, господар дућана’; *дућанџијка*, *дюкјанджийка* 1. ‘трговкиња у дућану’, 2. ‘господарица дућана’; 3. ‘дућанџијина жена’. Турски дериват *dükkâncı* је прилагођен у испитиваним језицима на творбеном и делимично на семантичком плану будући да он у том језику првенствено означава ‘ситног трговца’ и ‘власника радионице’;

(б) именице субјективне оцене: деминутиви – *дућанац*, *дућанић*, *дућанчић*, *дућанче*, *дуќанче*; *дућанџијца* са деминутивним и пејоративним обележјем. У овом последњем деривату среће се једно од основних значења лексеме *dükkâncı* у турском језику ‘ситан трговац’, које код С. Сремца поприма пејоративну конотацију: *До њре двадесет година још био је дућанџијца на крају вароши* (РМС);

(в) именица са значењем делатности: *dükkâncılık* ‘занатска производња, ситна трговина’;

(г) релациони и посесивни придеви: *дућански*, *дуќански*, *дюкјански*; *дућанџијин* односно *дућанџијски*, *дюкјанджийски*;

(д) глагол: *задућанијти се* ‘стећи дућан’.

• Турцизам *дућан* је у синонимној релацији са лексемама *радња* и *џродавница*.

♦ Има активну употребу у скоро свим балканским језицима, осим у грчком и бугарском, у којем је у стандарду означен као архаизам.

Ђ

ЂЕР

■ Турцизам *ђер* (< *ger*) можемо довести у семантичку везу са турском речју *geren* 1. ‘глинасто земљиште, иловача’ (ТСС), 2. ‘испуцана, сува земља’ (БЕР).

Сј. У РМС забележене су две лексеме: *ђер*, са значењем ‘врста вапнене, кречњачке земље жуте боје’ и његов дериват хибридног типа *ђеруша* ‘врста земље, ораница’. У народним говорима, поред овог деривата, са значењем ‘пјесковито и неплодно земљиште’ (ГТБ), бележимо и *ђеренка* 1. ‘њива где се појављује слана вода и где је земљиште слано’ и 2. ‘глина; слано земљиште које лижу овце’ (РГЈС). У РСАНУ налазимо и пејоратив *ђерина*.

Поред наведених именица, забележена су и два придева, од којих је један индеклинабилан *ђерен*, а други је са домаћим суфиксом *-љив* – *ђеренљив*. Користе се у околини Врања у значењу ‘који није за пиће’: *Ђерен* вода обично

је млака, има непријатан мирис, те се по нужди пије (РСАНУ). *Беренка* је чест микротопоним (Балиновац, Бараљевац, Копањане, Миланово, Спанчевац), а то је и назив најпознатије чесме у Врању из турског времена (РГЈС).

Мј. У македонском језику лексема *герен* се јавља у различитим фонетским и творбеним варијантама: *герен* ‘слано земљиште’ (Кратово), ‘пашњак’ (К. Паланка), *геренка* ‘слана земља’ (Струмица), *ѓерен* ‘суво тло, слано земљиште’ (Штип, Пробиштип), ‘мочваран крај’ (Куманово, Кочани), ‘сува и неплодна земља’ (Кратово и Галичник), *гирѐн* ‘неплодан предео’ (Кукуш), *ѓеренсак* ‘мочварна земља’ (Радовиш), *ѓеренлија земља* ‘слана земља’ (Река). У јужној и источној Македонији често има функцију топонима: *Герен*, *Герени*, *Герена*, *Геренки*, *Геренки*, *Герење*, *Герења*, *Герено*, *Гереније*, *Геренијо*, *Геренче*, *Геренчина*, *Герен*, *Ђерени*, *Ђеренче* (Видоески 1999: 40, Јашар-Настева 2001: 59).

Бј. У бугарском је забележена лексема *герен* као дијалектизам ‘место које плави вода и након исушивања земљиште остаје испуцано’, али и као микротопоним уз различите творбене варијације: *Герена*, *Геренджик* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану турско меко *ge* се задржало у писању у бугарском (*герен*) и једном делу македонских говора (*герен*, *геренка*, *гирен*), а у другим (*ѓерен*, *ѓеренсак*, *Ђерен*, *Ђерени*, *Ђеренче*), као и у српском (*ђер*, *ђеруша*, *ђеренка*, *ђерина*, *ђерен*, *ђеренљив*), бележи се графемом *ђ/ђ*, с тим што се артикулација знатно разликује. У првом слогу (*герен*) остаје *e* у свим примерима, осим у Кукушу где имамо квалитативну редукцију средњег вокала испред акцента (*гирѐн*).

► [С] За различита значења забележена у овом прегледу заједничка је једна семантичка компонента ‘лоше, неквалитетно, неплодно земљиште’, при чему се, зависно од области, наглашавају његове особине: 1. кречњачко: ‘врста вапнене, кречњачке земље жуте боје’; 2. песковито: ‘пјесковито и неплодно земљиште’ (ГТБ); 3. глинасто: ‘глинасто земљиште, иловача’, ‘глина’ (РГЈС); 4. слано: ‘њива где се појављује слана вода и где је земљиште слано’, ‘слано земљиште које лижу овце’ (РГЈС); 5. суво: ‘испуцана, сува земља’, 6. мочварно: ‘мочварна земља’ ‘место које плави вода и након исушивања земљиште остаје испуцано’. Само у једном случају лексема *ђеруша* означава земљиште које се обрађује, али се не прецизира његов квалитет ‘врста земље, ораница’.

► [Д] Деривати су изведени помоћу домаћих суфикса, како код апелатива (*ђеруша*, *ђерина*, *ђеренка*, *геренка*), тако и код топонима (*Геренки*/*Геренки*, *Герење*, *Геренче*/*Геренче*, *Геренчина*). Код осталих топонима имамо моционе наставке (*Герен*, *Герена*, *Герено*), наставке за множину (*Герени*/*Ђерени*, *Герења* (< *Герен* + *ја*) и члан (*Гереније*, *Геренијо*). Само у једном бугарском топониму и суфикс је турског порекла *Геренджик* (< *Gerencik*).

- Лексема *ђер* нема одговарајући синоним у српском језику.

◆ По анализираној грађи, турцизам *ћер/ћерен* иде од Конавала, преко Бањана, Врања, северног, источног и јужног дела Северне Македоније, па до Пазарцика у Бугарској. С обзиром на велик број топонима, можемо рећи да је овај турцизам био у живој употреби за време Османског царства, а данас је то дијалектизам или реч везана за одређену област.

БЕРДАП

■ Лексема *ћердаџ* је турцизам (*girdap/gerdap*) персијског порекла (*girdāp*). У персијском је она сложеница од придева *gird* ‘округао’ и именице *ab* ‘вода’ (Skok 1971: 479). Овај турцизам се, поред српског, јавља и у румунском језику (*gherdap*) у значењу ‘брзак’ и бугарском *гердаџ* (Skok 1971: 479).

Тј. У турском лексема *girdap* има два значења: 1. ‘ћердап, вир, водени вртлог, речни брзац’ и 2. фиг. ‘провалија, понор, бездан’ (TSS, YTSS).

► [Ф] Турски слог *ge/gi* у српском је перципиран као *ће* (*ћердаџ*), а у бугарском и румунском као *ge/ghe* (*гердаџ*, *gherdap*).

► [С] У РМС има значење ‘брзица, брзак’, а према интерпретацији П. Скока (1971: 479), она припада домену именица с просторним значењем ‘место где је дно реке јако стрмо и јака струја’. Дакле, оба значења се јављају и у турском.

◇ Ова реч, међутим, у дијалекту има обележеје NL на основу реализације ‘вртлог, брзак; опасно мјесто’, а дефиницији је придружен и податак топономастичког типа: ‘дунавска клисура у области Јужних Карпата, између Голупца и Кладова’ (РВГ), те се као такав свакако уклапа у посматрану тематску групу. Т. Дуран га сврстава у групу лимнонима – назива природних и вештачких језера, базена, а њих је знатно мање у односу на друге хидрониме, а најпознатији међу њима је *Ђердаџ*, вештачко језеро настало изградњом бране Ђердап на Дунаву (Duran 2017: 51). У Даници за 1897. годину налази се најранија потврда топонима *Ђердаџ* (Šic 1994: 85).

► [Д] Ова лексема нема значајан деривациони потенцијал, даје само посесивни и релациони придев *ћердајски* ‘који припада ћердапу или се на њега односи’.

• Турцизама *ћердај* у синонимној је вези с лексемама *брзица* и *брзак*, на основу података у РМС, мада у речницима синонима он није регистрован (Lalević 2004, Ћосић 2008).

◆ Ова реч је углавном застарела, а очувана је у српском, бугарском и румунском језику као хидроним.

ЂЕРДЕК

■ Лексема *ћердек* је турцизам (*gerdek*, дијал. *cerdek*) турског (*germek* ‘растегнути, потегнути’) или персијског (*gerdek* дем. од *gerd* ‘чадор’; нперс. *girdek/girdak*) порекла. Може се рећи да је она балкански турцизам будући да се, осим у јужнословенским језицима, јавља и у албанском *gjerdhék* ‘ложница у којој спавају младенци прве брачне ноћи’ (Škaljić 1979: 249, Петровић 2012: 127, ASR).

Тј. У турском језику сама лексема *gerdek* означава 1. ‘брачну собу, ложницу’, 2. ‘свадбену церемонију, испраћање невесте у младожењину кућу’, а у изафетској конструкцији *gerdek gicesi* ‘свадбену ноћ, прву брачну ноћ’ (TSS, YTSS).

Сј. У српском језику лексема *ћердек* има две семантичке реализације: 1. ‘соба, ложница у којој спавају младенци прве брачне ноћи, брачна ложница уопште’, 2. ‘прва брачна ноћ’ (РМС, Škaljić 1979: 249), а у српском говору Призрена само једну ‘ложница’ (СПГ).

◇ Територијална маркираност (ијекавски говори) примарне реализације лексеме *ћердек* у РМС одређује овај турцизам као пасивни лексички елемент

нат, без употребе на ширем српском говорном подручју. Она, међутим, није потврђена ни у дијалекатским речницима српског језика, осим у СПГ.

Мј. У македонском језику лексема *ѓердек* је архаизам и означава ‘брачна постеља’ (РМЈ).

Бј. У бугарским југозападним говорима лексема *гердек* има исто значење као у македонском ‘брачна постеља’ (БЕР).

► [Ф] У српском језику реч је прилагођена заменом $g > ђ$ (*gerdek > ђердек*). М. Адамовић објашњава да се „општеосманско (+ књижевно) g у балканским дијалектима палатализује на почетку слога у g' (Македонија) или чак у $ђ$ (Косово) одакле га српскохрватски језик прихвата својим $ђ$ “ (1973: 234), што је сличан случај и у македонском (*ѓердек*), док у бугарском остаје меко z (*гердек*) будући да је испред вокала предњег реда. У призренском турском говору ова лексема је са иницијалним u (*cerdek*), што би се могло очекивати да тај изговор буде и у српском говору будући да се тамо једначе два пара африката.

► [С] Једино значење турске лексеме *gerdek* ‘брачна соба, ложница’ прихваћено је у српском ‘ложница у којој спавају младенци прве брачне ноћи, брачна ложница уопште’ и албанском ‘ложница у којој спавају младенци прве брачне ноћи’. Из изафетске конструкције *gerdek gicesi* развило се секундарно значење у српском ‘прва брачна ноћ’, које имплицитно подразумева темпоралну компоненту. У македонском и бугарском развило се ново значење ‘брачна постеља’ по принципу метонимије ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ У ТОМ ПРОСТОРУ.

► [Д] Ова лексема не иницира даљу деривацију.

● Синоним јој је лексема *ложница*.

◆ Лексема *ђердек* је застарела и не припада активном лексичком фонду испитиваних језика.

ЂЕРИЗ/ЦЕРИЗ/ЂЕЗИР

■ Лексема *ђериз* је турцизам (*geriz*, дијал. *ceriz*) персијског порекла (нперс. *kārīz* < *gah* ‘трње, сламка’ и императив *riz* од глагола *rihten* ‘просипа-

ти, чинити да отиче') (Skok 1971: 479). Осим у јужнословенским, јавља се и у несловенским балканским језицима: у албанском (*gjeris* 'одводни канал'), цинцарском (*ghiriz*) и грчком (*υκερίτζι/υκίριτζι* 1. 'сливник за нечистоћу, сливни канал, септичка јама', 2. 'блато', 3. мет. 'прљав језик') (Skok 1971: 479, НГРС).

Тј. У турском лексема *geriz* данас има ова значења: 1. 'одводна, канализациона цев', 2. 'септичка јама' (TSS). У турским народним говорима њоме се означава 1. 'канализација' и 2. фиг. 'покварен човек' (DS).

Сј. У српском језику лексема *ђериз/џериз* има следећа значења: 'поточић који тече кроз двориште и испира нужнике' (PMS), 1. 'одводни канал од нужника, бање и сл.' и 2. 'каналисани поток или уопште поточић који протиче кроз авлију или башту' (Škaljić 1979: 249).

◊ У народним српским говорима *ђериз* је 'канал којим отиче вода, махом прљава, помијара' (PKMD), 'канал за одвођење фекалија и нечистоћа' (СПГ), 1. 'одводни канал из дворишта, штале и др.', 2. 'озидана судопера' (PГЈС), *ђезир* 'канал за одводњавање отпадних вода, фекалија' (ППГ).

Мј. У македонском се јавља у неколико фонетских варијанти које одсликавају одређене говоре. Тако је лексема *ѓериз* наведена у РМЈ као архаизам са два значења: 1. 'одводни канал нужника, купатила' и 2. 'каналисан поток којим истиче нечистоћа', док *ѓерис* у Поречју значи 'одводна вода', а *ѓирис* (< *герис*) у Кукушу, само 'вода'. Топоними су недеривирани (*Ђериз*), али и са домаћим суфиксима (*Ђериз-ишије*, *Ђериз-он*) (Видоески 1999: 57).

Бј. И у бугарском је то застарела лексема (*гериз/ѓириз*) 'канал за прљаву воду' са једним дериватом *геризен* (БЕР), као и у осталим балканским језицима, који је уопште не наводе у неким речницима савременог језика.

► [Ф] На ортографском и фонолошком плану турско *ge* се обележава као *ђ/t/gj* или као *z/gh/γk*, с тим што је изговор наведених гласова типичан за сваки језик. И турска дијалекатска варијанта из Призрена *ceriz* има свој фонетски лик *џериз* забележен у PMS. У македонским говорима забележено је обезвучавање финалног консонанта (*ѓерис*, *ѓирис*), као и у албанском (*gjeris*). На северу Грчке, у цинцарском и у македонским и бугарским говорима средњи вокал *e* се испред акцента квалитативно редукује у *и* (*υκίριτζи*, *ghiriz*, *ѓирис*, *ѓириз*) (Кукуш). У говору Пирота се јавила метатеза *ђезир*.

► [М] На морфолошком плану у грчком се она уклопила у именице средњег рода (*υκερίτζи/υκίριτζи*), а у ретким топонимима срећемо члан (*Ђериз-он*).

► [С] Основно значење је 'канал (у новије време цев) којим отиче прљава вода из нужника, купатила, судопере, штале, дворишта и сл.', али и 'каналисани поток или уопште поточић који протиче кроз авлију или башту'. Секундарна значења су 'одводна вода', 'озидана судопера', 'помијара' и 'септичка јама' метонимијским преносом типа ПРОСТОР → САДРЖАЈ КОЈИМ ЈЕ ТАЈ ПРОСТОР ИСПУЊЕН.

► [Д] Турцизам *ђериз* је без деривационог гнезда, осим у топониму (*Ѓериз-ишије*).

• Евентуално се може довести у парцијалну синонимну релацију с лексемом *канал*.

◆ Ова реч је застарела у испитиваним језицима.

ЋУМРУК

Ћумрукана, некадашња царинарница на Косанчићевом венцу у Београду

■ Лексема *ђумрук* је турцизам (*gümruk*) византијског порекла (*κοιμῆρκιον/κοιμῆρκιον*), који у крајњој линији потиче од латинског (*commercium*), што говори да се традиција латинске администрације добро сачувала на Балканском полуострву (Петровић 2012: 130, БЕР). Поред јужнословенских, ова лексема и њени деривати срећу се и у несловенским балканским језицима: алб. *gjumruk*, *xhymruk*, *gjumrukçi*, рум. *giumruc*, цинц. *yimbruche* (Петровић 2012: 130). У турцизме (*gümriikhane*) са месним значењем спада и именица *ђумрук(х)ана* која је састављена од елемената *gümruk* + *hane* (Škaljić 1979: 257).

Тј. У турском језику лексема *gümruk* означава 1. ‘царину, царинску таксу’, 2. ‘државну установу која се бави царинским пословима’, 3. ‘царинарницу’. Наведен је и одређен број деривата: *gümrukçü* 1. ‘цариник, царински службеник’, 2. ‘трговачки посредник, комисионар’, *gümrukçülük* 1. ‘царинска служба’, 2. ‘царинска такса’, *gümrukleme* ‘царињење’, *gümruklemek* ‘царинити’, *gümruklenme* ‘бивање оцарињеним, оцарињеност’, *gümruklemek*

‘бити оцарињен’, *gümrüklü* 1. ‘који је подложен царинској такси’, 2. ‘оцарињен’, *gümrüksüz* 1. ‘који не подлеже царинској такси’, 2. ‘ослобођен царине’, али не и *gümrükhane* (YTSS).

Сј. У српском језику лексема *ђумрук/ђумрук* означава ‘царину; трошарину; таксу за пролаз’, док је *ђумрук(х)ана* ‘царинарница, трошаринска станица’. Наведен је и дериват *ђумрукчија/ђумругчија/ђумругчија* ‘цариник, трошаринац’ (Škaljić 1979: 257). РМС даје већи број деривата: *ђумрук* 1. ‘царина, трошарина, такса, порез’, 2. ‘царинарница, ђумрукана’, 3. ‘царинска служба’, *ђумрукана* ‘царинарница’, *ђумручина* ‘царина’; *ђумругчија/ђумрукчија* ‘цариник, трошаринац’, *ђумругчица* ‘ђумругчијина жена’; *ђумругчијин* ‘који припада ђумругчији’, *ђумрукчијски* ‘који се односи на ђумрукчије’, *ђумручки* ‘који се односи на ђумрук, који убира ђумрук, царину’.

◊ И у српским народним говорима забележене су ове лексеме: *ђумрук* 1. ‘сточни пијац’, 2. ‘царина’, 3. ‘трошарина’, 4. ‘такса за пролаз’; *ђумрукана* 1. ‘царинарница’, 2. ‘трошаринска станица’ (РВГ). У СГП само је лексема *ђумрук* дефинисана 1. ‘царина’, 2. ‘варошка трошарина’, а за друге (*ђумручина*, *ђумрукчиница*, *ђумругчиница*, *ђумрукана*) претпоставља се да вероватно означавају ‘зграду царине’. У РПГ имамо две лексеме: *ђумрукчија* ‘цариник’ и *ђумрукчиница* ‘царинарница’. У РКМД *ђумрук* су 1. ‘разне врсте дажбина које су плаћали продавци робе на пијаци’, али и 2. ‘надлештво где се плаћао ђумрук’.

Мј. У македонском језику следеће лексеме су архаизми: *ђумрук* 1. ‘царина, трошарина’, 2. ‘царинарница’, *ђумрукана* 1. ‘царинарница’, 2. ‘трошаринска станица’, *ђумрукчија* 1. ‘цариник’, 2. ‘трошаринац’ (РМЈ).

Бј. У бугарском лексема *ђумрук* има само једно значење ‘царина, царинска такса’ и од ње је наведен један дериват *ђумрукчија* (БЕР).

► [Ф] Турска реч *gümrük* адаптирана је супституцијом *g* са *ђ* које се бележи у сваком језику посебном графемом: срп. *ђумрук*, *ђумрукана*; мак. *ђумрук*, *ђумрукана*; буг. *ђумрук*; рум. *giuruc*; цинц. *yimbruche*; алб. *gjumruk*. У албанском је у неким говорима дошло до једначења африката *gj* и *xh* (*xhumruk*). У неким нашим говорима дошло је до замене сонаната *p > л* (*ђумрук*, *ђумругчија*). Гласовна вредност турског *ü* задржана је у албанском (*gjumruk*), а у осталим је углавном замењена са *u* и ређе са *i* (цинц. *yimbruche*).

► [М] Како наводи М. Ђинђић, именице које у свом саставу имају суфикс *-ана* углавном представљају готове позајмљенице, мада се и међу њима издвајају и оне које су настале као резултат творбе именица од турских основа и суфикса *-ана*, попут лексеме *ђумрукана* (2013: 129).

► [С] Аутори турско-српског речника лексему *gümrük* дефинишу примарно као 1. ‘царину, царинску таксу’, 2. ‘државну установу која се бави царинским пословима’, а секундарно као 3. ‘царинарницу’, што је слично стању у српском и македонском, у којима се лексемама *ђумрук/ђумрук* у

примарној реализацији означава ‘царина, трошарина (= старији облик пореза на промет); такса, порез’, а у секундарној *nomina loci* ‘царинарница’. Секундарно значење је настало под утицајем метонимије ПОРЕЗ/ТРОШАРИНА → МЕСТО ГДЕ СЕ НАПЛАЋУЈЕ ПОРЕЗ, те тако функционише као синоним са турцизмом *ђумрукана*. Слично је и у РКМД у којем се лексемом *ђумрук* именују 1. ‘разне врсте дажбина које су плаћали продавци робе на пијаци’, али и 2. ‘надлештво где се плаћао ђумрук’. У турском и српском се метонимијски развило још једно значење ‘царинска служба’ по моделу ПРОСТОР → ДЕЛАТНОСТ КОЈА СЕ ОБАВЉА У ТОМ ПРОСТОРУ, што је у турском именовано и посебним дериватом *gümrükçülük*.

У појединим народним говорима творбеним формантима се обележавају различита значења: *ђумрук* 1. ‘царина’, 2. ‘варошка трошарина’, *ђумрукчиница*, *ђумругчиница*, *ђумрукана* ‘зграда царине’ (СПГ). Слично је стање и у говору РВГ: *ђумрук* 1. ‘сточни пијац’, 2. ‘царина’, 3. ‘трошарина’, 4. ‘такса за пролаз’; *ђумрукана* 1. ‘царинарница’, 2. ‘трошаринска станица’ (РВГ). Међутим, лексема *ђумрук* у овом говору својим примарним значењем ‘сточни пијац’ приближава се значењу речи *ђумрукана* будући да се обема именује ‘место реализације неке радње’.

► [Д] Турцизам *ђумрук* има солидан семантичко-деривациони потенцијал. У његовом гнезду су деривати првог и другог степена:

(а) *nomina loci*: *ђумрукхана* ‘царинарница, трошаринска станица’, *ђумрукана* ‘царинарница, трошаринска станица’, *ђумрукчиница*, *ђумрукчиница*, *ђумручина* ‘царина’; *ђумрукчиница*, *ђумругчиница*, *ђумрукана* ‘зграда царине’;

(б) *nomina agentis*: *gümrükçü* ‘цариник, трошаринац’; *ђумрукчија*, *ђумругчија*, *ђумругчија* ‘цариник, трошаринац’; *ђумрукчија*; *ђумрукчија*; *ђумрукчија*;

(в) моционо образовање: *ђумругчица* ‘ђумругчијина жена’;

(г) придеви: *gümrüklü* 1. ‘који је подложен царинској такси’, 2. ‘оцарињен’, *gümrüksüz* 1. ‘који не подлеже царинској такси’, 2. ‘ослобођен царине’, *ђумругчијин* ‘који припада ђумругчији’, *ђумрукчијски* ‘који се односи на ђумрукчије’, *ђумручки* ‘који се односи на ђумрук, који убира ђумрук, царину’;

(д) глаголи и глаголске именице: *gümrükleme* ‘царињење’, *gümrüklemek* ‘царинити’, *gümrüklenme* ‘бивање оцарињеним, оцарињеност’, *gümrüklemek* ‘бити оцарињен’.

• Турцизам *ђумрук* је у синонимној вези с лексемама *царинарница*, *ишошарина* (в. ниже).

♦ Ова реч је у осталим језицима, осим у турском, застарела и потиснута је својим синонимима (срп. мак. *царинарница*, *царина*, буг. *митница*, алб. *doganë*, рум. *vătă*, грч. *τελωνεῖο*).

Е

ЕКСЕРАНА

■ Лексема *ексерана* грађена је од турско-персијских елемената (*ekser-hane*), али она није део турског лексикона, у којем, у народном језику, налазимо само реч *ekser* са значењем ‘гвоздени клин, велики ексер’ (TSS). Порекло лексеме *ексер* и даље остаје нејасно (СПГ, Eren).

Сј. Лексему *ексерана*, али и већи број деривата с основом лексеме *ексер*, налазимо у РСАНУ: *ексерана* ‘одељење у фабрици у коме се производе и држе ексери’, *ексерак*, *ексерац*, *ексерче*, *ексерчић* дем. од ексер, *ексерић* хип. од ексер, *ексерача* ‘завојна, спирална алатка за бушење’, *ексерка* ‘врста крушака’, *ексерџија* ‘мајстор који прави ексер’.

◇ Реч *ексерана* није потврђена у дијалекатској грађи.

Мј. Иначе, мотивна реч *ексер* је забележена и у македонском са дериватима *ексар*, *ексерка* ‘врста крушке’, као и у таутолошко непотпуно сраслом конгломерату ‘*оџи клинциџе оџи ексерџе* истекле крв’ (Јашар-Настева 2001: 44, 171). Термини *џауџолошки* значи да су употребљене домаћа реч и турска позајмљеница, а непотпуно срасли конгломерати да су оне раздвојене запетом или предлогом, што је случај у овом примеру. У савременом језику лексему *ексер* је потиснула реч *клинец* (РМЈ).

Бј. У бугарском је *ексер* забележен као дијалекатска реч, а у стандарду се користи лексема *гвоздей* (БЕР, БТР).

► [Д] Лексема *ексер* је мотиватор већег броја деривата:

(а) *nomina loci*: *ексерана* ‘одељење у фабрици у коме се производе и држе ексери’;

(б) агентивне именице: *ексерџија* ‘мајстор који прави ексер’;

(в) *nomina instrumenti*: *ексерача* ‘завојна, спирална алатка за бушење’;

(г) фитонима: *ексерка* ‘врста крушака’;

(д) деминутива: *ексерак*, *ексерац*, *ексерић*, *ексерче*, *ексерчић*.

● Ова реч нема одговарајући синоним.

◆ Лексема *ексерана* има употребну вредност у савременом српском језику.

ЕЦЗАХАНА

■ Лексема *ецзахана* је турцизам (*eczahane* ‘апотека’) арапског и персијског порекла. Први део ове сложенице је множински облик *āzğā* арапске речи *ğuz* ‘део, комад’, затим у неким варијантама турски суфикс *ci* и персијски формант *hane* (*ецзаџихана*) (Škaljić 199: 262). Лексема је забележена и у албанском језику: *exhzane* (Kaleši 1970: 177), *ezarxhone* ‘апотека’, *azarxhi/ezarxhi* ‘апотекар’ (Skok 1971: 499).

Стара апотека у Панчеву

Тј. Мотивна реч *ecza* има два значења и више деривата: 1. лекарија, фармацеутски материјал', 2. 'хемијски састојци, *eczacı* 'апотекар, фармацеут', *eczacılık* 1. 'апотекарство', 2. 'фармакологија', *eczane, eczahane* 'апотека', *eczalı* 1. 'припремљен са хемикалијама', 2. 'хемијско оружје', *eczasız* 'који је без хемикалија' (YTSS).

Сј. Потврде за испитивани турцизам углавном налазимо код Шкаљића: *еџахана, еџаџихана, еџаџана, хевзеџана* 'апотека', *еџаџија, еџаџија, хевзеџија* 'апотекар, продавац лекова', *еџаџилук, еџаџилук, хевзеџилук* 'апотекарство' (Škaljić 1979: 262). Ову грађу преузима и РСАНУ, коју означава као покрајинизам, али не и РМС.

◊ У српским народним говорима потврђен је хибридни облик *еџаџиница* 'апотека', као и лексема *еџаџија* 'апотекар' (СПГ).

Бј. У бугарском лексема (*ecza* < арап. *āzġā'*) фонетски се адаптирала у *евза/еза* и развила два значења 1. 'саставни део, дрога', 2. 'метак за ватрено оружје'. Из ње су изведена само два деривата, при чему ниједан није именица са просторним значењем: *евзалия* 'пушка' (< *evzalı*) / *евзалијка* (БЕР).

► [Ф] Овај турцизам се среће у више фонетских и творбених варијанти: *еџаџихана* (< *ecza-ci-hane*), *евзаџана* (< *evzacana* < *ecza-c(i)hane*, са дисимилацијом *c : c > v : c*) и *хевзеџана* (< (*h*)*evzecana* < (*h*)*ecza-c(i)hane*), са хиперкорекцијом (*h*), са дисимилацијом *c : c > v : c* и међусловном асимилацијом *e : a > e : e* (Škaljić 1979: 262, Skok 1971: 499). Турска графема *c* је трнслитерована са *џ*.

► [М] Да би се именица уклопила у деκлинацију женског рода, добила је облички наставак *-а*.

► [Д] Забележено је неколико деривата од лексеме *ecza*:

(а) *nomina loci*: тур. *eczane*, *eczahane* ‘апотека’; срп. *еџахана*, *еџаџихана*, *евџаџана*, *хевџеџана* ‘апотека’, *еџаџиница* ‘апотека’;

(б) *nomina agentis*: *eczaci* ‘апотекар, фармацевт’; срп. *еџаџија* (< *eczaci*), *евџаџија*, *хевџеџија* ‘апотекар’; алб. *azarxhi/ezarxhi* ‘апотекар’;

(в) *nomina instrumenti*: *eczali* ‘хемијско оружје’; буг. *евџалија* ‘пушка’ (< *evzali*) / *евџалијка*;

(г) именице са значењем делатности: *eczacılık* 1. ‘апотекарство’, 2. ‘фармакологија’; срп. *еџаџилук* (< *eczacılık*), *евџаџилук*, *хевџеџилук* ‘апотекарство’;

(д) придеви: *eczali* 1. ‘припремљен са хемикалијама’, 2. ‘хемијско оружје’, *eczasiz* ‘који је без хемикалија’ (YTSS).

● Овај турцизам потпуно је потиснут лексемом *апоџека*, као и сви његови деривати.

◆ Турцизам *еџахана* је са статусом архаизма и покрајинизма.

З

ЗИНДАН

■ Лексема *зиндан* је турцизам (*zindan* и дијал. *zindan*) персијског порекла (*zindān*). Осим у јужнословенским језицима, среће се и у алб. гегијски дијалекат *zindan/zandan*, тоскијски *zaldan* и цинц. *zindane* (Skok 1973: 655).

Тј. У савременом турско-српском речнику она је наведена у стандардној форми *zindan* 1. ‘тамница, затвор’, 2. експр. ‘врло мрачно и тмурно место’ и са једним дериватом *zindanci* ‘тамничар, чувар затвора, тамнице’ (YTSS). У народним говорима једно од значења је и ‘облачно, тамно вече у ком се не види месец и звезде’ (DS).

Сј. У РМС лексема *зиндан* је дефинисана синонимом *џамница*, док су у РСАНУ наведена два значења: 1. (каткад плеонастичко) ‘тамница, затвор’,

2. ‘тамна и неудобна просторија’ (Босна и Ускоци). Она је и корен патронима *Зиндовић* (РСАНУ). Код Шкалаџића је то ‘тамница’, а у обичном говору се хладна просторија пореди са зинданом (Škaljić 1979: 654).

◊ У дијалекатским речницима она има два морфолошка лика, али и фигуративна значења: а) *зиндан* 1. ‘затвор’, 2. фиг. ‘хладна, мрачна просторија’ (РГП), б) *зинданија* 1. ‘тамница, затвор’, 2. фиг. ‘врло слаба, неугодна, прљава кућа, руина, бедно станиште, ћумез’ (УР), ‘зиндан, затвор’ (РГП), *зиндан/сџндан* ‘тамница’ (РПГ).

Мј. У македонском је ова лексема и мушког (*зандан*) и женског (*зандана*) рода, који је настао аналогично према именици *џемница* и са извршеном супституцијом $i < a$ према дијалекатском лику ове лексеме у турском језику (*zindan*). Од XVI века, под турском управом, она потискује словенску реч (*џемница*) (Јашар-Настева 2001: 32, 63, 207). Као и у српским народним говорима *зандана* има два значења: 1. ‘затвор, најчешће у подземном простору’ и 2. фиг. ‘мрачна, влажна и хладна просторија’ (РМЈ).

Данас се лексема *зиндан/зандана* може чути у народним песмама (македонским) или употребити са фигуративним значењем у књижевним делима.

Бј. У бугарском језику ова лексема има више фонетских варијанти: *зандана*, *дзандан*. Она даје деривате: *зандандџија* ‘чувар зандана, тамничар’, *зандадџија* ‘тамничар’, али и ‘затвореник’, *зџндандџија* ‘тамничар’; *зандански*, *занданџија*, *зандандџијски* (БЕР). Чињенице да је у бугарском забележен већи број деривата од лексеме *зандан* и да је она у турско време потиснула словенску реч *џамница* говоре да је она у то време била активни део лексикона језика чију смо грађу анализирали. Међутим, она је данас углавном застарела или, као у турском, има и значење ‘затвора’, при чему је примарније архаично значење ‘тамница’.

► [Ф] У испитиваним језицима среће се и стандардни (*zindan*) и дијалекатски (*zindan*) фонетизам. Вокал *и* јавља се: у српском (*зиндан*, *зинданија*), у алб. гег. (*zindan*), а полуглас: у говорима призренско-тимочке области (*сџндан*), у бугарском (*зџндандџија*), у цинц. (*zindane*). Турски полуглас *и* замењен је са *а*: у македонском (*зандан*, *зандана*), бугарском (*зандана*, *дзандан*) и у алб. гегијском (*zandan*) и тоскијском (*zaldan*) дијалекту. У говорима који имају фонему *s/џз* она је заменила изворно *з*: срп. *сџндан*, буг. *дзандан*. У албанском тоскијском дијалекту дошло је до даљинске дисимилације ($n : n > l : n, zaldan$).

► [М] На морфолошком плану уочавамо да се у јужнословенским језицима и њиховим говорима, можда под утицајем синонима *затвор* : *џамница*, јавља и у мушком и женском роду: у српском (*зиндан/зинданија*), у македонском (*зандан/зандана*), у бугарском (*дзандан/зандана*).

► [С] Турцизам је примарно, у турско време, означавао ‘тамницу’ у којој је било хладно и мрачно из чега се развило фигуративно значење ‘хладна, мрачна просторија’ (РГП) или ‘врло слаба, неугодна, прљава кућа, руина, бедно станиште, ћумез’ (УР). У дефиницијама се среће и синоним *зайвор*, али уз напомену да је то ‘затвор, најчешће у подземном простору’. Од XVI века потискује се, у македонском, словенска реч *тѣмница*.

► [Д] Лексема *зиндан* нема богату деривацију. Углавном се јављају деривати којима се именује ‘чувар зандана или тамничар’ (буг. *занданджия/зѣнданджия* ‘чувар зандана, тамничар’, тур. *zindancı*), али и ‘затвореник’ (буг. *зандаджия*), што је пример енантиосемије. Ту је и већи број релационих придева првог и другог степена (буг. *зандански, занданџки; занданджиски*).

• Турцизам *зиндан* је у синонимној вези с лексемама *тѣмница* и *зайвор*, које су је данас у потпуности потиснуле.

◆ Ова реч је са обележјем архаизма или застарелости.

Ј

ЈАЈЛА/ЈАЈЛАК

■ Лексеме *јајла* и *јајлак* су турцизми (*yaula* и *yaulak*) сличног значења. У турском *yaula* је географски термин ‘висораван, плато’, али и ‘летњи пашњак, суват’, што је примарно значење лексеме *yaulak*, којом се још именује ‘бачија, катун, трло’. Ове лексеме имају и своје деривате у турском: *yaulası* ‘сточар који изгони стоку на бачију’, *yaulasılık* ‘бачијање, суватовање’, *yaulakıye* ‘такса за испашу’, *yaulım* нар. ‘пашњак, испаша’ (TSS).

► [С] У РСАНУ забележене су обе лексеме, при чему *јајла* означава ‘пашњак на планинској висоравни, суват’, а *јајлак* има исто то значење, али се њоме именује и ‘летња испаша, паша’, као и ‘бачија’. Код А. Шкаљића *јајлак* је ‘пашњак; паша на планинским висоравнима; бачија’ (1979: 259). Према нашим изворима наведене лексеме су се користиле у БиХ и на Космету. Међутим, могли бисмо закључити да је била позната и у македонским говорима будући да је у том језику забележен индеклинабилни придев *јајлија* који иде са именицом *сирење*, те та синтагма означава ‘мастан, планински сир’ (РМЈ).

► [Д] Лексеме *јајла* и *јајлак*, за разлику од стања у турском, у српском немају својих деривата.

- Њени синоними су лексеме *бачија* и *суваји*.
- ♦ Турцизам *јајлак* је са статусом архаизма.

ЈАЛИЈА/АЛГИЈА

■ Лексема *јалија* је турцизам (*yali*, дијал. *yali*) грчког (нгр. *γιάλι, γιάλό, γιάλος* < *αἰγιαλός/γιαλός*) порекла. Ове грчке лексеме имају слично значење. *Αἰγιαλός* је ‘природни појас копна који окружује море и који се граничи обалском линијом и знаком где стиже јак зимски талас’, а *γιαλός* ‘део копна који се налази дуж мора’ али и ‘плићак’. Грчка лексема *αἰγιαλός* је изведена од две именице (арх. *αἶγες* ‘велики таласи’ + *άλος* ген. од *ἄλις* ‘море’), док је вокал *ι* иза сугласника *γ* добијен из предлошко-падежне конструкције *ἐναἰγιαλός* ‘на обали мора’. Фонетска варијанта *γιαλός* настала је губљењем иницијалног вокала *αι*, што је уобичајена појава и код других лексема, уп. *ἐπάνω* > *πάνω* (Μπαμπινιώτης 2002: 85, 414).

Турцизам *yali* забележен је и у гегијском дијалекту албанског језика *jali/jalli*, а *zall* ‘обала и рибарска пошта’ у Улцињу (Skok 1971: 709–710).

Тј. У турском језику лексема *yali* има два значења: 1. ‘обала, жало (мора, језера)’ и 2. ‘летњиковац, вила на мору’ (TSS).

Сј. Изворна грчка реч (*αιγαλός*) среће се у српском и његовим говорима у различитим фонетским и морфолошким облицима, али и значењима: *ингало* (у Дубровнику као у *инкона*); *игало* 1. ‘морска обала где има пржине = песка’, 2. топоним (Бока, Лопуд); *игалан* (придев), *Игаљанин* (етник), *игалчац* и *игалчић* (деминутив); *жало* (отпао је иницијални вокал, а *г > ж*), 1. ‘исто што игало’, 2. ‘рибарска пошта у Морињу’; *жо*, ген. *жала* (Цавтат, Чилипи) ‘шљунак’; по жаровима, по жалицама на Скадарском блату (*р/л*), Залиња (топоним у о. Бабин Мост); *galatina* < *gelatina* (у Дубровнику очувано старо далматско-романско стање) (Skok 1971: 709–710).

Нас ће посебно занимати значења и ареал турцизам *јалија* у српском и његовим говорима. Њена значења су: ‘бријег крај мора, обала’ (Вук), ‘ширина, празно широко место; пуста необрађена земља, опустеле разграђене куће’ (Космет), 1. ‘пуст (празан простор) уз реку или морску обалу, обала’, 2. ‘повеће празно место на периферији града, ледина, поље’ (Skok 1971: 709–710, Škaljić 1979: 360). У РСАНУ, поред наведених значења, забележено је још једно ‘кућа, зграда на обали’, као и дериват *јалијаш* ‘беспосличар, скитница; деран, мангуп, неваспитан дечак са периферије града’, који наводи и А. Шкаљић.

◊ У српским народним говорима *јалија* је: ‘речна обала, простор поред реке’ (СПГ), ‘обала (уз реку)’ (ГИК), ‘широк и празан простор, чистина, пољана’ (РПГ), ‘ледина’ (РЈеГ), ‘пустиња, ширина’ (ГИК).

У дијалекту је регистрован и облик *ал’ија* са значењем ‘неограђена парцела у коју стока несметано улази’ (ЈПГ) или *алија* ‘ничија земља или шума; имовина за коју су спахије, уз новчану накнаду, издавале тапију селима и појединцима’ (РГТК).

Мј. У македонском језику географски термина *јалија* има два значења: 1. ‘речна обала’, 2. ‘ледина, пашњак’ (Видоески 1999: 67).

► [Ф + М] Турски дијалекатски фонетизам (*yali*) сачувао се у албанском (*jali/jalli*), српском и македонском, при чему је у овим језицима дошло и до морфолошке адаптације (*јалија*). У албанском и српским говорима изложеним утицају овог језика јавило се и меко *л’* (*jali*, *ал’ија*). На ортографском плану у је замењено графемом *ј*.

► [С] На основу наведених података покушаћемо да покажемо како су се из примарног значења грчке лексеме *αιγαλός*, у појединим језицима и њиховим дијалектима, развијала нова. У језику изворнику то је ‘копнени део морске обале до које најдаље допиру зимски таласи’, али и ‘онај њен део који прекрива плитка вода’. Потом на основу семантичке трансформације засноване на односу ДЕО – ЦЕЛИНА долази до значења ‘шљунка’ и ‘песка’, што се може одредити и као метонимијски пренос по моделу ПРОСТОР → МАТЕРИЈА КОЈА ЈЕ ДЕО КОНФИГУРАЦИЈЕ ТОГ ПРОСТОРА. Чињеница да део обале у који ударају таласи нема никаквог растиња утицала је на развијање нових значења ‘ши-

рина, празно широко место; пуста необрађена земља, опустеле разграђене куће'. Затим су следила нова значења: 'оно што се налази на обали – рибарска пошта' и прерастање апелатива у топоним.

И за лексему *јалија* везан је сличан процес семантичких промена. У турском језику лексема *yalı* је двозначна 'обала (мора, језера)' и 'летњиковац, вила на мору', што је пренесено и у српски (РСАНУ). Међутим, подреализација 'празан простор, необрађено, запуштено земљиште' представља аутентично значење у језику примаоцу. У лексикографском погледу, било би упутно ова значења одвојити, тим пре што је подреализација метафоричног типа за разлику од метонимијске секундарне реализације у турском по моделу ПРОСТОР → ОБЈЕКАТ САГРАЂЕН НА ТОМ ПРОСТОРУ.

У српским народним говорима семантичке промене су још богатије. Наиме, примарно значење из турског у неким нашим говорима је задржано, с тим да је то 'речна обала, простор поред реке' будући да немамо море, а ни језеро у том делу наше земље (СПГ). Неки обрађивачи су је дефинисали само апелативом *обала* мислећи на простор уз реку (ГИК). За наредна забележена значења била је релевантна компонента изгледа именованог просторног ентитета: 'широк и празан простор, чистина, пољана' (РПГ), 'пустиња, ширина' (ГИК), 'ледина' (РЛеГ), што је идентично са стањем у македонском.

У дијалекту је регистрован и облик *ал'ија* са значењем 'неограђена парцела у коју стока несметано улази' (ЛГ) или 'ничија земља или шума; имовина за коју су спахије, уз новчану накнаду, издавале тапију селима и појединцима' (РГТК).

► [Д] Лексемом *јалија* индукована је творба атрибутивне именице *јалијаши* покр. 'беспосличар, скитница, неодгојен дечак' посредством метафоре која се заснива на компоненти 'пуст' у значењу 'неотесан, сиров, прост'. Забележена је и као назив (*Јалија*) једног дела Сремске Митровице који се простира уз реку Саву.

● Лексеме *обала*, *баир*, *жало* представљају синониме турцизму *јалија* на основу његове примарне реализације, а на основу секундарног значења ова лексема ступа у синонимну везу с речима *чистина*, *пољана*, *ледина*, *пустиња*, *ширина*.

◆ Турцизам *јалија* припада пасивном лексичком фонду српског и македонског језика.

ЈАРАК

■ *Јарак* је турцизам (*ark/arik/yar/yarık*) који због своје старине и распрострањености вероватно потиче из аварског доба. Већина истраживача овај турцизам доводи у везу са *ark* 'канал за наводњавање, вада, јаз' (Škaljić 1979: 362), док га други везују за лексеме *yar* 'понор, бездан, амбис' и *yarık*

‘расцепљен, разрезан, засечен, напукао’, ‘рез, засек, пукотина, напрслина’, ‘рана у облику танке линије’. Обе су деривати глагола *yarmak* 1. ‘цепати, расцепити; одвајати; распарати’, 2. ‘пробити, проћи кроз’, 3. ‘засећи рану’, при чему је прва (*yar*) из севернотурских, а друга (*yarık*) из јужнотурских језика, док је из османског варијанта *arık* ‘јарак (пун воде), канал’. Фонетском адаптацијом добили смо лексеме *јарак* и *јаруга* (Skok 1971: 757). Значења за наведене лексеме преузета су из TSS.

Сј. У РМС *јарак* има два значења 1. ‘дугачак прокоп, ров, ископан у земљи за одвођење воде’, 2. ‘ров у првој борбеној линији за заштиту војницима при пуцању на непријатеља’, а код А. Шкаљића једно ‘прокоп за одводњавање воде, који може бити уз цесту или њиву’ (Škaljić 1979: 362).

◊ У српским народним говорима потврђена је лексема *јарак* са примарним и секундарним значењем: ‘канал’ (ГИК, РГЗе), ‘мањи канал’ (ГБ), ‘канал, ров, јендек за одвођење воде поред пута’ (РГТК); ‘јендек’ (РСГВ), 1. ‘јендек’, 2. ‘парцела у винограду’ (ЛШ), 1. ‘канал’, 2. ‘мањи део шуме’ (РСГК), као и дериват *јарача* ‘удубљење у земљишту близу водених површина, испуњено муљем, шашом и сл., где живе жабе, ретко рибе’ (РСГК), ‘сплака, у њу западну кола’ (Skok 1971: 757). Забележени су и остали деривати; *јарчић* дем. од *јарак*, *јарчина* аугм. и пеј. од *јарак*, *објарчивајџи* и *јарчијџи* ‘копати јарак око чега’, *јарча* гл. именица (Skok 1971: 757, РСГВ).

Лексема *јарак* се јавља и у функцији топонима *Јарак* (у Срему) и *Бачки Јарак*, као и њен дериват *Јарчина* ‘назив канала који се код Јарка улива у Саву’.

Мј. У македонским народним говорима забележене су скоро све варијанте мотивних речи из турског: *јар* (*yar*) 1. ‘вир, вртлог у реци’, 2. ‘стрма обала’, *арк* (*ark*) ‘вада, јаз’, *јарк* (*yarık*) ‘дубок канал кроз који истиче вода; ров, прокоп’, *јарџк* (*yarık*) ‘провалија, бездан понор’. Од наведених лексема забележени су различити деривати у функцији топонима *Арго*; *Јар Дер*, *Јаровине*, *Јаројџа*, *Јаршијџе* (Видоески 1999: 16, 67).

Бј. И у бугарском имамо различите мотивне речи из турског (*ark* и *yar*): дијал. *арк* ‘воденична вада, вада’, *јар* 1. ‘стрма обала’, 2. ‘провалија’ (БЕР, БТР).

► [Ф] У македонском и бугарском поједине лексеме преузете су у изворном облику *арк* (*ark*) *јар* (*yar*), док је у другима турски вокал *ı* (*yarık*) сачуван (мак. *јарџк*), изгубљен (мак. *јарк*) или замењен са *a* (срп. *јарак*). У македонским говорима долази до соноризације испред члана (*арк* – *аргој*, *арк* – *аргџи*, *арга*, *Арго*).

► [С] У испитиваним језицима и говорима *јарак* је примарно ‘канал кроз који протиче вода за одводњавање или наводњавање’, али и ‘ров у првој борбеној линији за заштиту војницима при пуцању на непријатеља’. Њиме се именују и мање површине кроз које он протиче ‘парцела у винограду’

(ЛШ), ‘мањи део шуме’ (РСГК), што се може објаснити посредством синегдохе ДЕО : ЦЕЛИНА.

► [Д] Турцизам *јарак* има два деривата субјективне оцене *јарчић* и *јарчина*, два, *јарача* и *Јарчина*, који припадају именицама са месним значењем и два деноминала *објарчивајџи* и *јарчијџи* и једну глаголску именицу *јарча* (Skok 1971: 757).

● Лексема *јарак* је део синонимског низа *јендек*, *канал*.

◆ Турцизам *јарак* има стабилан статус у српском, док њени деривати (*објарчивајџи*, *јарчијџи*, *јарча*) нису више у употреби или су део народних говора (*јарача*). Наведене лексеме у македонском су везане за народне говоре.

ЈАРУГА

■ Турцизам *јаруга* се доводи у семантичку везу са дериватима *јар* ‘пор, бездан, амбис’ и *јарик* ‘расцепљен, разрезан, засечен, напукао’, ‘рез, засек, пукотина, напрслина’, ‘рана у облику танке линије’ глагола *јармак* (в. под *јарак*). П. Скок сматра да се завршетак *-ак* у лексеми *јарак* осећао као деминутивни суфикс, те је насупрот њему било аугментативно *-уга* (*јаруга*). Овај турцизам су преузели Румуни *erugă/irugă* ‘Mühlgerinne, олак, јаз, канал којим дотиче вода у воденицу’ и Арбанаси (Задар) *jerug* ‘поток’ (Skok 1971: 757).

Сј. У РСМ лексема *јаруга* није означена као турцизам, а наведена су два значења 1. ‘дубоко, уско и дугачко удубљење са стрмим странама на површини земље, провалија, увала’, 2. покр. ‘јарак којим вода протиче, јаз’. Она је мотиватор следећих деривата: *јаругасиј/јаружасиј* ‘који је пун јаруга, који је као јаруга’, *јаружало/јаружило/јаружар* ‘строј, машина за чишћење лука, канала и река од муља и наноса, багер; брод уређен за такво чишћење’, *јаружара/јаружина* аугм. и пеј. од јаруга, *јаружица* дем. од јаруга, *јаружијџи* ‘чистити јаружилом, вадити муљ, багеровати; копати јарак ради отицања воде’.

◇ У српским народним говорима лексема *јаруга* је засведочена следећим значењима: ‘мања текућа вода у долини, речица, бинца’ (ЛГ, РСМ), ‘провалија, урвина, стрмина са високим обалама’ (РСГК), ‘удолуна, кланац’ (ГИК), ‘крашко удубљење стрмих страна које су обрасле трњем, купином или неким другим густим растињем (ГТБ)’, ‘уско, дубоко и дугачко удубљење, усек у земљи’ (РСГВ). Забележен је и дериват *јарушка* 1. дем. од јаруга, мала јаруга, јаружица, 2. ‘увала, блага удолина на равном земљишту’ (ТДР).

Мј. У македонском језику лексема *јаруга* ‘улегнуће у земљи, јама, провалија’ није део стандардног лексикона, али се јавља у народним говорицима и у функцији топонима: *Јаруга*, *Јаругије* (Видоески 1999: 67).

► [Ф] Турски корен *yar* фонетски је очуван у српском и македонском, док је у албанском (*jerug*) и румунском (*erugă/irugă*) дошло до замене вокала.

► [С] Из дефиниција видимо да су релевантне различите семантичке компоненте: 1. изглед: а) ‘дубоко, уско и дугачко удубљење са стрмим странама на површини земље, провалија’, б) ‘увала, блага удолина на равном земљишту’, 2. присуство воде: а) ‘јарак којим вода протиче, јаз’, ‘мања текућа вода у долини, речица, бинца’.

► [Д] Лексема *јаруга* мотивисала је одређен број деривата:

(а) *nomina instrumenti*: *јаружало/јаружило/јаружар* ‘строј, машина за чишћење лука, канала и река од муља и наноса, багер; брод уређен за такво чишћење’;

(б) именице субјективне оцене: *јаружара/јаружина* аугм. и пеј. од *јаруга*, *јаружица* дем. од *јаруга*, *јарушка* 1. дем. од *јаруга*, мала *јаруга*, *јаружица*, 2. ‘увала, блага удолина на равном земљишту’;

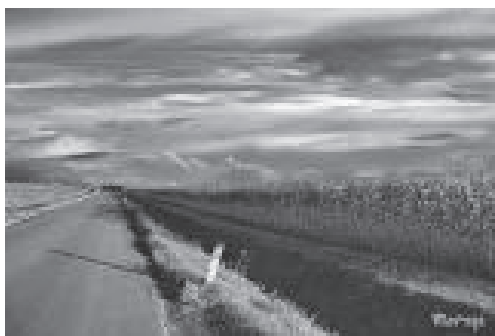
(в) квалификативне придеве: *јаругасӣ/јаружасӣ* ‘који је пун *јаруга*, који је као *јаруга*’;

(г) деноминал: *јаружиӣ* ‘чистити *јаружилом*, вадити муљ, багеровати; копати *јарак* ради отицања воде’.

● Лексема *јарак* је део два синонимска низа, зависно од изгледа (*удубљење*, *улегнуће*; *провалија*, *урвина*; *удолина*, *кланац*, *усек*) и тога да ли има воде (*јарак*, *јаз*, *речица*, *бинца*).

◆ Лексема *јаруга* у српском има стабилан статус, док се у македонском јавља само у дијалектима.

ЈЕНДЕК/(Х)ЕНДЕК

■ Лексема *(х)ендек* је турцизам (*hendek*) који је из арапског (*ḥandāq*) а преко персијског (*hāndāk/kende*) ушао у турски, а потом и у балканске језике: алб. *hendek* ‘јама, ров’, рум. *hindichi* ‘шанац, опкоп, ров’, нгр. *χαντάκι* ‘ров, канал’. Он припада војној терминологији будући да означава ‘јарак, јаругу,

ров, шанац око вароши, тврђава или њива ради спречавања пролаза' (Skok 1971: 664, PMP, ASR).

Тј. У турском језику лексема *hendek* означава 'јарак, шанац, ров' и нема деривата (TSS).

Сј. У РСМ *јендек* је покрајинизам дефинисан као 'јарак, ров' и са два деривата *јендечина* и *јендечић*. Код Шкаљића (1979: 327) *хендек/ендек/јендек* је 'опкоп, ров ископан око зидина утврђеног града; дубоки и широки јарак укопан око нечега ради спречавања приступа'.

◊ У српским народним говорима забележене су различите фонетске варијанте са углавном сличним значењем: *јендек* 'јарак, канал' (ГБ), 'јарак, канал крај пута, ров' (РГМ, ЛСШ, ЛС, ЛШ, ЛИ, ЛЛ, ЛПК, ЛГл, ЛПК, РГТК, МР, ГИК, РГТК), 'дугачак ископан канал, ров којим вода отиче, у Срему је то обично између пута и тротоара' (РСГВ), 'ендек; јарак, шанац, ров, јаз, прокоп' (РВГ), 'прокоп, канал' (РГЗа), 'јарак, ров, јаруга; канал који је често и граница између два имања' (РГЗе), 'удубљење настало одроњавањем земље, може бити различите величине и облика (ЛЗ); *ендек* 'јарак, канал' (РГП, ГБ), 'јарак поред пута као и на другим местима за одводњавање' (РГТК), 'ров, јаруга, шанац, јендек' (ГИК), 'прокоп, канал' (РГЗа); *андак* 'неприступачан терен, недођија, провалија' (РГОМ), 'ров' (РЛеГ).

Мј. У македонском језику овај турцизам има различите фонетске ликове *ендек* 1. 'ров, јама, рупа, јарак', 2. 'поток' и *андак* 'јама, рупа; шанац', *хандак* 'дубок ров' и *андџк*. У различитим облицима се јавља и као топоним: *Ендек, Ендеко, Ендецине, Енденчиња; Андако, Андакоџи* (Видоески 1999: 16, 58, 168).

Бј. У бугарском језику *хендек* је 'ископ, ров, јама' (БТР).

► [Ф] На фонетском плану разлике се огледају у чувању фонеме *x* и супституцији вокала. У свим језицима се среће *x*: срп., буг. *хендек*, мак. *хандак*, алб. *hendek*, рум. *hindichi*, нгр. *χαντάκι*. У српским и македонским говорима се оно губи (*ендек, андак, андџк*), а само у српским се замењује са *j* (*јендек*). Вокал *e* који се јавља у турском сачуван је: у срп. *јендек/хендек/ендек*, мак. *ендек*, буг. *хендек* и алб. *hendek*. У неким говорима је дошло до његове замене са *a*: срп. *андак*, грч. *χαντάκι*, мак. *хандак/андак*, при чему је у мак. у другом слогу дошло до његове редукције (*андџк*). У румунском је пак замењено са *u* (*hindichi*).

► [М] У грчком и румунском овај турцизам је средњег рода (*χαντάκι, hindichi*).

► [С] Из наведених дефиниција можемо издвојити неколико семантичких компоненти: 1. начин настанка: а) ископан, прокопан, б) настао одроњавањем земље; 2. положај: а) око зидина утврђеног града, око вароши, тврђава или њива, б) поред пута као и на другим местима, в) између два имања, 3. намена: а) ради спречавања пролаза, б) за одводњавање, в) као

граница између два имања, 4. величина: а) може бити различите величине и облика нарочито када настаје одроњавањем, б) дубок и широк када спречава приступ, в) дугачак када служи одводњавању.

Ендек када настане одроњавањем, може да означава и ‘неприступачан терен, недођију, провалију’ на основу асоцијација које су засноване на компоненти ‘изгледа’.

► [Д] Овај турцизам даје само речи субјективне оцене као своје деривате – аугментатив и пејоратив *јендечина* и деминутив *јендечић*.

• Турцизам *јендек* припада синонимном низу који чине лексеме: *јама, руја; канал, јарак; јаз, јаруга; њрокој, ров, шанац*.

♦ Турцизам *јендек* има стабилан статус у српском, али и у другим језицима.

К

КАВЕЗ

■ Реч *кавез* је турцизам (*kafes*) персијског (*qafes*) и арапског (*qafas*) порекла. П. Скок наводи да припада занатској терминологији, док је према њеним осталим значењима можемо сврстати и у *nomina loci* (Škaljić 1979: 380). Овај турцизам, осим у јужнословенским језицима, потврђен је у несловенским балканским језицима: у румунском *cafás/căfas/cafaz* ‘балкон црквеног хора’, цинцарском *căfasă/căfase* 1. ‘кавез’, 2. ‘решетка, сито; ограда или врата са железним шипкама; мрежа’, албанском *kafaz/kafas* ‘Gitterwerk am Fenster’, али и ‘кавез’, новогрчком *καφάσι* 1. ‘дрвени или пластични сандук у којем се чува или преноси воће и поврће’, 2. ‘дрвена решетка на прозорима муслиманских кућа да пролазници не би гледали укућане, углавном жене’ (Skok 1972: 68, РМР, АСР, АНЕГ).

Тј. У турском језику лексема *kafes* има више значења: 1. ‘кавез’, 2. ‘решетка, мрежа’, 3. арг. ‘бувара, затвор’ и три деривата: *kafesçi* 1. ‘израђивач или продавац кавеза’, 2. арг. ‘лупеж, пробисвет’, *kafesli* ‘с решетком, с мрежом; решеткаст, мрежаст’, *kafeslemek* арг. ‘преварити, обманути’, *kafesleme* ‘обмањивање, варање’, *kafesçilik* ‘израда или продаја кавеза’ (YTSS).

Сј. У РМС *кавез* има следећа значења: 1. ‘кућица за птице којој су стране од дрвених или металних решетки’, 2. ‘јаким гвозденим решеткама ограђен простор у коме се држе крволочне животиње’, 3. ‘соба у старих муслиманских кућа, затворена дрвеним решеткама на прозорима да се не би видела женска лица у соби’, 4. фиг. ‘строго контролисан простор у коме се ко креће и живи’, и један дериват *кавезић*. У муслиманској средини јављају се различите фонетске варијанте (*кафез/кавез/кафаз*) и три значења: 1. ‘крлетка’, 2. ‘дрвене решетке на прозорима у старинским кућама (мушепци)’, 3. ‘соба са дрвеним решеткама на прозорима’, при чему само *кафаз* означава ‘карирано платно’. Ту је и већи број деривата: *кафезлија/кафазлија* 1. ‘особа која живи у кафезодаји, тј. у соби са дрвеним решеткама на прозорима’, 2. ‘део одеће који је од карираног платна’, *кафазли/кафезли* 1. ‘кариран’, 2. ‘са дрвеним решеткама на прозорима’, 3. ‘затворен, настањен у соби са дрвеним решеткама’, *кафез/кафаз-одаја* ‘соба са дрвеним решеткама’ (Škaljić 1979: 379–380).

◊ Овај турцизам у дијалекатском материјалу има неколико фонетских ликова, као и неколико значења: *кавез* ‘смештај за птице’ (РГСМ), ‘мрежом или решеткама затворен простор’ (РСГВ), *кавез/Кавез* ‘крлетка’, ‘надимак’ (РГЈС), 1. ‘крлетка’, 2. ‘дрвене решетке којима су некад биле преграђене православне цркве у Призрену и тако подељене на „мушку“ и „женску“ цркву’ (СПГ), ‘направа у облику чешља која се ставља на косу под правим углом како би обарала стрнину са класом на једну страну’ (РПГ); *кафес* 1. ‘кавез’, 2. ‘решетка на прозорима од куће цамије, цркве да се споља не види унутра’ (РКМД), *гавез* ‘дрвена кућица за голубове, кавез’ (ЛИ).

Мј. У македонском језику се јављају две фонетске варијанте: *кафес/кавез* у значењу ‘кавез’ (Јашар-Настева 2001: 36, РМЈ).

Бј. У бугарском језику се јављају две фонетске варијанте: *каваз* 1. ‘кавез за птице’, 2. ‘голубарник’, *кафез* 1. ‘крлетка’, 2. ‘сандук за поврће и плодове’, 3. арх. ‘решетка на прозору’, 4. тајни језик ‘део виолине’. Забележено је и неколико деривата: дем. *кафезец, кафезче*; придеви: *кафезен, кафезлија* 1. ‘решеткаст’, 2. ‘који личи на кавез’, као и један патроним *Кафезчиев* (БЕР).

► [Ф] Иницијални сугласник *к* није очуван. Јавља се једино у једном српском говору у Румунији *гавез* (ЛИ). У иницијалном слогу свугде је очувано *а*, осим у једном делу говора у румунском (*сăfas*) и у цинцарском (*сăfasă/сăfase*) где је дошло до његове редукције. У свим језицима и говорима чува се *ф*, осим у јужнословенским где је оно замењено гласом иманентнијим њиховом фонетском систему (срп. *кавез, гавез*, мак. *кавез*, буг. *каваз*). У дру-

гом слогу вокал *e* је очуван у јужнословенским језицима (срп. *кафез*, *кавез*, *гавез*; мак. *кафес*, *кавез*; буг. *кафез*) у којима се спорадично јавља и *a* (срп. *кафаз*; буг. *каваз*), као што је случај у свим несловенским језицима (рум. *cafás/căfas/cafaz*, цинц. *căfasă/căfase*, алб. *kafaz/kafas*, грч. *καφάσι*).

► [М] У свим језицима овај турцизам се завршава на нулту морфему, а у цинцарском на *-ă/-e* (*căfasă/căfase*) и у грчком на *-ι* (*καφάσι*), те је тако у првом случају то именица женског рода, а у другом средњег.

► [С] На основу дефиниција можемо закључити да је овим турцизмом најпре именована 'дрвена решетка или мрежа' која је: а) стављана на прозоре муслиманских кућа, џамија и цркава (скоро сви језици), б) њоме су одвајали мушки од женског дела у цркви (срп.), в) ограђивали балкон у цркви (рум.), г) затварали просторије за осуђенике. Том решетком су се правиле: а) странице крлетки за птице (већина језика) или кавеза за звери (срп.), б) сандуци за чување и транспорт воћа и поврћа (грч. буг.). Дакле, по принципу синегдохе ДЕО → ЦЕЛИНА добили смо значења: 'соба са дрвеним решеткама на прозорима, кафез-одаја' (срп.), 'балкон у цркви' (рум.), 'крлетка' (већина језика), 'голубарник' (срп.), 'затвор, буvara' (тур.). За већину наведених значења релевантна је и семема 'строго контролисан простор у коме се ко креће и живи', што се односи: а) на жене у кафез одајама, у цркви, б) на затворенике у затвору, в) на хор на балкону, г) на птице и звери у кавезу, а наведена значења су настала на основу метафоричне асоцијације подстакнуте издвојеном компонентом.

С обзиром на изглед, тј. на вертикалне линије решетке *кавезом* је именован и предмет сличан чешљу који се стављао на косу како би падао бољи откос (срп.). По истом принципу је, у тајном језику, именован и део виолине (буг.). Када су уз вертикалне линије биле и хоризонталне, онда је лексемом *кафез* именовано 'карирано платно' (срп.).

► [Д] Лексема *кавез*, нарочито у муслиманским срединама, има одређен број деривата:

- (а) *nomina agentis*: *kafesçi* 'израђивач или продавац кавеза';
- (б) *nomina attributiva*: *kafesçi* арг. 'лупеж, пробисвет', *кафезлија/кафазлија* 'особа која живи у кафез-одаји, тј. у соби са дрвеним решеткама на прозорима';
- (в) са предметним значењем 'део одеће који је од карираног платна';
- (г) са значењем просторије: *кафаз-одаја* 'соба са дрвеним решеткама';
- (д) именице субјективне оцене: *кавезић*, *кафезец*, *кафезце*;
- (ђ) квалификативни придеви: *kafesli* 'с решетком, с мрежом; решеткаст, мрежаст', *кафазли/кафезли*: а) 'кариран', б) 'са дрвеним решеткама на прозорима', *кафезлија* а) 'решеткаст', 'који личи на кавез'; 'затворен, настањен у соби са дрвеним решеткама';
- (е) релациони придев: *кафезен*;

(ж) деноминал: *kafeslemek* арг. ‘преварити, обманути’;

(з) девербативне именице: *kafesleme* ‘обмањивање, varaње’, *kafesçilik* ‘израда или продаја кавеза’.

● Лексеме *кавез*, *кафез* и *крлејка*, која је ређе у употреби, успостављају синонимну везу на основу значења ‘покретна кућица од различитог материјала у којој се држе и негују птице и којој су стране од жице или од решетака’ (Lalević 2004: 279), док је П. Ћосић доводи у везу са лексемом *затвор* у значењу ‘зграда, установа у којој се налази ухапшеник’ и *кавез*, који може попримити и овакво значење метафоризацијом (2008: 202), као и са лексемом *гајба* на основу реализације ‘решеткасти сандук за преношење воћа, пића или живине’ (2008: 117).

◆ Турцизам *кавез* има стабилно место у лексикону испитиваних језика.

КАДИЛУК

Абу Зајид пред кадијом маратским, 1334. година

■ Лексема *кадилук* је турцизам (*kadılık*) састављен из арапског корена *kadī* < *qādī(n)* парт. акт. од *qaḍā* (*qḍy*) ‘судити’ и турског суфикса *-lık* (Škaljić 1979: 378–379). У консултованим речницима наводи се мотивна реч *кадија*, али не и *кадилук*: алб. *kadi*, рум. *cadiu*, *cati*, *catiluche* (ASR, РМР, Skok 1972: 13).

Тј. У турском језику примарно значење лексеме *kadılık* је ‘звање, достојанство кадије’, а секундарно ‘судско подручје кадије, део санџака, срез’ (YTSS).

Сј. У речнику РМС забележена је лексема *кадилук* 1. ‘управна јединица, подручје једног кадије’, 2. ‘кадијско звање’, као и деривати мотивисани именицом *кадија* ‘шеријатски судија’, *кадијиница/кадиница* ‘кадијина жена’, *кадинац* ‘кадијин службеник’, *кадијин/кадџин* ‘који припада кадији’, *кадијински/кадијски* ‘који се односи на кадије’.

◊ У народним говорима потврђене су следеће фонетске варијанте: *кадилџк* ‘административна јединица под влашћу једног кадије’ (СПГ) и *кадилук* ‘кадијско звање; надлежно подручје кадије’ (РВГ).

Мј. У РМЈ је наведена мотивна реч *кадија* и релациони придев *кадијски* (РМЈ), док код О. Јашар-Настеве (2001: 20, 83, 179, 208), поред лексема *кадија*, *кадишица* ‘жена кадије’, налазимо и *кадилак/кадилук*, уз констатацију да се њена фреквенција увећава од XVII века.

Бј. У бугарским народним говорима још је богатији инвентар деривата од лексеме *кадия* арх 1. ‘мухамедански судија’ и 2. ‘један од чланова машкарске дружине, учесник карневала’, *кадиџче* ‘млад судија’, *кадиџка/кадишица* ‘кадијина жена’, *кадиџка* ‘назив биљке *Tagetes erecta*’, *кадиев*, дијал. *кади(џ)ов* ‘који припада кадији’, *кадиџски/кадиџки* ‘који се односи на кадију’, *кадиџница* дијал. арх. ‘судница’, *кадиџство*, *кадилџк/кадџџк/каделџк/кадевлџк* дијал. арх. 1. ‘служба кадије’, 2. ‘судска област кадије’ и већи број топонима и патронима (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на адаптацију турског вокала *ı* у претпоследњем и последњем слогу (*kadılık*). У претпоследњем се углавном јавља *и* (срп. *кадилук/кадилџк*, мак. *кадилак/кадилук*, буг. *кадилџк*), ретко *е* (*каделџк/кадевлџк*) и сачуван полуглас *џ* (*кадџџк*). У финалном слогу полуглас је сачуван доследно у бугарском (*кадилџк/кадџџк/каделџк/кадевлџк*) и у призренско-тимочкој дијалекатској области (*кадилџк*), док је у осталим српским говорима и северним македонским дао у (*кадилук*), а у централним македонским и *а* (*кадилак*) (Јашар-Настева 2001: 179). У неким бугарским говорима дошло је до уметања *в* (*кадевлџк*).

► [М] Лексеме у којима се остварује примарно просторно значење и секундарно апстрактно (част, достојанство, звање) или су прихваћене у готовом облику уз наведену фонолошку адаптацију или су то „изведенице од турске (углавном именичке) основе и суфикса *-лук*, које као такве не постоје у турском књижевном језику, односно које представљају резултат наших творбених процеса: *башалук* (← тур. *başa*) достојанство баше; владавина, моћ баше; подручје, посед којим баша управља; *беглербеглук* (← тур. *beylerbey*) ист. турска област или покрајина којом је управљао беглербег“ (Ђинђић 2013: 124).

► [С] На семантичком плану видимо да се оба значења лексеме *кадилук* (1. ‘кадијско звање, положај кадије’, 2. ‘управна јединица, подручје једног

кадије’), у различитим језицима и говорима, могу појављивати у функцији примарног или секундарног значења.

► [Д] Гнезду с мотивном речју *кадија* (< *kadi*) припадају граматички деривати:

(а) моциони облици: срп. *кадијиница* и *кадиница*, буг. *кадийка* и *кадишца*, мак. *кадишца* ‘жена кадије’;

(б) агентивна именица: срп. *кадинац* ‘кадијин службеник’, буг. *кадия* арх 1. ‘мухамедански судија’ и 2. ‘један од чланова машкарске дружине, учесник карневала’;

(в) именица субјективне оцене: буг. *кадийче* ‘млад судија’;

(г) *potina loci*: арх. буг. дијал. *кадилџк/кадџџк/каделџк/кадевлџк* и призренско-тимочка дијалекатска област *кадилџк*, срп. и северни мак. говори *кадилук*, централни мак. говори *кадилак* ‘судска област кадије’; *кадийница* дијал. арх. ‘судница’;

(д) именице са значењем службе: буг. *кадилџк/кадџџк/каделџк/кадевлџк*, *кадийство* ‘служба кадије’;

(ђ) фитоним: *кадийка* ‘назив биљке *Tagetes erecta*’;

(е) посесивни придеви: *кадијин*, *кадџин*; *кадиев*, дијал. *кади(й)ов*;

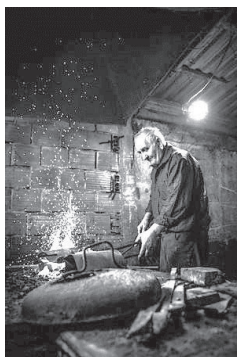
(ж) релациони придеви: срп. *кадијински* и *кадински*, мак. *кадијски*, буг. *кадийски* и *кадиџки*;

(з) префиксално-суфиксални глагол: *закадијајати се* ‘постати кадија’.

● Одговарајући синоним у српском језику је лексема *срез*.

◆ Турцизам *кадилук* у испитиваним језицима има статус историцизма или архаизма.

КАЗАНЛУК

■ За порекло турске лексеме *kazan/kazgan* постоји више тумачења. Једно до њих је да је преузета из персијског (*hāzġān*) (Škaljić 1979: 403–404). Друго, да је од турског глаголског корена *kaz-/kas-* ‘рити, резати, копати’ и су-

фикса *-an* или да је, пак, посуђеница из древних семитских језика (Петровић 2012: 166, Skok 1972: 69). Мотивна реч *казан*, поред јужнословенских, јавља се и у несловенским балканским језицима: рум. *căzan, căzănărie* 1. заст. 'просторија са казаном', 2. заст. 'казан за ракију', *căzănel* 'казанче, котлић' (РМР), алб. *kazan, gazan* 1. 'казан', 2. 'котао', *kazanxhi* 1. 'казанџија', 2. 'котлар' (ASR), грч. *καζάνι* 1. 'казан', 2. 'котао', *καζανιά* 'количина која стаје у један казан, запремина казана', *καζαντάκι* 'казанчић', *καζανιάζω* 1. 'ставити нешто у котао', 2. фиг. 'зарадити', *καζαντζής* 1. 'казанџија', 2. 'котлар', *καζαντζω* 'зарадити, стећи, обогатити се', *καζάντι(ο), каζάντια, каζάντισμα* 'зарада, добит' (ГСР).

Тј. У савременом турском од лексеме *kazan* 1. 'казан, котао', 2. 'парни котао', забележена су два деривата *kazançı* 1. 'казанџија, котлар', 2. 'ложач', *kazançılık* 'казанџилук, котларски занат' (YTSS), као и већи број семантички везаних за глагол *kazanmak* 1. 'зарадити', 2. 'стећи', 3. 'постићи циљ', 4. 'постати власник нечега', 5. 'задесити, снаћи' и др. Веза између мотивне речи и деривираних глагола је доста непрозирна.

Сј. У српском је од лексеме *казан* 'велики бакарни котао који има са стране ручке за ношење' забележен велики број деривата: *казанџија* 'занатлија који прави казане и друго бакарно посуђе', *казанџилук* 1. 'казанџијски занат', 2. 'место где се налазе казанџијске радње', 3. топоним *Казанџилук* 'део сарајевске чаршије где се налазе казанџијске радње', један део Сремске Митровице (из грађе ЖБ), *казанџиница* 'казанџијска радионица', *казаница* 'просторија у којој се налази казан', *казанлук* 'просторија у којој се налази казан', *казаница* 'део или количина ракије што се даје ономе који посуди, позајми казан за печење ракије', *казански* 'који се односи на казане', *казанџијин* 'који припада казанџији', *казанче* 'дем. од казан', *казанчина* 'аугм. од казан' (Škaljić 1979: 403–404, РМС).

◇ У српским народним говорима с просторним значењем потврђене су следеће лексеме: а) *казанџиница* 'казанџијска радња' (СПГ); б) *казанџиница* 'просторија у којој се налази казан' (ЛШ), *казњаница* 'место где се поставља казан за печење ракије' (ЛД), *казаница* 'просторија у којој се налази казан и остала опрема потребна за печење ракије' (РГТК), 'зграда где се пече и чува ракија' (РКМД), 'просторија у којој се налази казан за печење ракије' (РГЈС), *казана* 'ракиџиница, место где се пече ракија' (РСГВ), *казарница* 'ракиџиница' (РСГВ), 1. 'просторија у којој се држи казан за печење ракије', 2. фиг. 'нос пун слине' (ГИК).

Мј. У македонском налазимо сличне деривате: *казан* 1. 'дубок бакарни суд за прање, кување и сл.', 2. 'суд за печење ракије', *казанарница/казарница/казаница* 'просторија у коју је смештен казан за печење ракије', *казанџије* аугм. од казан, *казанче* дем. од казан, *казанџиче* дем. од казанџија,

казанџиски ‘казанџијски’, *казанџистиво* ‘казанџијство’, *казанџија* ‘казанџија’, *казанџилница* ‘казанџијска радња’ (РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима лексема *казан* има више значења и богата је дериватима: 1. ‘велики котао’, 2. ‘суд за печење ракије или ружиног уља’, 3. ‘јама у којој производе дрвени угал’, *казанец*, *казанче*; *казанице*; *казанка* 1. ‘ракијски казан’, 2. ‘зграда где се пече ракија’, *казаница* ‘просторија покривена сламом’, *казарница* ‘просторија за печење ракије’, *казанит* ‘велики бакарни суд за воду’, *казандџијник* 1. ‘казанџијина радионица’, *казанџилница* ‘просторија где се пече ракија’, *казандџијски* ‘казанџијски’, *казандџилџк*, *казандџијство* ‘занат и занимање казанџије’, *казандџија* 1. ‘котлар, мајстор казана’, 2. ‘власник казана за печење ракије’, *казандџијка* ‘власница казана за печење ракије’, *казандџијче*; патроними: *Казански*, *Казандџиев*, *Казандџијски*; топоними: *Казанџт*, *Казанет*, *Казаня*, *Казанчета* и итд. (БЕР).

► [Ф] У Димитровграду и у румунском дошло је до редукције вокала *a* у *ь* (*казьница*) и у *ă* (*săzănărie*).

► [М] Лексема *казанлук* је изведеница од турске именичке основе и суфикса *-лук*, која као таква не постоји у турском књижевном језику, односно она представља резултат наших творбених процеса: *казанлук* (← тур. *kazan*) → *казаница* (Ђинђић 2013: 124). Наведени творбени процес је управо потврђен у нашој грађи, у којој су присутни следећи суфикси: *казан-а/казана*, *казан-ица*, *казан-ар-ница*, *каз-ар-ница*, *săzăn-ărie*; *казан-џи-лук*, *казан-џи-н-ица* (сегмент *-н-* може бити од присвојног придева *казанџијин*), мак. *казан-џи-л-ница* (према моделу *работил-ница*, *учил-ница*).

► [С] У навођењу *nomina loci* видели смо, с обзиром на денотате, да их можемо поделити у три основне групе. Логичким следом ствари, прво су биле радње, радионице где су се производили казани за спремање хране, за прање и за печење ракије: *казанџиница* (СПГ), *казанџилница* (РМЈ). Затим је апелативом *казанџилук* именован део већег насељног места у којем су биле сконцентрисане ове радње, а потом је он прерастао у топоним *Казанџилук*. Након производње казана, појединци су их куповали и смештали у посебне просторије у којима се пекла ракија (али и чувала): *казана* (РСГВ), *казаница* (РГТК, ГИК, РКМД, РМЈ), *казьница* (ЛД), *казарница* (РСГВ – В. Средиште, РМЈ), *казанарница* (РМЈ), *казанџиница* (ЛШ), *казанџилница* ‘просторија где се пече ракија’ (БЕР), *казанлук* (РМС), *săzănărie* (РМР). По принципу метонимије ПРЕДМЕТ → ПРОСТОРИЈА У КОЈОЈ ЈЕ СМЕШТЕН, истом лексемом је именован и предмет и просторија у којој се он налази: *săzănărie* 1. заст. ‘просторија са казаном’, 2. заст. ‘казан за ракију’ (РМР).

► [Д] Лексема *казан* је продуктиван мотиватор у свим испитиваним језицима пошто је некада била у веома живој употреби. Мотивисала је творбу:

(а) именица са човеком као денотатом: тур. *kazançı* 1. ‘казанџија, котлар’; 2. ‘ложач’, срп. и мак. *казанџија*, грч. *καζαντζής*, буг. *казандџија* 1. ‘котлар, мајстор казана’, 2. ‘власник казана за печење ракије’, *казандџијка* ‘власница казана за печење ракије’ (БТР); алб. *kazanxhi* 1. ‘казанџија’, 2. ‘котлар’ (ASR); грч. *καζαντζής* 1. ‘казанџија’, 2. ‘котлар’;

(б) именица са значењем делатности ‘казанџијски занат’: тур. *kazançılık*, срп. *казанџилук*, *казанџилџк*, *казанџијсџиво*, буг. *казанџилџк*, буг. *казандџијство*, мак. *казанџисџиво*;

(в) именица са значењем количине: *казанија* ‘део или количина ракије што се даје ономе који посуди, позајми казан за печење ракије’, *καζανιά* ‘запремина једног казана, количина коју може да садржи’;

(г) именица са значењем места: 1. ‘место где се налазе казанџијске радње’: *казанџилук* (РМС); *Казанџилук* (Срајево, Призрен, Сремска Митровица), 2. ‘казанџијска радионица’ *казанџиница* (СПГ), *казанџилница* (РМЈ), *казандџијник* ‘казанџијина радионица’ (БЕР), 3. ‘просторија у коју је смештен казан за печење ракије’, *казанлук* (РМС), *казана* (РСГВ), *казанка* ‘зграда где се пече ракија’ (БЕР), *казаница* (РГЈС, РГТК, ГИК, РМС, РМЈ), *казъница* (ЈД), *казарница* (РСГВ – В. Средиште, РМЈ, БЕР), *казанарница* (РМЈ), *казанџиница* (ЛШ), *сăzănărie* (РМР);

(д) именица са значењем предмета: *казаница* ‘велики бакрени котао’ (РГЈС), *казанка* ‘ракијски казан’ (БЕР), *казаниџ* ‘велики бакарни суд за воду’ (БЕР), *сăzănărie* заст. ‘казан за ракију’ (РМР);

(ђ) именице са субјективном оценом – деминутиви: мак. *казанџиче* од казанџија, срп. и мак. *казанче*, *казаниче* (РГЈС), буг. *казанец*, *казанче* (БЕР), грч. *καζάνακι* ‘казанчић’, *сăzănel* ‘казанче, котлић’ (РМР), буг. *казандџијче*; и аугментативи: срп. *казанчина*, мак. *казаниџџе*, буг. *казаниџе*, грч. *καζάνα* ‘казанчина’;

(е) придева: срп. *казански*, *казанџин*, мак. *казанџиски*, буг. *казандџијски*;

(ж) глагола: *καζανιάζω* 1. ‘ставити нешто у котао’, 2. фиг. ‘зарадити’, *καζαντζίζω* ‘зарадити, стећи, обогатити се’, *καζάντι(ο)*, *καζάντια*, *καζάντισμα* ‘зарада, добит’ (ГСП), *kazanmak* 1. ‘зарадити’, 2. ‘стећи’, 3. ‘постићи циљ’, 4. ‘постати власник нечега’, 5. ‘задесити, снаћи’ и др. (YTSS); *казанисаџ* ‘добијати, зарадити’ (РКМД).

● Лексема *казанлук* у значењу ‘место где се пече ракија’ може се довести су синонимну везу с лексемом *ракиџиница*.

◆ У испитиваним језицима различит је статус мотивне речи *казан* и њених деривата. Мотиватор има стабилан статус и припада активном фонду, док се деривати могу одредити као архаизми с обзиром на то да се променио и начин живота. Међутим, нека фигуративна значења су део активног фонда: *καζανιάζω* 1. ‘ставити нешто у котао’, 2. фиг. ‘зарадити’, *καζαντζίζω* ‘зарадити,

стећи, обогатити се', *καζάντι(ο)*, *καζάντια*, *καζάντισμα* 'зарада, добит' (ГСР), *kazanmak* 1. 'зарадити', 2. 'стећи', 3. 'постићи циљ', 4. 'постати власник нечега', 5. 'задесити, снаћи' и др. (YTSS).

КАЛДРМА

■ Лексема *калдрма* је турцизам (*kaldırım*) турског порекла. П. Скок га одређује као глаголски апстрактом на *-im* и везује га за глагол *kaldırmak* 'подизати, вући' и корен *kal* 'набујати' (Skok 1972: 20). И други етимолози га доводе у везу са овим глаголом (в. Петровић 2012: 169). Међутим, неки лингвисти турску лексему *kaldırım* доводе у етимолошку везу и са грчким речима *καλός δρόμος* 'добар пут' (Škaljić 1979: 387, Duran 2017: 18). *Калдрма* је балкански турцизам који припада области урбанистике. Поред јужнословенских језика јавља се и у румунском *caldarîm*, у цинцарском *căldărîm*, *căldărîmgiu*, албанском *kalldram/kalldrëm* 'Strassenpflaster' (Skok 1972: 20, БЕР) и грчком *καλντερίμι/καλντιρίμι* 'узан пут прекривен неправилним облицима камена или плоча' (ΛΝΕΓ).

Тј. У турском језику лексема *kaldırım* има два значења: 1. 'калдрма', 2. 'тротоар' и неколико деривата: *kaldırımçı* 1. 'калдрмар', 2. арго 'преварант, џепарош', *kaldırımçılık* 1. 'калдрмарски занат', 2. арго 'џепарење, опељешивање', *kaldırımlı* 'калдрмисан', *kaldırımsız* 'који је без калдрме' (YTSS).

Сј. У РСМ лексема *калдрма* је дефинисана као 'пут направљен од камена, поплочан каменом; плочник на томе путу', а наведени су следећи деривати: *калдрмар/калдрмџија* 'онај који прави калдрме', *калдрмарина/калдрмина/калдрмија* 'дажбина за употребу калдрме', *калдрмисаји/калдрмији* 'прекрити пут каменом', *калдрмисање/калдрмљење*. А. Шкаљић дефиницији додаје још једну компоненту 'каменом поплочан пут или авлија'. Наведен је

и знатан број деривата: *калдрмџија/калдрмеџија* ‘онај који прави калдрму’, *калдрмија* ‘врста општинског намета у већим градовима на довоз робе у град, путарина’, *калдрмисаџи/калдрмиџи* ‘постављати калдрму’ (Škaljić 1979: 387).

◊ У српским народним говорима потврђене су две фонетске варијанте овог турцизма, као и неки деривати: *калдрма* ‘пут покривен камењем, од поређаних камених облутака извађених из реке и од камене коцке’ (РГТК), *Калдрма* ‘потес у Доњем Жапском’ (РГЈС), ‘каменом поплочан пут’ (СПГ), ‘пут, друм каменом поплочан’, *Калдрма* ‘пут и потес на друму Вучитрн–Приштина’ (РКМД), *калдрума* (РСГВ – Каћ и Суботица); дем. *калдрмица* (РКМД), *калдрмџија* ‘мајстор који гради калдрму’ (СПГ), *калдрмџилџ* ‘калдрмџијски занат’ (СПГ).

Мј. У македонском језику су иста значења, а слични су и деривати: *калдрма*, *калдрмџија*, *калдрмиса/калдрмисува*, *калдрмисување* (РМЈ). Ове лексеме су и данас део разговорног језика (Јашар-Настева 2001: 61).

Бј. У бугарском језику ова лексема има више фонетских ликова: *калдъръм*, *калдръм*, *калдърм*, *калдърма*, *калдрама* ‘груб камени улични или дворишни горњи слој (пута)’ и неколико деривата: *калдъръмен*, *калдъръмлия* ‘покривен калдрмом’ (БЕР).

► [Ф] У фонетској адаптацији турског полугласа *ı* (*kaldırım*) постоје различите реализације: а) његово губљење у претпоследњем слогу и вокализација у *a* или чување полугласа *ë*: алб. *kalldram/kalldrëm*, б) редукција вокала *a* и чување различитих нијанси полугласа *ă/î*: цинц. *căldărîm*; в) јављање *a* у претпоследњем слогу и чување полугласа *î*: рум. *caldarîm*, г) чување полугласа у македонским и бугарским говорима: *калдъръм*, *калдъръм*, д) чување само у једном од слогова, а без вокализације у преосталом: буг. *калдръм*, *калдърм*, *калдърма*, њ) јављање вокала *e* у претпоследњем слогу, а *u* у финалном (*калвтерџи*) или, пак, у оба слога *u* (*калвтиџи*), е) губљење полугласа у оба слога: срп. *калдрма*, ж) губљење полугласа у претпоследњем и јављање аналошког *u* у последњем: срп. *калдрума* (према *друм*), з) јављање *a* у финалном слогу: буг. *калдрама*. Треба рећи да се једино у српском и у македонском турско *kaldırım* дало вокално *p* (*калдрма*) (Јашар-Настева 2001: 191). Дакле, из наведених адаптација видимо да су се у језицима и говорима са полугласом они могли очувати или изгубити у једном од слогова. У осталим случајевима дошло је до њихових губљења и стварања вокалног *p* или до замене вокалима *e*, *u*, *a*, *y*.

► [М] У српском и македонском овај турцизам добија моциони наставак *-a* (*калдрма*), с тим да се у народним говорима може срести и без њега (*калдъръм*). У бугарском је, пак, моциони наставак ређи и јавља се у народним говорима (*калдърма*, *калдрама*). У грчком је он са моционим наставком за средњи род *-i* (*калвтерџи-и/калвтиџи-и*).

► [С] Обе предложене етимологије имају смисла на семантичком плану. Пут поплочан неправилним облицима камена је ‘уздигнут’ и у то време је то био ‘добар пут’. Калдрмисати се могао и тротоар, али и двориште. Истом лексемом је именован и сам слој камена, али и пут и тротоар. Ова значења су се развила под утицајем синеглохе типа ДЕО ЦЕЛИНЕ, али не искључује утицај метонимије по моделу МАТЕРИЈАЛ → ОБЈЕКАТ САГРАЂЕН ОД ТОГ МАТЕРИЈАЛА.

► [Д] Турцизам *калдрма* као мотивна реч формира гнездо, које обухвата следеће деривате:

(а) агентивне именице: *kaldırmacı* ‘калдрмар’, срп. *калдрмар* и *калдрмиџа* ‘онај који прави калдрме’, мак. *калдрмиџа*, цинц. *căldărîmgiu*;

(б) именице са значењем новчане надокнаде: *калдрмарина*, покр. *калдрмија* и *калдрмина* ‘дажбина за употребу калдрме’;

(в) именице са значењем заната: *kaldırmıcılık* ‘калдрмарски занат’, *калдрмишљк* ‘калдрмијски занат’ (СПГ);

(г) именице субјективне оцене: *калдрмица*;

(д) описне придеве са квалитативном компонентом: *kaldırmılı* ‘калдрмисан’, *kaldırmısız* ‘који је без калдрме’; буг. *калдъръмен*, *калдъръмлия* ‘прекривен калдрмом’;

(ђ) глаголе: у истом значењу пф. и импф. *калдрмисаџи* ‘поставити, постављати калдрму, поплоча(ва)ти каменом пут, улицу и сл.’ (> гл. им. *калдрмисање*), пф. и импф. *калдрмиџи* (> гл. им. *калдрмење*) и њихови префиксали: пф. *џокалдрмисаџи* и пф. *џокалдрмиџи* ‘поставити калдрму, поплочати камењем’, пф. *укалдрмисаџи* и пф. *укалдрмиџи* ‘уградити, ставити у калдрму’, мак. *калдрмиса/калдрмисува*, *калдрмисување*.

Гнезду припада и топоним „*Калдрмићи*, назив једног локалитета у Крупњу. Јавља се и у деонимизираним облику *Калдрма* као назив једног локалитета у Златиборском округу“ (Dugan 2017: 118), потеса у Доњем Жапском’ (РГЈС), пута и потеса на друму Вучитрн–Приштина’ (РКМД).

● Лексема *калдрма*, као назив за специфичну врсту пута, нема потпуно одговарајући семантички еквивалент у српском језику. М. Лалевић је доводи у синонимну везу с лексемом *џлочник* (2004: 277).

◆ С обзиром на специфичну денотацију, овај турцизам није у потпуности застарео у испитиваним језицима, а у неким су његови деривати ушли и у арго: тур. *kaldırmacı* ‘преварант, џепарош’, *kaldırmıcılık* ‘џепарење, опељешивање’.

КАЛЕ

■ Лексема *кале* је турцизам (*kale*) арапског порекла (*qal’a*), у којем је означавао ‘тврђаву, утврђење, замак’ (БЕР).

Пиротска тврђава Кале

Калемегдан

Тј. У турском језику лексема *kale* има више значења, а њоме су мотивисани различити деривати: 1. ист. ‘тврђава, утврђење’, 2. ‘топ, кула (у шаху)’, 3. фиг. ‘ослонац, упориште’, 4. спорт ‘гол’; *kalebent* заст. ‘заточеник у тврђави’, *kalebentlik* ‘заточеништво’, *kaleci* спорт ‘голман’, *kalecilik* спорт ‘голманска позиција’ (YTSS).

Сј. Турцизам *кале* није регистрован у РМС, а у РСАНУ је дефинисан као ‘утврђење, тврђава, град’ – Турци зову кале – град, но под именом кале узимају и сва најмња средовећна утврђења (Поп. Ср. 1, 358).

◊ Овај турцизам је заступљен у српским народним говорима у две морфолошке варијанте и са једним дериватом: *кале* ‘утврђење, тврђава’ (РПГ), ‘град, тврђава’ (СПГ), али и као ‘мање узвишење, брдо’ (ЈД), 1. ‘утврђење, обично на неком узвишењу’, 2. ‘суви камени зид, најчешће као ограда’ (ТДР), ‘зидине некадашње тврђаве’ (РПГ), *каљаја* ‘тврђава, град’, али и део Призрена (СПГ), 1. ‘град, тврђава’, 2. ‘у Вучитрну две зграде од камена, свакако грађевине турског порекла’, 3. ‘име потеса код села Грабовца (о. Прилужје)’ (РКМД); *каљајски* (СПГ).

Мј. У македонском језику реч *кале* је дефинисана као ‘тврђава, град’ а наведена је и као микротопоним *Кале* ‘тврђава у Скопљу’ (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 62).

Бј. У бугарском језику лексема *кале/каля* је обележена као дијалекатска и застарела ‘тврђава, утврђење’ са једним дериватом *каленце*. На многим местима у земљи се користи као микротопоним (БЕР).

► [Ф + М] У свим језицима финални вокал *e* добро се чува, једино у бугарским и албанским говорима се може срести његова замена са *я* (*каля*) односно са *a* (*kala*), као што је, нпр., тур. *kule* у јужнословенским језицима дало *кула*. Вероватно посредством албанског у Призрену и Вучитрну је забележена лексема *каљаја*, која се и морфолошки уклопила у именице женског рода (СПГ, РКМД).

► [С] Примарно значење лексеме *кале/каљаја* ‘тврђава, утврђење’ маркирано је као историцизам, али су се у турском развила и нова значења

метафоричног типа: 2. ‘топ, кула (у шаху)’, 3. фиг. ‘ослонац, упориште’, 4. спорт ‘гол’; као и у српским говорима: ‘мање узвишење, брдо’ (ЛД), ‘зидине некадашње тврђаве’ (РПГ), ‘суви камени зид, најчешће као ограда’ (ТДР), значења настала под утицајем синегдохе, али и ‘у Вучитрну две зграде од камена, свакако грађевине турског порекла’ (РКМД), које изгледом подсећају на кулу.

Како наводи Т. Дуран, „кале су важни средњовековни споменици у Србији. Апелатив *кале* бележимо у називима локалитета *Марино Кале*, *Бреговина Кале* и *Марково Кале*“ (Duran 2017: 23). У саставу је назива великог београдског парка *Калемегдан* (< *kale meydan*) на узвишици изнад ушћа Саве у Дунав, који је изграђен на остацима старе келтске, касније римске и турске тврђаве. *Кале* је део Призрена као и назив тврђаве у Скопљу. Ова лексема у функцији топонима је честа и у Бугарској. И морфолошка варијанта *Каљаја* у области Прилужје има функцију микропонима.

► [Д] Лексема *кале* има више деривата у турском, али не и у јужнословенским језицима:

(а) именице са човеком као денотатом: *kalebent* заст. ‘заточеник у тврђави’, *kaleci* спорт ‘голман’;

(б) именице са апстрактним значењем: *kalebentlik* ‘заточеништво’, *kalecilik* спорт ‘голманска позиција’;

(в) именице субјективне оцене: буг. *каленце*;

(г) релациони придев: *каљајски*.

● Лексеме *уџврђење* и *џврђава* су синоними турцизму *кале*.

◆ Овај турцизам је застарео у испитиваним језицима, док је у турском проширио поље употребе 2. ‘топ, кула (у шаху)’, 3. фиг. ‘ослонац, упориште’, 4. спорт ‘гол’.

КАНАРА

■ Лексема *канара* је турцизам (*kanara*, арх. *kinnâre*) арапског порекла (*qunnâre/qinnârâ*) (Škaljić 1979: 391, БЕР). Поред јужнословенских језика, ова лексема је забележена: у рум. *canara* ‘пашњак за дебљање старих оваца’, у цинц. *čānārā* ‘мало стадо овнова одређених за клање и који пасу крај села’ и алб. *kanare* ‘место за убијање, кланица’ (Skok 1972: 31, БЕР).

Тј. У турском језику лексема *kanara* ‘кланица’ је означена као застареола и место ње се користи реч *kesimevi* ‘кућа клања, кланица’ (YTSS).

Сј. У српском *канара* означава ‘кланицу’ и ‘месару’ и од ње имамо само један дериват *канарски* (Skok 1972: 31, Škaljić 1979: 391).

◇ У дијалекатским речницима нисмо је пронашли, што значи да је веома давно изашла из живог говора.

Мј. У македонском лексема није забележена са овим значењем.

Бј. У бугарском језику лексема *канара* је дефинисана као ‘кланица’ (БЕР).

► [Ф] У наведеним језицима је прихваћена у неизмењеном облику, осим у цинцарском у којем је дошло до редукције вокала *a* (*сănră*).

► [С] У свим испитиваним језицима лексема *канара* има значње ‘кланице’, осим у румунском, у којем *canara* означава ‘пашњак за дебљање старих оваца’, а у цинцарском је *sănră* ‘мало стадо овнова одређених за клање и који пасу крај села’. Дакле, у њима она означава место (близу села) на којем се припрема, гоји, стока за клање, али и само стадо овнова одређено за клање. Ове се релизације могу сматрати метонимијским, будући да постоји изражена логична веза између именованог објекта, његове намене (за клање стокe) и простора на коме се гаји стока, али и сама стока.

► [Д] Овај турцизам не индукује даљу деривацију.

● Турцизам *канара* је у синонимној вези с лексемама *кланица*; *месара*, *месарница*; *kesimevi*.

◆ Ова реч је са статусом архаизма у испитиваним језицима.

КАРАУЛА

■ Лексема *караула* је турцизам (*karavul/karaul* < *karakol*) турског порекла. П. Скок наводи две могуће етимологије ове сложенице из домена војне терминологије. По првој, она се састоји из придева *kara* и именице *koll/gol* ‘војска’, а по другој, од корена *kar* ‘око, видети’, као што је у речи *карађоз* (< *kar* + *göz* ‘гледам’). Лексема се сматра балканским турцизмом будући да се, поред јужнословенских, јавља и у несловенским балканским језицима: у румунском *caraul*, *caraulă*, 1. ‘стража, караула’, 2. ‘стражар’, *caraulaş* рег. ‘стражар’, у цинцарском *sărăulă*, *sărăule*, у албанском *karullë* ‘караула’, *karull* > *karull*, *karoll* ‘стража, стражарење’ и грчком *καραούλι* 1. ‘караула,

утврђена стражарница на узвишењу’, 2. ‘стражарење, стража код карауле’ (Skok 1972: 50, БЕР, РМР, АСР, ГСР).

Тј. У турском језику лексема *karakol* има два значења, при чему ово друго спада у историцизме: 1. ‘полицијска станица’, 2. ‘патрола, стража’. Такође има и један дериват *karakolluk* ‘привођење’ (YTSS). У ранијим речницима наведена је и архаична лексема *karakolhane* у значењу 1. ‘полицијска станица’, 2. ‘караула’, а код А. Шкаљића и фонетска варијанта *karavulhane* (TSS, Škaljić 1979: 397).

Сј. У РМС лексема *караула* има два значења и један дериват: 1. ‘кула на државној граници у којој граничари чувају стражу, стражарница, стражара крај мостова, тунела’, 2. ‘неудобна, напуштена, у рушевном стању кућа’, *караулићи* ‘чувати стражу’. П. Скок наводи више фонетских варијанти са различитим значењима, као и одређен број топонима: *караула* (Космет), *калаура* (црногорска народна песма), *караул*, *каравула* (народна песма) ‘стражарница’, *каракол* (Космет) ‘ноћна стража’; *Караула* (Босна, Лика), *Каравла* (Србија), *Караулишије* (Србија), *Калаура* (Лика) (Skok 1972: 50). Код А. Шкаљића *караула* је дефинисана као ‘стражарница, полицијска станица, војна погранична станица’.

◇ Турцизам *караула* забележен је и у српским дијалектима са значењем: ‘војна зграда на државној граници’ (РГСМ), ‘погранична стражарница; стражара, кула; војнапогранична станица, утврђење’ (РВГ), ‘стражарница на граници, крај моста, поред пута’ (РСГВ), ‘зграда у којој је смештена чета војске или жандара одређених за чување јавне безбедности’ (РКМД).

Мј. У македонском језику лексема *караул* означава ‘стражу’, што је архаично, а *караула* ‘караулу, стражару’ (РМЈ).

Бј. У бугарском језику овај турцизам има две фонетске варијанте, два значења и више деривата: *караул* 1. ‘наоружана заштита, стражар’, 2. ‘стражарско место’, *каравул* заст. ‘зграда граничне страже’; *караулен* ‘који се односи на караулу’, *караулница*, *караулка* ‘стражарска кућица’, гл. *карауля* ‘испуњавати стражарску службу, стојати на стражарском месту; пазити, чувати’, *караулџија* ‘стражар’. Забележен је и одређен број микропонима: *Караула*, *Караулницата*, *Караулицето*, *Караул-каја* (< тур. *кауа* ‘камен, стена’ (БЕР)).

► [Ф] У већини језика је сачувана вокалска секвенца *ау* (тур. *karaul*, мак., буг. *караул*, срп., мак. *караула*, рум. *caraul*, *caraulă*, алб. *karaulë*, *karaul*, грч. *карао̀̀ли*), ретко је хијат разрешен уметањем *в* (тур. *karavul*, буг. *каравул*, срп. *каравула*), девокализацијом *у* (срп. *Каравла*) или губљењем *а* (алб. *karull*). У цинцарском је дошло до редукције вокала *а* (*cārăulă*, *cărăule*), а у неким говорима Црне Горе и Лике до метатезе (*калаура*, *Калаура*). На Космету (*каракол*) и у албанском (*karoll*) сачувани су у потпуности или делимично елементи турске сложенице (*karakol*).

Петроварадинска стражарница

► [М] На морфолошком плану ова именица може бити на нулту морфему (срп. *караул*, *каракол*, буг. *каравул*, *караул*, алб. *karauil*, рум. *caraul*,) или има моционии наставак женског рода (срп. *караула*, *калаура*, *каравула*, алб. *karaulle*, рум. *caraulă*, цинц. *cărăulă*, *cărăule*,) или средњег рода (*караоули*). У македонском је род имао дистинктивну улогу на семантичком плану јер *караул* означава ‘стражу’, што је архаично, а *караула* ‘караулу, стражару’.

► [С] На основу дефиниција видимо да овај турцизам првенствено означава 1. ‘објекат у којем се налазила стража’, али и 2. ‘саму стражу и стражарење’, а у турском и ‘патролу’. Прво значење се развило из сложеница (тур. *karavulhane*, *karakolhane*) или изафетске конструкције (*karakol hanesi*) у којима је испуштен последњи формант *hane* (< перс. *hāne*) имао основно значење ‘кућа’ (Skok 1972: 50). ‘Објекат у којем се налазила стража’ именован је одговарајућим синонимима: *кула*, *сџиражара*, *сџиражарница*, (војна) *полицејска сџаница*, *зграда граничне сџраже*, *ујврђење*. У српском језику долази до ширења значења. Турцизам *караула* има и секундарну реализацију ‘неудобна, напуштена, у рушевном стању кућа’ која је настала под утицајем метафоричне асоцијације засноване на изгледу (скупен и неуслован простор за живот) именованог ентитета у примарној реализацији. Поред наведених објеката том лексемом је именовано и ‘стражарско место’ које може бити: на узвишењу; на граници, крај моста, поред тунела и пута. Друго значење ‘стража и стражарење’ дало је и дериват *караулићи* ‘чувати стражу’.

► [Д] На плану деривације лексема *караула* даје следеће јединице:

(а) именице са значењем простора: *karakolhane* 1. ‘полицијска ста-

ница', 2. 'караула', *karavulhane*; *караулићина* 'мјесто гдје је некада била караула' (РГП), *караулица* 'караула', *караулка* 'стражарска кућица';

(б) именице са човеком као денотатом 'стражар': рум. рег. *caraulaş*, буг. *караулджия*;

(в) релациони придев: буг. *караулен* 'који се односи на караулу';

(г) глаголе и глаголске именице: *караулићи* 'чувати стражу', *karakolluk* 'привођење', *карауля* 'испуњавати стражарску службу, стојати на стражарском месту; пазити, чувати'.

Поред тога, лексема *караула* је и са статусом топонима. „Пошто означава граничну полицијску станицу и стражарску кулу, овај топоним најчешће срећемо на државним или обласним границама и контролним тачкама/позицијама. Примећује се да се *Караула*, као топоним, најчешће јавља као назив за планину или брдо. Требало би нагласити да је установљено на десетине топонима *Караула*, као и то да је тај топоним настао углавном деонимизацијом. Поред тога што се јавља као ороним и назив локалитета, срећемо га и као микрохидроним *Караулски њошок*“ (Duran 2017: 121–122). И друге фонетске и творбене варијанте у српском имају функцију микро-топонима. *Караула* (Босна, Лика), *Каравла* (Србија), *Калаура* (Лика), *Караулишиће* (Србија) (Skok 1972: 50). У Јарку узвишени део обале реке Саве, на којем је за време Аустроугарске била граница, назива се *Караула*. Тај микро-топоним живи само међу најстаријом популацијом.

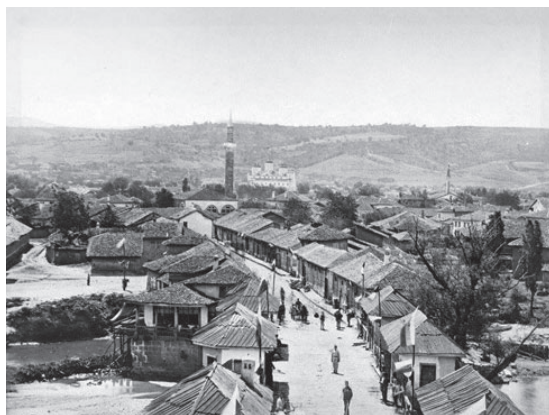
И у бугарском резличити деривати имају функцију топонима: *Караула*, *Караулицаића*, *Караулицеићо*, *Караул-каја* (< тур. *кава* 'камен, стена') (БЕР).

• Ова лексема, према подацима у речницима синонима (Lalević 2004, Ћосић 2008) нема одговарајући семантички еквивалент. Међутим, на основу првог значења 'објекат у којем се налазила стража', које је дефинисано синонимима, можемо у том својству навести следеће лексеме: *кула*, *сѝражара*, *сѝражарница*, (војна) *ѝолицијска сѝаница*, *зграда граничне сѝраже*, *уиѝврђење*.

♦ Лексема *караула* и даље се користи „у савременом српском језику у значењу објекта за обезбеђење државних граница“ (Duran 2017: 121).

КАСАБА

■ Лексема *касаба* је турцизам (*kasaba*) арапског порекла (ар. *qaṣabā* 'унутрашњи утврђени део града; тврђава у граду, престоница (БЕР); град, градић, тврђавица' (Škaljić 1979: 398, Skok 1972: 55). П. Скок га доводи у везу са глаголом *kestek*, који значи 'сећи, резати', те отуда посредством метафоре *касаба* представља 'одсечено место'. Иначе, наведено је и значење релевантно за време турске владавине балканским просторима. То је била 'варошица од пет до шест хиљада становника са чаршијом, трговиштем, ограђена зидом', што одговара изворном, арапском, значењу (Skok 1972: 55).

Поглед са Тврђаве у Нишу изнад главне капије 1878. године

Поред јужнословенских језика, јавља се: у рум. *casaba*, у алб. *kasabë* ‘град, село’, и у грч. *κασαμπάς* = в. *κάστρο*, 2. ‘тврђава, утврђење; дворац, замак’ (БЕР, ЕРА).

Тј. У турском језику лексема *kasaba* означава ‘касабу, варошицу, паланку’, а забележена су и два деривата: *kasabacık* ‘мала касаба’, *kasabalı* ‘касабалија, житељ касабе, варошанин; паланчанин’ (YTSS).

Сј. У РМС *касаба* је дефинисана као ‘градић, варошица, паланка’. Иако РМС не бележи секундарну реализацију ове лексеме, она ипак има и фигуративно значење ‘неразвијена, учмала, заостала средина’. Наведен је и већи број деривата: *касабалија/касаблија* ‘човек из касабе, варошанин’, *касабалијка/касаблијка* ‘женска особа из касабе’, *касабалијски/касаблијски* ‘који се односи на касабалије’, *касабица*. А. Шкаљић је дефинише као ‘варош, мањи провинцијски град’, а дериват *касабалија* као ‘малограђанин, провинцијалац’ (Škaljić 1979: 398).

◊ У народним говорима *касаба*, поред наведеног значења ‘варош’ (РКМД), ‘варошица, паланка’ (РГП), ‘мањи град, варошица, трговиште’ (РВГ), има и значење ‘слаба, трошна кућа’ (УР).

Мј. Турски називи за градове (*varoş, kasaba, palanka, şehir*) нису се дуго одржали у македонском. Најстабилнију употребу сачувала је лексема *касаба* ‘касаба, варошица’, као и њени деривати: *касабија* и *касабалија*, *касабалика*, *касабалиски*, док су *варош* и *паланка* постали топоними: *Варош* и *Крива Паланка* (Јашар-Настева 2001: 60–61, РМЈ).

Бј. У бугарском је лексема *касаба* застарела а означава ‘мали град’. Њени деривати су забележени у народним говорима: *касабица*, *касабичка*, *касабалия/касабалиец* ‘грађанин’, *касабалийка* ‘грађанка’, *касабалийски*, *касабалски* ‘градски’; *касабич* тајни језик ‘град’ (БЕР).

► [Ф] Скоро у свим језицима она је прихваћена у изворном лику, једино у алб. уместо *a* на крају имамо *ë* (*kasabë*).

► [М] Лексема *касаба* једино у грчком има моциони и творбени наставак мушког рода *ο κασαμπάς*.

► [С] За време турске владавине балканским просторима *касаба* је била ‘варошица од пет до шест хиљада становника са чаршијом, трговиштем, ограђена зидом’, што је блиско изворном значењу ‘унутрашњи утврђени део града; тврђава у граду’ (Skok 1972: 55, БЕР). Налазимо и друге податке везане за *касабу*. Тако је у Османском царству *касаба* био назив за отворена муслиманска насеља, чије се становништво искључиво или претежно бавило градском привредом (занатством, трговином). Статус *касабе* је могло да добије оно насеље које је имало одређене границе, територију, најмање једну џамију, мектеб, евентуално хамам, хан или караван-сарај, чаршију – низ дућана и друге установе муслиманског обележја. На Цариграском друму, као главном путном правацу који је пресецао српске земље, најпре је у *касабу* претворено село Јагодина у XVI веку, а затим су то једно време били Параћин, Ниш и Пирот (<http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=касаба>). Иначе, у турском је било више назива за градове с обзиром на њихову величину: *варош* (<*varoş*) ‘предграђе, околина, крајина периферија’, *касаба* (< *kasaba* ‘варошица, градић’), *џаланка* (< *palanka*) ‘мало дрвено утврђење на друмовима, утврђење’, *шеир* (< *şehir*) ‘град’ (TSS, YTSS). Сви они се у дефиницији лексеме *касаба* појављују као синоними: *варошица*, *градић*, *мали град*; *варош*, *џаланка*. У грчком је *касаμπάς* синоним са *κάστρο* те има њена секундарна значења ‘тврђава, утврђење; дворец, замак’ (БЕР, ЕРЛ).

Метафорички *касаба* представља ‘одсечено место’, али и ‘слабу, трошну кућу’.

► [Д] Лексема *касаба* има развијено семантичко-деривационо гнездо, које чине:

(а) деривати са значењем становника: срп. *касабалија/касаблија*, мак. *касабија/касабалија*, буг. *касабалия/касабалиец* ‘грађанин’, срп. *касабалијка/касаблијка*, мак. *касабалика*, буг. *касабалийка* ‘грађанка’. П. Скок наводи и лексему *балија* насталу испуштањем гласовног низа *каса-*, са употребом у Босни (Skok 1972: 55);

(б) релациони придеви: срп. *касајски*, *касабалијски/касаблијски*; мак. *касабалиски*, буг. *касабалијски/касабалски* ‘градски’;

(в) речи субјективне оцене – деминутив: срп. *касабица*, буг. *касабица*, *касабичка*. Под утицајем наставка за деминутив у српском *-ић*, у бугарском се у тајном језику развио дериват *касабич* са значењем ‘град’.

• Турцизам *касаба* је део синонимног низа који чине лексеме: *градић*, *варошица*, *џаланка*, а у грч. и *џврђава*, *уџврђење*; *дворец*, *замак*.

◆ Турцизам *касаба* припада архаичној лексици у испитиваним језицима, али због њене секундарне реализације и извесне стилске обојености, те као историцизам, она ипак није у потпуности потиснута својим синонимима.

КАУШ/КАУША

■ Лексема *кауш* је турског порекла (*koğuş, kovuş*) (Škaljić 1979: 402). У БЕР она се доводи само у везу са обликом *kovuş* ‘просторија у касарни, болници и др.; ћелија у затвору’. Међутим, видећемо да у турском те две лексеме имају различита значења. Поред јужнословенских језика, овај турцизам је забележен и у алб. *kaush* ‘касарна’ и цинц. *сăуше* ‘затвор’ (БЕР).

Тј. У турском језику лексема *koğuş* је део стандарда и има два значења: 1. ‘одељење (болнице, касарне, затвора)’, 2. ‘спаваоница’. Лексема *kovuş* ‘терање, одбацивање, најуривање’ и дериват *kovuşturmak* 1. ‘(почети) пратити, надгледати осматрати, следити’, 2. ‘(почети) гонити судским путем’, имају семантичке везе са притварањем криваца у затвор (YTSS).

Сј. У РСМ овај турцизам се јавља у две морфолошке варијанте и два значења преузета од А. Шкалаћиха: *кауш/кауша* 1. ‘самица, ћелија у затвору’, 2. ‘велика војничка спаваоница у касарнама’.

◇ Не проналазимо је у народним говорима српског језика.

Мј. У македонском језику је као архаизам забележена само лексема *кауш* ‘ћелија у затвору’ (PMJ).

Бј. У бугарском језику овај турцизам има две фонетске варијанте и различита значења: *кауш* 1. ‘затворска ћелија’, 2. ‘затвор’, 3. ‘касарна’, 4. ‘ћелија’, *кавуш* 1. ‘место задржавања криваца, прекршилаца’, као и један дериват *каушче* (БЕР).

► [Ф] Турска реч *koğuş* фонолошки је адаптирана на вокалском нивоу супституцијом *o* у *a* и испадањем гласа *ğ* у интервокалној позицији. Такво је стање скоро у свим испитиваним језицима (*кауш, кауша, kaush*), с тим што је у цинцарском дошло до редукције вокала *o/a* (*сăуше*), а у неким бугарским говорима (*кавуш*) *v* је везано за лексему *kovuş*.

► [М] Ова лексема једино у српском (*кауша*) и цинцарском (*сăуше*) има облички наставак *-a/-e*.

► [С] Лексема *кауш* примарно означава уопште ‘одељење (болнице, касарне, затвора)’. Потом је њоме именована специфична просторија у касарни ‘спаваоница’ или у затвору ‘(затворска) ћелија’, али и цео објекат ‘касарна’ и ‘затвор’. Ова значења су заснована на односу ДЕО : ЦЕЛИНА, или обрнуто. Лексема *кавуш* у бугарском ‘место задржавања криваца, прекршилаца’ доводи се у метонимијску семантичку везу са *kovuş* ‘терање, одбацивање, најуривање’, односно са глаголом *kovuşturmak* 1. ‘(почети) пратити, надгледати осматрати, следити’, 2. ‘(почети) гонити судским путем’.

► [Д] Лексема *кауш* нема остварен деривациони потенцијал, осим у турском *kovuşturmak* 1. ‘(почети) пратити, надгледати, осматрати, следити’, 2. ‘(почети) гонити судским путем’ и бугарском, у којем је забележен један деминутив *каушче*.

● Може се довести у синонимну релацију с лексемом *самица*, *ћелија*, *сйаваоница*, али и *касарна* и *зайвор*.

◆ Овај турцизам је у потпуности архаичан у свим језицима, осим у турском.

КАФАНА/КАВАНА/КАХВАНА

■ Лексема *кафана/кавана/кахвана* је турцизам (*kahvene/kahvehane*) арапско-персијског порекла (*qahwā + hane*). Арапска лексема *qahwā* прво је означавала ‘вино’, затим ‘пржена зрна биљке *bunn* или *būn*’ и коначно у Јемени је добила данашње значење ‘кафа’. У другом делу сложенице се налази персијски формант *hane* ‘кућа’ (Škaljić 1979: 381). Први део сложенице неки доводе у везу и с именом једне области у Етиопији *Kaffa*, *Kāfa* (БЕР).

Овај турцизам, поред јужнословенских језика, забележен је и у алб. *kafe*, рум. *cafenea*, цинц. *cafine*, грч. *ο καφενης* или *το καφενείο* (БЕР).

Тј. У турском језику постоје три назива за кафану. Старији (*kahvehane*) је арапско-персијска сложеница, а млађи (*kahvevi*) арапско-турска, у којој је персијска лексема *hane* замењена турском *ev* истог значења ‘кућа’. Трећи назив (*kahve*), у исто време означава 1. а) ‘саму биљку *Coffea arabica*’, б) ‘зрно, семе ове биљке’, в) ‘напитак од прженог семена, зрна’, али и 2. ‘кафану, кафе’; *kahvesi* 1. ‘кафеџија’, 2. ‘онај који кува или продаје кафу’, *kahvehaneci* ‘власник кафане’, *kahvecilik* 1. ‘гајење кафе’, 2. ‘трговина кафом’ (YTSS).

Сј. У РМС наведен је већи број деривата од именице *кава/кафа/кахва*: *кавица/кафица* дем. од *кава/кафа*, *кавин* 1. ‘који је од каве’, 2. ‘који је боје као кава’, *кафин* ‘који припада кафи’, *кафени* ‘који се односи на кафу’, *кафењак* ‘млинач за млевање кафе’; *кавана/кафана* ‘гостионица’, *каванар/кафанар* 1. ‘онај који држи кавану, кавеџија’, 2. ‘кавански гост’, *каванарица/кафанарица* ‘женска особа каванар’, *кавеџија/кафеџија* 1. ‘каванар, гостионичар’, 2. ‘онај

који приготовља, кува каву/кафу’, *кафеџи(ј)ка/кафеџинка* ‘женска особа кафеџија’, *каванџија* ‘онај који држи кавану, каведија’, *каванарев/каванаров* ‘који припада каванару’, *каванарски* ‘који се односи на каванаре’, *кавеџијин/кафеџијин* ‘који припада каведији/кафеџији’, *кавеџијски/кафеџијски* ‘који се односи на каведије/кафеџије’, *кавански/кафански* ‘који се односи на каване/кафане’, *каванираџи* ‘посећивати кавану’, *каванисаџи* ‘бити каванар, држати кавану, бавити се каванарским послом или занимањем’, *каваниџа/кафаниџа* дем. од кавана/кафана, *кафанчина* погр. кафана.

◊ У народним говорима срећу се различити ликови овог турцизма и његови деривати: *кахва* ‘пивница’ (ГИК), *кавана* ‘кафана’ (ЦТР, СПГ), ‘кафана, пивница’ (УР), *кавена* (РПГ), *кафана* ‘радња, локал где се за новац може пити, а обично и јести, гостионица’ (РСГВ), ‘установа у којој се служи пиће’ (РГСМ), в. *кафеана* (РКМД); *кафеана* ‘јавно место где се кафа служи за новац’ (РКМД), ‘за турске владавине локал у коме су се служила и кувала само безалкохолна пића: црна кафа, чај, шербет; држали су их искључиво Турци’ (СПГ). Из дијалеката ћемо навести само неке деривате: *кавене* дем. од каве (РПГ), *кавеџија* (РПГ), *кафеџија* (РКМД), *кафеџија* ‘власник кафане’ (РСГВ), ‘особа која кува кафу’ (РГСМ); *кавенише* 1. ‘припремати кафу’, 2. ‘пити кафу’ (РПГ).

Мј. У македонском језику су забележене две морфолошке варијанте *кафеана* и дијал. *кафене* и неколико деривата: *кафеџија* 1. ‘кафеџија’, 2. ‘љубитељ кафе’, *кафеџика* 1. ‘кафеџика’, 2. ‘љубитељка кафе’, *кафеџиски* (РМЈ).

Бј. У бугарском језику у стандарду се користи лексема *кафене* ‘локал у којем се служи кафа’, а у Банату је у употреби фонетски лик из српског *кафана*, од којег је у ученичком жаргону добијено *кафан* тако што се *-а* у номинативу доживљавало као члан у стандарду, а *-у* у акузативу као члан у дијалекту, који су се могли и изоставити. Од деривата навешћемо само неке: *кафедџија*, *кафедџијка*, *кафедџијски*, *кафедџијство* и др. (БЕР).

► [Ф] Турска сложеница *kahvehane* на фонетском плану претрпела је следеће промене. У првом делу (у муслиманским говорима) чува се група *xv* (*кахва*), у неким другим срединама изгубило се *x* (*кава*), док је у већини језика она дала *ф* (*кафа*).

На саставу ове сложенице долазило је до губљења *x* из другог дела (*кафеана*), а потом до асимилације вокала *e* и *a* и сажимања у *a* (*кафана*) или у *e* (рум. *cafenea*, алб. *kafene* и грч. *то кафенџ* или *то кафеџио*). У цинцарском је такође било *e*, али је у слогу испред акцента прешло у *и* (*cafiné*).

► [М] Други део сложенице (*hane*) уклопљен је у именице женског рода додавањем моционог наставка *-а* (*кафана*, *кафеана*). У другим језицима чува се *-e* из тог персијског форманта: буг. *кафене*, рум. *cafenea*, цинц. *cafine*,

алб. *kafene*. У грчком је именица добила наставке за средњи род *to καφενές* или *to καφενείο*.

► [С] Првобитно значење наведених лексема је ‘локал где се служи кафа’, како је у бугарском. У осталим дефиницијама из народних говора додаје се низ семантичких компоненти за значење лексеме *кафеана*: ‘јавно место где се кафа служи за новац’ (РКМД), ‘за Турске владавине локал у коме су се служила и кувала само безалкохолна пића: црна кафа, чај, шербет; држали су их искључиво Турци’ (СПГ). Том значењу данас више одговарају лексеме *kahve*, *kafe* или *кафеџерија*. Касније су се у кафанама/каванама пружале и друге услуге, те отуда у народним говорима и следеће дефиниције: ‘кафана, пивница’ (УР), ‘радња, локал где се за новац може пити, а обично и јести, гостионица’ (РСГВ), ‘установа у којој се служи пиће’ (РГСМ).

► [Д] Турцизам *кавана/кафана* припада деривационом гнезду с мотивном речју *кава/кафа*. Он је у готовој форми преузет из турског језика, али ћемо га ипак сматрати првостепеним дериватом, јер је и његов мотиватор у активној употреби у испитиваним језицима, а у турском и српском језику се користи и у значењу локала у којем се служи тај напиток: *kahve* ‘кафана, кафе’, *kafe* ‘кафана’.

Деривати су разврстани према форми и значењу. Међу именичким дериватима заступљене су:

(а) *nomina loci*: *кавана* ‘кафана’ (ЦТР, СПГ), ‘кафана, пивница’ (УР), *кавена* (РПГ), *кафана* ‘радња, локал где се за новац може пити, а обично и јести, гостионица’ (РСГВ), ‘установа у којој се служи пиће’ (РГСМ), в. *кафеана* (РКМД); *кафеана* ‘јавно место где се кафа служи за новац’ (РКМД), ‘за турске владавине локал у коме су се служила и кувала само безалкохолна пића: црна кафа, чај, шербет; држали су их искључиво Турци’ (СПГ); *кафене* ‘локал у којем се служи кафа’ (БЕР); *кафеофотеја* ‘плантажа кафе’, *кафеотиаторио* ‘кафециница и ресторан уједно’, *кафетерија* ‘кафетерија, послатичарница и продавница сендвича’, *кахве-оцак/кахвоцак* (< *kahve* + *osaĝi* бук. ‘кафени оцак’) 1. ‘отворени оцак који служи само за кување кафе’, 2. ‘мања соба у друштвеним просторијама или установи у којој се кува кафа’;

(б) *nomina agentis*: а) *каванар/кафанар*, *кафедџија*, *kahvesci*, *kahvehanesci*, *кафетџи* ‘власник или онај који држи кафану, кафеција’, *кафеџија/кафеџија* 1. ‘гостионичар’, 2. ‘онај који приготовља, кува кафу’; *кафеџиница*, *кафеџика*, *кафедџијка*, *каванарица/кафанарица* ‘женска особа која је власник или држи кафану’; б) *каванар/кафанар* ‘кафански гост’, *каванарица/кафанарица* ‘женска особа кафанар’; в) *kahvaltisi* ‘кувар задужен за прављење доручка у хотелима’, г) *кафепџи* ‘продавац кафе’; д) *кафетџоу* ‘жена која гледа (гата) у шољу’;

(в) *nomina attributiva*: *καφενόβιος* ‘који проводи време по кафанама, кафански човек, беспосличар’, *καφεџија* ‘љубитељ кафе’, *καφεџика* ‘љубитељка кафе’;

(г) *nomina instrumenti*: а) *καφεњак* ‘млинац за млевење кафе’, б) *kahvelik*, *καφεκοῦτι/καφετιέρα* ‘кутија за кафу’; в) *καхвењаџи*, *καφετιέρα*, ‘посуђе за грејање воде за кафу и за кување кафе’; г) *kahvalti* (*kahve* + *alt* бук. ‘под кафом’), 1. ‘доручак’, 2. ‘лако јело’, *καхвалџија* ‘доручак’, *kahvaltılık* ‘јело за доручак’; д) *καхва-ῥαраси* (< бук. *kahve parası* ‘кафени новац’) ‘мало новца колико је потребно да се плати кафа у кафани’;

(д) именице са значењем делатности: *καφεδџијсџиво*, *kahvecilik* ‘гајење кафе’, *καφεοφυτεία* ‘гајење кафе’;

(ђ) речи субјективне оцене: дем. *каваниџа/кафаниџа*, *καφενεδάκι*, са погрдним значењем: *кафанчина*;

(е) патроними: *Кафедџиев*, *Кафедџи(џ)ски*;

(ж) топоними: *Кафенеџо*;

(з) релациони и посесивни придеви који се односе: на кафу – *кафен*, на кафану – *кавански/кафански*, на кафеџију – *кафеџијски*, *кафеџиски*, *кафедџијски*, *каванарев/каванаров*, *каванарски*;

(и) деноминали: *каванираџи* ‘посећивати кавану’ и *каванисаџи* ‘бити каванар, држати кавану, бавити се каванарским послом или занимањем’, *кафенисаџи* ‘пити црну кафу’.

● Турцизму *кафана* у старијем значењу синоними су *кафе* и *кафеџерија*, а у новијем *госџиониџа* и *џивниџа*. Међутим, видимо да нови термини *кафетерија* имају и шире значење ‘кафетерија, посластичарница и продавница сендвича’, *кафестатиорио* ‘кафеџиница и ресторан уједно’.

◆ Турцизам *кафана*, с обзиром на велики број деривата, има стабилан статус у лексикону испитиваних језика.

КИШЛА/КРШЛА/КЪШЛА

■ Лексема *кишла* и *кишлак* су турцизми (*kışla*, *kışlak*) турског порекла мотивисани речју *kış* ‘зима’. Различити фонетски ликови ових лексема, поред јужнословенских, присутни су и у осталим балканским језицима: албански *këshla* 1. ‘касарна’, 2. ‘зимовник’, 3. ‘презимљавање’, *kërshllak* ‘зимовник’, цинцарски *çışlă* 1. ‘касарна’ и 2. ‘место где се напасају стада зими’ и румунски *cișlă* ‘привремено турско или татарско место боравка; мандра’, *chislec* ‘зимовник’ (Skok 1972: 212, БЕР).

Тј. У турском језику од речи *kış* ‘зима’ има неколико деривата са просторним значењем, као и деноминала: *kışla* има два значења 1. ‘касарна’ и 2. нар. ‘покривена стаја (за овце и козе), обор, тор, штала’ и *kışlak* нар. 1. ‘зимовалиште, зимовник’, 2. ‘зимски пашњак, зимско склониште (номада,

војске)’, *kışlık* ‘зимско боравиште, зимска резиденција’; *kışlamak* 1. ‘наступити, настати (о зими)’ и 2. ‘зимовати, проводити зиму’, *kışlatmak* 1. ‘преселити некога у топлије крајеве (да би се презимила зима)’ (YTSS).

Сј. У српском, на подручју БиХ, срећу се различите фонетске и творбене варијанте овог турцизма: *кишлак/кришлак* ‘место за зимовање, зимовалиште; низинско подручје где се стока с планина згони на зимску пашу’. Од овог другог лика лексема изведена су и презимена: *Кришлак*, *Кришлаковић*. Лексема *кришла* пак означава ‘војничку касарну’ (Škaljić 1979: 410).

◊ У српским народним говорима забележени су ови турцизми: *кџила* ‘место где стока пасе’ (РГЈС), ‘касарна’ (СПГ), *кришла* ‘турска касарна’, наведено је и значење у турском 1. ‘војнички зимовник’, 2. ‘жупно и топло место камо сагоне стоку преко зиме’ (РКМД).

Мј. У македонском се срећу различити фонетски ликови (*кашла*, *каџила*, *кришла*) и два творбена лика (*кашла*, *каџила*, *кришла* и *кашлак*). Лексема *кашла/кришла* означава ‘зимски пашњак’, *кашлак* ‘пашњак’, а *каџилак* ‘зимовник’. Од лексема *кришла* изведен је већи број топонима: *Виничка Кришла*, *Кришла*, *Кришлаиџа*, *Криш’аци* (Видоески 1999: 72, 80, 82).

Бј. У бугарским народним говорима је такође присутно шаренило фонетских и творбених ликови, али и значења. Тако лексема *кџила* има следећа значења: 1. ‘зимска стаја за овце’, 2. ‘кошара’; 3. ‘мандра, бачија, млекара’, 4. ‘колиба у пољу’, 5. ‘ограђени простори за овце и козе за време лета’, 6. ‘зимски пашњак јурука, муслиманских номада’, 7. ‘колиба на имању ван села за ноћивање људи, стоке и сакупљање сточне хране’ и 8. ‘касарна’. Од ове лексема забележени су и деривати: *кашља*, *кашлѐ* ‘кошара’, *кџилувам*, *изкџишља* ‘проводити зиму у зимовнику’; дем. *кџилица*, *кџиличка*; *кџиловице*; патроними: *Кџилов*; топоними: *Кџила(та)*.

И лексема *кџилак* има више деривата и значења: 1. ‘кошара за овце и козе’, 2. ‘покривено место у дворишту, сушара за домаће потребе или за склањање стоке’, 3. ‘зимовник’; *кашлаче* ‘предео по којем су разасуте кошаре’, *кашлачка* ‘мала кошара за овце и козе’, *кџилакчија* ‘овчар који гаји овце у зимској кошари’; топоними: *Кџилака* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану турски полуглас *ɨ* је сачуван у бугарском језику (*кџила*, *кџилак*), у албанском (*këshla*, *kërshllak*), у румунском (*cișlă*), у цинцарском (*cașlă*) и у говорима јужне Србије (*кџила*) и македонским говорима у северној Грчкој (Кукуш, Драма, Серез) (*каџила*, *каџилак*). Турски полуглас *ɨ* се адаптирао у *u* у српском (*кишлак*) и румунском (*chislec*), у *a* у македонском и бугарском (*кашла*, *кашлаче*). У српским и македонским говорима који немају полуглас као приближна замена за турско *ɨ* јавља се вокално *p* (*кришла*, *Кришлиџе*), као што је случај и у лексемама *крсмей* < *kismet*, *аршлама* < *aşılata* (Јашар-Настева 2001: 179).

► [М] На морфолошком плану суфикс *-la* је сачуван у срп. *кашла*, мак. *кашла*, *ка̋шла*, *кришла*, буг. *к̋шла*, алб. *këshla*, цинц. *çăşlă*, рум. *cişlă*, а *-lak* у срп., мак. *кашлак*, буг. *к̋шлак*, алб. *kërshllak*, у рум. уз промену вокала *chislec*.

► [С] У оквиру категорије именица са просторним значењем у дефиницијама је истакнуто неколико семантичких компоненти (неограђен : ограђен, непокривен : покривен, намена), које се међусобно укрштају, те тако имамо:

1. именице са значењем (не)ограђеног простора: а) на којем стока борави зими: тур. *kışlak* нар. 1. ‘зимовалиште, зимовник’; 2. ‘зимски пашњак, зимско склониште (номада, војске)’; срп. *кишлак/кришлак* ‘место за зимовање, зимовалиште; низинско подручје где се стока с планина згони на зимску пашу’, мак. *кашла/кришла* означава ‘зимски пашњак’, а *ка̋шлак* ‘зимовник’; буг. *к̋шла* ‘зимски пашњак јурука, муслиманских номада’, *к̋шла* ‘зимовник’;

б) на којем стока пасе: срп. *к̋шла* ‘место где стока пасе’ (РГЈС), мак. *кашлак* ‘пашњак’;

в) на којем се налазе кошаре: буг. *кашлаче* ‘предео по којем су разасуте кошаре’;

2. именице са значењем непокривеног ограђеног простора: *к̋шла* ‘ограђени простори за овце и козе за време лета’;

3. именице са значењем затвореног (зиданог, плетеног) покривеног објекта:

а) првенствено за стоку: тур. *kışla* нар. ‘покривена стаја (за овце и козе), обор, тор, штала’; буг. *к̋шла* 1. ‘зимска стаја за овце’, 2. ‘кошара’, 3. ‘мандра, бачија, млекара’; *кашлѐ*, *кашля* ‘кошара’, буг. *к̋шлак* 1. ‘кошара за овце и козе’, 2. ‘покривено место у дворишту, сушара за домаће потребе или за склањање стоке’;

б₁) првенствено за људе (пастире): буг. *к̋шла* 4. ‘колиба у пољу’, ‘колиба на имању ван села за ноћивање људи, стоке и сакупљање сточне хране’;

б₂) првенствено за војску: тур. *kışla* ‘касарна’, срп. *к̋шла* ‘касарна’ (СПГ), *кришла* ‘турска касарна’ (РКМД), буг. *к̋шла* ‘касарна’;

б₃) првенствено за богате људе: тур. *kışlık* ‘зимско боравиште, зимска резиденција’.

Дакле, на семантичком плану уочили смо да се примарно значење лексеме *kışla* ‘касарна’ пренело и у остале језике, али да је дошло до мешања оног које је уобичајено у народу ‘покривена стаја (за овце и козе)’ с обе семеме лексеме *kışlak* 1. ‘зимовалиште, зимовник’ и 2. ‘зимски пашњак (номада)’. При томе треба споменути да се из дефиниција примера из српског види да се оба значења из турског своде на исту семему (*кишлак/кришлак*) ‘место за зимовање, зимовалиште; низинско подручје где се стока с планина згони на зимску пашу’. Такође, дефиниције су показале да је значење турске мотивне

речи *kış* ‘зима’ избледело, што показују значења лексема *кџила*, у којима се не наглашава да је то зимски пашњак, већ само ‘место где стока пасе’ (РГЈС) или *кашлак* ‘пашњак’, док се за лексему *кџила* констатује да је то ‘ограђен простор за овце и козе *за време леџа*’.

► [Д] Наведене лексеме су произвеле велики број деривата међу апелативима, патронимима и топонимима, нарочито у бугарском:

(а₁) именице са значењем простора: тур. *kışlak* нар. 1. ‘зимовалиште, зимовник’, 2. ‘зимски пашњак, зимско склониште (номада, војске)’, срп. *кишлак/кришак* ‘место за зимовање, зимовалиште; низинско подручје где се стока с планина згони на зимску пашу’, *кџила* ‘место где стока пасе’ (РГЈС), мак. *кашла/крила* означава ‘зимски пашњак’, *кашлак* ‘пашњак’, а *кашлак* ‘зимовник’; буг. *кџила* 1. ‘зимски пашњак јурука, муслиманских номада’, 2. ‘ограђени простори за овце и козе за време лета’; *кашлаци* ‘предео по којем су разасуте кошаре’;

(а₂) тур. *kışla* нар. ‘покривена стаја (за овце и козе), обор, тор, штала’; буг. *кџила* има следећа значења: 1. ‘зимска стаја за овце’, 2. ‘кошара’, 3. ‘мандра, бачија, млекара’, 4. ‘колиба у пољу’; ‘колиба на имању ван села за ноћивање људи, стоке и сакупљање сточне хране’; *кџилак* има више деривата и значења: 1. ‘кошара за овце и козе’, 2. ‘покривено место у дворишту, сушара за домаће потребе или за склањање стоке’, 3. ‘зимовник’;

(а₃) тур. *kışla* ‘касарна’; срп. *кџила* ‘касарна’ (СПГ), *крила* ‘турска касарна’ (РКМД), буг. *кџила* ‘касарна’;

(а₄) тур. *kışlık* ‘зимско боравиште, зимска резиденција’;

(б) именице са значењем вршиоца радње: *кџилакчија* ‘овчар који гаји овце у зимској кошари’;

(в) именице субјективне оцене: *кџилица*, *кџиличка*, *кашлачка* ‘мала кошара за овце и козе’, *кџиловице*;

(г) деноминали: тур. *kışlamak* 1. ‘наступити, настати (о зими)’ и 2. ‘зимовати, проводити зиму’, *kışlatmak* 1. ‘преселити некога у топлије крајеве (да би се презимила зима)’, буг. *кџилувам*, *изкџиља* ‘проводити зиму у зимовнику’;

(д) патроними: срп. *Кришлак*, *Кришлаковић*; *Кџишов*.

(ђ) топоними: мак. *Виничка Кришла*, *Кришла*, *Кришлаџа*, *Криш’аци*; буг. *Кџила(та)*, *Кџилака*.

● На основу примарног значења турцизам *кишла* могао би се довести у синонимну везу с лексемом *касарна*, а на основу секундарног са речима: *колиба*, *кошара*, *стаја*, *штала*; *мандра*, *бачија*, *млекара*; *тор*, *обор*; *зимовник*. За турцизам са суфиксом *-лак* (*кишлак*) примарни синоними су: *зимовник*, *зимовалиште*, али и: *пашњак*, *ливада*, *пашниште*, па чак и: *кошара*, *сушара*. Синоними су првенствено узимани из самих дефиниција.

◆ За турцизам *кишла/кишлак*, с обзиром на број деривата у народним говорима појединих језика, може се рећи да је био у живој употреби, док је данас он маркиран као застарела и дијалекатска лексема у скоро свим језицима, осим у турском.

КОНАК

Конак кнеза Милоша у Топчидеру

■ Лексема *конак* је турцизам (*konak*) турског порекла. П. Скок наводи да је то турски апстрактум из терминологије становања ‘настамба’ изведен суфиксом *-ak* од *konmak* ‘настанити се’ (1972: 136–137). Остала значења овог глагола су још индикативнија за семантику саме лексеме *конак*: ‘одсести у кући, хотелу, хану’, ‘живети’, ‘бити гост’. Иначе, раније је лексема *конак* у турском означавала 1. ‘велики леп дом’, 2. ‘дворац’, 3. ‘настрешницу, склониште, кров над главом; кућу’, 4. ‘место за ноћење’, а у дијал. и самог ‘госта’ (БЕР, Škaljić 1979: 414).

Поред јужнословенских, овај турцизам се јавља и у другим балканским језицима (БЕР): у рум. *conac* 1. ‘конак’, 2. заст. ‘зауостављање, одмор’, 3. ‘пола дана’, 4. ‘један дан путовања’, *conăcaire* 1. заст. ‘одмарање’, 2. ‘примање на ноћење’, 3. ‘склањање негде’ (РМР), у цинц. *cunake*, у алб. *konak* ‘конак’ (АСР), и у грч. *kováki* 1. ‘боравиште’, 2. ‘преноћиште; размештај војника по кућама’, 3. ‘спахијски дом’, 4. ист. ‘резиденција турског спахије, конак’ (ЕРΛ).

Тј. У савременом турском лексема *konak* има актуелна и застарела значења: 1. ‘породична кућа, вила; конак, резиденција’, 2. ‘преноћиште, конак, ноћиште’, 3. заст. ‘растојање које се пређе за један дан (од једног

преноћишта до другог)', 4. заст. 'конак, настамба, резиденција'; *konakçı* ист. 'коначар, војник који се благовремено упућује испред трупе ради припреме преноћишта', *konaklama* 'ноћивање, коначење', *konaklamak* '(за)ноћити, ноћивати, (пре)ноћити (за време путовања); (за)коначити', *konaklık* 1. 'место за коначење', 2. 'пут од једног дана хода' (YTSS).

Сј. У РМС велики је број деривата лексеме *конак* која има три значења: 1. 'кућа, двор, палата', 2. а. 'коначиште, ноћиште', б. 'ноћење', 3. 'даљина од једнога ноћишта до другог, дан хода (при путовању)'; *конаџија* 1. в. коначар, 2. в. коначија, *конаковатиши/коначиџи* 1. 'проводити негде ноћ (ноћни одмор, сан), ноћити', *конаковина* 'оно што се плаћа за конач', *коначар* 'онај који осигурава коначиште за кога (најчешће војник који иде испред своје чете', *коначић* дем., *коначиџије* 1. 'место где се коначи', 2. 'ноћивање, ноћење', *коначки* 'који се односи на конаке', *конаџија* 'стран човек који сврати на конач'.

У муслиманским срединама А. Шкаљић (1979: 414), поред уобичајених, наводи и нека друга значења: 1. 'преноћиште, ноћиште', 2. 'једнодневно путовање, дан хода (од једног преноћишта до другог)', 3. 'боља кућа, кућа каквог угледног домаћина', 4. 'зграда валије или којег другог високог турског управног или војног заповедника; сарај, двор, резиденција', 5. 'мушко одељење, мушка кућа', *конакчија/конаџија* 'онај који је зановио код другог, гост у преноћишту, коначар', *кондисаџи* (< *kondu*, 3. л. јд. перф. од глагола *konmak* 'одсести, бити гост') 'преноћити'.

◇ Турцизам *конак* припада и српској народној лексици, углавном са значењем 'преноћиште' (РПГ), 'преноћиште, место за ноћење' (ГБ), 'преноћиште, ноћење' (РГОМ), 'преноћиште; спавање, коначење' (РГЗа), преноћиште, бивак (ГИК), 'преноћиште, коначиште, ноћење' (ЈПК, РГГ, ЦТР, РК, РГСМ); кућа; место за одмор, предах, преноћиште (РГТК), 'размак између преноћишта' (СПГ). Међутим, у појединим дијалектима јавља се са развијенијом семантичком структуром: 1. 'преноћиште', 2. 'узимање у госте на преноћиште', 3. 'станица на растојању од дана хода', 4. 'великашка кућа', 5. 'зграда у којој су смештена државна надлештва', 6. 'манастирске зграде, собе за госте', 7. 'згоде и незгоде у вези са преноћиштем, удобност преноћишта' (РКМД), 1. 'преноћиште', 2. 'количина дрва припремљена за једну ноћ' (РГП), или 'размак између преноћишта' (СПГ), 1. преноћиште; 2. помоћне црквене просторије (РЛеГ), зграде по нашим манастирима са одељењима за становање; кућа богатијег и отменијег света; зграда у којој су за турске владавине била државна надлештва' (СПГ); преноћиште; дан хода; размак између преноћишта; беговска кућа; сједиште војних или цивилних власти; двор; стаја за стоку (РВГ).

Мј. У македонском су лексема *конак* и њени деривати означени као архаизми: 1. 'место за ноћивање или одмор', 2. 'седиште управе у тур-

ско време', 3. 'сарај, беговска кућа', 4. 'ноћивање', *конакува* 'коначити', *конакчија* 'конагџија, коначар', *коначки* (РМЈ). У новијем речнику *конак* је дефинисан као 1. 'место за ноћивање', 2. 'привремен смештај', а множински облик (*конаци*) као 'помоћна зграда или комплекс око манастира за смештање свештеника или калуђера' (РМЈ).

Бј. У бугарском језику у народним говорима лексема *конак* се јавља са више значења и деривата: 1. заст. 'установа', 2. 'кметство, среско или полицијско управљање у турско време', 3. 'место за ноћење и предах, одмор', 4. 'ноћивање, склониште', 5. 'кућа турског великаша', 6. 'привремен стан, лежај', 7. 'стан'; *коначе*, *коначиште* ауг. 'место где се заустављају кола', *конашки*, *конакувам* 'одседам', *конакчија* (< *конакџија*) 'онај који има или издаје склониште', *конакчијка* 1. 'она која има или издаје склониште', 2. 'привремен станар или гост', *конакчијче* дем., *конакчијница* дем., *конакчијски*, *конакљ* (< *конакли*) 'онај који издаје склониште путницима'; *Конаклиев*, *Конакчиев*, *Конакчијски*, *Коначицето* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану нема адаптација у језицима који су преузели турцизам *konak*, осим у цинцарском у којем се средњи вокал *o* испред акцента квалитативно редуковао у у (*sunake*).

► [М] На морфолошком плану треба рећи да је у грчком добила облички наставак за средњи род (*konákí*), а у цинцарском за женски (*sunake*).

► [С] На основу дефиниција лексеме *конак* можемо издвојити следеће семеме:

1. 'место': 'преноћиште' (РВГ, РГЗа, РГП, РЛеГ, РГОМ, РПГ, РКМД), 'преноћиште, место за ноћење' (ГБ), преноћиште, бивак (ГИК), 'преноћиште, коначиште' (ЛПК, РГГ, ЦТР, РК, РГСМ); место за одмор, предах, преноћиште (РГТК), 1. мак. 'место за ноћивање или одмор'; 3. буг. 'место за ноћење и предах, одмор', 4. буг. 'склониште'; грч. 1. 'боравиште', 2. 'преноћиште; тур. 2. 'преноћиште, ноћиште'.

2. 'објекат различите намене':

а) 'кућа угледне личности': тур. 1. 'породична кућа, вила; конак, резиденција', 4. 'великашка кућа' (РКМД), кућа богатијег и отменијег света (СПГ), беговска кућа (РВГ), 3. мак. 'сарај, беговска кућа', 5. буг. 'кућа турског великаша'; двор (РВГ), грч. 3. 'спахијски дом', 4. ист. 'резиденција турског спахије, конак' (ЕРА);

б) 'седиште управе': 5. 'зграда у којој су смештена државна надлештва' (РКМД), зграда у којој су за турске владавине била државна надлештва' (СПГ), сједиште војних или цивилних власти (РВГ); 2. мак. 'седиште управе у турско време', 1. буг. заст. 'установа';

в) 'део манастирског комплекса': 6. 'манастирске зграде, собе за госте' (РКМД), 2. помоћне црквене просторије (РЛеГ), зграде по нашим манасти-

рима са одељењима за становање (СПГ) *конаци* ‘помоћна зграда или комплекс око манастира за смештање свештеника или калуђера’ (РМЈ₁);

г) ‘стан’: 6. буг. ‘привремен стан, лежај’, 7. буг. ‘стан’; 2. ‘привремен смештај’ (РМЈ₁);

д) ‘стаја’: стаја за стоку (РВГ);

3. ‘сама радња’: а) 2. ‘узимање у госте на преноћиште’ (РКМД), б) ‘ноћење’ (ЈПК, РГГ, ЦТР, РГОМ, РК, РГСМ), ‘спавање, коначење’ (РГЗа), 4. мак., буг. ‘ноћивање’; рум заст. ‘зауостављање, одмор’, грч. ‘размештај војника по кућама’;

4. ‘мера’: а) дан хода (РВГ); размак између преноћишта (РВГ); ‘размак између преноћишта’ (СПГ), 3. ‘станица на растојању од дана хода’ (РКМД), рум. заст. 3. ‘пола дана’, 4. ‘један дан путовања’, б) 2. ‘количина дрва припремљена за једну ноћ’ (РГП);

5. ‘друштвено уређење’: 2. буг. ‘кметство, среско или полицијско управљање у турско време’;

6. ‘анегдоте’: 7. ‘згоде и незгоде у вези са преноћиштем, удобност преноћишта’ (РКМД).

► [Д] Именица *конак* налази се у основи различитих првостепених и другостепених деривата. То су:

(а) именице са човеком као денотатом: тур. *конакчи* ист. ‘коначар, војник који се благовремено упућује испред трупе ради припреме преноћишта’, срп. *конагџија* 1. ‘онај који осигурава коначиште за кога (најчешће војник који иде испред своје чете, коначар’, 2. ‘стран човек који сврати на конак, коначија’, *коначар*, *конаџија*; *конакчија/конагџија* ‘онај који је заноћио код другог, гост у преноћишту, коначар’, мак. *конакчија* ‘конагџија, коначар’, буг. *конакчија* (< *конакци*) ‘онај који има или издаје склониште’, *конакчийка* 1. ‘она која има или издаје склониште’, 2. ‘привремен станар или гост’, *конакль* (< *конакли*) ‘онај који издаје склониште путницима’;

(б) именице са просторним значењем: тур. *конаклик* 1. ‘место за коначење’; срп. *коначишиће* 1. ‘место где се коначи’, али и 2. ‘ноћивање, ноћење’, буг. *коначице* ауг. ‘место где се зауостављају кола’;

(в) именице са значењем мере: а) у времену: тур. *конаклик* ‘пут од једног дана хода’; б) у новцу: срп. *конаковина* ‘оно што се плаћа за конак’;

(г) именице са значењем субјективне оцене: деминутиви: срп. *коначић*; буг. *коначе*; *конакчийче*, *конакчийница*, аугментативи: буг. *коначице*;

(д) релациони придеви: срп., мак. *коначки*; буг. *конашки*; *конакчийски*;

(ђ) деноминали: тур. *конаклата* ‘ноћивање, коначење’, *конаклатак* ‘(за) ноћити, ноћивати, (пре)ноћити (за време путовања); (за)коначити’; срп. *коначићи* са глаголском именицом *коначење*, *конаковати* ‘коначити, провести, проводити негде ноћ (ноћни одмор, сан), ноћити’, а од њега глаголска именица *конаковање* и глаголски префиксали: *законачићи* и *законаковати* ‘за-

држати се на преноћишту, остати на конаку, заноћити', *оконачиџи се* 'остати на конаку код кога', *џреконачиџи* 'преноћити', *уконачиџи* 'довести на конак (на стан); доћи на конак, на спавање, одсести негде: примити (кога) на конак (на преноћиште)', *уконачиџи се* 'одсести негде, настанити се' са изведеном глаголском именицом *уконачење* 'долазак, примање, смештање на конак', глагол *уконачиваџи (се)*, који даје глаголску именицу *уконачивање*; *кондисаџи* (< *kondu*, 3. л. јд. перф. од глагола *контак* 'одсести, бити гост') 'преноћити'; мак. *конакува* 'коначити'; буг. *конакувам* 'одседам';

(е) патроними: буг. *Конаклиев, Конакчиев, Конакчийски*;

(ж) топоними: буг. *Коначиџето*.

• М. Лалевић (2004: 291) турцизам *конак* придружује синонимном низу са носећом лексемом *кућа*, поред синонима *ноћиџије, џреноћиџије*; уз исту носећу реч П. Ћосић (2008: 155) даје следеће синониме: *боравиџије, седиџије, домаћинџиво, месџо боравка, огњиџије, сџаниџије, насџамба, конак, резиденџија, аџарџман* (2008: 155). П. Ћосић овај турцизам повезује и са лексемом *двораџ: вила, џалаџа, замак, џвврђава, уџвврђење, уџвврда, конак, двор, резиденџија, кула*, рег. *каџиџел*, експр. *џалача* (2008: 138). И лексема *коначиџије* представља део синонимног низа: *ноћиџије, одмаралиџије, џреноћиџије* (Lalević 2004: 291).

♦ Турцизам *конак* има прилично стабилан статус у лексичком систему свих испитиваних језика иако има низ застарелих значења. У српском и македонском језику она је нарочито жива у религиозном домену будући да означава 'простор намењен за смештај и преноћиште посетилаца манастира', што је у вези и са активном употребом глагола *коначиџи/конакува* и глаголске именице *коначење* и хибридне именице *коначиџије*. Дериват *коначиџије* је такође потврђен у дијалекатској грађи са значењем 'ноћиште' (РГП) односно 'место где се коначи' (РГГ).

КОРИЈА/КУРИЈА

■ Лексема *корија* је турцизам турског дијалекатског порекла (*kori* < *korı*, литавско *koru* 'шумица, забран, шума'), која се поред јужнословенских, јавља и у осталим балканским језицима: алб. *korie* 'шумарак', *korie-koria* 'луг', грч. *κορρί* 'шума са ниским растињем које могу да брсте козе', цинц. *curie* (БЕР, АSR, ГСР, Видоески 1999: 76).

Тј. У турском језику лексема *koru* означава 'шумицу, гај, луг' и има неколико деривата: *korucu* 1. 'лугар, шумар; чувар поља, пољар', 2. 'цивилно лице које помаже шумару, лугару и сл.', *korucuk* 'мали гај, мали луг, шумица', *koruculuk* 'занимање лугара; посао пољара; чување шума, лугарство', *koruluk* 'млада шума, шумарак, гај, луг' (TSS, YTSS).

Сј. У српском језику лексема *корија* је забележена у РСАНУ у значењу ‘шума’. Примери из РСАНУ показују да је она регистрована у Заплању и Врању.

◇ Српска дијалекатска грађа потврђује да је њен ареал везан углавном за говорне југоисточне Србије, да има и фонетску варијанту (*курија*), као и један дериват (*кориче*): *корија* ‘шума’ (РГЈС), ‘забран, в. курија, браниште’ (РЛеГ) и *курија* ‘приватна шума, забран, браниште, брањиште, браник’ (РЛеГ), *кориче* дем. од *корија* (РГЈС). Она је и у функцији топонима: *Корија/Курија, Мала и Велика Курија* (Duran 2017: 125). „Овај мање познати турцизам се задржао у дволексемним топонимима у руралним срединама: *Ацијина корија, Мекишка корија*“ (Duran 2017: 24).

Мј. У македонским народним говорима лексема *корија* означава 1. ‘шуму са високим дрвећем’ и 2. ‘забран, браниште’, али се често среће и као топоним: *Корија, Кориш, Коришије* (Видоески 1999: 76).

Бј. У бугарском је лексема *кория* обележена као нар. и заст., а означава ‘малу шуму’ или у неком дијалекту само ‘шуму’ или ‘жбуње’. Она је била мотивна реч за следеће деривате: *корийка, корийца, коришца, кориярка* вероватно ‘девојка која ради у шуми’. Вокалском редукцијом је добијена и варијанта *курия* са спецификованим значењем ‘жбуње’, ‘јова’. Обе фонетске варијанте се срећу у топонимима: *Кория, Курия, Курие, Куришо, Курия, Курија, Куријата, Кориш, Корийката, Корийки, Корийника*, а прва у патрониму *Корийков* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану изворно турско *о* (*koru*) се очувало у алб. (*korie*), у мак. (*корија*), срп. (*корија*) и буг. (*кория*). Међутим, у ова последња два језика факлутативно су заступљене варијанте са квалитативном редукцијом вокала (*курија, курия*), док је у грч. (*κουρί*) и цинц. (*curie*) она доследна. У српском и бугарском ова појава је уочена и у микротопонимима: *Корија/Курија, Кория/Курия*.

► [М] На морфолошком плану она је пришла именицама женског рода добивши наставак за облик *-ја* у срп., мак. (*корија*) и *-я* у буг. (*кория*), а *-е* у алб. (*korie*) и цинц. (*curie*), док је средњег рода у грчком (*κουρι*).

► [С] На семантичком плану основно значење лексеме *курија* је ‘шума’, при чему се у дефиницијама налазе различите додатне семантичке компоненте којима се указује на величину дрвећа и на право власника да сече дрва или напаса стоку у њој. У првом случају то су: ‘шумица, гај, луг’, ‘мала шума’, ‘жбуње’, ‘шума са ниским растињем које могу да брсте козе’, или, пак, ‘шума са високим дрвећем’, а у другом, ‘приватна шума, забран, браниште, брањиште, браник’.

► [Д] У испитиваним језицима скоро и да нема забележених деривата, осим у турском и бугарском:

(а) именица којом се именује вршилац радње: *korucu* 1. ‘лугар, шумар; чувар поља, пољар’, 2. ‘цивилно лице које помаже шумару, лугару и сл.’; *кориярка* вероватно ‘девојка која ради у шуми’;

(б) именице којима се именује занимање: *koruculuk* ‘занимање лугара, посао пољара, чување шума, лугарство’;

(в) именице с атрибутивним (квалитативним) значењем: *koruluk* ‘млада шума, шумарак, гај, луг’;

(г) именице субјективне оцене: дем. *korucuk* ‘мали гај, мали луг, шумица’; срп. *кориче*; *корийка*, *корийца*, *коришца*.

● Овај турцизам је у синонимној вези с лексемама *шума*, *гај*, *луг*; *забран*, *бранишће*, *браник*, али и турцизмом *орман*.

◆ Турцизам *корија/курија* припада застарелој лексици у свим језицима, осим у турском.

КРЕЧАНА

■ Лексема *кречана* је турцизам (*kireçhane*) турско-персијског порекла (*kireç* ‘креч’ + *hane* ‘кућа’) или само персијског (*kirs* + *hane*). Поред српског и бугарског, мотивна лексема *креч* јавља се и у алб. (у Скадру) *qereç/çereç* (Skok 1972: 187–188, БЕР).

Тј. У турском језику лексема *kireç* 1. ‘креч’, 2. ‘калцијум-хидроксид’ веома је продуктивна у стварању првостепених и вишестепених деривата: *kireççi* 1. ‘кречар, продавац креча’, 2. ‘кречар, онај који прави (гаси) креч’, *kireççil* ‘коме погодује кречњако тло (о биљци)’, *kireççilik* ‘продаја и прављење креча’, *kireçleme* ‘кречење, дезинфиковање кречом’, *kireçlemek* 1. ‘окречити, премазати кречом, намазати кречом’, 2. ‘обелити кречом, дезинфиковати кречом’, *kireçlenme* 1. ‘падање, љушћење креча; бивање премазаним кречом, помазаност кречом, прљање кречом; калцифицирање’, 2. ‘калцификација, сакупљање калцијевих соли у ткивима’ *kireçlenmek* 1. ‘опастити, окрунити се,

ољуштити се (о кречу)', 2. 'бити окречен, премазан кречом', 3. 'запрљати се, замазати се (кречом)', 4. 'бити у процесу калцификације, калцифицирати се', *kireçleşme* 'калцификовање', *kireçleşmek* 'бити у процесу калцификације, калцификовати се', *kireçli* 1. 'кречњачки', 2. 'окречен', *kireçlik* 1. 'кречана, јама или базен за гашење креча', 2. 'који је богат кречом, који обилује кречом (о месту)', *kireç ocağı* 'кречана, јама или базен за гашење креча', *kireçsi* 'који подсећа, личи на креч, који је попут креча', *kireçsileme* 'калцинирање', *kireçsilemek* 'подврћи калцинирању, калцинирати', *kireçsiz* 1. 'који је без креча', 2. 'који је без каменца (о води)' *kireçsizleştirme* 'декалцификација', *kireçsizleştirmek* 'декалцификовати', *kireçsütü* 'кречно млеко, кречни раствор', *kireç taşı* 'кречњак', *kireçyeren* 'који не подноси креч' (YTSS).

Сј. И у српском језику је забележен велики број деривата од лексема *креч* 'материја беле боје која се добива сагоревањем камена вапненца; раствор од такве материје, вапно': *кречан* 1. 'који је као креч', 2. 'који садржи у себи креча', *кречана* 1. 'јама за гашење креча', 2. 'пећ у којој се пали креч, вапненица', *кречар* 'онај који се бави прављењем или продајом креча, вапнар', *кречина* ауг., *кречийи* 1. 'белити, чинити белим, премазујући, покривајући раствором креча', 2. фиг. 'закречавати, лечити што тешко оболело', *кречник/кречњак* 'стена постала у најранијим геолошким периодима од различитих претежно органских талоба или седимената мора и језера, вапненац, вапнењак', *кречница* 'раствор креча', *кречно* 'као креч', *кречњав/кречовий* 'који садржи у себи креча', *кречњаси* 'који је као креч', *кречњачки* 'који је састављен од кречњака, вапненца', *кречуља/кречуша* 'земља која има у себи много креча, вапна' (PMS).

◊ У народним говорима турцизам *креч* је забележен и у следећим фонетским варијантама: *киреч* 'креч' (ЦТР), *ћиреч* 1. 'креч, вапно' (ТДР, РПГ), 2. фиг. 'зорт, прпа' (ТДР). Од те две варијанте забележени су следећи деривати са просторним значењем: *кречана* 'јама, удубљење или пећ у којој се пече кречњак' (РГГ, РГСМ), 'сазидана грађевиница у којој се пече одговарајући камен за добијање креча, в. варница' (РВГ); б) *кречана* 'четвртаста рупа у земљи, ископана за гашење креча' (РГМ), 'јама у којој се гаси или пече креч' (РСГВ), *киречана* 'кречана' (ЦТР), в. *ћиречана* (ТДР), *ћиречана* 1. 'јама у којој се налази гашени креч', 2. 'излапелост' (ТДР), 'кречана' (РПГ).

Бј. Лексема *креч* је у бугарском наведена као застарела и дијалекатска, са великим бројем деривата: *киречав* 'кречно (тло)', *киречев*, *киречен*, *киречан* 'кречан', *киречник* 'кречњак (камен)', *киречница/киреччийница* 1. 'кречана, пећ за добијање креча', 2. 'складиште креча', *киречец* дем., *киречлия* 1. 'кречан, који садржи креч', 2. 'наквашен кречом', *киречлив* 'кречан', *киреччия/киреччие* 'кречар' 1. 'произвођач креча', 2. 'продавац креча', *киречкия* 'продавац креча', *киреччий* 'произвођач креча', *киреччийка* 'кречарка, жена кречара', *киреччийски*; топоними: *Киречницајта* (БЕР).

► [Ф] У неким српским говорима (*киреч*, *киречана*, *ћиречана*) и у бугарском (*киреч*, *киречница/киреччийница*) очувао се вокал *и* у мотивној речи и њеним дериватима. У српском и осталим његовим говорима дошло је до његовог губљења (*креч*, *кречана*), тј. до детурцизирања као у примеру *Kirit* > *Криџ/Креџа* (Skok 1972: 187–188). У албанском је замењем међусловном асимилацијом у *e* (*qereç/çereç*). Особина појединих српских и албанских говора је да *к* и *г* испред вокала предњег реда пређу у *ћ* (*q*) и *ђ* (*gj*) (*ћиреч*, *ћиречана*, *qereç*), док је оно могло отврднути или међусловном асимилацијом прећи у *ч* (*çereç*).

► [М] У савременом турском лексема *kireçhane* је замењена дериватом *kireçlik* 1. ‘кречана, јама или базен за гашење креча’ или изафетском конструкцијом *kireç ocağı* с истим значењем и *kireç fabrikası* ‘фабрика креча’. Турска архаична лексема *kireçhane* једино је у српском сачувала елементе другог дела сложенице у виду суфикса *-ана* (*кречана*), који је примаран у односу на *-ара* (*кречара*) (Ћинђић 2013: 327). У бугарском је овај дериват забележен са словенским суфиксом *-ница* (*киречница/киреччийница*).

► [С] На основу дефиниција уочене су следеће семеме 1. ‘јама за гашење креча’, 2. ‘пећ у којој се пали креч’, 3. ‘складиште креча’, које немају увек исту хијерархију или се само једна од њих јавља у испитиваном идиому, а ређе се деси да се развије фигуративно значење.

У случају лексеме *кречана* метонимијска веза активна је како између мотивне речи *креч*, балканског турцизма, и деривата *кречана*, тако и између њене примарне и секундарне реализације. Иако РМС не бележи реализацију ‘заборавна особа, особа са умањеним интелектуалним способностима’, ово значење је као жаргонско заступљено у српском језику. Ово семантичко проширење је метафоричног типа и карактеристично је у настајању жаргонизма. П. Радић (2001: 83–84) посебно побраја жаргонизме са суфиксом *-ана*. Ово исто налазимо и у народним говорима *ћиречана* ‘излапелост’ (ТДР).

► [Д] Лексема *креч* се одликује изузетним семантичко-деривационим потенцијалом. У оквиру њеног гнезда развили су се првостепени и вишестепени деривати, с тим да у српском није велик број настао по турском моделу, за разлику од стања у бугарском:

(а) именице са просторним значењем: *kireçlik* 1. ‘кречана, јама или базен за гашење креча’, 2. ‘који је богат кречом, који обилује кречом (о месту)’, *kireç ocağı* ‘кречана, јама или базен за гашење креча’, *kireç fabrikası* ‘фабрика креча’; *кречана* 1. ‘јама за гашење креча’, 2. ‘пећ у којој се пали креч, вапненица’, *ћиречана* 1. ‘јама у којој се налази гашени креч’, 2. ‘излапелост’ (ТДР); *киречница/киреччињница* 1. ‘кречана, пећ за добијање креча’ 2. ‘складиште креча’;

(б) именице чији је денотат човек: *kireççi* 1. ‘кречар, продавац креча’, 2. ‘кречар, онај који прави (гаси) креч’; срп. *кречар* ‘онај који се бави прављењем или продајом креча’; *киреччиња/киреччиње* ‘кречар’ 1. ‘произвођач креча’, 2. ‘продавац креча’, *кирекчиња* ‘продавац креча’, *кирекчий* ‘произвођач креча’, *киреччийка* ‘кречарка, жена кречара’;

(в) именице којима се означава занимање: *kireççilik* ‘продаја и прављење креча’;

(г) именице којима се истиче нека особина: *кречњача*, *кречуља* и *кречуша* ‘земља која има у себи много креча’;

(д) термини из области минералогije: *kireç taşı* ‘кречњак’; *кречњак* и *кречник* ‘стена постала у најранијим геолошким периодима од различитих, претежно органских талога или седимената мора и језера’; *киречник* ‘кречњак (камен)’;

(ђ) именице којима се означавају раствори: *kireçsütü* ‘кречно млеко, кречни раствор’; *кречница* ‘раствор креча’;

(е) именице којима се именују биљке и гљивице: *кречавица* 1. бот. ‘гљивица *Botrytis Bassiana* из ф. *Mucedinaceae* која живи као паразит на гусеници свилене бубе и уништава је’, 2. ‘болест свилених буба коју изазива та гљивица’;

(ж) именице субјективне оцене: срп. ауг. *кречина*, буг. дем. *киречец*;

(з) релациони придеви: срп. *кречарски*, *кречњачки*; буг. *кирекчийски*;

(и) квалитативни и симилативни придеви: *kireççil* ‘коме погодује кречњако тло (о биљци)’, *kireçyeren* ‘који не подноси креч’; *kireçli* 1. ‘кречњачки’, 2. ‘окречен’; *kireçsi* ‘који подсећа, личи на креч, који је попут креча’; *kireçsiz* 1. ‘који је без креча’, 2. ‘који је без каменца (о води)’; *кречав* ‘умазан, испрљан кречом’, *кречљив* ‘који садржи креч, кречан’, б. ‘кречав’, *кречњав* и *кречовић*, симилативни и квалитативни придев *кречан* 1. ‘који је као креч’, 2. (одр.) ‘који садржи у себи креча’ и од њега конверзијом настали прилог *кречно* ‘као креч’, симилативне придеве *кречасиј* и *кречњасиј*; *кире-*

чава ‘кречно (гло)’, *киречев*, *киречен*, *киречан* ‘кречан’, *киречлија* 1. ‘кречан, који садржи креч’, 2. ‘наквашен кречом’, *киречлив* ‘кречан’.

Нарочито је велик број глаголских деривата у турском и српском. Посебно израженим деривационим потенцијалом одликује се првостепени глаголски дериват *кречиӣти*, који ће поред глаголске именице *кречење*, мотивисати творбу глаголских префиксала: *докречиӣти* ‘извршити кречење докраја, довршити кречење’, *закречиӣти* 1. ‘окречити’, 2. ‘кречом попунити рупе, облепити зид или што слично’, *закречиӣти се* ‘превући се кречном материјом; испунити се кречом’, са својим дериватима *закречиваиӣти (се)*, *закречивавање*; *закречен*, *закреченост̄и* ‘стање онога што је закречено’, *искречиӣти* ‘окречити све, докраја, обелити кречом’, *накречиӣти* ‘обилато окречити’, *окречиӣти* 1. ‘кречом премазати, обелити’, 2. ‘премазати (лице) белилом (козметичким средством)’, 3. ‘прекрити, прикрити, сакрити што (не показујући га у стварној боји)’, *иокречиӣти* ‘све редом кречом обелити, окречити’, *скречиӣти* ‘претворити у креч’, *скречиӣти се* ‘претворити се у креч’ и *скречиваиӣти (се)* са дериватима вишег степена *скречивавање*, *скречљив* ‘који се може скречити’ и од њега *скречљивост̄и* ‘особина, стање онога што је скречљиво’; *киреçлеме* ‘кречење, дезинфиковање кречом’, *киреçлемек* 1. ‘окречити, премазати кречом, намазати кречом’, 2. ‘обелити кречом, дезинфиковати кречом’, *киреçленме* 1. ‘падање, љушћење креча; бивање премазаним кречом, помазаност кречом, прљање кречом; калцифицирање’, 2. ‘калцификација, сакупљање калцијевих соли у ткивима’ *киреçленмек* 1. ‘опастити, окрунити се, ољуштити се (о кречу)’, 2. ‘бити окречен, премазан кречом’, 3. ‘запрљати се, замазати се (кречом)’, 4. ‘бити у процесу калцификације, калцифицирати се’, *киреçлеште* ‘калцификовање’, *киреçлештемек* ‘бити у процесу калцификације, калцификовати се’, *киреçсилеме* ‘калцинирање’, *киреçсилемек* ‘подврћи калцинирању, калцинирати’, *киреçсизлештирме* ‘декалцификација’, *киреçсизлештirmek* ‘декалцификовати’.

Лексема *кречана* се јавља и у својству топонима, који је „настао од турске речи *киреçхане*, а име *Кречана*, места одакле се вадио или на ком се правио креч је вероватно у међувремену постало топоним. *Кречана* представља име једног брда између Ариља и Златибора“ (Duran 2017: 126). Члановани дериват *Киречницаӣта* има функцију топонима у бугарском (БЕР).

• Турцизам *кречана* успоставља синонимну везу са лексемама *ваине-ница*, *варница*, *вардџиџница*, *клачара*, као што су то и њихове мотивне речи: *вар*, *ваино* и туђица *клак*, које све значе ‘креч’ (Lalević 2004: 298).

♦ Мотивна реч *креч*, као и дериват *кречана*, имају стабилно место у лексикону српског и турског језика, о чему сведоче бројни деривати обухваћени гнездом с мотивном речју *креч*. У бугарском је такође велики број деривата, али су они означени као застарели и дијалекатски.

КУБУРАНА

■ Лексема *кубура/кубурана* (**kuburhane*) регистрована је само у дијалекатској грађи са значењем просторног типа ‘спремиште за кукуруз у клипу, исплетено од шибља, висине 2–3 метра’ (РСГК). Она је могла настати у српском језику суфиксацијом, удруживањем турске основе *кубур-* (< *kubur*) и суфикса *-ана* (< *hane*). Међутим, у консултованим речничким изворима, ову реч не проналазимо. Она би се могла довести у везу са турском речју *kubur*, која је по некима турског корена, а по другима је то множина (*qubūr*) арапске речи *qabr* ‘гроб’ из чега произилази и њено примарно значење у народној песми у српском ‘мрачно место’ (Škaljić 1979: 421, Skok 1972: 219). А. Шкаљић за турску лексему *kubur* наводи две релевантне семеме за остала значења: 1. ‘предмет дугуљастог облика који је шупаљ и релативно тесан, а служи као заштитна кутија, оклоп или торба’, 2. ‘узани простор’. Наведена значења заступљена су у турском и српском. У првом језику лексема *kubur* има застарела значења: 1. ‘канализациона цев (клозета)’, 2. ‘дугачка футрола’, 3. ‘пушка на пуњење барутом’, кубура (YTSS). Код А. Шкаљића, поред значења наведених у турском под два и три, налазимо и ‘уски дуги ходник или наткривени пролаз који спаја поједина одељења у кући са другом мањом зградом која служи као кухиња или мушко одељење’, што је из домена градитељства (Škaljić 1979: 421). Дакле, објекат намењен чувању кукуруза у клипу свакако је узан, дуг, шупаљ и није толико светао јер је плетен од шибља.

Другу етимологију могли бисмо тражити у дериватима лексеме *кора* који су у вези са припремом обраних кукуруза за складиштење: *корубаиши* ‘љуштити, комушати, комити кукуруз’, *корубач* ‘онај који коруба кукуруз’ (РМС) или *корбина* ‘окруњен кукурузни клип’. У једном бугарском говору јавља се и дериват *кубурина* ‘трбушна или грудна шупљина’ у којем је на фонетском плану дошло до редукције вокала *o* у *u* и метатезе *p* : *b*, што би се гласовно приближило корену нашег примера, али он садржи једну од семантичких компоненти ‘шупаљ, шупљина’, што га значењски везује за турцизам *кубур*.

- Синоним је лексеми *йлеџара*.
- ◆ Лексема *кубурана* има статус дијалектизма (Кордун) и архаизма.

КУЛА

■ Лексема *кула* је турцизам (*kule*, поред заст. и дијал. *kula*, *kulle*) арапског порекла (*qullā*) (Škaljić 1979: 423, БЕР). Поред јужнословенских, јавља се и у осталим балканским језицима: у румунском *culă* 1. ‘кула, узана и висока зграда’, 2. ‘део тврђаве или замка’, 3. заст. ‘свод, купола’, 4. заст. ‘великашка кућа’, 5. заст. ‘подрум са сводом’, у цинцарском *culă*, 1. ‘кула’, 2. ‘град, дворцац, замак; зидине’, у албанском *kullë* 1. ‘кула’, 2. ‘торањ’ и новогрчком *η κουλά / ο κουλές / ο κουλάς* ‘мало утврђење, кула’ (Skok 1972: 229, РМР, АСР, ГСР).

Тј. У савременом турском језику лексема *kule* има два значења, од којих је друго застарело: 1. ‘торањ, кула’ и 2. ‘осматрачница, видиковац’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *кула*, поред основног, има и фигуративна, покрајинска и термилошка значења: 1. б. ‘високо, уско здање, обично округлог или четвртастог облика, које стоји одвојено или као део веће грађевине, тврђаве’, б) фиг. ‘симбол чега, упориште’, 2. покр. ‘камена кућа, обично већа, масивнија’, 3. фиг. ‘оно што се уздиже у висину, што је високо, велико и обимно’, 4. војн. ‘осматрачница обложена оклопом за топове на ратној лађи, тенку’, 5. ‘врста фигуре у шаху, топ’; дериват *кулача* је са значењем ‘колиба’.

Код А. Шкаљића *кула* је дефинисана као 1. ‘утврда у тврђави; камена зграда која место прозора има пушкарнице подешене за одбрану од навале’, 2. ‘вишеспратна камена стамбена зграда’, 3. ‘торањ’ (Škaljić 1979: 423).

◇ Лексема *кула* и њени деривати заступљени су и у дијалектима српског језика: ‘велика кућа’ (РГП), ‘вишеспратна стамбена кућа од камена; камена тврђава која умјесто прозора има пушкарнице’ (РВГ); 1. ‘већа

кућа на два нивоа, двоспратница’, 2. ‘наковањ за окивање косе’ (РГСМ), ‘велика кућа, са најмање једним спратом’ (ГБ), *кулача* ‘смештај за стоку на удаљеном пашњаку у облику шатора, од прућа, покривена кровином, обично за једногодишњу употребу’ (ЛЗ), 1. а) ‘колиба, остава, склониште и сл. купастог облика’, б) ‘еведра, привремено пастирско склониште’, 2. ‘кошар, велика корпа купастог облика, плетена од прућа, испод које се хране пилићи’; *кулаша* ‘колиба, остава, склониште и сл. купастог облика’ (Купиново и Карловчић), ‘настрешница’ (Обреж), ‘кућарица (у винограду)’, ‘кућица (у винограду)’ (РСГВ), *кулина* ‘развалина неког старог града’ (ТДР), *кулишије* ‘развалина неког старог града’ (ТДР).

Мј. У македонском језику лексема *кула* има неколико значења: 1. ‘тврђава’, 2. ‘висока беговска кућа’, 1. данас ‘вишеспратна, узана, висока, стамбена зграда’ (Јашар-Настева 2001: 62). У РМЈ примарно значење је са обележјем историцизма ‘део тврђаве или замка’, а актуелно значење је ‘узана и висока зграда’. У савременом језику лексема *кула* има четири значења: 1. ‘висока правоугаона или цилиндрична грађевина, често део замка, цркве итд.’, 2. ‘тврђава која представља или има кулу’, 3. ‘висока грађевина у којој су смештене машине итн.’, 4. ‘зграда чија висина је виша од основе’ (РМЈ).

Бј. У бугарским говорима лексема *кула* има више фонетских и обличних варијанти, као и већи број деривата: *кула* 1. ‘висока узана надградња или део грађевине који се издиже изнад целе зграде’, 2. ‘узана висока грађевина за економске и друге потребе’, 3. ист. ‘узана висока зграда за одбрану и надгледање, обично при тврђави’, 4. ‘утврђено гранично стражарско место’, 5. ‘бивша полицијска турска зграда’, 6. ‘турска кућа у селу, виша од других’; *куле* с. р. 1. ‘кула’, 2. ‘висока, споља ружна зграда’, *кули* ‘плоча која се усправља нишањење/мерење при игри топа’, *куллѐ* ж. р. ‘зграда турског граничног места’ (*ѐ* од турског широког *e kulle* које је најближе арап. *qullä*), *кулија* ‘кула (суфикс *-ија* као у *кесија* [*< kесе*], *бахчија* [*< бахџе*])’, *кулњѐ* ‘кула (од заст. и дијал. *kulle* одакле је и *куллѐ*; *лл* дисимилацијом је дало *лн*, а *ѐ* од широког турског *e*)’, *куля* ‘кула (*я* је од турског широког *e*)’; *кулин* ‘онај који припада кули’, *кулица/куличка* дем., *кула-кран/кулокран* ‘грађевински кран, дизалица’, *кулокранист* ‘радник на крану’, *кулокранистка* ‘радница на крану’, *кулообразен* ‘који личи на кулу’; топоними: *Кула* град и село, *Кулата*, *Кулите*, *Кулицето* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у бугарском су се сачували рефлекси турског дијалекатског широког *e (kulle)*, које је најближе арапском (*qullä*): *куллѐ*, *кулњѐ*; *куля*. У турској дијалекатској варијанти (*kulle*) у бугарском је дошло до факултативне дисимилације *лл* (*кулњѐ*), поред (*куллѐ*), као и у албанском (*kullë*), у којем је то знак тврдог *л*.

► [М] На морфолошком плану неке турске именице на *-e* су у балканским језицима добиле обличке наставке женског рода (*кула*, η *κουλά*; *кулија*; *culă*, *kullë*), а у грчком и мушког (*ο κουλές*, *ο κουλάς*).

► [С] Именицама с просторним значењима денотирају се грађевински објекти специфичног изгледа (који се одликују висином) и различитом наменом: 1. 'високо, уско здање, обично округлог или четвртастог облика, које стоји одвојено или као део веће грађевине, тврђаве', 'узана висока грађевина за економске и друге потребе', 'висока грађевина у којој су смештене машине итн.', 2. покр. 'камена кућа, обично већа, масивнија', 'већа кућа на два нивоа, двоспратница', 'висока беговска кућа', али данас и 'вишеспратна, узана, висока, стамбена зграда', као и 'висока, споља ружна зграда'.

У појединим дефиницијама у први план се истиче намена објекта, а не његова висина, која се углавном подразумева: а) 'утврда у тврђави; камена зграда која место прозора има пушкарнице подешене за одбрану од навале', б) војн. 'осматрачница обложена оклопом за топове на ратној лађи, тенку', 'видиковац, осматрачница'; в) 'утврђено гранично стражарско место', 'бивша полицијска турска зграда', 'зграда турског граничног места'.

Семантичка компонента 'сличности' куле и неког денотата била је релевантна за значења следећих лексема: *кула* 'наковањ за окивање косе'; *кулача* 'смештај за стоку на удаљеном пашњаку у облику шатора, од прућа, покривена кровином, обично за једногодишњу употребу', 1. а) 'колиба, остава, склониште и сл. купастог облика', б) 'еведра, привремено пастирско склониште', 2. 'кошар, велика корпа купастог облика, плетена од прућа, испод које се хране пилићи'; *кулаша* 'колиба, остава, склониште и сл. купастог облика'.

У цинцарском су се лексемом *culă* означавали и сами објекти чији је денотат био њихов интегрални део: 'град, дворац, замак; зидине', а у српским говорима и њихови остаци: *кулина* 'развалина неког старог града', *кулишиће* 'развалина неког старог града'.

У румунском језику још је једна семантичка компонента била некада релевантна за значење лексеме *culă*, а то је 'свод': заст. 'свод, купола', 'подрум са сводом'.

Поједина значења и подзначења су у РМС обележена као фигуративна: 1. б. фиг. 'симбол чега, упориште', и то активирањем имплицитне компоненте постојаности, чврстине, по базичном метафоричном принципу конкретно → апстрактно. Компонента висине налази се у основи метафоричне реализације 3. 'оно што се уздиже у висину, што је високо, велико и обимно', што би се могло претпоставити и у реализацији *кули* 'плоча која се усправља нишањење/мерење при игри топа', као што је и значење под тачком 5 метафоричног типа остварено под утицајем компоненте изгледа садржане у мотивном појму 'врста фигуре у шаху, топ'.

Овај турцизам има и функцију топонима. „На читавом подручју Србије често налазимо топониме од апелатива *кула* с обзиром на то да је у српском реч *кула* у активној употреби. Најважнији топоним је град *Кула* који се налази у истоименој општини у Западнoбачком округу у Војводини и који има 17866 становника. Име је добио највероватније по кули која се некада ту налазила. Осим града, постоји још један ојконим *Кула* – село са 653 житеља које се налази у општини Мало Црниће у Браничевском округу. *Иван кула* је утврђење које се налази 33 км јужно од Куршумлије, на планини Радан. У Србији постоји велики број топонима изведених од апелатива *кула*“ (Duran 2017: 126–127). „Од многобројних кула на средњовековним утврђењима данас су углавном остали само камени остаци. У нашем истраживању забележили смо следеће микротопониме са апелативом *кула*: *Бранкова кула*, *Диздарева кула*, *Јусовића кула*, *Мирановачка кула*, *Небојина кула*, *Нова Кула*, *Скобаљића кула*, *Смаилова кула*, *Тодорова кула*“ (Duran 2017: 24). *Кула Јериња* 1. назив развалина и шуме код Пограђа, 2. планина код с. Клинавца (РКМД). И у бугарском је наведено неколико топонима: *Кула* град и село, *Кулаиџа*, *Кулиџе*, *Кулиџеџо* (БЕР).

► [Д] Иако се одликује полисемјом, ова лексема не индукује даљу деривацију. У вези с вишезначним турцизмима М. Ђинђић закључује да „им је заједничко то да су у највећем броју случајева то деривати настали у процесу деривације од потпуно адаптираних турцизама“ (Ђинђић 2013: 56). У српским народним говорима потврђени су следећи деривати углавном са значењем простора: *кулача* ‘смештај за стоку на удаљеном пашњаку у облику шатора, од прућа, покривена кровом, обично за једногодишњу употребу’ (ЛЗ), 1. а) ‘колиба, остава, склониште и сл. купастог облика’, б) ‘еведра, привремено пастирско склониште’, 2. ‘кошар, велика корпа купастог облика, плетена од прућа, испод које се хране пилићи’; *кулаша* ‘колиба, остава, склониште и сл. купастог облика’ (Купиново и Карловчић), ‘настрешница’ (Обреж), ‘кућарица (у винограду)’, ‘кућица (у винограду)’, (РСГВ), *кулина* ‘развалина неког старог града’ (ТДР), *кулиџе* ‘развалина неког старог града’ (ТДР).

Потврђена је сложеница *џази-кула* необ. ‘кула с које се мотри околина, осматрачница’. У бугарском су забележени следећи деривати:

(а) именице којима је означено средство: *кула-кран/кулокран* ‘грађевински кран, дизалица’;

(б) вршилац радње: *кулокранисџи* ‘радник на крану’, *кулокранисџика* ‘радница на крану’;

(в) имена субјективне оцене: дем. *кулица/куличка*;

(г) присвојни и симилативни придеви: *кулин* ‘онај који припада кули’, *кулообразен* ‘који личи на кулу’.

● На плану синонимије турцизам *кула* је део низа с носећом лексемом *кућа*, а М. Лалевић наводи да је „кула је велика камена кућа, обично лучних страна као ваљак, подешена за посматрање и одбрану“ (2004: 308). У домелу парадигматских односа П. Ћосић даје комплекснији поглед на лексему *кула*. Она је међу синонимима који се односе: а) на *зидине* ‘зид тврђаве или утврђеног места који служи као заклон’: *ујора*, *бедем*, *заштита*, *браник*, *басион*, *залеђе*, *ујврда*, *фортификација*, *ујврђење*, *кула*, *бункер*, *грудобран*, *редућа*, *јредзиђе*, *ујориште*, *насий* (Ћосић 2008: 210); б) на *тврђаву*: *замак*, *дворац*, *ујврђење*, *ујврда*, *конак*, *двор*, *резиденција*, *кула*, *град*, *рег. каштел*, *експр. јалача* (Ћосић 2008: 601); в) на *вилу* у значењу ‘велика и лепа кућа’: *јалача*, *замак*, *дворац*, *тврђава*, *ујврђење*, *ујврда*, *конак*, *двор*, *резиденција*, *кула*, *рег. каштел*, *експр. јалача* (Ћосић 2008: 96). Овом инвентару додали бисмо и следеће синониме када су у питању значења лексеме *кула* и њених деривата у српским народним говорима: *колиба*, *осјава*, *склониште*, *смештај*, *еведра*, *настирешица*; *кућарица*, *кућица*; *кошар*. У осталим језицима у дефиницијама су наведени следећи синоними: *осмајрачница*, *видиковац*; *кујола*, *свод*.

◆ Место турцизма *кула* веома је стабилно у лексикону испитиваних језика.

КУРШУМЛИЈА

■ Мотивна реч *курушум* је турцизам (дијал. *kurşum*) турског порекла (станд. *kurşun*). Поред јужнословенских језика, ова реч је забележена и у албанском (*korshum*) и грчком (*κουρσούμι*) (Skok 1972: 244).

Тј. У турском језику мотивна лексема *kurşun* има два значења: 1. ‘олово’, 2. ‘метак, зрно’, и већи број деривата: *kurşuncu* 1. ‘онај који продаје или прави олово, онај који прави метке’, 2. ‘надрилекар, гаталац (онај који излива олово у посуду)’, *kurşunculuk* 1. ‘продаја и израда олова’, 2. ‘посао надрилекара’, *kurşungeçirmez* ‘панцирни, заштитни, непробојни (о прслуку, оделу и сл.)’, *kurşuni*, 1. им. ‘оловна боја’, 2. прид. ‘који је те боје’, *kurşunlata* ‘заливање, пуњење оловом; пломбирање; печење оловом; пуцање отварање ватре’, *kurşunlamak* 1. ‘заливати, пунити оловом’, 2. ‘ударити пломбу, пломбирати, запечатити (оловом)’, 3. ‘пуцати, отворити ватру, погодити зрном’, *kurşunlaşmak* ‘постати тежак као олово’, *kurşunlu* 1. ‘оловни’, 2. ‘пломбиран, запечаћен’, 3. ‘пресвучен, премазан оловом’, *kurşunsu* ‘који подсећа на олово, који је попут олова’, *kurşunsuz* ‘који је без олова’, *kurşun rengi* 1. ‘оловна боја’, 2. ‘који је те боје, оловне боје’, *kurşun erimi* ‘домет зрна, метка’, *kurşun kalemi* ‘графитна оловка, дрвена обична оловка’, *kurşun kâğıt* ‘станиол’ (YTSS).

Куршумли медреса

Сј. У РМС од лексеме *курушум*, која је дефинисана као ‘пушчано или слично зрно, тане, метак’, наведена су само три деривата: *курушумли* ‘који је оловне боје’, *курушумлија* ‘зграда која је покривена оловом (џамија, медреса, хамам и др.)’, *курушумски* ‘који потиче од куршума’.

А. Шкаљић мотивној речи *курушум* додаје још једно значење ‘олово’, и то као примарно. Од деривата су наведени: индеклинабилни придев *курушуми* (< тур. *kurşun* + арап. прид. суфикс *-ī*) и двочлане лексеме или полусложенице у којима је први део увек турског порекла, а други: персијског (*курушум-шећер* ‘plumbum aceticum’), грчког (*курушум/курушун-калем* ‘графитна оловка’) или српског (*курушум-вода* ‘aqua plumbi’).

За нашу анализу је најзанимљивија именица *курушумлија* која означава ‘зграду покривену оловом (то су обично џамије, медресе, хамама и безистани)’ или је назив неке установе *Курушумлија* ‘име медресе код Бегове џамије у Сарајеву’ или насељеног места ‘име варошице на реци Топлици у јужној Србији’ (Škaljić 1979: 427).

◊ У дијалекатској грађи се бележи мотивна реч *курушум* са својим фонетским варијантама и следећим значењима: *курушум* 1. ‘тане, пушчано зрно’, 2. ‘олово’ (РКМД), ‘пушчано зрно’ (РГСМ), *крушум* ‘пушчано тане, метак, куршум’, (ТДР), ‘куршум’ (РПГ, ЦР), *Крушумлија* (ЦР). Забележен је и један

дериват *курушун* ‘До пред Први светски рат папуције су употребљавале неку врсту притискивача код кројења лица и поставе. Називали су га *курушун* (турски: олово). То је округласта плоча од олова пречника 6 до 8 см. Данас се врло ретко употребљава’ (РСГВ).

Мј. У македонском мотивна реч *курушум/курушун* има значење: 1. ‘олово’, 2. ‘пушчано зрно, метак’, 3. ‘*kurşun erimi* ‘домет зрна, метка’ = ‘даљина до које може да стигне један куршум, пушкомет’ (Јашар-Настева 2001: 56, 77, 80). У РМЈ забележена су и два деривата која припадају разговорном језику *курушумлија* и *курушумен* ‘олован’. У Скопљу постоји и *Курушумли ан* (Skok 1979: 244).

Бј. У бугарском језику мотивна лексема *курушум* има своје фонетске (*коршум, коршун, крошум, крушум*) и обличке варијанте, као и низ деривата на нивоу дијалеката, али и патронима: *курушум* 1. ‘метак’, 2. рет., дијал. ‘олово’; *курушума* ‘оловка’, *крошумка* ‘куршум’ (у нар. пес. на сека шумка *крошумка*); *курушумдџия* дијал. ‘добар стрелац’, *курушумарник/крушумарник* ‘фишеклија, торбица за муницију’, *курушумец*, дем., *курушумлија* ‘врста лековите биљке’, *курушумен* 1. рет. ‘који се односи на куршум’, 2. заст. ‘који је направљен од куршума’, 3. ‘који је боје олова, оловносив, сив’ (БЕР, БТР).

► [Ф] На фонетском плану у мотивној речи дошло је до замене вокала у са *о* у буг. (*коршум, коршун*) у алб. (*korshum*), до метатезе у срп. говорима (*крушум*) и буг. (*крошум, крушум*). Двојство фонетских ликова из турског пренело се и у балканске језике, с тим што је чешће у употреби дијалекатски (*kurşum*) од стандардног (*kurşun*). Тако је лик са *м* уобичајен у срп., мак., буг. *курушум*, буг. *коршум, крошум, крушум*, грч *κουρσούμι*, док се онај са *н* ређе и факултативно јавља у срп., мак. *курушун* и буг. *коршун*.

► [М] На морфолошком плану у бугарском је забележена и варијанта женског рода са обличким (*курушума*) и творбеним (*крошумка* – аналошки према *шумка*) наставком, а у грчком је ова именица средњег рода *κουρσούμι*.

► [С] Примарно значење турске речи *kurşun* ‘олово’ остаје такво код А. Шкаљића и О. Јашар-Настеве, док је оно у српским и бугарским говорима постало секундарно и ретко. У ранијим штампаним изворима у македонском се из турске изафетске конструкције (*kurşun erimi* ‘домет зрна, метка’) развило и треће значење ‘даљина до које може да стигне један куршум, пушкомет’, што се може разумети као метонимијска реализација по моделу ПРЕДМЕТ → ВРЕМЕ КОЈЕ ЈЕ ПОТРЕБНО ПРЕДМЕТУ ДА СТИГНЕ ОД ТАЧКЕ А ДО ТАЧКЕ Б.

Лексема *курушумлија* има два значења, једно у српском ‘зграда покривена оловом (то су обично цамије, медресе, хамаи и безистани)’ и друго у бугарском *курушумлија* ‘врста лековите биљке’. У првом случају материјал (*курушумлија* и *курушумен* ‘олован’), а у другом боја његова (срп. *курушумли* ‘који је оловне боје’) били су пресудни за значење наведених денотата. У

првом случају делује метонимијски трансфер по моделу МАТЕРИЈА → ПРЕДМЕТ НАПРАВЉЕН ОД ТЕ МАТЕРИЈЕ, а затим и по моделу ДЕО : ЦЕЛИНА (кров : зграда).

► [Д] На деривационом плану лексема *курушум* је нарочито плодан мотиватор у турском и ређе у јужнословенским језицима. Деривати су:

(а) именице са човеком као денотатом: *kurşuncu* 1. 'онај који продаје или прави олово, онај који прави метке', 2. 'надрилекар, гаталац (онај који излива олово у посуду)', *курушумдџија* дијал. 'добар стрелац';

(б) именице којима се означава занимање: *kurşunculuk* 1. 'продаја и израда олова', 2. 'посао надрилекара';

(в) именице са просторним значењем: *курушумлија* 'зграда покривена оловом (то су обично џамије, медресе, хамама и безистани)';

(г) фитоними: *курушумлија* 'врста лековите биљке';

(д) именице којима се означавају предмети: срп. *курушун* 'до пред Први светски рат папуције су употребљавале неку врсту притискивача код кројења лица и поставе. Називали су га куршун (турски: олово). То је округласта плоча од олова пречника 6 до 8 см. Данас се врло ретко употребљава (РСГВ)'; буг. *курушума* 'оловка'; *курушумарник/крушумарник* 'фишеклија, торбица за муницију';

(ђ) именице субјективне оцене: дем. *курушумец*;

(е) придеви: *kurşungeçirmez* 'панцирни, заштитни, непробојни (о прслуку, оделу и сл.)', *kurşuni*, 1. им. 'оловна боја', 2. прид. 'који је те боје', *kurşunlu* 1. 'оловни', 2. 'пломбиран, запечаћен', 3. 'пресвучен, премазан оловом', *kurşunsu* 'који подсећа на олово, који је попут олова', *kurşunsuz* 'који је без олова'; срп. *курушумли* 'који је оловне боје', *курушуми* (< тур. *kurşun* + арап. прид. суфикс -i), *курушумски* 'који потиче од куршума'; мак. *курушумлија* и *курушумен* 'олован'; буг. *курушумен* 1. рет. 'који се односи на куршум', 2. заст. 'који је направљен од куршума', 3. 'који је боје олова, оловносив, сив';

(ж) глаголи и глаголске именице: *kurşunlata* 'заливање, пуњење оловом; пломбирање; печећење оловом; пуцање отварање ватре', *kurşunlamak* 1. 'заливати, пунити оловом', 2. 'ударити плумбу, пломбирати, запечатити (оловом)', 3. 'пуцати, отворити ватру, погодити зрном', *kurşunlaşmak* 'постати тежак као олово';

(з) двочлане речи: *kurşun rengi* 1. 'оловна боја', 2. 'који је те боје, оловне боје', *kurşun erimi* 'домет зрна, метка', *kurşun kalem* 'графитна оловка, дрвена обична оловка', *kurşun kâğıt* 'станиол'; и двочлане лексеме или полусложенице у којима је први део увек турског порекла, а други: персијског (*курушум-шећер* 'plumbum aceticum'), грчког (*курушум/курушун-калем* 'графитна оловка') или српског (*курушум-вода* 'aqua plumbi').

(и) Деривати *курушумлија/курушумли* су: име медресе (*Куришумлија*) код Бегове џамије у Сарајеву, име варошице на реци Топлици у јужној Србији (*Куришумлија/Крушумлија*) и име хана (*Куришумли ан*) у Скопљу.

● Мотивном турцизму *курушум* на основу секундарне реализације у српском језику одговара синоним *меџак*, *џане* или израз *џушчано зрно*. Лексема *курушумлија* је пак без одговарајућег семантичког еквивалента.

◆ Обе лексеми (курушум и курушумлија) имају релативно стабилан статус у лексикону.

Л

ЛАГУМ

■ Лексема *лагум* је турцизам (*lağım/lâğım/lâğın*) грчког порекла (*λαγών* ‘Nöhlung, шупљина, дупља; издубљење, удубљење’ или 1. анат. ‘простор, удубљење између бедара и доњег дела стомака’, 2. ‘стомак’ или, по другима, персијско-арапског (*nağm, lağam*) (Skok 1971: 261, Škaljić 1979: 430, БЕР, Јашар-Настева 2001: 36, ЕРА).

Поред јужнословенских, јавља се и у другим балканским језицима: рум. *lagum* 1. ‘подземни канал’, 2. ‘ископина за постављање мина’, цинц. *lăgame f*, алб. *llagëm = lağam* (Gege) 1. ‘подземни канал’, 2. ‘тунел’, 3. ‘мина’, грч. *λα(γ)ούμι* ‘подземни одвод воде, пролаз, тунел, лагум, ходник под земљом; ископина’, *λα(γ)ουμι(ι)τζής* ‘лагумџија’, 1. ‘специјалиста грађевинарства или чишћења подземних одвода; специјалиста изградње пролаза и тунела’, 2. ‘онај који поставља експлозивне направе под земљом, минер’, 3. ист. ‘војник који се бави рушењем зидова тврђава’ (Skok 1971: 261, БЕР, ГСР, ЕРА).

Тј. У турском језику лексема *lağım* има два актуелна и једно историјско значење: 1. ‘подземни, одводни канализациони канал’, 2. ‘поткоп у каквом утврђењу за подземни ходник, тунел’, 3. ист. ‘поткоп у утврђењу са експлозивом чијим се активирањем изазива разарање’. Наведен је и мањи број деривата: *lağımci* 1. ‘радник који чисти лагуме’, 2. ист. ‘минер’, *lağımçılık* ‘посао, занимање лагумара’, *lağım faresi* ‘домаћи (кућни, обични) миш’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *лагум* има више значења и деривата: 1. ‘мина’, 2. ‘миниран поткоп испод утврђења, брда и сл.’, 2. ‘подземни ходник, тунел’,

4. покр. ‘у брду ископан подрум за вино’, *лагумар/лагумаиш/лагумџија* ‘онај који поставља и пали лагум, минер’, *лагумски* ‘који се односи на лагум’, *лагумџи*/*лагумџија* 1. ‘лагумом, мином разорити’, 2. ‘тући експлозивним пројектилима, бомбардовати’, *лагумање*.

Код А. Шкаљића сва значења су из домена војне терминологије: *лагум* ‘мина’, *лагумџија* ‘минер’, *лагумџи* ‘минирати’; презиме *Лагумџија* (1979: 430).

◊ У примерима из народних говора забележене су две фонетске варијанте и два деривата: *лагъм* ‘ходник, ров, саобраћајница под земљом’ (СПГ), 1. ‘прашина, дим’, 2. изр. *даде му лагъм* ‘појурити, изгрдити, уплашити’ (РПГ), *лагум* ‘дужи прокоп испод површине земље који се пуни барутом ради минирања; тамник’ (РВГ), 1. ‘спремиште, подрум ископан у брегу (за храну, вино и сл.)’, 2. ‘кртог, место где се риба лети укопава у дно’ (РСГВ), ‘у брду ископан подрум за вино’ (ЛС), а у појединим народним говорима има и предметно значење ‘мина’ (РВГ, ГБ), које је настало посредством метонимије. Деривати су: *лагумић* ‘(мањи) подрум ископан у брегу’ (РСГВ), *лагумица* ‘земуница’ (РСГВ).

Мј. У македонском језику лексема *лагам* има следећа значења: 1. ‘поткоп’, 2. ‘подземни пут’, 3. ‘канал’ (Јашар-Настева 2001: 59). У народним говорима има различите фонетске ликове и значења: *лагам*, *лагум* ‘рупа испод корења у реци’, *лагум*, *лагъм* ‘место где је дошла вода и ту се задржала’ (Видоески 1999: 82). У савременом језику је одређена као архаизам са значењем ‘подземни прелаз’ (РМЈ₁), а у РМЈ има и фонетску варијанту *лагум* ‘ископ, лагум’.

Бј. У бугарском овај турцизам је застарео и јавља се у дијалектима у више фонетских варијанти: *лагъм/лагам* 1. ‘подземни канал’, 2. ‘тунел’, *лагум* ‘тунел’, *лагун* ‘тунел’, са једним дериватом *лагъмдџија* ‘копач подземног канала, тунела’, и чланованим плуралским обликом у функцији топонима *Лагъмите* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на турско *ι* и *ğ* (*lağit*). Полугласничка вредност *ι* је сачувана у српском (*лагъм*), у албанском (*lagët*), македонском (*лагъм*) и бугарском (*лагъм*), а замењена је а са у српском (*лагум*), македонском (*лагум/лагум*), бугарском (*лагум, лагун*), румунском (*lagum*) и грчком (*λα[γ]ούμι*) и б са а у албанском (*lagam*), македонском и цинцарском (*lağame*), при чему је у овом другом дошло до редукције вокала а испред акцента, као и у једном македонском говору (*лагум*). Глас *ğ* је у свим језицима замењен са *z*, с тим да се у грчком могао и изоставити у говору (*λα[γ]ούμι*). Турско *l* испред вокала *â*, *î*, *û* било је меко, док је у испитиваним језицима оно отврдло јер се налази испред вокала задњег реда (Јашар-Настева 2001: 194). На крају речи дошло је у бугарском до замене назала *m* > *n* (*лагун*).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам је добио обличке наставке за женски род у цинцарском (*lāgame*) и за средњи у грчком (*λα[γ]ούμι*).

► [С] Семантичке реализације у оквиру лексеме *лагум* међусобно су повезане локационом компонентом позиције ‘испод земље’, са различитом наменом именованих просторних објеката. Међу њима је успостављена веза метонимијског типа. Тако ова реч у испитиваним језицима има следећа значења: 1. ‘подземни, одводни канализациони канал’, 2. ‘поткоп у каквом утврђењу за подземни ходник, тунел’, 3. ист. ‘поткоп у утврђењу са експлозивом чијим се активирањем изазива разарање’, 4. ‘у брду ископан подрум за вино’, 5. ‘рупа испод корења у реци’, ‘кртог, место где се риба лети укопава у дно’, 6. ‘место где је дошла вода и ту се задржала’. Истом лексемом (*лагум*) именовано је и средство којим се врши разарање неког утврђења или брда ‘мина’. Ово значење је наведено као примарно у РСМ, као једино код А. Шкаљића и у ГБ, а као треће у албанском. У РПГ лексемом *лагъм* именован је и резултат експлозије, разарања ‘прашина, дим’, али радње које су везане за то ‘појурити, уплашити, изгрдити’ у изразу *даде му лагъм*, што се у првом случају може подвести под синегдоху, а у другом као вид метафоричне фигуративне реализације.

► [Д] Ова лексема има солидну деривациону способност. Њеним гнездом су обухваћени углавном деривати првог степена и један другог:

(а) агентивна именица: *лағимси* 1. ‘радник који чисти лагуме’, 2. ист. ‘минер’; *лагумар*, *лагумаиш* и *лагумиџа* (< *лағимси*) ‘онај који поставља и пали лагум, минер’ и од њега другостепени дериват са значењем занимања: *лағимџилџ* ‘посао, занимање лагумара’; *лагъмдџија* ‘копач подземног канала, тунела’; *ла(γ)ουμ(ι)τζής* ‘лагумџија’, 1. ‘специјалиста грађевинарства или чишћења подземних одвода; специјалиста изградње пролаза и тунела’, 1. ‘онај који поставља експлозивне направе под земљом, минер’, 3. ист. ‘војник који се бави рушењем зидова тврђава’;

(б) именица са просторним значењем: *лагумић* ‘(мањи) подрум ископан у брегу’ (РСГВ), *лагумиџа* ‘земуница’ (РСГВ);

(в) релациони придев: *лагумски*;

(г) глаголи: *лагумайи* 1. ‘лагумом, мином разорити, разарати’, 2. ‘тући експлозивним пројектилима, бомбардовати’ (> глаголска именица *лагумање*), *лагумисаи* ‘лагумом, мином разорити, разарати’, префикасл *улагумайи* ‘подметнути лагуме, минирати; разнети минама’.

У турском је изафетском конструкцијом (*лағим faresi*) именован ‘домаћи (кућни, обични) миш’.

• М. Лалевих доводи у синонимну везу лексеме *йойкој*, *йунел*, *йодров*, *йамник* и *лагум*, и наводи следећа објашњења: *йойкој* је пролаз или удубљење ископано у земљи, под земљом, у већој или мањој дубини према потреби, да би се њиме прошло или нешто протурило, провукло; *йунел* је

већи прокоп подно земље, испод зграде, под речним коритом и сл., којим пролазе људи, возови, кола; *йодров* је поткоп, испод земље ископан, изрован као удубљење у које се може склонити; *йамник* је дубљи и већи тунел испод земље, назван по томе што је у њему тамно; *лагум* је поткоп у који се обично меће експлозив ради рушења, подземни ходник (Lalević 2004: 582).

◆ Иако реч *лагум* може бити познатија широј популацији јер су сви већи утврђени градови у средњем веку, а и касније, имали лагуме, а београдска тврђава Калемегдан била је чувена по лагумима, као и посредством истоименог романа Светлане Велмар Јанковић, ипак, овај се турцизам може сматрати застарелим. М. Ђинђић напомиње да „уколико писац сматра да значење неке лексеме није довољно познато просечном читаоцу, такву лексему дефинише у самом тексту, као што је случај са лексемом *лагум*, која се нашла и у наслову једног романа: *Лагум је турска реч и означава мрачан йодземни ходник, йунел без свејлосији* (Велмар-Јанковић 1995: 9). *Некадашње йрвобијно значење, које је лагум одређивало и као минирани йојкој исјод уйврђења и као саму мину, све мање се йамји* (И: 9) (Ђинђић 2013: 153).

У македонском и бугарском она је застарела и јавља се у дијалектима, као и у српским народним говорима. У турском је у активној употреби, уз један историцизам.

ЛИМАН

■ Лексема *лиман* је турцизам (*liman* 1. ‘пристаниште’, 2. заст. ‘језеро, благо на ушћу реке’) грчког порекла (о *λιμῆν*, о *λιμένας*, нгр. *το λιμάνι*) (Skok 1972: 303, БЕР).

Осим у јужнословенским, јавља се и у осталим балканским језицима: у румунском *liman* 1. ‘обала’, 2. заст. ‘пристаниште’, 3. фиг. ‘прибежиште, склониште’ (РМР), у цинцарском *limane*, у албанском *liman* ‘лука’ (ASR) и у

новогрчком *λιμάνι* 1. 'лука, пристаниште, лучки град', 2. прен. 'прибежиште, склониште', и деривати од *λιμένας*: *λιμεναρχεῖο* 'лучка капетанија', *λιμενάρχης* 'управник (капетан) лучке капетаније', *λιμενεργάτης* 'лучки радник', *λιμενικός* 'лучки, пристанишни', *λιμενοβραχίονας* 'лукобран, моло', *λιμενοφύλακας* 'лучки стражар, чувар' (ГСР).

Тј. У турском језику лексема *лиман* и њени деривати део су активног фонда везаног за поморство: *liman* 'лука', *limanlama* 1. 'сидрење', 2. 'јењавање, смиривање', *limanlamak* 1. 'усидрити се у луци', 2. фиг. 'јењавати, смиривати се', *limanlık* 1. 'повољан, згодан за луку', 1. 'миран, тих (о мору, времену)', *liman reisi* 'капетан луке' (YTS).

Сј. Лексема *лиман* је у РМС дефинисана као 1. 'приморско језеро или залив настао тектонским улегањем и плављењем земљишта око ушћа неких река у море', 2. 'вир, вртлог', док су код А. Шкаљића дефиниције синонимског типа 1. 'лука, пристаниште', 2. 'залив' (Škaljić 1979: 435).

◊ И у српским народним говорима ова реч се јавља у фонетски неизмењеном облику (*лиман*) и са значењима: 'приобално земљиште, пристаниште или залив ограђен спрудовима' (РГЗе), 1. 'вир, место у реци где се вода окреће, ковитла', 2. 'залив, део водене површине који залази у копно, изливена вода поред реке', 3. 'извориште, подводни извор' (РСГВ), 1. 'лука, пристаниште', 2. фиг. 'прибежиште, склониште' (РВГ).

Мј. У македонском лексема *лиман* није забележена у стандардним речницима, већ само у народним говорима: 1. 'залив при ушћу реке образован од морских наноса', 2. 'језерце покрај морске обале са морском водом насталом од некадашњег залива' (Видоески 1999: 84).

Бј. У бугарском језику лексема *лиман* има и своју фонетску застарелу и дијалекатску варијанту *илиман* (тур. *iliman*). Прва означава 1. 'залив са морским наносом, образован код ушћа реке', 2. 'пристаниште, скела, мало пристаниште', 3. 'језеро', а друга 'пристаниште'. Потврђени су и деривати: *лиманен*, дем. *лиманец/лиманче*; *Лиман дџере*, *Лиманковец* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану лексема је прихваћена у изворном лику, осим у једном бугарском говору, у којем се јавила протеза *и* (*илиман* < тур. *iliman*).

► [М] Овај турцизам је женског рода у цинцарском (*limane*), средњег (то *λιμάνι*) и мушког (о *λιμήν*, о *λιμένας*) у грчком, док је у осталим језицима на нулту морфему.

► [С] Етимолози истичу три релевантне семеме за лексему *лиман* у ранијим фазама турског 1. 'пристаниште', 2. заст. 'језеро', 3. заст. 'блато на ушћу реке', што је слично стању у бугарским говорима, с тим што није иста њихова хијерархија (БЕР). У македонским говорима изостаје прво значење, а остала се детаљније појашњавају: 1. 'залив при ушћу реке образован од

морских наноса', 2. 'језерце покрај морске обале са морском водом насталом од некадашњег залива'.

У српском језику турска реч *liman* 'лука, пристаниште' поприма нове садржаје: 1. 'језеро с морском водом; потопљено ушће реке, рукавац мора, левкасти плитки залив или драга обично ограђена од мора спрудовима и пешчаним превлакама; лагуна'; 2. 'мирна, обично дубока вода, издвојени део реке изван главне струје; дубоко место у реци, вир'. Ипак је и значење 'пристаниште, лука (на мору и на реци)' заступљено у српском језику, као секундарно (Клајн – Шипка 2006). Између примарне и секундарне реализације постоји семантичка веза метонимијског типа, са сличним референитима којима је заједничко својство водена маса или површина. Запажен је и случај ширења семантичке структуре ове лексеме, и то посредством метафоризације, у српском, румунском и грчком: 1. 'лука, пристаниште', 2. фиг. 'прибежиште, склониште'.

► [Д] Деривате наводе речници турског, грчког и бугарског језика:

(а) именице са човеком као денотатом: *liman reisi* (изафетска конструкција) 'капетан луке', *λιμενάρχης* 'управник (капетан) лучке капетаније', *λιμενεργάτης* 'лучки радник', *λιμενοφύλακας* 'лучки стражар, чувар';

(б) именице са значењем објеката: *λιμεναρχείο* 'лучка капетанија'; *λιμενοβραχίονας* 'лукобран, моло';

(в) именице субјективне оцене: дем. *лиманец/лиманче*;

(г) придеви: *limanlık* 1. 'повољан, згодан за луку', 1. 'миран, тих (о мору, времену)', *λιμενικός* 'лучки, пристанишни', *лиманен*;

(д) глаголи и глаголске именице: *limanlamak* 1. 'усидрити се у луци', 2. фиг. 'јењавати, смиривати се', *limanlama* 1. 'сидрење', 2. 'јењавање, смиривање'.

У српском језику овај турцизам неће индуковати даље деривате као апелатив, али као назив новосадске градске четври *Лиман*, иницираће творбу релационог придева *лимански* (*Лимански њарк*, *Лиманска њијаца*), *Лиманац* и *Лиманка*, назив за становника односно становницу Лимана (Штасни – Ајџановић 2011: 134). Микротопоними су забележени и у бугарском: *Лиман дере*, *Лиманковец*.

• У речницима синонима (Lalević 2004; Ћосић и др. 2008) не наводе се лексеме са којима је турцизам *лиман* у синонимној вези. На основу речничких синонимних дефиниција, могли бисмо издвојити следеће синониме: *обала*, *залив*, *лука*, *њристаништие*, *лучки град*; *језеро*, *језерце*; *извориштие*, *врњлог*, *вир* и фиг. *њрибежиштие*, *склоништие*.

♦ Турцизам *лиман* има активну употребу у турском и грчком, док се у осталим језицима он среће у народним говорима. У говору Новог Сада та

реч се често користи јер се њоме именује део града, а њеним дериватима становници и одређени објекти везани за *Лиман*.

М

МАГАЗА

■ Лексема *магаза* је балкански турцизам (*mağaza*) арапског порекла (мн. *māhāzin*, јд. *maḥzān* ‘ризница’, *nomina loci* од *ḥazana*, а из глаголског корена *ḥzn* ‘чувати имовину на сигурном месту’) (Škaljić 1979: 439). У етимолошкој вези са *магаза* (< арап. јд. *maḥzān*) су и лексеме *магазин/магаџин* (< арап. мн. *māhāzin*): *магазин* [фр. *magasin* од итал. *magazzino* од ар. *māhāzin*] и *магаџин* [нем. *Magazin* од итал. *magazzino*], које су у српски језик ушле посредством француског односно немачког језика. Лексема *магазин* има веома развијену семантичку структуру: 1. ‘складиште, стовариште, магаџин’, 2. вој. ‘део ватреног оружја у којем се налази муниција за испаливање, оквир, шаржер’, 3. ‘илустрован и часопис, обично забавног садржаја’, 4. ‘емисија (на радију, телевизији) која се састоји од низа краћих новинарских прилога’. Лексема *магаџин* има ужи значењски опсег в. *магазин* (1, 2) (Клајн – Шипка 2006: 719).

Поред јужнословенских, турцизам *магаза* се јавља и у осталим балканским језицима: рум. *magazie* 1. ‘складиште, магаџин’, 2. ‘магаџин (код пушке)’, цинц. *măgăză*, алб. *tagazi*, *mangaza*, *tagazé* ‘магаџин, складиште’, грч. *μαγαζί* ‘радња, продавница, дућан’, *μαγαζιά* ‘тржница, пијаца, низ радњи на тржници’, *μαγαζάκι* ‘дућанчић, радњица, бутик’, *μαγαζάτορας* ‘власник радње, продавнице; продавац, дућанџија’ (Skok 1972: 352, БЕР, РМР, ГСР).

Тј. У турском стандардном језику лексема *mağaza* има два значења и два деривата: 1. ‘велика продавница’, 2. ‘магаџин, стовариште, складиште’, *mağazacı* 1. ‘онај који има или води велику продавницу’, 2. заст. ‘магаџио-

нер', *mağazacılık* 'магационерство' (YTSS). У говору Амасје забележено је и значење 'подрум' (ТДР).

Сј. У РМС лексема *магаза* има два значења 1. 'магазин, складиште робе', 2. 'дућан, радња', а налази се у основи неколико првостепених и другостепених деривата: дем. *магазица*, *магазни* 'који се односи на магазу'; *магазарина* 'накнада за коришћење магазе, лежарина', *магазација* 'власник магазе, трговац', *магазацијски* 'који се односи на магазације'. А. Шкаљић даје још једну компоненту уз синоним *дућан* 'дућан сазидан од камена', али и ново значење 'подрум', које постоји и у турским дијалектима (Škaljić 1979: 439).

◊ У дијалекатској грађи лексема *магаза* је потврђена са следећим значењима: а) са просторијом као денотатом: 'просторија за одлагање различитих предмета' (РГМ), 'магазин, складиште; просторија за смештај пића' (РГТК), 'складиште' (СПГ), 'подрум' (ЈГл), 'подрум, остава' (РГП); б) са зградом као денотатом: 'посебна зграда у дворишту која служи као остава, магазин' (КЧр), 'зграда саграђена од дасака у којој се држе пшеница, зоб, брашно, ракија и сл. (Магазе су некада имали само имућнији људи; такође је била од дасака, обично са два одјељења: за храну и одијело, по правилу украшена дрворезом' (ЛУЗ), 'остава са сакривеним благом' (РПГ) и в) са продавницом као денотатом: 'магазин; дућан' (УР), 'продавница, магазин' (ГИК).

Мј. У македонском језику и његовим говорима лексема *магаза* је застарела, јавља се у два фонетска лика: *мааза* (чешће) и *магаза* и са два значења: 1. 'магазин, стовариште', 2. 'трговачка радња' (РМЈ).

Бј. У бугарским говорима лексема *магаза* је такође архаична, са више фонетских и обличких варијанти, са различитим значењима и више деривата: *магаза* 1. 'безистан, покривена пијаца', 2. 'подрум', 3. 'магазин, дућан', 4. 'складиште за трговачку робу', 5. дијал. 'подрум'; *магазин* 1. 'складиште', 2. спец. 'део кошнице', 3. 'место где се стављају патроне', 4. 'извор', *магазия* 1. 'магазин', 2. 'складиште', 3. 'плевара, просторија у којој се држи сено, слама или плева', 4. 'складиште за зрнасту храну', *мааза* 1. дијал. ретко 'подрум, складиште', 2. 'продавница', *маазъ* 1. дијал. 'складиште', *маза* 1. 'подрум', 2. заст. 'дућан, складиште', 3. заст. 'продавница, магазин', 4. 'соба са огњиштем', *мазъ* 'подрум', *мъзъ* 'подрум', *мъза* 'дућан', *мъзъ* 'дућан, магазин', *мазе* 'подрум', *магазадџия/мазадџия* заст. 'дућанџија, власник или продавац у продавници', *мазаџиин* 'дућанџија, власник или продавац у продавници', дем. *мазица* (БЕР).

►[Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на сугласник *ğ* (*mağaza*), који може: а) да се замени са *g* (срп. мак. буг. *магаза*, рум. *magazie*, цинц. *măgăză*, алб. *tagazi, tangaza, tagazé*, грч. *μαγαζί*) или б) да се губи, што је случај у македонским и бугарским говорима (*мааза*), при чему је у бугарским говорима дошло и до сажимања вокала (*маза, мазъ, мазе*).

Редукцијом су захваћени сви слогови у цинцарском (*măgăză*) и бугарском (*маъзъ, мъзъ*) или само поједини (*мазъ, мъза*).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам је у грчком средњег рода (*μαγαζί*), што је у бугарском (*магазија*) и румунском (*magazie*) адаптирано у женски, а исти облик се јавио и у албанском (*magazi*), поред (*mangaza, magazé* ж. р.). У бугарском се *мазе* доводи у везу са *маза*, при чему је *-e* наставка за деминутив.

► [С] На семантичком плану уочавамо две дистинктивне семеме: 1. 'објекат у којем се нешто чува' и 2. 'објекат у којем се нешто продаје'.

За прву семему наведена су два типа дефиниција: 1. уопштене, реализоване синонимима: 'магацин, стовариште, складиште, подрум, остава' и 2. енциклопедијске, у којима се истичу карактеристике објекта и реалије које се чувају у њима: а) 'мања зграда или просторија од брвана, оплетеног прућа и сл., која служи за смештај жита, воћа, млека и млечних производа и др.', 'зграда саграђена од дасака у којој се држе пшеница, зоб, брашно, ракија и сл. (Магазе су некада имали само имућнији људи; такође је била од дасака, обично са два одјељења: за храну и одијело, по правилу украшена дрворезом', 'складиште за зрнасту храну' (буг.), 'плевара, просторија у којој се држи сено, слама или плева' (буг.), 'посебна зграда у дворишту која служи као остава, магацин', 'складиште за трговачку робу' (буг.); б) 'доњи спрат куће (обично мало укопан у земљу) који не служи за становање, већ као помоћна просторија (за смештај ствари, намирница, у старија времена и за стоку)', в) 'магацин, складиште; просторија за смештај пића'; г) 'остава са сакривеним благом' (РПГ); али и д) 'соба са огњиштем' (буг.), што је евентуално објашњиво као последица преноса именована без неке посебне мотивације.

За другу семему углавном се не наводе енциклопедијске дефиниције, већ оне којима се једночланом или двочланом лексемом именује објекат у којем се нешто продаје (дућан, продавница, [трговачка] радња). Међутим, понекад се указује: а) на величину: 'магазин, велика продавница', б) на број: *μαγαζιά* 'тржница, пијаца, низ радњи на тржници', в) на време егзистирања: 'ранији назив за продавницу робе: дућан, радња', г) на тип градње: 'безистан, покривена пијаца' (буг.), 'дућан сазидан од камена'.

Секундарно значење лексеме *магаза* 'желудац' метафоричног типа, које наводи П. Скок као шатровачки арго, није потврђено у другим изворима (1972: 352).

► [Д] Турцизмом *магаза* иницирана је творба првостепених и другостепених деривата:

(а) агентивних именица: *mağazacı* 1. 'онај који има или води велику продавницу', 2. заст. 'магационер', *магазација* 'власник магазе, трговац', *магазадџия/мазадџия* заст. 'дућанџија, власник или продавац у продавници',

мазаџин ‘дућанџија, власник или продавац у продавници’, *маџаџаторас* ‘власник радње, продавнице; продавац, дућанџија’;

(б) именица са значењем занимања: *таџазацил* ‘магационерство’;

(в) именица са значењем материјалне надокнаде: *магазарина* ‘накнада за коришћење магазе, лежарина’ (срп.);

(г) именица субјективне процене: *магазица* (срп.), *мазица* (буг.), *маџаџаки* ‘дућанчић, радњица, бутик’;

(д) релационих придева: *магазни*, *магазацијски*.

● П. Тосић је одређује као синоним лексеми *амбар* ‘спремиште или остава’, али са суженим значењем (2008: 12), као и са лексемом *дејо* ‘стовариште, складиште’ (2008: 142), па са лексемом *жииница*, али као регионализам (2008: 184), са лексемама *лагер* и *магазин* ‘стовариште, складиште’ (2008: 310), са лексемом *продавница* (2008: 510). У преводима из других језика коришћени су и синоними: *безисџан*; *дућан*, *радња*; *їодрум*, *осїава*, *їлевара* и сл.

◆ Турцизам *магаза* може се сматрати архаизмом и покрајинизмом или дијалектизмом у јужнословенским језицима, док је она у живој употреби у турском и грчком.

МАЈДАН

■ Лексема *мајдан* је турцизам (књ. *maden*, диј. *madem*) арапског порекла (*ma^cdän/ma^cden < ma^cdin*, корен *ᶜdn* ‘присуствовати, пребивати, постојати, налазити се’) са значењима: 1. ‘место богато рудним богатствима, рудник’, 2. ‘руда, рудна жила’, 3. ‘рудник’ (БЕР, Skok 1972: 357, Škaljić 1979: 443). Поред у јужнословенским, она се јавља и у осталим балканским језицима: у албанском и румунском (*madem*) и цинцарском (*mademe/madene*) са истим значењем: 1. ‘рудник’ и 2. ‘метал’ (БЕР).

Тј. У турском језику лексема *maden* има велик број значења и деривата, од којих ћемо навести само неке: 1. ‘руда’, 2. ‘минерал’, 3. ‘рудник, мајдан’,

4. ‘метал’, 5. ‘управљање рудником’, 6. фиг. ‘златни рудник’, 7. арго ‘хероин’, 8. неформ. ‘онај који је срећне руке у погледу новца’; *madenci* 1. ‘стручњак за рударство, минералог’, 2. ‘власник рудника’, 3. ‘рудар’, *madencilik* 1. ‘рударство’, 2. ‘посао рудара’, *madeni* 1. ‘метални, металски’, 2. ‘минерални’ и др. (YTSS, TSS).

Сј. У РМС лексема *мајдан* има два значења 1. ‘рудник’, 2. ‘каменолом’ и један дериват *мајдански* ‘који се односи на мајдан’.

◇ У народним говорима она има више фонетских (*мајдан*, *мајден*, *маден*, *мадем*) и један облички (*мајдани*) лик и мало деривата (*маденџија*): *мајдан* ‘рудник камена’ (РВГ), ‘место где се ископава камен за грађевине’; ‘рудник’ (РГТК), ‘природно налазиште веће количине камена погодног за изградњу куће’ (ГТБ), ‘каменолом’ (РСГВ), ‘место где се вади камен, шљунак или песак’ (РГСМ), 1. ‘место у земљи одакле се вади каква било руда, па и обичан камен, каменолом’, 2. (фиг.) ‘извор, врело нечега, место где има нечега у изобиљу’ (РКМД); *мајден* 1. ‘мајдан, каменолом’, 2. ‘рудник’ (ЦТР), 1. ‘каменолом’, 2. ‘рудник’ (ТДР); *мајдани* ‘места где се копала глина за земљане судове’ (РГГ); *маден/мадем* 1. ‘рудник, мајдан’, 2. фиг. ‘место где влада обиље’ (СПГ), *маденџија* ‘кулучар у кратовским рудницама за време турске власти’ (РГЈС).

Мј. У македонском се употребљавају обе турске варијанте (*мадем/маден*), с тим што је у стандарду дата предност првој варијанти, са значењима 1. ‘руда’ и 2. ‘рудник’, док је лексема *мајдан*, која је дошла посредством српског, обележена као архаична и са модификованим значењем: 1. ‘рудник’ и 2. ‘каменолом’. Од првих облика забележена су и два деривата: *мадемџија/маденџија* (< *madenci*) (Јашар-Настева 2001: 31, 56, РМЈ).

Бј. У бугарском је потврђено неколико фонетских варијанти: *мадем*, *маден*, *мадень* и *мадан*, са напоменом да су застареле, ретке и дијалекатске. Прва, *мадем*, има више значења: 1. ‘руда’, 2. ‘богатство’, 3. ‘оловка’, а користи се и као микротопоним: *Мадема*. Друга *маден* означава ‘рудну’, а њена фонетска варијанта *мадень* ‘каменолом, шљункару, пескару, рудник’. Лексема *мадан* означава ‘пећ за топљење руде’. Од ње има неколико деривата: *мадандџија* ‘власник или радник у мадану’, *маданиџе* ‘место где је била пећ за топљење гвожђа’, али се користи и као микротопоним *Мадан* и патроними: *Маданов*, *Мадански* (БЕР).

► [Ф] На плану фонетског прилагођавања ових речи јављају се различите реализације. Скоро у свим језицима срећу се обе, и књижевна (*maden*) и дијалекатска (*madem*) турска варијанта: срп., мак., буг. (*маден/мадем*), а у буг. и (*мадень*), рум., алб. (*madem*), цинц. (*madene/mademe*). У српском језику арапски глас *ain* замењен је са *j* при чему се у неким говорима сачувало *e* (*мајден*), док је у другима, међуслоговном асимилацијом замењено са *a* (*мајдан*), што се пренело и у македонски (*мајдан*). У неким бугарским

говорима такође имамо међуслоговну асимилацију (*мадан*), што се среће и у дериватима (*маданджия*, *маданице*, *Маданов*, *Мадански*).

► [М] У цинцарском именица добија облички наставак женског рода (*madene/mademe*).

► [С] У турском лексема *maden* има неколико значења, која се срећу и у другим балканским језицима: 1. ‘руда’, 2. ‘минерал’, 3. ‘рудник, мајдан’, 4. ‘метал’. У српском лексема *мајдан* значи ‘рудник’ и ‘каменолом’, а може бити и топоним (Skok 1972: 357).

Што се тиче значења ових речи, примарно је вероватно било ‘руда, рудна жила’, ‘минерал’, затим је оно обухватало ‘место богато рудним богатствима’, а потом као резултат људске активности, развила су се значења ‘рудник’ и ‘каменолом’, што се види из дефиниције ‘место у земљи одакле се вади каква било руда, па и обичан камен, каменолом’. У српском су се лексемом *мајдани* означавала и ‘места где се копала глина за земљане судове’. Даљим процесом прераде експлоатисане руде дошло је до потребе именовања ‘пећи у којој се она топи’ *мадан* и самог продукта у том објекту ‘метал’. С обзиром на материјал од којег је направљено срце оловке, развило се и значење *nomina instrumenti* ‘оловка’ у једном делу јужнословенских говора (Дебърско). Свакако треба истаћи и лексему *маданице*, типичног представника *nomina loci*, с обзиром на суфикс *-ице*, али и значење ‘место где је била пећ за топљење гвожђа’.

У српским, бугарским говорима и турском развило се и фигуративно значење: ‘место где влада обиље’, ‘извор, врело нечега, место где има нечега у изобиљу’, ‘богатство’ и фиг. ‘златни рудник’.

► [Д] Лексема *мајдан* и њене варијанте (*маден/мадем/мадан*) нису биле продуктивне у деривацији у осталим језицима, осим у турском. Овом лексемом су мотивисани следећи деривати:

(а) агентивне именице: *madenci* 1. ‘стручњак за рударство, минералог’, 2. ‘власник рудника’, 3. ‘рудар’; *маденџија* ‘кулучар у кратовским рудницама за време турске власти’; *мадемџија/маденџија*; *маданджия* ‘власник или радник у мадану’;

(б) именице којима се означава занимање: *madencilik* 1. ‘рударство’, 2. ‘посао рудара’;

(в) именица са значењем места: *мајдани* ‘места где се копала глина за земљане судове’; *маданице* ‘место где је била пећ за топљење гвожђа’;

(г) именице субјективне оцене: дем. *мајданчић*;

(д) квалификативни и релациони придеви: *madeni* 1. ‘метални, металски’, 2. ‘минерални’; *мајдански*.

● Лексема *мајдан* и њене варијанте (*маден/мадем/мадан*), зависно од значења, имају следеће синониме: *рудник* и *каменолом*; *руда*, *минерал*, *метал*; *оловка*; фиг. *богаџство*, *изобиље*.

◆ Наведене лексеме, у јужнословенским језицима, углавном нису више део њиховог активног лексичког фонда. Тако лексема *мајдан* и у српском припада пасивном фонду, као застарела реч, потиснута синонимним лексемама *рудник* и *каменолом*. Међутим, као део топонима (*Ташмајдан* ‘један део Београда’) она се користи иако многи не знају право значење те речи. Та реч се састоји из две турске именице које представљају изафетску конструкцију и при чему прва детерминише другу (*taş madeni* ‘камени рудник, рудник камена’). Лексема *мајдан* је топонимизирана и јавља се као назив насеља у „општини Нови Кнежевац у Севернобанатском округу и има 292 становника, чију већину чине Мађари. Постоји још један топоним *Мајдан* – насеље у општини Горњи Милановац у Моравичком округу са 419 становника. Поред наведених ојконима постоје још неки топоними такође настали деонимизацијом, а то су *Мајдан*, планина у близини Медвеђе, локалитет *Велики мегдан* близу Дрине код Крупња, планина *Мајдани* поред Великог мегдана, као и неколико топонима (већином микрооронима). У сложеничком образовању у топониму *Мајданњек* лексема *мајдан* је у комбинацији са именом реке Пек, као другом сложеничком компонентом. Топоним *Мајданњек* је, заправо, добио назив по руднику бакра који се налази у уској долини реке Пек. Ташмајдан (каменолом) у Београду је такође образован од овог истог апелатива“ (Duran 2017: 130).

И у бугарском језику оне могу имати функцију топонима (*Мадема*, *Мадан*) и патронима (*Маданов*, *Мадански*).

МАХАЛА/МААЛА/ МАЛА

Сарајевска махала

■ Лексема *махала* је турцизам (*mahalle*, дијал. *maale*, *male*) арапског порекла (*māḥallā*) (Škaljić 1979: 439–440, СПГ). Поред јужнословенских,

јавља се и у осталим балканским језицима: рум. *mahala* 1. 'махала', 2. 'махалци, житељи махале', *mahalagioalcă*/рег. *mahalagiță* 1. 'сплеткарка', 2. ретко 'махалка', *mahalagism* 'говорење, сплеткарење, сплеткарство', *mahalagiu* 1. 'сплеткар', 2. ретко 'махалац', алб. *mahallë*, грч. *ο μαχαλάς* разг. '(сиромашан) комшилуk', 'део града' и 'предграђе, периферија' (РМР, ЛНЕГ).

Тј. У турском језику лексема *mahalle* има значења: 1. 'махала, део вароши, четврт, квартал; заселак', 2. 'људи који живе у истој махали'. Њени деривати су: *mahalleli* 1. 'који је из исте махале', 2. 'жители из исте махале', *mahalli* 1. 'месни, локални', *mahallileşme* 'локализовање', *mahallileşmek* 'локализовати се' (YTSS).

Сј. У РСМ лексема *махала* је дефинисана као 'градска или сеоска четврт; улица', а наведен је један дериват *махаланин* 'становник махале'. А. Шкаљић наводи деривате лексеме *ма(х)ала/мала*, као и неке патрониме: *махалбашиа/малбашиа* (< *mahalle başi*, изаф. конструкција, *baş* 'глава, главар, првак') 'старешина једне махале; сеоски старешина', *махалелија* (< *mahalleli*)/*махаланин* 'становник махале'; *Малбашиа, Малбашић* (Škaljić 1979: 339–340).

У РСАНУ наводи се и секундарна реализација лексеме *махала* етн. 'заједница албанског становништва коју сачињава више породица са истим презименом, братство', које је настало под утицајем метонимије типа ПРОСТОР → ЉУДИ КОЈИ ЖИВЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ.

◊ Лексема *махала*, у дијалекатској форми (*маала/мала*) реализује следећа значења: *мала* 'заселак' (РГМ), 'део села, махала' (РГСМ), 'заселак, део села' (ГИК), 'више збијених кућа у раштрканом планинском селу, заселак, засеље, махала' (ЦТР), 1. 'уличица, сокак'; 2. 'суседство, комшилуk' (РЛеГ), *маала* 'одељак варош који обично има своју цамију и имама' (РКМД), 'махала' (СПГ), 'заселак, део села са груписаним кућама' (РПГ), 'област, махала' (ЛУЗ), *ма(ха)ла* (ЛД). Реализовани су и деривати: *маалац* 'онај који је житељ једне махале' (РКМД), *маалац/малац* 'становник једне махале' (СПГ), *маалка* 'жителица једне махале' (РКМД), *маалка/малка* 'становница једне махале' (СПГ), *варошмалац* 'становник Варош Маале (дела Призрена)' (СПГ), *варошмалка, варошмалче* (СПГ), *мале* 'комшилуk' (ТДР); *маалски* присвојни придев од *маала* (РКМД).

Мј. У македонском у ранијим текстовима су забележене фонетске (*маала, мајала, мах'ла*) и обличке варијанте (*маало*), као и неки деривати са човеком као денотатом: *маалец, горномаалец, долномаалец, маалуша* 'жена која не седи код куће, жена која иде по махали и преноси речи, кавгацијка', *махаланка* помало пејор. (Јашар-Настева 2001: 149–150, 189). У једнотомном речнику стандардног језика овај турцизам је средњег рода *маало* 'део града или села који представља посебну заједницу' из којег су настала три првостепена деривата: *маалец, маалка* 'жители махале', *маалски* 'који се односи, потиче или је својствен махали' (РМЈ₁).

Бј. Лексема *махала* у бугарском има два значења: 1. ‘део насеља, квартал’ и 2. ‘мало удаљено сеоце, заселак, колиба’, и већи број нестандартних, разговорних облика деривата: *махаленец*, *махаленка*, разг. *махленец*, *махленка* 1. ‘човек који живи у махали’, 2. ‘човек који живи у истој махали, сумахалац’, станд. *махаленка*, разг. *махалана*, *махленка*, *махалуша* ‘жена која скита по махали и бави се оговарањем и сплеткама’, *махаленски*, *махленски*, ‘који се односи на махалу’ (БТР). У народним говорима велик је број фонетских и обличких варијанти (*махала*, *махало*, *махла*; *маала*, *маалъ*, *маало*; *мала*, *малъ*; *майла* ‘део насеља, квартал’), као и деривата: *махалан* ‘онај који скита по махали’, *махалана* ‘она која скита по махали’, *махалдџија* 1. ‘онај који иде по селу да саопштава нешто, оговарач’, 2. ‘онај који воли да иде по махали’, *махалуши* ‘онај који воли да иде по махали’, *махалдџијка*, *маалуша* ‘она која воли да иде по махали’, *махалдџијски*, дем. *махалдџијче*, *махаленец*, *мааленец*, *махаленин*, *махлелија*, *маалелија*, *маалелика*, ‘онај који је из исте махале’, *махаленка*, *мааленка* ‘она која је из исте махале’, *махаленски*, *махаленче* ‘оно које је из исте махале’, *махалица* дем., *махаличка* дем., *махалски*, *горномалец* ‘житељ Горње махале’, *долномалец* ‘житељ Доње махале’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на статус гласа *x*, на хијат, на редукцију вокала. Глас *x* се чува у стандардном српском и бугарском (*махала*), али и у једном македонском и бугарском говору (*мах’ла*, *махла*), као и у осталим балканским језицима: рум. *mahală*, алб. *mahallë*, грч. *μαχαλάς*. Након његовог губљења: а) остаје зев: срп. *маала*, мак. *маала*, *маало*, буг. *маала*, *маалъ*, *маало*; б) долази до контракције: срп. *мала*, буг. *мала*, *малъ*, в) умеће се *j*: мак. *мајала*, буг. *майла*, са губљењем другог вокала, као и у *махла* (буг.), *мах’ла* (мак.). У бугарским говорима и албанском је дошло до редукције вокала (*mëhallë*, *mëhalla*; *маалъ*, *малъ*). У албанском се пишу два л јер се не изговарају меко.

► [М] Именица *mahalle* у арапском је била женског рода, а у турском се задржала у истом облику, мада род у њему није граматичка категорија. Именице на *-e* у турском добиле су наставак *-a* у српском и тиме постале именице женског рода: *mahalle* > *mahala*, уп. и *havale* > *Avala* (Duran 2017: 39). Женског рода је скоро у свим језицима: у бугарском (*махала*), поред (*махало*, *маало*), у албанском (*mahallë/mëhallë*) и румунском (*mahală*), док је у македонском средњег рода у стандарду (*мало*), а у говорима и женског (*маала*, *мајала*, *мах’ла*), док је у грчком мушког (*ο μαχαλάς*).

► [С] Лексема *махала* се сврстава у административну и урбанистичку терминологију. Она је у различитим фазама њене употребе имала и различита значења. У почетку је означавала ‘логор’ (Skok 1972: 354), а у доба Османлијског царства то је био назив за ‘територијалну јединицу’ (<http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=касаба>). Наиме, Турци су на Балканском полуострву оснивали градове оријенталног типа у којима су махале окружи-

вале чаршију, односно трговачки део града. У центру махале су се налазиле џамије или месциди (џамије без минарета), у њиховој близини су били мектеб (школа) и продавнице. Некада су постојале муслиманске и хришћанске махале. У Београду су, према Евлији Челебији (1973: 98), поред муслиманских махала постојале и махале других вероисповести. Тако су на обали Саве биле три циганске махале, а на обали Дунава три махале Грка. Срби и Бугари су такође имали три махале. У близини тврђаве је била махала Караитских Јевреја, која се састојала од седам заједница. Била је и једна јерменска махала, док у европским и мађарским није било посланика и њихових конзулата.

На југу Србије близу границе са Македонијом овај апелатив има варијанту *махала*, а у осталим областима *мала*. Апелатив *махала* у турском означава ‘мали део града’, а на овим просторима се, а нарочито у Пчињском округу, употребљава у значењу ‘мало насељено место са неколико домаћинстава (од неколико кућа) удаљено од села или варошице’. Овај апелатив се јавља и у сложеним или дволексемским називима насељених места. Најпознатији топоними из ове групе су урбаноними *Савамала* у Београду, као и *Шећер Мала* и *Јагодин мала* у Нишу (Duran 2017: 129).

У РСАНУ наводи се и секундарна реализација лексеме *махала* етн. ‘заједница албанског становништва коју сачињава више породица са истим презименом, братство’, које је настало под утицајем метонимије типа ПРОСТОР → љУДИ КОЈИ ЖИВЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ.

Из наведених значења у различитим језицима и српским дијалектима можемо издвојити следеће реализације: 1. ‘утврђење’, 2. ‘периферија око чаршије’, 3. ‘неудаљен део насеља: кварт, (сиромашан) комшилук, уличица, сокак’, 4. ‘удаљен део планинског насеља са збијених неколико кућа, заселак’, 5. ‘братство’.

► [Д] Од лексеме *махала* углавном имамо следеће деривате у већини језика:

(а) именице чији је денотат човек:

а₁) ‘човек/жена који/која живи у махали’: срп. *махалањин*, *махалелија* (< *mahalle-li*); буг. *махленец*, *махленка*; рум. *mahala* ‘махалци, житељи махале’, *mahalagiu* ретко ‘махалац’, *mahalagioalcă* / рег. *mahalagiță* ретко ‘махалка’;

а₂) ‘житељ из исте махале’: у тур. *mahalle* ‘људи који живе у истој махали’, *mahalleli* ‘жители из исте махале’; у срп. *маалац*, *малац*, *маалка*, *малка*; у мак. *маалец*, *маалчанец*, *маалка*, *маалчанка*, *маалуша*; буг. *махаленец*, *мааленец*, *махаленин*, *махлелия*, *маалелия*, *маалеликя*, *махаленка*, *мааленка*, *махаленче*;

а₃) житељ из конкретне (горње, доње; вароши; чаршије; наше) махале: срп. *горњомаалци*, *варошмалац* ‘становник Варош Маале (дела Призрена)’, *варошмалка*, *варошмалче*, *чаршиимаалке*; у мак. *нашемаалец*, ‘онај који је из

наше махале'; *нашемаалка*,; у буг. *горномалец* 'житељ Горње махале', *долномалец* 'житељ Доње махале';

а₄) 'онај који је главни у махали': *махалбаша/малбаша* (< *mahalle başı*, изаф. конструкција, *baş* 'глава, главар, првак') 'старешина једне махале; сеоски старешина';

б₁) 'онај/она који/која скита по махали': у мак. *маалуша*, *ѿпарашмаалка*²⁵ 'женска која не седи код куће, већ скита по кућама, по махалама'; буг. *махалан*, *махалана*;

б₂) 'онај/она који/која воли да иде по махали': у буг. *махалдџија*, *махалуши*, *махалдџийка*, *маалуша*;

б₃) 'човек/жена који/која скита по махали и бави се оговарањем и сплеткама': у буг. станд. *махаленка*, разг. *махалана*, *махленка*, *махалуша*, *махалдџија*; у рум. *mahalagiu* 'сплеткар', *mahalagioalcă*, рег. *mahalagiță* 'сплеткарка';

(в) именице субјективне оцене: у срп. *махалица*; буг. *махалдџийче*, *махалица*, *махаличка*;

(г) придеви: *mahallî* 'месни, локални'; срп. *махалски* и *маалски*; мак. *маалски*, буг. *махаленски*, *махленски*, *махалски*, *махалдџийски*;

(д) глаголи и глаголске именице: *mahallîleşmek* 'локализовати се', *mahallîleşte* 'локализовање', рум. *mahalagism* 'говорење, сплеткарење, сплеткарство'.

● На основу синонимских дефиниција за турцизам *махала* могли бисмо издвојити следеће семантичке еквиваленте: *чеѿврѿи*, *кварѿи*; *комшилук*, *уличица*, *сокак*; *заселак*; *браѿисѿиво*.

◆ Турцизам *махала* је делимично активан у лексикону балканских језика, осим у турском, док је живљи у народним говорима и разговорном језику.

МЕГАРА

■ Лексема *мегара* је турцизам (*mağara*) арапског порекла (*māğārā*), који у турском означава 'пећину' (Škaljić 1979: 452–453). Међутим, исту лексему као у турском налазимо и у новогрчком *μαγάρα* 'прљавштина, нечистоћа, благиште' која се доводи у везу са првобитним значењем глагола *μαγαρίζω* 'држати култ, обожавати'. Пре хришћанства посебно се држао култ богиње Деметре, и то у специјалној пећини (*меγара*) посвећеној Деметри и Персефони. Лексему *меγара* грчки етимолози повезују са јеврејском речју *me'ārāh* 'пећина'. У периоду хришћанства тај глагол је изгубио наведено значење, које је вређало хришћане, те данас нови фонетски лик *μαγαρίζω* има сасвим

²⁵ У првом делу сложенице налази се корен глагола *ѿпараши-ува* 'претресати, претурати, тражити'.

супротна значења: 1. ‘упрљати’, 2. ‘(морално)загадити’, 3. ‘убалегати’ и др. (ΛNEG).

Тј. У турском лексема *mağara* има два значења: 1. ‘јазбина, јама’, 2. ‘пећина, шпиља, каверна’ (YTSS).

Сј. На тлу БиХ лексема *мегара* користи се у значењу ‘пећина’, али и као име једне махале у Сарајеву (Škaljić 1979: 452–453).

◇ На тлу Црне Горе, у околини Мојковца, лексемом *мегара* означава се ‘мала примитивна колиба’ (РГП), 1. ‘мала трошна кућица’, 2. ‘кућица за псе’ (РГОМ).

Мј. У нама доступној литератури ову лексему нисмо пронашли.

Бј. У бугарском језику *маара* је застарела и ретко се користи у значењу ‘пећина’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану срећемо чување турског (*mağara*, буг. *маара*) лика и оног (срп. *мегара*) који је ближи грчком (*μέγαρα*). Глас *ğ* је замењен са *г* или се, као у бугарском, изгубио.

► [С] У почетку се у грчком лексемом *μέγαρα* означавала специјана пећина у којој се држао култ Деметре и Персефоне, а потом, победом хришћанства и вере у једног бога, то је постало место (*μαγάρα*) прљавштине, нечистоће, блата. Лоши услови боравка у пећини утицали су да се скромнији објекти за људе или псе именују истом лексемом, што је последица метафоричних асоцијација. У турском нема тих конотација, већ је то јазбина, јама или пећина, место под земљом.

► [Д] Турцизам *мегара* нема својих деривата.

● Може се довести у синонимну везу са лексемама: *уцерица* и *уцера*; *пећина*, *шпиља*, *каверна*.

◆ Ова реч је застарела у језицима у којима смо нашли њену потврду, осим у турском.

МЕГДАН

■ Лексема *мегдан* је турцизам (*meydan*) арапског порекла (*mäydān*) или персијског (*meýdan*). Промена *г* у *ј* је по аналогији *бег* – *беј* или преко неког севернотурског језика посредника. Други сматрају да су је Арапи посудили од Персијанаца (*majdan*) и да у турском не постоји фонетска форма са *г* (*мегдан*), која је локалног карактера, а која се развила по аналогији (*бегендисвам* : *беиндисвам*). Пошто је тај глас забележен у српском, македонском, бугарском, цинцарском и албанском, сматра се да је у питању један од многих конвергентних процеса. Иначе, лексема *mejdan* има више значења: 1. ‘празан плац, раван и простран у вароши’, 2. ‘равно и отворено место’, 3. ‘место где се обавља неки посао’, 4. ‘јавност, што није тајна’, 5. ‘згодан час, прилика,

размак', 6. 'поприште', 7. 'богомоља у текијама бекташијског реда' (РКМД; БЕР, СПГ, Škaljić 1979: 454).

Овај турцизам се јавља у јужнословенским и у осталим балканским језицима: рум. *meidan*, *maidan* 'празно, незаузето место', цинц. *migdane*, *măidane*, алб. *megdan*, *mejdan* 'бојиште, мегдан, ратиште', грч. *μειντάρι* 'трг, отворено место, поље' (БЕР, РМР, АСР).

Тј. У турском језику лексема *meudan* има значења: 1. 'поље, пољана', 2. 'трг', 3. 'околина; видокруг', 4. 'прилика, могућност, повољан тренутак', 5. 'место вршења обреда у текији', а *meudanci* 1. 'чистач (дворишта, врата и сл.)', 2. 'послужитељ у затвору', 3. 'лице задужено за дочек гостију у текији', *meudancik* 'мала пољана', *meidancılık* 'чистачки посао', *medanlık* 'широк, отворен простор' (YTSS).

Сј. У РМС лексема *мегдан* има три значења и неколико деривата: 1. 'двобој, бој, битка', 2. 'место обрачуна међу противницима', 3. 'пољана; трг'; *мегданисаџи/мегданиџи* 'повести, водити мегдан, изборити се', *мегданлук* 'мегдан, бој', *мегданџија* 'борац на мегдану; онај који је готов да дели мегдан, да суделује у борби, ратник, јунак'.

Код А. Шкалића налазимо неколико значења за лексему *мејдан/мегдан* и два њена деривата: 1. 'повелик празан простор у граду, поље, трг', 2. 'марвена пијаца, вашариште', 3. 'бој, двобој, дуел', 4. фиг. 'видело, јавност'; *мејданџија/мегданџија* (< *meudanci*) 'онај који мејдан дели, који се бори', *аџмејдан* (< *atmeudani*) 1. 'коњско сајмиште, пијаца где се продају коњи', 2. 'коњско тркалиште, хиподром'. Место на левој обали Миљацке у Сарајеву, где је некад било тркалиште, назива се *Аџ-мејдан* (Škaljić 1979: 105, 454).

◊ У српским народним говорима лексема *мегдан/мејдан* има различита значења: *мегдан* 'простор, ширина' (ТДР), 1. 'простор, ширина', 2. 'погодан, добар положај', 3. 'бојиште, место где се људи боре', 4. 'видело, јава' (СПГ), 'простор на којем се креће сукач када суче жицу од конопље у ћерани' (РГЈС), 'борба (удвоје, или борба војске)'; *гоџа мегдан* 'већа површина земљишта' (ТДР); *мегданлија* 'што има простора, ширине; што је на погодном, добром положају' (СПГ); *мејдан* 1. 'широк простор, пијаца', 2. 'јавност, видело', 3. 'место где се људи бију' (РКМД).

Мј. У македонском су забележена два фонетска лика *мегдан* и *мејдан* са значењем 'шире равно место, врста трга по селима и градовима' (Јашар-Настева 2001: 61). У речнику стандардног језика наведена је варијанта *мегдан* 1. арх. 'отворено место, лединица', 2. 'дуел или обрачун', *мегданџија* заст. 'лице које се храбро суочава са проблемима' (РМЈ₁).

Бј. У бугарским народним говорима је велики број фонетских ликова и деривата лексеме *мегдан*, који се сматрају застарелим и делом разговорног језика: *мегдан* 1. 'трг, широко место', 2. фиг. 'поље рада, могућност за исказивање; слободно време', 3. 'двориште', 4. 'растојање на којем ради

мутавција (7–8 метара)'; *мегдань*, *мъгдан*, *м'ъгдан*, *мейдан*, *мейдань* 'време; могућност; на лицу места; широко место'; *мегдан сенеси* (< *teydan sini* 'тава, тепсија, послужавник, софра') 'велика тава', *мегданджия* 'јунак, коњ', *мегданец*, *мегданлия* (*сабя*), *мегданлък*, *мегдански*, *мегданче*, *мейданче*, *мейданец*, *мейданлък* (< *teydanlık* 'отворено, равно место, поље'), *мейдански*, *мейданче*, *мейданджия* (< *teydançı*); патроними: *Мегданов*, *Мегданев*, *Мегдански*, *Мейданов*, *Мейдански* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану лингвисти су расправљали о пореклу *g* уместо турског *у*, о чему је било речи на почетку ове одреднице. У бугарским говорима и у цинцарском дошло је до квантитативне (*мъгдан*, *м'ъгдан*, *măidane*) и квалитативне (*migdane*) редукције вокала у првом слогу. Међуслоговном асимилацијом у румунском имамо и фонетски лик (*maidan*).

► [М] На морфолошком плану ова именица је у свим језицима на нулту морфему, осим у грчком (*μεϊντάρι*), у којем је на *-ι* јер је средњег рода, а у цинцарском (*măidane*, *migdane*) на *-e* пошто је женског рода.

► [С] Ово су основна значења из језика даваоца: 1. 'празан плац, раван и простран у вароши', 2. 'равно и отворено место', 3. 'место где се обавља неки посао', 4. 'јавност, што није тајна', 5. 'згодан час, прилика, размак', 6. 'поприште', 7. 'богомолја у текијама бекташијског реда'.

У оквиру примарног значења места можемо разликовати више диференцијалних семема које садрже низ семантичких компоненти с обзиром:

1. на карактеристике места: 'повелико, шире, празно, незаузето, равно, пространо, отворено место', 'погодан, добар положај';

2. на његову локацију: а) у граду или селу: 'врста трга по селима и градовима', 'трг', 'двориште', б) ван града: 'поље, пољана', 'лединица', 'околина; видокруг';

3. на намену: а) 'место где се обавља неки посао', б) 'бојиште, мегдан, ратиште', 'место обрачуна међу противницима', 'бојиште, место где се људи боре', в) 'марвена пијаца, вашариште', г) 'простор на којем се креће сукач када суче жицу од конопље у ћерани', 'растојање на којем ради мутавција (7–8 метара)', д) 'место вршења обреда у текији'.

У оквиру секундарних значења издвајају се:

1. 'двобој, бој, битка, дуел, обрачун', 'борба (удвоје, или борба војске)', на основу метонимије типа ПРОСТОР → РАДЊА КОЈА СЕ ОДВИЈА НА ТОМ ПРОСТОРУ;

2. фиг. 'поље рада', 'прилика, могућност, повољан тренутак за доказивање на лицу места', што се може тумачити посредством метафоре по моделу КОНКРЕТНО → АПСТРАКТНО, као и фигуративна реализација: 3. фиг. 'видело, јавност, јава'.

► [Д] Турцизам *мегдан* био је мотивна реч за следеће деривате:

(а) именице са човеком као денотатом: тур. *teydançı* 1. 'чистач (дворишта, врата и сл.)', 2. 'послужитељ у затвору', 3. 'лице задужено за до-

чек гостију у текији'; срп. *мегданџија* 'борац на мегдану; онај који је готов да дели мегдан, да суделује у борби, ратник, јунак', *мејданџија*, *мегданџија* (< *mejdanci*) 'онај који мејдан дели, који се бори'; мак. *мегданџија* заст. 'лице које се храбро суочава са проблемима'; буг. *мегданџија*, *мејданџија* 'јунак, коњ', *мегданец*, *мејданец*;

(б) именице којима се означава место: тур. *meudanlık* 'широк, отворен простор'; срп. *мегданлук* 'мегдан, бој', *ајмејдан* (< *atmeudani*) 1. 'коњско сајмиште, пијаца где се продају коњи', 2. 'коњско тркалиште, хиподром'; буг. *мегданлџк*, *мејданлџк* (< *meudanlık* 'отворено, равно место, поље');

(в) именице којима се означава занимање: *meidancılık* 'чистачки посао';

(г) именице којима се означава предмет: *мегданлија* (*сабја*);

(д) именице субјективне оцене: тур. *meudancik* 'мала пољана'; буг. *мегданче*, *мејданче*;

(ђ) придеви: срп. *мегданлија* 'што има простора, ширине; што је на погодном, добром положају'; буг. *мегдански*, *мејдански*;

(е) глаголи: *мегданисаји*/*мегданији* 'повести, водити мегдан, изборити се';

(ж) патроними: *Мегданов*, *Мегданев*, *Мегдански*, *Мејданов*, *Мејдански*;

(з) топоними: *Ај-мејдан*, место на левој обали Миљацке у Сарајеву, где је некад било тркалиште.

● Турцизам *мегдан*, на основу синонимских дефиниција, можемо довести у везу са следећим лексемама: *јросџор*, *ширина*, *поље*, *пољана*, *лединица*; *јирг*, *дворишије*; *бојишије*, *појришије*; *биџка*, *бој*, *двобој*, *дуел*; *видело*, *јава*, *јавносџ* и сл.

◆ Ова реч у испитиваним језицима има углавном статус застареле и разговорне лексике, осим у турском.

МЕДРЕСА

■ Лексема *медреса* је турцизам (*medrese*) арапског порекла (*madräsä*). У турском *медреса* означава 'муслиманску верску школу', а у арапском буквално 'место где се предаје настава, тј. тур. *ders* < арап. *därs*'. Са значењем 'верска школа' забележена је и у албанском (*medresë*) и грчком (*μεντρεσές*), као и у јужнословенским језицима (БЕР).

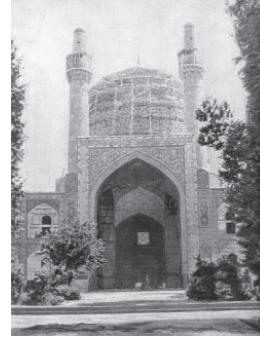
Тј. У турском језику лексема *medrese* је религиозни термин и означава 'исламску верску школу', а некада, што је данас застарело и 'факултет' (YTSS).

Сј. У РМС имамо само дефиницију *медресе*: 1. 'муслиманска верска (виша или средња) школа', 2. 'таква школа (у Југославији између I и II светског рата) у рангу више гимназије'. И А. Шкаљић даје дефиницију лексеме

медреса, али и њене деривате: ‘муслиманска верска школа у коју се ступа по завршеном мектебу или руждији’; *медреселија*, *медреслија* (< *medreseli*), ‘ученик медресе’, *медресли* (< *medreseli*) ‘са медресом, *медресански* (медрес-ли *џамија* = *џамија* уз коју је спојена и медреса’ (1979: 451–452).

Сарајевска Гази Хусрев-бегова медреса

Медреса Мадаре Шах у
Исфахану

◇ У српским народним говорима јавља се у два фонетска лика *медреса* и *медреза*: *медреса* ‘врста турске богословије’ (СГП), *медреза* ‘муслиманска верска школа са интернатом’ (РКМД).

Мј. У македонском уз *медреса* стоји да је то ‘муслиманска средња школа’, а од ње је изведен придев *медресин* (РМЈ). У грађи из народних говора забележен је и облик *медресе* (Јашар-Настева 2001: 62).

Бј. У бугарском је лексема *медересе* обележена као дијалекатска и застарела са значењем ‘турска верска школа’ (БЕР).

► [Ф] Турска реч *medrese* у српским говорима се изговара са *с* (*медреса*) или са *з* (*медресе*).

► [М] Због завршетка *е* у турском (*medrese*), она је у бугарском пришла именицама средњег рода (*медресе*), као и у неким ранијим текстовима у македонском, у грчком мушког (о *μεντρεσές*), док је у осталим језицима женског: српски и македонски (*медреса*), албански *medresë* (АСР, ГСР).

► [С] На семантичком плану нема промена у значењу у језицима у којима се користила.

► [Д] Турска лексема (*ders*), односно арапска (*därs*) мотивише творбу следећих деривата, као и саму именицу *medrese*: *медреселија*, *медреслија* (< *medreseli*), ‘ученик медресе’, *медресли* (< *medreseli*) ‘са медресом, медресански’ *медресли џамија* ‘џамија уз коју је спојена медреса’, али и: *мудерис*, *мудериз* (< тур. *müderriş* < арап. *mudärris*) ‘наставник, професор медресе’, *мудерислук*, *мудеризлук* (< *müderrişlik*) ‘професорско звање у медреси’ (Škaljić 1979: 452–453).

- Лексема *медреса* нема одговарајући синоним у српском језику.
- ◆ Њен статус је делимично активан (у подручју где живи муслиманско становништво).

МЕЗАР

Мезарје у Мркоњић Граду

■ Лексема *мезар* је турцизам (*mezar*) арапског порекла (*māzār*), која у турском значи ‘гроб’, а у арапском буквално ‘место обиласка’ (Škaljić 1979: 462, БЕР). Овај турцизам, поред јужнословенских језика, јавља се и у албанском *mezarxhi* ‘гробар’.

Тј. У турском лексема *mezar* има и неколико деривата: *mezarci* (< *mezar-ci*), 1. ‘гробар’, 2. ‘чувар гробља’, *mezarçılık* (< *mezar-ci-lik*) ‘гробарство, занимање гробара’, али и ‘копање гроба’, *mezarlık* (< *mezar-lik*) ‘гробље’ (YTSS).

Сј. Код А. Шкалаића су забележене две фонетске варијанте (*мезар* и *мезхар*) ‘гроб, рака’ и неколико деривата: *мезарисџан* (< арап. *māzār* + прес. суф. за грађење *nomina loci -stan*) ‘гробље’ уп. мак. мн. *гробииџа*, *мезарлук* (< арап. *māzār* + тур. суф. *-lik*) ‘гробље’, *мезарџаши* (тур. изафет *mezar taşı, taş* ‘камен’) ‘надгробни камен, нишан’ (Škaljić 1979: 462). Са истим значењем РМС бележи лексеме *мезар* и *мезарлук* као покрајинизме.

◆ У српском призренском говору је забележен само дериват *мезарљк* ‘гробље’ (СПГ).

Мј. У прегледаним речницима није забележена ова лексема.

Бј. У бугарском је наведено да се лексеме *мезар* ‘гроб’ и *мезарљк* ‘гробље’ користе само код муслимана. Од њих су изведена презимена (*Мезаров*) и топоними (*Мезарљк*, *Мезарљка*) (БЕР).

► [Ф] Турска реч *mezar* у муслиманским срединама прихваћена је у неизмењеном облику (*мезар*) са хиперкорекцијом употребе гласа *x* (*меzxар*).

► [С] Заједно са обликом прихваћено је и значење ове речи у турском језику ‘гроб’.

► [Д] Лексема *мезар* мотивисала је творбу деривата:

(а) агентивне именице: *mezarci* (<*mezar-ci*), 1. ‘гробар’, 2. ‘чувар гробља’, *mezarxhi* ‘гробар’;

(б) именице са значењем занимање: *mezarçılık* (<*mezar-ci-lik*) ‘гробарство, занимање гробара’, али ‘копање гроба’;

(в) *nomina loci*: *мезарписиан* (<*māzār + -stān*, перс. суф. за градњу *nomina loci*) ‘гробље’, *mezarlık* (< *mezar-lik*) ‘гробље’, *мезарлук* (*mezar-lik*) ‘гробље’;

(г) називе за предмете: *мезарташи* (*mezar + taş* < изафетска конструкција *mezar taşı*) ‘надгробни камен, нишан’ (Škaljić 1979: 462).

● Турцизам *мезар* у синонимној је вези с лексемом *гроб*.

◆ У муслиманским срединама у активној је употреби сама лексема *мезар* као и њени деривати.

МЕЗДРАЈА/МЕЗГРАЈА

■ Лексема *мездраја* је турцизам (*mezraa*) арапског порекла (*māzrā, mezrā*). У арапском она означава ‘земљу за обрађивање’, као и у турском 1. ‘њива погодна за сејање’ и 2. ‘заселак’, а *mezru* ‘засејан, обрађен (о пољу)’. У турском се она и њен дериват сматрају застарелим (БЕР, YТSS).

Сј. Турцизам *мездраја/мезграја* забележен је као покрајинизам у РСАНУ са два значења: 1. ‘обрадиво, зиратно земљиште’, 2. ‘гранични појас, простор, утрина између два села’. Ова реч није потврђена у РМС, а у дијалекту се њоме означава ‘расељено место; запуштене њиве’ (РГЈС). Она је, дакле, и семантички адаптирана, и то стварањем новог просторног значења.

Т. Дуран установио је да постоје два топонима изведена од овог апелатива, као и то да су оба засеоци, што је секундарно значење у турском. Како он тумачи, „постоје облици прилагођени српском фонетском склопу у варијантама *Мездраја* и *Мезграја*. *Мездраја* је засеок у општини Трговиште

у Пчињском округу и у њему живи само 15 становника, док *Мезграја* има 57 становника и налази се у општини Бабушница у Пиротском округу“ (Dugan 2017: 131).

Мј. У македонским говорима она се јавља у два фонетска лика *мездра* и *мезра*, а има више значења: 1. ‘пашњак’, 2. ‘међа, граница између две њиве’, 3. ‘граница’, 4. ‘поље у реону другог села’, 5. ‘бреговито место у долу, долини’, 6. ‘пишталина, влажно место затрављено и непогодно за орање’, 7. ‘песковито земљиште’. Забележена је и као топоним: *Мезра*, *Мезри*, *Мезра-џа*, при чему означава 1. ‘међу’, 2. ‘слабу песковиту земљу’ или 3. ‘пашњак’ (Видоески 1999: 89–90).

Бј. У бугарском лексема *мездра* такође има више значења: 1. ‘земљиште, међа једног села’, 2. ‘место од суседног земљишта’, 3. ‘међа између њива’, 4. ‘граница’, 5. ‘плодоносна њива’, 5. ‘слаба, танка, неплодна земља’. Од ње је изведен релациони придев којим се именује ветар (*Мездренския вятър*) што дува од града *Мездра*. Има и функцију топонима: *Мездра*, *Мездрея* и патронима: *Мездрашки* (БЕР).

► [Ф + М] На фонетском плану дошло је до уметања сугласника *д* у сугласничку групу *зр*: *мездра(ја)* у сва три језика, што је могло настати аналогично према лексеми истог фонетског склопа (*мездра*), али сасвим различитог значења у њима: ‘опна, покожица, слузокожа’, ‘скрама на рожњачи, танка превлака’ (РСАНУ), ‘бубрежна маст’, ‘маст’, ‘сланина’, ‘лој од овце или говеда’, ‘месо’ (БЕР), ‘мездра’ (РМЈ). У српском се јавила сугласничка група *зг* уместо *зр/здр*: *мезграја*, на шта је могла утицати лексема *мезгра*, која у српском има супротна значења: ‘меки бели и сочни део стабла непосредно испод коре’, ‘лимфа’, ‘језгра ораха, лешника’ и ‘средишњи део нечега, језгро’ (РСАНУ).

Ако је у српском *мездраја* изведено од *mezraa*, тада је у питању уметање *ј* да би се избегао зев. А ако је изведена од *mezra*, онда имамо наставак *-ја*, као у *одаја*, ради лакшег деклинирања. Исти тај наставак јавља се и у осталим турцизмима (*мера/мераја*).

► [С] На основу дефиниција можемо констатовати три диференцијалне семеме с обзиром:

1. на положај земљишта: а) граница између два села или две њиве: ‘одређен простор, међа или граница, обично необрађена, између два села, две њиве’, ‘гранични појас, простор, утрина између два села’; б) ‘поље у реону другог села’;

2. на квалитет: а) добра: ‘земља за обрађивање’, ‘њива погодна за сејање’, ‘обрадиво, зиратно земљиште’, ‘плодоносна њива’; б) лоша: ‘пишталина, влажно место затрављено и непогодно за орање’, ‘песковито земљиште’, ‘слаба, танка, неплодна земља’ и ‘запуштене њиве’. Земља лошијег квалитета, која се не обрађује, остављена је за пашњаке;

3. на изглед: ‘бреговито место у долу, долини’ и ‘расељено место’.

► [Д] Овај турцизам углавном нема деривата, осим када имају функцију патронима (*Мездрашки*) или назива ветра што дува од града *Мездра* (*Мездренскиа вјѣѣр*). Када су у питању топоними, ту имамо углавном обличке наставке за множину (*Мезри*) или члан (*Мезрајѣа*), поред *Мезра*, *Мездра*, *Мездраја*, *Мезграја*, *Мездреа*.

- Нема ни одговарајуће синониме.
- ◆ Турцизам *мездраја* припада застарелој (и покрајинској) лексиси у испитиваним језицима.

МЕНЗИЛ(Х)АНА/МЕЗИЛАНА/МЕЗУЛАНА

Мензулана у Брзој Паланци, макета, Музеј ПТТ-а

■ Лексема *мензил(х)ана* и њене фонетске варијанте је турцизам (*menzilhane*) арапско-персијског порекла. Први део сложенице је арапска именица *mānzil* ‘место где су татарски поштари одјавивали коње; пошта’, а букв. ‘место где се одседа, одјахује’, а други персијски формант (*hāne* ‘кућа’) за творбу именица са значењем затвореног простора (Škaljić 1979: 310, 458). Први део сложенице у турском има сличан фонетски лик *menzil*, који се поред јужнословенских, јавља и у другим балканским језицима: рум. *me(n)zil*, *mizil* заст. 1. ‘превоз поште и путника колима’, 2. ‘курир’, грч. *με(v)ζίλι* ‘пошта’ (Skok 1972: 406, БЕР).

Тј. У турском језику лексема *menzil* се сматра застарелом, а нека њена значења су данас историцизми: 1. ‘гостионица, конак’, 2. ист. ‘одмориште, поштанска станица (где су се мењали коњи)’, 3. ‘растојање између два конака’, 4. ‘једнодневни пут, 5. вој. ‘домет оружја’ (YTSS). У турско-српском речнику од ове лексеме забележена су два деривата: сложеница са просторним значењем *menzilhane* и агентивна именица са суфиксом *-ci menzilci* ‘поштар на коњима’ (TSS).

Сј. А. Шкаљић наводи фонетске варијанте и деривате лексеме *мензил*, као и њихове деривате: *мензил*, *мензул*, *мезил* 1. ‘татарска пошта у Турској Царевини; државна пошта у Кнежевини Србији’, 2. ‘татарски коњ на коме се пошта преносила’, *мензилџија*, *мезилџија*, *мезуџија* (< *menzilci*) ‘татар – поштар који је преносио пошту на коњу’, *Мензилџић*, презиме, *мензилхана*, *мензилана*, *мезилана*, *мезулана* ‘турска поштанска станица где су се држали у приправности одморни коњи за татаре – поштаре. Чим татар стигне до мензилхане, сјаше свог уморног коња, преузме и појаше одморна коња и наставља пут. Мензилхане су биле снабдевене потребним бројем коња. Мензилхане је организовао султан Мурат IV (1623–1640)’.

◊ У српским народним говорима, осим код А. Шкаљића, нисмо је пронашли.

Мј. У старијим изворима забележене су две варијанте ове лексеме *мезиљана* и *мизиљана* ‘конак, станица где се мењају коњи’ (Јашар-Настева 2001: 195, РМЈ).

Бј. У бугарском ова лексема има две фонетске варијанте и један дериват: *мензил* 1. ‘пошта’, 2. ‘нарочито брз’; *мензиль* ‘пргав, живахан’; *мензилхане* и *мензилхана* ‘поштанска станица’ (БЕР).

► [Ф] У мотивној речи *menzil* и њеном деривату *menzilhane* дошло је до различитих фонетских промена. Тако је дисимилацијом *м : н* добијено *м : ø* (срп. *мезил*, *мезилана*, *мезулана*, мак. *мезиљана*, *мизиљана*, грч. *μεζίλι*, рум. *tezil*, *mizil*), а асимилацијом *е : и > и : и* (мак. *мизиљана*, рум. *mizil*). У турцизму забележеном у нашем језику (*мензул*) у је нејасног порекла (Skok 1972: 406). У муслиманским говорима *х* се сачувало факултативно (*мензилхана*, али и: *мензилана*, *мезилана*, *мезулана*). У бугарском и македонском је дошло до умекшавања *л* (*мензиль*, *мезиљана*, *мизиљана*).

► [М] На морфолошком плану у грчком именица *мензил* је средњег рода (*μεζίλι*), док је у јужнословенским језицима *menzilhane* добила моциони наставак *-а* (буг. *мензилхана*, срп. *мезилхана*) или творбени суфикс *-ана* (*мезилана*, *мезулана*, *мезиљана*, *мизиљана*). У бугарском се задржао изворни турски облик (*мензилхане*).

► [С] Из примарног значења лексеме *mänzil* у арапском ‘место где су татарски поштари одјавивали коње; пошта’, а букв. ‘место где се одседа, одјахује’ развила су се следеће диференцијалне семеме:

1. с обзиром на објекат на месту/одморишту где се мењају коњи настале су метонимијске реализације ‘гостионица, конак’; ист. ‘поштанска станица’, али и сама институција: ‘татарска пошта у Турској Царевини; државна пошта у Кнежевини Србији’;

2. с обзиром на средство транспорта ‘татарски коњ на коме се пошта преносила’, значење настало под утицајем метонимије типа ПРОСТОР С ОДРЕЂЕНОМ НАМЕНОМ → СРЕДСТВО КОЈИМ СЕ ТА НАМЕНА РЕАЛИЗУЈЕ;

3. с обзиром на раздаљину: ‘растојање између два конака’, али и вој. ‘домет оружја’, реализације такође настале по метонимијском моделу ОБЈЕКАТ → РАСТОЈАЊЕ ИЗМЕЂУ ДВЕ ТАЧКЕ (два објекта);

4. с обзиром на време по метонимијском принципу ВРЕМЕ ПОТРЕБНО ДА СЕ СТИГНЕ ИЗМЕЂУ ДВЕ ТАЧКЕ (два објекта) у значењу ‘једнодневни пут’.

► [Д] Турцизам *мензил* јавља се као мотиватор за неколико деривата:

(а) *nomina loci*: буг. *мензил* ‘пошта’; срп. *мензилхана*, *мензилана*, *мезилана*, *мезулана*; мак. *мезиљана* и *мизиљана* ‘конак, станица где се мењају коњи’; буг. *мензилхане* и *мензилхана* ‘поштанска станица’;

(б) *nomina agentis*: тур. *menzilci* ‘поштар на коњима’; срп. *мензилџија*, *мезилџија*, *мезулџија* ‘татар-поштар који је преносио пошту на коњу’;

(в) *nomina instrumenti*: *мезуље* ж. мн. ‘кочије’, *мезуљице* ‘таљиге’;

(г) квалификативни придев: буг. *мензил* ‘нарочито брз’; *мензиљ* ‘пргав, живахан’;

(д) патроними: *Мензиловић*, *Мензилџић* и топоним *Мезулана* (Ц. Гора) (Škaljić 1979: 458, Skok 1972: 406, Јашар-Настева 2001: 195, БЕР).

● Лексема *мензилана* нема одговарајући синоним у српском језику.

◆ Овај турцизам припада пасивној лексици будући да има статус исто-рицизма.

МЕРА/МЕРАЈА

■ Лексема *мера(ја)* је османски турцизми (*mera*) арапског порекла (*mārā/merʿa*). Лексема *мера* у оба језика означава ‘пашњак, испашу’ (БЕР). А. Шкаљић детаљније описује наведено значење ‘утрина, ледина, пашњак; утрина која није у поседу приватног власника, него је јавно добро’ (1979: 458). Реч *мера* је код П. Скока дефинисана као: 1. ‘општинска земља, заједничка селу и племену’ и 2. ‘заједничка испаша’ (Стара Србија), а *мера* и *мераја* ‘угодно, голетно место’, како је то дефинисано у РЈАЗУ. То је балкански је турцизам: рум. *miriște* (< буг. *меруце*) ‘стрњиште’, алб. *mera* (Skok 1972: 406, БЕР).

Сј. Турцизам *мераја* у РМС је са ознаком за покрајинизам и са значењем ‘ледина, пољана; пашњак’.

◇ И у народним говорима је потврђен у истом значењу ‘утрина, ледина, пашњак; јавно добро’ (РВГ), ‘утрина, земља сеоске и градске општине, испуст’ (РКМД).

Мј. У македонским говорима лексемом *мера* означава се ‘ливада, пашњак, утрина’, а среће се и као топоним: *Мера*, *Мераџа*, *Мери* (Видоески 1999: 90).

Бј. У бугарским говорима лексема *мера* има више морфолошких облика и значења: а) *мера*: 1. ‘слободна општинска земља за пашњак’, 2.

‘њива’, 3. ‘пољана’, б) *мере, меря*: 1. ‘пашњак, земљиште’, 2. ‘необрађено место’, в) *мерие* 1. ‘земљиште, пашњак’, г) *мерийъ* ‘земљиште’, д) *мераа, миро* ‘општински пашњак’. Од ове лексеме су изведене друге речи: *мераджия* ‘пољски чувар’, *мераджийски плет* ‘плот којим је ограђено сеоско земљиште’, дем. *мерица, меричка*, аугм. *мерице* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану нема никаквих адаптација, осим у румунском, у којем се *e* из позајмљенице из бугарског затворило у *и* (*мерице* > *miriște*). Исту промену видимо и у неким бугарским говорима (*миро*).

► [М] На морфолошком плану у српском је именици *мера* додат наставак *-ја* (*мераја*) ради лакшег деклинирања. Највећи број, углавном моционих наставака, видимо у бугарском: *мера, мераа, меря; мере, мерие, миро; мерийъ*.

► [С] У анализираним примерима на семантичком плану сачувало основно значење наведено у турском ‘пашњак, испаша’, а у народним говорима испитиваних језика појавиле су се додатне семантичке компоненте, као што су: 1. власништво: ‘земља сеоске и градске општине’, ‘слободна општинска земља за пашњак’, ‘општински пашњак’, ‘општинска земља, заједничка селу и племену’, ‘заједничка испаша’ ‘јавно добро’; 2. намена земље: ‘пашњак’, ‘испуст’, ‘ледина’, ‘ливада’, ‘пољана’; ‘утрина’, ‘необрађено место’, али и ‘њива’. Дефиниција која садржи само семему ‘земљиште’ није много информативна.

► [Д] У испитиваним језицима турцизам *мера* није индуковао даљу деривацију, осим у бугарским говорима: *мераджия* ‘пољски чувар’, *мераджийски њлеџи* ‘плот којим је ограђено сеоско земљиште’, дем. *мерица, меричка*, аугм. *мерице*.

● Овај турцизам на основу значења у народним говорима може припадати синонимном низу који се састоји од лексема: *ледина, ливада, њољана, исџусџи, њашњак, уџрина; њива*.

◆ Турцизам *мера/мераја* припада пасивном лексичком фонду испитиваних језика, а на основу већег броја деривата у бугарским народним говорима закључујемо да је лексема *мера* у том делу Балкана била активни део лексикона.

МЕСЦИД/МЕЧЕТ/ МЕЧИТ/МАШЕТ

■ Лексема *месџид* (*мечетџи, мечиџи, машетџи*) је турцизам (*mescid*) арапског порекла (*mäsğid*). У турском означава ‘мању муслиманску богомољу у којој нема минбера (а обично ни минарета) и у којој се због тога не клања подневна молитва у петак, џума, нити се клања бајрам-намаз’, а у арапском ‘место где се ничице пада, тј. место где се клања’ (Škaljić 1979: 460–461). У бугарском се користе лексеме *мечетџи* и *мечиџи* ‘џамија’, које су турски

дијалектизми (*mëçit*) од арапског (*mäsğid*). Овај облик је у многим језицима адаптиран и користи се за именовање џамије: рум. *meset*, цинц. *micete*, чеш. *mečeta*, пољ. *mezet*, рус. *мечетѝ*, грч. *μασγίδιον, μαγίσδιον, μετζίτιον, μεντζίτι*, енгл. *mosque*, фр. *mosque*, нем. *Moschee* (БЕР). У лексикону српског језика заступљена је лексема *мечетѝ/мечииѝ (mescid)*, а у РМС означена као застарела и са значењем ‘мања џамија’.

◇ Турцизам *месцид* није регистрован у српским дијалекатским изворима.

► [Ф] У српском је задржан фонетски лик (*месцид*) турске стандардне варијанте (*mescid*), а у грчком дошло је до замене вокала *e* са *a* (*μασγίδιον, μαγίσδιον*, али и: *μετζίτιον, μεντζίτι*). Даље у грчком видимо замену *τς* (*μ*) са *η* (*ι*) (*μασγίδιον*), а потом и метатезу (*μαγίσδιον*), у трећем примеру изгубило се *σ* (*с*) (*μετζίτιον*), а у четвртном се уметло *ν* (*н*) (*μεντζίτι*), што би одговарало сугласничкој групи *дж*. Од турског дијалекатског фонетског лика (*mëçit*) у српском и румунском је међуслоговном асимилацијом добијено *мечетѝ, meset*, као и у цинцарском, с тим што се *e* пред акцентом редуковало у *i* (*micete*).

► [М] На морфолошком плану видимо да је овај турцизам у грчком средњег рода (*μασγίδιον, μαγίσδιον, μετζίτιον, μεντζίτι*), а у цинцарском женског (*micete*).

► [Д] Нису потврђени деривати с овом мотивном речју.

• Овај турцизам нема одговарајући синоним.

◆ У РМС означена је као застарела и са значењем ‘мања џамија’. Међутим, ова лексема је, уз различите фонетске адаптације, постала интернационални термин за џамију. У хришћанским земљама највероватније су најчешће биле џамије без минарета, те не чуди ширење назива *мечетѝ* у разним варијантама.

МЕХАНА/МЕАНА/МЕЈХАНА

Зграда старе механе у Орљеву

■ Лексема *мејхана*, *ме(х)ана* је турцизам (*meyhane*) пресијског порекла који је састављен из две речи *теу/тäu* ‘пиће, вино’ и *ћāне* ‘кућа’ (Škaljić 1979: 454). Поред јужнословенских језика, она се јавља са својим дериватима и у цинцарском: *mihéne*, *mianée*, *miengiu*, *mehendži*, и у албанском: *tejhane*, *mehanë*, *tejhan(e)xhi*, *mehanexhi* (СПГ).

Тј. У турском језику језику лексема *meyhane* означава 1. ‘механу, гостионицу, кафану’, али и 2. ‘кабаре’, а има два деривата: *meyhaneşi* ‘механџија, гостионичар, кафеџија’, *meyhaneşilik* 1. ‘гостионичарство, угоститељство’ (YTSS).

Сј. А. Шкаљић наводи две фонетске варијанте и један дериват: *мејхана*, *механа* ‘крчма, гостионица’, *мејханџија*, *механџија* ‘крчмар’ (1979: 454). У РМС знатан је број деривата од архаичне лексеме *механа* ‘крчма, гостионица’: *механџија* ‘власник механе, крчмар’, *механџика*, *механџиница* ‘власница механе, крчмарица’; *механџилук* ‘посао механџије’; *механица*, *механчина*; *механски* ‘који се односи на механу; који припада механи’, *механџијин* ‘који се односи на механџије, крчмарски’.

◇ У српским народним говорима забележени су следећи фонетски ликови овог турцизма у значењу ‘крчма, кафана’, као и његових деривата: *механа* (РВГ, РСГВ, СПГ), *мејана* (РЛЕГ, РПГ, СПГ), *меана* ‘механа’ (РВГ, РПГ, СПГ, ТДР), ‘радња у којој се точе и продају алкохолна пића, поглавито вино и ракија’ (РКМД), *мијана* (ЈЛЈ); *меанџија* ‘кафеџија’ (РГЈС, РКМД, ТДР), *мејанџија* (РПГ, СПГ), *мејанеџија* (СПГ), *механеџија* (СПГ), *меанџика* ‘жена механџија’ (ТДР), ‘крчмарица’ (РПГ), ‘жена механџијина или жена која води механџијску радњу’ (РКМД), *мејанџика* (РПГ, СПГ), *мејанеџика* (СПГ), *меанџиница* ‘механа’ (РКМД), *мејанџиница* (СПГ), *мејанеџиница* (СПГ), *мејанџилџк* (СПГ), *мејанеџилџк* ‘механџијско, занимање’ (СПГ), *меанџијин* (РКМД), *меанџијски* (РКМД), *меанџисуе* ‘бави се кафанским послом, држи кафану’ (ТДР), *меанџисување* (ТДР).

Мј. У македонском језику овај турцизам има три фонетска лика (*механа*, *меана* и *мејана*) и неколико деривата: *меанџија*, *механџија* (18. в.)

меанџија (Дебар, Галичник $\mu > \text{ж}$) (Јашар-Настева 2001: 21, 62, 73, 189, 192, 207), *меанџика*, *меанџивка*, *меанџиски*, *меански* (РМЈ).

Бј. У бугарском језику је велик број фонетских варијанти и деривата овог турцизма, који су углавном маркирани као дијалектизми: *механа*, *меана*, *меена*, *мејана*; *механдџијка*, *механдџијка*, *меандџијка*, *меандџијка*, *меандџица*, *механдџијски*, *меандџијски*, *механдџијство*, *механдџијче*, *меандџијче*, *механдџилџк* ‘механџијски занат’, *механдџија*, *механедџија*, *меандџија*, *механица*, *меаница*, *механичка*, *меанче*, *меанџија*, *механски*, *меански*; *Механдџиев*, *Механдџијски*; *Механата*, *Хайдут механа* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на статус турскога *у* и *h*, на редукције вокала и међуслоговну асимилацију. У муслиманским говорима (*мејхана*) и албанском (*тејхане*) изговор турске лексеме *теућане* се скоро у потпуности очувао. Претпостављамо да је потом дошло до губљења *j*, а потом и *x*. Примере са изгубљеним *j* налазимо у српском, македонском и бугарском (*механа*), у албанском (*tehanë*) и у цинцарском (*mihéne*). У јужнословенским језицима забележено је губљење и *x* (*меана*), као и у цинцарском (*mianée*). Након овога у појединим говорима зев се укинуо уметањем интервокалног *j*: српски и македонски (*мејана*) и бугарски (*мејана*). У цинцарском је у слогу испред акцента дошло до квалитативне редукције *e > u* (*mihéne*, *mianée*), у бугарској дијалекатској варијанти је дошло до асимилације *e : a > e : e* (*меена*), а у говору Ловре до фонетског икавизма испред *j* (*мијана*).

► [М] На морфолошком плану лексема *теућане* у јужнословенским језицима је добила моционии наставак *-a*, а у цинцарском и албанском задржала *e* (*mihéne*, *tejhane*), у првом добила још један облички наставак (*mianée*), а у другом има *ë* (*tehanë*).

► [С] На семантичком плану сачувало се основно значење, с тим да је у турском добила и новије ‘кабаре’.

► [Д] Међу дериватима с мотивном речју *механа* издвајамо:

(а) агентивне именице, којима се означава мушка особа ‘власник механе, крчмар’: тур. *теућанеси*; срп. *механџија*, *меанџија*, *мејанџија*, *мејанеџија*, *механеџија*; мак. *меанџија*, *механџија* (18. в.), *меанџија* (Дебар, Галичник $\mu > \text{ж}$); буг. *механдџија*, *механедџија*, *меандџија* (дијал.); алб. *тејхан(е)ххи*, *тећанеххи*; цинц. *mienǰiu*, *tehendži*; као и именице којима се означава женска особа ‘власница механе, крчмарица’: срп. *механџика*, *мејанџика*, *мејанеџика*, *меанџика* ‘жена механџија’ (ТДР), ‘крчмарица’ (РПГ), ‘жена механџијина или жена која води механџијску радњу’ (РКМД); мак. *меанџи(в)ка*; буг. *механдџијка*, *механдџијка* (дијал.), *меандџија*, *меандџијка*;

(б) *nomina loci*: срп. *механџиница*, *меанџиница*, *мејанџиница*, *мејанеџиница*;

(в) именице којима се означава занимање: ‘посао механције или механцијско занимање’: срп. *механцилук*, *мејанцилџк*, *мејанецилџк*; буг. *механдџиство*, *механдџилџк*;

(г) именице субјективне оцене: а) деминутиви: срп. *механица*; буг. *меанче*, *меанчиня*, *механица*, *меаница*, *механичка*, *механдџијче*; б) аугментативи: срп. *механчина*;

(д) релациони и посесивни придеви: срп. *механски*, *механцијин*, *механцијски*; мак. *меански*, *меанџиск* буг. *механски*, *меански*, *механдџијски*, *меандџијски*;

(ђ) патроними: буг. *Механдџиев*, *Механдџијски*;

(е) топоними: буг. *Хайдут механа*, *Механата*;

(ж) глаголи: *механисаџи* ‘држати механу, крчму; точити, крчмити пиће’, *меанџисуе* ‘бави се кафанским послом, држи кафану’; глаголске именице: *механисање*, *меанџисување*.

● Турцизам *механа* у синонимној је вези с турцизмом *кафана* и лексемама *крчма* и *госџионица*.

◆ Припада пасивном, застарелом и дијалекатском слоју лексикона у испитиваним језицима, осим у турском.

МЕШЋЕМ/МЕШЋЕМА

Зграда турског мешћема у Рогатици

■ Лексема *мешћем* или *мешћема* је турцизам (*mahkeme/mehkeme*) арапског порекла (*mahkätä* ‘судница’) (Škaljić 1979: 453). Поред јужнословенских, ова лексема је забележена и у другим балканским језицима: цинц. *mehkete*, алб. *mehqete*, *meqete*, *mehçete* (СПГ).

Тј. У турском језику лексема *mahkeme* има два значења и више деривата: 1. ‘суд’, 2. ‘судски процес’; *mahkemeleşte* ‘међусобно подношење тужбе’, *mahkemeleştek* ‘међусобно поднети тужбу’, *mahkemeli* 1. ‘туженик’, 2.

‘који је у спору, парничарски’, *mahkemelik* ‘који је за суд, о коме ће бити расправљано на суду’ (YTSS).

Сј. У муслиманској средина ова лексема има низ фонетских варијанти: *мехкема*, *мехћема*, *меићема* ‘суд, судска зграда’ (Škaljić 1979: 453). У РМС она је одређена као покрајинизам, а има две обличке варијанте: *меићем* и *меићема* ‘суд, судница’.

◇ Потврђена је и у народним говорима: *мећема* ‘судница, суд’ (РКМД), *мехћема* ‘суд, суђење’ (СПГ), *меићема* ‘суд, судска зграда’ (РВГ).

Мј. За македонски језик, у нама доступној литератури, нисмо пронашли ову лексему.

Бј. У бугарском су лексеме *мехкеме* и *мехкемџо* означене као застареле и са значењем ‘судница’ (БЕР).

► [Ф] Поред стандардне турске варијанте (*mahkeme*) етимолози наводе и фонетски лик (*mehkeme*). То *e* из првог слога јавља се у свим примерима које смо пронашли у испитиваним језицима, те остаје да се објасни статус турског *h*, *k* и сугласничке асимилације. Сугласник *x* се доследно сачувао у бугарском (*мехкеме* и *мехкемџо*), цинцарском (*mehkeme*) и факултативно у српском (*мехкема*, *мехћема* : *мећема*, *меићема*, *меићем*) и албанском (*mehqete*, *mehçete* : *teqete*). Глас *k* се очувао у бугарском (*мехкеме* и *мехкемџо*), цинцарском (*mehkeme*) и у понеком муслиманском говору (*мехкема*), а иначе је у српском (*мехћема*, *мећема*, *меићема*, *меићем*) и у албанском (*mehqete*, *teqete*) дао *h/q*, при чему у овом последњем има варијанту са *ç/ç* (*mehçete*). Дакле, што се тиче сугласничке групе *xk*, она је имала следећи развој: *xk* (*мехкема*, *мехкеме*, *mehkeme*) > *xh* (*мехћема*, *mehqete*) > *ih* (*меићема*, *меићем*).

► [М] На морфолошком плану срећемо обличке завршетке на *-e* у албанском (*mehqete*, *teqete*, *mehçete*), цинцарском (*mehkeme*) и бугарском (*мехкеме*), поред *-џо* (*мехкемџо*). У српском је углавном доследно *-а* (*мехкема*, *мехћема*, *мећема*, *меићема*), али ређе и *-џ* (*меићем*).

► [С] На семантичком плану, на основу дефиниција, видимо да је то најчешће ‘суд’ (вероватно као установа, институција), затим ‘судска зграда, судница’, али сам процес ‘суђење’.

► [Д] Његов једини дериват у српском је релациони придев *меићемски*, а у турском их има неколико: *mahkemeleşme* ‘међусобно подношење тужбе’, *mahkemeleşmek* ‘међусобно поднети тужбу’, *mahkemeli* 1. имен. ‘туженик’, 2. придев ‘који је у спору, парничарски’, *mahkemelik* ‘који је за суд, о коме ће бити расправљано на суду’.

● Турцизам *меићем* односно *меићема* припада синонимном низу са лексемама *суд* и *судница*, али и *суђење*.

◆ У испитиваним језицима има статус архаизма, осим у турском.

МИНАРЕ/МИНАРЕТ

Кесик Минаре

■ Лексема *минаре*(*ū*) је турцизам (*minare/minaret*) арапског порекла (*mānārā, mināra, manāra*). У арапском је та реч првобитно значила ‘место где има ватре или светлости’, а потом ‘кулу џамије’ (Škaljić 1979: 474, Skok 1972: 481, БЕР). П. Скок уз одредницу *мунар* (Гундулић) наводи следеће податке: *мунар* = *мунара* (Вук) = *минаре* и значења, која су међусобно повезана метафоричним принципом, при чему метафоризацији подлеже лексема *свеїлосі*, која у религијском дискурсу има изузетно развијену и значајну симболику, без обзира на то о којој је вероисповети реч: 1. ‘место где се налази светлост’ и 2. ‘одакле мујезин позива муслимане на молитву’ (Skok 1972: 481).

Лексема *минаре*(*ū*) се, поред у јужнословенским, јавља и у осталим балканским језицима: рум. *minarea, minare, minaret, minaretă*, цинц. *minaree*, алб. *minare*, дијал. *minar*, грч. *о минарес* (БЕР, РМР).

Тј. У турском језику лексема *minare* има и своје деривате: *minareci* ‘мајстор који прави минарете’, *minarecilik* ‘посао прављења минарета’, *minareli* ‘који је са минаретом’, *minaresiz* ‘који је без минарета’ (YTSS).

Сј. А. Шкаљић наводи облике *минара, минареї* и *минаре*, али значење везује за одредничку реч *мунара* ‘високи, витки торањ џамије са којег музејин позива муслимане на молитву, учи езан’ (1979: 474).

◇ Ова реч је забележена и у српским народним говорима: *минаре* ‘торањ код џамије’ (СПГ), ‘кула светилја’ (РКМД).

Мј. У македонском је у употреби варијанта блиска турској *минаре* (РМЈ).

Бј. У бугарском се срећу три обличке варијанте *минаре/минаро* ‘кула на џамији на којој има викало’ и *минарет* ‘викало на џамији, минаре’. Видимо да у бугарском постоји јасно мотивисана реч (*викало*) за минаре (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у свим језицима у првом слогу је остало *и*,

осим у једном делу српских говора, у којима је дошло до његове промене у због билабијалног *м* (*мунар*, *мунара*). Финално *ий* се факултативно јављало и у турском, те су га неки балкански и светски језици задржали: срп. *минареји*, рум. *minaret*, *minaretă*, фр. *minaret*, рус. *минареѝ*, енгл. *minaret*.

► [М] На морфолошком плану влада велико шаренило. Наиме, ова именица може да буде: а) м. р. (срп., буг.) *минареѝ*, (срп.) *мунар*, (грч.) о *μιναρές*, (алб.) дијал. *minar*; б) ж. р. (срп.) *мунара*, (рум.) *minarea*, *minare*, *minaretă*, (цинц.) *minaree*, (алб.) *minare* и в) с. р. (срп., мак. буг.) *минаре*, (срп.) *мунаре*, (буг.) *минаро*, (рум) *minaret*.

► [С] На семантичком плану у језику изворнику, у арапском, лексема *mānārā* је првобитно означавала ‘место где има ватре или светлости’, те отуда у РКМД дефиниција ‘кула светиља’ а потом ‘кулу џамије’, тј. ‘високи, витки торањ џамије са којег музејин позива муслимане на молитву, учи езан’. На основу функције коју музејин чини са минарета ‘позива или виче’ у бугарским говорима развио се синоним *викало*.

► [Д] Овај турцизам нема својих деривата у другим језицима, осим у турском.

● У испитиваним језицима лексема *минаре/минареѝ* не успоставља синонимну везу ни са једном лексемом, осим у бугарском са речју *викало*.

◆ Ова лексема припада активном фонду лексикона појединих језика када се говори о муслиманској архитектури и вери.

МУСАФИРХАНА

■ Лексема *мусафирхана* је турцизам (*misafirhane*) арапско-персијског порекла. Она је састављена из арапске (*musāfir* ‘путник, гост’) и персијске речи (*hāne* ‘кућа’) (Škaljić 1979: 476). Иначе, први део сложенице (тур. станд. *misafir* и дијал. *müsafir*) заступљен је у јужнословенским и осталим балканским језицима: алб. (*musafir/mysafir*, *mysafirllëk* ‘гостовање’), рум. (*musafir*, *musafirlic* заст., ирон. 1. ‘посета, посећивање, гостовање’, 2. ‘много гостију’), цинц. (*musafir*, *musafirlike* ‘гостовање, путовање’), грч. (*μουσαφίρης* ‘гост, по-

сетилац, званица, уп. *επισκέπτης*, *μουσαφιρλίки* ‘гостољубивост’) (Skok 1972: 486–487, СПГ, АSR, РMP, ГСР).

Tj. У турском језику лексема *misafir* 1. ‘гост, уп. *konuk*’, 2. заст. ‘бела мрља у оку’, *misafirhane* 1. ‘гостионица, уп. *konukevi*’, 2. заст. ‘караван-сарај, хан’, *misafirlik* 1. ‘гостовање, уп. *konukluk*’, 2. ‘гостински’, *misafirperver* заст. ‘гостољубив, уп. *konuksever*’, *misafirperverlik* ‘гостољубивост, уп. *konukseverlik*’ (YTSS).

Cj. Код А. Шкаљића, поред мотивне лексеме *мусафир* ‘гост, путник намерник’, наведени су и деривати: *мусаферић* (< тур. *misafaret* < арап. *musāfirā*) ‘путовање’, *мусафирхана* ‘добротворна угоститељска кућа; кућа специјално одређена за путнике-намернике у којој ови добијају бесплатно коначиште и храну. У БиХ је за турске власти, било мусафирхана у многим местима’, *мусафирлук* (< *misafirlik*) ‘гостовање, иђење у госте, путовање’ (Škaljić 1979: 476). У РМС су наведене само лексеме *мусафир* и *мусафирхана*.

◇ У српским народним говорима забележене су следеће фонетске варијанте мотивне речи *мусафир* и њени деривати: *мисафир* ‘гост’ (СПГ), *мисафир* ‘гост’ (СПГ), *мусафир* ‘гост’ (РГСМ, РКМД), *мусафирљк* ‘гостовање’ (СПГ), *мусафирски* ‘гостински’ (РГСМ).

Mj. У македонском језику овај турцизам има два фонетска лика: *мусафир* (у централним говорима) и *мисафир* (Жировница, Тетово) (Јашар-Настева 2001: 181).

Bj. У бугарском језику овај турцизам је маркиран као застарео и дијалекатски, као и његови деривати: *мусафир(ин)* ‘гост’, *мусафире* ‘гозба, свечани ручак, банкет, богата трпеза’, *мусафирница* ‘гостинска соба’, *мусафирлик* (< *müsafirlik* ‘гостовање, посета’) ‘гостовање’, *мусафирски* ‘који је намењен за госте’, *мисафир* ‘гост’ (податак из македонског говора) (БЕР).

► [Ф] У свим језицима турско дијалекатско *ü*, из првог слога, замењено је са *y*, а у албанском (*mysafir*) и српским говорима на Косову и Метохији (*mysafir*) сачувана му је фонетска вредност. Фонема *u* у српском, македонском и бугарском (*misafir*) могла је настати од тур. *i* или од самог *ü*, за које се претпоставља да је у турским румелијским говорима имало шире поље артикулације (од *y* до *u*) (Јашар-Настева 2001: 181). У последњем слогу у Босни се јавља *e* уместо *u* (*мусафер*), што је регистровано и у неким дериватима: *мусаферов*, *мусаферски* (Skok 1972: 486–487).

► [М] У грчком је ова лексема добила наставак именица мушког рода *-ης* (*μουσαφίρης*), а у бугарском творбени наставак за једину именица мушког рода се јавља факултативно *мусафир(-ин)* (БЕР).

► [С] На семантичком плану издвајају се два значења лексеме *misafirhane*: 1. ‘гостионица, свратиште; хан, караван-сарај’ са историјским детаљима за подручје БиХ ‘добротворна угоститељска кућа; кућа специјално одређена за путнике-намернике у којој ови добијају бесплатно коначиште и

храну. У БиХ је за турске власти било мусафирхана у многим местима⁷ и 2. ‘гостинска соба’.

► [Д] Од лексеме мусафир нема много деривата. Углавном су то:

(а) *nomina loci*: тур. *misafirhane* ‘гостионица, свратиште; хан, караван-сарај’, срп. *мусафирхана* (< *misafir-hane*, дијал. *müsafir-hane*), буг. *мусафирница* ‘гостинска соба’;

(б) именице са значењем радње: тур. *misafir-lik* ‘гостовање, боравак у гостима’, *misafirperverlik* ‘гостољубивост’, срп. *мусаферић* (< тур. *misafirlet* < арап. *musāfirā*) ‘путовање’, *мусафирлук* (< *misafirlik*) ‘гостовање, идење у госте, путовање’, *мусафирљк* (Космет), буг. *мусафирлик* заст. дијал. ‘гостовање’, *мусафире* ‘гозба, свечани ручак, богата трпеза’, алб. *mysafirllëk* ‘гостовање’ (ASR), рум. *musafirlic* заст., ирон. 1. ‘посета, посећивање, гостовање’, 2. ‘многo гостију’ (РМР), цинц. *musafirlike* ‘гостовање, путовање’, *μουσαφίρλίκι* ‘гостољубивост’ (ГСР);

(в) придеви: тур. *misafirperver* ‘гостољубив’, срп. *мусаферов*, *мусаферски*, буг. *мусафирски* ‘који је намењен за госте’;

(г) патроним: *Мусафировић*.

● У турско време лексеми *мусафирхана* били су синоними: *госџионица*, *свраџиџиџе*; *хан*, *караван-сарај*, али и *госџинска соба*. У појединим речницима наводе се синоними за архаичне лексеме: *misafir* = *konuk*⁸, *misafirhane* = *konukevi*⁹, *misafirlik* = *konukluk*, *misafirperver* = *konuksever*¹⁰, *misafirperverlik* = *konukseverlik*; *μουσαφίρης* = *επισκέπτης*¹¹.

◆ Турцизам *мусафирхана* је историцизам, архаизам и дијалектизам у испитиваним језицима будући да се у речницима упућује на синониме.

Н

НАЛБАНТНИЦА

■ Лексема *налбанџиџа* је изведеница од турцизма (*nalbant*, нар. *nalband*) који је преузет из персијског (*na^lbend*, *nälbänd*), при чему је први део сложенице арапска реч (*na^l*) за ‘потковицу’, а друга (*bend*, *bänd*) презентска основа персијског глагола *besten* ‘везати, ударити’. Иначе, у турском је означавала занатлију који поткива коње, магарце, мазге, волове, биволе (РКМД). Осим у јужнословенским језицима, овај турцизам је забележен и у румунском (*nalbar*), албанском (*allban*, *nallban*, *nalbant*) и грчком (*αλπάνης*), поред синонима *πεταλώτης* ‘поткивач’ (Škaljić 1979: 485, БЕР, СПГ, ASR, ГСР).

Тј. У турском језику је већи број деривата од лексеме *nal* ‘потковица’, али смо се ограничили само на оне у вези са нашом темом иако ниједна нема просторно значење: *nalbant* ‘поткивач’, *nalbantlık* ‘поткивачки посао’, *nalbur* 1. заст. ‘налбурџија, поткивач’, 2. ‘гвожђар’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *налбанѝа* ‘поткивач’ има своју творбену варијанту *налбанѝин* и два деривата: *налбанѝница* ‘поткивачка радња, поткивачница’ и *налбанѝски* ‘поткивачки’.

◇ У народним говорима забележен је овај турцизам са својим дериватима у различитим варијантама: *налбан*, *налбаѝ*, *налбаѝин* (< *nalbant*) ‘поткивач’ (СПГ), *налбанѝин* (РКМД), *налбаѝин* ‘човек који поткива животиње које се товаре или прежу’ (РГСМ), *албаѝин* (РПГ, РГЈС, ТДР), *албаѝинка* ‘жена албатина’ (РГЈС), *албаѝинче* (РГЈС), *налбаѝница* ‘поткивачка радња’ (СПГ), ‘радионица у којој се поткивају животиње’ (РГСМ), *налбанѝница* ‘дућан где се стока поткива’ (РКМД), *албаѝница* ‘поткивачка радња’ (РГЈС, РПГ), *налбаѝљк* (< *nalbantlık*) ‘поткивачки занат’ (СПГ, РГЈС), *албаѝљк* (РПГ), *налбанѝинов* (РКМД).

Мј. У ранијим текстовима овај турцизам је забележен у различитим фонетским и творбеним варијантама: *налбанѝ*, *налбаѝин*, *албаѝин*, (Јашар-Настева 2001: 36, 73, 195–196, 206). У РМЈ он је без *n* у облику *налбаѝ* и (ређе) *налбаѝин* ‘поткивач’, као и његови деривати: *налбаѝница* ‘поткивачница’, *налбаѝски* ‘поткивачки’.

Бј. У бугарским говорима постоје различите варијанте мотивне речи *налбант*, ‘онај који поткива коње и волове’ (*налбантин*, *албантин*, *ламбант*, *ламбантин*, *ламбатин*, *ланбантин*), као и њени деривати: *налбатљк* ‘поткивачево занимање’, *налбатница*, *ламбантя* ‘радионица поткивача’, *налбантски*, *налбанство*; презиме: *Налбантов* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану десиле су се бројне адаптације: а) губљење иницијалног *n*: *албаѝин* (РПГ, РГЈС, ТДР), *албаѝинка* (РГЈС), *албаѝинче* (РГЈС), *албаѝница* (РПГ, РГЈС), поред *налбан(ѝ)* (СПГ), *налбаѝин* (СПГ, РГСМ), *налбанѝин* (РКМД), *налбанѝница* (РКМД), *налбаѝница* (СПГ, РГСМ); *албаѝин*, поред *налбанѝ(ин)*, *налбаѝин*, *налбаѝница* (мак.); *албанѝ*, *албанѝин*, поред *налбант*, *налбантин*, *налбатница* (буг.); *allban*, поред *nallban*, *nalbant* (алб.), *αλπάνης* (грч.), осим у румунском, у којем је само *nalbar*; б) упрошћавање сугласничке групе *нѝ* > *n*: *албаѝин* (РПГ, РГЈС, ТДР), *албаѝинка* (РГЈС), *албаѝинче* (РГЈС), *налбан*, поред *налбанѝ* (СПГ), *налбаѝин* (СПГ, РГСМ), поред *налбанѝин* (РКМД); *албаѝин*, *налбаѝин*, поред *налбанѝ(ин)* (мак.); *allban*, *nallban*, поред *nalbant* (алб.); *ламбаѝин*, поред *ланбантин*, *албант*, *албантин*, *налбант*, *налбантин* (буг.), осим у грчком, у којем се увек губи: *αλπάνης*; в) упрошћавање сугласничке групе *нѝн* > *ѝн/нѝ*: *албаѝница* (РПГ, РГЈС), *налбаѝница* (СПГ, РГСМ), поред *налбанѝница* (РКМД); *налбаѝница* (мак.); *налбатница* (буг.). У бугарским

говорима дошло је и до метатезе: *ланбанџин*, *ламбанџин*, *ламбаџин*, *ламбанџа* (< **ламбанџня*), а у последња три примера и до асимилације по месту образовања *нб* > *мб*. Уочавамо да јужни српски говори губе иницијално *н*, осим оних на Косову и Метохији.

► [С] На семантичком плану именице са просторним значењем су дефинисане углавном као ‘поткивачка радња’, ‘поткивачница’, ‘радионица у којој се поткивају животиње’, ‘радионица поткивача’ и ‘дућан где се стока поткива’. У румунском језику лексема *nalbar* у РМР означава ‘врсту белог лептира’, претпостављамо да је то с обзиром на шару у виду потковице.

► [Д] На деривационом плану издвајамо:

(а) именице са човеком као денотатом: *налбанџа*, *налбанџин* ‘поткивач’ (РМС), *налбан*, *налбаџ*, *налбаџин* (< *nalbant*) ‘поткивач’ (СПГ), *налбанџин* (РКМД), *налбаџин* ‘човек који поткива животиње које се товаре или прежу’ (РГСМ), *албаџин* (РПГ, РГЈС, ТДР); *налбанџ*, *албаџ(ин)*, *налбаџ* и (ређе) *налбаџин* ‘поткивач’ (мак.); *налбант*, *налбантин*, *албантин*, *ламбант*, *ламбантин*, *ламбатин*, *ланбантин* ‘онај који поткива коње и волове’ (буг.); фемининум: *албаџинка* ‘жена албатина’ (РГЈС); *allban*, *nallban*, *nalbant* (алб.); *αλπάρης* ‘поткивач’ (грч.);

(б) именице са значењем заната: *налбатлџк* (< *nalbantlik*) ‘поткивачки занат’ (СПГ, РГЈС), *албатлџк* (РПГ); *налбатлџк* ‘поткивачево занимање’ (буг.), *налбанство* (буг.);

(в) именице са просторним значењем: *налбанџница* ‘поткивачка радња, поткивачница’ (РМС), *налбаџница* ‘поткивачка радња’ (СПГ), ‘радионица у којој се поткивају животиње’ (РГСМ), *налбанџница* ‘дућан где се стока поткива’ (РКМД), *албаџница* ‘поткивачка радња’ (РГЈС, РПГ); *налбаџница* ‘поткивачница’ (мак.), *налбатница*, *ламбантя* ‘радионица поткивача’ (буг.);

(г) именице субјективне оцене: *албаџинче* (РГЈС);

(д) придеве: *налбанџинов* (РКМД); *налбанџски* ‘поткивачки’ (РМС), *налбаџски* ‘поткивачки’ (мак.); *налбантски* (буг.);

(ђ) патрониме: *Налбантов* (буг.).

• Наведене лексеме са посторним значењем имају синоним *џоџкивачница*.

◆ Овај турцизам је данас застарео, али на основу већег броја деривата види се да је био у интензивној употреби у деловима који су били дуже под турском влашћу. Данас то значење знају само старије особе јер је тај занат скоро изумро.

НАХИЈА

Београдски пашалук (тамна боја) у оквиру кога се налазила Јагодинска нахија у југоисточном делу

■ Лексема *нахија* је балкански турцизам (*nahiye*) арапског порекла (*nāhiyā* ‘рејон, подсрез’), који се јавља у јужнословенским језицима, у румунском (*nahia*) и албанском (*nahie*). Припада турској административној терминологији ‘најмања административна област у некадашњој Османској империји’ или ‘жупа, управна јединица мања од кадилука. Две или више нахија чине судбену јединицу (срез) кадилук’ (Skok 1972: 499, Škaljić 1979: 483, БЕР).

Тј. У турском језику лексема *nahiye* има два значења: 1. ‘нахија (административна јединица у Турској; уп. *bucak*)’, 2. ‘округ, област, уп. *bölge*’ (YTSS).

Сј. У РСМ *нахија* је ‘управно подручје, крај, област’ и забележена је са једним дериватом *нахијски* ‘који се односи на нахију’. У РСАНУ је њен дериват (*наијски*) забележен без х.

◇ Овакве реализације су остварене и у српским народним говорима: *нахија* (СПГ), *наија* ‘област’ (СПГ), ‘подручје, област’ (РГСМ), ‘крај, област’ (ГИК), ‘жупа, управна јединица мања од кадилука. Двије или више нахија чине кадилук – срез’ (РВГ). Иначе, П. Скок наводи, према Вуку, да је овај турцизам забележен у Србији, Босни и Херцеговини у значењу ‘котар, крај, најмања турска административна јединица’. Метафоризацијом она у Прчњу означава ‘простоту, фукару’ (Skok 1972: 499).

Мј. У текстовима из XVII века веома су фреквентне, између осталих, и *кадилук*, *нахија*. У старијим текстовима у периоду од XV до XVIII века, посебно у градским срединама, чувао се консонант *x* у турцизмима, што је и данас тако остало (Јашар-Настева 2001: 20, 186). Лексема *нахија* је дефинисана као ‘област у турској административној подели’ (РМЈ).

Бј. У бугарском стандарду лексема *нахија* има два значења: 1. ‘најмања административна област у Турској’ и 2. ‘област’, при чему је оно окарактерисано као застарело (БТР), док у народним говорима означава и ‘област, општину, земљу, срез, котар, крајнина’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану скоро у свим језицима се сачувао консонант *x*, осим у српским народним говорима, у којима је он изгубљен (*наија*, *наијски*) или замењен са *г* (*нагија*). У једној народној песми је у тој речи дошло до хаплоглогије *на(хи)ја* > *наја* због потребе ритма (Skok 1972: 499).

► [М] На морфолошком плану она се прикључила именицама женског рода (*e* > *a*).

► [С] На плану семантичке адаптације извесне промене се испољавају у речи *нахија*. Она је у турском двозначна, са основним значењем ‘административна јединица у Турској’ и секундарним значењем ‘округ, област’. У српском језику она је такође са истим семантичким садржајем, интегрисаним у оквиру њене једнозначне структуре. Свакако да је реч о логичној вези између примарне и секундарне реализације у турској лексеми, те се метонимијски сродна значења у српском стапају у јединствено значење.

Она је у српском превођена терминима који су били актуелни у одређеним периодима нашег друштва *коџар*, *жуџа*, или нетерминологизованим лексемама: *крај*, *обласџ*, *џодручје*.

► [Д] Лексема *нахија* нема много деривата: *нахијаџ* ‘човјек из нахије (Васојевићи)’; *нахијски/наијски*, *нахијински* > *нахински* (Skok 1972: 499).

• Турцизам *нахија* је део синонимног низа *коџар*, *жуџа*, *крај*, *обласџ*, *округ*, *џодручје*, док су у бугарском преводни еквиваленти и *оџиџина*, *земља*, *срез*, *коџар*, *крајнина*. У турском је за примарно значење синоним *bısak*, а за секундарно *bölge*.

◆ Ова лексема је са статусом историцизма и припада пасивном лексичком фонду у свим језицима, осим у турском.

О

ОДАЈА

Султанова одаја у Топкапи палати

■ Лексема *oda* је турског порекла (*oda*) (Škaljić 1979: 498). Г. Елезовић, који је знао турски, указује на етимологију речи *одаја* и сматра да је реч постала од тур. *oda*, а ова или од *otak*, *otag* ‘чадор’ или пак од глагола *oturmak* ‘седети’. Он, међутим, наводи и другачије мишљење – да је овој речи у корену тур. *od*, *ot* ‘ватра, тј. место где гори ватра’, што се види из појединих значења у народним бугарским говорима: ‘соба са огњиштем’, ‘соба у којој постоји зидана пећ’ (РКМД, БЕР).

Заступљена је у јужнословенским, а она се са својим дериватима јавља и у другим балканским језицима (БЕР): рум. *odaie* 1. заст. ‘соба, одаја’, 2. ‘стан’, 3. заст. рег. ‘домаћинство’, 4. ‘овчарска колиба’, 5. ‘кошара, трло’, *odaliscă* ‘одалиска, љубавница’ и *odalic* рег. ‘стадо (говедо)’, *odăiță* ‘одајица’, *odăiaș* ‘одајаш’ (РМР), цинц. *odə*, *udaie*, *odă*, *udă*; алб. (*h*)*odë*, *odë*, синоними са лексемом *dhomë* ‘соба’ и *komora* (ASR).

Тј. У турском лексема *oda* означава: 1. ‘собу’, 2. ‘комору, кабину’, 3. ‘пункт’, 4. ‘хотелску собу’, 5. ‘свратиште, преноћиште, крчму, дом’, 6. ‘комору (привредну), палату, удружење’, 7. ‘јаничарску касарну’ и многа друга значења у лексикографским обрадама спецификована додавањем других атрибуција; *odabaşı* 1. ‘главна собарица’, 2. ‘шеф рецепције’, 3. ист. ‘одобаша, одабаша (у јаничарској формацији официр чији је задатак био да руководи и организује церемонију поздрава у пуковима)’, *odacı* 1. ‘спремачица и курирка у званичним установама и пословним просторима, радник који обавља послове домара и курира’, 2. ‘собар, собарица (у хотелу)’, 3. ‘послужитељ’, *odacılık* 1. ‘посао spremачице, домара-курира’, 2. ‘распремање соба’ (TSS, YTSS).

Сј. У српском ова лексема се јавља у два творбена облика, која имају и различита значења: *ода* ‘најмања јединица плаћене војске на чијем челу је био одобаша’ и *одаја* ‘соба’ (Škaljić 1979: 498). Међутим, у РМС ова друга лексема означава 1. ‘стамбену просторију, собу’, 2. нар. песн. ‘просторију у згради уопште’.

А. Шкалајић бележи следеће деривате: *одабашиа/одобашиа* (< *oda* + *başı*) 1. ‘портир у хану’, 2. ‘наткоморник; управник одељења’, 3. ‘старешина оде, командир јаничарског вода’, *Одобашић*, презиме, *одаџија* 1. ‘собар, собарица’, 2. ‘послужитељ’ и *одалиска* (< *oda* + *lik*) ‘робиња с којом се живи као са брачним другом, иако невенчано, љубавница’ (Škaljić 1979: 498). Код П. Скока је наведено више деривата – деминутиви: *одаџица*, *одајче* (Космет, Македонија), придеви: *одајан* (народна песма), *одајски*, именице: *одалица* ‘земља која припада бегу, те је он може дати на обрађивање једне године једном кмету, а друге другом’, *одалиска* ‘робиња у харему’, *одаџија* 1. ‘човек који седи на чијем салашу (аграрни термин)’, 2. ‘момак који послужује у крчми’, 3. ‘пристав’ (Вук, Шар-планина), *одабашиа* (17. в.) и *одобашиа* (народна песма) ‘заповедник’, презиме: *Одобашић*, *Одобашин*; полусложеница: *хазна-одаја* ‘благајна, место за чување јавног блага’ (Skok 1972: 542–543).

◊ У српским народним говорима издвајају се ареали значења лексеме *одаја*:

а) у српском и румунском делу Баната значи ‘пољско имање са потребним зградама, салаш’(ЛИ, РСГВ);

б) у већини говора то је ‘просторија у кући’: ‘соба’ (РСГВ), ‘соба, одаја је одељење које служи укућанима; соба је намештена и, кад се има, у њој се примају гости, посете’ (РКМД), ‘одјељење куће или стана, соба’ (РВГ), ‘(некада) просторија у кући намијењена за становање, соба’ (РГЗе), ‘просторија, соба’ (ЛД);

в) ређе је то ‘радионица’ (РЛеГ);

г) у југоисточној Србији то је: ‘просторија на гробљу за подушје’ (РЛеГ), ‘сеоска просторија за заједничке верске обреде и ручкове’ (РПГ);

д) ‘ниска стаја покривена сламом и кукурузовином, где се држе овце, наслон’ (РСГВ).

Од деривата забележено је: *одајче* ‘мала соба, собичак’ (ЛД), дем. *одајаче* (РКМД).

Мј. У македонском су забележене две фонетске варијанте ове лексеме *одаја* и *одаа* у значењу ‘соба’, као и један дериват: деминутив *одајче* ‘соба’ (РМЈ).

Бј. У бугарском је *одая* прстонародна лексема која значи 1. ‘соба’ и 2. ‘соба, зграда, простор где одседају путници у неким селима’ (БТР). У народним говорима знатно је већи број фонетских варијанти, значења и деривата: *одая* ‘соба; гостинска соба: просторија где одседају путници у неком селу;

остава; спаваћа соба; стадо оваца'; 'соба са огњиштем', 'соба у којој постоји зидана пећ', *одае* 'соба', *одаје* 'собица, радионица у занатлијском хану', 'одред у јаничарској хорди, људи који исто мисле', 'гостинска соба'; *одајо*, *одея*, *водея*, *фудайо*, *худая*, *худайе*, *одае* мн.; *сандџк одая* и *сандџк одаясь* 'мала соба у којој се сређује багаж, гардеробер', *одаджия*, *одаица* 'собица', *одаичка* 'собица', *одаичка* 'летња кухиња', 'остава', *одайка* 'собица', *одаиче* 'собица', *одаиче* 'собица', *одайченце* 'собица', *одајона* 'ствари које су биле за време зиме у зимовалишту, а у пролеће се товаре на муле и коње да их превезу'; *одајен*; *одаешен*; топоними: *Одаята*, *Одајота*, *Одаите*, *Одаицата* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у бугарским народним говорима уочене су следеће промене: а) јављање протетичких сугласника (*водея*, *фудайо*, *худая*, *худайе*) и б) замена вокала *a* са *e* (*одея*, *водея*). У цинцарском је типично затварање средњих вокала испред слога с акцентом (*удаје*, *удă*), а забележена је и замена вокала (*одо*).

► [М] Ова турска реч је у балканским језицима и говорима углавном доживела морфолошку трансформацију. Тако је она скоро у свим анализираним језицима женског рода, осим у грчком, у којем је мушког (*οντάς*) и појединих бугарских народних говора у којима је средњег рода (*одајо*, *фудайо*). Женски род је обележен следећим наставцима: *-ја* у српском и македонском (*одаја*), и графичком варијантом у бугарском *-я* (*одая*), (полугласом) *-ë* у албанском (*одë*) и *-e* у румунском (*одаје*) и *-e* или *-ă* цинцарском (*удаје*; *одă*, *удă*).

► [С] На семантичком плану, на основу дефиниција, могу се издвојити следеће диференцијалне семеме:

1. с обзиром на тип објекта: а) првенствено затворена просторија (в. 2), б) наткривена, 'наслон', в) ненаткривена 'трло';

2. с обзиром на целину: а) 'део већег објекта (куће)', 'соба', 'хотелска соба' или б) 'цео објекат (касарна, зграда, крчма, овчарска колиба, наслон, кошара, трло)';

3. с обзиром на намену: а) 'за становање', 'одаја је одељење које служи укућанима'; б) 'за преноћиште', 'свратиште', 'гостинска соба', 'соба је намештена и, кад се има, у њој се примају гости, посете', 'просторија где одседају путници у неком селу', 'спаваћа соба'; в) 'просторија на гробљу за подушје', 'сеоска просторија за заједничке верске обреде и ручкове'; г) за рад: 'радионица у занатлијском хану'; д) 'привредна комора', ђ) 'остава' и е) 'за затварање стоке', 'ниска стаја покривена сламом и кукурузовином, где се држе овце, наслон'.

Посебно треба истаћи да овај турцизам у Банату означава 'пољско имање са потребним зградама за становање и гајење стоке, салаш', а у појединим бугарским говорима и само 'стадо оваца'. Затим, у румунским говорима оз-

начава ‘домаћинство’, а у бугарским ‘собу с огњиштем’, ‘собу у којој постоји зидана пећ’, што је у семантичкој вези са евентуалном етимологијом лексеме *oda* < *od/ot* ‘ватра, место где гори ватра’.

У групу именица NL спадају и деривати: *одалица* ист. ‘земља која припада бегу, те је он може дати на обрађивање једне године једном кмету, а друге другом’, *одаичка* ‘летња кухиња’, ‘остава’, *хазна-одаја* ‘благајна, место за чување јавног блага’, *сандџк одая* и *сандџк одаясь* ‘мала соба у којој се сређује багаж, гардеробер’ (Skok 1972: 542, БЕР).

Дакле, у односу на стање у турским народним говорима, у којима има само још значење ‘мале гостинске куће’, њена семантичка разубијеност је знатна у дијалектима испитиваних језика, нарочито у бугарском, вероватно због богате грађе наведене у етимолошком речнику. У посматраним језицима углавном се назив мотиватора преноси на сличне појмове којима се денотирају сличени ентитети.

► [Д] Турцизам *ода(ја)* у своје време био је део активног фонда, те је генерисао нове лексеме. Међу њима су оне које означавају:

(а) вршиоце радње: *odabaşı* 1. ‘главна собарица’, 2. ‘шеф рецепције’, 3. ист. ‘одобаша, одабаша’, *odacı* 1. ‘спремачица’, 2. ‘собар, собарица (у хотелу)’, 3. ‘послужитељ’ (тур.), *одабаша/одобаша* (< *oda* + *başı*) 1. ‘портир у хану’, 2. ‘наткоморник; управник одељења’, 3. ‘старешина оде, командир јаничарског вода’, *одаџија* 1. ‘собар, собарица’, 2. ‘послужитељ’, 3. ‘човек који седи на чијем салашу (аграрни термин)’, 4. ‘момак који послужује у крчми’, 5. ‘пристав’ (Вук, Шар-планина) (срп.), буг. *одадџија*, рум. *odăiaş* ‘одајаш’;

(б) носиоце неког својства: срп. *одалиска* (< *oda* + *lik*) ‘робиња с којом се живи као са брачним другом, иако невенчано, љубавница’, рум. *odaliscă* ‘одалиска, љубавница’;

(в) колективе: рум. *odalic* рег. ‘стадо (говедо)’;

(г) *potina* loci: *хазна-одаја* ‘благајна, место за чување јавног блага’, *сандџк одая* и *сандџк одаясь* ‘мала соба у којој се сређује багаж, гардеробер’;

(д) поседе: рум. *одалица* ‘земља која припада бегу, те је он може дати на обрађивање једне године једном кмету, а друге другом’;

(ђ) делатност и радњу: тур. *odacılık* ‘посао спремачице’, конкретне радње тур. *oda-sı-lık* ‘распремање соба’;

(е) предмете: буг. *одајона* ‘ствари које су биле за време зиме у зимовалишту, а у пролеће се товаре на муле и коње да их превезу’;

(ж) речи субјективне оцене: а) деминутиве: срп. *одајица*, срп., мак. *одајче* (мак.), буг. *одаица* ‘собица’, *одаичка* ‘собица’, *одаичка* ‘летња кухиња’, ‘остава’, *одайка* ‘собица’, *одайче* ‘собица’, *водайче* ‘собица’, *одайченце* ‘собица’, рум. *odă-iţă*;

(з) релационе придеве: срп. *одајан*, *одајски*, буг. *одајен*; *одаешен*;

(и) патрониме: *Одобашић, Одобашин*;

(ј) топониме: буг. *Одаята, Одајота, Одаите, Одаицата*.

• Турцизму *одаја*, с обзиром на значења преведена синонимима, у српском одговарају следеће лексеме: *зграда, касарна; соба; њреноћишије, сврајишије; комора; осјава; салаш; колиба; наслон, њрло* и др.

♦ Данас је турцизам *одаја* са статусом архаизма.

ОРМАН

■ Лексема *орман* је турског порекла (*orman* ‘шума’), при чему постоји више тумачења њеног порекла, па између осталог и да је у њеном корену тохарска реч за дрво *or*. Овај турцизам се, осим у јужнословенским језицима, јавља и у цинцарском *urmane* ‘шума, шумица’, грчком *to ourmáni, to roumáni, to ormáni* ‘шума, шумски/шумовит предео’ (Škaljić 1979: 503, БЕР, ГСР).

Тј. У турском језику лексема *orman* ‘шума’, са својим мноштвом деривата, у активној је употреби: *ormançı* 1. ‘шумар’, 2. арго ‘неотесанац, клада, цепаница, простак, буздован’, *ormançılık* 1. ‘шумарски занат’, 2. ‘шумарство’, *ormanlaşma* ‘постајање пошумљеним’, *ormanlaşmak* ‘постајати пошумљен’, *ormanlaştırma* ‘пошумљавање’, *ormanlaştırmak* ‘пошумљавати’, *ormanlık* 1. ‘шумовито место’, 2. ‘шумовит’, *orman sıçanı* ‘мали шумски миш’, *orman tavuğu* ‘дивља kokoш’, *ormansız* ‘који је без шуме’, *ormansızlaşma* ‘обешумљавање’, *ormansızlaşmak* ‘остајати без шуме, обешумити се’, (YTSS).

Сј. П. Скок лексему *орман* дефинише као ‘густу шуму’ и констатује да је често у функцији топонима: *Орман-џланина* (Македонија), *Орман-врело* (Влашић, Травник), *Ормања* (< *Орман* + *ја*) (Пољаница, Далмација), *Ормањевина* (Херцеговина), а могуће и *Романија*, (са метатезом *ro* > *or*, што се среће и у грчкој варијанти овог турцизма *ourmáni* > *roumáni*) (Skok 1972: 566).

◊ У српским народним говорима лексема *орман* има следећа значења: ‘шума’ (ЛД), 1. ‘потес под високом шумом’, 2. ‘шума окружена њивама и ливадама’ (РГСМ), *Орман* ‘веће брдо код Великог Буштрања’ (РГЈС).

Мј. У македонским народним говорима ова лексема има три фонетске варијанте *орман* (већина говора), *урман* (Кукуш), *арман* (Куманово), једну сложеницу, три значења и функцију топонима: 1. ‘шума’, 2. ‘земља пошумљена густом шумом’, 3. ‘планина’; *караорман* ‘црна шума’; *Орман*, *Орман Чифлик* (Видоески 1999: 101, Јашар-Настева 2001: 58, 177).

Бј. У бугарским народним говорима овај турцизам има више фонетских варијанти, њихових деривата и значења: *орман* ‘шума’, ‘шума у пољу’, ‘поповско имање које припада држави или општини’, *урман* ‘шума’, ‘густа шума, честар, густиш’; *орманджия* ‘шумски чувар’, *ормански*, *орманци*, *орманлџк* ‘млада, недирнута шума, дубрава’, дем. *орманец* и *орманче*, ауг. *орманице*, *Орманиели* ‘западни ветар’, *орман-кебап* ‘јело од комадића меса приправљено са чубриком’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у турцизму *ортап* дошло је у кумановском крају до замене *о > а* (*арман*), а у бугарским (*урман*), македонским (*урман*, Кукуш), цинцарским (*иртане*) и северногрчким (*ουρμάνι*) говорима до квалитативне редукције *о* у *и*, при чему је у овим последњим десила и метатеза (*ρουμάνι*).

► [М] На морфолошком плану она је уклопљена у именице средњег рода у грчком (*το ουρμάνι*, *το ρουμάνι*, *το ορμάνι*) и женског у цинцарском (*иртане*).

► [С] На семантичком плану прихваћено је турско примарно значење ‘шума’, при чему се у појединим говорима прецизира: а) њена локација: ‘шума у пољу’, ‘шума окружена њивама и ливадама’, б) њен квалитет: ‘густа шума, честар, густиш’, ‘земља пошумљена густом шумом’, ‘потес под високом шумом’, уп. и *караорман* ‘црна шума’, в) њено власништво: ‘поповско имање које припада држави или општини’, *урман* ‘шума’.

У македонским говорима се развило и значење ‘планина’ будући да су се шуме налазиле на висинама, које је настало по метонимијском моделу ПРОСТОР → РАСТИЊЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ.

► [Д] Лексема *орман* мотивна је реч у великом броју деривата у турском и бугарским народним говорима. Тако се издвајају:

(а) агентивне именице: *ортанси* ‘шумар’, буг. *орманджия*, ‘шумски чувар’;

(б) *nomina attributiva*: *ортанси* арго ‘неотесанац, клада, цепаница, простак, буздован’;

(в) именице са значењем занимања: *ортанцилик* 1. ‘шумарски занат’, 2. ‘шумарство’;

(г) именице са просторним значењем: *ormanlık* ‘шумовито место’, буг. *орманлџк* ‘млада, недирнута шума, дубрава’;

(д) именице субјективне оцене: а) деминутиви: буг. *орманец*, *орманче*, б) аугментатив: буг. *орманице*;

(ђ) животиње и птице: *orman sıçanı* ‘мали шумски миш’, *orman tavuğu* ‘дивља kokoш’;

(е) назив ветра: буг. *Орманиели* ‘западни ветар’;

(ж) назив јела: буг. *орман-кебан* ‘јело од комадића меса приправљено са чубриком’;

(з) придеви: *ormanlık* ‘шумовит’, *ormansız* ‘који је без шуме’; ормански, орманци;

(и) глаголи и глаголске именице: *ormanlaşma* ‘постајање пошумљеним’, *ormanlaşmak* ‘постајати пошумљен’, *ormanlaştırma* ‘пошумљавање’, *ormanlaştırmak* ‘пошумљавати’, *ormansızlaşma* ‘обешумљавање’, *ormansızlaşmak* ‘остајати без шуме, обешумити се’;

(ј) топоними: срп. *Орман-їланина* (Македонија), *Орман-врело* (Влашић, Травник), *Ормања* (< *Орман* + *ја*) (Пољаница, Далмација), *Ормањевина* (Херцеговина), а могуће и *Романија*, (Skok 1972: 566), *Орман* ‘веће брдо код Великог Буштрања’ (РГЈС), *Ормановац*, фитонимски хидроним (Duran 2017: 55); мак. *Орман*, *Орман Чифлик*;

• Турцизам *орман* је у синонимној вези с лексемом *шума*.

♦ То је застарела и дијалекатска реч у свим језицима, осим у турском.

ОТЛУКАНА/ОТЛУКХАНА

■ Лексема *отлук(х)ана* је турцизам (*otlukana*, *otlukhane*) турско персијског порекла, састоји се из две турске морфеме (*ot* ‘биљка, трава’ + *-luk*, *-lik*) и једне персијске (*hāne* ‘кућа’) (Škaljić 1979: 504). Постоји и мишљење да је лексема *ot* у турском посуђеница из јерменског или монголског (Петровић 2012: 229). Један турско-арапски дериват *otlakiye* ‘такса за коришћење пашњака’, посуђен је и у цинцарском (*utlake*) и албанском (*utllaqe*) са истим значењем (БЕР).

Тј. У двојезичном турско-српском речнику савременог језика забележене су само лексеме: *otlak* геог. ‘пашњак’ и *otluk* 1. ‘ливада, пашњак, паша, испаша, травњак’, 2. ‘пласт сена’, 3. ‘појата, шупа за сено, штала’, *otlakçı* арго 1. ‘готован, паразит, бадавација, уп. *asalak*’, 2. ‘гребатор за цигаре’, *otlakçılık* ‘готованство, паратизирање’, *otlakiye* ‘порез на испашу’, *otlama* 1. ‘пасење, брстење’, 2. арго ‘занимање нечим, џабалебаренење’, *otlamak* 1. ‘пасти, брстити’, 2. ‘занимати се нечим’, 3. арго ‘џабалебарити’, *otlanma* 1. ‘напасање’, 2. ‘живљење на туђ рачун’, *otlanmak* 1. ‘напасати се’, 2. арго ‘живети на туђ рачун’, *otlatılma* ‘бивање потераним на испашу’, *otlatılmak* ‘бити

потеран на испашу’, *otlatma* ‘терање на пашу, напасање’, *otlatmak* ‘потерати на пашу, напасати’ (YTSS).

Сј. А. Шкалајић наводи две фонетске варијанте *оџлукхана* и *оџлукана* и значење ‘посебна споредна зграда на селу у којој се држи сено или плева’ (1979: 504). У РМС је наведена варијанта без *x* (*оџлукана*) са сличном дефиницијом ‘зграда у којој се држи сено’, а наведени су и синоними: *сењак*, *сеник*, *шијагаљ*. Ова лексема је била у употреби и у време Лазе Лазаревића: Са *оџлукане* полетеше каменице (РМС).

◊ Забележена је и у народним говорима: *оџлукана* и *оџлукања* ‘стаја за смештај и чување кабасте сточне хране’ (СПГ), *џилакана* у значењима: ‘таван изнад штале за смештај сточне хране’, уп. *аџилакана*, *оџлукана* (ТДР), ‘спрат помоћне зграде, најчешће изнад штале за чување кабасте сточне хране’ (РПГ), ‘помоћна зграда за смештај сточне хране, отлукана’ (РПГ).

Мј. У нама доступној литератури нисмо нашли овај турцизам.

Бј. У бугарским народним говорима се појављује више фонетских и творбених варијанти овог турцизма: *отлак* (< тур. *otlak*) ‘заштићен пашњак с пољаном’, ‘пашњак’, ‘такса за напасање стоке’, ‘годишњи порез на козе и овце’; *отлук* (< тур. *otluk*) ‘специјално направљен објекат у који се смешта сено’, ‘надстрешница под коју се дене сено’, ‘место где се ставља сено за овце’, ‘натрпано на једно место сено’, ‘место где се простире сено’, ‘надстрешница за сено’; *отлакана* (< тур. *otlakhane*) ‘плеvara, просторија за чување сена, сламе, плевев’, ‘сушара, надстрешница’, ‘место за стоку’, ‘дашчана просторија где се држи слама’; *отлџкана* ‘плеvara’; *отлаконе* ‘плеvara’; *отлукана* (< тур. *otlukana*, *otlukhane*) ‘плеvara (за плеву, сено, сламу)’, ‘надстрешница, сайвант’, ‘место где се хране овце’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану разлику уносе турски суфикси *-lak* и *-luk*: *otlak*, *otluk*; *otlakhane*, *otlakana*, *otlukhane*, те тако у бугарском имамо: *оџлак*, *оџлук*, *оџилакана*, *оџлукана*, али и са редукцијом вокала *a/u* (*оџилџкана*). У српским народним говорима такође се чува та разлика у вокалу суфикса, али је негде дошло до аферезе (*џилакана*) или до замене *o* са *a* (*аџилакана*) или умекшавања сонанта *n* (*оџлукања*). У српском и бугарском углавном се изгубило *x*. У једном посуђеном деривату (*otlakiye*) у цинцарском (*utlake*) и албанском (*utllage*) забележена је квалитативна редукција вокала *o* и у овом другом умекшавање $k > ħ$ (*q*).

► [М] Турске сложенице са формантом *hane* у јужнословенским језицима се обично трансформишу у суфикс *-ана* (срп. *оџлук[x]ана*, буг. *отлакана*, *отлукана*, *отлџкана*) и ређе га чува (*отлаконе*).

► [С] На семантичком плану издвајају се два значења: 1. ‘пашњак’ и 2. ‘сеник’. Прво се везује за турску лексему *otlak* геог. ‘пашњак’ и њену творбену варијанту *otluk*, која има слично значење ‘ливада, пашњак, паша, испаша, травњак’. Међутим, у бугарским народним говорима лексема *оџ-*

лак примарно означава ‘пашњак’ или ‘заштићен пашњак с пољаном’, али секундарно и ‘таксу за напасање стоке’ или ‘годишњи порез на козе и овце’, значење настало под утицајем метонимије ПРОСТОР → НОВЧАНА НАДОКНАДА ЗА УПОТРЕБУ ТОГ ПРОСТОРА. Ово секундарно значење у турском је именовано дериватом *otlakiye*, што је са истим значењем забележено и у цинцарском (*utlake*) и албанском (*utllaqe*).

Друго значење ‘сеник’ има турска лексема *otluk* ‘појата, шупа за сено, штала’, при чему она може да означава и ‘пласт сена’. Примарно значење ‘сеник’ у бугарским говорима имају лексеме *оџлук*, *оџлукана* и *оџлакана*, а у српским оне са формантом *-хана* (*оџлукхана*) или суфиксома *-ана* (*оџлукана*, *оџлукања*, *аџлакана*, *џлакана*). У дефиницијама је истакнута локација објекта и његова намена: ‘специјално направљен објекат у који се смешта сено’, ‘надстрешница под коју се дене сено’, ‘место где се ставља сено за овце’, ‘плевара, просторија за чување сена, сламе, плевне’, ‘сушара, надстрешница’, ‘дашчана просторија где се држи слама’; ‘стаја за смештај и чување кабасте сточне хране’. ‘таван изнад штале за смештај сточне хране’, ‘спрат помоћне зграде, најчешће изнад штале за чување кабасте сточне хране’. Објекат са сеном је обично у близини или је испод њега и ‘место за стоку’ или ‘место где се хране овце’, те отуда у турском лексема *otluk* може да означава и ‘појату и шталу’, поред значења ‘шупа за сено’.

► [Д] У српском и бугарском језику ови турцизми не иницирају даљу деривацију, за разлику од турске лексеме *otlak* (в. под Тј.).

• Зависно од значења издвајају се два синонимска низа. Први синонимски низ је везан за лексеме *otlak* и *оџлак*: срп. *ливада*, *џашњак*, *џаша*, *исџаша*, *џравњак*, буг. *пасице*, *пасбице*, а други за остале лексеме *otluk* и оне са формантом *-хане* или суфиксом *-ана*: (срп. *сеник*, *сењак*, *сењара*, *џлевара*, *џџагаљ*, *надстрешница*; буг. *навес*, *сајвант*, *плевња*).

◆ Ова лексема се може сматрати застарелом у свим језицима, осим у турском.

II

ПАЗАР

■ Лексема *џазар* је турцизам (*pazar*) персијског порекла (*bāzār*). Осим у јужнословенским, јавља се и у осталим балканским језицима (Skok 1972: 625), у албанском (*bazar*), цинцарском (*pázare*) и грчком (*παζάρι*), у којем има више значења и неколико деривата: 1. ‘јавно окупљање трговаца, углавном малих продаваца, на одређеном месту за продају производа (углавном у земљама Истока), пијаца, тржница, пазар’, 2. ‘пијаца која се организује за

време месне светковине, вашар’, 3. ‘свакодневно јавно место за купопродају, јавна пијаца’, 4. ‘преговарање, погађање, цењкање’; *παζάρεμα* ‘преговарање, погађање, цењкање’, *παζαρευτής* ‘онај који воли да тргује на пијаци, који је добар у трговини’, *παζαρεύω* ‘преговарти, погађати се, цењкати се’, *παζαρήσιος/παζαριάστικός* (прид.) 1. ‘који продаје на народној пијаци’, 2. ‘што има безвредан квалитет’, *παζαριώτης/παζαρίτης* 1. ‘мали трговац који учествује на пазару, трговац’, 2. ‘за време Османског царстава назив за Атињане (*Παζαριώτης/Παζαρίτης*)’, *παζαρλίκι* ‘преговарање, погађање, цењкање’, дем. *παζαράκι* (ΛΝΕΓ).

Tj. У турском савременом језику лексема *pazar* има следећу дистрибуцију значења и велики број деривата: 1. ‘пијаца, тржница на којој продавци одређеним данима продају робу’, 2. ‘специјализована пијаца, место на којем се продаје одређена роба’, 3. ‘куповина, пазар’, 4. ‘недеља седми дан у седмици’; *pazarbaşı* ‘управник, надзорник тржнице’, *pazaracı* ‘пијачни продавац’, *pazarlama* ‘налажење повољног тржишта’, *pazarlamacı* ‘стручњак, експерт за тржиште’, *pazarlamacılık* ‘посао стручњака, експерта за тржиште’, *pazarlamak* ‘наћи повољно тржиште за продају неког производа, робе или услуге’, *pazarlanma* ‘бивање пуштеним у продају, пуштеност у продају’, *pazarlanmak* ‘бити пуштен у продају’, *pazarlaşma* ‘међусобно погађање, ценкање’, *pazarlaşmak* ‘погађати се, цењкати се’, *pazarlık* 1. ‘погађање, цењкање приликом трговине’, 2. ‘шик, раскошно одело које се специјално облачи недељом’, 3. фиг. ‘споразум, договор’, *pazarlıkçı* ‘онај који воли да се ценка, погађа’, *pazarlıklı* ‘који је са ценкањем, погађањем’, *pazarlıksız* ‘без ценкања, погађања’, *pazartesi* ‘понедељак, у понедељак’ и друге двочлане лексеме (YTSS).

У појединим народним говорима лексема *pazar* има и следећа значења: 1. ‘тржница, тржиште’, 2. ‘имена дана (недеља, понедељак, среда, четвртак) у седмици’ (DS).

Cj. У РМС именица *īazar* има више значења, као и деривата: 1. ‘куповина и продаја као трговачки посао, купопродаја, трговање, трговина, промет робе’, 2. а. ‘место, обично под отвореним небом где се врши таква трговина, трг, тржиште, пијаца; вашар,’ б. зб. ‘сви они који се на таквом месту налазе’, 3. ‘трговачка роба која се продаје’, 4. ‘новац, зарада, утржак од продате робе’, 5. покр. ‘пазарни дан’, 6. ‘друштвена игра’.

Међутим, у свим другим речничким изворима, и у другим посматраним језицима као примарна реализација наводи се просторно значење: 1. ‘пијаца’, а секундарна значења су: 2. ‘пијачни дан’, 3. ‘купопродаја, трговање, промет’, 4. ‘новац од трговачког промета’ (Škaljić 1979: 512). II. Скок наводи значења: 1. ‘трг, тржиште, чаршија, пијаца, сајам, вашар’, 2. ‘топоним (Пазар)’.

Египатска пијаца у Истанбулу

У српском стандарду је забележен знатан број деривата: *ѡазаран*, *ѡазарни*, *ѡазарски* ‘који се односи на пазар, који је својствен пазару’, *ѡазарбула* ‘жена која се бави трговином, трговкиња’, *ѡазарење*, *ѡазаривање*, *ѡазариваѡи*, *ѡазариѡи* 1. ‘извршити пазар, продати или купити’, 2. ‘погађати се ценкати се при трговини или продаји’, *ѡазарија*, *ѡазарлија* ‘роба која се прави за пазаре, сајмове, пазарна роба’, *ѡазариѡиѡе* ‘место где се држи пазар, пијаца’, *ѡазарлија* ‘човек који на пазару продаје или купује робу’, *ѡазарлук* ‘куповина и продаја као трговачки посао, купопродаја, трговање, трговина, промет робе’, *ѡазарѡија* ‘онај који на пазару продаје робу’ (РМС); *ѡазаран*, *ѡазарни* ‘сајмени, вашарни’, *ѡазарски*; *ѡазарија* ‘пазарна роба, готова одела, памуклија, јефтина роба’, *ѡазарлија* ж. р. 1. ‘пазарна роба’, 2. ‘онај који пазари’, *ѡазарѡија* 1. ‘човек који иде на пијацу, који тргује преко пазарних дана’, 2. ‘покућарац’, *ѡазарлук* 1. ‘прођа’, 2. ‘ценкање, погађање’, топон. дем. *Пазарѡик*, *Пазариѡиѡе* (Лика), *ѡазарина*; *ѡазариѡиѡе* ‘место где се пазари’, деноминали: *ѡазариѡи*, *ѡазариваѡи*, *ѡазароваѡи* ‘трговати’ (Skok 1972: 625); *ѡазарбула* ‘жена која тргује, трговкиња’, *ѡазарија* ‘роба израђена за тржиште, конфекција, слаба роба с обзиром на квалитет’, *ѡазариѡиѡе* ‘место где се одржава пазар, пијаца’, *ѡазариѡи*/*ѡазариваѡи* 1. ‘продати, купити, погодити’; 2. ‘трампити’, 3. ‘променити, изменити (веру)’, *ѡазарлук* (< *paazar* + *lik*) ‘куповина и продаја, промет, погодба’ (Škaljić 1979: 513).

◊ У српским народним говорима забележене су две фонетске варијанте овог турцизма *ѡазар* и ређе *ѡозар* (РПГ), са следећим значењима: 1. ‘купопродаја’, 2. ‘пазарни дан; пијаца’, 3. ‘новац од продате робе’ (РПГ), 1. ‘пијац’, 2. ‘трг’, 3. ‘купопродаја’ (РГЈС, РГСМ), ‘трг, пијаца’ (ТДР), 1. ‘мјесто гдје се врши нека трговина, пијаца’, 2. ‘новац, зарада од продате робе’ (РГЗе), ‘пијаца’ (РГОМ), 1. ‘пијаца (сточна, зелена и др.)’, 2. ‘трговина’ (РГЗа), 1. ‘куповина и продаја као трговачки посао, купопродаја, трговина’, 2. ‘трговачка роба која се продаје’, 3. ‘новац, зарада од продате робе’ (РСГВ, С. Ми тровица), 1. ‘трг, пијаца’, 2. ‘пазарни дан’, 3. ‘погађање, погодба’ (СПГ).

У српским народним говорима такође је забележен велик број деривата: *џазаришиџе* ‘место на којем је некада био пазар, трг’ (ТДР), ‘место где бива пазар, где се купе сељаци у вароши кад је пазарни дан’, ‘пазара, пијаца; мјесто гдје је некада била пијаца’ (РГЗа), један трг у Приштини (РКМД), ‘пијаца зелена или сточна’ (РГП), ‘тржница, пијаца’ (РЛеГ), *џазарлък* ‘погађање око купопродаје’ (СПГ), ‘куповина и продаја’ (РГЈС), ‘купопродаја’ (РПГ); *џазаркаџи* ‘човек који иде на пазар или се отуд враћа’ (РГЈС), *џазарлија* ‘човек који често иде на пазар’ (РГЈС), *џазариџа* ‘човек који иде на пазар или се отуд враћа’ (РГЈС), ‘учесник у купопродаји на пијаци’ (РПГ) *џазараџ/џозараџ* ‘онај који често и радо иде на пазар; онај који одлази или се враћа са пазара’ (РПГ), *џазарка/џозарка* ‘жена која иде на пазар, на пазару је, или се враћа са пазара’ (РПГ), *џазарлија* 1. ‘способна особа; квалитетно грло’, 2. вулг. ‘лепа промискуитетна жена’ (РПГ), *џазарија* ‘омања количина сена на запрежним колима спремна за продају’ (РГСМ), 1. ‘овлаш натоварена (кола сена), не онако како се вози себи, него што више на око, а што мање у ствари’, 2. ‘готово одело, памуклије, чакшире, увек лошија роба и по квалитету материје и по цени јефтинија’ (РКМД), *џазариџик* ‘врста старе винове лозе у Прешеви’ (РГЈС), *џазариџи/џазароваџи* ‘продати, односно купити’ (РГСМ), *џазароваџи (се)* (РКМД), *џазариџи* (РСГВ), *џазарни* (РСГВ), *џазарни* ‘који се односи на купопродају’ (РГСМ), присвојни придев од пазар (РКМД).

Мј. У македонском језику лексема *џазар* има више значења и богату деривацију: 1. ‘пијаца’, 2. ‘пијачни дан’, 3. ‘куповина’, 4. ‘промет’, 5. ‘посао, уговор о купопродаји’, 7. ‘тржиште’, *џазарен* 1. ‘пазарни, пијачни’, 2. ‘тржишни’, *џазарење*, *џазарување* (ретко) 1. ‘куповање, договарање око цене’, 2. ‘наимање, погађање за службу’, *џазари (се)*, *џазарува (се)* 1. ‘пазарити’, 2. ‘цењкати се’, 3. ‘погодити се за службу’, *џазариџен* ‘који се односи на пазариште’, *џазаришиџе* ‘место где се пазари, тржиште, тржница’, *џазарлак* 1. ‘пазарење, погађање, нагодба, купопродаја’, 2. фиг. ‘цењкање’, *џазарлама* в. пазарлак (пазарлами правеше ‘цењкао се’), *џазарски* 1. ‘пијачни’ и 2. ‘пазаришни’, *џазарџибаџија* арх. ‘лице из куће које одлази на пазар, на пијацу, то је обично старешина, домаћин куће’, *џазариџа* 1. ‘особа која иде на пијацу’, 2. ‘сељак који носи на пијацу своје производе’, *џазариџиски* ‘који се односи на пазарџију’ (РМЈ). Имена пазара су се одређивала према врсти стоке или робе која се продавала: *аџи џазар/аџиџазар* ‘прво су се продавали само коњи, а после и друга стока (Атпазар – Битола)’, *биџи џазар* ‘пазар на којем се продају старе ствари, стара одећа (*Биџиџазар* – Скопље)’ и др. (Јашар-Настева 2001: 71).

Бј. И у бугарском је лексема *џазар* вишезначна и мотиватор великог броја деривата: 1. ‘отворено место где се купује и продаје’, 2. ‘трговачки и занатлијски део града’, 3. ‘људи који су дошли да купују и продају’, 4. ‘купци, потрошачи’, 5. ‘земља, област за пласман робе, тржиште’, 6. ‘среда’, 7.

‘топоним, град (*Пазарджик*)’; *пазарач* ‘пазар у тајном језику мајстора’, *пазарице* ‘место где се дешава пазар’, *пазардџија* 1. ‘глава, старешина задруге’, 2. ‘онај који је ишао или иде на пазар’, *пазарненин* ‘који иде на пазар’, *пазарчанин* ‘човек који одлази или се враћа са пијаце’, *пазаргат* ‘мушкарац који иде на пазар’, *пазаргатин* (*пазар(иер)гат* < *паџари* + *ерџатис* ‘радник’) ‘човек који иде на пазар у одређен дан седмице’, *пазаркатин* (< *п-г-т* > *п-к-т*, асимилација) 1. ‘човек који воли да иде на пазар’, 2. ‘човек који одлази или се враћа с пијаце’, *пазаркати* ‘људи који иду у куповину суботом у Карлово’, *пазаркакин* (< *к-т* > *к-к*, асимилација) ‘човек који иде на пазар’, *пазаркарка* ‘жена која одлази на пазар’, *пазардџијка* ‘она која је ишла или иде на пазар’, *пџарка* ‘мало махалско девојче’, *пазарлијка*, *пазарци* (римује се са *магарци*) (у нар. песми); *пазаренка* ‘врста шљиве’; *пазарски* ‘који се односи на пазар’, *пазардџијски*, *пазарен*, *пазарищен*; дем. *пазарец*, *пазарче*; *пазарлџк* ‘погађање, цењкање’; деноминали (без префикса и са њима): *пазарувам* ‘пазарити, куповати на пијаца’, *пазаря* 1. ‘пазарити’, 2. ‘уговарати’, 3. ‘изнајмити’, *пазаря се* ‘правити пазар, цењкати се, погађати се’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у турцизму *pazar* није било много промена како би се уклопила у гласовни систем балканских језика. У свима њима реч се сачувала у изворном фонетском лику, осим у говору Пирота, у којем имамо и факултативно (*џозар*, *џозарац*, *џозарка*), у цинцарском, у којем је вокал испред слога с акцентом редукован (*pǎzare*) и у албанском у којем је дошло до асимилације по звучности *џ-з-р* > *б-з-р* (*bazar*).

► [М] На морфолошком плану ова именица је у јужнословенским језицима мушког рода, а у цинцарском женског (*pǎzare*) и у грчком средњег (*паџари*).

► [С] На основу значења лексеме *џазар* у наведеним језицима покушаћемо да утврдимо њена примарна и секундарна значења. Њено примарно значење је свакао ‘место (обично отворено, трг, чаршија) где се нешто продаје’. Зависно од броја људи који се окупља, лексема *џазар* се дефинише и као ‘пијаца’ и као ‘вашар или сајам’. Зависно од онога шта се продаје у македонском су пазари имали различите називе: *аџџазар/Аџџазар* 1. ‘пијаца где су се продавали само коњи’, 2. ‘топоним, део града Битоља’, *ајван џазар* (< *ayvan pazari*) ‘место где се продаје стока’, *биџи џазар/Биџи џазар* (< *bit pazari*) 1. ‘место где се продају старе ствари, стара одећа’, 2. ‘топоним у старом делу Скопља’ и многи други називи (в. Јашар-Настева 2001: 71). Горе наведеном значењу лексеме *џазар* одговара и дериват (*џазаришије*) са типичним суфиксом за именице са просторним значењем. Његово значење има следеће семантичке компоненте: 1. ‘место где се нешто реализује’: а) ‘место где се пазари’, б) ‘место где се одржава пазар, пијаца’, ‘место где бива пазар, где се купе сељаци у вароши кад је пазарни дан’ (РКМД), *џазарице* ‘место где се дешава пазар’, 2. ‘место на којем је нешто некад постојало’: ‘место

на којем је некада био пазар, трг' (ТДР), мјесто гдје је некада била пијаца' (РГЗа). Значењу под 1 одговарају синоними наведени у дефиницијама: 'пијаца зелена или сточна'(РГП), 'тржница, пијаца' (РЈеГ), 'пазара, пијаца (РГЗа); мак. 'тржиште, тржница'. Именицом *Пазаршиите* именуован је један трг у Приштими (РКМД).

На другом месту лексема *йазар* означавала је 'трговачку робу која се продаје', затим 'купопродају: продају, куповину, трговину, промет', па и 'посао, уговор о купопродаји', што укључује и 'преговарање, погађање, цењање'. Као резултат тих активности продавац добија *йазар*, тј. 'новац од трговачког промета'. У секундарна значења лексеме *йазар* спадају и ове семеме: 'људи који су дошли да купују и продају, купци, потрошачи' (буг.) и 'земља, област за пласман робе, тржиште' (срп., мак., буг., тур.).

Свакако да у секундарна значења спада и везивање имена дана када се одржава вашар, пазар, 'пијачни дан'. Тако су Турци и Мађари недељом одржавали вашаре, те се у њиховим језицима тај дан зове *pazar* и *vasárnap*, а у турском је понедељак (*pazartesi*) 'дан који следи после недеље, пазара' (Бошњаковић 2006: 571–576). У појединим турским народним говорима, поред недеље, лексемом *pazar* именују се и *среда* и *четвртак* (DS). У бугарском је вашар био средом, те је негде (Черногорово, Пазарджишко) она именована као *йазар* (БЕР).

На основу дефиниција у појединим говорима, а и на темељу шест дефиниција у РМС, можемо за примарно значење узети домен радње или активности 'куповина и продаја као трговачки посао, купопродаја, трговање, трговина; промет робе; погађање при куповини и продаји', и тада би њена прва секундарна реализација била просторног типа, при чему су ова два значења повезана метонимијским принципом 2. а. 'место, обично под отвореним небом, где се врши таква трговина, трг, тржиште, пијаца; вашар', као што је то и подреализација под б. зб. 'сви они који се на таквом месту налазе'. И значења под тачком 3. 'трговачка роба која се продаје, 4. 'новац, зарада, утржак од продате робе' и 5. покр. 'пазарни дан' настала су посредством метонимије, по моделу: АКТИВНОСТ → ПРЕДМЕТ ОБУХВАЋЕН ТОМ АКТИВНОШЋУ (3), АКТИВНОСТ → ЗАРАДА СТЕЧЕНА ТОМ АКТИВНОШЋУ (4) и АКТИВНОСТ → ВРЕМЕ КАДА СЕ СПРОВОДИ ТА АКТИВНОСТ (5). Последња реализација б. 'друштвена игра' може схватити као последица метафоризације.

► [Д] Ова лексема као мотивна реч има изузетан деривациони потенцијал. Лексема *йазар* иницирала је деривирање већег броја именица, глагола, релационих придева и речи субјективне оцене. На првом месту то су *nomina agentis*, које се често граниче са *nomina attributiva* будући да износе и неко својство вршиоца радње. С обзиром на семантичке компоненте наведене у дефиницијама, разврстаћемо их:

(а) на оне који имају посебан статус: а) у струци: *pazarlamacı* ‘тржишни стручњак’; *pazarbaşı* (< *pazar* + *baş* ‘глава’) ‘надзорник тржнице’; б) у породици: *ūazarqıbaşı* арх. ‘лице из куће које одлази на пазар, на пијацу, то је обично старешина, домаћин куће’, *ūazarđжия* 1. ‘глава, старешина за друге’;

(б) на оне који немају посебан статус, већ само продају, купују или воле да иду на пијацу: а) мушког рода: *pazarcı* ‘пијачни продавац’, *ūazarqıя* 1. ‘човек који иде на пијацу, који тргује преко пазарних дана’, 2. ‘покућарац, тј. онај који носи и продаје ситну робу по кућама, трговац торбар’, *ūazarqıя* 1. ‘особа која иде на пијацу’, 2. ‘сељак који носи на пијацу своје производе’, *ūazarđжия* ‘који је ишао или иде на пазар’, *ūazarненин* ‘који иде на пазар’, *ūazarчанин* ‘човек који одлази или се враћа са пијаце’, *ūazarгаи* ‘мушкарац који иде на пазар’, *ūazarгаиин* (< *паџари* + *еруџтис* ‘радник’) ‘човек који иде на пазар у одређен дан седмице’, *ūazarкаиин* 1. ‘човек који воли да иде на пазар’, 2. ‘човек који одлази или се враћа с пијаце’, *ūazarкаи* ‘људи који иду у куповину суботом у Карлово’, *ūazarкаин* ‘човек који иде на пазар’, *ūazarлија* ‘онај који пазари’, *ūazarци* (римује се са *магарци*, у нар. песми); *паџаревтис* ‘онај који воли да тргује на пијаца, који је добар у трговини’, *паџариџтис/паџаритис* 1. ‘мали трговац који учествује на пазару, трговац’; б) женског рода: *ūazarкарка* ‘жена која одлази на пазар’, *ūazarđжийка* ‘жена која је ишла или која иде на пијацу’, *ūazarлийка*, *ūazar-була* ‘жена која тргује, трговка’;

(в) на оне чија се особина везује за неко место: *ūзарка* ‘мало махалско девојче’; *Паџариџтис/Паџаритис* ‘за време Османског царстава назив за Атињане’.

У оквиру *nomina loci* забележен је само један дериват (*ūазаришиџе/ūазаришце*) са словенским суфиксом *-ишиџе/-ишце*. У дефицијама се истиче да је то место где се пазари, где се одржава или где је била пијаца или да је то одређен тип (зелена, сточна) пијаце.

Од именице *ūазар* изведено је и неколико деминутива: *ūазарец*, *ūазарче*; *паџарџки*.

Забележени су и деривати са суфиксима *-ија* и *-лија* и са конкретним значењем ‘робе слабог квалитета’: *ūазарија* ‘пазарна роба, готова одела, памуклија, јефтина роба’, ‘роба израђена за тржиште, конфекција, слаба роба с обзиром на квалитет’; *ūазарлија* ‘пазарна роба’.

Остали номинали су: *pazartesi* ‘понедељак, у понедељак’; *ūазаренка* ‘врста шљиве’, *ūазарџик* ‘врста старе винове лозе у Прешеву’, *ūазарина*.

Релациони придеви се углавном односе: а₁) на пазар ‘пијаца, сајам, вашар’: *ūазаран*, *ūазарни* ‘сајмени, вашарни’ (срп.), *ūазарен* ‘пазарни, пијачни’ (мак.), *пазарен* (буг.), *ūазарски* ‘који се односи на пазар’ (срп.); *ūазарски* ‘пијачни’ (мак.); а₂) на пазар ‘тржиште’: *ūазарен*, *ūазарски* ‘тржишни’

(мак.); б) на пазариште ‘тржиште’: *īазаришен* ‘који се односи на пазариште, тржишни’, *īазарищен*; в) на пазарцију: *īазарциски* ‘који се односи на пазарцију’ (РМЈ), *īазарджийски*; г) на оног који продаје на народној пијаци: *паζαρήσιος/паζαριάστικός* ‘који продаје на народној пијаци’.

Квалификативни придеви су: *pazarlıklı* ‘који је са ценкањем, погађањем’, *pazarlıksız* ‘без ценкања, погађања’; *паζαρήσιος/паζαριάστικός* ‘што има безвредан квалитет’.

У испитиваним језицима бележи се и већи број деноминала без префикса и са њима. Већина глагола је вишезначна: *pazarlamak* ‘наћи повољно тржиште за продају неког производа, робе или услуге’, *pazarlanmak* ‘бити пуштен у продају’, *pazarlaşmak* ‘погађати се, цењкати се’; *īазариџи*, *īазариваџи*, *īазароваџи* ‘трговати’, *īазариџи/īазариваџи* 1. ‘продати, купити, погодити’, 2. ‘трампити’, 3. ‘променити, изменити (веру)’, *īазариџи*, (РСГВ), *īазари (се)*, *īазарува (се)* 1. ‘пазарити’, 2. ‘цењкати се’, 3. ‘погодити се за службу’, деноминали (без префикса и са њима): *īазарувам* ‘пазарити, куповати на пијаци’, *īазаря* 1. ‘пазарити’, 2. ‘уговарати’, 3. ‘изнајмити’, *īазаря се* ‘правити пазар, цењкати се, погађати се’ (БЕР), *паζαρεύω* ‘преговарати, погађати се, цењкати се’.

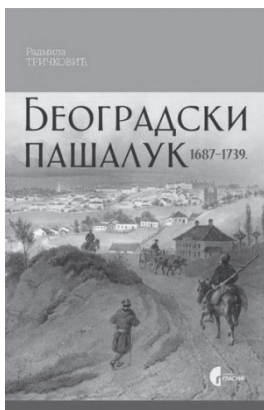
У функцији глаголске именице забележени су деривати са суфиксима: а) *-lık/-лік/-лук/-лак/-льк*: *pazarlık* 1. ‘трговина, погађање, цењкање’; 2. ‘споразум, нагодба’; *паζαρλίк* ‘преговарање, погађање, цењкање’; *īазарлук* 1. ‘прођа’; 2. ‘цењкање, погађање’, *īазарлук* ‘куповина и продаја, промет, погодба’; 1. ‘пазарење, погађање, нагодба, купопродаја’, 2. фиг. ‘цењкање’; *īазарльк* ‘погађање око купопродаје’ (СПГ), *пазарльк* ‘погађање, цењкање’ (буг.); б) *-ње*: *īазарење*, *īазарување* (ретко) 1. ‘куповање, договарање око цене’; 2. ‘наимање, погађање за службу’ (мак.); в) *-та/ма*: *pazarlama* ‘налажење повољног тржишта’, *pazarlanma* ‘бивање пуштеним у продају, пуштеност у продају’, *pazarlaşma* ‘међусобно погађање, ценкање’; *паζάρεμα* ‘преговарање, погађање, цењкање’; *īазарлама* ‘пазарење, погађање, нагодба, купопродаја; цењкање’ (пазарлами правеше ‘цењкао се’, мак.), *паζάρεμα* ‘преговарање, погађање, цењкање’, г) *пазарач* ‘пазар у тајном језику мајстора’ (буг.).

Топоними су такође мотивисани лексемом *īазар*: *Аџи-īазар* (део Битоља), *Биџи-īазар* (део старог језгра Скопља), *Пазарџик* (град у Бугарској), *Пазариџије* (Лика, Приштина), Нови Пазар.

• Турцизам *īазар* је у синонимној вези с лексемама *џијаца*, *џржница*, али и *џрг*, *џржџије* и *вашар*.

♦ Турцизам *īазар* и поједини његови деривати још увек се могу сматрати активним лексемама у свим језицима.

ПАШАЛУК

■ Лексема *пашалук* је турцизам (*paşalık*) турског порекла (*paşa+lık*) иако постоје и другачија мишљења: *başaa* ‘старији брат’ > *başaza* ‘начелник’; стперс. *pātāxša* ‘цар’ или нперс. *pādišāh* < *pād* ‘велик; сталан; чувар’ + *šāh* ‘владар’ (Škaljić 1979: 511–512, БЕР). Мотивна реч (*paşa*) са својим дериватима јавља се у јужнословенским и у осталим балканским језицима: алб. *pashalluk/pashallëk* ‘функција и јурисдикција паше’ *pasha*, *pashallarë*, гег. *pashë*, рум. *paşa*, цинц. *pāşa*, *pāšā*, *pīše*, *pāše*, *paşalari*, грч. *ο πασάς* ‘паша’, *το πασαλίκι* 1. ‘пашалук, област под управом паше’, 2. ‘угодан и лагодан живот’ (БЕР, СПГ, Kaleši 1970: 175).

Тј. У турском језику лексема има више значења и деривата: *paşa* 1. вој. ‘паша, титула високих војних и цивилних достојанственика у Османском царству’, 2. вој. ‘генерал’, 3. придев ‘лепо васпитан, миран (о детету)’, *paşa ağci* ‘врста егзотичног афричког дрвета светле боје које се користи у индустрији намештаја’, *paşaçadiri* ‘украсна бегонија’, *paşalı* ‘официр у служби паше’, *paşalık* 1. ‘чин, достојанство паше, пашинство’, 2. истор. ‘највећа административна јединица под управом паше, пашалук’, *paşazade* 1. ‘пашин син’, 2. фиг. ‘онај који воли удобност, раскош’ (YTSS).

Сј. У РМС турцизам *паша* је дефинисан као 1. ‘титула високих војних и цивилних достојанственика у Османлијском царству, у Египту и неким другим муслиманским државама’, 2. ‘особа која носи такву титулу’, а наведени су и његови деривати: *паша(ј)лија* ‘човек који служи у паше’, *пашалијин* ‘који припада пашалији’, *пашалук* 1. а. ‘највећа управно-територијална јединица у Османлијском царству, чији је главар паша био непосредно подређен царској влади или Порти’, б. фиг. ‘област у којој се влада окрутно и самовољно’, 2. покр. ‘војска која се покупи у подручју једног паше’, 3. ‘пашинство, пашина власт’, *пашевајити/пашовајити*, *пашин* ‘који припада паши’, *пашинаца* ‘паша(ј)лија’, *пашиница* ‘пашина жена’, *пашински* ‘који се односи на паше’,

ѡашински ‘као паша’, *ѡашинсѡво* 1. ‘чин, достојанство паше’, 2. ‘наслеђе од паше’, *ѡашић* ‘пашин син’.

А. Шкаљић прецизира значења турцизама у муслиманској средини: *ѡаша* ‘титула високих достојанственика и војних лица осим у духовној хијерархији; ранг генерала; титула се увек ставља иза имена’, *ѡаша(ј)лија* ‘пашин човек, човек у служби паше’, *ѡашалук* 1. ‘област као подручна територија једног паше’, 2. ‘звање паше’; властита имена: *Пашан*, *Пашо*, *Пашукан*, *Пашана*, *Паша*, *Пашија* (Škaljić 1979: 511–512).

П. Скок наводи следеће деривате: *ѡашалук* ‘област у којој паша влада’; *ѡашинац* ‘момак пашин’, *ѡаша(ј)лија* ‘пашин момак, пашинац’, *ѡашалѡија* (у н. п.) уместо пашалија; *ѡашинаѡа/ѡашиѡа* 1. ‘жена пашина’; *ѡашин*, *ѡашинов*, *ѡашински*; *ѡашинсѡво*, *ѡашалар* јд. (призренско-тимочки), *расѡашиѡи*, *ѡашоваѡи* (Skok 1972: 617).

◊ Лексема *ѡашалук* је заступљена и у дијалекатским изворима у значењу ‘област којом управља паша’ (РГП), *ѡашиљк* ‘територијална управна јединица којом управља паша’ (ТДР). У РГЈС има више деривата у различитим функцијама: *Пашалеја*, надимак, *ѡашалија*, тако је снаха звала млађег девера, *Пашалија*, надимак, *Пашалика*, надимак, *Пашалике*, њиве у Јовцу које су припадале Рамиз-паши, *Пашениѡа*, утрина у Рождацу, *Пашина водениѡа*, стара водениѡа на Преображенској реци, *Пашин ан*, део Бујановца.

Мј. У македонском је слично стање као у српском: *ѡаша* 1. ‘почасна титула највишег војног и грађанског великодостојника у Отоманској империји и у неким другим сваременим муслиманским земљама’, 2. ‘лице које има ту титулу’, *ѡашалак* 1. истор. ‘област којом управља паша’, 2. ‘спокојан, слободан живот’, *ѡашалија/ѡашинеѡ* ‘пашин човек’, *ѡашинаѡа* ‘пашина жена’, *ѡашиѡа* (нар. поез.) ‘пашина жена’, *ѡашин*, *ѡашински* (синови) (РМЈ). У XVII веку један од честих турцизама била је и лексема *ѡаша*. Њоме се означавало лице које је управљало одређеном облашћу, тј. пашалуком (*ѡашалак*). Код О. Јашар-Настеве забележени су и следећи деривати *ѡашакирези* (< *paşa kirezi*) ‘пашина трешња’, *ѡашалари* (2001: 20, 82, 215, 223).

Бј. У бугарском, поред лексеме *пашалѡк*, дијал. *пашалак*, наведени су и остали деривати именице *паша*, али без значења, те их нећемо све моћи класификовати по семантичким пољима: *пашалар*, *пашалија*, *пашански*, *пашанѡи* ‘паше’, *пашев*, *пашенеѡ*, *пашийѡа*, *пашин*, *пашиѡа*, *пашов*, *пашовиѡа*, *пашовка*, *пашовниѡа*, *пашовски*, *пашоски*, *пашство*, *пашувам*, *пашѡвеѡ* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану турски суфикс *-lik* има различите фонетске реализације у испитиваним језицима. У језицима или говорима са полугласом чува се тај глас (срп. гов. *ѡашиљк*, буг. *пашалѡк*) или се замењује са *a* (мак., буг. *ѡашалак*) или у (*ѡашалук*). У једном српском говору је дошло до редукције вокала пред суфиксом (*ѡашиљк*).

► [М] На морфолошком плану видимо да су се звања и титуле на *-а* (*ага*, *џаша*, *џадиша*, *субаша*), чији су носиоци били мушкарци, у јужнословенским језицима уклопиле у именице женског рода. Код малог броја деривата типа *беглер*, *агалар*, *џашалар* множински наставк *-ler/-lar* схвата се као саставни део посуђенице, те се она сврставала у једнинске облике, који су за множину у јужнословенским језицима добијали *-и* (*агалариџе*, *џашалари*), што је представљало нагомилавање плуралских обличких наставака (Јашар-Настева 2001: 215). Такви облици су забележени у призренско-тимочким говорима, у македонском и бугарском (*џашалар*, *џашалари*), поред словенског модела (буг. *пашанци* ‘паше’ или *пашовци*), као и у албанском (*pashallarë*) и цинцарском (*paşalari*).

► [С] На плану семантичке адаптације овај турцизам има шири семантички опсег у односу на изворну реч *paşalık* 1. ‘чин, достојанство паше, пашинство’; 2. ист. ‘административна јединица под управом паше, пашалук’. У њеном вишезначном семантичком саставу јављају се сродна значења, која би се мога посматрати у оквиру истог домена, а односе се на људе односно на човека као референта. Тако лексема *џашалук/џашалак*, поред просторног значења ‘највећа управно-територијална јединица у Османлијском царству, чији је главар паша био непосредно подређен царској влади или Порти’ има и фигуративне подреализације: а) ‘област у којој се влада окрутно и самовољно’, али и б) ‘спокојан, слободан живот’, што је зависило од од посматрачеве припадности одређеној религији. Остале подреализације се односе: а) на колектив ‘војне јединице на територији пашалука’, ‘војска која се покупи у подручју једног паше’ и б) на друштвени статус ‘пашина власт, пашинство’.

► [Д] Са деривационог аспекта, лексеме типа *беглук*, *џашалук* и сл. могу се сматрати изведеницама будући да је „семантичка категорија изведеница које значе збир особа знатно чешћа у српском језику него у турском језику, па тако *џашалук* припада семантичкој категорији изведеница које значе место и уједно, метонимијски збир особа“ (Ђинђић 2013: 122). Од осатлих деривата издвајамо:

(а) оне који се односе на човека: 1. поверљива особа ‘пашин човек, момак, човек у служби паше’: тур. *paşalı* ‘официр у служби паше’, срп. *џашинац*, *џаша(ј)лија*, *џашалија* (у н. п.) уместо пашалија; мак. *џашалија*, *џашинец*; буг. *пашалија*, *пашенец*, *пашьовец*; 2. фиг. ‘онај који воли удобност, раскош’: *paşazade*, 3. родбински односи: а) ‘пашина жена’: срп. *џашиница*, *џашица*; мак. *џашиница*, *џашица* (нар. поез.), буг. *пашица*, *пашийца*, *пашовица*, *пашовка*, *пашовница*, в) ‘пашин син’: тур. *paşazade*; срп. *џашић*, г) девер: срп. *џашалија*, тако је снаха звала млађег девера;

(б) оне који се односе на власт, чин, достојанство паше: тур. *paşalık* ‘чин, достојанство паше, пашинство’; срп. ‘*џашалук*’, ‘*џашинсџиво*’; буг. *пашство*;

(в) оне који се односе на ‘наслеђе од паше’: срп. *џашинсџиво*;

(г) оне који се односе на пашу или пашалију или им припадају: срп. *џашин*, *џашинов*, *џашински*; *џашалијин*; буг. *пашин*, *пашев*, *пашов*, *пашовски*, *пашоски*, *пашански*;

(д) оне који се односе на начин: *џашински* ‘као паша’;

(ђ) оне који се односе на дрвеће, воће и цвеће: *paşa ağacı* ‘врста егзотичног афричког дрвета светле боје које се користи у индустрији намештаја’; *џашакирези* (< *paşa kirezi*) ‘пашина трешња’; *paşaçadiri* ‘украсна бегонија’;

(е) оне који се односе на радње: срп. *џашеваџи*, *џашоваџи*, *расџашиџи*; буг. *пашувам*.

• На основу значења лексеме *земља* ‘већа територијална јединица’ држава, турцизам *џашалук* означен као архаизам, сврстан је у синонимни низ, и то као са суженим значењем, међу лексемама: *џокрајина*, *џровинџија*, *џедерација*, *џарсџиво*, *монархија*, *краљевсџиво*, *реџублика*, *војводсџиво*, *џроџекџорайџи*, *колонија*, *конџедерација*, арх. *џашалук*, арх. *џубернија* (Ћосић 2004: 209).

◆ У лексикону српског, али и турског језика реч *џашалук* има статус историцизма. У Османском царству пашалук, ајалат или беглербеглук је представљао највећу управно-територијалну јединицу. Великом административном реформом 1864. године ејалате замењују вилајети. Пашалуци су се делили на санџаке, којима су управљали бегови. Од XVI до XVII века Турска је имала 28 пашалука (<https://sr.wikipedia.org/sr-ec/пашалук> (*Извопи: Šabanović, Hazim (1959). Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine*)).

Р

РАКИЈАНА

■ Лексема *ракијана* је дериват у чијем корену је турцизам (*raki/arak*) и словенски суфикс *-ана*, који се може довести у везу и са персијском речју *hāne* ‘кућа’, другим чланом сложеница са просторним значењем. Први део деривата је арапског порекла, придев (*araki/araq*) ‘ракија од урми’ од именице *arak/arāq* ‘зној, течност која настаје испаравањем’ (Škaljić 1979: 530, Skok 1973: 102, БЕР). Мотивна реч се, осим у јужнословенским, јавља и у осталим балканским језицима: рум. *rachiu*, *rachie*, алб. *raki/raqi*, грч. *ρακίη/*

раки, *ракоπουλείο* ‘продавница ракије, ракијдиница’, *ρακοπόλης* ‘продавац ракије’, *ρακοπότηρο* ‘ракијска чашица’ (Skok 1973: 102).

Тј. У турском стандарду и народним говорима лексема *раки* има само једно значење ‘ракија’ и два деривата: *ракици* 1. ‘ракиција, онај који пече ракију’, 2. ‘ракиција, онај који продаје ракију’, *ракицилик* ‘посао печења или продаје ракије’. Забележена је и застарела лексема *арак* 1. ‘зној’, 2. ‘пиринчана ракија’ (YTSS).

Сј. П. Скок наводи велик број деривата од именице *ракија* (*раћија*): *ракијан*, *ракијаниџи* (суд, Макарска), *ракијев* (котао, Црна Гора), *ракијав* (суд), *раки(ј)ски*, *раки(ј)нски*, *ракињски* (Буковица, Далмација); *ракицијин*, *ракицин*; *ракијица*, хип. *рака*; шаљиво име *Рака Шљивић*; презимена: *Ракиција*, *Ракијаиш*; *ракијаиш*, *ракијаишица*, *ракијарица*, *ракиција*; *ракијиница*, *ракијиница*, *ракијачница*, *ракијаишница*; *ракијаџи*, *ракијариџи*, *ракеисаџи* (Skok 1973: 102).

А. Шкаљић наводи само лексема: *ракија* и *ракиција* ‘онај који је уобичајно да редовно ракију пије’ (1979: 530).

◇ И у српским народним говорима лексема *ракија*, поред основног ‘алкохолно пиће’, има и значења везана за свадбене обичаје: ‘веселе које се прави у момковој кући кад доведе одбеглу девојку’, ‘веселе дан-два после свадбе за старије особе’ (РСГВ). У истом домену користе се и двочлане лексема: *мала ракија* ‘прво уговарање потреба у вези са испрошеном девојком’ (РГСМ), *велика ракија* ‘накнадно договарање пријатеља, уговарање свадбе’ (РГСМ). Забележен је и знатан број деривата, па и оних са просторним значењем: *ракијиница* ‘печара, зграда у којој се пече воће да би се добила ракија’ (ЛСШ, РСГВ); *ракијаиш* ‘онај који радо пије ракију’ (РСГВ), *ракијаишица* ‘женска особа која радо пије ракију’ (РСГВ); *ракијица* (РСГВ), *ракијеџина* (РСГВ), дем. и хип. *ракијичка* (РГЈС), аугм. и пеј. *ракијчеџина* (РГЈС), *ракијаишов*, *ракијаишицин*, *ракијаишки*, *ракијски*, *ракински* (РСГВ); *ракијаџи* ‘пити ракију, обично чешће’ (РСГВ).

Мј. У македонском се од XVIII века у писаном језику среће, између осталих, и лексема *ракија*. (Јашар-Настева 2001: 21). У РМЈ забележено је више њених деривата: *ракијар*, *ракиција* 1. ‘лице што пече и продаје ракију’, 2. ‘лице које много воли ракију’, *ракијарка*, *ракијика* ‘жена ракијар, ракиција’; *ракијница*, *ракијилница* ‘просторија где се пече ракија’.

Бј. У бугарским народним говорима мотивна лексема има више фонетских варијанти (*ракия*, *рекия*, *рекија*, *рикџија*) и једну творбену (*рекишор*), основно и секундарна значења, као и већи број деривата: *ракия* 1. ‘јако алкохолно пиће’, 2. ‘девојачка част о којој се суди после прве брачне ноћи’, 3. ‘свечаност у дому младожење и младе у први дан после свадбе ако је невеста била невина’, *блага ракия* ‘ракија с медом која се пије у току ноћи свадбе (или у понедељак после свадбе) ако је млада била невина’, *топлъ рџкиџъ* ‘ракија која се пије после прве брачне ноћи младенаца ако је невеста невин-

на'; *ракиен*; *ракидџия*, *рекидџиа* 'пијаница који више воли ракију од свет пића', *рекидџия* 'који воли да пије ракију', *рѣкѣдџиѣ* 'који воли да пије ракију'; *ракадџийница* 'место где се пече ракија', *рекидџийница* 'место где се пече ракија', *рѣкийник* 'глинени суд за ракију', *рѣкийници* 'млади људи који после свадбе иду код кума, стари сват и девојчини родитељи с посудом слатке ракије'; *вино-ракия* 'дуга' (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану дошло је у неким језицима и говорима до умекшавања *к* (*ређија*, *рађија*, *raqi*, *реќия*, *рикѣија*), до редукције вокала (*рѣкийѣ*, *рѣкѣдџиѣ*, *раќя*) или до асимилације уз палатални сугласник (*ређија*, *реќия*, *рикѣија*) или према вокалу у наредном слогу (*реќия*). У анализираним именицама са просторним значењем дошло је до губљења *ј* и сажимања вокала (*ији* > *ии* > *и*): *ракијиница*, *раќициница*, а у неким бугарским говорима до међусловне асимилаци (*ракадџийница*, *рекидџийница*).

► [М] На морфолошком плану у словенским језицима ова именица добила је наставак за женски род *-ија/-ија*, као и у албанском, где је наставак (*raki/raqi*). У румунском има моциони наставак женског (*rachie*), али и средњег рода (*rachiu*), као што је и у грчком (*раќи/раќи*).

► [С] У свим језицима и њиховим говорима лексема *ракија* означава 'алкохолно пиће', а само негде обичаје везане за свадбу: 'девојачка част о којој се суди после прве брачне ноћи', 'свечаност у дому младожење и младе у први дан после свадбе ако је невеста била невина', 'веселење које се прави у момковој кући кад доведе одбеглу девојку', 'веселење дан-два после свадбе за старије особе' (РСГВ), буг. 'девојачка част о којој се суди први дан после свадбе, славље у дому младожење и невесте први дан после свадбе ако је млада била невина' (БЕР).

У истом домену користе се и двочлане лексеме: *мала ракија* 'прво уговарање потреба у вези са испрошеном девојком' (РГСМ), *велика ракија* 'накнадно договарање пријатеља, уговарање свадбе' (РГСМ); буг. *блага ракия* 'ракија с медом која се пије у току ноћи свадбе (или у понедељак после свадбе) ако је млада била невина', *ѿѿѿљ рѣкийѣ* 'ракија која се пије после прве брачне ноћи младенаца ако је невеста невина'.

Именице из семантичког поља *nomina loci* имају основно значење: 1. 'просторија где се пече ракија' (у свим језицима) и секундарно 2. 'просторија где се продаје ракија' (у грч. *ракоповлејѿ*). На творбеном плану, оне су другостепени деривати, тј. изведене су од агентивних именица (*раќиција*, *раќијаш*) и суфикса: *-ница/-ница*: *раќијиница*, *раќициница*, *ракадџийница*, *рекидџийница*, *раќицилница*, *раќијашница* и *раќијачница*. У румунском је то од мотивне речи *ракија* и суфикса *-rie* (*rachierie*). У грчком је то сложеница од четири морфеме (*раќ-ѿ-повл-ејѿ*): *раќ-* 'ракија' *-ѿ-* 'спојни вокал' *повл-* 'корен од глагола продавати' и *-ејѿ* 'суфикс за градњу именица с. р. које означавају место или зграду', уп. *сѿѿл-ејѿ* 'школа', *ѣѿѿѿѿл-ејѿ* 'хотел'.

► [Д] Турцизам *ракија* има приличан број деривата:

(а) агентивне именице: тур. *rakici* 1. ‘ракиџија, онај који пече ракију’, 2. ‘ракиџија, онај који продаје ракију’ (YTSS); срп. *ракиџија*; мак. *ракиџија*, *ракиџика* ‘лице које пече и продаје ракију’, *ракиџар*, *ракиџарка* ‘лице које пече ракију’ (PMJ); грч. *ρακοπώλης* ‘продавац ракије’ (ГСР);

(б) атрибутивне именице: тур. *rakici* ‘онај који радо пије ракију’ (TSS); срп. *ракиџија* ‘онај који је уобичајено да редовно пије ракију’, *ракиџаш*, *ракиџашица*, *ракиџарица* (< **ракиџар*) (Skok 1973: 102); *ракиџаш* ‘онај који радо пије ракију’ (РСГВ), *ракиџашица* ‘женска особа која радо пије ракију’ (РСГВ); мак. *ракиџија*, *ракиџика*, *ракиџар*, *ракиџарка* ‘лице које много воли ракију’ (PMJ); буг. *ракиџија*, *рекиџија* ‘пијаница који више воли ракију него друга пића’, *рекиџија* ‘који воли да пије ракију’, *рџкџија* ‘који воли да пије ракију’; *рџкиџици* ‘млади људи који после свадбе иду код кума, старог свата и младини родитеља са бакарчићем слатке ракије’ (БЕР);

(в) *nomina loci*: срп. *ракиџиџица/ракиџиџица*, *ракиџачиџица/ракиџашиџица* ‘печара’ (Skok 1973: 102); *ракиџиџица* ‘печара, зграда у којој се пече воће да би се добила ракија’ (ЈСШ, РСГВ); мак. *ракиџиџица/ракиџиџица* ‘просторија где се пече ракија’ (PMJ); буг. *ракаџиџиџица*, *рекиџиџиџица* ‘место где се пече ракија’ (БЕР); рум. *rachierie* заст. ‘фабрика за ракију’ (PMP); грч. *ρακοπωλείο* ‘продавница ракије, ракиџиџица’ (ГСР);

(г) именице са значењем делатности: тур. *rakıcılık* ‘посао печења или продаје ракије’ (YTSS); рум. *rachierie* заст. ‘печење и продавање ракије’ (PMP);

(д) *nomina instrumenti*: буг. *рџкиџиџица* ‘глинени суд за ракију’ (БЕР); грч. *ρακοπότηρο* ‘ракијска чашица’ (ГСР);

(ђ) именице субјективне оцене: а) дем. срп. *ракиџиџица*, *рака* (Skok 1973: 102); *ракиџиџица* (РСГВ), *ракиџиџица* дем. и хип. (РГЈС); мак. *ракиџиџица*, *ракиџиџица* (PMJ), рум. *rachias* ‘ракиџиџица’ (PMP); б) аугм. *ракиџиџиџица* (РСГВ), аугм. и пеј. *ракиџиџиџица* (РГЈС);

(е) придеви: срп. *ракиџан*, *ракиџев*, *ракиџав*, *ракиџски*, *раки(ј)нски*, *ракиџски*, *ракиџиџин/ракиџин* (Скок); *ракиџашов*, *ракиџашиџин*, *ракиџашиџи*, *ракиџски*, *ракински* (РСГВ); буг. *ракиџен* (БЕР);

(ж) патроними: срп. *Ракијаи*, *Ракиџија* (Skok 1973: 102);

(з) деноминали: срп. *ракијанији*, *ракијаји*, *ракијарији*, *ракијелисаји*, *раклеисаји* ‘пити ракију’ (Skok 1973: 102), *ракијаји* ‘пити ракију, обично чешће’ (РСГВ).

● Синоним би у српском био *йеџара*.

◆ Дакле, на основу великог броја деривата, видимо да је лексема *ракија* била и остаје и даље активни део лексикона балканских језика. Ипак, турцизам *ракијана*, *ракијаишница* припада пасивном лексичком фонду у савременом српском језику с обзиром на нове услове живота.

С

САВАК

■ Лексема *савак* је турцизам турског порекла (*savak*) и означава ‘место одакле се вода разводи на разне стране, водено развође’ (Škaljić 1979: 551–552).

Тј. Етимолози, дијалектолози и турколози наводе различита, вероватно старија и дијалекатска, значења турске лексеме *savak*: 1. ‘место на реци, каналу, одакле се вода разводи на разне стране, водено развође’, 2. ‘развође једне чесме са лулом’, 3. ‘покретна преграда на реци, каналу, виру, вештачком језеру’, 4. ‘издубљена буква за воденички канал, коруба, водопроводна цев за сувишну воду’, 5. ‘канал, вада’, 6. ‘предња даска на воловским колима’, 7. ‘ћопав од рођења’ (Škaljić, РКМД, Видоески 1999: 138, БЕР). Ово је леп пример како су у директном контакту усвајана различита значења која су постојала и у турским народним говорима. У савременом турском лексема *savak* има функцију именице са два значења: 1. ‘одвод, канал’, 2. ‘одвод воде испод воденице; одводник сувишне воде на брани’ и придева ‘блесав, пригуп’ (YTSS).

Сј. У српском језику лексема *савак* је забележена код Вука ‘јаз, јаруга, жлеб’ (Славонија), код А. Шкаљића 1. ‘наткривено прало на потоку који протиче уз двориште или башту нечије куће. На тај се начин кућна чељад служи за кућне потребе том текућом водом. Савак је наткривен и ограђен да би муслиманске жене, које су се криле од мушкараца, могле несметано да прилазе води. Савакови су се правили и на тај начин што би се у зиду дворишта покрај кога протиче вода направио отвор и на тај начин би вода текла кроз двориште’, 2. ‘колац, обично храстов, који се забија у земљу око подножја великог камена да се не би кретао или нагнуо. Буде више тих колаца’ (Škaljić 1979: 551–552).

◊ Ова лексема је забележена и у српским народним говорима: ‘мали резервоар једне чесме одакле се вода дели’ (РКМД), ‘место на воденичној вади за испуштање вишка воде или кад воденица не ради’ (РГЈС), ‘даска којом се преусмерава вода да не иде на воденичну буку када се обављају оправка или чишћење’ (РПГ).

Мј. У македонском лексема *савак* има два значења: 1. ‘место за одвод воде’, 2. ‘водопад’, док лексема са редукованим *a* и пред слога с акцентом (*сáвáк*) означава ‘рупу из које тече вода у воденицу’. Јавља се и као топоним *Савак*, *Савек* ‘име села у серском округу’ (Видоески 1999: 138).

Бј. У бугарском лексема *савак* има знатно више различитих значења: 1. ‘покретна преграда на воденичној вади (каналу, речици)’, 2. ‘дашчана преграда за пуштање воде на вади’, 3. ‘направа за заустављање и пуштање воде’, 4. ‘преграда за воду’, 5. ‘направа за заустављање воде у воденици’, 6. ‘ручица за пуштање и заустављање кретања воденичног камена’, 7. ‘капак на издубљеној букви за воденички канал’, 8. ‘предње или задње шараге на колима’, 9. ‘предњи или задњи део дна таљига’, 10. ‘задња страна сеоског сандука’, 11. ‘поклопац од посуде за цеђење уља’, 12. ‘дрвена врата на сандуку или ормару’, 13. ‘одвод на воденичној вади кроз који се испушта сувишна вода’, 14. ‘цев за сувишну воду из ваде воденице’, 15. ‘специјална даска која затвара и отвара корубу (дрвену цев) воденице’, 16. ‘широка бразда у башти за поврће’, 17. ‘устава на воденици’, *сџвак* 1. ‘направа за заустављање или пуштање воде за воденицу’, 2. ‘направа за одбијање текуће воде’, 3. ‘покретна преграда на воденичној вади од дебелих дасака за заустављање или отклањање воде, прен. заустављање неке активности’, 4. ‘направа за заустављање на коруби’, 5. ‘дрво које зауставља воду на воденици’, 6. ‘предња даска која се ставља као наслон у колима’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у македонском и бугарском преакцентанско *a* се у неким говорима редуковало у полуглас (*сáвáк/сџвак*), а у грчком језичком окружењу око Сереза у називу села се јавило *e* (*Савек*).

► [С] На семантичком плану сва значења, која су наведена у изворима, могу се свести на неколико семема: 1. ‘место којим тече вода’: а) ненаткри-

вено и неограђено: канал, поток, речица, јаз, јаруга, жлеб; широка бразда у башти којом се наводњава поврће, б) 'наткривен и ограђен део потока уз двориште у муслиманским срединама', 2. 'направа кроз коју вода дотиче или отиче': рупа из које тече вода у воденицу, отвор на дворишном зиду; вада, издубљена буква за воденички канал, коруба, водопроводна цев за сувишну воду; пропуст, сливник, одводник сувишне воде на брани; резервоар, 3. 'направа којом се отвара, затвара или преусмерава проток воде': покретна преграда (од дебелих дасака), дрвена преграда, специјална даска, капак, устава, 4. 'направа којом се покреће или зауставља воденични камен': ручица, 5. 'водопад'. Забележене су и остале ређе реализације: 1. 'храстово коље којим се учвршћује веће камење', 2. 'део сеоских кола': под, шараге, наслон, 3. 'део ормара, сандука': врата, предњи, задњи, 4. 'поклопац на посуди за цеђење уља'. Изненађује семема 'ћопав од рођења'. Не може се поуздано изнети став о дејству семантичких механизма на основу којих су се ова значења развила. Може се претпоставити да је једноставно такав семантички садржај именован постојећом формом.

► [Д] Од лексеме *савак* нису забележени деривати ни у једном језику.

◆ Некада је ова лексема била веома жива будући да је имала више значења у наведеним језицима, а данас је она застарела или дијалекатска реч.

САЛАНА/САЛХАНА

■ Лексема *салана* је турцизам (*salhane*) арапско-персијског порекла. Наиме, то је сложеница од арапског *sālḥ* 'дерати кожу са заклане животиње' и персијског *ḥāne* 'кућа' 'место где се заклане животиње деру, стрводерница' (БЕР, Škaljić 1979: 545). Ова лексема је забележена јужнословенским језицима и у албанском језику *sallahane* 'кланица'.

Тј. У турском речнику стандардног језика лексема *salhane* маркирана је као застарела и са значењем 'кланица' (YTSS).

Сј. Овај турцизам није забележен у РМС, наводи га А. Шкаљић у варијанти са *x салхана* 'кланица' (1979: 545).

◇ Потврђен је у дијалекатској грађи: *салана* 'кланица' (РПГ, РКМД).

Мј. У македонском језику из ранијих периода лексема *салана/салхана* означавала је 'кланицу', а касније 'врсту дрвених вењака на којима се суши пастрма, соха' (Јашар-Настева 2001: 62, РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима јавља се у различитим фонетским и обличким варијантама: *салхана*, *салханъ*, *салхано*, *салхънъ*, *салана*, *салънъ*, *саалънъ*, *сѧлънъ*, *сѧл(х)ъна*, *сѧл(х)ънъ* застарело, дијал. 'кланица', *салхано* 'заграђено место погодно као паша за товљење стоке' (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на судбину *x*, редукције вокала, сажимања и метатезе. Глас *x* се факултативно чува у испи-

тиваним јужнословенским говорима (*салхана*, *салхано*, *салхънъ* / *съл(х)ъна*, *съл(х)ънъ*, *салънъ*, *салана*) и албанском (*sallahane*). У бугарским говорима је присутна јака редукција вокала (*салханъ*, *салхънъ*, *салънъ*, *съл[х]ъна*, *съл[х]ънъ*). Од *салхънъ* метатезом је добијено **сахлънъ*, а затим је испало *х* (*салалънъ*) па је дошло до компензаторног дужења (*сѣлънъ*) (БЕР).

► [М] Турске именице на *-e* (< *hane*) примиле су моциони наставак женског рода *-a* (< *-ана*) у јужнословенским језицима (*салахана/салана*), а *-ë* у албанском (*sallahane*). У бугарским говорима ова именица може бити и средњег рода (*салхано*).

► [С] У испитиваном корпусу видимо да се значење овог турцизма ширило од оног изворног ‘место где се заклане животиње деру, стрводерница’ до ‘кланице’, док се у бугарском њиме означава и ‘заграђено место погодано као паша за товљење стоке’, а у македонском ‘врсту дрвених вењака на којима се суши пастрма, соха’. Ова два значења су ипак у значењској вези са клањем, при чему прво (товљење) претходи, а друго (предмет на који се веша месо да се суши) следи након тог чина, те се могу довести у метонимијску везу.

► [Д] Турцизам *salhane* нема улогу богатог мотиватора у испитиваним језицима, осим у бугарским народним говорима, у којима су забележена два деминутива (*салханица* и *салханичка*) и један придев (*саланџки*) (БЕР).

● У синонимној је вези с лексемом *кланица*.

◆ Овај турцизам има статус архаизма и дијалектизма.

САНЦАК

■ Лексема *санџак* је труцизам (*sancak*) турског порекла. Поједини етимолози га доводе у везу са персијском речју *sanġūk*, други са турским глаголом *sanç-mak* ‘забадати, бости’, а трећи са турском изведеницом на *-ак* (*sancak*) од горе наведеног глагола 1. ‘застава’, 2. ‘коњски реп на копљу’, 3. ‘округ, провинција’. Ова лексема припада турској административној терминологији. Потврђена је у јужнословенским језицима, а јавља се и у румунском *sangeac*, цинцарском *sangeache*, албанском *sanxhák* и новогрчком *σαντζάκι(ov)* (СПГ, БЕР, Škaljić 1979 548–549, Skok 1973: 200).

Тј. У турском језику лексема *sancak* има и савремена и историјска значења, као и одређен број изафетских конструкција и један дериват: 1. ‘застава, барџак’, 2. ‘десни бок брода’, 3. ист. ‘административна јединица у Османском царству’, *sancak beyi* ‘гувернер санџака’, *sancak gemisi* ‘адмиралски брод’, *sancaktar* ‘барџактар’ (YTSS).

Сј. Ова значења су заступљена и у лексикографској интерпретацији лексема *санџак* у РМС, с тим што су метонимијски повезана и представљена

као две подреализације, а не као посебна значења: а. ‘овеће управно подручје у старом турском царству’; б. ‘управник таквог подручја’.

А. Шкаљић наводи два значења лексеме *санџак* и већи број деривата: 1. ‘застава, бајрак’, 2. ‘област или окружје у бившој Турској царевини’, *санџак-бајрак* ‘главни барјак санџака’, *санџак-бег* (< изафетска конструкција *sancak beyi*) ‘намесник санџака’, *санџак-шериф* (< *sancağı şerif*) ‘света застава Мухамедова’, *Санџаклија* ‘становник области Санџак’, *санџакџар* (< *sancak + tār* < перс. *dār*) ‘заставник, бајрактар’, *Санџакџаревих*, презиме (Škaljić 1979: 548–549).

◊ Са истим примарним значењем ова лексема је заступљена и у дијалекту – *санџак* ‘подручје у царској Турској’ (РВГ), ‘област од неколико каза (срезава) у Турској којом је управљао мутесарис’ (СПГ).

Како наводи Т. Дуран, „неки од наведених термина провинцијске управе (територијалних јединица и представника власти) задржали су се до данашњих дана у топонимији Србије. Овде наводимо неколико добро познатих топонима. Санџак геополитички регион између Србије и Црне Горе добио је име по некадашњем Новопазарском санџаку (1878–1913). За време Османлија санџакбег је био војни намесник санџака, који је од султана добио санџак (тур. *sancak* ‘застава’) као симбол своје власти“ (Duran 2017: 11).

Мј. У македонским писаним изворима забележене су следеће лексеме: *санџак* ‘административна област’, *санџакбег*, *санџакџар* (Јашар-Настева 2001: 82, 216, 236).

Бј. Лексема *сандџак* у бугарском има само историјско значење ‘административна област, округ у Турској’ и један дериват у два фонетска лика: *сандџашки*, *сандџаски* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на адаптацију гласа *и* (*sancak*). Он се сачувао у јужнословенским језицима (*санџак*, *сандџак*) и албанском (*sanxhák*), с тим што је у српском у XV и XVI веку имао и ове фонетске варијанте *санчак* и *санџак* и секундарно значење ‘заповедник, управитељ санџака’. У румунском и цинцарском то је гласовна вредност између *и* и *ћ* (*sangeac*, *sangeache*), а у грчком *δз* (*σαντζάκι*).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам се уклопио у именице мушког рода скоро у свим испитиваним језицима (*санџак*, *sangeac*, *sanxhák*), осим у цинцарском, у којем је женског (*sangeache*) и новогрчког, у којем је средњег (*σαντζάκι*). Изафетске конструкције типа *sancak beyi*, којима се изражава посесија, у македонском се називају придевским сложеницама у којима је отпао наставак *-i* (Јашар-Настева 2001: 236).

► [С] П. Скок уз турцизам *санџак* наводи значења 1. ‘округ, покрајина, котар, префектура, у последње време турске управе управна јединица између каже и вилајета под управом мутесайфа’; ‘име краја (хороним) = *санчак* (1481, 1537), 2. ‘заповедник, управитељ санџака’ = *санџак* (15. в.)

= мостарски војвода алити санжак (1527). Тумачи да је значење под тачком 2 настало елиптичким краћењем сложенице *санџакбег*, *санџак-алајбег* (Вук) (Skok 1973: 200). У турском, поред историјског значења, наведеног на трећем месту, 'административна јединица у Османском царству', забележена су и ова: 1. 'застава, барјак', 2. 'десни бок брода' (YTSS).

► [Д] У гнезду с мотивном речју *санџак* заступљени су следећи деривати: првостепени именички са истим значењем као турцизам *санџак* у примарној реализацији *санџакаи̇* а. 'овеће управно подручје у старом турском царству', *снаџакџар* 'заставник, бајрактар', а заступљен је као полусложеничка компонента у: *санџак-барјак* 'барјак, застава једног санџака', *санџак-барјакџар* 'онај који носи заставу санџака, санџачки заставник', *санџак-бег* (*sancak beyi*) 'главни бег у санџаку, намесник санџака'; б. 'управник таквог подручја', *санџак-шериф* (< *sancağı şerif*) 'света застава Мухамедова', *sancak gemisi* 'адмиралски брод'; релациони придев *санџачки* 'који се односи на Санџак и на санџаке', буг. *санџашки*, *санџаски*; *Санџаклија* 'човек из Новопазарског Санџака' и *Санџакуша* 'жена из Новопазарског Санџака' и релациони придев *санџаклијски*; презиме *Санџакџаревих*.

● Лексема *санџак* нема одговарајући синоним.

◆ Турцизам *санџак* као историцизам има релативно стабилно место у лексичком систему испитиваних језика, а у српском и захваљујући топонимима.

САРАЈ/СЕРАЈ

Шашић-пашић сарај из 1790. године (фотографија из Народног музеја у Лесковцу)

■ Лексема *saraj* је турцизам (*saray*) персијског порекла (*seray/sāray*) 1. 'двор, палата', 2. 'зграда у којој су турска надлештва' (Skok 1973: 204). Додатне информације о значењу ове лексеме у различитим областима у турско време налазимо и у РКМД 'двор, зграда у којој живи с породицом и

ради један владалац; велика и украшена какава зграда; понегде зграда где су смештене канцеларије дотичног места’.

Осим у јужнословенским, он се јавља и у другим балканским језицима: рум. *sarai/serai*, *serailie/sarailie*, цинц. *sāraye*, алб. *saraj*, грч. *σαράι/σεράι* (Skok 1973: 204).

Тј. У двојезичном речнику савременог турског језика лексема *saray* има два значења: 1. ‘дворац, палата, резиденција’, 2. ‘велика државна зграда’, један дериват *saraylı* ‘дворкиња’ и неколико изафетских конструкција различитог значења: *saray lokması* ‘једна врста послastiце са јајима’, *saray menekşesi* ‘врста љубичице са много цветова’, *saray çiçeği* ‘кокотић *Delphinium*’, *saraypatı* ‘лепа ката *Callistephus chinesis*’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *saraj* има значење ‘двор (султанов и других великаша) у бившој турској царевини’.

◊ У говору Призрена, за време Османлија, лексема *saraj* је означавала ‘зграду у којој је била државна управа’, а иначе значи и ‘велика, удобна и лепа зграда за становање’ (СПГ), слично значење је забележено и у РКМД 1. ‘зграда у којој су смештена турска надлештва дотичног места’, 2. ‘монументална зграда’. У Пироту је лексема *saraj/seraj*, поред основног значења ‘дворац, палата’, имала и фигуративно ‘место за уживање’, што је потврђено у изреци: Ја га терам у *saraj*, а он иде у варај²⁶(РПГ) код другог аутора (Златковића) налазимо и значење ‘уређено домаћинство са свим потребним зградама и са свом опремом’.

А. Шкаљић наводи плуралски облик *sarajı* у значењу ‘дворови турских високих достојанственика’, затим полусложеницу *Saraj-Босна*, назив за Сарајево. Ту су и изведенице са српским суфиксом *Sarajevo* (као Смедерево, Краљево) и адаптираним турским *lı* у *-лија* *Sarajlija* ‘становник Сарајева’ и *sarajlija* ‘сарајевска израда’ (Škaljić 1979: 550). Код П. Скока налазимо већи број деривата: а) с именичком основом: придев *sarajски*, именице *sarajка* 1. ‘покривач купљен у Сарајеву’, 2. ‘бедевија, која се зове и сарај-бедевија’, 3. ‘кожа’, *sarajкиња* ‘узда купљена у Сарајеву’, б) од придевске основе: *sarajли(ја)*: *sarajли-кула*, *sarajлијин*, *sarajлика* ‘врста јабуке’. Од назива за становника *Sarajeва* има неколико деривата: *Sarajlija*, *Sarajaц*, *Sarajeвац*, *Sarajевка* (Skok 1973: 204). У Вршцу је забележена изведеница од именице *Sarajevo – sarajевке* мн. ‘папуче од сомота са срменим везом и полувисоком петом’ (РСГВ).

Мј. У македонском значење лексеме *saraj* се појашњава епитетима: 1. ‘већа и лепа кућа турског великана’, 2. ‘владарска палата’, 3. ‘дворац’ (РМЈ) или ‘велика кућа за живљење’, поред ‘дворац, палата’ (Јашар-Настева 2001: 62).

²⁶ Лексема *варај* је узв. ‘авај, куку’ или ‘зло, несрећа, пакао’. Среће се и у полусложеници *варај-куде* прил. ‘богзна откуда, из даљине, из туђине’ (РПГ).

У македонском су забележена два деривата: поименичен придев *сарајлија/сарајлии* 'врста слаткиша од суканог, развијаног теста', релациони придев *сарајски* 'који се односи на сарај' и срасли конгломерат *куќи-сараи*, у којем две лексеме нису потпуни синоними, већ се турцизмом појашњава да то није обична кућа, већ 'кућа која је по величини, лепоти и свом раскошу слична сарају, дворцу' (Јашар-Настева 2001: 90, 167, РМЈ).

Бј. У бугарском лексема *сарай* има више значења, приличан број деривата, полусложеница и двочланих назива: арх. 1. 'богато намештена кућа турског великана', 2. 'дворац', 3. 'дворишна ограда', *съррай* 'кућна стреха', *Сарая* 'југоисточни ветар који се јавља од Сараја на платоу Вите стене', *сараяец*, *съррайкине*; *сарайлие* (< *saraylı* 'дворчев') 'дворчев, много леп као у дворца', *сарайлия* и *саралия* (*saraylı* 'врста слаткиша') 'разне врсте развијане и савијене слатке пите, негде преливене сирупом, баклава', релациони придеви: *сарайски/съррайски*, *сарайче*, *съррайбашин* (< *saray* + *baş* + *n*) 'управник дворца'; двочлане лексеме или полусложенице: *сарай-сачак* 'врста стрехе', *съррай сџак* 'велика надстрешница испред куће' *керван-серай* 'хан у којем се заустављају каравани' (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану ређе се среће старији фонетизам са *e*: *serai* (рум.), *серай* (буг.), *σεράι* (грч.) или квантитативна редукција коренског вокала: *съррай* (буг.) и *sāraye* (цинц.).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам се уклопио у именице мушког, у грчком средњег (*το сарάι*, *το σεράι*), а у цинц. женскога рода (*sāraye*).

► [С] На основу свих значења, у наведеним балканским језицима, можемо закључити да је лексема *сарај* примарно означавала 'дворац, палату', затим 'велику зграду', па и 'конач, резиденцију', како је данас у савременом турском (ТSS). Семантичке компоненте које се наводе у дефиницијама везане су: 1. за изглед: 'велика', 'лепа', 'удобна', 'богато намештена', 'уређено домаћинство са свим потребним зградама и опремом', 2. за власништво: 'турски великани, владари', 'држава', 3. за намену: 'за живљење', 'за уживање', 'за заустављање каравана'.

Од секундарних значења, која су углавном забележена у бугарским народним говорима, наводимо: 1. 'дворишна ограда', *съррай* 'кућна стреха', *сарай-сачак* 'врста стрехе', *съррай сџак* 'велика надстрешница испред куће' и *Сарая* 'југоисточни ветар који се јавља од Сараја на платоу Вите стене' (БЕР).

► [Д] Овај турцизам иницира већи број првостепених и другостепених деривата, полусложеница и двочланих назива којима се означавају:

(а) грађевински објекти: *сарају* (облички наставак за множину) 'дворови турских високих достојанственика', *сарајли-кула*; *куќи-сараи*, (ове две лексеме нису потпуни синоними, већ се турцизмом појашњава да то није

обична кућа, већ 'кућа која је по величини, лепоти и свом раскошу слична сарају, дворцу', *saray-sacak* 'врста стрехе', *сърай съчак* 'велика надстрешница испред куће' *керван-серай* 'хан у којем се заустављају каравани';

(б) име града: *Сарај-Босна*, назив за Сарајево, као и *Сарајево* (као *Сме-дерев*, *Краљево*);

(в) његови житељи: *Сарајлија*, *Сарајац*, *Сарајевац*, *Сарајевка*;

(г) житељи сараја или вршиоци дужности у њему: *saraylı* 'дворкиња'; *сараец*, *сърайкине*; *сърайбашин* (< *saray* + *başı* + *н*) 'управник дворца';

(д) разни предмети: *сарајка* 1. 'покривач купљен у Сарајеву', 2. 'бедевија, која се зове и сарај-бедевија', 3. 'кожа'; *сарајкиња* 'узда купљена у Сарајеву', *сарајевке* мн. 'папуче од сомота са срменим везом и полувисоком петом';

(ђ) место и начин њихове израде: *сарајлија* 'сарајевска израда';

(е) воће: *сарајлика* 'врста јабуке';

(ж) цвеће: *saray menekşesi* 'врста љубичице са много цветова', *saray çiçeği* 'кокотић *Delphinium*', *saraypatı* 'лепа ката *Callistephus chinensis*';

(з) ветар: *Сарая* 'југоисточни ветар који се јавља од Сараја на платоу Вите стене';

(и) посласице: *saray lokması* 'једна врста посласице са јајима'; *сарајлија/сарајлиш* 'врста слаткиша од суканог, развијаног теста'; *сарајлија* и *саралија* (*saraylı* 'врста слаткиша') 'разне врсте развијане и савијене слатке пите, негде преливене сирупом, баклава'; рум. *serailie/sarailie*;

(ј) деминутиви: *сарајче*;

(к) придеви: *сарајски*; *сарајски*; *сарајски/сърайски* 'који се односи на сарај'; *сарајлијин* 'који припада сарајлији'; *сарајлиш* (< *saraylı* 'дворчев') 'дворчев, много леп као у дворца'.

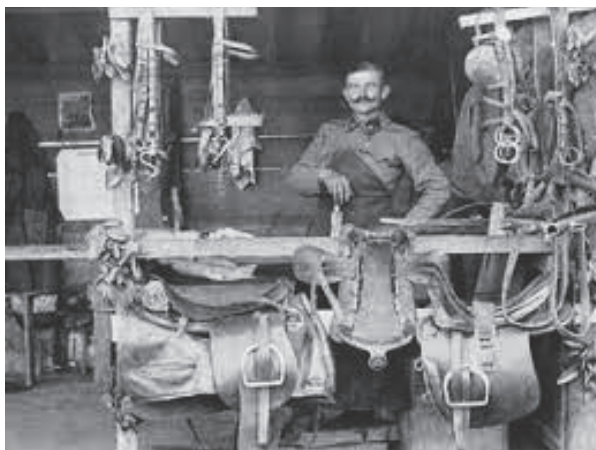
Лексема *сарај* и њени деривати користе се и као топоними: *Сарай* (БЕР), *Сарај*, потес поред Мораве у Ратају, где је до 1878. године била кула Сулејмана бега, сина Хусеин-паше (РГЈС), *Сарајина*, део Врања (према Собини). На том месту је био сарај (дворац) Сулејмана бега, сина Хусеин-паше (РГЈС).

● Лексема *сарај/серај* део је синонимног низа *двор*, *дворац*, *йалаија*.

◆ Она је с архаичним обележјем и део је пасивног лексикона испитиваних језика, осим турског.

САРАЧАНА

■ Лексема *сарач(х)ана* је турцизам (*saraçhane*) арапско-персијског порекла (*sārrāğ/sarrāğ* + *hāne*). Означава 'посебну собицу близу ахара (штале) у којој се држи коњска опрема' (Škaljić 1979: 549). Мотивна реч (*saraç*) јавља се у јужнословенским и у неким балканским језицима: рум. *saraciu* 'сарач', *seref* 'седло', *serefchi* 'сарач' (Skok 1973: 203).

Тј. У турском лексема *saraç* има два значења и два деривата: 1. ‘сарач, седлар, занатлија који прави седла и другу коњску опрему’, 2. ‘занатлија који прави кофере, ташне и сл. предмете од коже’; *saraçlık* ‘сарачки занат, седларство’, *saraçhane* заст. ‘сарачка радња’ (YTSS).

Сј. У српском су од лексеме *sarac* ‘занатлија који прави и продаје разне предмете од коже, као што су: коњска опрема (узде, седла, бисаге, кубуре), плетене канџије и сл.’ (РМС) изведене: именице *saracana* ‘просторија у којој се држе седла, оружје и старе ствари’ (РМС), *saracxana* ‘посебна собица близу ахара (штале) у којој се држи коњска опрема’, *saracnица* ‘седларска радионица и продавница’ (Космет) (РМС, Skok 1973: 203), *saracлук* ‘сарачки занат’ и глагол *усарачиџиџи* ‘општити нешто кожом’ (РМС, Škaljić 1979: 549), посесивни *saracев* и релациони придев *sarачки* (РМС, Skok 1973: 203).

◊ У српским народним говорима забележена је лексема *sarac*, са својим дериватима: *sarac* (РСГВ), *sarac* ‘седлар, занатлија који израђује и продаје седла и осталу опрему за коња, који украшава на разне начине предмете од сахтијана и др. коже’ (РКМД), ‘занатлија који се бави израдом седала и друге кожне опреме за коње’ (СПГ), 1. ‘седлар’, 2. рет. ‘мајстор који израђује предмете од коже’ (РПГ), *saracлџк* ‘сарачки занат’ (РПГ), *saracница* ‘сарачка радионица и продавница’ (РКМД), *sarачов* (РСГВ), *sarачки* (РСГВ, РКМД).

Мј. Углавном су исте лексеме и у македонском: *sarac*, *sarачки*, *sarачлак*, *sarачница* ‘сарачки дућан, радња’ (РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима лексема *sarac* има своје фонетске и творбене варијанте, као и више деривата: *nomina actionis*: *sarac*, *сџрач*, *sarачия* ‘занатлија који израђује седла, узде и др. кожне предмете’, *nomina loci*: *sarачница*, *sарачница* ‘сарачка радионица’, *sарачиџиџица* ‘сарачки дућан’; релациони придеви: *sарачишки*, *sарачиџиџишки*, *sарачиџиџишка* и именице са

значењем занимања, делатности ‘сарачево занимање’: *сарачлџк, сарашилџк, сарачество* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану код именице са просторним значењем треба обратити пажњу на чување *x* из другог дела сложенице (*saraçhane, сарачхана*, само у муслиманским говорима) и на факултативну замену *ç* са *ш* (*сарачница/сарашница*) ‘сарачка радионица’.

► [М] На морфолошком плану турске именице са формантом *hane* добиле су моциони наставак женског рода *сарачхана* у муслиманским говорима или творбени словенског порекла *-ница* (*сарачница, сарачијница*).

► [С] На семантичком плану *nomina loci* имају следећа значења: а) радионица у којој се израђује коњска опрема, б) продавница у којој се она продаје и в) просторија поред штале у којој се она држи.

► [Д] Грађа нам показује да се углавном јављају исти деривати у наведеним језицима:

(а) агентивне именице: *saraç* (тур.), *сарач* (срп., мак., буг.), *сџрач, сарачия* (буг.);

(б) именице са значењем занимања: ‘сарачево занимање’: *saraçlık* (тур.), *сарачлук* (срп.), *сарачлак* (мак.), *сарачлџк, сарашилџк, сарачесїво* (буг);

(в) *nomina loci*: *saraçhane* ‘сарачка радња’ (тур.), *сарачхана* ‘посебна собица близу ахара (штале) у којој се држи коњска опрема’ (срп.), *сарачница* ‘седларска радионица и продавница’ (срп.), *сарачница* ‘сарачки дућан, радња’ (мак.), *сарачница, сарашница* ‘сарачка радионица’, *сарачијница* ‘сарачки дућан’ (буг.);

(г) релациони придеви: *сарачев/сарачов, сарачки* (срп.), *сарачки* (мак.), *сарашики, сарачијски, саратчиска* (буг.);

(д) деноминал: *усарачији* (срп.).

● Турцизам *сарачана* не успоставља синонимне везе.

◆ Лексема *saraçhane, сарачхана/сарачница*, у испитиваним језицима, па и у турском, има статус застареле лексеме.

СЕЛАМЛУК

■ Лексема *селамлук* је турцизам (*selamlık, selâmlık* ‘мушка половина куће’) арапско-турског порекла (арап. *sālām* ‘поздрав; спас; мир, смиреност’ + тур. *-lık*) (Škaljić 1979: 556–557, БЕР). Осим у јужнословенским језицима, она се јавља и у албанском *sellamlëk, sellamlek, selamlık* ‘просторија за мушкарце’ (СПГ, Kaleši 1970: 174).

Tj. У турском језику лексема *selamlık* има два значења, од којих је прво застарело ‘мушко одељење у муслиманским кућама’, а друго је историцизам ‘свечаност праћења султана у џамију (петком)’ (YTSS).

Селамлук у Врању, у коме је смештен Народни музеј

Сј. У РМС *селамлук* је дефинисан као ‘посебно одељење у муслиманској кући где се примају гости мушкарци (да се не би мешали са женским особама)’. У муслиманској средини турцизам *селамлук* има исто значење које је наведено и у РМС: 1. ‘мушко одељење у муслиманској кући, или посебна кућа у авлији где се примају гости мушкарци (ради тога да се не мешају са женскињем)’, али и секундарно, које је слично с оним у турском језику 2. ‘став мирно као војнички поздрав; поздрав војске која дефилије приликом какве свечаности и војне параде’ (Škaljić 1979: 556–557).

◊ Овај турцизам је потврђен и у српским народним говорима: *селамлук* ‘простор у старим лесковачким кућама за мушкарце и госте’ (РЛеГ), *сељамлџк* ‘одељење за пријем гостију код муслимана одвојено од аремлџка’ (СПГ), ‘у бољим турским кућама негда одељење где није живело женскиње, одељења за пријем гостију, супротно од харемлџк’ (РКМД).

Мј. За македонски језик је констатовано да су лексеме *селамлак* ‘зграда у којој су живели мушки чланови фамилије и у којој су се дочекивали гости’ и *аремлак* ‘муслиманска кућа у којој су живели женски чланови и деца богатих беговских фамилија’ сасвим ишчезле из активне употребе (Јашар-Настева 2001: 62).

Бј. У бугарском је лексема *сељамлџк* обележена као застарела и дијалекатска са значењем ‘соба или кућа за пријем гостију у богатим кућама Турака’ или ‘мушко одељење у муслиманској кући’ (БЕР).

►[Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на гласовну адаптацију турског суфикса *-lik* и судбину турског *l*. У првом случају полугласничка вредност се сачувала у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (*сељамлџк*), у бугарском (*сељамлџк*) и једном делу говора албанског

(*sellamlëk*), док је у већини српских говора у том суфиксу у (*села́млук*), у македонском а (*села́млак*), а у другом делу албанских говора е (*sellamlek*). У другом случају, у неким косовско-метохијским српским говорима, као и у бугарским јавља се глас љ (*сеља́мљљк*, *сеља́мљљк*) према турском (*selâmlîk*), где â означава да је претходни сонант мек.

► [С] На семантичком плану имамо два основна значења. Прво је ‘соба или кућа за пријем гостију у богатим кућама Турака’ или ‘мушко одељење у муслиманској кући’ (за разлику од женског, харемлука, у којем су живеле жене и деца), а друго ‘свечаност праћења султана у џамију (петком)’ или ‘став мирно као војнички поздрав; поздрав војске која дефилије приликом какве свечаности и војне параде’.

► [Д] Турцизам *села́млук* не индукује даљу деривацију, за разлику од мотивне речи *selam/села́м*: *selamlama* ‘поздрављање’, *selamlamak* ‘поздрављати’, *selamlanma* ‘бивање поздрављеним, поздрављеност’, *selamlanmak* ‘бити поздрављен’, *selamlaşma* 1. ‘међусобно поздрављање’, 2. ‘међусобно познавање’, *selamlaşmak* 1. ‘поздравити се’, 2. ‘познавати се из виђења’, *selamsız sabahsız* ‘без поздрава’, *selamünaleyküm* ‘села́м с вама, поздрављам вас, здраво’, *selam otu* ‘селен, милодух (*Livesticum*)’ (YTSS), *села́мага* (од изаф. конструкције *selâm ağası*) ‘првенац у муслиманским сватовима који у име сватова назива и прима села́ме’, *села́м алејк*, *села́м але(j)ћ*, *села́м алејкум*, *села́м алејћум* и сл. (< тур. *selâm aleyk* < арап. *ässälâmu aleyk* букв. ‘села́м на те’) (Škaljić 1979: 556–557).

● Овај турцизам нема одговарајући синоним у испитиваним језицима, док му је антоним *харемлук/аремлак*.

◆ У испитиваним језицима лексема *села́млук* има статус архаизма, историцизма или дијалектизма, док су остали деривати од мотивне речи *selam* у активној употреби у турском и муслиманским срединама.

СИРЋЕТАНА

■ Лексема *сирћејџана/сирћејџара* је турцизам (**sirkehane*) персијског порекла (*sirkä + ħâne*) (Škaljić 1979: 567, БЕР). Што се тиче именица са просторним значењем, само су у српском забележена два деривата (*сирћејџана* и *сирћејџара*), код којих су на проширену основу (*сирћејџ-*) додати суфикси *-ана* (< *hane*) или *-ара*. Иако у речнику нисмо нашли сложеницу *sirkehane*, она је у разговорном језику препознатљива и била је вероватно у употреби.

Тј. У турском лексема *sirke* мотивира велики број деривата: *sirkeci* ‘сирћетар, продавац сирћета’, *sirkeçilik* ‘производња и продаја сирћета’, *sirkeleşmek* ‘претворити се у сирће, прокиснути’, *sirkeli* ‘справљен са сирћетом’, *sirkelik* ‘који је погодан за прављење сирћета’, 2. ‘посуда за сирће’ и др. (YTSS).

Сј. Будући да реч *сирће* у лексикону има стабилно место, она иницира творбу деривата различите семантике. У њеном гнезду су: именица са просторним значењем *сирћеџана*, *сирћеџара*, квалитативни придеви *сирћеџав* ‘наквашен сирћетом’, *сирћеџан* ‘натопљен сирћетом’, релациони придев *сирћеџини*, агентивна именица *сирћеџар* ‘онај који прави и продаје сирће’, глагол *сирћеџиџи* 1. ‘зачињавати сирћетом’, 2. ‘чинити да се нешто укисели, претворити у сирће’, са глаголском именицом *сирћеђење* и префиксалима *засирћеџиџи*, *насирћеџиџи*. Овом гнезду припада и индеклинабилни придев преузет из турског језика и фонолошки адаптиран *сирћеџли* (< *sirkeli*) ‘сирћетав’.

Мј. Иначе, у македонском и бугарском се употребљава лексема *оцеџи* и дериват *оцеџен*.

Бј. Овај турцизам је забележен у појединим бугарским говорима у две варијанте и два значења: *сирке* ‘течност с лимунтусом и соли која се ставља при бојењу текстила’ *сиркџо* ‘оцат, сирће’ и са једним дериватом (*сиркјавџ*) метафоричког значења ‘зла, лоша’ (БЕР).

► [Ф] У мотивној речи турско меко *ке* је сачувано у бугарском (*сирке*), у српском је замењено са *ћ*, као и у мањем делу бугарских говора (*сиркџо*), при чему се *ћ* обележава са *кџ*, а видимо да нема ни прегласа.

► [Д] Из мотивне речи развили су се следећи деривати:

(а) именице са значењем вршиоца радње: тур. *sirkeci* ‘сирћетар, продавац сирћета’; срп. *сирћеџар* ‘онај који прави и продаје сирће’;

(б) именице са значењем занимања: тур. *sirkecilik* ‘производња и продаја сирћета’;

(в) именице са значењем места: срп. *сирћеџана*, *сирћеџара*;

(г) менице са значењем посуде: тур. *sirkelik* ‘посуда за сирће’;

(д) квалитативни и релациони придеви: тур. *sirkeli* ‘справљен са сирћетом’, *sirkelik* ‘који је погодан за прављење сирћета’; срп. *сирћеџав* ‘наквашен сирћетом’, *сирћеџан* ‘натопљен сирћетом’; *сирћеџини*, *сирћеџли* (< *sirkeli*) ‘сирћетав’; буг. *сиркјавџ*) фиг. ‘зла, лоша’;

(ђ) глаголи и глаголске именице: тур. *sirkeleşmek* ‘претворити се у сирће, прокиснути’; *сирћеџиџи* 1. ‘зачињавати сирћетом’, 2. ‘чинити да се нешто укисели, претворити у сирће’, са глаголском именицом *сирћеђење* и префиксалима *засирћеџиџи*, *насирћеџиџи*.

● Лексема *сирће* доводи се у синонимну везу с лексемом *оцаџи* и народним називима *квасина* и *осџика* (Lalević 2004: 713). Ипак, њихова употреба је регионално условљена. Њен дериват с просторним значењем *сирћеџана* нема одговарајући синоним у српском језику.

◆ Лексема *sirke/cirpe* са својим дериватима има стабилно место у лексикону турског и српског језика, али не и осталих балканских језика.

СОКАК

■ Лексема *сокак* је турцизам (*sokak* ‘улица’) арапског порекла (*zekak/zuqāq* ‘улица, уличица’, ‘пут што се налази у вароши између, улица’) из терминологије оријенталног урбанизма, мада има и другачијих тумачења. Осим у јужнословенским, потврђен је и у осталим балканским језицима: албанском *sokak* ‘улица’, румунском *socas* ‘улица’, цинцарском *sucache* ‘улица’, новогрчком *σοκάκι* ‘сокак, уличица, уска и кратка улица’ (Skok 1973: 302, БЕР, СПГ, РКМД, ГСР).

Тј. У турском језику лексема *sokak* нема деривата, али се често појављује у различитим изразима, као нпр. *sokak taki adam* ‘просечан, обичан човек’, *sokaka atamak* 1. ‘избацили кога на улицу, отпустити с посла’, 2. ‘непрестано трошити новац’ и сл.

Сј. У РМС турцизам *сокак* је дефинисан као а. ‘мања улица; цеста’, б. ‘пролаз’, а од деривата се наводе: *сокакуша* ‘она која по улицама разноси гласове и оговара’ и *сокачара* 1. ‘она која скита улицама, сокакуша’, 2. ‘јавна женска, уличарка’, *сокачки* 1. ‘који се односи на сокаке, улични’; и под утицајем метафоре значење под тачком 2 ‘прост, простачки, груб’ и прилог *сокачки* настао конверзијом и са значењем ‘на сокачки начин, простачки: ~ псовати, грдити’; *ћорсокак* (< *kör sokak*) 1. ‘улица без излаза на крају, слепа улица’, 2. фиг. ‘безизлазан положај’; *мермер-сокак* (народна песма) и *диворсокак*; *шефџели-сокак* ‘сокак, улица са дрворедом бресака’, са потврдом и код П. Скока (1973: 302).

◇ Лексема *сокак*, као и њени деривати, забележени су и у српским народним говорима: а) ‘мала улица’ (РГГ), ‘мала улица, в. сокачић, мала, шор’ (РГМ), ‘мања, ужа улица’ (ЛСШ), ‘улица’ (ЛИ, ЈЛ, РКМД, СПГ), ‘улица, пролаз, уличица, сокаче’ (РВГ), ‘споредна улица’ (РПГ), ‘простор између кућа, пут, улица’ (РГСМ), б) ‘пут који је с једне стране или обеју страна ограђен’ (ЛЗ), в) ‘пролаз у амбару између пресека’ (ТДР), г) ‘све што је ван куће, зграде и дворишта’ (РКМД); *сокаче* (РРГ, РКМД, РГСМ, СПГ), *сокачић*

(РРГ, РГМ); *сокакул'а*, *сокачара* 'уличарка' (РГСМ); *сокакњи*, присвојни придев (РКМД), *сокачки*, присвојни придев (РКМД); *ћорсокак* 1. 'слепа улица', 2. 'без излаза' (РГМ), 'слепа улица' (РЈеГ).

Мј. У македонском је именица *сокак* некада означавала 'улицу', а данас само 'тесну, калдрмисану улицу' (Јашар-Настева 2001: 65). У РМЈ наводе се и следећи деривати: *сокачарка* разг. 'жена која је стално по сокацима и запоставља кућу', *сокачарски* разг. 'што се односи на сокачарку', *сокачки* 'који се односи на сокак', *сокаче*; *кор-сокак*.

Бј. У бугарским народним говорима лексема *сокак* има различита значења и деривате: 1. 'улица, уличица, пут', 2. 'узана уличица', 3. 'узана сеоска уличица', 4. 'узана стрма улица', 5. 'забачена улица', 6. 'улица без излаза', 7. 'мала крива улица', 8. 'прашњава, блатњава улица, често затворена', 9. 'узан пут за пешаке, стаза у планини', 10. 'узана стазица између суседа', 11. 'густиш у планини', 12. 'ивица, празно место', 13. 'место преко којег претерују овце на мужу'; *кџор сокак* 'слепа, забачена улица', *сокакана* 'скитница', *сокакиња* 'жена која воли да скита по улицама, по сокацима', *сукакчиѐ* 'уличар, скитница', *сокакни* 'улични који је с улице, са сокака', *сокаче*, *сокачѐ* 'уличница', *сукаче* 'место преко којег претерују овце на мужу', *сокачна врата* 'улична врата', *сокачка* 'узана, затурена улица', *сокашен* 'улични, путни', *сокашки* дијал. 'путни, улични', през. 'улични, који се не задржава код куће', *сокашка* 'улична', *пресокаквам се* 'идем из сокака у сокак'; топоними: *Сокака* при... *Сокакът* при..., *Сокаците* при..., *Сокак махала*, *Гаджалов сокак*, *Узунски сокак* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у слогу испред акцента дошло је до квалитативне редуције вокала *о* у *у* у цинцарском (*sucache*) и једном бугарском говору (*сукаче*).

► [М] На морфолошком плану у свим језицима овај турцизам се уклопио у именице мушког рода, а у цинцарском (*sucache*) је женског и у грчком средњег (*сокаки*).

► [С] Како запажа М. Ђинђић, на семантичком плану долази до сужења у значењском пољу у турском језику, јер је означавала било коју улицу, али је под утицајем временских и социјалних фактора променила, сузила значење и данас означава 'мању, уску улицу', док *bulvar* именује 'дугачку, широку улицу'. Сличан развој имамо и у српском језику, данас се користе учестало лексеме *улица*, односно *булевар* (Ђинђић 2013: 77).

Као што је речено, у српском, македонском и бугарском лексема *сокак* има низ специфичних значења: а) улица: 'мала, мања', 'узана, ужа', 'стрма', 'крива', 'споредна, забачена', 'често затворена', 'прашњава, блатњава', 'калдрмисана', 'сеоска'; б) 'пут', 'узан пут за пешаке', 'пут који је с једне стране или обеју страна ограђен'; в) 'стаза у планини', 'узана стазица између суседа', г) 'пролаз', 'простор између кућа', 'пролаз у амбару између пресека'; д)

‘место преко којег претерују овце на мужу’, ђ) ‘густиш у планини’, е) ‘све што је ван куће, зграде и дворишта’, ж) ‘ивица, празно место’. Реализације које имају измењену денотацију не могу се довести у семантичку везу са сродним значењима лексеме *сокак*, те је могућа интерпретација да је дошло до ширења употребе већ постојеће форме у именовоању нових садржаја (густиш у планини, празно место, простор изван куће).

► [Д] На деривационом плану ова реч иницира творбу:

(а) атрибутивних именица са женском/мушком особом као денотатом: тур. *sokak taki adam* ‘просечан, обичан човек’; срп. *сокакуша* ‘она која по улицама разноси гласове и оговара’ и *сокачара* 1. ‘она која скита улицама, сокакуша’; 2. ‘јавна женска, уличарка’; мак. *сокачарка* разг. ‘жена која је стално по сокацима и запоставља кућу’; буг. *сокакана* ‘скитница’, *сокакиња* ‘жена која воли да се скита по улицама, по сокацима’, *сукакчиѐ* ‘уличар, скитница’;

(б) именица са просторним значењем: буг. *сукаче* ‘место преко којег претерују овце на мужу’, *сокачка* ‘узана, затурена улица’;

(в) именица субјективне оцене: срп. *сокаче*, *сокачић*; мак. *сокаче*; буг. *сокаче*, *сокачѐ*, *сукаче*;

(г) придева: срп. *сокачки* 1. ‘који се односи на сокаке, улични’; и под утицајем метафоре значење под тачком 2 ‘прост, простачки, груб’; мак. *сокачарски* разг. ‘што се односи на сокачарку’, *сокачки* ‘који се односи на сокак’; буг. *сокакни* ‘улични који је са улице, са сокака’, *сокачна врата* ‘улична врата’, *сокашен* ‘улични, путни’, *сокашки* дијал. ‘путни, улични’, през. ‘улични, који се не задржава код куће’, *сокашка* ‘улична’;

(д) прилога: *сокачки* настао конверзијом и са значењем ‘на сокачки начин, простачки: ~ псовати, грдити’;

(ђ) деноминала: буг. *пресокаквам се* ‘лутати, ићи тамо-вамо’;

(е) топонима: *Сокака* при... *Сокакъѝ* при..., *Сокациѝе* при..., *Сокак махала*, *Гаджалов сокак*, *Узунски сокак*.

Гнезду припадају и образовања сложеничког типа: срп. *ћорсокак* (< *kōrsokak*) 1. ‘улица без излаза на крају, слепа улица’, 2. фиг. ‘безизлазан положај’. Остварене су и полусложенице: *шефѝели-сокак* ‘сокак, улица са дрворедом бресака’, са потврдом код П. Скока (1973: 302), *мермер-сокак* (народна песма) и *дивор-сокак*, мак. *ќор-сокак*; буг. *ќор сокак* ‘слепа, забачена улица’.

● У синонимној је вези с лекемама *улица*, *шор*, али и *сокачић*, *сокаче*, *уличица*.

◆ Турцизам *сокак* има делимично стабилан статус, са придруженом стилском употребом.

◇ Овај турцизам није чест у српским народним говорима: *сува̄ӣ* ‘планински пашњак, испасишта на Старој планини’ (РПГ).

Мј. У македонским говорима лексема *сува̄ӣ* значи 1. ‘летњи, планински пашњак’ и 2. ‘појило’, а налази се и у функцији топонима: *Сува̄ӣ*, *Сува̄ӣо* (Видоески 1999: 154).

Бј. У бугарским народним говорима велики је број фонетских ликова и значења: *суват* 1. ‘летњи пашњак на планини’, 2. ‘место за појење и пашњак истовремено’, 3. ‘пашњак’, 4. ‘остављена места за пашу стоке’, 5. ‘утовљено стадо стоке за клање на слободној високопланинској паши’, 6. ‘утрина за пашу оваца’, 7. ‘стадо оваца с кошаром’; 8. ‘гозба’, 9. ‘језеро’, *сува̄т̄ь* 1. ‘појило’, 2. ‘мало вештачко језеро, оаза’, 3. ‘утрина за пашу оваца’, 4. ‘стадо оваца с кошаром’, 5. ‘стадо оваца, говеда, прен. група’, 6. ‘чорда говеда или стадо оваца које се тове за клање’, 7. ‘велика група људи’, *сува̄к̄ь* 1. ‘паша’, 2. ‘утрина за пашу оваца’, 3. ‘стадо оваца с кошаром’, 4. ‘појило’, 5. дијал. ‘корито за пасуљ’, *соват* 1. ‘општински пашњак за овце или крупну стоку’, 2. ‘велики пашњак’, 3. ‘простран пашњак где је саграђен и салаш’, 4. ‘пашњак’, 5. ‘пашњак, лепо место за одмор’, 6. ‘салаш’, 7. ‘место са необрађеном земљом на којој пасу стада без пастира’, 8. ‘сабрано стадо за товљење’, 9. ‘велико стадо стоке’, 10. ‘велико стадо стоке која се тови за клање’, 11. ‘стока која се тови за клање’, 12. ‘летњи планински пашњак’, 13. ‘велика група (обично бучна)’, 14. ‘стока која се храни посебно јер је за клање’, 15. ‘стадо за клање’, 16. ‘стока пуштена на пашу за клање’, *соват̄ь* ‘место кроз које се терају овце за мужу’, *совати* 1. мн. ‘локве из којих овце пију воду’, 2. ‘овце за клање’, 3. ‘стада’, *сават* 1. ‘пашњак’, 2. ‘опширно пространство ливада’, 3. ‘пашњак, лепо, пријатно место за одмор’, 4. ‘пашњак, појило’, 5. ‘гојење стоке’, *с̄ьват* 1. ‘блато, бара у којој леже биволи’, 2. ‘ограђен пашњак за товљење бивола’, *с̄ьва̄к̄ь* ‘велико стадо оваца’ (БЕР).

Забележен је и већи број деривата и топонима: *суватски*, *соватски*; *суватчия* ‘трговац стоке која се угојила на сувату’, *соватчия* 1. ‘човек који сакупља стоку за суват’, 2. ‘трговац стоке’; *соватчийски*; *соватчилџк* ‘посао, занат суватчије’; *саватувам* 1. ‘напасам стадо оваца и друге животиње’, 2. ‘пријатно се проводи, одмарати се’; *Суват* ‘притока реке Шипочница’, *Соват*, *Сугато*, *Совато*, *Сува̄т̄я*, *Соват̄я*, *Сохат̄я*, *Сова̄д̄я*, *Соват̄џт*, *Софато*, *Сува̄т̄ите*, *Соват̄ете*, *Сува̄т̄лџк*, *Сува̄т̄лџка*, *Соват̄лџка*, *Сова(т)че* и др. (БЕР).

►[Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на вокал у иницијалном слогу, као и на адаптацију финалног сугласника. Тако у српском и македонском у иницијалном слогу имамо у (*сува̄ӣ*), као и у румунском (*suh̄at*, *suh̄ăție*), док је у бугарским народним говорима велико шаренило (*сува̄ӣ*, *сава̄ӣ*, *сова̄ӣ*, *с̄ьва̄ӣ*). Поред стандардног облика (*suvat*), добијеног од лексеме *suv* ‘вода’, постојале су и дијалекатске форме у османском турском

(*savat, sivat*), а неке (*sovāt, savāt*) се везују још за фонетске особине туркменских/туранских језика (БЕР). У бугарском се финални сугласник изговарао меко, што је њихов начин писања регистровао као (*совайѿъ, сувайѿъ*), а из тога (*сѿвакѿъ, сувакѿъ*). У румунском се јавља само *x* уместо *v* (*суhat, суhăŕtie*), што је могло бити и под утицајем бугарског (*Сохатя*), у којем се може јавити и *ф* уместо звучног парњака *в* (*Софато*).

► [М] На морфолошком плану код топонима уочавамо граматичке морфеме: а) моционе: *Соваѿи*; *Суваѿио*, *Соваѿио*, *Софаѿио*; *Суваѿија*, *Соваѿија*, *Сохатѿија*, *Совадѿа*; б) множинске: *Суваѿиѿиѿе*, *Соваѿиѿеѿе*, в) чланске: *Соваѿиѿѿиѿи*, *Суваѿиѿиѿиѿе*, *Соваѿиѿеѿеѿе* и г) деминутивне: *Сова(ѿи)че*. Забележена је и творбена морфема (-лѿк < -*lik*) са моционим наставцима *Суваѿилѿк*; *Суваѿилѿка*, *Соваѿилѿка*. Она се среће и у именици са значењем *совайѿчилѿк* ‘посао, занат суватчије’. Код агентивних именица адаптиран је турски суфикс -*çi/-çi* у -*чѿија*: *суваѿиѿчѿија* ‘трговац стоке која се угојила на сувату’, *совайѿчѿија* 1. ‘човек који сакупља стоку за суват’.

► [С] На семантичком плану видели смо везу воде (појила) и пашњака. Погледаћемо које семантичке компоненте дају лексикографи у својим дефиницијама. Најпре, оне везане за врсту пашњака: а) према месту: ‘планински’, б) према типу простора: ‘ограђен пашњак за товљење бивола’, ‘ограђена њива’, ‘стадо оваца с кошаром’, ‘салаш’, ‘простран пашњак где је саграђен и салаш’; ‘на слободној високопланинској паши’, ‘опширно пространство ливада’, ‘велики пашњак’, али и ‘узан простор’ тј. ‘место кроз које се терају овце за мужу’, в) према времену испаше: ‘летњи’, г) према власништву: ‘општински пашњак’, д) према намени: ‘остављена места за пашу стоке’, ‘ливаде које се не косе’ јер се тамо ‘гоје говеда’.

У дефиницијама се појашњава и тип појила: ‘језеро’, ‘мало вештачко језеро, оаза’, ‘локве из којих овце пију воду’, ‘блато, бара у којој леже биволи’.

Ти пашњаци и појила нису били намењени само за испашу и товљење стоке, већ су то била и ‘лепа места за одмор’, ‘лепа, пријатна места за одмор’, али су именована и као ‘гозба’.

Међутим, ова лексема може да означава и ‘стадо стоке’ које се каратерише: а) према врсти: ‘за овце или крупну стоку, говеда, биволе’, б) према величини: ‘велико стадо стоке’, ‘велико стадо оваца’, па отуда пренесено значење: ‘велика група људи’, ‘велика група (обично бучна)’, в) према намени: ‘сабрано стадо за товљење’, ‘утовљено стадо стоке за клање’, ‘велико стадо стоке које се тови за клање’, г) према начину гајења: ‘место са необрађеном земљом на којој пасу стада *без ѿасѿиѿира*’, ‘стока *ѿуѿиѿиѿена* на пашу за клање’, ‘стока која *се храни ѿосебно* јер је за клање’. Међутим, развило се и значење ‘гојење стоке’. Изненађује дијалекатско значење ‘корито за пасуљ’ са непрозирном мотивацијом.

► [Д] На деривационом плану ова реч иницира творбу:

(а) именица са значењем вршиоца радње: буг. *суватчия* ‘трговац стоке која се угојила на сувату’, *соватчия* 1. ‘човек који сакупља стоку за суват’, 2. ‘трговац стоке’;

(б) именица са значењем занимања: буг. *соватчилџк* ‘посао, занат суватчије’;

(в) именица са значењем места: срп. *сувајџишиџе*; рум. *сућаџие* покр. ‘пашњак крај реке или пишталине, баре, локве’;

(г) именица са значењем мере: тур. *суварм* ‘количина воде за једно појење стоке или једно поливање’;

(д) придева: буг. *суватски*, *соватски*, *соватчийски*;

(ђ) глагола и глаголских именца: тур. *суварма* ‘појење стоке’, *сувармак* ‘појити стоку’; срп. *сувајџовајџи* ‘са говедима бити где на планини и гојити их’, *сувајџовајџи* (< *суватмак*) ‘изгонити стоку на планину и тамо је напасати на планинским ливадама’; буг. *саватувам* 1. ‘напасам стадо оваца и друге животиње’, 2. ‘пријатно се проводити, одмарати се’;

(е) топонима: мак. *Сувајџ*, *Сувајџо*; буг. *Суват* ‘притока реке Шипочница’, *Соват*, *Сувато*, *Совато*, *Суватя*, *Соватя*, *Сохатя*, *Совадя*, *Соватџт*, *Софато*, *Суватите*, *Соватете*, *Суватлџк*, *Суватлџка*, *Соватлџка*, *Сова(т)че*.

• У српском језику у синонимној је релацији с лексемама *рудина*, *ујџрина*, *џашњак исџасишиџе*; *сџадо*; *језеро*, *локве*, *бара*.

◆ На основу свега реченог видимо да је ова лексема оставила дубок траг у народним говорима јужнословенских језика, али да је данас део пасивног лексикона будући да се давно променио описани начин гајења стоке за продају и клање. Овај турцизам је стога застарео.

СУДУРМА

■ Лексема *судурма* (са својим многобројним фонетским варијантама) турцизам је (*sundurma/sondurma*) из терминологије градитељства у значењу ‘зграда спреда отворена’ или ‘трем’, али има и старије или дијалекатско значење ‘наслон, зграда спреда отворена, настрешница за стоку’. Осим у јужнословенским, заступљен је и у осталим балканским језицима: у румунском *şandrama* 1. ‘барака’, 2. (метафора) ‘стари људи’, у цинцарском *şandarmae*, у албанском *sundurma* ‘кров који штити’ (Skok 1973: 356–357, БЕР, РКМД).

Тј. У турском језику постоји глагол *sundurmak* 1. ‘истегнути, растегнути’, 2. ‘дати да неко нешто представи, изложи’, док облик *sundurma* има функцију глаголске именице 1. ‘истезање, растезање’, 2. ‘давање на представљање, излагање’, али и два опредељена значења 1. ‘надстрешница’, 2. нар. ‘трем’, која су предмет наше анализе (YTSS).

Сј. У РМС лексема *судурма* има значење ‘ограђен и наткривен простор око куће где се држе и цепају дрва, спрема сено и сл.’ и одређена је као покрајинизам.

◇ Међутим, у српском језику и његовим дијалектима потврђен је и облик *сулдрма* који је у РМС означен као покрајинизам и има значење ‘наткривена, надограђена уз кућу просторија у којој се држе разни, обично пољопривредни предмети’. У народним говорима овим турцизмом (*сулдрма*) се именује: ‘просторија дограђена уз кућу; већа настрешница’ (РГЈС), ‘шупа’ (РЛЕГ), ‘помоћна зграда у домаћинству од лаког материјала’ (РГТК), 1. ‘део крова са заједничким сливником’, 2. ‘продужени део крова ради заштите кола и инвентара од падавина; просторија за чување прибора и алата’ (РПГ), *сулдурма* ‘део крова са заједничким сливником’ (РПГ), *слдрма* 1. ‘део крова са заједничким сливником’, 2. ‘продужени део крова ради заштите кола и инвентара од падавина; просторија за чување прибора и алата’ (РПГ), *судурма* ‘настрешница, наслон’ (РКМД). Забележен је и дериват: *сулдрмче* (РГЈС).

Мј. У ранијим штампаним изворима овај турцизам је потврђен у две обличке варијанте *сундурма* и *сундурме* 1. ‘место у кући, покривено и незаграђено, у којем се лети обично кува’, 2. ‘дограђено одељење иза куће које служи као складиште’ (Јашар-Настева 2001: 65–66).

Бј. У бугарским народним говорима је невероватно велики број фонетских варијанти, као и значења, али са малим бројем деривата: *салдарма* 1. ‘надстрешница за сено’, 2. ‘надстрешница’, 3. ‘покривена тераса пред кућом’, *салдърма* ‘надстрешница’, 2. ‘надстрешница за алат, оруђа и покућство’, 3. ‘надстрешница, наслон с кровом од ћерамиде’, *салдръма* ‘тераса’, *салдрма* ‘надстрешница пред кућом’, *сълдърма* ‘надстрешница’,

солдрама ‘надстрешница’, *солдрѐма* 1. ‘надстрешница, наслон’, 2. ‘невелика соба направљена изнад испуштеног напред балкона сеоске куће’, *солдрома* ‘покривен део дворишта уз кућу или плевару’, *солдрума* 1. ‘надстрешница пред шталом или пред другом зградом’, 2. ‘стреха на кући’, 3. ‘надстрешница, наслон, подрум’, 4. ‘стреха; доградња уз кућу у којој се налази фуруна, земљораднички инвентар и друго’, *солдрум* ‘трем, предсобље’, *солдурма* 1. ‘надстрешница (пред кућом)’, 2. ‘салончић’, 3. ‘трем, предња страна куће’; *судурма* 1. ‘тераса пред кућом’, 2. ‘надстрешница’, 3. ‘чардак’, 4. ‘покривена кућна тераса’, 5. ‘дрвена терасица на другом спрату куће’, 6. ‘одвод пред кућом’, 7. ‘балкончић над плеваром’, 8. ‘отворен према дворишту откривен простор у дворишту’, 9. ‘антре испред ходника с вратима за двориште и собе’, 10. ‘соба за сакупљање разних ствари’, 11. ‘спољна соба’, 12. ‘летња кухиња или антре’, 13. ‘штала за крупну стоку’, 14. ‘гостинска соба’, *судурмъ* 1. ‘тераса на горњем спрату куће’, 2. ‘откривена тераса пред кућом’, 3. ‘откривена или покривена тераса пред кућом’, 4. ‘лако преграђено место где се лети проводи на отвореном’, 5. ‘велики антре у предњем делу куће, откривен према дворишту’, 6. ‘предворје’, 7. ‘собни простор с три зида, окренут према дворишту’, 8. ‘откривена гостинска соба’, 8. ‘летња кухиња’, 9. ‘клуба од ћерпича и блата пред кућом’, *здурма* 1. ‘покривена или откривена тераса пред кућом’, *сурдума* 1. ‘надстрешница’, 2. ‘одвод пред кућом или мали балкон пред плеваром’, *сундурма* 1. ‘трем, предсобље, ходник’, 2. ‘покривена тераса’, 3. ‘покривена тераса пред кућом’, 4. ‘отворена просторија у сеоској кући испред соба’, 5. ‘надстрешница’, 6. ‘предворје у сеоској кући’, 7. ‘летња кухиња’, 8. ‘штала за крупну стоку’, *сундурмъ* 1. ‘покривена тераса пред кућом’, 2. ‘празно, покривено место испред амбара’, 3. ‘предворје’, 4. ‘отворена соба на горњем спрату куће’, 5. ‘коридор; испуштен зид за постављање ствари’, 6. ‘пећ’, *сундурме* ‘тераса’, *сурдума* 1. ‘надстрешница’, 2. ‘одвод испред куће или балкончић преко плеваре’, *сулдурма* 1. ‘покривена тераса пред кућом’, 2. ‘надстрешница пред простором с огњиштем у кући’, 3. ‘отворен простор пред собама у сеоској кући’, 4. ‘плеvara’, *сулдурмъ* 1. ‘надстрешница између амбара и коша за кукуруз’, *сондурма* 1. дијал. ‘одвод пред кућом’, 2. ‘трем, ходник’, 3. ‘спољни дрвени балкончић’, 4. ‘место за седење направљено од цигли или земље испред куће’, *сондурмъ* 1. ‘трем’; деривати: *судурмичка* ‘мала избочина удесно од огњишта’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на међуслоговну асимилацију и дисимилацију вокала, консонаната и метатезу гласова, као и на редукцију вокала. Најпре ћемо видети који језици и народни говори чувају фонетски лик језика изворника. Изворно стање је забележено у албанском (*sundurma*), у македонским и бугарским говорима (*сундурма*). Дисимилацијом *н-м > ѿ-м* у српским и бугарским говорима добијено је (*сундурма > судурма*), а од њега метатезом *сурдума* у бугарским говорима. Од

судурма дисимилаторним испадањем ($y-y > \emptyset-y$) и једначењем сугласника по звучности створена је варијанта *здурма*. У изворном облику (*сундурма*) дошло је до дисимилације ($n-d > l-d$) *сулдурма* у српским и бугарским говорима. У српским говорима је дошло до квантитативне редукције вокала (*сулдрма*, *слдрма*), као и у бугарским (*сундурмъ*, *солдрѐма*). У турском је била и фонетска варијанта *sondurma*, те од ње у бугарским говорима постоји и *сондурма*, од које је дисимилацијом ($n-d > l-d$) добијено *солдурма*, а затим метатезом *ур* у *ру* *солдрума*, *солдрум*. Од варијанте *солдурма* асимилацијом ($o-y > o-o$) и метатезом је добијено *солдрома*, а од ње асимилацијом ($o-o-a > o-a-a$) *солдрама*. Од ове фонетске варијанте асимилацијом ($l-d > z-d$) је добијено *создрама*. Од турских варијанти *sondurma/sundurma* асимилацијом ($o/y-u-a > a-a-a$) и дисимилацијом ($n-d > l-d$) добијено је *салдарма* (БЕР). Асимилација и метатеза је забележена и у румунском (*şandrama*) и у цинцарском (*şandarmae*), уз замену фрикативног *с* палаталним *ш*.

► [М] На морфолошком плану скоро у свим говорима задржао се наставак *-ма*, а у неким македонским и бугарским говорима именица је добила моциони наставак средњег (*сундурме*), а у цинцарском женског рода (*şandarmae*).

► [С] Од изворних значења 1. ‘зграда спреда отворена’, 2. ‘трем’, као и старијег или дијалекатског 3. ‘наслон, настрешница за стоку’ у појединим језицима и у њиховим народним говорима регистрована су многа која се могу разврстати према различитим семантичким критеријумима с обзиром:

1. на врсту објекта: а) помоћна зграда, барака, чардак, тераса, терасица, балкончић, трем, ходник, коридор, антре, предсобље, предворје, невелика соба, спољна соба, (откривена) гостинска соба, салончић, отворена соба (на горњем спрату), собни простор с три зида (окренут према дворишту), летња кухиња, *судурмичка* ‘мала избочина (удесно од огњишта)’; подрум; плевара, штала; б) кров, део крова са заједничким сливником, продужени део крова; покривен део дворишта, стреха, настрешница; наслон, в) испуштен зид (за постављање ствари), г) одвод пред кућом; д) клупа (од ћерпича и блата пред кућом), место за седење (направљено од цигли или земље испред куће), ђ) пећ;

2. на тип градње: надограђен, доградња; лако преграђено место, од лаког материјала; кров од ћерамиде; дрвена терасица; (клуба) од ћерпича и блата (пред кућом), (место за седење) направљено од цигли или земље испред куће;

3. на положај: а) предња страна куће, у предњем делу куће; б) око куће, уз кућу, уз кућу или плевару, пред кућом, пред шталом или пред другом зградом, (надстрешница) пред простором с огњиштем, *судурмичка* ‘(мала избочина) удесно од огњишта’, испред ходника, испред амбара, (простор) између амбара и коша за кукуруз, према дворишту; изнад испуштеног напред балкона сеоске куће, над плеваром, у домаћинству; в) на горњем/другом спрату куће;

4. на отвореност: ограђен, отворен, отворена соба (на горњем спрату);

5. на покривеност: наткривен, покривен, откритвен;

6. на величину: већа настрешница, невелика соба;

7. на намену: кров који штити, држе и цепају дрва, спрема сено, за сено, држе се пољопривредни предмети, за чување прибора и алата, за алат, оруђа и покућство, за сакупљање разних ствари, ради заштите кола и инвентара од падавина, у којој се налази фуруна, земљораднички инвентар и друго, (шта-ла) за крупну стоку, гостинска соба, место где се лети проводи на отвореном, (испуштен зид) за постављање ствари.

Можемо закључити да овај турцизам у различитим фонетским варијантама најчешће има значење надстрешнице, тј. наткривеног објекта уз различите зграде за смештај алата, оруђа, кола, па и стоке.

У румунском је забележено и метафоричко значење лексеме *şandrama* 'стари људи'.

► [Д] Ова реч нема израженији деривациони потенцијал, потврђени су само деминутиви у српском *сулдрмче* (РГЈС) и бугарском *судурмичка* 'мала избочина удесно од огњишта' (БЕР).

• Турцизам *судурма* може се, на основу синонимних дефиниција довести у синонимну везу са следећим лексемама: *јомоћна зграда, барака, чардак, тјераса, тјерасица, балкончић, тјрем, ходник, коридор, антире, јредсобље, јредворје, невелика соба, сјољна соба, (ојкривена) гостинска соба, салончић, ојворена соба (на горњем сјрајћу), собни јросјор с јри зида (окренуј јрема дворишћу), лејња кухиња; јодрум; јлевара, шјјала; б) кров, сјреха, насјрешница, шуја, осјава, наслон, в) одвод (пред кућом); г) клуја (од ћерпича и блата пред кућом), д) јећ.*

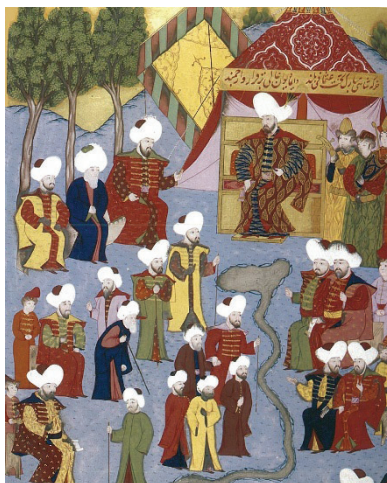
♦ Може се сматрати архаичном и дијалекатском лексемом, посебно с обзиром на велики број фонетских варијанти у бугарским народним говорима.

СУЛТАНЛУК

■ Лексема *султанлук* је турцизам (*sultanlık*) арапско-турског порекла (арап. *sulṭān* + тур. суфикс *-lik*) Арапска лексема *sulṭān* 1. 'господство', 2. 'владар' доводи се у везу с арамејским *šalat* 'владати' (Skok 1973: 360, БЕР).

Тј. У турском језику потврђен је дериват *sultanlık* у две метонимијски повезане реализације: 1. 'част и достојанство султана', 2. 'земља којом влада султан'. Од осталих деривата наведени су: *sultani* I прид. 1. 'султански, царски', II им. 1. 'лицеј основан после 1908. године', 2. ист. 'османлијски златник кован у Египту, Триполију и Алжиру', 3. 'врста грожђа без коштице', *Sultaniye üzümü* 'врста грожђа без коштице која успева у егејској регији Турске', *sultanibuselek, sultanihüzzam, sultaniyegâh* 'један од праваца макама

у класичној турској музици'. Сама мотивна реч (*sultan*) је вишезначна: 1. 'султан, владар', 2. 'султанија', 3. 'титула светих редова бекташија' (YTSS).

Сулејман постаје султан Османског царства (минијатура из 16. века)

Сј. У РМС лексема *сулѿанлук* има исте семантичке реализације као у турском 1. 'земља над којом влада султан'; 2. 'част и достојанство султана'.

Наведени су и следећи деривати: посесивни придев *сулѿанов*, релациони придев *сулѿански* и од њега прилог *сулѿански* 'на султански начин, као султан', деминутив и пејоратив *сулѿанић*, деминутив и хипокористик *сулѿанчић*, моциони облици: *сулѿана* 1. 'султанова жена', 2. 'украш од перја или од коњске струне на капи', 3. 'врста турске женске хаљине', *сулѿанија* (< тур. *sultaniye* < арап. *sultān* + прид. суф. *iyyā* = царска) 1. 'султанова жена; султанова кћи', 2. 'султанин' и од њега изведен посесивни придев *сулѿанијин*, *сулѿаница* 'султанова жена' и *сулѿанка* 1. 'султанија (1)', 2. зоол. 'врста птице', *сулѿанин* 'турски златан новац од 15. до 17. века' и дериват *сулѿанство* са истим значењем као *сулѿанай* односно *сулѿанлук*.

◊ Лексема *сулѿанлук* није потврђена у српској дијалекатској грађи, али јесу други деривати у функцији властитог женског имена *Сулѿана* и присвојног придева *Сулѿанин*, *Сулѿанија* (*meqteb-i-sultani*), име једне школе у Цариграду (РКМД), *Сулѿана*, име, *Сулѿаница*, њиве и ливаде у Жујинцу, *сулѿанија* 'врста винове лозе; грожђе је бело и тврдо; прави се од њега слатко' (РГЈС).

Мј. У штампаним изворима забележена је и позајмљеница *сулѿанѿм* са турским посесивним суфиксом (-*ım* = *мој*) (Јашар-Настева 2001: 215). Моционе облике, али и деривате налазимо и у РМЈ: *сулѿана* 'жена султана', *сулѿанка* 'жена султана', *сулѿанай* 1. 'земља у којој влада султан', 2. 'част

и достојанство султана’, *сулџанов* ‘који припада султану’, *сулџански* ‘који се односи на султана’.

Бј. У бугарским говорима лексема *султан* означава 1. ‘титулу мухамеданског владара, али и татарских господара у неким областима Бугарске за време османског ропства’, и 2. дијал. ‘врста корова; лековите биљке’, а у Банату је забележена и фонетска варијанта *султанџ*. Од деривата навешћемо неке: *султанлија* ‘који воли да се хвали’, *султан-оту* дијал. ‘бъзовина, *Sambucus ebulus*’, *султана* ‘жена султана’, *султанка* 1. ‘жена султана’, 2. ‘црно десертно грожђе’, 3. ‘сорта вишње’, 4. ‘летња крушка са зеленим крупним плодовима’, 5. ‘основа потпетице’, *султане* (< тур. *sultaniye*) ‘врста грожђа’, *султание-оту* дијал. ‘жута линцура *Gentiana lutea*’, *султанини* ‘врста белог грожђа без семенке’, *султанов*, *султански*, *султанџки*; лична имена: *Султан*, *Султана*, *Султанка*, презимена: *Султанов*, *Султански*; топоними: *Султани*, *Султанџи* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану турски суфикс *-lık* је адаптиран у *-лук* (*сулџанлук*).

► [С] На плану семантичке адаптације лексема *sultanlık/сулџанлук* у турском и српском има две реализације метонимијски повезане: 1. ‘част и достојанство султана’, 2. ‘земља којом влада султан’. Са истим значењем се у српском користе лексеме са словенским суфиксима *сулџансџиво* и *сулџанџај*, а у македонском само ова друга.

► [Д] Мотивна реч *сулџан* (*sultan*) формира доста развијено гнездо у које спадају:

(а) именице са значењем родбинских односа и осталих који су поред султана: срп., мак., буг. *сулџана* ‘султанова жена’, срп., мак., буг. *сулџанка* ‘султанова жена’, *сулџанија* 1. ‘султанова жена; султанова кћи’, 2. ‘султанин’; *сулџаниџа* ‘султанова жена’;

(б) именице са значењем неке установе: *sultani* ‘лицеј основан после 1908. године’; срп. *Сулџанија* (*meqteb-i-sultani*), име једне школе у Цариграду (РКМД);

(в) именице са значењем простора: тур. *sultanlık*; срп. *сулџансџиво*, *сулџанџај*, *сулџанлук*; мак. *сулџанџај* ‘земља у којој влада султан’;

(г) именице са значењем достојанства, титуле: тур. *sultanlık*; срп. *сулџансџиво*, *сулџанџај*, *сулџанлук*; мак. *сулџанџај* ‘част и достојанство султана’;

(д) именице са значењем субјективне оцене: срп. дем. и пеј. *сулџаниџ*, дем. и хип. *сулџанџиџ*;

(ђ) именице са значењем једног од праваца макама у турској класичној музици: тур. *sultanibuselik*, *sultanihüzzam*, *sultaniyegâh*;

(е) именице са значењем биљака: тур. *sultani* ‘врста гржђа без коштице’, *Sultaniye üzümü* ‘врста грожђа без коштице која успева у егејској регији

Турске'; срп. *сулѿанија* 'врста винове лозе; грожђе је бело и тврдо; прави се од њега слатко'; буг. *султан* дијал. 'врста корова; лековите биљке', *сулѿан-оѿу* дијал. 'бъзовина, *Sambucus ebulus*', *сулѿанка* 1. 'црно десертно грожђе', 2. 'сорта вишње', 3. 'летња крушка са зеленим крупним плодовима', *сулѿане* (< тур. *sultaniye*) 'врста грожђа', *сулѿание-оѿу* дијал. 'жута линцура, *Gentiana lutea*', *сулѿанини* 'врста белог грожђа без семенке';

(ж) именице са значењем птица: срп. *сулѿанка* зоол. 'врста птице';

(з) именице са значењем предмета: тур. *sultani* ист. 'османлијски златник кован у Египту, Триполију и Алжиру'; срп. *сулѿана* 1. 'украш од перја или од коњске струне на капи'; 2. 'врста турске женске хаљине', *сулѿанин* 'турски златан новац од 15. до 17. века', буг. *султанка* 'основа потпетице';

(и) придеви: тир. *sultani* 'султански, царски'; срп., мак. буг. *султанов* 'који припада султану', *султански* 'који се односи на султана'; срп. *Сулѿанин* 'који припада Султани', буг. *султанѿки*; срп. *сулѿанијин* 'који припада султанији'; буг. *султанлија* 'који воли да се хвали';

(ј) прилог: срп. *сулѿански* 'на султански начин, као султан';

(к) лична имена: срп., буг. *Сулѿана*, буг. *Султан*, *Султанка*, презимена: *Сулѿанов*, *Сулѿански*;

(л) топоними: срп. *Сулѿаница*, њиве и ливаде у Жујинцу (РГЈС); буг. *Султани*, *Султанѿи*.

● Иако се може довести у синонимну везу с лексемама *госѿодар*, *владар* и сл., турцизам *сулѿан* има ипак спецификовано значење, а лексеми *сулѿанлук* одговарајући семантички еквивалент *сулѿанайѿ*.

◆ Турцизам *сулѿанлук* је архаичан, за разлику од турцизма *сулѿанайѿ*.

СУРДУК

■ Лексема *сурдук* у РМС је означена као турцизам, али је М. Ђинђић приметила да за њу постоје и другачија етимолошка тумачења и да јој је порекло недовољно јасно, те би се њеном етимологијом тек требало бавити (Ђинђић 2013: 19). Т. Дуран је доводи у везу са *sürdük*, а за њу каже да је „облик првог лица множине прошлог времена турског глагола *sürmek* > *sürdük*, који има много значења, а ово би се могло везати за наведену реч 'протерати, истерати, прогнати'. Временом је она у српском добила значење 'провалија, кланац, јаруга, теснац'. Наша претпоставка је да је иза те промене у значењу неки историјски догађај“ (Duran 2017: 141). Ипак, наведена претпоставка веома је произвољна и без етимолошког утемељења. Ј. Шиц, пак, лексеми *сурдук* доводи у везу са румунском речју истог гласовног склопа (*surduc*), којом се именује 'стрм и стеновит планински кланац', 'стрма и тесна долина' и 'стрмо и каменито брдо'. Са делимично измењеним фонетизмом реч се јавља и у мађарском језику (*szurdok*), у којем означава 'теснац, превој' и

‘прибежиште’. Ово друго значење у мађарском може се довести у семантичку везу са једним од значења турског глагола *sürmek* ‘протерати, истерати, прогнати’ (Šic 1994: 56).

Сј. Овај турцизам се у РМС доноси у три творбене варијанте: *сурдук*, *сурдулија* и *сурдујина*, а са истим значењем ‘јаруга, провалија, кланац’.

◊ У народним српским говорима њена значења су: ‘јаруга, провалија, пут кроз усек’ (ЛС), ‘јаруга, провалија, понор, содом’ (РВГ). У народним говорима поред лексеме *сурдулија* ‘провалија’ (ЛПК), ‘провалија, дубодолина’ (РГП), потврђен је и турцизам *сунџулија* ‘провалија’ (РГЗа).

Лексема *сурдук* има функцију топонима, а „један од најважијих топонима је насеље *Сурдук* у општини Стара Пазова у Сремском округу, са популацијом од око 1400 становника. У Београду постоји топоним *Тросируки Сурдук* или *Бели Сурдук* – назив за локацију између Сурчина и Бежаније. То што се реч *сурдук* у српском језику користи у значењу географске формације је разлог томе што на територији Србије постоји велики број микротопонима изведених од ове речи. Утврђено је да постоје и друге варијанте географског термина *сурдук* и то у облику *Сурдун*, *Сурдуј*, *Сурдујина* и *Сурдулија*. Због тога се може претпоставити да на територији Србије постоје и неки микротопоними настали од тих других облика. Топоним *Сурдулица* је мотивисан демутивним обликом речи *сурдук*. Сурдулица је градско насеље у истоименој општини у Пчињском округу и броји 10.888 становника. *Сурдул* је насељено место града Враћа у Пчињском округу и у њему живи 44 становника“ (Duran 2017: 141).

Мј. У македонском говору у Поречу забележена је лексема *сурдум* са значењем ‘провалија, пећина без дна’ (Видоески 1999: 155).

► [Ф] Ако је лексема из турског, тада се фонема *й* адаптирала у *у*. А ако је из румунског, онда је она преузета с истим фонетским ликом. На крају

речи јављају се различити сугласници *сурдук* : *Сурдул* : *сурдум* : *Сурдун* : *Сурдуј*.

► [С] На семантичком плану за просторно значење ове лексеме битне су следеће семантичке компоненте: 1. ‘дубина’: дубодолина, провалија, понор, содом, 2. ‘ширина’: теснац, тесан, усек, кланац, 3. ‘састав’: стеновит, каменит, и 4. ‘положај’: стрм. У дефиницијама се налазе и географски термини: ‘планински кланац’, ‘стрма и тесна долина’ и ‘стрмо и каменито брдо’, ‘превој’, ‘пут кроз усек’, као и ‘прибежиште’, које смо семантички повезали са тур. гл. *sürtmek* ‘протерати, истерати, прогнати’.

► [Д] Овај турцизам нема значајнији деривациони потенцијал. Углавном су то деривати са просторним значењем који су топонимизирани: *сурдулија*, *Сурдулија*, *сурдујина*, *Сурдујина*, *Сурдулица*.

● Турцизам *сурдук* је део синонимног низа који чине лексеме *йровалија*, *кланац*, *јаруга*, *йеснац*.

◆ Лексема *сурдук* је познатија као топоним, а нека од њених значења су позната само у дијалектима, тако да претежно припада пасивном лексикону савременог српског и македонског језика.

Т

ТАБАКАНА/ТАБАКХАНА/ТАБХАНА

Штавионица коже у Фесу (Мароко)

■ Лексема *шабак(х)ана/шабана* је турцизам (*tabakhane*, нар. *tabhane*) арапско-персијског порекла (*däbbāğ* ‘кожар’ + *hāne* ‘кућа’). Овај турцизам осим у јужнословенским језицима, забележен је и у албанском *tabak* ‘кожар’,

taba(k)hane, tabakhania ‘кожара’, румунском *tabac/tăbăcar* ‘кожар’, *tăbăcărie* 1. ‘кожарски занат, кожарство’, 2. ‘кожара’, а *tăbăci* ‘штавити кожу’, *tăbăceală* ‘нагризање’, цинцарском *tăbac* ‘кожар’, грчком *ταμπάκης* ‘штављач, кожар’, *ταμπάκι* ‘штавионица, кожара’ (Skok 1973: 427, РМР, ГСР).

Тј. У турском језику лексема *tabak* у значењу ‘штављач’ има неколико деривата: *tabakhane* ‘штавионица, радионица за штављење коже’, *tabaklama* ‘штављење’, *tabaklamak* ‘штавити’, *tabaklık* 1. ‘штављење’, 2. ‘кожарски занат’ (YTSS).

Сј. У српском се од лексеме *шабак* ‘кожар, онај који штави, учиња кожу’, у различитим изворима, јављају следећи деривати: *шабхана* (< нар. *tabhane*), *шабана*, *шабак(х)ана* (< *tabakhane*) ‘кожарска радионица где се сирове коже киселе и учињају, кожара’, *шабачина* 1. аугм. и пејор. од табак, 2. покр. ‘табакана’, *шабаклук* (< *tabaklık*) покр. ‘кожарски занат, кожарство’, *шабашиџо* ‘посао око штављења коже, кожарски занат, кожарство’, *Горњи* и *Доњи Табаци*, ‘део Сарајева где су радили кожари’, *Табакарија* ‘део Дубровника где је некада била кожара’, *Табакковић* ‘презиме’, *шабачиџи* 1. ‘штавити, стројити, чинити (кожу)’, 2. експр. ‘примењивати власт, моћ, глатити, угњетавати’, *шабачење*, *шабачки* (РМС, Škaljić 1979: 593–594, Skok 1973: 427). Лексеме *шабана*, *шабакхана*, *шабакана* и *шабачина* у РМС означене су као покрајинизми.

◇ У српским народним говорима се поред лексеме *шабак* јављају и њени деривати: *шабак* ‘занатлија који чини, штави кожу’ (СПГ, РПГ); *шабакана* ‘радионица где се коже штаве’ (РКМД), *шабана* ‘радионица за штављење коже’ (РПГ, СПГ, ТДР), ‘ћурчијска радионица за обраду и штављење коже’ (РПГ), *шабачница* ‘табана’ (РПГ); *шабакљк* ‘табачки занат’ (СПГ); *шабачина* ‘табачка вуна’, ‘вуна коју табаци скидају приликом чињења коже’ (СПГ); *Табак*, надимак (РГЈС), *Табакана*, махала у старом Врању, *Табане*, део Врања око Каменог моста где су некада живели кожари (РГЈС).

Мј. У македонском лексема *шабак* исто означава ‘штављача коже, кожара’ и има сличне деривате као и у другим јужнословенским језицима: *шабаклак* ‘посао, занимање кожара, табаштво’, *шабачки* ‘што се односи на табак, табачки, штављачки’, *шабакчија* ‘кожар, штављач коже’, *шабаана*, *шабакана*, *шабана* ‘радионица за обраду коже’, (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 63, 73, 195).

Бј. У бугарском су мотивна реч и њени деривати означени као застарели: *табак* заст. 1. ‘занатлија који штави кожу’, 2. ‘радионица за штављење коже’, *табакхана*, *табакхани* мн., *табахана*, *табахано*, *табахна*, *тџбахнџ*, *табаана*, *табаанџ*, *табана*, *табани* мн., *табакчийница*, *табачница* ‘радионица за штављење коже’, топоними: *Табакхана*, *Табаната*, *Таб(а)х(а)аните*, патроними: *Табак*; *табакљк* (< *tabaklık*) ‘посао и занат кожара’,

табаков, табаишки, табачки; табакчи ‘кожар’ (< *tabak* + *-çi/-çî*), табакчина ‘почупана вуна са штављене коже’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану, у оквиру посуђеног модела, разликујемо: а) оне које су адаптиране на основу стандардне (*tabakhane*) и б) народне (*tabhane*) варијанте турског језика. У првом случају сугласничка група се могла очувати (срп., буг. *ѡабакхана*, алб. *tabakhane*, *tabakhania*), асимилovati (тур. *tabhane*, срп. *ѡабхана*, буг. *табахана*, *табахано*, *табахна*, *тѡбахнѡ*, алб. *tabahane*) или упростити губљењем *x* (срп., мак. *ѡабакана*), што се јавља и у осталим фонетским варијантама (срп. мак. буг. *ѡабана*, мак., буг. *ѡабаана*, буг. *табаанѡ*). Редукције вокала су уобичајене у бугарском: *табахна*, *тѡбахнѡ* и румунском *tăbăcărie*, а јавила се и синкопа у срп. (*ѡабхана* < *ѡабакхана*), *taba(k)hane*, *tabakhania*.

► [М] Што се тиче морфолошке адаптације, видели смо да је формант *-hane* добио моциони наставак *-a* (срп., буг. *ѡабакхана*, *ѡабахана*), *-o* (буг. *табахано*) или је постао суфикс *-ana* (срп., мак., буг. *ѡабакана*, *ѡабана*), иако се и у том случају може сматрати да је само дошло до губљења *x*. У осталим лексемама имамо хибридна образовања (турцизам + домаћи суфикс): срп. *ѡабачина*, срп. и буг. *ѡабачница* (< *табакѡница*), буг. *табакчиѡница* (< *табакчиѡница*), рум. *tăbăcărie*, грч. *таѡѡакико*, што је и домен творбе именица.

► [С] На семантичком плану чува се основно значење ‘штавионица, радионица за штављење коже’ или јасније дефинисано ‘кожарска радионица где се сирове коже киселе и учињају, штаве, кожара’.

► [Д] Наведени деривати у различитим језицима, према значењу, могу се разврстати у оне којима се означава:

(а) вршилац радње: тур. *tabak* ‘кожар’, срп. *ѡабак*, мак. *ѡабак*, *ѡабакчија* ‘кожар, штвљач коже’, буг. *табак* заст. ‘занатлија који штави кожу’, *ѡабакчи* ‘кожар’ (< *tabak* + *-çi/-çî*); алб. *tabak*, рум. *tabac*, цинц. *tăbac*, грч. *таѡѡакиς*;

(б) сам занат: тур. *tabaklık* ‘кожарски занат’, *ѡабаклук* (< *tabaklık*) покр. ‘кожарски занат, кожарство’, *ѡабаклѡк* ‘табачки занат’ (СПГ), *ѡабаиѡиво* ‘посао око штављења коже, кожарски занат, кожарство’; мак. *ѡабаклак* ‘посао, занимање кожара’; буг. *табаклѡк* ‘посао и занат кожара’; рум. *tăbăcărie* ‘кожарски занат, кожарство’;

(в) место реализације радње: тур. *tabakhane* ‘штавионица’; срп. *ѡабхана* (< нар. *tabhane*), *ѡабак(x)ана* (< *tabakhane*) ‘кожарска радионица где се сирове коже киселе и учињају, кожара’, *ѡабачина* покр. ‘табакана’, *ѡабана*, *ѡабачница*; мак. *ѡабаана*, *ѡабакана*, *ѡабана* ‘радионица за обраду коже’; буг. заст. *табак*, *табакхана*, *табакхани* мн., *табахана*, *табахано*, *табахна*, *тѡбахнѡ*, *табаана*, *табаанѡ*, *табана*, *табани* мн., *табакчиѡница*, *табачница* ‘радионица за штављење коже’; рум. *tăbăcărie* ‘кожарска

радионица' (РМР), алб. *tabakhane* 1. 'кожарска радионица', 2. 'кожарски квартал' (АСР), (грч.) *ταμπάκινο* 'штавионица, кожара' (ГСР);

(г) отпад са коже: срп. *шабачина* 'табачка вуна', *шабачка вуна* 'вуна коју табаци скидају приликом чињења коже' (СПГ); буг. *табакчина* 'почупана вуна са штављене коже';

(д) именице субјективне оцене: срп. *шабачина* аугм. и пејор. од табак;

б. придеви: срп. *шабачки*; мак. *шабачки* 'што се односи на табак, табачки'; буг. *табаков*, *табашки*, *табачки* 'штављачки';

(ђ) сама радња: тур. *tabaklama* 'штављење', *tabaklamak* 'штавити', *tabaklık* 'штављење';

(е) надимци и патроними: срп. *Табак*, надимак (РГЈС), *Табакковић* 'презиме'; буг. *Табак*;

(ж) топоними: срп. *Табакана*, махала у старом Врању, *Табане*, део Врања око Каменог моста где су некада живели кожари (РГЈС), *Горњи* и *Доњи Табаци*, 'део Сарајева где су радили кожари', *Табакарија* 'део Дубровника где је некада била кожара'; буг. *Табакана*, *Табаната*, *Табак(х)аните*.

Што се тиче лексема којима се именује 'кожарска радионица где се сирове коже киселе и учињају, кожара' уочено је неколико модела њихове творбе. Први, и најређи је бесуфиксални, при чему се и вршилац и место радње именују истом лексемом: (буг.) заст. *табак*. Други је у потпуности преузет из турског стандарда (*tabakhane*) без било каквих адаптација, као што је то случај у албанском: *tabakhane* 1. 'кожарска радионица', 2. 'кожарски квартал'. Највише је примера са већ наведеним фонетским, морфолошким и творбеним адаптацијама: срп., буг. *шабакхана*, *шабахана*, буг. *табахано*, срп., мак., буг. *шабакана*, *шабана*, срп. *шабачина*, срп. и буг. *шабачница* (< *шабакњница*), буг. *табакчијница* (< *табакчијница*), рум. *tăbăcărie*, грч. *ταμπάκινο*.

● Лексема *шабакана* у синонимној је вези с лексемом *кожара*, *шабионица*.

◆ На основу релативно богате деривације закључујемо да је већина деривата била активни део лексикона балканских језика све док је та занатска делатност била актуелна. Са развојем кожарске индустрије, овај занат се гасио, при чему се дешавало да је у неким, вероватно муслиманским срединама, он још опстајао, што се види из маркера (покр.) уз поједине лексеме. Данас је сва та лексика прешла у пасивни фонд, а задржала се у топонимима и патронимима, чија је етимологија непозната савременим говорницима.

ТАБИЈА

■ Лексема *шабија* је турцизам (*tabiye*, *tabya*) арапског порекла (*tābīyā(t)*) 'посебно, оделито, утврђење, метериз, положај, утврђење за артиљерију' и

део је војничке терминологије. Осим у јужнословенским језицима, овај турцизам је забележен и у румунском *tabie*, ж. 1. заст. ‘утврђење, фортификација’, 2. ‘логор, камп’ цинц. *tabye*, албанском *tabje*, *tabë* ‘Schiescharte, пушкарница, мазгал(а)’, грчком *η τάμπια*, *η τάπια* 1. ‘бедем, утврђење; бастион’, 2. ‘ров, опкоп’ (Skok 1973: 428, БЕР, РКМД, РМР, ГСР).

Табија на Голом брду у Сутомору

Тј. У турском је наведена варијанта *tabya* ‘бастион, бедем’ (YTSS).

Сј. У српском лексема *џабија* је застарела са значењем ‘тврђава, утврда, утврђење с топовима’ (РМС). Прецизније значење налазимо код А. Шкаљића ‘истурена камена утврда одакле пуцају топови, бастион’ (Škaljić 1979: 594).

◊ Турцизам *џабија* није чест у дијалекатским изворима ‘утврђење’ (РКМД).

Мј. Лексема *џабија*, *џабие* с. р. означава ‘врсту тврђаве’ (Јашар-Настева 2001: 62, 207).

Бј. У бугарским говорима ова лексема се јавља у различитим фонетским и морфолошким варијантама, а развила је и незнатан број деривата: *табия* ‘ров, шанац, утврђење’, *табий* мн. ‘ровови’, *табие* ‘утврђење’, ‘високо место, утврђење’, *табја* ‘ров, шанац, утврђење’, *табѐ* с. р. ‘ров, шанац, утврђење’, ‘војно утврђење, ров, шанац’, *табье*, *таби* с. р. ‘ров, шанац’, *табее* мн. ‘ровови, шанци’; дем. *табишца*, *табийка*; *Табиште*, *Табити*, *Табиецо* (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану нема посебних адаптационих промена.

► [М] Турске именице које се завршавају на *-iy(y)e* у јужнословенским језицима имају наставак *-ија* (*џабија*, *џабия*), у румунском и цинцарском *-e* (*tabie*, *tabye*), у албанском *-jel-ë* (*tabje*, *tabë*). Наставак *-ја* у грчком и бугарском (*η τάμπια*, *η τάπια*, *џабија*) можемо довести у вези са турском варијантом (*tabya*). У македонском и бугарском са наставком *-ие* припадају именицама средњег рода (*џабие*). У бугарском су с обележјем истог рода када се завршавају на *-ѐ* (*џабѐ*), *-је* (*џабье*) и *-и* (*џаби*).

► [С] На семантичком плану овај турцизам примарно означава ‘посебно, оделито, утврђење, метериз, положај, утврђење за артиљерију’, које може бити ‘истурена камена утврда одакле пуцају топови, бастион’ или ‘ров, шанац, опкоп’. У румунском се развило секундарно значење ‘логор, камп’, док се оно у албанском померило ка отвору у тврђави из којег се пуца ‘Schiescharte, пушкарница, мазгал(а)’.

► [Д] Ова реч има минималан утицаја на деривацију: буг. дем. *табишца, табийка*.

• Њени синоними су *ишврђава, ушврда, ушврђење, басишон, ров, шанац, ойкој*.

◆ Турцизам *ишабија* је углавном у испитиваним језицима застарела реч, сем у турском и румунском, у којем је развила секундарно значење ‘логор, камп’.

ТАВАН

■ Лексема *ишаван* је турцизам (*tavan*) нејасног порекла (можда из арапског сиријског дијалекта) из области градитељства (Skok 1973: 448, СПГ). Осим у јужнословенским, забележена је и у осталим балканским језицима: цинц. *tāvane*; рум. *tavan* 1. ‘таван’, 2. покр. ‘танка даска’, 3. дијал. ‘сваки крај брода где се налазе просторије морнара’, 4. ‘под, доњи део просторије’, 5. ‘оток копита говеда око прстију’, дијал. *tāvan, a tāvāni* ‘таванити’ (РМР, БЕР); алб. *tavan* 1. ‘таван, таваница, поткровље, строп, плафон, свод’, *tavanit* ‘таванисање, израда тавана, плафона’, *tavanoj* ‘таванисати, израдити таван ии плафон’, *tavanit* ‘тавански’, *tavanxhi* ‘столар, стручњак за израду тавана’ (ASR); грч. (ν)ταβάνι ‘поткровље, таван, плафон’, (ν)ταβανόπροκα ‘велики ексер за таванске греде, мертек’, (ν)τάβανος ‘обада, коњска мува’, (ν)ταβανοσάνιδο ‘таванска греда’, (ν)ταβανόσκούπα ‘метла са великом дршком’, (ν)ταβάνωμα ‘тавањење, постављање тавана’, (ν)ταβανώνω ‘постављати таваницу, таванити’ (ГСР).

Тј. У турском језику лексема *tavan* има три значења: 1. ‘таваница, плафон, таван’, 2. ‘горња граница, највиши степен’, 3. нар. ‘ћерамида за кров’; *tavan aralıği, tavan arası* ‘таван, поткровље, мансарда’ (YTSS).

Сј. У српском језику *ишаван* је вишезначна реч са доста деривата: 1. а. ‘просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија, поткровље; под те просторије’, б. ‘горња страна, горња преграда собе или друге просторије, таваница, плафон, строп’, в. геол. ‘гроњи слој који се пружа поврх неког дела тла’, 2. ‘дашчана подлога просторије, под’, 3. заст. ‘спрат, кат’, 4. заст. ‘слој; ред нечега сложеног једно поврх другог’; дем.: *ишаванак, ишаванић, ишаванчић, ишаванче, ишаванац* 1. дем. од таван, 2. ‘простор на степеништу испред улаза у стан’, *ишаванар* ‘онај који

станује на тавану, у поткровљу’, *таваница* 1. а. ‘таван 1.б, строп, плафон’, б. ‘поткровље, таван 1.а’, 2. ‘даска којом се прави таван, строп у соби’, *тавањача* ‘даска којом се тавани’, *тавањење*, (*йо*)*таванићи*, *таванички*, *таванични*, *тавански* (РМС). Код П. Скока имамо једно ново значење лексеме *таван* ‘палуба, кров (брода)’, један географски термин *затаванак* ‘плато, зараванак’, неколико топонима: *Таван* (Србија, Босна), *Тавани* (Црна Гора, Лика, Славонија), *Таванци* (Србија), *Таванак* (Лика) (Skok 1973: 448). И код А. Шкаљића су наведена углавном иста значења као и у РМС (Škaljić 1979: 603).

◊ У дијалекатским изворима реч *таван* је потврђена са следећим значењима: ‘поткровље, строп, плафон’ (РВГ), ‘поткровље’ (РКМД, РГП, КЧр, ЛУЗ), ‘просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија’ (РГМ, ЈЛЈ); 1. ‘просторија између плафона и крова куће’, 2. ‘горњи део собе обложен даскама’ (РГСМ), 1. ‘просторија између крова и водоравне преграде (изнад вјенчанице) која одваја поткровни простор од доњих просторија’, 2. ‘стан у поткровљу’ (ЈЛЈ), 1. ‘простор испод крова а изнад таванице’, 2. ‘патос, попатосани дио куће’ (РГЗа), 1. ‘плафон у кући, поткровље’, 2. ‘мала раван у шуми’ (РГП).

У дијалектима дериват који садржи деминутивни суфикс *-(а)к таванак* има значење ‘мања равница на неком вису’ (РГГ), 1. дем од таван, 2. ‘таван у магази’ (ЛУЗ), *тавани* ‘веће равне површине на неком вису’ (РГГ), *тавањача* ‘водоравна греда на тавану’ (РГЈС), *таванка* ‘водоравна греда на тавану’ (РГЈС), ‘даска тавањача’ (СПГ), *таванисаћи* ‘облагати таван даском’ (СПГ), *таванисуваћи* (СПГ), *таваносује*, *таваноше* ‘постављати таваницу’ (РПГ).

Мј. У македонском *таван* има два значења и један дериват: 1. ‘горња унутрашња страна једне просторије’, 2. ‘простор под кровом, поткровље’; *тавански* (РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима има више фонетских варијанти и значења, а и велик број деривата: *таван* 1. ‘горња страна, горњи под на соби или другој просторији’, 2. ‘место између крова куће и собе’, 3. ‘највиша висина на којој лети авион; највиши степен нечега или у нечему’, 4. ‘део грнчарске пећи’, 5. ‘највиши део вршалице’, дијал. *тавањ*, дијал. *тован* ‘таван’, дијал. *товань* 1. ‘небо куће’, 2. ‘празно место између крова и тавана зграде’, 3. ‘мала таванска соба’; деривати: дијал. *таванарке* мн. ‘греде које се постављају на таван при градњи куће’, дем. *таванен*, *тованец*, *таванела* ‘таван’, *таваница* ‘греда у таванском гредореду’, ‘попречна греда која повезује горње две греде грађевине’, *таванка* ‘дуга, танка греда’, ‘попречна греда на тавану’, *тџванка* ‘попречна даска над гредом тавана’, *тџванкџ* ‘дрвена даска за оплату тавана у старој кући’, ‘даска за оплаћивање тавана грнчарске радионице’, *тџванки* мн. ‘дељане даске за таван куће или рудар-

ске галерије’, ‘водоравна греда од скела на тавану’, *тованка* ‘греда тавана’, *таванлија* ‘са таваном’, *таванлџк* ‘таван на соби’, ‘сва дрва накована преко таванских греда’, *таваносвам* (у разним варијантама) ‘правити таван’, *тавански*, *таванска куприја* ‘попечна греда пружена по целој дужини тавана преко које се прави дрвена конструкција крова’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на сугласник \bar{u} , сонант *n* и вокал *a*. У грчком језику се јавља једно *n* (ν) испред \bar{u} (τ), те тако добијамо неаспиран звучни парњак δ (*ταβάνι* : *νταβάνι* [*tavani* : *davani*]). У бугарским говорима сонант *n* се умекшава (*īшавань*, *īшовань*). Редукцију неакцентованог вокала налазимо у цинцарском (*tāvane*), у дијалекатској варијанти румунског (*tāvan*), као и у бугарским говорима (*īшванка*, *īшванкџ*, *īшванки*), у којима се вокал *a* лабијализује уз *v* (*īшован*, *īшовань*, *īшованка*). У осталим језицима и говорима обично се чува фонетски лик (*tavan*).

► [М] На морфолошком плану у већини језика овај турцизам је мушког рода, док је женског у цинцарском (*tāvane*), а средњег у грчком ($[\nu\tau a\beta \acute{a} \nu i]$).

► [С] На семантичком плану могу се издвојити значења индукована следећим семантичким компонентама: положајем, функционалношћу, градуелношћу.

Према положају денотат именован овим турцизмом може бити унутра или ван објекта. Ако је унутра, денотат може бити горе или доле. Ако је горе, може се посматрати из затворене просторије или изнад ње. У првом случају се он именује синонимима ‘таваница, плафон, строп, свод’ или описно ‘горња унутрашња страна једне просторије’ (РМЈ), ‘горњи део собе обложен даскама’ (РГСМ). Овде можемо прикључити и значење ‘горњи део грнчарске пећи’ (БЕР). У другом случају се он именује речима истог значења ‘поткровље’ (РМС, РВГ, РКМД, РГП, КЧр, ЛУЗ; ГСР, РСР) или описно срп. ‘просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија (РМС), ‘простор испод крова а изнад таванице’ (РГЗа). Ова значења претежно су индукована метонимијом, мада би се могла схватити и као платисемичне реализације.

Када је денотат унутра, он може бити и доле, те се именује синонимима ‘под, патос’ или описно ‘дашчана подлога просторије’ (РМС), ‘попатосани дио куће’ (РГЗа), али и доњи део поткровља.

Када је нешто ван објекта, може бити у природи ‘мала раван у шуми’ (РГП), која има и своју лексичку реализацију у творбеним и обличким варијантама: *īшаванак* ‘мања равница на неком вису’ (РГГ), *зашаванак* ‘плато, зараванак’ (Skok 1973: 448), *зашаванак* заст. ‘мали раван и нешто уздигнут простор, зараванак’ (РМС), *īшавани* ‘веће равне површине на неком вису’ (РГГ). Денотат може бити и на делу тела животиње ‘оток копита говеда око прстију’ (РМР). Ове реализације се могу сматрати последицом дејства ком-

поненте ‘положаја’ односно ‘позиције’ у метафоричном преносу номинације на нове денетоте.

За другу семантичку компоненту ‘функционалност’ релевантно је да ли се из дефиниције види намена тог простора испод крова. Он може бити ‘празно место између крова и тавана зграде’ или ‘мала таванска соба’ (БЕР), ‘стан у поткровљу’ (ЈГЛ), ‘мансарда’ (УТСС), па и заст. ‘спрат, кат’ (РМС).

За компоненту ‘функционалност’ можемо везати и следеће дефиниције *тавана*: нар. ‘ћерамида за кров’ (УТСС); ‘танка даска’ (РМР). Ова су значења такође метонимијског типа, ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ ОД КОЈЕГ ЈЕ ПРОСТОР ИЗГРАБЕН, али се не искључује ни дејство синегдохе будући да се ради о односу ДЕО : ЦЕЛИНА.

За компоненту ‘градуелност’ везујемо следеће дефиниције које су забележене само у турском и бугарском, који су дуго били у непосредном и живом контакту: ‘горња граница, највиши степен’ (УТСС); ‘највиша висина на којој лети авион; највиши степен нечега или у нечему’ (БЕР), ‘највиши део вршалице’ (БЕР), што се може одредити и као термилошко значење. Ове реализације су метафоричног типа по моделу КОНКРЕТНО → АПСТРАКТНО.

Лексема *таван* је и део терминологије: а) бродарства: ‘палуба, кров (брода)’ (Skok 1973: 448), али и ‘сваки крај брода где се налазе просторије морнара’ (РМР), б) геол. срп. ‘гроњи слој који се пружа поврх неког дела тла’, заст. ‘слој; ред нечега сложеног једно поврх другога’ и в) грнчарства: ‘део грнчарске пећи’ (БЕР).

► [Д] Лексема *таван* је мотивна реч за велики број деривата у свим испитиваним језицима и њиховим говорима. Међу њима се издвајају:

(а) именице са просторним значењем: *таванак* ‘мања равница на неком вису’ (РГГ), ‘таван у магази’ (ЈУЗ), *таванац* ‘простор на степеништу испред улаза у стан’, *зитаванак* заст. ‘мали раван и нешто уздигнут простор, зараванак’, *тавани* ‘веће равне површине на неком вису’ (РГГ); буг. *таванела* ‘таван’, *таванлџк* ‘таван на соби’;

(б) именице са човеком као денотатом: *таванар* ‘онај који станује на тавану, у поткровљу’; *таванџи* ‘столар, стручњак за израду тавану’;

3. именице субјективне оцене: дем. срп. *таванак*, *таванић*, *таванче*, *таванчић*, *таванац*, буг. *тованец*;

(в) именице са значењем предмета: *тавањача* ‘даска којом се тавани’; *тавањача* ‘водоравна греда на тавану’ (РГЈС), *таванка* ‘водоравна греда на тавану’ (РГЈС), ‘даска тавањача’ (СПГ), *таваница* ‘даска којом се прави таван у соби’; буг. *таваница* ‘греда у таванском гредореду’, ‘попречна греда која повезује горње две греде грађевине’, *таванка* ‘дуга, танка греда’, ‘попречна греда на тавану’, *таванка* ‘попречна даска над гредом тавана’, *таванкџ* ‘дрвена даска за оплату тавана у старој кући’, ‘даска за оплаћивање тавана грнчарске радионице’, *таванки* мн. ‘дељане даске за таван куће или

рударске галерије’, ‘водоравна греда од скела на тавану’, *ѿованка* ‘греда тавана’, *ѿаванарке* дијал. мн. ‘греде које се постављају на таван при градњи куће’, *ѿаванлък* ‘сва дрва накована преко таванских греда’; (v)*таβανόπροκα* ‘велики ексер за таванске греде, мертек’, (v)*таβανοσάνιδο* ‘таванска греда’, (v)*таβανόσκούπα* ‘метла са великом дршком’;

(г) именице са значењем инсеката: (v)*τάβανος* ‘обад, коњска мува’;

(д) придеви: срп. *ѿавански*, *ѿаванички*, *ѿаванични*; мак. *ѿавански*; буг. *таванен*, *таванлия* ‘са таваном’, *тавански*, *таванска куприя* ‘попречна греда пружена по целој дужини тавана преко које се прави дрвена конструкција крова’; *tavanit* ‘тавански’;

(ђ) глаголи и глаголске именице: *ѿаваниѿи* ‘градити таван на нечему, покривати таваном’, и од њега глаголске именица *ѿавањење*, префиксали *заѿаваниѿи* и *ѿоѿаваниѿи* ‘поставити таван’; *ѿаванисаѿи* ‘облагати таван даском’ (СПГ), *ѿаванисуваѿи* (СПГ), *ѿаваносује*, *ѿаваноше* ‘постављати таваницу’ (РПГ); буг. *таваносвам* (у разним варијантама) ‘правити таван’; *a távni* ‘таванити’; *tavanit* ‘таванисање, израда тавана, плафона’, *tavapoј* ‘таванисати, израдити таван или плафон’; (v)*таβανόμα* ‘тавањење, постављање тавана’, (v)*таβανόνω* ‘постављати таваницу, таванити’;

(е) топоними: *Таван* (Србија, Босна), *Тавани* (Црна Гора, Лика, Славонија), *Таванци* (Србија), *Таванак* (Лика).

● Лексема *ѿаван* функционише као синоним лексеми *сѿраѿи*, према М. Лалевићу (2004: 789), а П. Ћосић је доводи у синонимну везу са лексемама *ѿоѿкровље*, *ѿлафон*, *ѿаваница*, *сѿрој*, *свод* (2008: 598). И лексема *ѿаванак*, означена као регионализам, део је синонимног низа: *висораван*, *ѿлаѿо*, *височје*, *зараван*, *равњак*, *зараванак*, *височина*, рег. *лединак*, рег. *јединак* – уп. брдо (2008: 99).

◆ Турцизам *ѿаван* припада активном фонду испитиваних језика и одликује се солидним деривационим потенцијалом.

ТАЛУМ

■ Лексема *ѿалум* је турцизам (*talim* ‘вежба, обука у руковању оружјем и јуришању’) арапског порекла (*ta’līm* ‘поучавати’, ‘учење, вежбање, вежбање у писању’) (Škaljić 1979: 598, РКМД). Уврштена је у корпус именица са просторним значењем зато што се у једном српском говору управо њоме (*ѿалум*) именује ‘стрелиште, губилиште, простор за војну обуку, дресирање’ (РВГ), а у турском се двама дериватима лексикализују слична значења *talimgâh* (< арап. + перс.) ‘вежбалиште, центар за (војну) обуку, место за (војну) обуку’, *talimhane* (арап. + перс.) заст. ‘центар за обуку, место за обуку’ (YTSS).

Осим у јужнословенским, мотивна реч се јавља и у другим балканским језицима: рум. *talî, talim, tălim* с. 1. 'свечаност, церемонија', 2. заст. 'клањање до земље', 3. 'комплимент, поступак, манир, гест', 4. 'обичај, склоност', 5. 'врста народне игре' (Skok 1973: 438, РМР, БЕР), алб. *talim* м. 'увежбавање трупа' *tale* мн., цинц. *tălime, tilime* ж. 'инструкција трупа' (Skok 1973: 438, СРГ).

Тј. У турском језику лексема *talim* има више значења и богату деривацију: 1. 'учење, подучавање, настава', 2. 'вежбање, тренирање', 3. 'војна обука', *talim etmek* 1. 'научити, подучити', 2. 'обучити (војно)', 3. нефор. а. 'урадити за мале паре', б. 'бити стално приморан јести једно те исто', *talimat* 1. 'упутство, директива, инструкција, упут', 2. 'војне команде', *talimat vermek* 1. 'дати инструкцију, директиву, наредити', *talimatname* заст. 'писмена инструкција, директива, пропис, књига прописа', *talimgâh* (< арап. + перс.) 'вежбалиште, центар за (војну) обуку, место за (војну) обуку', *talimhane* (арап. + перс.) заст. 'центар за обуку, место за обуку', *talimli* 1. 'обучен, дресиран', 2. 'вешт, увежбан, рутиниран', *talimname* 'пропис, уредба, правилник (о војсци)', *talimsiz* 'необучен, неувежбан, недресиран' (YTSS).

Сј. У РМС овај турцизам је забележен као *ѿалум* 'војна обука, увежбавање; 'увежбавање животиња, дресура'. Ово значење је наведено према А. Шкаљићу, који даје још два деривата *ѿалумѿиѿи (се)* 'вежбати (се), поучавати (се)', *ѿалумли* (< *talimli*) 'извежбан, научен, дресиран' (Škaljić 1979: 598). Код П. Скока су наведена значења и деривати углавном из РКМД и Шкаљића, те ћемо само додати једно значење лексеме *ѿалум* 'муслиманска народна песма' (Бања Лука).

◇ Ипак, у дијалекатској грађи проналазимо значење просторног типа које је настало по метонимијском принципу ВЕЖБА → ПРОСТОР НА КОМЕ СЕ ИЗВОДИ ВЕЖБА, те отуда и реализација 'стрелиште, губилиште, простор за војну обуку, дресирање' (РВГ), али у другим говорима обично је 'вежбање, дресура за животиње, војничко вежбање' (СПГ), *ѿалим, ѿалум, ѿалъм* 'егзерцир, вежбање војске' (РКМД); *ѿалимаѿлија* 'дисциплинован, извежбан, учеван' (РКМД).

Мј. У македонском је овај турцизам забележен у варијанти *ѿалим* 'војна вежба, егзерцир' (Јашар-Настева 2001: 34, 80).

Бј. У бугарским говорима овај застарели турцизам се јавља у више фонетских и обличких варијанти и значења, али са једним дериватом: *талим* 1. 'војна стројева обука', 2. 'дечја игра војника', 3. 'војне игре', 4. 'начин, приступ, вештина, цака', дијал. *тљим, тљљим* 'игра војника'; дијал. *талимат* (< тур. *talimat* 'инструкција, директива, упутство, пропис' < арап. *ta'limāt* мн. од *ta'līm*), заст. 'документ за власништво над марвинчетом', 'документ', *тљимат* 'документ'; *талимън, тљимън* (< члан за м. р. -ън) 1. 'војна стројева обука', 2. 'дечја игра војника', 3. 'војне игре'; *талимлија* 'добро обучен, до-

бро припремљен', *талемлия* дијал., *таламлия* дијал., 'добро обучен, добро припремљен (о коњу)'; патроним: *Талимов* (БЕР).

► [Ф] Турцизам (*talim*) у испитиваним језицима и њиховим говорима забележен је у низ фонетских и обличких варијанти, при чему се у првом слогу у свима њима обично очувало *a* (срп. *џалим*, *џалум*, *џалъм*; буг., мак. *талим*; рум. *talî*, *talim*; алб. *talim*), док се у неким од њих оно редуковало (буг. *тљим*, *тљйлим*, *тљлима*, *тљлимън*; рум. *tălim*, цинц. *tălime*) или асимиловало (*tilime*). У другом слогу у свим језицима и говорима се у принципу чува *u*, а само се у српским говорима среће у (*џалум*) или полуглас (*џалъм*), док се у дериватима у бугарском могу јавити асимилацијом *a-u* > *a-a* (*таламлия*) или дисимилацијом *u-u* > *e-u* (*талемлия*).

► [М] На морфолошком плану овај турцизам је скоро у свим језицима и њиховим говорима пришао именицама мушког рода, осим у румунском, у којем је средњег (*talî*, *talim*, *tălim*), и цинцарском, у којем је женског рода (*tălime*). На обличком плану у бугарским говорима забележен је један пример (*џљлимън*) са чланом мушког рода *-ън* и један са остатком наставка за множину у арапском *џалимаи* (< тур. *talimat* < арап. *ta'limāt* мн. од *ta'lim*).

► [С] На семантичком плану изворно арапско значење 'поучавати', 'учење, вежбање, вежбање у писању' прихваћено је као примарно у турском *talim* 1. 'учење, подучавање, настава', да би се проширило на 2. 'вежбање, тренирање', а потом на вежбање у војсци 3. 'војна обука'. Ово треће значење широко је прихваћено у испитиваним језицима и говорима: срп. 'војна обука, увежбавање', 'вежбање војске, маневар', 'егзерцир, вежбање војске'; мак. *џалим* 'војна вежба, егзерцир'; буг. 'војна стројева обука' алб. *talim* м. 'увежбавање трупа'; цинц. *tălime*, *tilime* ж. 'инструкција трупа'. У бугарским говорима развила су се нова значења, тј. имитација војних вежби, по метонимијском принципу, са елементима метафоре: *џалим* 'дечја игра војника', 3. 'војне игре', *џљлим*, дијал., *џљйлим* 'игра војника'. Затим вежбе не морају да се односе само на војнике, већ и на животиње, те имамо значења срп. 'увежбавање животиња, дресура'.

У појединим српским говорима на првом месту је уопштено значење 'вежбање', потом 'дресура за животиње' и тек онда 'војничко вежбање' (СПГ), што нам говори о факултативности хијерархије семема у појединим говорима.

Развој семантике овог турцизма се ширио у разним правцима. Тако свако вежбање мора да има свој метод, те се у бугарском развило апстрактно значење 'начин, приступ, вештина, цака', који се пак може и конкретизовати у румунском 'клањање до земље'. Одређен начин у музици и игри утицао је да се том лексемом именује у муслиманској средини 'врста муслиманске народне песме', а у румунском 'врста народне игре'. Свако вежбање је намењено за нешто, а то је обично 'свечаност, церемонија', што је једно

од значења овог турцизма у румунском. У румунском су се развила и ова значења ‘комплимент, поступак, манир, гест’ и ‘обичај, склоност’.

У једном српском говору (РВГ), по метонимијском принципу ВЕЖБА → ПРОСТОР НА КОМЕ СЕ ИЗВОДИ ВЕЖБА, развило се значење ‘стрелиште, губилиште, простор за војну обуку’, што се у турском реализује двама дериватима *talimgâh* (< арап. + перс.) ‘вежбалиште, центар за (војну) обуку, место за (војну) обуку’, *talimhane* (арап. + перс.) ‘центар за обуку, место за обуку’ од којих се овај последњи сматра застарелим.

► [Д] На деривационом плану лексеме *talim* и *talimat* мотивисале су следеће деривате или су део двочланих израза у функцији декомпонованих предиката:

(а) именице са значењем документа: *talimatname* заст. ‘писмена инструкција, директива, пропис, књига прописа’, *talimname* ‘пропис, уредба, правилник (о војсци)’;

(б) именице са значењем простора: *talimgâh* (< арап. + перс.) ‘вежбалиште, центар за (војну) обуку, место за (војну) обуку’, *talimhane* (арап. + перс.) заст. ‘центар за обуку, место за обуку’;

(в) придеви: *talimli* 1. ‘обучен, дресиран’, 2. ‘вешт, увежбан, рутиниран’, *talimsiz* ‘необучен, неувежбан, недресиран’; срп. *џалумли* (са турским *-ли*) и *џалимаџлија* са истим значењем ‘(у)вежбан, дресиран’; буг. *талимлија* ‘добро обучен, добро припремљен’, *талемлија* дијал., *таламлија* дијал., ‘добро обучен, добро припремљен (о коњу)’;

(г) глаголи: *talim etmek* 1. ‘научити, подучити’, 2. ‘обучити (војно)’, 3. нефор. а. ‘урадити за мале паре’, б. ‘бити стално приморан јести једно те исто’, *talimat vermek* 1. ‘дати инструкцију, директиву, наредити’; срп. суфиксал импф. *џалумиџи* ‘изводити талум, вежбати, увежбавати; дресирати’ и префиксале *заџалумиџи*, *исџалумиџи*;

(д) патроним: *Талимов*.

● На основу просторног значења оствареног у турском и српским народним говорима турцизму *џалум* могу бити синонимне лексеме *вежбалиџије*, *сџирелиџије* и *губилиџије*, а у осталим значењима везаним за војску *маневар* и *егзерцир*. За апстрактна значења видети синонимне дефиниције у румунском.

◆ Овај турцизам има статус архаизма и дијалектизма у испитиваним језицима, осим у турском.

ТЕКИЈА

■ Лексема *џекија* је турцизам (*tekke*, старије *tekye* ‘дервишки манастир’) арапског порекла (*täkyä/teqe/takīya* ‘манастир’, тј. ‘дервишка зграда у којој се обављају дервишки обреди’) (Škaljić 1979: 607, БЕР). Осим

у јужнословенским језицима, јавља се и у албанском *teke, teqe, teçe* (Скадар), цинцарском *tiche* ‘манастир дервиша’ и грч. *ο τεκές* 1. ‘текија’, 2. ‘пушионица опијума, наркоманска јазбина’ (Skok 1973: 454, БЕР, ГСР).

Тј. У савременом турском језику лексема *tekke* има историјско значење 1. ‘текија’, уобичајено 2. ‘место где се налазе и окупљају особе без посла’, али је ушла и у арго, у којем означава 3. ‘место где се пуши дрога’ и 4. ‘затвор’ (YTSS).

Текија на Буни

Сј. У РСМ наводе се три значења лексеме *īекија*: 1. ‘зграда, муслимански манастир у коме дервиши обављају верске обреде’, 2. ‘капелица, маузолеј, гробница неког свеца’, 3. ‘извор, врело, студенац’. Код П. Скока налазимо модификовану дефиницију ‘богомолња и стан дервиша уз гробове заслужних људи’, две фонетске варијанте *īекија* (Бања Лука) и *īећија* (Космет) и констатацију да може бити и топоним (Skok 1973: 454).

Мј. У речнику савременог македонског језика лексема *īеке* је означена као архаична са два значења: 1. ‘дервишки молитвени дом’, 2. ‘муслимански маузолеј’ (РМЈ), а ређе се јавља и у другачијој творбеној варијанти (*īекија*) (Јашар-Настева 2001: 62).

Бј. У бугарским говорима овај турцизам се појављује у две варијанте: *теке* 1. ‘молитвени дом и место становања дервиша’, 2. ‘место, кућа где живе дервиши’, 3. ‘гробница свеца код муслимана’, 4. ‘паклис’; *текя* ‘паклис, мањи молитвени дом’.

► [Ф] На фонетском плану вокал *e* у иницијалном слогу се квалитативно редуковао у *u* у цинцарском (*tiche*), док је у свим осталим језицима и говорима остао непромењен. Меко *k* прешло је у *ћ* у српским говорима на Космету (*īећија*), у македонском (*īеке*) и албанском (*teqe*).

► [М] У српском и, ређе, у македонском, преко наставка *-ија*, уклопила се у именице женског рода (*īекија*). У том роду је и у албанском (*teqe, teçe*)

и цинцарском (*tiche*), док је средњег рода у македонском (*īēkē*, мн. *īēкиња*) и бугарском (*īēке*), а мушког у грчком (*ο τεκές*).

► [С] У бугарским дефиницијама лексеме *īēке* најбоље се уочавају диференцијалне семантичке компоненте 1. ‘молитвени дом и место становања дервиша’, 2. ‘место, кућа где живе дервиши’, 3. ‘гробница свеца код муслимана’, 4. ‘параклис’ (БЕР). У српском се појављује и значење ‘извор, врело, студенац’, који се вероватно налазио поред текија, с овим бисмо могли повезати и значење лексеме *īēкелија* ‘вода која тече, жива вода’ (РМС).

► [Д] Ова лексема нема деривата.

● На основу примарне реализације турцизму *īēкија* одговара синоним *богомoља* (Lalević 2004: 791), а на основу синонимних дефиниција и *манасиџир*, *маузолеј*, *їпараклис*.

◆ Ова лексема је у пасивном делу лексикона језика у којима су хришћани доминантна популација, док је у турском и грчком постала и део жаргона.

ТЕРЗИХАНА/ТЕРЗИНИЦА

Мануфактурна терзијска радња Петра Чуљковића у Лесковцу

■ Лексема *īēрзихана* је турцизам (*terzihane*) персијског порекла (поарабљено *terzi* перс. *derzi* ‘кројач’ + перс. *hāne* ‘кућа’) (БЕР, РКМД). У српском се користи лексема *īēрзиница/īēрсиница*, а само још у албанском *terzihane* ‘кројачница’. Међутим, мотивна реч *terzi* са својим дериватима, али не са просториним значењем, осим у јужнословенским језицима, јавља се и у рум. *terzibaşă* ‘старешина кројачког еснафа’, алб. *terzi* ‘кројач’, *terzëshe* ‘кројачица’, *Terzishte*, топоним (РМР, Kaleši 1970: 177, ASR).

Тј. У турском језику лексема *terzi* означава и вршиоца радње ‘кројач’ и место радње ‘кројачница’, при чему се ово друго значење реализује и сложеницом *terzihane* заст. ‘кројачница’, а наведен је и дериват *terzilik* ‘кројачки

занат, кројење, израђивање одеће' (YTSS).

Сј. У српском лексема *терзија* 'кројач који шије одела од чохе; кројач уопште' има неколико деривата: *терзибаша* 'терзијски првак, старешина терзијског еснафа', *терзибашин* 'који припада терзибаши', *терзијин* 'који припада терзији', *терзијски* 'који се односи на терзије', *терзибашиница* 'терзибашина жена', *терзилица* 'жена терзија, кројачица', *терзилук* 'терзијски занат, терзијски посао', *терзијица*, дем. и ирон (РМС). Код А. Шкаљића налазимо податак о врсти кројача некада с обзиром на материјал од којег су шили *терзија* 'кројач, кројач чохе (кројачи сукна зову се *абаџије*)', као и порекло деривата: *терзибаша* (< изафет *terzibaşı* < *terzi* 'кројач' + *baş* 'глава') 'терзијски првак, главни терзијски мајстор', *терзилук* (< *terzi-lik*) 'кројачки занат' (Škaljić 1979: 613).

◇ Овај турцизам као мотивна реч са својим дериватима потврђен је и у српским народним говорима: *терзија* 'шнајдер' (РСГВ, Итебеј), 'кројач' (РКМД), 'кројач народног одела' (РГЈС, ТДР), 'занатлија који шије одела, кројач, шнајдер' (РГСМ), 'по селима кројач који ради сељачка одела; у вароши кројач који шије и везе мушку и женску народну ношњу од чоје' (СПГ), *терсија* 'кројач народне одеће' (РПГ), *терзилък* 'терзијски занат' (РГЈС, ТДР, СПГ), 'занимање онога који је кројач' (РКМД), *терсилък* 'кројачки занат' (РПГ), *терзиница* 'дућан, радионица терзијина' (РКМД), *терсиница* 'кројачка радња' (РПГ), *терзијин* (РКМД), *терзиски* (РКМД); *френк-терзија* (< *frenk* 'европски' + *terzi* 'кројач') 'кројач одеће европског кроја' (СПГ), *френк терзилък* 'назив заната' (СПГ); *Терзи-мала*, *Терзи-ма(х)ала*, име једне махале у Призрену (СПГ).

Мј. У македонском су слични деривати, као и значења: *терзија* арх. 'кројач', *терзилак* арх. 'кројачки посао', арх. *терзиски*, *терзиче*, дем. обично у народној поезији; *френктерзија* (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 73).

Бј. У бугарским народним говорима велики је број фонетских и обличних варијанти и деривата од мотивне речи: *терзиза* 'кројач сеоске или полусеоске одеће', 'кројач памучне одеће', 'кројач мушких капуца, мантила', 'кројач', *терзийе* 'кројач горњег капуца, мантила', *терзиза*, *тирзиза* 'кројач', *тердзиза* 'кројач сеоске одеће', *тердзийъ* 'кројач', *тердзий* 'кројач који шије на руке', *тердзиза* 'кројач, кројач сеоске одеће', *тердзий* 'кројач', *терзи Мине*, *тирдзийъ*, *тирдзиза*, *тирдзийъ*, *терзии* мн., *терзие* мн., *тирдзии* мн., *тързии* мн.; *терзиев*; *терзийка* 'кројачица; жена кројача', 'кројачица капуца, мантила', 'жена која везе и шије лепо', 'риба из рода *Alburnus*', *терзика* 'кројачица', 'врста ситне рибе у месној реци', *терзилица* 'кројачева жена', 'кројачица'; *терзийче*, *терзиче*, *терзифчина* мн., *терзииче*, *терзийски*, *терзийското* 'назив врсте игре', *терзицко*, *тързицко*, *терзийство*; *терзилик* 'кројачки занат', *тердзилък*, *тердзелик*, *терзилък*, *терзилок*, *тирдзилък*; *Терзиев*, *Терзийски*; *френк-терзиза* (БЕР).

► [Ф] У мотивној речи на фонетском плану адапционе промене се дешавају у вокалу првог слога, у гласу з и у финалном слогу. Тако у већини испитиваних говора остаје *e* у првом слогу (срп. мак. *ѿерзија*, буг. *терзѿа*, *терзѿа*, *тердзѿа*, *тердзѿѿ*, *тердзѿѿ*, алб. *terzi*), док се у појединим бугарским народним говорима јавља *и*, настало асимилацијом (*e-i > и-и*: *ѿѿрзиа*, *ѿѿрдзѿѿ*, *ѿѿрдзѿа*, *ѿѿрдзѿи*, *ѿѿрдзѿѿ*) или ѿ, настало редукцијом (*ѿѿрзи* мн.), која се јавља и у финалном слогу (*ѿѿрдзѿѿѿ*, *ѿѿрдзѿѿ*, *ѿѿрдзѿѿѿ*; *ѿѿрдзѿѿ*). У српским и бугарским говорима, који имају фонему *s*, она се јавља уместо *з* (*ѿѿерсија*; *ѿѿердзѿа*, *ѿѿердзѿѿ*, *ѿѿердзѿѿѿ*, *ѿѿердзѿѿ*, *ѿѿрдзѿѿѿ*, *ѿѿрдзѿа*, *ѿѿрдзѿѿ*), а у бугарским говорима је уочено и губљење интервокалног *ѿ* (*ѿѿерзиа*, *ѿѿрзиа*, *ѿѿердзѿа*, *ѿѿрдзѿа*, *ѿѿрдзѿѿ*, *ѿѿердзѿѿ*).

► [М] Турске именице на *-и* у јужнословенским језицима добијају наставак *-ија/-ја*, при чему то *-ја*, у неким бугарским говорима може изостати када се користи као титула уз лично име (*ѿѿерзи Мине*), тачније речено, у функцији вокатива јављају се у турском облику, што је случај и у македонском (Јашар-Настева 2001: 214).

► [С] На семантичком плану у дефиницијама мотивне речи има неколико релевантних семантичких компоненти: а) материјал од којег кројач шије: ‘кројач који шије одела од чохе’, ‘кројач чохе (кројачи сукна зову се *абаѿије*)’; ‘кројач памучне одеће’ (БЕР); б) за коју муштерију шије одела: ‘кројач који ради сељачка одела; у вароши кројач који шије и везе мушку и женску народну ношњу од чоје’ (СПГ), ‘кројач народне одеће’ (РПГ), ‘кројач сеоске или полусеоске одеће’ (БЕР); али и: срп. *френк-ѿѿерзија* (< *frenk* ‘европски’ + *terzi* ‘кројач’) ‘кројач одеће европског кроја’ (СПГ), мак. *френкиѿѿерзија*, буг. *френкѿ-терзѿа*; в) шта шије: ‘кројач горњег капута, мантила’, г) како шије: ‘кројач који шије на руке’, ‘жена која везе и шије лепо’ (БЕР). Иначе, овај турцизам се обично преводи или објашњава синонимима: срп. *кројач*, *шанјдер*, *шњајдер*; мак. *шијач*; буг. *шивач*.

Код именица са значењем места нема семантичке диференцијације. Оне су дефинисане синонимом ‘кројачница’ или описно ‘дућан, радионица терзијина’ (РКМД), *ѿѿерсиница* ‘кројачка радња’ (РПГ).

► [Д] Мотивна реч има богату деривацију у испитиваним језицима и говорима. Тако издвајамо:

(а) именице са просторним значењем: тур. *terzi* означава и вршиоца ‘кројач’ и место радње ‘кројачница’, при чему се ово друго значење реализује и сложеницом *terzihane* заст. ‘кројачница’; срп. *ѿѿерзиница* ‘дућан, радионица терзијина’ (РКМД), *ѿѿерсиница* ‘кројачка радња’ (РПГ), алб. *terzihane* ‘кројачница’;

(б) именице са човеком/женом као денотатом: срп. *ѿѿерзибаѿиница* ‘терзибаѿина жена’, *ѿѿерзилица* ‘жена терзија, кројачица’; буг. *терзѿѿѿка* ‘кројачица; жена кројача’, ‘кројачица капута, мантила’, ‘жена која везе и шије

лепо', *ѿперзика* 'кројачица', *ѿперзиѿца* 'кројачева жена', 'кројачица', срп. *френк-ѿперзија* (< *frenk* 'европски' + *terzi* 'кројач') 'кројач одеће европског кроја' (СПГ); мак. *френкиѿперзија*, буг. *френкѿ-терзија*; срп. *ѿперзибаѿша* (< изафет *terzibaşı* < *terzi* 'кројач' + *baş* 'глава') 'терзијски првак, главни терзијски мајстор'; рум. *terzibaşă* 'старешина кројачког еснафа'; алб. *terzëshe* 'кројачица';

(в) именице са значењем делатности: тур. *terzilik* 'кројачки занат, кројење, израђивање одеће'; срп. *ѿперзилук* (< *terzi-lik*) 'терзијски занат, терзијски посао', *ѿперзилѿк* 'терзијски занат' (РГЈС, ТДР, СПГ), 'занимање онога који је кројач' (РКМД), *ѿперсилѿк* 'кројачки занат' (РПГ), срп. *френк ѿперзилѿк* 'назив заната' (СПГ); мак. *ѿперзилак* арх. 'кројачки посао'; буг. *терзијство*; *трезилик* 'кројачки занат', *тердзиликѿ*, *тердзелик*, *терзилѿк*, *терзилок*, *тирдзилѿк*;

(г) именице субјективне оцене: срп. дем. и ирон. *ѿперзиѿѿца*; мак. дем. *ѿперзиче*, обично у народној поезији; буг. *терзијче*, *терзиче*, *терзиѿѿѿина* мн., *терзиѿѿче*;

(д) називи риба: *ѿперзијѿка* 'риба из рода *Alburnus*', *ѿперзика* 'врста ситне рибе у месној реци';

(ђ) назив народне игре: *ѿперзијскоѿѿо* 'назив врсте игре';

(е) придеве: срп. *ѿперзибаѿшин* 'који припада терзибаѿши', *ѿперзијѿин* 'који припада терзији', *ѿперзијѿски* 'који се односи на терзије', *ѿперзѿски* (РКМД); мак. арх. *ѿперзѿски*; буг. *терзиев*, *терзијѿски*, *терзиѿѿко*, *тѿрзиѿѿко*;

(ж) патрониме: *Терзиев*, *Терзијѿски*;

(з) топониме: срп. *Терзи-мала*, *Терзи-ма(х)ала*, име једне махале у Призрену (СПГ); алб. *Terzishte*.

Што се тиче творбе именица са просторним значењем, видимо да је у албанском преузета турска архаична сложеница *terzihane*, а да су у српским говорима оне грађене помоћу домаћег суфикса (*ѿперзинѿца*, *ѿперсинѿца*).

● Лексема *ѿперзинѿца* има синоним *кројачниѿца*.

◆ Овај турцизам, а посебно *potina loci*, архаичан је и регионално маркиран у испитиваним језицима.

ТОМРУКХАНА

■ Лексема *ѿомрукхана* је турцизам (*tomrukthane*) турско-персијског порекла (*tomruk* < *tomirtak* 'сећи дрво' + *hāne* 'кућа'). М. Ђинђић (2013: 129) даје податак да РМС бележи и три именице, које су у турском језику потиснуте именицама са истом основом и нултим суфиксом *-ø*, а међу њима је и *ѿомрукхана* (*tomruk* ← *tomrukthane*), поред *мензулана* (*menzil* ← *menzilhane*) и *кафана* (*kahve* ← *kahvehane*). Овај турцизам (*tomruk*) осим

у јужнословенским језицима, јавља се и у алб. *tombruk*, рум. *tum(u)rug* заст. ‘стуб’, *trombuk* заст. ‘стуб’ и грч. *τοιμροόκι* (Skok 1973: 480, СПГ).

Тј. У турском савременом језику лексема *tomruk* има више значења 1. ‘трупца, влада, пањ, дебло’, 2. ‘неотесан камен, велики комад камена, блок’, 3. ‘врста справе за мучење направљена од шупљег пања’, 4. заст. ‘затвор, тамница’ и део је декомпонованих предиката: *tomruka atmak* ‘затворити, бацити у тамници’, *tomruka vermek* ‘прећи окривљеном преко ногу справом за мучење’ (YTSS). П. Скок ипак наводи из турског један дериват (*tomrukçi*), али без значења, те не знамо да ли се она односи на ‘човека који продаје дрва’ или је ‘стражар у тамници’ (Skok 1973: 480).

Сј. У муслиманским срединама овај турцизам се јавља у две фонетске варијанте (*īōмрук* и *īūмрук*), са више значења и једним дериватом: 1. ‘клада, пањ, облица, дрво за горење’, 2. ‘дрвени водоводни чунак’ и у мн. *īōмруци/īōмруке* 3. заст. ‘дрвени окови за осуђенике’; *īōмрукчија* (< *tomrukçi*) ‘онај који продаје огревна дрва’ (Škaljić 1979: 619). У РМС наведен је и дериват *īōмрукхана* (< *tomrukhane*) ‘затвор у који се стављају они који су осуђени на казну да буду у томруцима, владама’.

◊ Употреба турцизма *īōмрукхана* није потврђена у дијалекатским речницима српског језика, али јесте лексема *īūмрук* 1. ‘дрвена справа којом се спутавају ноге затвореника’, 2. ‘мрачна просторија’ (ТДР) и *īōмрук* са претпостављеним значењем ‘клада; дрвени водоводни чунак; дрвени оков’ (СПГ). У РКМД дате су шире информације о статусу ове лексеме (*īōмрук*) и њеним ранијим значењима. „Рекло би се да је ову реч народ заборавио. Реч је тур. *tomruk* ‘пупољак, задебљање на дрвету из кога избија младица (ово значење је изостављено из YTSS, а било је регистровано у TSS – ЖБ)’; ћутук; пањ; стена’. Раније справа за мучење која се састојала из једног пања са две рупе где су провлачене осуђенику ноге и свезиване.“

Мј. Као што је већ наведено, у македонском језику мотивна реч се јавља у више фонетских варијанти: *īōмрук*, *īōмбрук*, *īромбук*, *īрумбук* и са једним значењем ‘дрвена направа која се ставља на ноге затвореника’ или прецизније ‘дрвени рам са рупама за ноге, а понекад и за руке и главу који се ставља преступнику као казна’ (PMJ, Јашар-Настева 2001: 197, 199).

Бј. За бугарске говоре, сем две фонетске варијанте (*томрук*, *тумрук*), немамо друге податке, које нисмо могли употпунити будући да нам је БЕР 8 био недоступан.

► [Ф] На фонетском плану у мотивној речи десиле су се многе промене. Вокал *o* је прешао у *y* због билабијалног *m*, али и као резултат међусловне асимилације у српском, бугарском *īūмрук*, грчком *τοιμροόκι*. Затим, уочено је да се уз *m* развило *b*, што је једна од одлика балканских језика: у македонском *īōмбрук*, албанском *tombruk*, румунском *trombuk* (< *tombruk*), али и да се јавило секундарно у у сугласничкој групи *mp* у румунском (*tumurug*).

Након замена вокала и уметања гласова у сугласничку групу, долазило је и до метатезе вокала са сонантом *p* у македонском *īpромбук*, *īпрумбук* и румунском *trombuk* (Јашар-Настева 2001: 197, 199).

► [М] На морфолошком плану ова лексема се уклопила у именице средњег рода у грчком (*τοιμροῦκι*), док је у српском забележена и као *pluralia tantum* м. и ж. рода *īомруци* и *īомруке* када означава нараву која се ставља на руке или ноге затвореницима.

► [С] На семантичком плану следио је овакав развој значења. Од примарног значења везаног за посечено дрво ‘трупац, клада, пањ, дебло, стуб’, преко дрвене направе ‘дрвени рам са рупама за ноге, а понекад и за руке и главу који се ставља преступнику као казна’ дошло се до значења простора у којем борави осуђеник са том направом ‘затвор, тамница’, а преко њега и до значења, које се може квалификовати као метафорично ‘мрачна просторија’ (ТДР).

У свим језицима значења везана за справу која се ставља затвореницима на ноге и руке и за установу где се издржава казна данас су застарела и само су део пасивног фонда лексикона тих језика. Примарна и остала секундарна значења, зависно од регије, и данас су активна: 1. ‘трупац, клада, пањ, дебло, стуб, облица, дрво за горење’, 2. ‘неотесан камен, велики комад, блок’, 3. ‘дрвени водоводни чунак’.

► [Д] У грађи су забележена само два деривата: *nomina agentis* *īомрукчија* (< *tomrukçi*) ‘онај који продаје огревна дрва’ (Škaljić 1979: 619) и *nomina loci* *īомрукхана* (< *tomrukthane*) ‘затвор у који се стављају они који су осуђени на казну да буду у томруцима, кладама’ (РМС).

- Турцизам *īомрукхана* има синониме: *зиндан*, *īшамница*, *зайвор*.
- ◆ Лексема *īомрукхана* је са статусом архаизма.

ТОПРАК

■ Лексема *īооџрак* је турцизам турског порекла (*toprak*). Део је турске аграрне терминологије (Skok1973: 483).

Тј. У турском језику *toprak* има више значења и деривата, а јавља се и у већем броју двочланих израза, од којих ћемо навести само мањи део: 1. ‘земља, земљиште, тло’, 2. ‘њива, поље, земљиште’, 3. геол. ‘копно’, 4. ‘крај, подручје, територија’, 5. придев ‘земљани, глиненни’; *toprakçi*, *toprakçıl*, *topraklama* 1. ‘покривање или пуњење земљом’, 2. ‘уземљење’, *topraklamak* 1. ‘покривати или пунити земљом’, 2. ‘уземљивати’, *topraklı* 1. ‘помешан са земљом’, 2. ‘који има земљу’ (о сељаку); *topraksız* ‘који у себи не садржи земљу’, 2. ‘који је без земље (о сељаку)’; *toprak altı* ‘доњи слој тла, подземље’, *toprak bilimci* ‘педолог’ и др. (YTSS).

Сј. Код А. Шкаљића лексема *ѡоѡрак* има следећа значења: ‘земља; тло; територија; земљиште; кућно огњиште; дом; домовина’ (Škaljić 1979: 620), као и у РМС ‘земља, тло, територија, домовина; кућно, домаће огњиште’. Код А. Шкаљића налазимо и једну сложеницу *ѡоѡракала* (< *toprak-kale* ‘тврђава од земље’ < тур. *toprak* ‘земља’ + арап. *qala* ‘тврђава’) ‘шанчеви у којима су укопани топови’.

Фонетски лик *ѡоѡраг* забележен је у Босни, Травнику, Солину у Далмацији са значењима: 1. ‘confine’, 2. ‘persona confinate’, 3. ‘parentado, eredi’ (Skok 1973: 483).

◊ Турцизам *ѡоѡрак* је потврђен и у српским народним говорима, али са суженим семантичким реализацијама: ‘дио насеља, села; заселак, крај’ (РГЗе), ‘кућно огњиште, дом’ (РГП). Ово значење из Прошћења јавља се у Пиви, али и у другим црногорским говорима: ‘огњиште, праг, кућа, дом, станиште, пребивалиште’ (Ускоци), *ѡоѡрак/ѡоѡраг* ‘станиште, кућа, праг, огњиште’ (Никшић), *ѡоѡрак* ‘кућно огњиште, кућа’ (Рожаје). У наведеним говорима скроз је потиснуто примарно значење ове лексеме, те се развило ново, које је по семантичком моделу *дом* → *одомаћини се дало ѡоѡрак* → *оѡоѡрачиѡи (се)*, док је у говору Спича еволуирало у ‘порекло’ (С. Петровић 2011: 195–196).

Мј. У македонском корпусу је пронађен само индеклинабилан придев *ѡоѡраклија* који се супстантивизирао (Јашар-Настева 2001: 209).

Бј. У бугарском језику лексема *топрак* је дијалектизам и значи 1. ‘(ископана) земља, ораћа земља, горњи слој црнице’, 2. ‘земљиште’ (БТР). Више података о овој лексеми нисмо успели да обезбедимо будући да нам је БЕР 8 био недоступан.

► [Ф] Лексема *ѡоѡрак* је прихваћена у изворном облику, осим у неким деловима Босне и Далмације, где се укрстила са лексемом *ѡраг* (= дом), те се на крају јавило *г (ѡоѡраг)* (Skok 1973: 483).

► [С] Будући да су значења лексеме *ѡоѡрак* метонимијски повезана, сва она се наводе као једина реализација у њеној лексикографској интерпретацији у РМС ‘земља, тло, територија, домовина; кућно, домаће огњиште’. По метонимијском принципу: МАТЕРИЈА (ЗЕМЉА) → ПРЕДМЕТ НАПРАВЉЕН ОД ТЕ МАТЕРИЈЕ, развило се и значење ‘здела, чинија’. М. Ђинђић добро примећује да су „у РМС ове две лексеме дате као хомоними (*ѡоѡрак*¹ и *ѡоѡрак*²)”. Ми бисмо били склони да верујемо да је у питању једна лексема, у којој је други *ѡоѡрак* проста метонимија од првог“ (2013: 447). У народним говорима значења су сужена на једно од горе наведених ‘дио насеља, села; заселак, крај’ (РГЗе), ‘кућно огњиште, дом’ (РГП).

► [Д] У турском је више деривата, а у македонском само један, придев *ѡоѡраклија* и у српском само једна сложеница *ѡоѡракала* ‘шанчеви у којима

су укупани топови'. Она је састављена из тур. *toprak* 'земља' и арап. *qala* 'тврђава', што даје значење 'утврђење од земље' (Škaljić 1979: 620).

● Турцизам *т̄оуџрак* може се довести у синонимну везу са лексемама *земља*, *т̄ило*, *т̄еријорија*, *домовина*, али и *огњишће*.

◆ Из грађе се види да је она у турском активни део лексикона, а у српском, македонском и бугарском је реч која се може срести у неком народном говору.

ТУГЛАНА

Сомборска циглана

■ Лексема *т̄уџлана* је турцизам (**tuğlahane*) који није потврђен у испитиваним речницима, а који би могао бити турско-персијска сложеница, при чему је мотивна реч *т̄уџла* труцизам (дијал. *tuğla/tuvla* < *tuğla*) латинског порекла (*tubulus/tubu(u)lus* 'мала цев за воду'), али примљен посредством грчког језика (*τούβλα/τούβλο[v]*) (СПГ), како је наведено и у (YTSS). Други сматрају да је то директно преузето из латинског *tegula* (Škaljić 1979: 622). У турском језику се уместо сложенице користе изафетске конструкције: *tuğla harmani* 'циглана' и *tuğla ocağı* 'циглана', при чему је у првом примеру више изражено место где се узима глина, а у другом где се сирова цигла пече (TSS).

Мотивну реч са својим дериватима, осим у јужнословенским језицима, срећемо и у грчком *τούβλο* 1. 'цигла', 2. фиг. 'глупак, будала', *τουβλοποιείο* 'циглана', *τουβλοποιός* 'циглар' (ГСР, СГР) и албанском: *tullë*, *tullgë* 'опека, цигла' (ASR) и албанским говорима у Црној Гори *tjegulla*, *tjeglla*, *tjergulla*.

Тј. У турском језику лексема *tuğla* 'цигла, опека' јавља се у две изафетске конструкције *tuğla harmani* и *tuğla ocağı* 'циглана' и два деривата *tuğlacı* 'онај који прави и продаје цигле' и *tuğlacılık* 'цигларство' (TSS, YTSS).

Сј. У РМС налазимо само податак да је лексема *ѿугла* покрајинизам, да је из латинског и да значи ‘опека, цигла; цреп’, што је наведено и код Шкалаѿића.

◊ Јавља се и у српским народним говорима: *ѿулга* ‘опека, цигла’ (СПГ), *ѿугла* ‘опека, цигла’ (РКМД), ‘цигла’ (ТДР), в. тула (РГСМ), ‘непечена цигла’ (РЛеГ), ‘цигла од непечене земље која је већих димензија од печене цигле’ (РПГ), *ѿула* ‘непечена цигла дупло већих димензија од стандардне цигле’ (РГСМ); *ѿуглана* ‘циглана’ (РЛеГ), *ѿуглара* ‘кућа од тугли’ (РЛеГ); *ѿуглашија* ‘човек који се бави израдом цигала’ (РКМД).

Мј. У македонском језику овај турцизам се јавља у две варијанте и више деривата: *ѿула* ‘цигла, опека’, *ѿугла/ѿула* ‘печена фабричка цигла’, *ѿулана*, *ѿуларница* ‘циглана’, *ѿулар* 1. ‘лице које прави цигле’, 2. ‘власник циглане’, 3. ‘трговац циглама’, *ѿуларство* ‘цигларско занимање, цигларство’, *ѿуларски* ‘који се односи на тулара, цигларски’, *ѿули* (се) ‘покривати (се), прикривати (се)’, *ѿулење* ‘сакривање, прикривање’ (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 63).

Бј. У бугарском лексема *тухла* ‘парче пресоване и испечене глине правоугаоног облика за градњу’ има неколико својих деривата: *тухлар* ‘онај који прави тухле, цигле’, *тухларен* 1. ‘који се односи на тухлу, циглу, и тухлара, циглара’, 2. ‘тухларна, тухларница, циглана’, *тухларна*, *тухларница* ‘радионица или фабрика за туле, цигле’, *тухларски* ‘који се односи на тухлара’, *тухларство* ‘занимање тухлара, зидара’, *тухлен* 1. ‘који је направљен од тухли, цигала’, 2. ‘црвен као печена цигла’, *туля* ‘крити се, сакривати се’ (БТР).

► [Ф] На фонетском плану треба анализирати вокал првог слога, његов ареал и порекло, као и замене за турски глас ğ.

Код П. Скока налазимо порекло и ареал појединих фонетских варијанти (*tigla/tikla*, *teĝla*, *tugla*). Тако у Црној Гори (Будва, Паштровићи, Доброта, Кртоле, Прчањ, Сутоморе, Ластва и Црмница) овај турцизам се јавља са *ѿиугла* ‘цреп, опека, купа, матун, цигла’, као и његов топоним *Тигларице* ‘локалитет где су се некада правиле тигле’ (Сутоморе). У Лици је исти фонетски лик (*ѿиугла*), али у значењу ‘пегла’, затим деноминал *ѿоѿиуглаѿи* ‘попеглати’, и двочлани израз *коса ѿиугланица* ‘за кошњу, куповна’. Наведени ликови су далматско-романски лексички остатак од лат. *tĕgula* од *tĕgere* ‘покривати’. У севернодалматинским говорима је *ѿикула* (к из млетачког дијалекта), а у јужнодалматинским *ѿиугла*, како је и у Црној Гори. Ово *и* може бити рефлекс *јаѿа* (ĕ) или дугог *и* (ī).

Варијанта са *е* (*ѿеугла*) је ушла и у балкански латинитет. Тако су у албанским говорима у Црној Гори забележене лексеме: *tjegulla*, *tjeglla*, *tjergulla*, које указују да воде порекло од кратког *јаѿа* (< *tĕgula* : *tĕgere*).

Трећа варијанта са у (*īугла* ‘опека, цигла’) настала је укрштањем са латинским *tubulus* ‘мала цев за воду’, које је преко грчког (*τούβλο/τούβλο[v]*) ушло у турски и у народном језику се говорило (*tugla, tuvla*) (Skok 1973: 467–468).

Варијанта са у среће се: у турском *tuğla, tuğlacı, tuğlacılık, tuğla harmanı, tuğla ocağı*; у српском: *īугла, īуглаиџа, īуглана, īуглара, īулга*; у македонском: *īугла/īула, īулана, īуларница, īулар, īуларсиџо, īуларски, īули (се), īулење*; у бугарском: *тухла, тухлар, тухларен, тухларница, тухларски, тухларство, тухлен, туля*; у грчком: *τούβλο, τουβλοποιείο, τουβλοποιός*; у албанском: *tullë, tullgë*.

На основу рефлекса за турско *ğ* уочавамо да се оно изговарало интензивније него данас у турском, што је могао бити случај и са њиховим дијалектима на Балкану, те се у српском замњевало са *г* (*īугла, īуглана, īуглара*), као и у албанском, у којем је још дошло до метатезе (*tullgë*), што је забележено и у српском призренском говору (*īулга*), у бугарском са *х* (*īухла, īухларен, īухларна, īухларница*), у грчком је остајало *в* уместо латинског *б* (*τούβλο, τουβλοποιείο, τουβλοποιός*), док се у македонском и албанском чешће губило (*īугла/īула, īулана, īуларница, īулар, īуларсиџо; tullë/tullgë*). За поједине турске гласове, па и за *ğ*, константовано је да су се обично губили у интервокалској позицији у језицима у којима су се користили, али и испред сонаната: *leğen* (< грч. *λεκάρι* 1. ‘лавор’, 2. ‘котлина, долина’, 3. ‘карлица’) > *лејен* > *леен* > *леан* ‘лавор’; *seğmen* > *сегмен* > *сејмен* > *семен* ‘жандарм, полицајац у турско доба’ (Јашар-Настева 2001: 195).

► [С] На семантичком плану мотивна реч углавном означава: у турском *tuğla* ‘циглу, опеку’; у Босни: *īугла* ‘цигла, опека’, али и ‘цреп’ (Škaljić 1979: 622); у Србији: *īугла* ‘опека, цигла’, *īулга* ‘опека, цигла’ (СПГ), али и: *īугла* ‘непечена цигла’ (РЈЕГ), ‘цигла од непечене земље која је већих димензија од печене цигле’ (РПГ), *īула* ‘непечена цигла душло већих димензија од стандардне цигле’ (РГСМ); у Македонији: *īула* ‘цигла, опека’, *īугла/īула* ‘печена фабричка цигла’ (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 63); у Бугарској: *īухла* ‘парче пресоване и испечене глине правоугаоног облика за градњу’, (БТР), у Грчкој: *τούβλο* 1. ‘цигла’, 2. фиг. ‘глупак, будала’ (ГСР, СГР), у Албанији: *tullë, tullgë* ‘опека, цигла’ (ASR). Дакле, можемо закључити да се истом лексемом, зависно од краја, означава и ‘печена, цигла, опека’ и ‘непечена већих димензија од обичне’ (источна и јужна Србија), у муслиманској средини поред уобичајеног значења за већину говора ‘цигла, опека’ турцизам *īугла* се односи и на ‘цреп’. Лексема *τούβλο* развила је и фигуративно значење ‘глупак, будала’.

Што се тиче *nomina loci*, оне имају два значења: 1. ‘радионица или фабрика за тугле, цигле’: срп. *īуглана*, мак. *īулана, īуларница*, буг. *тухларен, тухларна, тухларница*, грч. *τουβλοποιείο* и 2. ‘кућа од тугли’ (*īуглара*).

► [Д] Лексема *īугла* мотивирала је велики број деривата:

(а) именице са просторним значењем: *tuğla harmanı* ‘циглана’, *tuğla ocağı* ‘циглана’ (TSS); срп. *џуглана* ‘циглана’ (РЈеГ), *џуглара* ‘кућа од тугли’ (РЈеГ); мак. *џулана*, *џуларница* ‘циглана’; буг. *тухларен* ‘тухларна, тухларница, циглана’, буг. *тухларница* ‘радионица или фабрика за туле, цигле’; грч. *τουβλοποιείο* ‘циглана’;

(б) именице са човеком као денотатом: *tuğlacı* ‘циглар’; срп. туглација ‘човек који се бави израдом цигала’ (РКМД); мак. *џулар* 1. ‘лице које прави цигле’, 2. ‘власник циглане’, 3. ‘трговац циглама’; буг. *тухлар* ‘онај који прави тухле, цигле’; грч. *τουβλοποιός* ‘циглар’;

(в) именице са значењем занимања: *tuğlacılık* ‘цигларство’; мак. *џуларсџиво* ‘цигларско занимање, цигларство’; буг. *тухларство* ‘занимање тухлара, зидара’;

(г) придеве: мак. *џуларски* ‘који се односи на тулара, цигларски’; буг. *тухларен* ‘који се односи на тухлу, циглу, и тухлара, циглара’, буг. *тухларски* ‘који се односи на тухлара’, буг. *тухлен* 1. ‘који је направљен од тухли, цигала’, 2. ‘црвен као печена цигла’;

(д) глаголе и глаголске именице: мак. *џули* (се) ‘покривати (се), прикривати (се)’, *џулење* ‘сакривање, прикривање’; буг. *туля* ‘крити се, сакривати се’;

(ђ) топониме: *Тигларице* ‘локалитет где су се некада правиле тигле’ (Сутоморе).

С обзиром на творбу у турском (*tuğla-hane*) и грчком (*τουβλο-ποιείο*) имамо сложенице, иако се турска лексема не наводи у речнику савременог језика, а није је препознао ни изворни говорник турског, који је рекао да зна за *kiremithane* ‘црепана’, ми смо је ипак навели као некада уобичајен модел за градњу именица. У турском су обичније изафетске конструкције (*tuğla harmanı* ‘циглана’, *tuğla ocağı* ‘циглана’), којима је у првом случају више изражено место где се узима глина, а у другом где се сирова цигла пече.

Остале лексеме су настале суфиксалном деривацијом: *џуглана*, *џулана* (< хана < hane), *џу(х)ларница* (< *џул-ар-џн-ица*), *џухларна* (*џухл-ар-џн-а*), или супстантивизацијом придева *џухларен*.

● Турцизам *џуглана* је у синонимној вези с лексемом *циглана*.

◆ На основу великог броја деривата у турском, македонском и бугарском можемо констатовати да су сви они активни део лексикона ових језика, док се у српском углавном јављају у народним говорима.

ТУРБЕ/ТУЛБЕ/ТУЛБА/ТУРБА

■ Лексема *џурбе* је турцизам (*türbe*) арапског порекла (*turbä*) који припада терминологији ислама. Осим у јужнословенским језицима, забележен је и у алб. *tyrbie* ‘турски надгробни споменик’ (Skok 1973: 525).

Пашино турбе на Калемегдану

Тј. У турском лексема *türbe* ‘гробница, турбе’ има један дериват *türbedar* заст. ‘чувар турбета’ и део је двочланог назива *türbe eriği* ‘црвена шљива’ (YTSS).

Сј. У РСМ лексема *турбе* је дефинисана као ‘муслимански надгробни споменик, надгробна грађевина; маузолеј’. А. Шкаљић наводи две фонетске варијанте *турбе* и *тулбе* ‘маузолеј, наткривена гробница’ и један дериват *турбедар* (< *türbedar* < *turbe* + перс. *dār* које представља презентску основу од инфинитива *dāšten* ‘имати, држати’) ‘чувар турбета који се брине о његовом одржавању и чистоћи’ (Škaljić 1979: 624). Код П. Скока су наведене три фонетске и једна обличка варијанта: *турбе*, *тирбе*, *тулбе* и *турба* (Skok 1973: 525).

◊ Тако је и у народном говору *тулбе* ‘наткривена гробница’ (РВГ), *Тулбе* ‘наткривена гробница’, ‘део горњег дела Врања. Ту су пре 1878. године сахрањивани истакнути муслимани (феудалци, војсковође, политичари), којима су подизани споменици’ (РГЈС).

Мј. И у македонском имамо два фонетска лика *турбе/тулбе* (Јашар-Настева 2001: 62).

Бј. Податке о овој лексеми за бугарски језик немамо јер нам БЕР 8 није био доступан.

► [Ф] На фонетском плану долази до адаптације турског *ü* и *r*. Тако је *ü* замењено са *у* у срп. и мак. (*турбе/тулбе*) или са *и* срп. (*тирбе*), а сачувано у албанском (*tyrbie*), док *p/l* алтернирају у срп. и мак. (*турбе/тулбе*). *тулбе* и *турба*.

► [М] На морфолошком плану у јужнословенским језицима ова је именица средњег рода, а у понеком српском говору може бити и женског *турба* (Босна).

► [С] Лексема *тирбе* је прихваћена без семантичких адаптација.

► [Д] А. Шкаљић наводи дериват *türbedar* ‘чувар турбета, који се брине о његовом одржавању и чистоћи’, који је застарела лексема и у турском. Тај дериват (*türbedar*) је компонован из арап. *türbe* и перс. *dar*, које представља презентску основу (*dār*) од инфинитива (*dāšten*) ‘имати, држати’ (Škaljić 1979: 624). „Суфикс *-ci* је веома продуктиван у турском језику и покрива више творбених и семантичких категорија. Овај суфикс се јавља као конкурентан за одређени број персијских и арапских суфикса у турском језику (Banguoğlu 2011: 163). Пре свега конкурентност се односи на персијски суфикс *-dar*: *türbedar* > *türbeci* = чувар турбета“ (Ђинђић 2013: 120).

● У синонимној је вези са лексемама *гробница* и *маузолеј*.

◆ У областима где не доминира муслиманска култура, ова лексема је пасивни део лексикона.

Ћ

ЋЕНИФА

■ Лексема *ћенифа/кенеф* је турцизам (*kenef/kenif*) арапског порекла (*kānīf* букв. ‘онај што је застрт, заштићен од погледа’ < од глагола *kānf*, тј. од глаголског корена *knf* ‘заштитити’). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у румунском *cheneaf*, у цинцарском *chinefe* и албанском *qenef* (Škaljić 1979: 189, Skok 1971: 353).

Тј. У турском је лексема *kenef* обележена као народска, те се доводи у везу са савременијим синонимима у функцији именице ‘тоалет, уп. *tuvalet*’ и придева ‘прљав, уп. *pis, berbat*’ (YTSS).

Сј. У српском је лексема *ћенифа* одређена као покрајинизам са значењем ‘заход, нужник’, како је и код А. Шкаљића, с тим што он наводи и фонетско-моциону варијанту *кенеф* (Škaljić 1979: 189).

◇ У српским народним говорима лексема има исто значење ‘заход, нужник’, али различите фонетске и морфолошке адаптације и само један дериват: *ћенев* (РПГ), *ћенеф* (РГЈС, РГСМ, РКМД, СПГ), *ћенифа* (LDR); *ћенефчија* ‘онај који чисти нужнике’ (РКМД).

Мј. Лексема *кенеф* ‘примитиван клозет’ јавља се и у македонском (Јашар-Настева 2001: 66), а у РМЈ и у варијанти *ќенев*.

Бј. У бугарском је лексема *кенеф* ‘клозет, нужник’ маркирана као проста, жаргонска и груба реч. И њен дериват *кензам* ‘вршити велику нужду’ је обележен као неприхватљива, жаргонска и груба реч (БТР). Она је означена и као застарела, а дата су и два деривата *кенефчија*, *кенефчийски* (БЕР).

► [Ф] Палатално $\kappa(e)$ реализовало се у српском, македонском и албанском као $\hbar/\acute{\kappa}/q$, док је у осталим језицима остало κ/ch , као и у појединим говорима српског (*кенеф*). Фонема ϕ је у појединим српским говорима замењена са v , као и у неким говорима македонског. Оба фонетизма и са e и са u се чувају у српском (*ћенифа/кенеф*), док се у осталима усталило e , а у румунском је дошло до дифтонгизације ea . У цинцарском се предакценатско e редуковало у i (*chinefe*).

► [М] У већини језика она је именица мушког рода, док је у цинцарском женског (*chinefe*), те је под његовим утицајем и у српском она делимично пришла именицама тог рода (*ћенифа*), поред задржавања мушког у неким говорима (*кенеф*) (Skok 1971: 353).

► [Д] У испитиваним језицима ова лексема не индукује деривацију, осим у неким српским говорима *ћенефчија* ‘опај који чисти нужнике’ (РКМД) и бугарским *кенефчија*, *кенефчийски*, *кензам* ‘вршити велику нужду’ (БЕР, БТР).

● Њени синоними су *клозейи*, *ве-це*, *заход*, *йроход*, *йрокои*, *нужник*.

◆ Турцизам *ћенифа* је са обележјем архаизма, покрајинизма, жаргонизма и грубе речи.

ЋЕРАМЕТАНА/ЋЕРАНА

■ Лексема *ћерамеџана* ‘циглана’ је турцизам (*keremithane/keremidhane*) грчко-персијског порекла (тур. *keremit/keremid* < грч. *κεραμίδα* < *κεραμίς* < *κέραμος* ‘глина’ + перс. *-hāne* ‘кућа’), док је реч *ћерана* ‘занатска радионица’ турцизам (*kerhane*) персијског порекла (*kārḥāne* < *kār* + *hāne* ‘кућа рада’) (Škaljić 1979: 189–190). Значења ове две лексеме се преплићу, а неки им проналазе исто порекло *ћерана* (< *ћер[емеџ]ана*) ‘циглана’, због чега су обрађене у оквиру исте одреднице (Skok 1971: 354).

Иначе, мотивну реч *ћерамида* једни лингвисти сматрају балканским грцизмом (*кѣраѿида*), а други турцизмом (*kiremit*) грчког порекла, што се наводи и у турским речницима. Осим у јужнословенским језицима, она се јавља и у албанском *qeramidhe* ‘цреп’, а у грчком *кѣраѿида* ‘ћерамиду, циглу и опеку’ (Skok 1971: 354, Škaljić 1979: 190, СПГ, БЕР, ASR).

Тј. У турском језику мотивна реч *kiremit* има функцију именице ‘цреп, ћерамида’ и придева ‘који је те боје (цигле)’, од које су добијени следећи деривати: *kiremitçi* ‘трговац, црепом, црепар, ћерамиѿија, произвођач ћерамиде’, *kiremitçilik* ‘производња црепа, трговина црепом’, *kiremithane* заст. ‘место на којем се производи или продаје цреп’, *kiremitli* ‘покривен црепом, препокривен ћерамидом’ (YTSS).

Лексема *kerhane* у турском језику је означена као застарела посуђеница из персијског са једним значењем ‘јавна кућа’ и упућивањем на савременију реч *genelev*. Дериват *kerhaneci* има два значења 1. ‘власник јавне куће’, 2. погрд. узв. ‘кучкин сине’ (YTSS).

Сј. У РСМ наведена је мотивна реч *ћерамида* ‘цреп за покривање кућа’ и њена два деривата: *ћерамидни* ‘који је од ћерамиде’, *ћерамиѿија* ‘црепар’. Као посебна одредница са примарним значењем радионице наведена је лексема *ћерана* тур. заст. 1. ‘радионица за израду сапуна, сапунара (Вук)’, 2. ‘ужарска радионица’, 3. ‘циглана’.

Код П. Скока је наведено више фонетских варијанти мотивне речи, као и више различитих значења: *ћеремида* (Вук), *ћеремида* (Вук, Космет), *керамида* (стсрп.), *ћирамида* (Србија?) 1. ‘цигла, тугла, тигла, опека, цреп, ћерпич’, 2. ‘топоним (у Србији)’. Дати су и првостепени и другостепени деривати: *ћерамидан*, *ћерамидара* ‘кућа од ћерамиде’ (Србија), *ћерамиѿија*, *ћеремиѿија* ‘циглар’, *ћеремеѿана* (Босна) (< *keremithane*) ‘циглана’, *ћерана* (источна Србија) (< *ћер[емеѿ]ана*) ‘циглана’ (Skok 1971: 354). На територији Босне забележено је више фонетских варијанти мотивне речи: *ћереמיד*, *ћеремиѿ*, *ћеремида*, *ћерамида* ‘полукружни, жљебаст кровни цреп’, као и лексема *ћерхана*, *ћехрана* 1. ‘занатлијска радионица, особито мутапчијска радионица; творница’, 2. ‘јавна кућа у којој се проводи блуд’ (Škaljić 1979: 190).

◇ У српским народним говорима забележена је мотивна реч у различитим фонетским варијантама *ћерамида*, *ћеремида*, *ћарамида* 1. ‘кровни цреп коритастиг облика’, 2. мн. ‘кров’ (СПГ), *ћеремида* ‘цреп којим је покривен врх крова, бокал (са великим бројем синонима)’ (РСГВ), са својим дериватима: *ћереמידница* ‘место где је копана земља за црепове, цигле и ћерамиде; земља добра за цигле’ (РГЈС), док дериват *ћеремиѿиница* означава ‘црепану’ (РПГ).

Лексема *ћерана* има различита значења у српским народним говорима: 1. ‘радионица за израду цигала’, 2. ‘радионица за израду мутапчијских производа и сл.’ (РПГ), ‘радионица за обраду конопље’ (РЛЕГ), ‘ужарска радио-

ница' (ГИК), 'напуштена рупа у земљи која је копана ради узимања земље за прављење цигле, ћерамиде и керамичких плочица' (РГТК).

Гј. У грчком језику постоји знатан број деривата који су мотивисани лексемом *κεραμίδα*: *κεραμίδι* 'ћерамида, цреп', *κεραμιάς* 'лончар, керамичар, циглар', *κεραμειτική* 'лончарство, керамика', *κεραμειτικός* 'лончарски, керамичарски, цигларски', *κεραμιδάδικο* и *κεραμιδαρίο* 'цигларница, циглана лончарница', *κεραμιδάς* 'ћерамџија, циглар, лончар, керамичар', *κεραμιδένιος* 'циглен, глинен', *κεραμιδίης* 'цигласт, глинене боје', *κεραμιδοκόμματο* 'комад цигле', *κεραμιδόχωμα* 'глина, земља подесна за прављење цигле', *κεραμιδόμα* 'покривање крова црепом', *κεραμιδώνω* 'покривати црепом' (ГСП).

Мј. У македонском, поред мотивне речи *ћерамида*, *ћерамиџка* 'ћерамида', бележимо следеће деривате: *ћерамиџче*, *ћерамиден* 'ћерамидни', *ћерамидница* 'радионица у којој се праве ћерамиде, црепана, црепара', *ћерамидџија* 'онај који прави и продаје ћерамиде', *ћерана* 'просторија у пекари у којој се меси хлеб' (РМЈ).

Бј. У бугарском се такође јављају различите фонетске варијанте мотивне речи, али и знатан број деривата: *керемида*, *керамида*, *кермыда* 1. 'печена глинена плоча за кров', 2. прен. 'стреха, кров', *пекана кярмыда* 'печена цигла, цигла': *сурова кярмыда* 'непечена цигла, ћерпич'; *керемиден*; *керемидарски*, *керемидчийски*; *керемидар*, *кермыдар*, *кярмыдар*, *керемидчия* (< *kiremitçi*); *керемидарница*, *кермыдарныца*, *кярмыдарныца*, *керемидарка*, *керемидница*, *керамиџо*, *керемидџо*, *керемидчийница*, 'керемидарница'; *керемидлиџка* 'црвена марама'; патроними: *Керемидов* и др., топоними: *Керемиднице* и др. (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану најпре ћемо указати на адаптацију мотивне речи (*keremit/keremid* < грч. *κεραμίδα*), а потом и на њене деривате (*keremithane*, *keremidhane*, *kiremithane*) и (*kerhane*) са просторним значењем. У првом случају треба обратити пажњу на дистрибуцију вокала и судбину *к*. У иницијалном слогу имамо вокале: *е*: *κεραμίδι* – срп. *ћерамида*, *ћеремид*, *ћеремий*, *ћеремид*, *ћерамида*; мак. *ћерамида*, *ћерамиџка*; буг. *керемид*, *керамида*, *кермыда*; и *и* – *kiremit*, *ћирамида*, а у другом *а* – *κεραμίδι*, *ћерамида*, *ћерамида*; мак. *ћерамида*, *ћерамиџка*; буг. *керемид*, и *е* – *kiremit*, *ћеремид*, *ћеремий*, *ћеремид*, буг. *керемид* и губљење: буг. *кермыда*. Комбинација *е-а* требало би да указује на грчко, а *и-е* на турско порекло. Међутим, примери са *е-е* су настали међуслоговном асимилацијом (срп. *ћеремид*, *ћеремий*, *ћеремид*; буг. *керемид*). И у грчком и турском *к* испред вокала предњег реда (*е*, *и*) изговарало се умекшано, те отуда у српском, македонском и албанском *ћ*, *ќ*, *қ*, а у бугарском умекшано *к*.

Грчко порекло сугласника *δ* (*dx*) најочитије је у албанском језику *qeremidhe*, а без аспирасије у осталим језицима. На тлу БиХ забележена је и варијанта са *ий* – *ћеремий*, што указивује да је реч преузета из турског.

Међутим, треба имати на уму да су многе речи преузимане из свакодневног говора, тј. из одређених дијалекатских варијанти турског на Балкану *ceremit*, *keremit*, *keremid* (СПГ), те неаспирано *đ* не мора увек бити добијено из грчког.

При адаптацији именице *keremithane* грчко изворно *κ(ε)ραμιδάδικο* и *κεραμιδαρεῖό*) задржало се у турском (*keremithane*), бугарском (*керемидарница*, *кермыдарныца*, *кярмыдарныца*, *керемидарка*, *керемидница*, *керамидьо*, *керемидьо*, *керемидчийница*), али не у српском (*ћеремейана*, *ћеремидница*), македонском (*ќерамидница*) и неком бугарском говору (*кярмыдарныца*). У иницијалном слогу свугде остаје *e*, а у другом *e* (*ћеремейана*, *ћеремидница*, буг. *керемидарница*, *керемидарка*, *керемидница*, *керемидьо*, *керемидчийница*) алтернира са *a* (*ќерамидница*, *керамидьо*) или са *ø* (*кермыдарныца*, *кярмыдарныца*). У трећем слогу у бугарским говорима факултативно се јавља и *ы* (*кермыдарныца*, *кярмыдарныца*), поред *и*. Испред суфикса са месним значењем јавља се *đ* које може бити из грчког (*κεραμίδι*) или турских народних говора са Балкана (*keremid*). У бугарском имамо фонему *ћ* (*керамидьо*, *керемидьо*).

При адаптацији турског деривата *kerhane* треба обратити пажњу: на статус меког *ke*, као и на судбину *h*. У бугарском се сачувало *к* (*керхана*, *керхане*, *керана*), а у македонском и српском је дало *ћ* (*ћерана*, *ћерхана* и *ћехрана*). У бугарским говорима се чешће чува *x* (*керхана*, *керхане*), поред (*керана*), у српским обично не (*ћерана*), као и у македонским (*ќерана*), за разлику од муслиманских, у којима се скоро доследно среће (*ћерхана*), па чак и са хиперкорекцијом (*ћехрана*).

► [M] На морфолошком плану, именица је углавном женског рода, с тим што у грчком може бити и средњег (*κεραμίδι*), а ретко у неким говорима српског и мушког (*ћеремид*, *ћеремий*).

На основу суфикса видимо да су сви деривати женског рода (срп. *ћеремейана* (< *keremithane*), *ћеремидница*, *ћеремидница*, мак. *ќерамидница* буг. *керемидарница*, *кермыдарныца*, *кярмыдарныца*, *керемидарка*, *керемидница*, *керемидчийница*, осим у бугарском (*керамидьо*, *керемидьо*) и грчком (*κεραμιδάδικο* и *κεραμιδαρεῖό*), у којима су средњег рода. Бугарски деривати (*керамидьо*, *керемидьо*) тумаче се на два начина. Први је да је то добијено преко грчког *κεραμιδ(αρ)εῖό*, у којем је испало (*αρ*), па потом дошло до јотовања. Други је да је то збирна множина на *-је* (*керамиће*) > *-јо* (*керамићо*), што се у бугарском пише *керамидьо*, *керемидьо* (БЕР).

Именица *ћерана* је увек женског рода (срп. *ћерхана* и *ћехрана*, мак. *ќерана*, буг. *керхана*, *керана*), али и средњег у понеком бугарском говору (*керхане*).

► [C] У оквиру семантичког поља радионице видели смо да имамо две мотивне речи – *ћерамида* и *ћер*, које утичу и на значење њихових дерива-

та. У првом случају (*ћерамида* < *keremit*) је радионица (фабрика) у којој се од глине праве различити производи: а) некада специјалан полулучни цреп, ћерамида, цигла, глинено посуђе, керамика и сл.: *ќераџидáдико* и *ќераџидарџио* ‘цигларница, циглана лончарница’; б) само цреп: *kiremit fabrikasi* ‘црепана’, *ћеремиџиница* ‘црепана’ (РПГ), мак. *ќерамидница* ‘радионица у којој се праве ћерамиде, црепана, црепара’, буг. *ќеремидарница*, *ќермыдарныца*, *ќярмыдарныца*, *ќеремидарка*, *ќеремиџница*, *ќерамидьо*, *ќеремиџьо*, *ќеремиџийница*, ‘ќеремидарница’ (БЕР); в) цигла: *ћеремиџана* (< *keremithane*) ‘циглана’, источна Србија (Skok 1971: 354); и г) *ћеремиџница* ‘место где је копана земља за црепове, цигле и ћерамиде; земља добра за цигле’ забележен је и дериват (РГЈС).

У другом случају (*ћеп* < *ker* < *kār*) је то занатска радионица у којој се обављају различити занатлијски послови, па између осталог и печење глинених производа: 1. занатска радионица: У бугарском етимолошком речнику лексеме (*ќерхана*, *ќерхане*, *ќерана*) се дефинишу само као ‘радионица’ без прецизирања занатских послова који се у њој обављају. Ови облици су насличнији са онима у турском (*kerhane*), чију етимологију А. Шкаљић доводи у везу са персијском сложеницом *kār-ḥāne* ‘кућа рада, радионица, фабрика’ (Škaljić 1979: 190), 2. радионица за израду сапуна: *ћерана* заст. ‘радионица за израду сапуна, сапунара (Вук)’, 3. радионица за израду ужа: ‘ужарска радионица’ (РКМД, ГИК), ‘радионица за обраду конопље’ (РЛЕГ); 4. радионица за израду производа од кострети: ‘радионица за израду мутавџијских производа и сл.’ (РПГ), *ћерхана* и *ћехрана* ‘занатлијска радионица, особито мутваџијска радионица, творница’ (Škaljić 1979: 190), 5. део пекаре: мак. *ќерана* ‘просторија у пекари у којој се меси хлеб’ (РМЈ), 6. циглана: циглана: ‘циглана’ (РМС), ‘радионица за израду цигала’ (РПГ), али и 7. ‘напуштена рупа у земљи која је копана ради узимања земље за прављење цигле, ћерамиде и керамичких плочица’ (РГТК). На подручју БиХ лексеме *ћерхана* и *ћехрана* имају и значење: ‘јавна кућа’ (Škaljić 1979: 190), што је једино, али застарело значење у турском.

► [Д] Лексема *kiremit/kiremid* и њене варијанте у балканским језицима иницирају деривате различитог степена и значења:

(а) именице са просторним значењем: *kiremithane* заст. ‘место на којем се производи или продаје цреп’; *kerhane* ‘јавна кућа’; *ќераџидáдико* и *ќераџидарџио* ‘цигларница, циглана лончарница’; срп. *ћерамидара*, *ћеремиџана* (< *keremithane*) ‘циглана’, *ћерхана*, *ћехрана* 1. ‘занатлијска радионица, особито мутапчијска радионица; творница’, 2. ‘јавна кућа у којој се проводи блуд’, *ћерана* тур. заст. 1. ‘радионица за израду сапуна, сапунара (Вук)’, 2. ‘ужарска радионица’, 3. ‘циглана’; мак. *ќерана* ‘просторија у пекари у којој се меси хлеб’, *ќерамидница* ‘радионица у којој се праве ћерамиде, црепана, црепара’; буг. *ќеремидарница*, *ќермыдарныца*, *ќярмыдарныца*, *ќе-*

реמידарка, керемидница, керамидњо, керемидњо, керемидчийница, 'керемидарница';

(б) именице са агентивним значењем: *kiremitçi* 'трговац, црепом, црепар, ћерамиџија, произвођач ћерамиде'; *kerhaneci* 'власник јавне куће'; *κεραμιάς* 'лончар, керамичар, циглар', *κεραμιδάς* 'ћерамџија, циглар, лончар, керамичар'; срп. *ћерамиџија, ћерамиџија* 'циглар', *ћерамиџија* 'црепар'; мак. *ќерамидџија* 'онај који прави и продаје ћерамиде'; буг. *керемидар, кермыдар, кярмыдар, керемидчия* (< *kiremitçi*);

(в) именице са значењем занимања: *kiremitçilik* 'производња црепа, трговина црепом'; *κεραμειτική* 'лончарство, керамика';

(г) именице субјективне оцене: дем. *ќерамиџиче*;

(д) именице са значењем материјала: *κεραμιδοκόμματο* 'комад цигле', *κεραμιδόχωμα* 'глина, земља подесна за прављење цигле'; сурова *кярмыда* 'непечена цигла, ћерпич', *керемидлијка* 'црвена марама';

(ђ) придеве различитог значења: *kiremitli* 'покривен црепом, препокривен ћерамидом'; *κεραμειτικός* 'лончарски, керамичарски, цигларски', *κεραμιδένιος* 'циглен, глинен', *κεραμιδής* 'цигласт, глинене боје'; срп. *ћерамидан, ћерамидни* 'који је од ћерамиде'; мак. *ќерамиден* 'ћерамидни'; буг. *керемиден, керемидарски, керемидчийски*;

(е) глаголе и глаголске именице: *κεραμιδομα* 'покривање крова црепом', *κεραμιδώνω* 'покривати црепом';

(ж) патрониме: *Керемидов* и др.;

(з) топоними: *Керемиднице*.

На дериватолошком плану, у лексемама са просторним значењем, углавном имамо суфиксалну творбу: а) од мотивне речи *ћерамида*: *ћерамеџијана* (< *keremit-hane*); б) од агентивне именице: *ќерамид-ад-ико, ќерамид-ар-ејо*; буг. *керемид-ар-ка*; в) од придева који се односи на *ћерамиду*: *ћерамид-н-ица* (< *ћерамид-ън-ица*); мак. *ќерамид-н-ица*; буг. *керемид-н-ица*; буг. *керемидњо, керемидњо*. Бугарски деривати се тумаче на два начина: преко грчког *ќерамид(ар)ејо*, у којем је испало (*ар*), па потом дошло до јоговања односно да је то збирна множина на *-је* (*керамиђе*) > *-јо* (*керамиђо*), што се у бугарском пише *керемидњо, керемидњо* (БЕР); г) од придева који се односи на *ћерамџију/керемидчија*; буг. *керемидар, кермыдар, кярмыдар*; *ћерамиџиница* (< *ћерамиџиј-ин-ица*), буг. *керемид-чий-н-ица*; буг. *керемид-ар-н-ица, кермыд-ар-н-ица, кярмыд-ар-н-ица*, (< *керамид-ар-ън-ица*). У грчком језику суфиксом *-άδικο* творе се именице које означавају неке (трговачке) радње или место реализације неке радње. Он се састоји из две компоненте (*-άδ-ико*), при чему је прва део проширене множине *-άδ-εξ* именица које означавају занимања (јд. *ράφτ-ης* : мн. *ραφτ-άδ-εξ* 'кројачи'). У грчком се на синхронном плану издваја суфикс *-αρείο/-αριό*, којим се граде речи које означавају место где нешто постоји или се дешава. Овај суфикс се састоји од *-ар* и *-ејо*,

при чему је овај први учествовао у градњи агентивних именица *φούρναρης* ‘пекар’, а потом и *ποτίνα loci φούρναρειό* 1. ‘фуруна за печење хлеба, пећ, пећница’, 2. ‘складиште за жито и брашно, амбар’ (ΛΝΕΓ).

● Иако није забележен у речницима синонима, турцизам *ћерамициница* успоставља најчешће синонимну везу са *црејана*, *црејара*; *ћерејана* углавном са *циглана*, *џуглана*, *ћерџичара*, док *ћерана* примарно са *радионица*, *саџунара*, *ужара*; а *ћерхана*, *ћехрана* са *јавна кућа*, *кујлерај*.

◆ Велики број различитих деривата указује на њену активну употребу у време док је тај занат био актуелан. У јужнословенским језицима те лексеме прелазе у пасивни фонд њихових лексикона, што је случај и са појединим једночланим терминима из турског (*keremithane*), који се замењују изафетским конструкцијама (*kiremit fabrikasi* ‘црепана’).

ЋЕРПИЧАРА

■ Лексема *ћерџичара*, као и друге творбене варијанте, турцизам је турско-српског порекла (*kerpiç* + *ара*). Мотивна реч *ћерџич* је турцизам турског порекла (< *kerpiç/çerpiç*), којом се означава ‘непечена, на сунцу сушена цигла’ (Škaljić 1979: 190, СПГ). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у румунском *cherpici* и албанском *qerpiç* (Skok 1971: 355).

Тј. У турском мотивна реч *kerpiç* има функцију именице ‘ћерпич, непечена цигла’ и придева ‘који је направљен од ћерпича’, и неколико деривата: *kerpiççi* ‘онај који израђује или продаје ћерпич’, *kerpiçleşme* ‘стврдњавање’, *kerpiçleşmek* ‘постати сув и тврд, стврднути се’ (YTSS).

Сј. У српском језику се јавља у више фонетских, дијалекатских, варијанти: *ћерџић*, *черџић*, *ћерџич*, као и са одређеним бројем деривата: *ћерџичара*, *черџићара* ‘кућа од ћерпича’, *ћерџичар* ‘онај који прави ћерпич’ (PMS).

◇ У српским народним говорима такође је велики број фонетских варијанти овог турцизма и мањи број деривата: *ћерѝич*, *ћерѝеч*, *ћерѝић*, *черѝић*, *черѝич* (РГСМ), *ћерѝич* ‘од блата начињена цигла, која се сува употребљава за зидање; непечена цигла’ (РКМД), *ћерѝич* ‘непечена цигла’ (РПГ); *ћерѝичара* ‘кућа зидана ћерпичом’ (РМС, РГЈС), *ћерѝичара* ‘зграда зидана непеченом циглом’ (РПГ), *черѝићара* (РСГВ), *ћерѝичуша* (ЛУЗ); *ћерѝичан* ‘који је сазидан од непечене цигле’ (РПГ).

Мј. У македонском мотивна реч (*керѝич*, *керѝич*) има један дериват *керѝичара* ‘грађевина од ћерпича’ (РМЈ).

Бј. У бугарском поред лексема *керѝич*, *керѝич*, *кирѝич* постоје и двочлани називи за циглу и за ћерпич, као и неки деривати: *ѝекана кярмыда* ‘печена цигла, цигла’: *сурова кярмыда* ‘непечена цигла, ћерпич’; *керѝиччия* ‘онај који прави ћерпич’, *кирѝи(д)жия* (< *керѝици*) дијал. фиг. ‘Циганин, одрпан човек; лажљивац’, *керѝиччийница* ‘место где се производи ћерпич’; *керѝичен*, *кирѝичен* ‘направљен од ћерпича’, *керѝичев*, *керѝичев*, *кярѝичев*, *кирѝижиин* ‘лажљивчев’, *кирѝижиѝки* ‘лажљив’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану у иницијалном слогу се у свим примерима углавном чува изворно *e*, осим у неким бугарским говорима, у којима се оно квалитативно редукује или асимилује према вокалу у наредном слогу у *и* (*кирѝич*, *кирѝичен*, *кирѝи(д)жия*, *кирѝижиин*, *кирѝижиѝки*) или ретко се замењује са *я* (*кярѝичев*). У другом слогу *и* је стабилно, осим у неким бугарским говорима, у којима долази до његове лабијализације (*керѝичев*, *кярѝичев*) или у српском говору северне Мтохије, у којем је дошло до асимилације према вокалу претходном слогу (*ћерѝеч*).

Турско (*ke*) се изговара знатно палаталније, те не изненађују примери са *ћ*, *ќ*, *џ* на почетку речи (*ћерѝич/керѝич/керѝиѝ*), као ни на крају (*черѝић*, *ћерѝић*) будући да се турско *ç* изговара мекше него српско, мало ближе румунском изговору (*cherpici*). У неким примерима као да се уочава неразликовање *ч* од *ћ* (*ћерѝић*), како напомиње Скок (1971: 355). У румунском остаје *к* (*cherpici*), као и у бугарском (*керѝич*, *керѝич*, *кирѝич*, *керѝиччийница*) и ретко се приближава гласу *ћ* (*кярѝичев*).

► [С] На семантичком плану у оквиру именица *nomina loci* издвајају се два значења и већи број суфиксалних деривата: а) именице којима се именује место где се производи ћерпич: *керѝиччийница* (БЕР) и б) именице којима се именују објекти за становање који су изграђени ћерпичем: *ћерѝичара* ‘кућа зидана ћерпичем’ (РМС, РГЈС, РПГ), *черѝићара* (РСГВ), *керѝичара* ‘грађевина од ћерпича’ (РМЈ), *ћерѝичуша* (ЛУЗ).

► [Д] Она ни у једном језику нема велики број деривата. Углавном су то:
(а) агентивне именице: *ћерѝичар* ‘онај који прави ћерпиче’ (РМС), *керѝиччия* ‘онај који прави ћерпич’;

(б) атрибутивне именице: *кирѝи(џ)жия* (< *kerpiçci*) дијал. фиг. 'Циганин, одрпан човек; лажљивац' (БЕР);

(в) именице којима се означава место где се производи ћерпич: *керѝич-чийница* (БЕР);

(г) именице којима се именују објекти за становање: *ћерѝичара* 'кућа задана ћерпичом' (РМС, РГЈС, РПГ), *черѝићара* (РСГВ), *керѝичара* 'грађевина од ћерпича' (РМЈ), *ћерѝичуша* (ЈУЗ);

(д) придеви: срп. *ћерѝичан* 'који је сазидан од непечене цигле' (РПГ); буг. *керпичен*, *кирпичен* 'направљен од ћерпича', *керпичев*, *керпычев*, *кярпычев*, *киприжиин* 'лажљивчев', *киприжицки* 'лажљив' (БЕР);

(ђ) патроними: *Керѝичев*, *Кирићев*;

(е) топоним: *Кирићетѝо* (БЕР).

На крају, желимо да укажемо на творбене суфиксе и мотивне речи код *potina loci*. Првостепени деривати се образују од именице с *черѝић/ћерѝич* и суфикса *-ара* (*ћерѝич-ара*, *черѝић-ара*, *керѝич-ара*) и *-уша* (*ћерѝич-уша*), а другостепени од присвојног придева агентивне именице и суфикса *-ица* (*керѝич-чий-(и)н-ица*).

● Мотивна реч *ћерѝич* ступа у делимичну синонимну везу с лексемом *цигла*, а лексема *ћерѝичара* нема разнокоренски синоним, осим творбеног дублета *ћерѝичуша*.

◆ Наведени деривати сведоче да су били у активној употреби док је био актуелан јефтинији начин градње кућа и помоћних објеката. Данас су ове речи скоро прешле у пасивни фонд лексикона балканских језика.

ЋЕФЕНАК/ЋЕПЕНАК

■ Лексема *ћефенак/ћејенак* је турцизам (*kerenk*, дијал. *серenk*, Скок даје и варијанту *kereng*, која се јавља у несловенским балканским језицима)

нејасне етимологије из области грађевинарства. Осим у јужнословенским, има га и у осталим балканским језицима: у румунском *chereng* ‘Falltür, врата која се спуштају’, цинцарском *chipenge*, албанском *qeréng*, грчком *κεπέυκι* 1. ‘улаз’, 2. ‘капак’ (Skok 1971: 350, СПГ, ЕРА/НГРС).

Tj. У турском стандару је забележена само лексема *kepenk* ‘ћепенак (дућански), капак’ (YTSS).

Cj. У РМС овај турцизам има значење које га више одређује као *nomina instrumenti* ‘једно од два крила, горње или доње, која су у старинских дућана служила уместо врата (на доње се, кад је било отворено, излагала роба, а на њему је каткад седео трговац)’. А. Шкаљић даје две фонетске варијанте овог турцизма (*ћефенак* и *ћејенак*) и детаљан опис значења ‘крило, канат старинског дућана које служи место врата. Дућан има два ћефенка: горњи који се отвара нагоре и доњи који се отвара надоле. Кад је дућан отворен, горњи је прикачен горе о греду, а доњи водоравно положен и ослоњен на кочиће који су пред дућаном пободени у земљу. Доњим се простор дућана прошири и на њему се роба излаже или ту седе купци. Оба су дрвени и једнаке величине и затварају шупљину дућана с предње стране’ (Škaljić 1979: 185–186).

◊ У српским народним говорима забележена је ова лексема у различитим фонетским варијантама и значењима: *ћејенџк* ‘дрвени капци за затварање излога од дућана’ (СПГ), *ћејенак* ‘на старинским дућанима била су обично по два ћепенка, горњи и доњи, један се закопчавао за стреху, а други је лежао на неким гредама које су биле истурене испред дућана из зида’ (РКМД), ‘настрешница, трем, приградак; лоша настамба’ (КР), ‘простор испред дућана где се може изложити роба или седети, а може имати једно или два крила за затварање излога’ (РГТК). На основу наведених различитих значења ипак овај турцизам можемо сврстати и у именице са просторним значењем.

Mj. У македонским штампаним изворима овај турцизам се јавља у различитим фонетским варијантам и са једним дериватом: *кејенџок* ‘дрвени капак којим су се затварали дућани, а дању служио као тезга или излог’, *кејенџек*, *кејенџк*, *кејенџек*, *кејенџе* (Јашар-Настева 2001: 64, 202).

Bj. У бугарским говорима има више фонетских варијанти овог турцизма (*капенек*, *капенец*, *кепенец*, *кепенџок*), *кепенк* 1. ‘дашчана или метална равна површина за затварање врата’, 2. ‘прозор без стакла’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на адаптацију *ke*, *p* и финалне сугласничке групе *nk/ng*. Сугласни *k* испред *e* се изговарао меко, што је у српском, македонском и албанском дало *h/k/q* (срп. *ћејенџк*, *ћефенак*, *ћејенак*; мак. *кејенџок*, *кејенџек*, *кејенџк*; алб. *qeréng*), док се у појединим језицима и говорима очувала његова гласовна вредност (мак. *кејенџек*, *кејенџе*; буг. *кепенк*, *капенек*, *капенец*, *кепенец*, *кепенџок*; рум. *chereng*, цинц. *chipenge*, грч. *κεπέυκι*). Финална сугласничка група се очувала у несловенским балканским језицима (рум. *chereng*, цинц. *chipenge*, алб. *qeréng*, грч. *κεπέυκι*

[*kepengi*]), док је у јужнословенским разбијена вокалима који су континуанти полугласа (срп. *ћейеньк*; *ћефенак* и *ћейенак*; мак. *кејенок*, *кејенек*, *кејенек*; буг. *капенек*), поред (*кејенк*) у македонском и (*кепенк*) у бугарском. Од појединачних промена указујемо на замену *й* са *ф* (*ћефенак*) у муслиманским говорима, што се може сматрати хиперкорекцијом, и на квалитативну редукцију вокала *e* у *и* испред акцентованог слога у цинцарском (*chipenge*). У бугарском су дисимилацијом *e-e > a-e* или према *кайак* добијене варијанте (*кајенек*, *кајенец*).

► [М] На морфолошком плану видимо да су у свим језицима наведене именице мушког рода, осим у цинцарском, у којем је женског (*chipenge*) и грчког, у којем је средњег рода (*κεπέυκι*). У бугарском се према облику мн. *кејенци* развио једнински суфикс *-ец* (*кејенец*, *кајенец*), а јавио се *-ок* (*кејеньок*).

► [С] На семантичком плану треба видети да ли је ово *nomina instrumenti* или *nomina loci*. Првој групи именица би припадала на основу првог дела једне од дефиниција ‘крило, канат старинског дућана које служи место врата’. Другој групи именица би припадала на основу дела дефиниције који каже да се ‘доњим ћепенком, који је, кад је дућан отворен, лежао на пободеним кочићима и тако се простор дућана проширио и на њему се роба излагала или ту седели купци и трговац’, али и на основу дефиниције из једног српског народног говора ‘простор испред дућана где се може изложити роба или седети, а може имати једно или два крила за затварање излога’ (РГТК). Прва два значења из крајишких говора ‘настрешница, трем, приградак; лоша настамба’ (КР) могу се довести у везу са положајем горњег ћепенка када је отворен ‘Кад је дућан отворен, горњи је прикачен горе о греду’, те тако подсећа на надстрешницу или трем који штити изложену робу на доњем крилу. С обзиром на то да су ћепенци од дрвета, а не од тврдог материјала, и да се отварају и затварају, не изненађују и друга два значења.

У бугарским говорима примарно значење је ‘ћепенци’ тј. ‘дашчана или метална равна површина за затварање врата’, док је секундарно ‘прозор без стакла’, тачније такви прозори су имали само капке, па су ова значења могућа последица синегдохе.

► [Д] Од турцизма *ћейенак* ће настати суфиксацијом само два деривата – релациони придев *ћейеначки* и деминутив *кејенче*, у бугарском је дери-вирана и сама мотивна реч *кејенец*, *кајенец* (< према множини *кејенци*), *кејеньок*.

● Овај турцизам нема одговарајући синоним.

◆ Турцизам *ћейенак* има статус дијалектизма и архаизма (историцизма) с обзиром на нестанак старих типова дућана, а у македонском живи у народној музици (*На кејенциџџе да седам сџирушкиџџе моми да гледам*).

ЋИЛЕР/КИЛЕР

■ Лексема *ћилер* је турцизам (*kiler/kilar*) персијског (*kilār*) или грчког порекла (*κελλάρι* ‘мало, обично подземно, свеже и мрачно место у којем се чува храна и вино’), а који се доводи у везу са латинским *cella, cellarium* ‘собица’ 1. ‘спремиште, комора, клет, амбар, житница’, 2. ‘комора, собица’, 3. ‘део храма где је стајао кип бога’ (Škaljić 1979: 193, ЛНЕГ, LHR). Ова лексема се сматра балканским турцизмом јер се јавља у срп. *ћилер, килер, киљер, кирељ, ћирељ, ћерал*; мац. *килер, килер*; буг. *килар, киляр, килер, келар, кюлер*; рум. *chelar*; цинц. *kilar, kilargi*; алб. *qillar, qilar, qilarxhi* ‘онај који се на дан свадбе брине о јелу и пићу’; грч. *κελλάρι* ‘мало, обично подземно, свеже и мрачно место у којем се чува храна и вино’ (Skok 1972: 80, БЕР, ЛНЕГ, Kaleši 1970: 171).

Тј. У турском лексема *kiler/kilar* означава ‘оставу за храну, спремиште; смочницу; фиг. амбар’ и има један дериват *kilerci* заст. ‘економ (на двору, у резиденцији)’ (TSS, YTSS).

Сј. У доба реализма у живој употреби је код српских писаца са значењем ‘соба за оставу, спремница, смочница’ са дериватима: *ћилерак, ћилерић, киљерац, ћилерче* (РМС). Слично значење се налази и код Шкалајића 1. ‘спремница за храну, соба за оставу’, 2. ‘собица, вајат’ (Škaljić 1979: 193).

◇ У српским народним говорима овај турцизам се јавља у различитим фонетским ликовима (*ћилер, ћил’ер, ћирел’, ћелер, килер, киљер, кирељ, ћирељ, ћерал*) са следећим значењима: а) остава: *ћелер* ‘остава’ (ТДР) *ћилер* ‘одељење у кући одређено за оставу’ (СПГ), ‘просторија приграђена уз кућу, остава, вајат’ (РГП), ‘собица за оставу’ (РВГ), ‘собичак; остава (чували су преоблаку)’ (РПГ), ‘просторија уз кућу намијењена за остављање намирница и разних других ствари’ (ЈУЗ), ‘соба за оставу, шпајз’ (РЈеГ), ‘остава, бачија’ (ГИК), ‘просторија у којој се држи зимница, остава’ (ГИК); б) вајат: ‘У селима на територији овог говора (Вучитрн) где су веће задруге има једна кућа и поред ње, према величини задруге, још толико ћилера колико је мушких ожењених глава и одраслих чланова у задрузи. Према томе ћилер је заправо спаваћа соба за један брачни пар и његову децу, одраслу девојку удавачу, мада у ћилеру жена чува њено лично, а што није задружно. Тамо јој је и разбој, на коме тка кад није заузета задружним послом, а понајвише рано ујутру’ (РКМД), *ћил’ер, ћирел’* ‘спаваћа соба’ (РГСМ); *ћилерџија* ‘о свадбама, нарочито одређено лице које рукује ћилером и стара се да сватови буду што боље почашћени’ (СПГ), *ћелерка, ћелерче, ћилерче* ‘мала остава’ (ТДР), ‘мали подрум, остава, шпајз (обично се искористи простор испод басемака да се ту направи ћилерче)’ (РГТК).

У њима су забележени и одређени деривати: *ћилерџија* ‘о свадбама, нарочито одређено лице које рукује ћилером и стара се да сватови буду што

боље почашћени' (СПГ); *ћелерка/ћелерче* дем. од *ћелер* 'мала остава' (ТДР), *ћилерче* 'мали подрум, остава, шпајз (обично се искористи простор испод басамака да се ту направи ћилерче)' (РГТК), *келерац/келнерац* 'остава у продужетку вајата' (РСГВ).

Мј. У македонском такође постоје фонетске варијанте (*килер, килер, керал*) са једним значењем 'подрум', што је најближе значењу у грчком 'мало, обично подземно, свеже и мрачно место у којем се чува храна и вино' (РМЈ).

Бј. У бугарском лексема *килер* има много фонетских варијанти (*килар, киляр, килер, келар, кюлер*), два значења и неколико деривата: 1. 'собница која служи за складиштење покућства', 2. 'обична соба'; *килердџија* арх. 'онај који држи кључеве ћилера, који се на свадби брине за јело, пиће и посуђе'; *килерен, килерски; килерче; Килерчето* (БЕР).

► [Ф] Овај турцизам је претрпео многе фонетске промене. Тако умекшано турско *ki* прелази у *ħ/k/q* у српском (*ћилер, ћилерљ, ћерал*), у македонском (*килер*) и албанском (*qillar/qilar, qilarxhi*), док у осталим језицима и говорима остаје *k*. У албанском се јавља и меко и тврдо *l* (*qillar : qilar, qilarxhi*), што је забележено и у српским примерима без метатезе (*ћил'ер, кил'ер*) и са њом (*ћилерљ, кирељ, ћилерљ*). Вокал *и* из првог слога у свим језицима се чува, осим у румунском (*chelar*), грчком (*κελλάρι*), док факултативно алтернира са *е* у српском (*ћерал*), македонском (*керал*) и бугарском (*келар*), у чијим говорима је забележена и лабијализација *и* (*кюлер*). У македонском примеру (*керал*) имамо и метатезу.

У другом слогу *е* алтернира са *а* (*-ер : -ар*), што се доводи у везу са језиком из којег је примљен овај турцизам. Када је слог са *е* (*-ер*), тада је лексема преузета посредством турског, а када је са *а* (*-ар*), онда је директно из грчког (Skok1972: 80).

► [М] У свим језицима и говорима овај турцизам је мушког рода, осим у грчком, у којем је средњег (*κελλάρι*).

► [С] На основу наведених дефиниција уочавамо два значења овог турцизма. Прво је 'остава за намирнице, зимницу', друго 'вајат' у којем је, за време породичних задруга, живео брачни пар са децом или одрасла девојка; у њему је жена чувала своје личне ствари. Прелазно значење би се могло наслутити у овој дефиницији 'собичак; остава (чували су преоблаку)'. Оба значења налазимо код А. Шкаљића 1. 'спремница за храну, соба за оставу', 2. 'собница, вајат' (Škaljić 1979: 193). Остава је могла бити у једном делу куће или дограђена уз њу, док је вајат била посебна просторија у дворишту породичне задруге. Намирнице су се могле остављати и у подрум, те лексема (*килер, килер*) у македонском има управо то значење 'подрум', што је најближе значењу у грчком 'мало, обично подземно, свеже и мрачно место у којем се чува храна и вино'.

Дакле, ако пођемо од језика изворника, грчког, примарно значење би било ‘подрум’, затим ‘остава’ у језику посреднику и ‘обична соба или собица’ и ‘вајат (просторија за брачне парове)’ у језицима примаоцима.

► [Д] Од деривата су забележени:

(а) агентивне именице: *kilerci* ‘економ (на двору, у резиденцији)’, *ћилерџија* ‘о свадбама, нарочито одређено лице које рукује ћилером и стара се да сватови буду што боље почашћени’ (СПГ), арх. *килердџија* ‘онај који држи кључеве ћилера, који се на свадби брине за јело, пиће и посуђе’, *qilarxhi* ‘онај који се на дан свадбе брине о јелу и пићу’;

(б) релациони придеви: буг. *килерен*, *килерски*;

(в) именице субјективне оцене: дем. срп. *ћелерка*, *ћелерче*, *ћилерак*, *ћилерић*, *ћилерче*, *киљерац*; буг. *килерче*.

• Турцизам *ћилер* успоставља синонимну везу са лексемама *осџава*, *шиџаз*, али на основу својих других реализација и са лексемама *ћодрум* односно *соба*, *вајати*.

♦ Турцизам *ћилер* има статус архаизма, осим у турском, грчком и македонском.

ЋОШАК/ЋОШЕ

■ Лексеме *ћоше* и *ћошак* су турцизми (*köşe* и *köşk*) персијског порекла (*gōšā*, *kūše*, *gūše* ‘угао, буцак’ и *kūšk* ‘чардак, кула, летњиковац; пространа соба на спрату која има поглед на све стране’) (Škaljić 1979: 197, Skok 1971: 361, СПГ). П. Скок закључује „да су се на Балкану, а нарочито у српскохрватском помешале две различите персијске речи, које се у турском још разликују“ (1971: 361). М. Ћинђић констатује да Шкаљић (1973) погрешно наводи под истом одредницом *ћошак*¹ (< *köşe*) ‘угао, кут; рогаљ’ и *ћошак*² (< *köşk*) заст. ‘балкон, доклат; чардак’ и наводи њихов заједнички етимон *köšk* (2013: 466). Дакле, у српском језику разликују се ове две лексеме, које се сматрају хомонимима, а обе речи припадају именицама с просторним значењем. Т. Дуран даје следеће етимолошке податке уз лексему *ћошак*: тур. *köşk* < перс. *kūšk* и наводи значење ‘угао улице, рогаљ; ћуприја’ (Duran 2017: 18).

Ови турцизми се, осим у јужнословенским језицима, јављају и у румунском *chiosc* ‘буда у којој се продају новине и сл.’, *chioscar* ‘продавац новина и сл.’ цинц. *chiosc* = *chioşa* поред *chiuşe* ‘угао, ћошак, angle, coin’, *chioşci* ‘киоск, pavillon, kiosque’, албанском *qoshë* ‘угао, кут(ак), рогаљ, киоск’ поред *qoshk* ‘киоск’, *qoshlli* ‘угласт, ћошкаст’, и грчком *κίосκι* ‘киоск’ (Skok 1971: 361, СПГ, ASR). Дакле, у балканским романским језицима и грчком имамо европски турцизам *Kiosk*, *kiosque*, фонетски модификован, али са сачуваним значењем.

Tj. У турском језику постоје две фонетски различите лексеме (*köşe* и *köşk*) чија се и значења разликују. Тако лексема *köşe* има шест значења: 1. ‘угао, кутак, ћошак’, 2. ‘запећак, кутак (у соби, просторији)’, 3. ‘угао (улице)’, 4. ‘део, страна, крај’, 5. фиг. ‘удаљено, далеко, забачено место; неприступачно место’, 6. ‘корнер (на фудбалском терену)’, а *köşk* ‘вила, замак, палата; велелепна кућа’. Од прве лексеме наведени су следећи деривати: *köşebaşı* 1. ‘угао улице’, 2. фиг. ‘утицајан положај, значајна институција’, *köşegen* ‘дијагонала’, *köşeleme* ‘дијагонално’, *köşeli* ‘који је са углом, угаони’, *köşelik* 1. ‘угаони део намештаја’, 2. ‘потпорни лук’, *köşesiz* ‘који је без угла’, а од деривата друге навешћемо само историцизам *köşklü* ‘стражар на пожарној кули, пожарни’ (YTSS).

Cj. У РМС наведена су два хомонима *ћошак*¹ ‘балкон, доклат, чардак’ и *ћошак*² ‘угао, кут; рогал’ и други моциони и творбени облици: *ћоша*, *ћоше*, *ћошка*, чије се значење везује за *ћошак*²; *ћошкаци* ‘који има ћошкове, угласт’, *ћошкацио*, прил. ‘на ћошкове, угласто’, *ћошкић*, *ћошине* ‘који се односи на ћошу’. Код А. Шкаљића су наведене и лексеме *ћоше* ‘угао, кут, буцак’ и *ћошак* 1. ‘угао, кут’, 2. ‘велика видна соба (са много прозора) на спрату са истуреним спољним зидовима као у балкона; таква соба на углу и без истурених зидова; балкон, доклат’, 3. ‘чардак, вила, павиљон’, са по једним дериватом: *ћошели* ‘на ћошета, угласт’ и *ћошкаци* ‘угласт, на ћошкове’ (Škaljić 1979: 197).

◇ Она је део српских народних говора и јавља се у различитим облицима: *ћош* ‘кут’ (РГЈС), *ћошак*, в. *ћошка* (РЛеГ), ‘угао, кут; исп. *ћошка*’ (ГИК), ‘угао зграде’ (РПГ), в. *ћуше* (РГСМ), *ћошак* ‘угао, рогал’ (ЈСШ), ‘угао, рогал, место где се секу две улице’ (ЛИ), в. *ћош* (РГЈС), ‘угао’ (РПП), ‘угао, ћоше’ (РВГ), ‘угао у просторији или спољни угао’ (ЛУЗ), ‘брид, угао, кут’ (КР), ‘угао, угласти крај нечега’ (РГЗа), в. *ћуше* (РГСМ); *ћоше* ‘угао, забачено место, в. *ћумез*’ (РГМ), *ћошак*, угао, буцак’ (РПП), ‘угао, буцак, кут, рогал, ћошак’ (РВГ), ‘угао’ (ГИК), 1. ‘угао, ћошак’, 2. ‘слепа улица; скуп кућа око мале улице у граду’, в. *ћуше* (РГСМ); *ћуше* ‘угао’ (ГИК, СПГ), в. *ћоше* (РПП), ‘место где се спајају два зида’ (РГСМ); ‘угао, кут’ (РКМД), *Ћуше*, име потока (РКМД); *ћушк* ‘угао’ (СПГ), *ћушак* ‘угао, кут’ (РКМД); *ћошка* в. *ћош* (РГЈС), ‘ћошак, угао’ (РЛеГ), в. *ћош* (ГИК); *ћошка* ‘трем, тераса’ (РПП), 1. ‘трем испред ћелије који служи као трпезарија о сеоским светковинама’, 2. ‘кров изнад ајата, односно одвода’, 3. ‘део трема који се издиже изнад осталог’ (ТДР), *ћошник* ‘угао, ћошак, буцак; угаони камен кућног зида’ (РВГ), 1. ‘штитник угла зграде (камен уз угао); делови греда темељача који вире’, 2. ‘узак простор између двеју зграда, који обично служи као пролаз’ (РПП), *ћушник* ‘стубови на угловима дрвених господарских зграда’ (СПГ), *ћошалијес* ‘ћошкаст’ (РПП); *ћушелија* ‘ћошкаст, рогласт’ (РКМД).

Мј. У македонском језику је сачувана дистинкција у значењу лексема *ќошк* 1. 'врста чардака', 2. 'истурен, издигнут део чардака што се простире и на којем се седи', *ќош* разг. 'ћошак, угао', *ќоше* разг. 1. 'ћошак, угао, буцак', 2. 'рогаљ', које су, заједно са својим дериватом *ќошлесѝ* 1. 'ћошкаст, угласт', 2. 'рогласт', део разговорног језика (Јашар-Настева 2001: 65, 180, 203).

Бј. У бугарском постоји више варијанти овог турцизма са дериватима: *кјоше* 1. дијал. 'угао', 2. заст. 'знак каро у игри карата', *кјошетија* мн. 'забачена места, пограничне области'; *кјошелија* 'угласт', *кјошелат* (< *кјошелија* са буг. наставком *-ат*, као *окат*, *устат*) 'угласт'; *књош* 'угао' (< декомпоновано од *књоше* које је у одређеном дијалекту доживљавано као деминутив); *књоше* 'угао'; *књошк* 1. 'предњи отворен покривен део куће', 2. 'летња кућа изван града, обично у винограду', 3. 'лака дрвена грађевина', 4. 'покривена сеница', 5. 'летња гостинска соба на другом спрату', 6. 'клуба за седење', 7. 'мала тераса пред кућом', 8. 'предсобље, трем'; дијал. *књошка* 'предсобље, трем'; *кјошк* 'врста балкона на сеоској кући' (БЕР).

►[Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на адаптацију сугласника *k* испред меког вокала *ö*, као и прилагођавање самог тог самогласника, док је у речи *көшк* интересантна судбина сугласничке групе *šk*. Турско *k* испред вокала *ö* сачувало је своју гласовну вредност (меко *k*) у румунском (*chiosc*), у цинцарском (*chioşe = chiosa, chiuşe, chioşci*) и грчком (*κίόσκι*), а у осталим језицима и говорима замењено је са *h/k/кјо,кь/q* (*ћош*, *ћоше*, *ћуше*, *ћушк*, *ћушак*, *ћошак*, *ћошка*; *ќош*, *ќошк*; *кјоше*, *кјошк*, *књош*, *књоше*, *књошка*; *qoshé, qoshk*). Вокал предњег реда *ö* у овим лексемама замењен је са *o* у српском (*ћош*, *ћоше*, *ћошак*, *ћошка*, *ћошник*, *ћошкић*), македонском (*ќош*, *ќошк*), бугарском (*књош*, *књоше*, *књошка*) и у албанском (*qoshé, qoshk*), а са *u*, што је ређе, у српском (*ћуше*, *ћушк*, *ћушак*, *ћушник*, *ћушелија*) и бугарском (*кјоше*, *кјошк*). Сугласничка група *šk* се спорадично очувала у српском (*ћушк*) и македонском (*ќошк*), редовно у албанском (*qoshk*) и бугарском (*кјошк*, *књошк*), док је у грчком, због изостанка палаталних гласова (*ш*, *ж*, *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ*) дала *sk* (*κίόσκι*), као и у румунском (*chiosc*). Иначе је она у већини српских говора разбијена непостојаним *a* (*ћошак*, *ћушак*).

►[М] На морфолошком плану турска именица *көşe* је углавном у јужнословенским језицима пришла именицама средњег рода због завршног вокала у турском *e* (*ћоше*, *ћуше*; *ќоше*; *кјоше*, *књоше*), док је само у неким српским, македонским и бугарским говорима добила моциони наставак *-ø* именица мушког рода (*ћош*; *ќош*; *књош*) јер је форма са *-e* перципирана као деминутивна. У цинцарском је женског рода (*chioşe = chiosa, chiuşe*), што је ретко у српском (*ћоша*).

Турска именица *көшк* је углавном у посуђеним језицима мушког (*ћошак*, *ћушак*, *ћушк*; *ќошк*; *chiosc; qoshk*), у српском и бугарском и женског (*ћошка*; *књошка*), док је у грчком средњег рода (*κίόσκι*), као и у цинц. (*chioşeu*).

унутрашњи или спољашњи ‘угао зграде’ (РПГ), ‘угао, рогал, место где се секу две улице’ (ЛИ).

У грчком и румунском мањи објекат за продају новина, цигарета и сл., који се налази обично на ћошку двеју улица, именован је лексемом *kióski, chiosc, chioşci*, што би био у ствари европски турцизам (*Kiosk, kiosque*), а значење је развијено на основу метонимије типа ПРОСТОР → ОБЈЕКАТ СМЕШТЕН НА ТОМ ПРОСТОРУ.²⁷ Тако је у муслиманској средини једна просторија на спрату на углу названа *ћошак* ‘велика видна соба (са много прозора) на спрату са истуреним спољним зидовима као у балкона; таква соба на углу и без истурених зидова; балкон, доклат’ (Škaljić 1979: 197). Развијено је у бугарским говорима и значење ‘клуба за седење’, које се евентуално, али врло дискутабилно, може протумачити метонимијским моделом ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ СМЕШТЕН НА ТОМ ПРОСТОРУ.

► [Д] Мотивним речима *ћош(e)* и *ћошак* иницирају се деривати првог и другог степена. Од деривата издвајамо:

(а) именице са просторним значењем; *köşebaşı* 1. ‘угао улице’, 2. фиг. ‘утицајан положај, значајна институција’; *ћошак* (< *ћош*) 1. ‘угао, кут’, 2. ‘велика видна соба (са много прозора) на спрату са истуреним спољним зидовима као у балкона; таква соба на углу и без истурених зидова; балкон, доклат’, 3. ‘чардак, вила, павиљон’, *ћошка* ‘трем, тераса’ (РПГ), 1. ‘трем испред ћелије који служи као трпезарија о сеоским светковинама’, 2. ‘кров изнад ајата, односно одвода’, 3. ‘део трема који се издиже изнад осталог’ (ТДР), *ћошник* ‘узак простор између двеју зграда, који обично служи као пролаз’ (РПГ);

(б) именице са значењем предмета: *köşelik* 1. ‘угаони део намештаја’, 2. ‘потпорни лук’; *ћошник, ћошкара* ‘брусилица за паркет која служи за обраду ћошкова, углова просторија’;

(в) именице са статусом термина: *köşegen* ‘дијагонала’;

(г) именице са човеком као денотатом: *köşklü* ист. ‘стражар на пожарној кули, пожарни’; *ћошкара* разг. ‘проститутка’;

(д) именице субјективне оцене: дем. *ћошкић*;

(ђ) придеви: *köşeli* ‘који је са углом, угаони’, *köşesiz* ‘који је без угла’; *ћошни, ћошкаси* ‘који има ћошкове, угласт’, *ћошели* ‘на ћошета, угласт’, *ћошалијес* ‘ћошкаст’ (РПГ), *ћушелија* ‘ћошкаст, рогљаст’ (РКМД); *кошлеси* 1. ‘ћошкаст, угласт’, 2. ‘рогљаст’; *кјошелија* ‘угласт’, *кјошелат* (< *кјошелија* са буг. наставком *-ат*, као *окат, устат*) ‘угласт’;

(е) прилози: *köşeleme* ‘дијагонално’; *ћошкасио* прил. ‘на ћошкове, угласто; фиг. којекако, с муком, мучно; супр. глатко’;

²⁷ Не може се са сигурношћу тврдити да је реч *киоск* пристигла директно из турског (*kiosk*) или је из француског (*kiosque*). М. Вујаклија (1972) наводи њено турско порекло.

(ж) глаголи: *ишћошћићи се* ‘накренути се, накривити се; пасти у очи ћошћастим изгледом’; *ћошћарийћи* разг. ‘стојати, дангубити беспослен по улицама, сокацима’;

(з) хидроним: *Ћуше*, име потока (РКМД).

• Турцизам *ћошћак* је у синонимној вези с лексемама *угао* и *куйи*, чија је употреба регионално условљена, али и *буџак* и *рогаљ*, док су са турском лексемом *köşk* у неким језицима синоними: *чардак*, *лејћњиковац*, *вила*, *замак*, *йалайи*; *балкон*, *доксайи*; *йирем* и сл.

◆ Овај турцизам припада активном фонду испитиваних језика, нарочито разговорном (македонски).

ЋУМЕЗ

■ Лексема *ћумез* је турцизам (*kümes*, дијал. *çimez*) грчког порекла (*κουμάσι*). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у алб. *qumes*, *çumes* (= *kotec*, ‘кокошињац’), тоскијски *këtaç* (< *κουμάσι*) ‘кокошарник’, 2. ‘бедан стан, колиба, изба’ (РКМД) и грч. *κουμάσι* 1. ‘кућица за пса’, 2. ‘зао, изопачен, покварен човек, нитков, неваљалац, подлац’ (Skok 1971: 364, СПГ, ГСР).

Тј. У турском лексема *kümes* је двозначна 1. ‘кокошарник’, 2. фиг. ‘кућерак’, и део је двочланог термина *kümes hayvanları* ‘домаће животиње, живина’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *ћумез* има два значења: 1. ‘живинарник за кокоши, кокошињац’, 2. ‘запуштен, влажан и прљав стан или крчма. Уз лексему *ћумез* П. Скок наводи следећа значења: 1. ‘гајба, кавез, кокошар’, 2. (пејоративна метафора): ‘ружна запуштена кућа’ (1971: 364). Слична значења даје и А.

Шкаљић 1. ‘кокошињац’, 2. фиг. ‘мала неуредна кућа, колиба, учерица’ (Ška-
ljić 1979: 199).

◊ У дијалектима се реч (*ћумез/ћумес*) са својим ретким дериватима реализује у значењу:

а) *ћумез* ‘живинарник за кокошке’ (LDR, ЛГл), кокошињац (ЛУЗ, РГТК, РГП, РСГВ), ‘кокошарник’ (СПГ);

б) *ћумез* ‘мрачна запуштена просторија, влажно и прљаво, забачено место, в. ћоше’ (РГМ), ‘запуштена и влажна просторија; димњива и прљава кафана; буцак, мутвак’ (РГТК), ‘тесна, неуредна просторија за човека’ (РГ, ЦТР), ‘запуштена, неуредна кућа или соба’ (СПГ), ‘запуштена, неуредна зграда, просторија’ (РГСМ), ‘влажан и мрачан стамбени простор (неуредна и неудобна кућа), штала, појата’ (ГТБ), ‘сиротињска кућа’ (КЧр), ‘мала, скучена и неусловна просторија за човјека’ (РГП), ‘мала, неугледна, неуређена просторија; прљаво просторија’ (РСГВ), фиг. ‘мала, трошна, сиротињска кућа’ (ЛУЗ), *ћумез* ‘ружна, запуштена кућа, соба’ (РКМД); деривати: *ћумезина* (аугм.) ‘ружна, запуштена кућа, соба’ (РКМД), *ћумезарник* ‘прљаво и запуштена стамбена просторија, ћумез’ (РПГ), *ћумезарник* 1. ‘просторија која служи за складиштење свега и свачега’, 2. ‘стара и запуштена кућа или соба’ (ЛД), *ћумес* ‘запуштена, влажна и прљаво просторија’ (РГЗе);

в) *ћумлез* ‘продавница половне одеће и обуће’ (РСГВ);

г) *ћумез* риб. ‘преграда за рибу’ (РСГВ).

Мј. У ранијим штампаним изворима забележена је лексема *ќумез*, чије је значење у вези са чувањем домаћих птица (Јашар-Настева 2001: 50). У РМЈ њено значење је детаљније дефинисано: 1. ‘кокошарник, голубарник’, 2. фиг. ‘мала, тесна соба; мали, тесан и неуредан стан’.

Бј. У бугарском лексема *кјумес* означава ‘простор у којем ноћивају гуске и патке’, док се дериватима *кјумезе* с. р. именује ‘неугледна, лоша мала кућа’, а *кјумезарњак* ‘мала неугледна просторија’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на реализацију *k* испред *й*, као и на сам вокал *й* и финално *s* (*kümes*). Консонант *k* испред вокала предњег реда *й* у већини језика је прешао у *h/k/к/к/к* (*ћумез*, *ћумес*; *ќумез*; *кјумес*; *qumes*, *qumez*), а у турском призренском говору у *ç* (*çumez*), док у грчком остаје *κ* (*κουμάσι*). Вокал *й* адаптиран је у *y* у свим језицима, осим у албанском, у којем се сачувала његова изворна гласовна вредност (*qumes*, *qumez*). У неке говоре је у могло доћи из турске дијалекатске варијанте (*çumez*), као и финално *z* које се јавља у македонском (*ќумез*) и факултативно у српском (*ћумез*, *ћумес*) и албанском (*qumes*, *qumez*).

► [М] На морфолошком плану уочавамо да је у свим испитиван језицима и говорима мушког рода, а само у грчком средњег (*κουμάσι*).

► [С] На основу дефиниција у испитиваном корпусу можемо издвојити два основна значења. Прво, *ћумез* је ‘објекат за смештај домаћих животиња,

пса, живине, голубова, па и рибе': а) грч. 'кућица за пса'; б) тур., алб., срп., мак. 'кокошарник, кокошињац, живинарник'; в) буг. 'простор у којем ноћивају гуске и патке', г) мак. 'голубарник'; д) срп. 'преграда за рибу'. Видимо да је турско примарно значење 'кокошарник, кокошињац' пренето у све језике (б), а у неким је и проширено, као у грчком (а), македонском (в) и српском (г).

Друго, то је 'објекат за становање или друге намене (складиштење)' (*соба, сџан, кућа, кућерак, зграда, њросџорија; крчма*), али са разним негативним епитетима: (*сџари; мали, скучен, њесан; неуслован, неугледан, неуредан, заџуџиен, влажан, њрљав, ружан, њрошан, мрачан, димљив, забачен, сирџињски*).

На основу података у РМС, али и у другим анализираним примерима, примарно значење лексем *ћумез* 'живинарник за кокоши, кокошињац' потиснуто је секундарним значењем 'запуштен, влажан и прљав стан или крчма' (Ђинђић 2013: 112–113). Секундарна реализација ове лексеме настала је под утицајем метафоричних асоцијација које су индуковане компонентом изгледа именованог простора за држање животиња у полазном, а у циљном домену за живот људи.

У грчком се метафоричким асоцијацијама развило секундарно значење 'зао, изопачен, покварен човек, нитков, неваљалац, подлац'.

► [Д] Овај турцизам не индукује даљу деривацију. П. Скок наводи само аугментатив *ћумезина* (Космет, РКМД) (1971: 364), а у српским и бугарским говорима забележени су деривати: *ћумезарник* са значењима 1. 'просторија која служи за скалдиштење свега и свачега', 2. 'стара и запуштена кућа или соба' (ЈД); *кјумезарњак* 'мала неугледна просторија', а *кјумезе* с. р. 'неугледна, лоша мала кућа' (БЕР). Дериват *ћумезарник* указује на могуће образовање и постојање именице са човеком као денотатом **ћумезар* 'онај који живи у кући као ћумез', што би се свакако одразило и на даљу деривацију: **ћумезарка, ћумезарче, ћумезарски* итд.

● Лексема *ћумез* представља део синонимног низа чије су носеће лексеме са различитом денотацијом. Она припада низу који је груписан око лексеме *брлог*, али у вези с њеном секундарном реализацијом 'неуредан простор' – *руја, свињац, ћумез, брложииџе, јазбина, кокошињац, њећина, џиџенаре* – рег. *калиџиџе, њајзл, лога, кајџуњера* (Ћосић 2008: 71), затим око лексеме *руја*, и то поново на основу секундарне реализације 'неуредан простор' – *брлог, буџак, свињац, ћумез, брложииџе, јазбина, кокошињац, њећина, џиџенара* – рег. *калиџиџе, њајзл, лога, кајџуњера* (Ћосић 2008: 545), и низу са носећом лексемом *уџерица* – *колиба, дашчара, барака, сџраћара, кућерак, ћумез, џоземљуша, уџера, џојаџа, клеџ, чаџрљ, вајаџ* (Ћосић 2008: 646). М. Лалевић је такође наводи као део синонимног низа лексема којима се денотира кућа са значењем 'кућица или просторија неугледна, мрачна и влажна,

ниска и прљава, тесна и загушљива' (2004: 309). На основу дефиниција овим низовима можемо додати још и лексеме *голубарник*; *шијала*, *џојайџа* и *изба*.

◆ Турцизам *ћумез* има активну употребу у испитиваним језицима и говорима захваљујући и његовом фигуративном значењу.

ЋУМУРАНА

■ Лексема *ћумурана* је турцизам (*kötürhane*) турско-персијског порекла (тур. *kötür* 'ћумур' + перс. *hāne* 'кућа') (Škaljić 1979: 199). Мотивну реч *kötür* П. Скок одређује као изведеницу (суфиксом *-ur*, уп. *potur*) од глагола *kötmek* 'покрити, затрпати', док је други повезују са глаголским кореном *köy* 'горети', што је све у вези са начином добијања ћумура, дрвеног угља (Skok 1971: 364, СПГ). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у алб. *qumur* 'ћумур, угаљ', *çumtur* (Скадар) и цинц. *chiumiure* f и *chiumurgi* (Skok 1971: 364, СПГ).

Тј. У турском лексема *kötür* има функцију именице 'угаљ' и придева 'црн као угаљ', а од ње су изведени деривати: *kötürcü* 1. 'угљар, ћумурџија', 2. 'ложач (на броду, у фабрици, ложионицама)', *kötürçülük* 'занимање угљара', *kötürlük* 1. 'складиште угља, угљарник' и др. (YTSS).

Сј. У РСМ поред мотивне речи *ћумур* 'дрвени угаљ', наведене су именице са просторним значењем *ћумурана*, *ћумурница*, *ћумурњача* 1. 'јама где се пале дрва ради добијања ћумура', 2. 'место где се продаје ћумур', затим агентивне *ћумураш*, *ћумурџија* 1. 'онај који прави или продаје ћумур, угљар', моциони *ћумурџиница* 'ћумурџијина жена' и *ћумурџилук* заст. 'производња и продаја ћумура'.

У муслиманској средини лексема *ћумур* означава 'угаљ (камени и дрвени)', деривати су *ћумрук(х)ана* 'јама или примитивна пећ у којој се паљењем дрвета добија дрвени угаљ', *ћумурџија* 'онај који се бави производњом и продајом дрвеног угља, угљар' (Škaljić 1979: 199).

◊ У српским народним говорима среће се и мотивна реч *ћумур*, али и њени деривати: *ћумур*, *ћимир* (< дијал. *çitür*) ‘дрвени угаљ’ (СПГ), *ћумур* 1. ‘природно чврсто гориво настало дубоко у земљи распадањем биљних материја, без присуства ваздуха, угаљ’, 2. ‘дрвени ћумур’ (ТДР), ‘дрвени угаљ’ (РГЈС, РПГ, РКМД), *калем ћумур* ‘ћумур од дебелих облица’ (РКМД), *цигански ћумур* ‘ћумур од грања и огранака који производе Цигани’ (РКМД), *кумџањски ћумур* ‘камени ћумур који су људи први пут видели на железници, коју је градила кумпања’ (РКМД); *ћумурана* (још у старо време није забележена у турским речницима) ‘место где се чува угаљ’ (РКМД), ‘јама или примитивна пећ у којој се бави производњом и продајом дрвеног угља’ (РВГ); *ћумурњача* (РМС) и *ћумурница* ‘јама где се слажу и пале дрва, ради добијања дрвеног угља’ (РГЈС); *ћумурџиница* 1. ‘место где се чува угаљ’, 2. фиг. ‘прљаво место, место покривено прашином’ (РКМД); *ћумурлук* (< *kömlük*) ‘одељење у кући где се чува дрвени угаљ, ћумур’ (СПГ); *ћумурџије* 1. ‘место у шуми где се производи дрвени ћумур’, 2. ‘место где се на површини земље откопава угаљ’ (ТДР), ‘место на коме се правио ћумур’ (ЦТР); *ћумурџија* ‘човек који прави и продаје дрвени угаљ’ (РКМД), ‘угљар’ (РГЈС).

Мј. У македонском лексема *ќумур* је део разговорног језика, као и њени деривати, а означава ‘угаљ’, *дрвен, камен ќумур* ‘дрвени, камени угаљ’ од које има неколико деривата: *ќумурџија* ‘угљар’, *ќумурџилница* ‘угљара’ (РМЈ).

Бј. У бугарским говорима мотивна реч има две фонетске варијанте и више деривата: *кјумур, кјумјор* ‘угаљ’; *кјумурлук, кјумјорлук* ‘домаће складиште за угаљ’, *кјумурџија* 1. ‘ћумурџија, угљар’, 2. ‘човек упрљан црним’; *кјумјорџија* ‘ћумурџија’, *кјумјорџијка* 1. ‘жена ћумурџије’, 2. ‘жена упрљана црним’, *кјумјорџијски, кјумјорџијство* ‘угљарство’, *кјумјорџијска папрат* ‘*Pteris aquilica*’, *кјумјорен, кјумјорлија, кјумјоров*; патроними: *Кјумјорев, Кјумјорџиев, Кјумјорџиевски*; чест у саставу микротопонима (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану видимо да се турско *k* испред *ö* адаптирало у *h/k/q* у српском (*ћумур, ћумурана, ћумурница, ћумурџиница, ћумурњача*), македонском (*ќумур, ќумурџилница, ќумурџија*), бугарском (*кјумур, кјумјор, кјумурлук, кјумјорлук, кјумурџија, кјумјорџија*) и у албанском (*qumur*), поред (*çumur*) у неким албанским говорима, као што је случај и у турском призренском говору (*çitür*), док у цинцарском и бугарском имамо палатализовано *k'* (*chiutüre, chiumurgi*). Турски вокал *ö* у јужнословенским језицима и цинцарском замењен је са *у*, (у буг. *ю* да би се обележило *h < кю*), док је у албанском са *у* (*ü*), као што је факултативно и у српском призренском говору (*ћимир*). Други вокал *i* замењен је са *у* у српском (*ћумур, ћумурана, ћумурница, ћумурџиница, ћумурњача*) и македонском (*ќумур, ќумурџилница, ќумурџија*), а факултативно у бугарском (*кјумур/кјумјор, кјумурлук/кјумјорлук, кјумурџија/кјумјорџија*), док је у осталим језицима и појединим говорима

дошло до асимилације вокала у оба слога алб. (*qumut, çumtur*), у турском призренском говору (*çümür*), у цинц. (*chiumiure, chiumurgi*).

► [М] На морфолошком плану видимо да је мотивна реч у испитиваним језицима мушког рода, док је у цинцарском женског (*chiumiure*).

► [С] На семантичком плану међу именицама *nomina loci* издвајају се три просторна значења:

1. ‘место где се производи/(откопава) угаљ’: *ћумрук(х)ана* ‘јама или примитивна пећ у којој се паљењем дрвета добија дрвени угаљ’ (Škaljić 1979: 199), *ћумурница* ‘јама где се слажу и пале дрва, ради добијања дрвеног угља’ (РГЈС); *ћумурана* ‘јама или примитивна пећ у којој се бави производњом угља’ (РВГ); *ћумуришиџе* 1. ‘место у шуми где се производи дрвени ћумур’, 2. ‘место где се на површини земље откопава угаљ’ (ТДР), ‘место на коме се правио ћумур’ (ЦТР), *ќумурџилница* ‘угљара’ (РМЈ);

2. ‘место где се чува угаљ’: *ћумурана* (још у старо време није забележена у турским речницима) ‘место где се чува угаљ’ (РКМД), *ћумурџиница* 1. ‘место где се чува угаљ’, 2. фиг. ‘прљаво место, место покривено прашином’ (РКМД), *ћумурлук* (< *kömrülük*) ‘одељење у кући где се чува дрвени угаљ, ћумур’ (СПГ), *kömrülük* 1. ‘складиште угља, угљарник’ и др.; *ќумурлук, ќумурлук* ‘домаће складиште за угаљ’ (БЕР);

3. ‘место где се продаје угаљ’: *ћумурана, ћумурница, ћумурњача* ‘место где се продаје ћумур’ (РМС), *ћумурана* ‘јама или примитивна пећ у којој се бави (производњом и) продајом дрвеног угља’ (РВГ).

► [Д] Лексема *ћумур* (< *kömur*) и друге њене варијанте у испитиваним језицима даје следеће деривате:

(а) именице са просторним значењем: *ћумрук(х)ана* ‘јама или примитивна пећ у којој се паљењем дрвета добија дрвени угаљ’ (Škaljić 1979: 199), *ћумурана, ћумурница, ћумурњача* 1. ‘јама где се пале дрва ради добијања ћумура’, 2. ‘место где се продаје ћумур’ (РМС), *ћумурана* ‘јама или примитивна пећ у којој се бави производњом и продајом угља’ (РВГ), (још у старо време није забележена у турским речницима) ‘место где се чува угаљ’ (РКМД); *ћумурница* ‘јама где се слажу и пале дрва, ради добијања дрвеног угља’ (РГЈС); *ћумурџиница* 1. ‘место где се чува угаљ’, 2. фиг. ‘прљаво место, место покривено прашином’ (РКМД); *ќумурџилница* ‘угљара’ (РМЈ); *ћумуришиџе* 1. ‘место у шуми где се производи дрвени ћумур’, 2. ‘место где се на површини земље откопава угаљ’ (ТДР), ‘место на коме се правио ћумур’ (ЦТР); *ћумурлук* (< *kömrülük*) ‘одељење у кући где се чува дрвени угаљ, ћумур’ (СПГ); *kömrülük* 1. ‘складиште угља, угљарник’ и др.; *ќумурлук, ќумурлук* ‘домаће складиште за угаљ’ (БЕР);

(б) именице са човеком (женом) као денотатом: *kömrücü* 1. ‘угљар, ћумурџија’, 2. ‘ложач (на броду, у фабрици, ложионицама)’; *ћумураш* и *ћумурџија* ‘онај који прави или продаје ћумур, угљар’ (РМС), *ћумурџија* ‘чо-

век који прави и продаје дрвени угаљ’ (РКМД), ‘угљар’ (РГЈС); *ќмурџија* ‘угљар’; буг. *ќјурџија*, *ќјурџија* 1. ‘ћумурџија, угљар’, 2. ‘човек упрљан црним’; ‘ћумурџија’, *ќјурџијка* 1. ‘жена ћумурџије’, 2. ‘жена упрљана црним’; цинц. *ћијурџи*; моционо образовање: *ћумурџиџица* ‘ћумурџијина жена’ (РМС);

(в) именице са значењем занимања: *ќјурџијик* ‘занимање угљара’; *ћумурџилук* заст. ‘производња и продаја ћумура’ (РМС); буг. *ќјурџијство* ‘угљарство’;

(г) именице са значењем растиња: *ќјурџијска њајраи* ‘*Pteris aquilica*’;

(д) придеви: *ќјурџен*, *ќјурџлија*, *ќјурџоров*, *ќјурџијски*;

(ђ) патроними: *Ќјурџев*, *Ќјурџијев*, *Ќјурџијевски*;

(е) топоними: чест у саставу микропонима (БЕР).

● Иако су лексеме *ћумур* и *угаљ* у синонимној вези (Lalević 2004: 118), за турцизам *ћумурана* М. Лалевећ не наводи одговарајући еквивалент. Ипак, П. Ћосић га парадигматски повезује с речју *угљаник* ‘спремиште за угаљ’, а у том синонимном низу су и лексеме *шуџа*, *угљара*, *сјремишије*, *амбар* (2008: 623).

◆ Мотивна реч *ћумур* има активну употребу у испитиваним језицима, али је лексема *ћумурана* делимично застарела.

У

УЦЕРА/ХУЦЕРА

■ Лексема (х)уцера је турцизам (*ћицре* ‘ћелија у дервишкој текији; соба’) арапског порекла (*ћуѓра*, мн. *ћуѓар* ‘соба’) (Škaljić 1979: 335, Skok 1971: 693).

Осим у јужнословенским језицима, заступљена је и у албанском *ћухере* ‘фиока, удубљење’, *ихџе* ‘Höhle, рупа, пећина’ (Skok 1971: 693).

Тј. У турском стандардном језику лексема *ћицре* има више значења: 1. ‘ћелија’, 2. ‘просторија, соба’, 3. ‘затворска ћелија’, 4. ‘основна јединица неких политичких организација’, а деривати су из области анатомије и биологије (YTSS).

У појединим турским говорима ова лексема има различите фонетске ликове (*ћицре*, *ћицјуре*, *ћјцере*) и означава ‘мали сандук’, ‘мали орман без поклопаца за остављање разних ситница, ‘у сеоским кућама мали рафови који стоје уз шпорет а служе за смештање чаша за чај и шољица за кафу’ (DS, СПГ).

Сј. Лексема *уџера*, према РМС, има значење ‘мала кућа од лошег материјала, чатрља, страћара’ и као покрајинизам *хуџера* ‘колиба; исп. уџера’. Код А. Шкаљића је (*х*)*уџера* дефинисана као 1. ‘споредна соба уз кухињу која служи као остава’, 2. ‘колиба’ (1979: 335). П. Скок је одређује као пејоратив са значењима 1. ‘мала худа кућица’ (Србија, Босанска крајина), 2. ‘вајат’ (Бијељинска крајина), са напоменом да је на Космету заступљен облик *уџера* ‘клет, ћелија, мрачна соба’ (1971: 693).

◊ У народним говорима забележено је пет фонетских варијанти овог турцизма: *уџера*, *уџара*; *иџера*, *иџара*, *уџера*, са специфичним значењима и ретким дериватима: *уџера* је ‘клет, ћелија, мрачна соба, фиг. бедна кућа, соба’ (РКМД), ‘зграда начињена од даске, у којој су се некада чували сандуци са дјевојачким рухом и у којој су спавали младенци; данас је то просторија намијењена за остављање разних ствари’ (ЈУЗ), ‘скромна и сиромашна стара кућа’ (РГГ), *уџера* в. *уџара* (ЈГЛ); *уџара* ‘стара кућа’ (ГИК), ‘мала кућа од старог материјала, страћара’ (ЛВБ), ‘дрвена кућица дограђена уз колибу гдје се држи мрс (у тој кућици се ложи); приградак уз врата од куће који је затворен’ (ЈГЛ); *иџара* ‘стара, ружна кућа, кућа направљена од слабог, лошег материјала’ (РГОМ); *иџера* ‘мала, сиромашка кућа’ (РГП); *иџа* (< *hücre*) ‘највећа соба’ (РГЈС); *иџерка* ‘по собама четвртасто удубљење у зиду изнад долапа; служи за оставку разних ситних ствари; нема заклопца’ (СПГ); *уџериџа* (РКМД), ‘мала кућа од лошег материјала; страћара’ (РГТК) и *уџариџа* (ЛВБ).

Мј. У РМЈ наведена је само лексема *уџере* с. р. ‘мала уска преграда у зиду (као долап) или у ковчегу’.

Бј. Податке о овој лексеми у бугарском језику не наводимо будући да нам БЕР 8 није био доступан.

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на глас *h*, адаптацију турског *h* и сугласничку групу *cr* (*hücre*). У албанском и у муслиманским говорима факултативно се чува фонема *x* (*huxhere*, [*x*]уџера). У албанском је сачувана и гласовна вредност турског *h* (*huxhere*), док је оно у српском могло дати *и* (*иџера*, *иџара*, *иџерка*, *иџа*) или *у* (*уџера*, *уџериџа*, *уџара*, *уџариџа*), као што је у македонском (*уџере*), али и албанском (*uxhë*). На Космету је дошло до замене *и* са *ж* (*уџера*), што није непознато српским говорима (*жбун/ибун*, *жандар/цандар*). Што се тиче сугласничке групе *cr* (*цр*), она је и у неким турским говорима асимилацијом разбијена (*hüçüre*, *höçere*), те отуда у српском имамо (*иџера*, *иџерка*, *уџера*, *уџериџа*), ако и у македонском (*уџере*) и албанском (*huxhere*). Појава *a* у тој позицији могла је бити путем асимилације *e-a* > *a-a* (*иџара*, *уџара*).

► [М] На морфолошком плану турске именице на *-e* добиле су моциони наставак *-a* или творбени *-ка*, те су се придружиле онима женског рода

(*уцера*, *уцара*, *уцера*, *уцара*, *ужера*; *уцерка*), а истог је рода и у албанском (*huxhere*), док је у македонском средњег (*уцере*).

► [С] У испитиваним језицима и њиховим говорима видимо да су се сачувала два значења из турског стандарда, али и она из турских народних говора. Међутим, наведена значења су се обогатила новим семантичким компонентама, али су се развила и нова.

1. За прво значење у турском 'просторија, соба' везују се дефиниције у којима има увек неких додатних семантичких компоненти: 'споредна соба уз кухињу која служи као остава', али и (*уца*) 'највећа соба'.

2. За друго турско значење 'затворска ћелија' везују се исто тако дефиниције са додатним семантичким компонентама: 'клет, ћелија, мрачна соба', али и фиг. бедна кућа, соба'.

3. У језицима који су посудили овај турцизам развила су се нова значења. По принципу ДЕО (просторија, соба) → ЦЕЛИНА (кућа), добили смо значење целог објекта 'кућа' са његовим карактеристикама, тј. семантичким компонентама релевантним за семантику тог турцизма 'мала, стара, ружна, скромна, сиромашка, од слабог и лошег материјала'. Њено значење је дефинисано и синонимима *чаџрља*, *сџраћара*. За разлику од претходног значења 'неугледна кућа', анализираним турцизмом се означава цео објекат са посебном наменом: 'вајат', 'зграда начињена од даске, у којој су се некада чували сандуци са дјевојачким рухом и у којој су спавали младенци; данас је то просторија намијењена за остављање разних ствари', 'дрвена кућица дограђена уз колибу гдје се држи мрс (у тој кућици се ложи), 'колиба', али и приградак уз врата од куће који је затворен'.

4. У турским дијалектима забележена су и значења везана за покућство: 1. 'мали сандук', 2. 'мали орман без поклопца за остављање разних ситница', 3. 'у сеоским кућама мали рафови који стоје уз шпорет а служе за смештање чаша за чај и шољица за кафу' (DS, СПГ), што налазимо и у оним говорима који су били изложени турским народним говорима: *уцерка* 'по собама четвртасто удубљење у зиду изнад долапа; служи за оставку разних ситних ствари; нема заклопца' (СПГ); *уцере* 'мала уска преграда у зиду (као долап) или у ковчегу' (PMJ), *huxhere* 'фиока, удубљење', *ixhë* 'Höhle, рупа, пећина' (СПГ).

► [Д] Овај турцизам даје деминутиве: *уцарица* (ЛВБ) и *уцерица* (РКМД), 'мала кућа од лошег материјала; страћара' (РГТК) и именицу *уцерка* 'по собама четвртасто удубљење у зиду изнад долапа; служи за оставку разних ситних ствари; нема заклопца' (СПГ) и у албанском *ixhë*.

• Турцизам *уцера* део је синонимног низа који чине лексеме *чакма*, *чакмара*, *чаџмара*, *чаџрља*, *сџраћара*; *колиба*, *вајайи*.

♦ Одликује се пасивнијом употребом у српском и македонском језику, са статусом дијалектизма и релативно застареле речи.

X

ХАЗНА/АЗНА

■ Лексема *хазна* је турцизам (*hazine, hazne*, нар. *hazna*) арапског порекла (*ḥazīnā/ḥazīna* ‘благајна, ризница’) (Škaljić 1979: 323). Старије значење овог турцизма налазимо у РКМД ‘у старом турском рачуноводству хазна је јединица за новце и представљала је вредност ондашњих 16.000 гроша или за ћесе’. Осим у јужнословенским језицима, забележен је и у албанском *haznë* (СПГ).

Тј. У турском постоје две фонетске варијанте чија се значења преплићу: *hazine* 1. ‘благо’, 2. ‘ризница’, 3. ‘закопано, скривено благо’, 4. ‘извор’, 5. екон. ‘државно благо’, 6. екон. ‘државна благајна’, 7. ‘државна институција која је одговорна за послове у вези са златом, девизама, резервама и сл.’, 8. фиг. ‘веома драга, добра особа, благо (о особи)’, *hazne* 1. в. *hazine*, 2. ‘складиште, стовариште’, 3. заст. ‘вагина, уп. *döl yatađi*’, *hazinedar* заст. ‘чувар блага, благајник’, *hazinedarlik* ‘благајништво’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *хазна* има више значења и неколико деривата: а. ‘благајна, ризница, каса’, б. ‘благо’, в. покр. ‘огњиште у пушке’; *хазнадар* ‘благајник’, *хазнадарче* ‘млад хазнадар’, *хазнадарев*, *хазнадаров* ‘који припада хазнадару’, *хазнадарски* ‘који се односи на хазнадаре’, *хазна-одаја* заст. ‘ризница’.

У муслиманској средини овај турцизам има две фонетске варијанте и два деривата: *хазна*, *азна* ‘благајна, ризница; благо’, *хазна-колан* ‘врста појаса, назван по томе што је богато украшен’, (*х*)*азнадар*, *хазнадер* (< *haznadar* < *hazna* + през. основа *dār* од инф. *dāšten* ‘имати, држати’) ‘чувар ризнице, благајник’ (Škaljić 1979: 323–324).

◇ Потврђена је и у дијалекатској грађи: *хазна* ‘соба за благо, имање, корист’ (ГИК); *азна* ‘ризница; резервоар; закопано благо’ (РКМД), ‘благајна’ (СПГ), 1. ‘товар новца’, 2. ‘група коњаника која преноси злато и сребро’ (РПГ), *азно* ‘благо’ (РГЈС).

Мј. У македонском за лексему *азно* је константовано да је једноставно, са многим другима, прешла у овај језик из турског иако је постојао одговарајући словенски синоним *благо* (Јашар-Настева 2001: 22, 32, 187). У РМЈ лексема *азна* је архаизам са два значења 1. ‘благајна, каса’, 2. ‘благо, богатство’, док се значење речи *азно* везује за ову прву, а она се наводи само у пословици *озгора мазно, оздола азно* ‘споља гладац, изнутра јадац’, што не помаже разумевању њене семантике, већ је више због римовања дата у том контексту. Потврђена су и два истозначна деривата *азнар* и *азнајар* ‘благајник’.

Бј. У бугарском турцизам *хазна* има значења: 1. ‘државни новчани трезор’, 2. ‘уопште много пара’ (БТР).

► [Ф] У српском и бугарском ова турска реч је прихваћена без промена, док се у македонском (*азна, азно, азнар, азнаџар*), у неким српским народним говорима (РКМД, СПГ, РГЈС, РПГ, Шкаљић) или код појединих писаца (Ђуре Јакшића, РСАНУ) она јавља без почетног *х* (*азна, азно*), које је у иницијалној позицији најподложније губљењу.

► [М] На морфолошком плану именица *хазна* је женског рода, а када означава благо, онда може бити и средњег *азно* (аналошки према *благо*).

► [С] На семантичком плану обе лексеме су вишезначне и свака од њих има, између осталих, предметну денотацију ‘благо’, које може бити ‘закопано, скривено благо’ и ‘државно благо’ и месно значење ‘ризница’ и ‘извор’, а лексема *hazne* значи и ‘складиште, стовариште’. У испитиваним језицима такође има просторно значење настало метонимијом по моделу ПРЕДМЕТ → ПРОСТОРИЈА У КОЈОЈ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ СМЕШТЕН: ‘благајна, ризница, каса, соба за благо, резервоар’, и предметно значење, које се такође може објаснити метонимијом ПРОСТОР → ПРЕДМЕТ СМЕШТЕН У ТОМ ПРОСТОРИЈУ: ‘благо, закопано благо, товар новца’, па и реализација ‘група коњаника која преноси злато и сребро’ (РПГ) по метонимијском обрасцу ПРЕДМЕТ → ОНИ КОЈИ ТАЈ ПРЕДМЕТ ПРЕНОСЕ. Ово значење се у српским говорима и македонским реализује и лексемом *азно*, која је добила наставак *-о* према именици *благо*, коју и означава. У појединим српским говорима, асоцијативним путем, она развија значење и ‘огњиште у пушке’.

► [Д] На творбеном плану лексема *хазна* није била мотиватор већег броја деривата, а и сви они су само преузети из турског:

(а) *nomina loci*: *хазна-одаја* заст. ‘ризница’, *хазница* ‘ризница’;

(б) *nomina professionis*: тур. *hazinedar* заст. ‘чувар блага, благајник’; срп. (*х*)*азнадар, хазнадер* (< *haznadar* < *hazna* + през. основа *dār* од инф. *dāšten* ‘имати, држати’) ‘чувар ризнице, благајник’; *хазнадарче* ‘млад хазнадар’, те фемининуми *хазнадарица* и *хазнадарка*; мак. *азнар, азнаџар* ‘благајник’;

(в) именице са значењем делатности: тур. *hazinedarlik* ‘благајништво’;

(г) *nomina instrumenti*: *хазна-колан* ‘врста појаса, назван по томе што је богато украшен’;

(д) посесивни придев *хазнадаров* и *хазнадарев*, релациони придев *хазнадарски*;

(ђ) суфиксирани глагол *хазнадариџи*.

• Турцизам *хазна* део је синонимног низа који чине лексеме: *благајна, ризница, каса*, па и *благо*.

♦ Иако има деривате, овај турцизам је одавно застарела реч, замењена је и потиснута синонимима *благајна* односно *ризница* (Ђинђић 2013: 479). Њена сва значења (а. ‘благајна, ризница; каса’; б. ‘благо’. в. покр. ‘огњиште

у пушке’), у РМС, маркирана су као застарела. Она је у активној употреби једино у хришћанској назаренској заједници у којој се њоме именује ‘добровољни прилог сакупљен после недељне службе за одржавање скупштине, тј. дома молитве, и помоћ потребнима’.

ХАМАМ/АМАМ

Хамам у Соко Бањи

■ Лексема *хамам* је турцизам (*hamam*) арапског порекла (*hammām*), којим се именује ‘јавно купатило у муслиманским земљама’ (Škaljić 1979: 307). Она се, осим у јужнословенским језицима, јавља и у цинцарском *amate*, албанском (*h)amam*, (*h)aman* ‘хамам’, *hamamxhik* ‘мало кућно купатило’, *hamamxhi* ‘власник хамама’ и грчком *το χαμάμι*, *το χαμάμι* ‘турско купатило’ (Skok 1971: 653, Kaleši 1970: 170, 172).

Тј. У савременом турском бележимо неке од лексема које су у вези са речју *хамам*: а) једночлане: *hamam* 1. ‘јавно купатило’, 2. ‘парно купатило које се користи уз новчану надокнаду’, 3. ‘купатило’; *hamamci* ‘хамамџија’, *hamamcılık* ‘хамамџијски посао’, *hamamlık* ‘цинкани лавор или кадица у којој се умива, хамамџик’; б) двочлане: *hamam anası* 1. ‘хамамџијка’, 2. ‘опака, крупна жена’, *hamam kesesi* ‘хамам кеса, кеса од грубог платна за трљање’, *hamam otu* ‘депилатор, средство за уклањање длачица’, *hamam takımı* ‘прибор за хамам (сапун, пешкир, нануле и метална чинија)’, *hamam tasi* ‘метална чинија којом се захвата вода у хамаму’, *hamam böceği* ‘бубашваба *Blatta orientalis*’; *hamam уарпак* ‘окупати се у хамаму, ићи у хамам’ и др. (TSS, YTSS).

Сј. Неке од ових двочланих лексема наводи и Шкалајић за говоре у БиХ: *хамам-кеса* (< изаф. *hamam kesesi*) ‘кеса од грубог платна, која се навлачи на руку и њоме се масира у хамаму’, *хамам-леђен* (< изаф. *hamam legeni*) ‘ноћна посуда од бакра у облику прикраћеног чуња с већим первазом’, *хамам-џас* (< изаф. *hamam tasi*) ‘посуда којом се у хамаму црпи вода из корита и полива по себи’, поред: *(х)амам* (< *hamam*) 1. јавно купатило у муслиманским земљама, 2. ‘бањица, у муслиманској кући’, *(х)амамџија* (< *hamamci*) ‘управитељ или пословођа јавног купатила’, *(х)амамџик* (< *hamam+cik*) ‘кућно купатило, бањица у муслиманској кући’.

Поред већ наведених лексема *амамџија*, *амамџика* ‘онај/она који/која држи купатило или у њему служи’ (Космет), дем. *(х)амамџик*, П. Скок бележи и неке топониме: *Хаманџић* (Босна), *Хамам-џоџок* (Србија) (1971: 653).

◊ Из српских народних говора нема много потврда: *хамам* ‘купатило’ и *амамџик* ‘мало домаће купатило’ (РГЈС). У српском призренском говору налазимо: *амам* ‘јавно купатило’, *амамџик* ‘домаће купатило у кући турског стила’, *амамџија* ‘сопственик или закупац јавног купатила’, 2. ‘момак, послушитељ у хамаму’ и *амамџиски* (СПГ).

Мј. У македонском налазимо следеће деривате: *nomina agentis*: *амамџија*, *nomina loci*: *амам* ‘старо турско купатило’, *амамџик* (< *hamamcik*) 1. ‘мало домаће купатило, које је обично имала свака турска градска кућа’, 2. ‘врста дечје игре’, арх. *амамљак* (< *hamamlık*) ‘домаће купатило’. Лексема *амам* и данас се употребљава, али углавном као други део имена некадашњих хамама, у чијим се преуређеним здањима налазе неке културне установе: *Давуџијашин Амам*, *Чифџие Амам* (Јашар-Настева 2001: 61, 99, РМЈ).

Бј. У БТР забележена је као архаизам лексема *хамам* у значењу ‘турско купатило’.

► [Ф] На фонетском плану иницијално *х* се чува у турском (*hamam*), бугарском (*хамам*) и грчком (*хамџи*), изгубило се у македонском (*амам*) и цинцарском (*атате*), док се у осталим језицима и говорима оно факултативно чува у срп. *(х)амам*, алб. *(h)амат*), с тим да у алб. може доћи и до дисимилације *м-м > м-н* (*(h)атан*).

► [М] На морфолошком плану ова именица је обично мушког рода, а само је у цинцарском женског (*атате*) и у грчком средњег (*то хамџи*, *то хамџи*).

► [С] На семантичком плану, зависно од историјских промена и културолошког окружења, лексема *(х)амам* садржи различите значењске компоненте, које су слика ванјезичке стварности. Та реч у срединама са муслиманском културом означава 1. ‘јавно купатило’, 2. ‘парно купатило које се користи уз новчану надокнаду’ и 3. ‘купатило или бањица, у муслиманској кући’ (тур.). У овом последњем значењу јављају се и деминутивни облици *амамџик* (< *hamamcik*) / *амамљак* (< *hamamlık*) ‘мало домаће купатило, које

је имала свака градска турска кућа или кућа турског стила'. У срединама у којима је дошло до смене некада доминатне муслиманске кутуре, *хамам* се дефинише као 'старо турско купатило', што сугерише да није више у својој примарној функцији, већ су у њему сада смештене неке културне (галерије) установе, које су познате по старим називима хамама (*Дауџијашиин Амам*, *Чифџие Амам*).

► [Д] Дакле, из наведених језика забележени су углавном слични деривати. Прву групу могли бисмо, на основу дефиниција у различитим језицима, које често осликавају тадашње друштвено-политичке и културне прилике, одредити као *nomina attributiva* или *nomina agentis*. Тако *амамџија* (< *hamatci*) може да буде: а) 'власник хамама', б) 'закупац хамама', в) 'управитељ или пословођа јавног купатила' и г) 'особа, момак, послужитељ који ради хамаму'. Женска особа, која у принципу може бити све горе наведено, именована је лексемама *амамџика* и *hamat anasi*, при чему се, с обзиром на изглед и карактер, у турском, развило и метафоричко значење 'опака, крупна жена'.

Другу групу, која је и примарни предмет анализе у овој књизи, чине *nomina loci*, о којима смо говорили у претходном пасусу.

Трећу групу чине конкретне именице којима су именовани предмети везани за хамам. То су, углавном, у турском двочлане лексеме, а у српском полусложенице: *hamam kesesi* 'хамам кеса, кеса од грубог платна за трљање' / *хамам-кеса* 'кеса од грубог платна, која се навлачи на руку и њоме се масира у хамаму', *hamam otu* 'депилатор, средство за уклањање длачица', *hamam takimi* 'прибор за хамам (сапун, пешкир, нануле и метална чинија)', *hamam tasi* 'метална чинија којом се захвата вода у хамаму' / *хамам-џиас* 'посуда којом се у хамаму црпи вода из корита и полива по себи'. Неке од двочланих лексема, иако садрже реч *хамам*, нису у директној вези са њеним значењем *хамам-леђен* 'ноћна посуда'. Предмети у вези са хамамом могу се именовати и дериватима: *hamamlık* и *хамамџик* 'цинкани лавор или кадица у којој се умива'.

У четврту групу сврстали бисмо именицу са значењем делатности, забележену у турском: *hamatcilik* 'хамамџијски посао'.

Само у македонском језику лексема *амамџик* (< *hamatcik*) означава и 'врсту дечје игре'.

Последњу групу деривата представљају релациони придеви: *амамџиски*.

Са глаголом 'чинити, правити, радити' лексема *хамам* (*hamat uartrak*) има значење 'окупати се у хамаму, ићи у хамам'.

● Турцизму (*x*)*амам* је семантички еквивалент израз *џурско кујайишло*.

◆ Лексеме (*x*)*амам* и *хамамџик* углавном имају обележје застареле лексике у хришћанским срединама, док су у муслиманским у активној употреби.

ХАН

■ Лексема *хан* је турцизам (*han*) персијског порекла (*hān*, *hāne* ‘кућа’) из области саобраћаја. Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у румунском (*han*), албанском (*han*, *hanxhi*) и грчком *χάνι*, *χαντζής* (Skok 1971: 654).

Тј. У турском је лексема *han* својим примарним значењем одређена као застарела 1. ‘хан, коначиште, караван-сарај’, 2. ‘пословна зграда у којој су смештене бројне канцеларије; пословни центар’; *hancı* ‘газда хана, ханџија, гостионичар’, *hancılık* ‘гостионичарски посао’ (YTSS).

Сј. У РМС лексема *хан* је дефинисана већим бројем синонима ‘друмска крчма, механа; гостионица; коначиште’, а прате је и деривати: *ханина* аугм. и пеј. од хан, *хански* ‘који се односи на хан и на ханове, који припадају хану’, *ханџија* ‘онај који држи хан, власник хана’, *ханџика*, *ханџиница* ‘жена која држи хан или ради у хану; ханџијина жена’, *ханџијски* ‘који се односи на ханџије’.

Код А. Шкалајића лексему *хан/ан* прати шири опис значења ‘зграда (кућа) која служи за свратиште и преноћиште путника. Ханови се налазе у градовима и на друмовима. Већи ханови су грађени тако да је у средини зграде пространо ненакривено двориште где се врши истовар трговачке робе. Приземне просторије таквих ханова састоје се од камених магази са гвозденим вратима осигураним од пожара.’ и један дериват *ханџија*, *анџија* (< *hancı* < перс. *han* + тур. *-ci*) ‘онај који држи хан (било да је власник хана или закупац)’ (Škaljić 1979: 309–310).

◇ Ова лексема и њени деривати заступљена је и у народним говорима: *хан* ‘гостионица са преноћиштем’ (РГТК), ‘свратиште’ (РСГВ); *ан* ‘кафана, хан’ (РГСМ), ‘друмска гостионица’ (РПГ), ‘хан, зграда за преноћиште путника’ (РГП), ‘свратиште на путу, хан’ (РПГ), ‘хан, конак, преноћиште’ (РВГ), ‘друмска механа, хан’ (ТДР), ‘механа, крчма на путу’ (ЦТР); *анџија* ‘сопственик или закупац хана’ (СПГ), ‘гостионичар у хану’ (РПГ), *анџика* ‘она која држи хан’ (РГЈС), ‘гостионичарка’ (РПГ), *анџикин* ‘који припада анџики’ (РГЈС), *анџилък* ‘ханџијско занимање’ (СПГ).

Мј. У РМЈ наведене су само лексеме *ан* ‘хан, гостионица’ и *анџија* ‘ханџија’. У ранијим изворима овај турцизам је записиван и са *х* и без њега (*х*)*ан* (Јашар-Настева 2001:61).

Бј. У бугарском лексему *хан* ‘друмска механа, крчма и гостионица са лежајевима за путнике и шталом за крупну стоку, свратиште’ прати неколико деривата: *хандџија*, *хандџијка* ‘власник хана, гостионичар’, *хандџијски* ‘који се односи на ханџију’ (БТР).

► [Ф] У српским говорима и македонском факултативно се губи *х* (*хан/ан*).

► [М] У испитиваним језицима овај турцизам је мушког рода, осим у грчком, у којем је средњег (то *χάνι*).

► [С] У свим посматраним језицима преузето је примарно значење из турског ‘хан, коначиште, караван-сарај’, али се није развило ниједно секундарно, што је случај у језику посреднику ‘пословна зграда у којој су смештене бројне канцеларије; пословни центар’.

► [Д] Лексема *хан* нема велики број деривата:

(а) именице са човеком као денотатом: *hancı* ‘газда хана, ханџија, гостионичар’; срп. *ханџија* (*анџија*) (< *hancı*) ‘онај који држи хан, власник хана’, *ханџика* и *ханџиница* ‘жена која држи хан или ради у хану; ханџијина жена’; *анџија* ‘сопственик или закупац хана’ (СПГ), ‘гостионичар у хану’ (РПГ), *анџика* ‘она која држи хан’ (РГЈС), ‘гостионичарка’ (РПГ); мак. *анџија* ‘ханџија’; буг. *хандџија*, *хандџийка* ‘власник хана, гостионичар’; алб. *hanxhi* и грч. *χαντζής*;

(б) именице субјективне оцене: аугм. и пеј. *ханина*;

(в) именице са значењем занимања: *hancılık* ‘гостионичарски посао’; *анџилџк* ‘ханџијско занимање’ (СПГ);

(г) релациони и посесивни придеви: *хански* ‘који се односи на хан и на ханове, који припада хану’, посесивни *ханџијин* и релациони *ханџијски*; *анџикин* ‘који припада анџики’ (РГЈС); буг. *хандџийски* ‘који се односи на ханџију’;

(д) топоним: *Ханишиџе*.

Она се јавља и као полусложеничка компонента у *џаиџар-хан* ‘татарски хан’, *џаиџли-хан* 1. ‘камени хан’; 2. ‘(Ташлихан) некадашњи турски камени хан у Сарајеву по коме је назван крај око њега’.

О хановима на нашим просторима Т. Дуран наводи (према Đurić-Zamolo 1977: 91–100) да су они постојали и у средњем веку, те да је за време Турака Османлија у Београду било 45 ханова, сезонских, друмских и трговачких. Београдски ханови из 17. века нису добијали имена према роби којом су трговали њихови најчешћи гости, већ у највећем броју случајева према месту на коме су се налазили, према најкарактеристичнијем обележју своје околине. „Имајући ове податке у виду, и претпостављајући да је дуж Цариградског друма било јако много ханова, сматрамо да је до данашњих дана требало да је остало више топонима са апелативом хан. Међутим, овај апелатив смо забележили само у пет случајева, у јединици и множини: *Гаџин Хан* и *Владичин Хан*, *Орашачки Хан*, *Чиф Ханови*, *Лићки Ханови*, где су део назива присвојни облици личног имена (*Гаџин*), титуле (*Владичин*) и топоними (*Орашачки*, *Лићки*)“ (Duran 2017: 22).

А. Шкаљић наводи познате ханове у Сарајеву: *Ташлихан*, *Колобара* и *Морића-хан* (Škaljić 1979: 309).

● Лексема *хан* део је синонимног низа који чине лексеме: *крчма*, *механа*, *госпионица*, али и *џреноџишије*, *коначишије*.

◆ Иако има одређени деривациони потенцијал и функцију топонима, овај турцизам је ипак с обележјем застареле речи у испитиваним језицима.

ХАПСАНА/АПСАНА

■ Лексема *(x)ајсана* је турцизам (*hapishane*) арапско-персијског порекла (арап. *hapis/habs* ‘затварање, затвор, затвореник’ + перс. *hāne* ‘кућа’). Мотивна реч *(x)ајс* (< тур. *hapis/haps*), као и дериват *(x)ајсана*, осим у јужнословенским језицима, присутана је и у цинц. *hapse*, *hapseane*, алб. *haps*, *(h)apsane*, *hapsanxhi* и грч. *χάψι/χάψη* ‘затвор, хапс, хапсана’ (Skok 1971: 654, СПГ).

Тј. У турском мотивна реч *hapis* има више значења и деривата, од којих ћемо навести само неке: 1. ‘хапшење, лишавање слободе’, 2. ‘затворска казна’, 3. ‘затвор’, 4. нар. ‘затвореник, ухапшен, затворен; сакривен’, 5. ‘врста тавле’; *hapishane* ‘затвор’, *hapis evi* ‘затвор’, *hapislik* ‘притвор; време проведено у притвору’, *hassetmek* 1. ‘ухапсити, лишити слободе, затворити’, 2. ‘затворити, држати под кључем, не пуштати (из нечега)’, 3. фиг. ‘сакривати’, *hapsolmak* ‘бити ухапшен, заточен’ (TSS, YTSS).

Код А. Шкаљића налазимо и следеће различито адаптиране речи: *(x)ајс*, *(x)авс*, *(x)авсџ*, *ајсџ* ‘затвор’, *(x)ајсана*, *(x)авсана* ‘затвор, зграда у којој се налази затвор’, *(x)ајсанџија*, *авсанџија*, *(x)ајсар*, *(x)ајсеник*, *(x)ајсиџи*, *хавсиџи*, *авсиџи* (Škaljić 1979: 311).

◆ У народним говорима су заступљене различите варијанте турцизма *хајс*: *ајс* са значењем ‘затвор, тамница’ (ЛК, УР, РСГВ, СПГ), али и ‘робија’ (РГГ), *ајса* (ЦТР), као двозначна реч 1. ‘затвор’, 2. ‘школска казна до средине XX века’ (ЦТР), *ајсана* ‘затвор’ (РГП), ‘затворска зграда, затвор’ (ЛК), ‘просторија за затворенике’ (РГГ); *ајца* ‘затвор, тамница’ (РК), *кајшил-ајсана* ‘затвор у којем су они који су осуђени на смрт’ (РГЈС) и на Космету *ђоз-ајс* ‘апсеник којем је дозвољено да излази у варош, буквално, апсеник на око’ (Skok 1971: 654), а у турском *göz hapsi* 1. ‘мотрење, надзор’, 2. ‘кућни притвор’ (TSS). У српском призренском говору, поред већ наведених речи, навешћемо још *ајсана* 1 ‘затвор’, 2. ‘посебан простор у учионицама српских старовременских школа подешен за кажњавање немирних ученика’, *ајсанџија* 1, ‘чувар затвореника’, 2. ‘затвореник’, *ајсанџика* ‘женски надзорник над затвореницама’, 2. ‘затвореница’ (СПГ).

Мј. У македонском језику нема много деривата: *ајс*, *ајсаана*, *ајсана* ‘затвор, тамница’, *клава ајс* ‘хапсити затварати, бук. ставити у апс’, *ајсаџија*, *ајсеник*, *ајсенички*, *ајсење*, *ајси*, (Јашар-Настева 2001: 157, 182, 187, РМЈ).

Бј. У бугарском су забележене ове фонетске и творбене варијанте: *хапуз*, *хапџ*, *апсана* (БТР).

► [Ф] На фонетском плану десила се адаптација вокала и консонаната. Најпре у турском имамо три фонетска лика, стандардни (*hapis*) и народски (*hapis/haps*), који су слични онима у арапском (*hapis/habs*), при чему је прва варијанта у турском, навели смо, стандардна, а у арапском народна. Константовано је да се у турским народним говорима у брзом говору могу губити неки вокали, као у другом примеру (Јашар-Настева 2001: 182). Та појава је забележена и у анализираној грађи (срп. *ајс*, *ајсана*, *ајсанџија*; мак. *ајсанџија*, *ајсеник*, *ајсење*, *ајси*; цинц. *hapse*, *hapseane*, алб. *haps*, (*h*)*apsane*, *hapsanxhik*, грч. *χάψι*). У појединим бугарским говорима одликава се пак дијалекатско стање из турске разговорне варијанте језика *hapis* > *хајуз*, *хајџ*, али и *ајсана*, као у другим језицима.

Што се тиче фонеме *x*, она се у позајмљеницама најлакше губи у иницијалној позицији, као што је то случај у македонском, у којем је у овим дериватима потпуно елиминисана (*ајсанџија*, *ајсеник*, *ајсење*, *ајси*), у бугарском ретко (*ајсана*), а у српском разговорном факултативно (*x*)*ајс*, (*x*)*ајсанџија*, (*x*)*ајсар*, (*x*)*ајсеник*, (*x*)*ајсиџи*, а у народним говорима скоро доследно. Фонема *x* се губи и у медијалној позицији: тур. *hapis-hane* дало је суфикс *-ана/-ане*: срп. (*x*)*ајс-ана*, (*x*)*авс-ана*; мак. *ајс-ана*, буг. *ајс-ана*; цинц. *hapse-ane*; алб. (*h*)*aps-ane*. У народним говорима *й* се факултативно замењује са *в*: (*x*)*авс*, (*x*)*авсџ*, (*x*)*авсана*, *авсанџија*, (*x*)*авсџи*. Такође је у појединим говорима (Кучи) дошло до африкатизације групе *йс* (*ајџа*) будући да се састоји из једног експлозивног и струјног сугласника. У појединим говорима на тлу БиХ аналошки се јавило *џ* на крају речи (*хавсџ*, *авсџ*, *ајсџ*), те се добила финална група *сџ*, која се у многим говорима упрошћавала.

► [М] На морфолошком плану, уместо сугласника на крају, као у турском, у појединим језицима и говорима се јављао вокал као категоријално обележје рода: срп. *ајс-а*, цинц. *haps-е* (ж. р.), грч. то *χάψ-ι* (с. р.) и *η χάψ-η* (ж. р.). У РМС облик *ајса* означен је као застарео и жаргонски, а можемо додати и као дијалекатски *ајса* (ЦТР), *ајџа* (РК).

Што се тиче именица са значењем затвореног простора за издржавање казне, видимо да су у оптицају три деривациона модела: а) бесуфиксални: тур. *hapis*, срп., (*x*)*ајс*, (*x*)*авс*, (*x*)*авсџ*, *ајсџ*, *ајса*, *ајџа*; мак. *ајс*; буг. *хапуз*, *хапџ*; цинц. *hapse*; алб. *haps*; грч. *χάψι*, *χάψη*, б) суфиксални: срп. (*x*)*ајсана*, (*x*)*авсана*; мак. *ајсана*, буг. *апсана*; в) сложеница: тур. *hapishane* и г) двочлана лексема: тур. *hapis evi* ‘затворска кућа, затвор’.

► [С] На основу дефиниција можемо закључити да лексема *hapis* у језику посреднику, у турском, има најразгранатије значење: 1. ‘хапшење, лишавање слободе’, 2. ‘затворска казна’, 3. ‘затвор’, 4. нар. ‘затвореник, ухапшен, затворен; сакривен’, 5. ‘врста тавле’ (YTSS).

У другим језицима и говорима лексема *aīc(a)* углавном има по два значења: а) срп. и цинц. ‘затвор’ и ‘тамница’ (ЛК, РК, РСГВ, СПГ, УР), б) ‘затвор’ и ‘робија’ (РГГ), в) ‘затвор’ и ‘школска казна’ (ЦТР); г) грч. ‘затвор, хапс, хапсана’, д) алб. ‘затвор, хапсана, тамница’.

Лексема *hapishane*, *aīcana* углавном се дефинише као: а) ‘затвор’ (РГП, цинц.), б) ‘тамница’ (алб.), в) ‘просторија за затворенике’ (РГГ), г) ‘затвор, зграда у којој се налази затвор’ (Škaljić 1979, ЛК), д) 1 ‘затвор’, 2. ‘посебан простор у учионицама српских старовременских школа подешен за кажњавање немирних ученика’.

Дакле, обе лексеме су углавном синонимне, при чему прва (*aīc*) садржи три додатне диференцијалне семантичке компоненте: 1. ‘робија и казна’, 2. ‘хапшење, лишавање слободе’ и 3. ‘врста простора (самица, ћелија)’. У другој (*aīcana*) се наглашава просторна компонента: ‘просторија за затворенике’, ‘зграда у којој се налази затвор’, ‘посебан простор у учионицама српских старовременских школа подешен за кажњавање немирних ученика’. Ова разлика не изненађује пошто турска сложеница *hapishane* у другом делу садржи персијску реч за ‘кућу’. То значење је очигледно у двочланом изафетском изразу *hapis ev-i* ‘затворска кућа, затвор’. Специјални тип затвора у којем су они који су осуђени на смрт именован је полусложеницом *kaīīl-aīcana* (РГЈС), што је уобичајено у турском језику. Наиме, у њему напоредном употребом двеју именица (*katil* ‘убица, убиство’ + *hapishane* ‘хапсана’) прва има адјективну функцију у односу на другу (Јашар-Настева 2001: 235–238). Иста конструкција је забележена на Космету *ħoz-aīc* (<*göz* ‘око’ + *hapis* ‘хапс’) ‘апсеник којем је дозвољено да излази у варош, буквално, апсеник на око’ (Skok 1971: 654), која у турском представља изафетску конструкцију *göz haps-i* и значи: 1. ‘мотрење, надзор’, 2. ‘кућни притвор’ (TSS).

► [Д] О стабилном статусу лексеме *хайс* у српском језику сведоче и њени деривати. Реч *хайс* као мотиватор гради гнездо са већим бројем деривата различитог статуса. Њена варијанта *хайса* је одређена у РМС као застарела и жаргонска. Међу првостепеним дериватима су:

(а) именица с просторним значењем *хайсана*, која је иначе примљена у готовом облику, и од ње изведен релациони придев *хайсански*, такође означен као застарело;

(б) именице са човеком као денотатом: застарело *хайсанџија* ‘чувар хапса, затвора’; *хайшеник* ‘затвореник, осуђеник’ и *хайшеница* ‘затвореница, осуђеница’ и њихов дериват релациони придев *хайшенички*;

(в) глаголски првостепени дериват *хайсиџи* ‘терати у хапс(у); лишавати слободе’ даје глаголску именицу *хайшење*, затим префиксале *йохайсиџи* (*йо-ајсиџи*) ‘ставити у хапс, затворити све, многе, једнога за другим’, *йрихайсиџи* ‘стрпати, ставити привремено у хапс, притворити’, *ухайсиџи* (уапсити) ‘ставити у затвор, хапс, затворити’, и од њега изведена глаголска именица

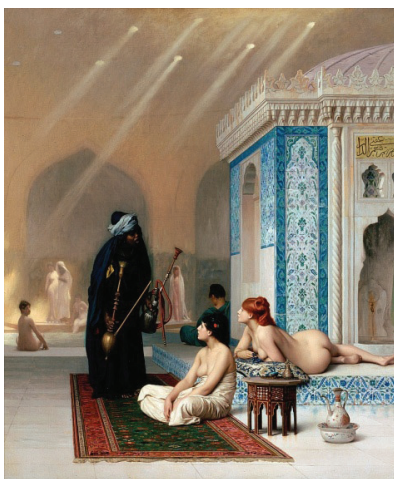
ухайшење ‘хапшење, затварање’ и именице *ухайшеник* ‘онај који је ухапшен, затворен, затвореник’ и *ухайшеница* ‘жена ухапшеник, затвореница’ (РМС).

Међу дериватима у српском призренском говору уочени су примери са енантисемијом, тј. речи које у својој семантичкој структури садрже опозитне реализације: *ајсанџија* 1. ‘чувар затвореника’; 2. ‘затвореник’; *ајсанџика* ‘женски надзорник над затвореницама’; 2. ‘затвореница’ (СПГ). У другим говорима тим значењима одговарају посебне лексеме (*ајсаџија* : *ајсеник*). Међутим, у турском и стандарду и разговорном, народном, језику, и *зайвор* и *зайвореник* су именовани истом лексемом (*hapis*).

● Мотивна реч *хајс* и дериват *хајсана* имају синониме *зайвор*, *џамница*, *ћелија*.

◆ Богато деривационо гнездо лексеме *хајс* показује да је она свакако у турско време била у живој употреби, а да су данас углавном активни део лексикона српског и македонског сама лексема *ајс* и деноминали.

ХАРЕМ

Базен у харему Жана Леона Жерома, уље на платну (1876).

Данас се налази у музеју Ермитаж

■ Лексема *харем* је турцизам (*harem*) арапског (*ḥarām* ‘недозвољен, забрањен; светиња, забрањен простор око богомоље’) (Škaljić 1979: 315). Ова реч има статус интернационализама будући да се јавља у истом значењу и истој форми у енглеском (*harem*), француском (*harem*), немачком (*Harem*), руском (*гарем*), па и у балканским језицима: у румунском *harem*, у цинцарском (*hareme*), у албанском (*harem*) 1. ‘код муслимана женски део куће’,

2. ‘жене које живе у тој кући’, у грчком (*χαρέμι*) (СПГ, РМР, АСР).

Тј. У турском лексема *harem* има више значења, деривата и први је део изафетских конструкција: ист. 1. ‘харем’, 2. ‘све жене у харему’, 3. заст. ‘супруга’, *harem ağası* ист. ‘евнух, црни евнух’, *harem kâhyası* ист. ‘управитељ харема’, *harem selamlık* 1. ‘засебно седење мушкараца и жена’, 2. ‘место где мушкарци и жене седе одвојено’, *harem selamlık olmak* ‘седети одвојено (о мушкарцима и женама)’, *haremlik* ‘обавезе, положај супруге’ (УТСС).

Сј. У РМС мотивна реч *харем* има неколико значења и неколико деривата: 1. ‘одељење за жене у муслиманским кућама’, 2. а. ‘све жене једног муслимана’, б. шалв. ‘скуп, мноштво жена’, 3. ‘двориште’; *харемлук* ‘одељење за жене у муслиманским кућама’, *харемски* ‘који се односи на харем, који припада харему’, *харемски* прил. ‘на *харемски* начин, као у харему’.

Код А. Шкаљића наведене су две лексеме различите творбе, а сличног значења: (*х*)*арем* 1. ‘женско одјељење у муслиманској кући гдје је страним мушкарцима забрањено улазити’, 2. ‘одрасла женска чељад, жена, домаћица’, 3. ‘ограђено цамијско двориште које је често једним дијелом и гробље; муслиманско гробље’; (*х*)*аремлук* (< *harem* + *lik*) 1. ‘женско одељење у муслиманској кући’. Старе муслиманске куће имале су одељење за женску чељад ‘харем’ или ‘харемлук’ у које страни мушкарци, који нису укућани или сродници, нису залазили, и мушко одељење ‘селамак’, где су се примали гости – мушкарци, 2. ‘гробље, особито гробље уз цамије’.

◇ Овај турцизам посведочен је и у народним говорима: *арем* ‘женска чељад једног мухамеданца’, 2. ‘просторија у којој је смештен харем’ (СПГ), 1. ‘одељење куће где муслиманима живе женскиње’, 2. ‘женски укућани муслиману сачињавају харем’ (РКМД), ‘одељење у муслиманској кући где су жене’ (РГЈС), *аремљк* ‘посебна зграда или одељење у кући где живи арем’ (СПГ), ‘Сваки муслиманин бољег имовног стања у нашим крајевима имао је или две зграде или два одељења у кући. Једно у коме он живи са породицом *аремљк* и друго где прима посетиоце и где живи послуга *сељамљк*’ (РКМД), *арем-џаја* ‘кућни настојник, момак коме је допуштено улазити у арем’ (РКМД).

Мј. У македонском се углавном наводе исте лексеме (*х*)*арем* 1. ‘женско одељење у муслиманској кући’, 2. ‘све жене и наложнице једног мужа’, *харемлак* дијал. в. харем 1, *харемски* ‘који се односи на харем’ (РМЈ).

Бј. У бугарском лексеме *харем* и *харемљк* имају иста значења као и у македонском (БТР).

► [Ф] Турцизам *harem* у појединим српским и македонским говорима факултативно губи *х*.

► [М] Лексема *харем* је углавном мушког рода, осим у цинцарском, у којем је женског (*hareme*), и у грчком и румунском, у којима је средњег (*χαρέμι*, *harem*).

► [С] А. Шкаљић наводи да је њено значење у турском као код нас: 1. ‘женско одјељење у муслиманској кући гдје је страним мушкарцима забрањено улазити’, 2. ‘одрасла женска чељад, жена, домаћица’, 3. ‘ограђено џамијско двориште које је често једним дијелом и гробље; муслиманско гробље’. На плану семантичке адаптације, лексема *харем* је у односу на турску реч *harem*, ипак са суженим значењем: 1. ‘одељење за жене у муслиманским кућама’, 2. а. ‘све жене једног муслимана’, б. шаљ. ‘скуп, мноштво жена’, 3. ‘двориште’. У језик прималац није интегрисана секундарна реализација 3. исл. ‘свето место (Мека и Медина)’, док се остала значења углавном поклапају. Долази и до ширења семантичког поља увођењем елемента којим се денотирају женске особе (колективно значење). Будући да је ова реч са типичним турским културолошким обележјем, које није присутно у нашој средини, у српском се развила подреализација са шаљивим значењем ‘скуп, мноштво жена’. Секундарна реализација настаје по законитости метонимије ПРОСТОР → ОСОБЕ КОЈЕ ЖИВЕ У ТОМ ПРОСТОРУ, док се друго секундарно значење из домена простора такође може довести у логичну везу с примарном, с тим што је у овом случају важан однос којим се повезују две основне просторне категорије – затворени простор (стамбена просторија) и отворени простор (место где је смештен именовани стамбени објекат).

► [Д] Лексема *харем* не одликује се значајнијим деривационим потенцијалом, даје само релациони придев *харемски* и прилог *харемски* настао конверзијом и именицу са просторним значењем *харемлук*. Регистрована је и синонимска лексема *харемлук* у јужнословенским језицима, која у турском (*haremluk*) има пак значење ‘обавезе, положај супруге’, те је наведена као дериват (Ћинђић 2013: 489). У турском је синтагма *harem selamluk* и са секундарним просторним значењем.

- Овај турцизам нема синонима.

- ◆ Лексема *харем* је у активној употреби и има статус интернационализма.

Ч

ЧАИР

■ Лексема *чаир* је труцизам (*çayır*) турског порекла ‘ливада, сенокос, пашњак’ (Škaljić 1979: 159). Осим у јужнословенским језицима, јавља се у алб. *çajir*, рум. *ceair* заст. рег. ‘чаир, ливада, пољана, долина, пашњак’, ‘ливада где пасу коњи’, грч. *τσούρι* ‘чаир, ливада, пашњак’ (Skok 1971: 288, РМР, ГСР).

Tj. У турском језику ова лексема је изузетно богата дериватима: *çayır kuşu* ‘пољска шева’, *çayırlama* ‘напасање; разболевање (од траве, о стоци)’, *çayırlamak* 1. ‘напасати се’, 2. ‘разболевати се од траве (о стоци)’, *çayırланма* ‘напасање стоке’, *çayırланмак* ‘напасати се (о стоци)’, *çayırлашма* ‘постајање ливадастим’, *çayırлашмак* ‘постајати ливадаст, попримити облик ливаде’, *çayırlатма* ‘гоњење на пашу’, *çayırlатмак* ‘гонити на пашу’, *çayırlık* ‘пашњак, пасиште’, *çayır mantarı* ‘пољска печурка *Agaricus campestris*’, *çayırmelikesi* ‘горска суручица *Spiraea aguncus*’, *çayır otu* 1. ‘општи назив за разне врсте биљака које расту на ливади’, 2. ‘попино прасе, тимотијева трава *Phleum pratense*’, *çayır peyniri* ‘врста младог сира са мало соли или без соли’, *çayırsedefi* ‘очобожка *Thalictrum*’, *çayırsız* ‘који је без ливаде’, *çayır tavuğu* ‘персијска кокошка’, *çayır teresi* ‘вимењак, коњске уши, руменка *Cardemina pratensis*’, *çayır tırfili* ‘ливадска детелина, кравњача *Trifolium pratense*’, *çayır yualafi* ‘овсеница *Avenastrum*’ (YTSS).

Cj. У српском лексема *чаур* има више фонетских (*чајур*, *чајер*, *чахира*) и обличку варијанту (*чаура*, *чахира*), са значењем ‘ливада, пашњак, пољана’ (PМС, Škaljić 1979: 159).

◊ Обрађивачи лексике народних говора у дефиницијама ове лексеме наводили су: а) изворно значење: ‘ливада, пашњак’ (ЛГл), ‘ливада, пашњак, поље’ (ЛУЗ), ‘пашњак’ (РЛеГ); б) и додатне семантичке компоненте као што су локација, изглед и намена простора: *чаура* је ‘ограђена ливада у близини насеља’ (РГГ), ‘ограђен пашњак за овце’ (ЛК), ‘ограђена ливада на којој се напаса стока’ (ЛШ), ‘ограђена ливада, пашњак, башта’ (РГТК), ‘ливада, сјенокос, имање, зграде’ (РГП).

У појединим говорима она има и функцију топонима: ливаде у Кривој Феји (РГЈС), ‘ливада, пашњак; топоним’ (РГП). Т. Дуран констатује да је *Чаур* ‘један од најфреквентнијих и најпознатијих српских фитотопонима. У штампи се често спомиње фудбалски стадион *Чаур* у оквиру спортског

центра Чаир у Нишу. *Чаири* је назив насеља у општини Трстеник“ (Duran 2017: 67).

Мј. У македонском језику лексема *чаир* означава ‘неплодно земљиште, са ниском травом за пасење, обично сеоско имање’ (Прилеп, Јашар-Настева 2001: 168), али и представља један од чланова потпуно сраслих таутолошких конгломерата, који се често срећу у народној поезији: (*чаир ливада: Да никне њрева зелена / Да косеј чаир ливада* (пример од Верковића, Јашар-Настева 2001: 168). Таутолошки хибридни конгломерати су састављени из стране и домаће (*чаир ливада*) или обе стране (Linguaglossa = лат. и грч.) лексеме које имају блиско значење или су потпуни синоними. Они могу бити потпуно и непотпуно срасли, што се у другом случају обележава запетом између две речи које представљају један појам (Јашар-Настева 2001: 165–174). У РМЈ је означена као архаична и са значењем ‘ливада, пољана, долина, пашњак’.

Бј. У бугарском је *чаир* дијалекатска лексема са значењем ‘ливада пашњак’ (БТР).

► [Ф] На фонетском плану промене су се дешавале у вези са турским гласовима у и *ι*. Турско у се очувало у албанском (*çajir*), а изгубило у осталим језицима и говорима испред вокала *и* (срп., мак., буг. *чаир*, рум. *ceair*, грч. *τσαϊρι*), при чему се у српским говорима могу срести примери и са *ј* (*чајир*, *чајер*), а у муслиманским са *х* (*чахира*), што може имати и социолингвистички карактер, али ју је могуће довести и у везу и са фрикативношћу оба гласа. Турско *ι* обично је замењено са *и*, а у српским говорима се могло иза палаталног *ј* јавити и *е* (*чајер*).

► [М] П. Скок је сматрао да се према *чајир* може јавити и фемининум *чајира*, који у његово време није био потврђен у народним говорима, а што је данас учињено примером из говора Гламоча *чаира* ‘ограђена ливада у близини насеља’ (Skok 1971: 288). Овај турцизам је у румунском (*ceair*) и грчком (*το τσαϊρι*) средњег рода, за разлику од стања у јужнословенским језицима, у којима је мушког.

► [С] На семантичком плану овај турцизам се у другим језицима преводи као ‘ливада, пољана, долина, пашњак’, док се у њиховим народним говорима, уз изворно значење: ‘ливада, пашњак’ (ЛГЛ), ‘ливада, пашњак, поље’ (ЛУЗ), ‘пашњак’ (РЛЕГ), наводе и додатне семантичке компоненте као што су локација, изглед и намена простора: *чаира* је ‘ограђена ливада у близини насеља’ (РГГ), ‘ограђен пашњак за овце’ (ЛК), ‘ограђена ливада на којој се напаса стока’ (ЛШ), ‘ограђена ливада, пашњак, башта’ (РГТК); ‘ливада, сјенокос, имање, зграде’ (РГП), ‘неплодно земљиште, со ниска трева за пасење, обично селски имот’ (Прилеп, Јашар-Настева 2001: 168), *ceair* ‘ливада где пасу коњи’ (РСР).

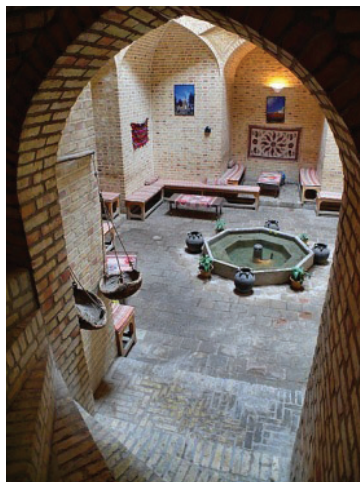
► [Д] Лексема *чаир* не индукује даљу деривацију у језицима који су је посудили, али је у турском она први члан у многим двочланим називима

биљака и животиња, као и мотивна реч у осталим именским и глаголским изведеницама. Један од деривата је и именица *çayırlık* са суфиксом *-lık* и просторним значењем ‘пашњак, пасиште’.

● У синонимној је вези с лексемама *ливада*, *сенокос*, *йаишњак*, *йолџе*, *йолџана*, *долина*.

◆ Има статус делимично застареле лексеме будући да је заступљена у народним говорима и да има статус топонима.

ЧАЈАНА

Чајана у Јазду (Иран)

■ Лексема *чајана* је турцизам (*çayhane*) персијског порекла (*çayhane*), при чему треба нагласити да је мотивна реч у ствари кинеска сложеница *çā-ye* ‘чајни листови’. Осим у јужнословенским језицима, она се јавља и у рум. *ceai* 1. ‘време кад се пије чај’, 2. ‘журка, чајанка’; *ceainărie* ‘чајџиница’, *ceainic* ‘чајџиник’; цинц. *ciae*; алб. *çaj*, *çajhane* ‘чајџиница’, *çajnik* ‘чајџиник’; грч. *τσάι* ‘поподневни сусрети за време којих се служи углавном врућ чај и бисквити, колачи, слатко и др.’; (Skok 1971: 288, Škaljić 1979: 159, РМР, АSR, АNEG).

Тј. У турском мотивна реч има више значења и деривата, од којих ћемо навести блиске значењу испитиване лексеме: *çay* 1. ‘чајево дрво; листови чаја (*Thea chinensis*)’, 2. ‘напитак од чаја’, 3. ‘уопште напитак који се справља од разних листова и цветова биљака’, 4. ‘састанак на коме се гости послужују пићем, буреком, колачима и сл.’, 5. ‘чајанка, седељка на којој се пије чај’; *çaycı* 1. ‘чајџија, продавац чаја’, 2. ‘узгајивач чаја’, 3. ‘љубитељ чаја’, 4. ‘место на коме се продаје чај’, *çaycılık* 1. ‘трговина чајем’, 2. ‘узгајање чаја’,

çaydanlık ‘чајник’, *çayevi* ‘чајџиница’, *çayhane* заст. ‘чајџиница’, *çayhanesi* ‘онај који држи чајџиницу’, *çayhanecilik* ‘занимање чајџије’ (YTSS).

Сј. У српском мотивна реч *чај* има неколико деривата, а сама означава а. ‘ароматичан напиток од лишћа, цветова или плодова неких биљака, који се пије обично топао’, б. ‘назив за биљке или њихово осушено лишће од чега се прави такав напиток’; *чајана* = *чајџиница* ‘просторија где се точи и пије чај’, *чајанка* ‘јавни или приватни забавни скуп на којем се гости послужују чајем’, *чајевац* ‘најраспрострањенија врста чаја (*Tea Camellia chinensis*)’, *чајни* ‘који се односи на чај, на справљање и на служење чаја’, *чајник* ‘посуда за чај’, *чајница* ‘посуда за чај’ (PMS).

◊ У српским народним говорима обично се јавља само мотивна реч *чај* (PГСМ, РСГВ), и то ретко, али је забележен и један синоним *чај* ‘теј, познати напиток’, као и двочлани назив *чај шићер* (< изаф. *çay şeker-i*) ‘шећер у коцкама’, који је данас у турском замењен сложеницом *küpşeker*.

Мј. У македонском је наведено да је *чај* турцизам и да је из персијског ушао у турски, а забележена је и сложеница *чајшећер*, што је у турском била изафетска конструкција *çay şeker-i* ‘шећер за чај, тј. у коцкама’ (Јашар-Настева 2001: 92, 236). У РМЈ наводе се следећи деривати: *чаен*, *чајарник*, *чајник* ‘суд у којем се кува чај’, *чај-шекер*, а у (PМЈ₁) и *чајџилница* ‘мали ресторан где се служи чај’.

Бј. У бугарском уз основну лексему *чай*, која има уобичајена значења као и у другим језицима, издвајамо оно под број 6 ‘гостовање, забава где се служи чај’ и њене деривате: *чайна* (рус.) ‘локал у којем се служи чај и закуска’, *чайник* ‘специјалан суд са широким дном, са стешњеним отвором горе и удубљењем са стране у којем се кува вода за чај’ (БТР).

► [Д] Ова лексема има доста деривата:

(а) *nomina agentis*: тур. *çaycı* 1. ‘продавац чаја’, 2. ‘узгајивач чаја’ (YTSS); *чајџија* ‘човек који точи и продаје чај’ (PMS);

(б) *nomina attributiva*: *çaycı* ‘љубитељ чаја’ (YTSS);

(в) именице са значењем делатности: *çaycılık* 1. ‘гајење чаја’, 2. ‘трговина чајем’ (YTSS); *чајанка* ‘јавни или приватни забавни скуп на којем се гости послужују чајем’ (PMS); *чай* ‘гошћење, забава на којој се нуди чај’ (БТР); *сеај* 1. ‘време кад се пије чај’, 2. ‘журка, чајанка’ (PMP); *τσάι* ‘поподневни сусрети за време којих се служи углавном врућ чај и бисквити, колачи, слатко и др.’ (ΛΝΕΓ);

(г) *nomina loci*: *çayevi*, *çayhane* ‘чајџиница’ (YTSS), *çaycı* ‘место на коме се продаје чај’ (YTSS); *чајана*, *чајџиница* ‘просторија где се точи и пије чај’ (PMS); *чајџилница* ‘мали ресторан где се служи чај’ (PМЈ); *чайна* ‘локал у којем се служи чај и закуска’ (БТР); *çajhane* ‘чајџиница’ (ASR); *ceainărie* ‘чајџиница’ (PMP);

(д) *nomina instrumenti*: *çaydan*, *çaydanlık* ‘чајник’ (ТСС); *чајник*, *чајница* ‘посуда за чај’ (РМС); *чајарник*, *чајник* (РМЈ); *чайник* (БТР); *seainic* ‘чајник’ (РМР); *çajnik* (ASR);

(ђ) градивне именице: *чај шићер* (< изаф. *çay şeker-i*) ‘шећер у коцкама’ (РКМД); *чајшекер*, *чај-шекер* ‘шећер у коцкама’ (РМЈ). Ова полусложеница је настала из изафетске конструкције (*çay şeker-i*) у којој прва именица детерминише другу, али обе чувају примарна значења, при чему се у језицима примаоцима изгубио наставак *-i* (Јашар-Настева 2001: 236);

(е) називи биљака: *чајевац* ‘најраширенија врста чаја’, *чајњача* ‘врста руже’ (РМС);

(ж) именице субјективне оцене: дем. и хип. *чајчић* (РМС);

(з) придеви: *чајни*, *чајски* ‘који се односи на чај’ (РМС); *чаен* (РМЈ, БТР).

Што се тиче именица са просторним значењем, видимо да су и оне релативно продуктивне. Има неколико модела њихове творбе. Први се види у турском (*çayhane*) и албанском (*çajhane*) у којима су оне сложенице (*çajhane*). Трагови овог модела се виде у српском (*чајана*), у којем се формант *hane* адаптирао у (*х*)ана. У бугарском је дериват (*чайна*) преузет из руског (БТР). У румунском је остао траг од словенског суфикса *-на* на који је додат творбени наставак *-rie* (*сеаи-нă-rie*). На првостепени дериват *чајши-* у српском је додат суфикс *-ница* (*чајшиница*), а у македонском *-лница* (*чајшилница*). И на крају треба споменути да је турска сложеница (*çayhane*) застарела и да је потискује изафетска конструкција *çayevi*, ‘кућа чаја, чајциница’, али и *çaycı* ‘место на коме се продаје чај’ (YTSS).

● Лексема *чај* има синоним *иџеј* (РКМД), док *чајана* нема.

◆ На основу великог броја деривата можемо констатовати да су наведене лексеме део активног фонда лексикона појединих језика, а нарочито у муслиманским срединама.

ЧАРДАК

■ Лексема *чардак* је турцизам (*çardak*) новоперсијског порекла (*čārdaği*, *čārtaği* < перс. *čāhar* > *čār* ‘четири’ + арап. *tāq/tāk* ‘лук, свод’ (Skok 1971: 296, СПГ). Старија или изворна значења лексеме у овим језицима налазимо у РКМД ‘киоск који чине четири стуба на сводове; ладњак или османлук да се лоза или пузавао биље може пењати; на четири директа начињена колиба за чување винограда, бостана и сл.’. Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у рум. *ceardac*, *cerdac* 1. ‘чардак’, 2. ‘тераса, балкон, кров на бунару’, *cerdăcel*, *cerdăcuț* дем. ‘чардачић’, цинц. *cirdache* ‘балкон’, алб. *çardhak* ‘чардак, трем на спрату, балкон’ и грч. *το τσαρδάκι* ‘настрешница, стреха, наслон, шаторски кров, перде’ (Skok 1971: 296, РМР, ASR).

Тј. У турском језику лексема *čardak* има више значења и неколико деривата: 1. 'трем са стубовима повезаним луковима, аркада', 2. 'дрворед са сводом', 3. 'хладњак, вењак, сеница (у врту)'; *čardakli* 'који је са дрворедом, хладњаком, сеницом', *čardaksiz* 'који је без дрвореда' (YTSS).

Сј. У РМС наведене су лексеме *чардак* и *чардаклија*. Прва има четири, а друга три значења, од којих је по једно историцизам: 1. 'већа летња просторија на спрату источњачке куће с избоченим делом, тремом према улици; трем, доклат, балкон', 2. 'лепа, обично двоспратна или вишеспратна кућа, дворац; господски двори', 3. 'кош за кукуруз на стубовима', 4. ист. 'кула стражарница или осматрачница на државној граници'; *чардаклија* 1. 'кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак (трем, доклат, балкон)', 2. 'винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу зграду или уз какво дрво, или се сведе у ладњак, сеницу', 3. ист. 'граничар, војник Војне крајине који је вршио стражарску службу у чардаку (значење 4)' (РМС).

У муслиманским срединама користе се две лексеме истог корена са следећим значењима: *чардак* 1. 'лепа, обично двоспратна кућа, окружена баштама, дворац, летњиковац', 2. 'дрвена зграда на стубовима', 3. 'велика соба на спрату са лепим видиком; соба на кули', 4. (у Србији) 'споредна зграда или трем (доклат)'; *чардаклија* 1. 'велика соба на спрату са добрим видиком', 2. 'винова лоза, одрина, *Vitis vinifera* L., (која се пење око куће и отуд овај назив)' (Škaljić 1979: 164).

◇ Турцизам *чардак* је и део лексике српских народних говора. Она се претежно остварује као једнозначна, али је њена денотација различита: а) простор, зграда или просторија за складиштење кукуруза: 'простор у коме се чува кукуруз, а изграђен је обично изнад свињца' (ЛС), 'зграда од летава дужине најчешће, двадесет и ширине четири метра, издуженог правоугаоног облика, одигнута од земље 0,5–1 м, која служи за држање веће количине кукуруза у клипу' (ЛУЗ); б) део куће, просторија или балкон: 'мала просторија у кући у коју се улазило с доклата' (КЧр); 'просторија на спрату са доклатом, балконом, према улици' (РГТК), 'летња просторија на спрату

с избоченим делом; трем' (РГЈС), 'готово свака варошка кућа у овим странама која је по турском начину грађена, састоји се из чардака, соба и куће обично су у средини' (РКМД); 'балкон'(РГСМ); в) кућа на спрат: 'кућа на стубовима, издужена, шиљатог крова, у поткровљу има собу за становање' (РГП), 'кућа на спрат, горњи спрат куће' (ЦТР), крајишка дрвена кућа на спрат (РСГК); г) кула: 'тешко освојива кућа, кула из које се дуго може бранити од нападача' (РК).

У српским народним говорима она је потврђена и као двозначна: 1. 'просторија за држање кукуруза у клипу, направљена од дасака и издигнута од земље на стубовима', 2. 'простор у води ограђен мрежом, жицом или летвама, у коме се држи уловљена риба' (РСГВ), 1. 'зграда од летава у којој се држи кукуруз у клипу', 2. 'кула стражарница или осматрачница на државној граници'(РГМ); 1. 'тераса на спрату', 2. 'постеља на стаблу (коју прави чобанин)' (РЛеГ). Иако значења нису приказана као одвојена, и ове реализације се могу сматрати елементима полисемантичне структуре турцизма *чардак*: 'вила, горњи спрат; дворац, летњиковац; трем, доксад' (РВГ).

Од деривата забележени су: дем. *чардаче* (СПГ, РКМД), аугм. *чардачина* (РКМД), *чардаклија* 'винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу зграду или уз какво дрво или се од ње направи сеница'(ЛС), 1. 'импровизирана приземна котобања, на ниским стубовима, за држање кукуруза у клипу, чучавац', 2. 'винова лоза која се пење уз чардак, неку другу зграду или дрво, или се од ње прави сеница, хлад'(РСГВ), 'лозица' (СПГ) или као двозначна: 1. 'кућа са чардаком', 2. 'винова лоза која се пење уз чардак или око куће' (РГЈС); *Чардаковац*, име једног дела поља код Вучитрна (РКМД).

Мј. У македонском језику лексема *чардак* означава 1. 'истурен, покривен предњи део куће (редовно на горњем спрату, са отвореним бочним странама које су у понеким кућама застакљене и са лепим погледом', 2. 'велико предсобље, ходник', које није морало увек да се завршава чардаком; *чардаклија* 'лоза која се пење по чардаку', али и стални епитети у народној поезији *куката* е *чардаклија* 'кућа са чардаком, са чардацима', а и лозницата 'лоза која се пење уз нешто'; *чардак-боја* 'врста жуте боје за дашчани под', *чардаче*, дем. (Јашар-Настева 2001: 65, РМЈ).

Бј. У бугарским народним говорима забележено је више фонетских варијанти (*чардак*, *чердак*, *чордак* и *чърдак*), са различитим значењима 'тераса, летња кухиња, помоћна просторија, свод са четири стуба, балкон, трем, ходник са стубовима, галерија, портал, главни улаз' У БСР *чардак* је преведен као 1. 'доксад, чардак', 2. 'лежај, колиба на кољу (у винограду, башти и сл.)', што је појашњено и у БТР 1 'покривена површина куће испред соба; одвод; трем', 2. 'лежај на високом кољу за чувара баште, винограда и др.'

► [Ф] На фонетском плану дошло је до замене вокала у првом слогу и до адаптације турског *ç*. Вокал *a* је задржан у српском (*чардак*, *чардаклија*),

македонском (*чардак*, *чардаклија*), албанском (*çardhak*), грчком (*τσαρδάκι*) и ређе у румунском (*ceardac*), замењен са *e* у румунском (*cerdac*, *cerdăcel*, *cerdăcuț*) и бугарском (*чердак*), које се у цинцарском касније редуковало у *i* (*cirdache*). У бугарском се *a* редуковало у *ъ* (*чърдак*), а могло се заменити и са *o* (*чордак*). Турском полумеком *ç* најближе је по изговору румунско *se* и цинцарско *ci*, док је због одсуства гласа *sh* у грчком, оно замењено африкатом *τσ*. Једино у грчком и албанском имамо аспировано *δ/dh* (*τσαρδάκι*, *çardhak*), које се у принципу могло јавити и у цинцарском.

► [M] На морфолошком плану турске именице на сугласник обично се прикључују именицама мушког рода, док су у цинцарском женског (*cirdache*), а у грчком средњег (*το τσαρδάκι*).

► [C] На семантичком плану етимолошки елементи сложенице *çardak* (четири + лук, свод) чувају се у старијим дефиницијама овог турцизма ‘киоск који чине четири стуба на сводове’, ‘на четири директа начињена колиба за чување винограда, бостана и сл.’, поред ‘ладњак или османлук да се лоза или пузаво биље може пењати’ (РКМД). У дефиницијама у савременом језику задржана је компонента ‘лук, свод’: 1. ‘трем са стубовима повезаним луковима, аркада’, 2. ‘дрворед са сводом’, поред, као и раније 3. ‘хладњак, вењак, сеница (у врту)’ (YTSS).

У српски језик се пак не преносе реализације остварене у оквиру трозначне структуре турске речи, тако да је адаптирана форма на формалном плану испуњена у језику примаоцу потпуно новим реализацијама. Примарна и прва секундарна реализација лексеме *чардак* односи се на грађевинске стамбене објекте: 1. ‘већа летња просторија на спрату источњачке куће с избоченим делом, тремом према улици; трем, доклат, балкон’, 2. ‘лепа, обично двоспратна или вишеспратна кућа, дворац; господски двори’, док је значење под тачком 3. ‘кош за кукуруз на стубовима’ подстакнуто компонентом висине и њиме се денотира објекат за смештај кукуруза. Последње значење ‘кула стражарница или осматрачница на државној граници’ је с ознаком за историцизам и њиме се такође денотира објекат са специјалном наменом, који својим изгледом, посебно висином, личи на чардак (РМС).

На основу дефиниција из испитиваних језика и њихових говора можемо закључити да се лексемом *чардак* именују различити денотати, које ћемо наводити према старијим значењима у изворним језицима до оних новијих:

1. трем: ‘киоск који чине четири стуба на сводове’ (РКМД), ‘трем са стубовима повезаним луковима, аркада’ (YTSS);

2. колиба: ‘на четири директа начињена колиба за чување винограда, бостана и сл.’ (РКМД), ‘постеља на стаблу (коју прави чобанин)’ (РЈеГ); буг. ‘лежај на високом кољу за чувара баште, винограда и др.’;

3. дрворед: ‘дрворед са сводом’ (YTSS);

4. сеница: ‘ладњак или османлук да се лоза или пузаво биље може пењати’ (РКМД), ‘хладњак, вењак, сеница (у врту)’ (YTSS);

5. део куће, просторија или балкон: ‘мала просторија у кући у коју се улазило с доксата’ (КЧр); ‘просторија на спрату са доксатом, балконом, према улици’ (РГТК), ‘летња просторија на спрату с избоченим делом; трем’ (РГЈС), ‘готово свака варошка кућа у овим странама која је по турском начину грађена, састоји се из чардака, соба и куће обично су у средини’ (РКМД) ‘велика соба на спрату са лепим видиком; соба на кули’ (Шкаљић); ‘балкон’ (РГСМ), ‘тераса на спрату’ (РЛеГ), трем, доклат’ (РВГ); мак. ‘истурен, покривен предњи део куће (редовно на горњем спрату, са отвореним бочним странама које су у понеким кућама застакљене и са лепим погледом’, 2. ‘велико предсобље, ходник’, које није морало увек да се завршава чардаком (Јашар-Настева); буг. ‘покривена површина куће испред соба; отворена просторија у кући пред другим собама, летња кухиња; трем’; рум. *ceardac*, *cerdac* 1. ‘чардак’, 2. ‘тераса, балкон’; цинц. *cirdache* ‘балкон’; алб. *çardhak* ‘чардак, трем на спрату, балкон’;

6. различити типови кућа: ‘кућа на стубовима, издужена, шиљатог крова, у поткровљу има собу за становање’ (РГП), ‘кућа на спрат, горњи спрат куће’ (ЦТР), ‘крајишка дрвена кућа на спрат’ (РСГК), ‘вила, горњи спрат’ (РВГ); ‘дворац, летњиковац’ (РВГ); ‘лепа, обично двоспратна кућа, окружена баштама, дворац, летњиковац’ (Шкаљић);

7. зграда: ‘дрвена зграда на стубовима’ (Шкаљић), (у Србији) ‘споредна зграда или трем (доклат)’ (Шкаљић);

8. кула: ‘тешко освојива кућа, кула из које се дуго може бранити од нападача’ (РК), ‘кула стражарница или осматрачница на државној граници’ (РГМ);

9. кров: рум. *ceardac*, *cerdac* ‘кров на бунару’;

10. кош за кукуруз: ‘простор у коме се чува кукуруз, а изграђен је обично изнад свињца’ (ЈС), ‘зграда од летава дужине најчешће, двадесет и ширине четири метра, издуженог правоугаоног облика, одигнута од земље 0,5–1 м, која служи за држање веће количине кукуруза у клипу’ (ЈУЗ), ‘просторија за држање кукуруза у клипу, направљена од дасака и издигнута од земље на стубовима’ (РСГВ), ‘зграда од летава у којој се држи кукуруз у клипу’ (РГМ);

11. простор у води за чување уловљене рибе: ‘простор у води ограђен мрежом, жицом или летвама, у коме се држи уловљена риба’ (РСГВ).

Семантичка структура лексеме *чардаклија* (< *çardakli*) обухвата, поред примарне реализације просторног типа ‘кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак (1)’, и секундарна значења из домена биљака ‘винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу зграду или уз какво дрво, или се сведе у хладњак, сеницу’, односно човека ист. ‘граничар, војник Војне крајине који је вршио стражарску службу у чардаку’. Примарна реализација ‘кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак’ у односу на мотивни појам (*чардак*)

настала је по законитостима синегдохе ДЕО : ЦЕЛИНА, ДОК ЈЕ ПРВА СЕКУНДАРНА РЕАЛИЗАЦИЈА МЕТОНИМИЈСКОГ ТИПА ПРОСТОР → БИЉКА КОЈА РАСТЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ, а друга по сличном метонимијском принципу праћеном променом референта (човек према биљка) ПРОСТОР → ЧОВЕК КОЈИ ОБАВЉА ДУЖНОСТ У ТОМ ПРОСТОРУ.

Прва два значења, појединачно или заједно, јављају се и у српским и македонским народним говорима, с тим да се равило и једно ново 'импровизирана приземна котобања, на ниским стубовима, за држање кукуруза у клипу, чучавац' у Мошорину и Ковину (РСГВ), вероватно под утицајем асоцијације засноване не семи 'намене'.

► [Д] Деривационо гнездо с мотивном речју *чардак* садржи:

(а) именице са оквалификованим простором: срп. *чардаклија* 'кућа чији је горњи део дрвен; кућа која има чардак (РМС)', 'велика соба на спрату са добрим видиком' (Škaljić 1979: 164), 'кућа са чардаком' (РГЈС); 'импровизирана приземна котобања, на ниским стубовима, за држање кукуруза у клипу, чучавац' (РСГВ); мак. 'кућа са чардаком, са чардацима';

(б) именице са човеком као денотатом: срп. *чардаклија* ист. 'граничар, војник Војне крајине који је вршио стражарску службу у чардаку';

(в) именице са значењем биљке: срп. *чардаклија* 'винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу зграду или уз какво дрво, или се сведе у хладњак, сеницу' (РМС), 'винова лоза која се пење уз чардак, уз какву другу или зграду или уз какво дрво или се од ње направи сеница' (ЈС), 'винова лоза која се пење уз чардак, неку другу зграду или дрво, или се од ње прави сеница, хлад' (РСГВ), 'лозица' (СПГ), 'винова лоза која се пење уз чардак или око куће' (РГЈС); мак. 'лоза која се пење уз нешто, лозницата';

(г) полусложенице са значењем боје: мак. *чардак-боја* 'врста жуте боје за дашчани под';

(д) именице субјективне оцене: дем. срп. *чардачић*, *чардаче*; мак. *чардаче*; рум. *cerdăcel*, *cerdăcuț* 'чардачић', аугм. *чардачина*;

(ђ) придеве различитог значења: тур. *çardaklı* 'који је са дрворедом, хладњаком, сеницом', *çardaksız* 'који је без дрвореда'; срп. *чардачки*, *чардаклијски*;

(е) топониме: *Чардаковац*, име једног дела поља код Вучитрна (РКМД).

Реч *чардаклија* има архаично обележје у српском језику и не индукује даљу деривацију.

• Према подацима у речнику синонима, турцизам *чардак* је у синонимној вези с лексемом *кућа* (2004: 101), а уз лексему *чардак* наводи следеће објашњење – „чардак је онајчешће летња просторија, издигнута на спрат, у кућама источњачког типа, с избаченим делом према улици, као неки господски двори, а и уопште узнесена просторија, каткад на стубовима“ (Lalević 2004; 307). У истом речнику као синонимни пар приказане су лексеме *чардаклија* и *лоза* (2004: 101), док Б. Ћосић турцизам *чардаклија* сврстава

у развијен синонимни низ који чине следеће лексеме: *чардаклија* – *вењак*, *хладник*, *лоза* (која ствара хлад), *сеница* (од винове лозе), *османлук*, *йергола*, *хладњак*, *барас*, *одрина*, са суженим значењем *грожђе*, *брајда* (2008: 666). На основу синонимних дефиниција лексема *чардак* припада и следећем низу: *кошарка*, *кошобања*, *кош*, *горија*, *чардаклија*, *чуचाвац*.

◆ Реч *чардак* има углавном стабилно место у лексичком систему испитиваних језика.

ЧАРШИЈА

■ Лексема *чаршија* је балкански турцизам (*çarşı*, дијал. *çarši*) персијског порекла (< *čāršū* < *čār* ‘четири’ + *sū* ‘страна’ = четворостран). Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у цинц. *ciršie* ‘пијаца, пазар’, алб. *çarshi*, *qarshi* ‘чаршија, трг, базар, пазар’, *çarshie*, *çarshisë* ‘чаршијски’; *τσαρσί* ‘чаршија, базар; пазар’ (Skok 1971: 297, Škaljić 1979: 165, ASR, СПГ, ГСР).

Тј. У турском језику лексема *çarşı* ‘чаршија, трговачка четврт, тржница, базар’ има неколико деривата: *çarşılı* 1. ‘који је са тржницом (о месту)’, 2. ‘чаршијски’, *çarşısız* ‘који је без чаршије’ (YTSS).

Сј. Код А. Шкаљића *чаршија* ‘трговачка четврт града; тржиште, трг’ има неколико деривата: *чарши-чехаја*, *чаршу-чехаја*, *чарши-ћехаја*, *чаршућехаја* (*çarşı kâhyası* < нар. *kehaya* < перс. *keḥudā*, *keḥudā* < перс. *ked* + перс. *ḥudā* ‘господар, власник’) ‘чаршијски чехаја, тржни и санитарни инспектор за чаршију’, *чарши(н)лија* ‘чаршијски човек, трговац’, *Баи-чаршија*, *Баишчаршија* (< *başçarşı* < *baş-çarşı* ‘главна чаршија’), име једног дела чаршије у Сарајеву, главна чаршија (Škaljić 1979: 123, 165, 186–187).

У РМС лексема *чаршија* означава 1. ‘део насеља где се развио трг, пословни део града; трговачка четврт’ али и 2. фиг. а. ‘становници чаршије’ и б. ‘грађанско друштво са својим политичко-друштвеним назорима, малограђани, малограђанство’; *чаршијица*, *чаршијски*, *чаршински* ‘који се односи на чаршију’, *чарши(н)лија*, *чаршилија* ‘човек из града, човек који ради у чаршији’.

◊ Лексема *чаршија* заступљена је и у народним говорима, са значењем ‘онај део вароши где су трговачки дућани, занатлијске радионице и продавнице’ (РКМД), ‘пословни део града; варош са тргом’ (РГТК), са проширеним ‘градић, тржиште, трг’ (РГП), ‘део вароши где се јавно продаје и купује; људи у њој, јавно мњење’ (СПГ), али и са суженим значењем ‘пијаца’ (РГСМ); *чаршилија* ‘човек из чаршије, трговац, имућан човек’ (СПГ), ‘угледан трговац или занатлија из чаршије’ (РПГ); *чаршијски* ‘који се односи на пијацу’ (РГСМ);

Мј. У македонском се у XVI веку срећу, између осталих, и *чаршија*, *дућан* и *хан*. Чаршија је била трговачки центар у којем су поједини еснафи имали своје посебне делове улица (Јашар-Настева 2001: 20, 36, 71). Лексема *чаршија* слично је одређена и у РМЈ 1. ‘улица или део града са дућанима и радионицама’, 2. ‘радни, чаршијски свет’, с тим што су наведена и два деривата *чаршиски* ‘што се односи на чаршију’ и *чаршиузлија* ‘човек из чаршије’.

Бј. У бугарском језику је за лексеме *чаршия* ‘трговачка улица или трг; пазар’ и *чаршијски* ‘који се односи на чаршију’ констатовано да су застареле и простонародне (БТР).

► [Ф] На фонетском плану промене се дешавају у вези са *ç*, које остаје у јужнословенским језицима, са тврђим изговором него у турском, а умекшаним у албанском (*çarshi*, *qarshi*) и цинцарском (*cirşie*), док је у грчком замењено африкатом *τσ* (*τσαρσί*), а *ş* са *σ*.

► [М] На морфолошком плану у јужнословенским језицима турски завршетак *çarş-i* адаптира се у моциони наставак женског рода *-ија* (*чаршија*, *чаршия*), као и у цинцарском, у којем је наставак *-ie* (*cirşie* f.), а у алб. *-i* (*çarshi*, *qarshi*), док је у грчком *-i* ознака средњег рода. (*το τσαρσί*).

► [С] У турском језику лексема *çarşı* је једнозначна и идентична као примарна реализација у турцизму *чаршија* ‘део насеља где се развио трг, пословни део града; трговачка четврт’, при чему се у неким говорима њено значење своди на ‘пијацу’. Колективно значење лексеме *чаршија* настало је посредством метонимијског преноса НАСЕЉЕ → ЉУДИ КОЈИ ЖИВЕ У ТОМ НАСЕЉУ а. ‘становници чаршије, трговци и занатлије чије су радње, дућани на тргу, пословни свет’; б. ‘грађанско друштво са својим политичко-друштвеним назорима, малограђани, малограђанство’.

► [Д] Лексема *чаршија*, као мотивна, формира гнездо којем припадају:

(а) именице са човеком као денотатом: срп. *чарши-чехаја*, *чаршу-чехаја*, *чарши-ћехаја*, *чаршућехаја* (*çarşı kâhyası* < нар. *kehaya* < перс. *kethudā*, *kedhudā* < перс. *ked* + перс. *hudā* ‘господар, власник’) ‘чаршијски чехаја, тржни и санитарни инспектор за чаршију’, *чарши(н)лија* ‘чаршијски човек, трговац’ (Шкалаћић), *чаршилија* и *чаршилија* (< *çarşılı*) ‘човек из чаршије, човек који ради у чаршији’, са моционим облицима *чаршилијка* и *чаршилијка*; мак. *чаршија* ‘радни, чаршијски свет’ (РМС); *чаршилија* ‘човек из чаршије, трговац, имућан човек’ (СПГ), ‘угледан трговац или занатлија из чаршије’ (РПГ); *чаршузлија* ‘човек из чаршије’;

(б) именице субјективне оцене: дем. *чаршијица*;

(в) релациони и описни придеви: тур. *çarşılı* 1. ‘који је са тржницом (о месту)’, 2. ‘чаршијски’, *çarşısız* ‘који је без чаршије’ (YTSS); срп. *чаршијски*; мак. *чаршиски* ‘што се односи на чаршију’; буг. *чаршијски* ‘који се односи на чаршију’; алб. *çarshie*, *çarshisë* ‘чаршијски’;

(г) прилог: *чаршијски*;

(д) префиксално-суфиксални глагол *йрочаршијајџи се* ‘провести, се забавити се у чаршији, граду’.

Овај турцизам је остао као назив градске четврти у многим српским градовима. Наиме, „у турско време сва већа места имала су чаршије, где су обично биле занатлије груписане. Постоји више микротопонима као што је *Сџара чаршија*“ (Duran 2017: 21). Поред тога, реч *чаршија* у значењу ‘центар (града)’ још увек се користи међу говорницима српског језика, нарочито старијих, и зато је присутна у говору у српској топономастици, иако у многим градовима фактички не постоји. Зато је природно што се за Брусницу, место на којем је некада основан Горњи Милановац код Чачка, каже Стара Чаршија. Постоји и један локалитет под именом Чаршија у близини села Степашиновац, јужно од Авале. На југу Србије чаршија одређује центар места у локалном говору (Duran 2017: 100). Код А. Шкалаћића имамо име једног дела чаршије у Сарајеву, *Баи-чаршија*, *Баи-чаршија* (< *başçarşı* < *baş-çarşı* ‘главна чаршија’).

● Лексема *чаршија* се доводи у синонимну везу са лексемама *град* и *свећ* у значењу ‘ситан свет, свакакав свет’ (Lalević 2004: 776), као што је и П. Ћосић сврстава у синонимни низ с носећом речју *град* ‘веће насељено место’ – *месџо*, *варош*, *насеље*, *насеобина*, *џаланка* ‘мањи град’, *касаба* ‘мањи град’ рег., културно средиште форм. *муниципџиј*, арх. формално и са суженим значењем: *месџојола*, *чаршија*, *йресџоница*, а у значењу ‘становници града’ – *свећ*, *варош*, *чаршија* (2008: 128). У дефиницијама се користе и синоними *йрг*, *йржница*, *йијаца*, *йазар*, *базар*.

◆ Овај турцизам има релативно стабилно место у лексичком систему испитиваних језика, осим у бугарском, у којем је маркирана као застарела и простонародна.

ЧАТМАРА

■ Лексема *чаџмара* ‘кућа од чатме, плетера’ је турцизам турско-српског порекла (*çatma* + *ara*). Мотивна лексема је глаголска именица (*çatma*) од глагола *çatmak* ‘саградити, спојити, саставити, сашити’. Ова реч се, осим у јужнословенским језицима, јавља и у албанском *çatma*, *çatmë* ‘набој, танак зид’, *çati* ‘кров, кровна конструкција’, грчком *τσατιάς* ‘подлога од летвица на коју се наноси малтер, чатма’, *τσατί* ‘кров’, цинц. *citie* ‘кров’ (СПГ, АSR, ГСР).

Тј. У савременом турском она има више значења, а само је једно, под бројем пет, у вези са градњом ‘греда темењача’ (TSS). Навешћемо из УТSS само она значења која су у вези са градњом: ‘састављање, грађење, прављење’, ‘жичани скелет који се ставља у подножје, основу глиненог споменика, скулптуре’, као и именица са просторним значењем ‘шатор Јурука’. Поред овога, у народним говорима она означава и 1. ‘кућу од дасака поплетених без ексера’, 2. ‘зид од греда испуњен опеком или ћерпичем’ (DS). Постоје и деривати који би се могли довести у везу и са градњом *çatması* ‘онај који удара, лупа, ударач’, *çatmacılık* ‘посао или занимање онога који лупа, удара’.

Сј. Код А. Шкаљића је дата дефиниција коју је ова реч имала у време посуђивања или живота на Балкану ‘привремени дрвени зид састављен од греда; оно што је спојено, састављено, сашивено’, затим она значења која су забележена на територији БиХ: 1. ‘кућни зид који је направљен од дрвених греда поређаних усправно или косо, а потом ошипан и омалтерисан’, 2. ‘кућни зид од плетера’, 3. ‘обрве које су спојене, додирују једна другу’ (Šklajić 1979: 166). У РМС налазимо једно слично ‘зид начињен од прућа, плетера или дрвених летава, облепљен блатом’ и једно ново значење ‘највиши спрат на кући или кули грађен од дрвеног материјала’. Њен дериват *чаџмара* ‘кућа од чатме, плетера’ припада именицама с просторним значењем.

◇ Овај турцизам се јавља у две фонетске варијанте: *чаџма* ‘кућа омалтерисана чатмом’ (лексема *чаџма* је некада имала и значење ‘смесе од жуте земље и плеве којом се премазују зидови, блато’), као нпр. у Сурдуку, у Срему (РСГВ, ЛЗ), ‘кућа брвнара или зидана од камена са преградама од чатме’ (РПГ), ‘кућа брвнара, саграђена од чатме’ (РГОМ), ‘колиба од плетера’ (РЛГ), ‘набој, кућа од дасака’ (СПГ), ‘шире или уже цепанице сличне летвама, обично од храстовог дебљег прућа којима се прави поплет на зградама, па се преко њих удари леп од блата или малтера’, али и ‘грађа која је привремено једна поред друге намештена да стоји’; ‘привремено пободена парчад, тако да стоји дупке’ (РКМД), 1. ‘танка цепаница која се користи при грађењу зграде чатмаре’, 2. ‘зид од прућа, летава и греда, пуњен и облепљен блатом’ (РПГ) в. чакма (РГСМ), *чаџмара* в. чакмара (РСГМ), ‘зграда од кованица (танких и дугих дрвених цепаница које се прикивају са спољне и унутрашње стране дирека при грађењу зграде) пуњених блатом, старинска кућа од чатме, плетара’ (РПГ); *чакма* ‘зид од прућа облепљен блатом’ (РГСМ), ‘зид начињен од прућа или летава, па омазан блатом, чатма’ (ГДР); *чакмара*, ‘кућа од чатме’ (РГСМ), ‘кућа начињена од чатме, чатмара’ (ГДР); *чакмарка* в. чакмара (РГСМ); *чаџија* (< *çati, çati* ‘кров’, тур. Призрен) ‘закрпа на лицу од ципеле’ (СПГ), *чаџисаџи* ‘ставити закрпу на лицу од ципеле, закрпити’ (СПГ).

Мј. У македонском *чаџма* има слично значење као у турском ‘греда од кровне конструкције’ или ‘спојна пречага на дрвеној конструкцији’ (РМЈ). У вези са грађењем куће је и турцизам *чаџија* ‘кров, кровна конструкција без ћерамиде’ (Јашар-Настева 2001: 64).

Бј. До података о овој лексеми у бугарском језику нисмо дошли будући да нам је БЕР 9 био недоступан.

► [Ф+М] Турска мотивна реч *çatma* у српским народним говорима на југу Србије среће се и у варијанти са *к* уместо *џ* (*чакма, чакмара, чакмарка*).

► [С] На семантичком плану треба утврдити денотате на које се односе значења лексема *чаџма, чаџмара*, као и развој значења речи *чаџија*. Денотате можемо поделити у две велике групе. У прву убрајамо 1. грађевински материјал, који може бити: 1.1. од дрвета, 1.2. од земље, 1.3. од жице, 1.4. од платна. У другу сврставамо 2. грађевинске објекте, у оквиру којих разликујемо 2.1. парцијалне и 2.2. изграђене.

1. Грађевински материјал:

1.1. од дрвета: а) ‘греда темењача’ (ТСС); ‘греда од кровне конструкције’ (РМЈ), б) ‘спојна пречага на дрвеној конструкцији’ (РМЈ); в) ‘подлога од летвица на коју се наноси малтер, чатма’ (ГСР); ‘танка цепаница која се користи при грађењу зграде чатмаре’ (РПГ), ‘шире или уже цепанице сличне летвама, обично од храстовог дебљег прућа којима се прави поплет на зградама, па се преко њих удари леп од блата или малтера’ (РКМД), г) ‘грађа

која је привремено једна поред друге намештена да стоји'; 'привремено пободена парчад, тако да стоји дупке' (PKMD);

1.2. од земље: *чаџма* 'смесе од жуте земље и плеве којом се премазују зидви, блато' (PCGB, ЛЗ); '*набој*, танак зид' (ASR), '*набој*, кућа од дасака' (СПГ);

1.3. од жице: 'жичани скелет који се ставља у подножје, основу глиненог споменика, скулптуре' (YTSS);

1.4. од платна: 'шатор Јурука' (YTSS);

2. Грађевински објекти:

2.1. парцијални: *чеџма* 'зид од греда испуњен опеком или ћерпичем' (DS); '*набој*, *џанак зид*' (ASR), 'привремени дрвени зид састављен од греда', 'кућни зид који је направљен од дрвених греда поређаних усправно или косо, а потом ошипкан и омалтерисан'; 'кућни зид од плетера' (Škaljić), 'зид од прућа, летава и греда, пуњен и облепљен блатом' (РПГ), 'зид начињен од прућа, плетера или дрвених летава, облепљен блатом (PMS)'; *чакма* 'зид од прућа облепљен блатом' (PMS), 'зид начињен од прућа или летава, па омазан блатом, чатма' (ТДР);

2.2. изграђени: а) 'кућа омалтерисана чатмом (PCGB, ЛЗ)', '*набој*, кућа од дасака' (СПГ), 'кућа од дасака поплетених без ексера' (DS), 'кућа брвнара или зидана од камена са преградама од чатме' (PGP), 'кућа брвнара, саграђена од чатме' (PГОМ), што је и лексикализовано дериватом *чаџмара* 'кућа од чатме, плетера (PMS)', 'зграда од кованица (танких и дугих дрвених цепаница које се прикивају са спољне и унутрашње стране дирека при грађењу зграде) пуњених блатом, старинска кућа од чатме, плетара' (PПГ); *чакмара*, 'кућа од чатме' (PMS), 'кућа начињена од чатме, чатмара' (ТДР); *чакмарка* в. *чакмара* (PMS); б) 'највиши спрат на кући или кули грађен од дрвоног материјала' (PMS); в) 'колиба од плетера' (PЛГ), г) 'шатор Јурука' (YTSS);

Основно значење лексеме *çati*, *çati* у турском призренском говору јесте 'кров', што се јавља и у другим балканским језицима: мак. *чаџија* 'кров, кровна конструкција без ћерамиде', алб. *çati* 'кров, кровна конструкција', грч. *τσατί* 'кров', цинц. *çitie* 'кров, покривач, таваница' (DDA), док се у српском призренском говору, у значењу речи *чаџија*, десила следећа семантичка трансформација *кров, њокривач за кућу* → *оно чиме се њокрива лице циџеле* → *закрџа*, чему је допринело и једно од многих значење глагола *çatmak* 'саставити' (Петровић 2012: 304, СПГ).

► [Д] Мотивна реч *чаџма*, према корпусу којим ми располажемо, има мали број деривата, од којих ћемо навести само оне које могу бити у вези са значењем одреднице чатмара:

(а) имице са просторним значењем: срп. *чаџмара*, *чакмара*, *чакмарка*;

(б) именице с агентивним значењем: тур. *çatmacı* ‘онај који удара, лупа, ударач’;

(в) именица са значењем занимања: *çatmacılık* ‘посао или занимање онога који лупа, удара’;

(г) именице за значењем предмета: *çati*, *çati* ‘кров’, тур. Призрен (СПГ), алб. *çati* ‘кров, кровна конструкција’ (ASR), *τσати* ‘кров’ (СПГ), цинц. *citie* ‘кров’ (СПГ), *чайиџа* ‘закрпа на лицу од ципеле’ (СПГ);

(д) деноминал: *чайисаџи* ‘ставити закрпу на лице од ципеле’ (СПГ).

• Најближи семантички еквивалент турцизму *чаймара* је лексема *илешара*, *брвнара*, а лексеми *чайма*, у једном од значења, *кованица*, *набој*, а у турском и грчком *шаџор*.

◆ Ова лексема је у већини језика застарела, те је савременији једнојезични и двојезични речници обично више и не наводе. Задржала се у народним говорима, где је репрезентовала начин градње.

ЧАТРЉА

■ Лексема *чайрља* се сврстава у турцизме иако јој етимологија није у потпуности јасна. Ћ. Даничић је доводио у везу са глаголом *çatmak* ‘склопити’, што би могло бити објашњење само за први део речи, али не и за целу реч (Skok 1971: 300).

У турском израз *çatra patra* значи ‘лоше, неправилно, нетачно’, што је једно од основних значења деривата *чайрља* ‘лоша, оронула кућа’ (ЛЗ), ‘сиротињска кућа, бедна колиба’ (РКМД), стара кућа у лошем стању (МР), ‘страћара, кућица грађена од слабог материјала, колиба’ (РСГВ), ‘мала кућа изграђена од слабог материјала, учерица, колиба’ (РМС); *чайрња* (љ > њ) ‘мала, сиротињска кућа’ (ЛШ), в. чатрља (РМС), ‘просторија у којој су смештене намирнице, већином млечни производи, врста оставе’ (LDR), ‘склепана кућица, колиба, чатрља’ (РВГ). У РМС забележен је деминутивни облик *чайрљица*.

Иако је променом љ у њ лексема *чайрља* изједначена фонетски са *чайрња*, оне се ипак разликују и по пореклу и значењу, пошто је ова друга мађаризам (*csatorna*) који означава 1. ‘прокоп, канал’ и 2. ‘олук, жлеб’ (MSS).

◇ У РМС *чайрња* је ‘ископана или озидана јама за сакупљање кишнице, цистерна’, као и у српским народним говорима: ‘бунар исти као бистијерна (цистерна), само знатно мањи’ (ГТБ), ‘бунар са вратилом’ (ЛБРИ), 1. ‘бунар’, 2. ‘улегнуће у земљи’ (РСГК), ‘кишница или снежаница у природном удубљењу’ (РЛГ). Друго значење у мађарском ‘олук’ забележено је на северу Баната у Банатском Аранђелову (РСГВ).

► [Д] Овај туризам је без деривационог гнезда.

● Лексема *чаӣрља* је у синонимној вези с лексемама *сӣраћара*, *уџерица* и *колиба*.

◆ Обе лексеме и *чаӣрља* и *чаӣрња* су у употреби у народним српским говорима.

ЧЕКЕР

Турцизам *чекер* (*çeker*) потврђен је само у дијалекатској грађи са значењем ‘ветровито место (земља на обрис)’ (РГЈС). У истом говору постоји и лексема *чекерка* ‘клин који држи јарам за потеглицу (повозницу)’, али немамо поуздане податке да ли је можемо сматрати дериватом од *чекер* или је треба довести у везу са значењем ‘разбој за ткање шалова’ које има лексема *çeker* у једном турском говору (Сивас). Са значењем ‘тонажа, носивост (брода)’ лексеме *çeker* у савременом турском језику ниједну нашу посуђеницу не можемо довести у везу (YTSS).

ЧЕЛИЧАНА

■ Лексема *челичана* је турцизам (*çelikhane*) турско-персијског порекла (*çelik* + *hane*), мада неки лингвисти сматрају да је мотивна реч изведена из прсл. **осѣль* (СПГ). Први део сложенице се, осим у јужнословенским језицима, јавља и у осталим балканским: рум. *cilic*, цинц. *ciliche*, *ciuliche*, *ciulecã*, *cilicusire* ‘челичити, челичење’, алб. *çelik*, *çelikanë* ‘челичана’, *çeliktë* ‘челичан’; грч. *τσέλικι/τσιλίκι* 1. ‘челик’, 2. ‘чврст, јак, снажан, крепак’, *τσελίκομα/τσιλίκομα* ‘челичење’, *τσελικόνω/τσιλικόνω* ‘очеличити, ојачати, оснажити’, поред старијег *στομόνω* ‘калим гвожђе’ и новијег *ο χάλυψ, ο χάλυβας, χαλυβοποιείο/χαλυβουργείο* ‘челичана’ (Skok 1971: 304, ASR, ГСР).

Тј. У турском лексема *çelik* има и именичко и придевско значење 1. ‘челик’, 2. ‘који је од челика, челичан’ и неколико деривата: *çelikhane* ‘челичана, фабрика која производи челик’, *çelikleşme* ‘каљење, челичење’, *çelikleşmek*

1. 'калити се', 2. фиг. 'снажити, челичити', *çelikleştirme* 'чињење да се нешто кали; челичење', *çelikleştirmek* 1. 'учинити да се нешто кали', 2. фиг. 'очеличити', *çelikli* 1. 'који садржи челик, који је од челика', 2. 'прекривен челиком', *çeliksi* 'који личи на челик, који подсећа на челик', *çeliksiz* 'који није челичан, који не садржи челик' (YTSS).

Сј. Код П. Скока су наведени домаћи (*надо*, *близни*) и романски синоними (*аџал*, *аџар*, *оџал*, *оџило*), као и два значења лексеме *челик* 1. 'челик', 2. 'врста клиса којим се деца играју' пошто у турском она, као хомоним, има значење 1. 'кратка одсечена грана, штап', 2. 'садница, положница' и већи број деривата: *челичан*, *челиков*, (*о*)*челичићи*, *челичана* (< *челич(-ан)* + *ана* < *çelikhane*), *играју се челаџика* 'врсте клиса', *Челик* (Дрниш), *Челиковић* (Босна) (Skok 1971: 304).

◊ Лексема *челик* је забележена и у српским народним говорима. Тако се у РКМД детаљно описује њено друго значење 'врста клиса (четвртасто дрво од 30 цм) којим се деца играју', а даје се и дериват *челаџик* у контексту *ајде да се играмо челаџик*. У СПГ дају се две одреднице јер имају сасвим различита значења 'ковно гвожђе' и 'клис, дечја игра клисом', при чему се ово друго везује за турски глагол *çelmek* 'скретати с пута; ударати, резати', а од њега иде и значење 'кратко одсечена грана, штап'. У РСГВ она има више значења 1. 'гвожђе велике тврдоће', 2. прен. 'чврст, јак, издржљив човек' (Вршац), 3.а. 'комад дрвета који служи као реквизит у игри челика', б. 'врста дечје игре' (Вршац) и један дериват *челикар* 'учесник у игри челика' (Вршац). У РГСМ значења лексеме *чел'ик* се везују за синониме *чел'икање* 'игра штаповима и дрветом дужине двадесетак цм које је на крајевима косо, да би се при удару штапом по крају уздигло од земље' *ил'иска* 'игра штаповима, одбацивање дрвета постављеног на косо пободеном штапу'.

Мј. И у македонском језику лексема *челик* има значење 'челика' и 'мушке игре штаповима', затим је први део двочланог назива друге дечје игре *челик момак* и у стандарду се не доживљава као позајмљеница (Јашар-Настева 2001: 56, 99, 247). У РМЈ дате су две одреднице лексеме *челик* будући да су им значења веома различита 'веома тврдо гвожђе, добијено на посебан начин' и 1. 'дрвце направљено на посебан начин за игру', 2. 'врста игре таквим дрвцетом, клис', као и неколико деривата: *челиков* 'што је од челика, челичан', *челичана* 'фабрика за челик', *челичен* 1. 'што је од челика', 2. фиг. 'здрав, јак, тврд као челик', *челичи (се)* фиг. 'челичити (се), снажити (се), јачати', *челичење*.

Бј. У бугарском је лексема *челик* такође реализована са две одреднице и два значења. Прво је застарело и потиснуто је грчком посуђеницом *стома-на*. Друго је везано за 1. 'кратко четвртасто дрво са заостреним крајевима за дечју игру' и 2. 'дечја игра при којој се такво дрвце удара штаповима'. Дериват *челичен* има основно, застарело значење 1. 'који се односи на челик,

направљен од челика, син. *стоманен*’, али и пренесено 2. ‘тврђ, здрав као челик’ (БТР).

► [Ф] На фонетском плану, у мотивној речи, а и у њеним дериватима, у несловенским балканским језицима дошло је до асимилације вокала *e-u > u-i*: рум. *cilic*, цинц. *ciliche, ciuliche, ciulecǎ, cilicusire* ‘челичити’, грч. *τσελίκι/τσιλίκι, τσελίκωμα/τσιλίκωμα, τσελικώνω/τσιλικώνω*, осим у алб. *çelīk*. У цинцарском имамо и лабијализацију (*ciuliche, ciulecǎ*). У именици са просторним значењем у српском и македонском *челичана* завршни сугласник мотивне речи *к* (*çelikhane*) аналошки је замењен у *ч* према придеву *челичан*, док се у албанском оно чува, али се губи *h* и редукује финално *e > ë* (*çelīkanë*) ‘челичана’, *çeliktë* ‘челичан’.

► [М] На морфолошком плану, мотивна реч је углавном мушког рода, осим у цинцарском, у којем је женског (*ciliche, ciuliche, ciulecǎ*) и грчког, у којем је средњег (*то τσελίκι/τσιλίκι*). Именица са просторним значењем (*çelikhane*) у турском, као што је познато не разликује род, док су именице тог типа у српском, македонском и албанском пришле именицама женског рода мењајући формант *-hane* у суфикс *-ана* (*челичана*) и *-anë* (*çelīkanë*). У грчком су именице са просторним значењем обично са суфиксом *-είο* (*χαλβοποιείο/χαλβουργείο*) ‘челичана’.

► [Д] За деривацију лексеме *челичана* од значаја је мотивна реч *челик*, на основу које ће се развити дериват с просторним значењем метонимијским путем према уобичајеном и продуктивном моделу МАТЕРИЈА → МЕСТО ГДЕ СЕ ТА МАТЕРИЈА ПРОИЗВОДИ, ПЕРЕРАЂУЈЕ, а секундарна реализација настала је под утицајем метафоричне асоцијације и активирањем компоненте ‘чврстине’ која је заступљена у појмовном садржају мотивне речи *челик*. Будући да је ова врста семантичког проширења жаргонског типа, може се сматрати аутентичним значењем развијеним у српском језику као примаоцу.

У испитиваним језицима мотивна реч *челик* (*çelik*) има развијено деривационо гнездо. Од деривата издвајамо:

(а) Именице са просторним значењем: тур. *çelikhane* ‘челичана, фабрика која производи челик’; срп. *челичана* у *електрочеличана* ‘железара или одељење железаре за производњу челика помоћу електричних пећи’; мак. *челичана, фабрика за челик*; алб. *çelīkanë* ‘челичана’; грч. *χαλβοποιείο/χαλβουργείο* ‘челичана’;

(б) именице са човеком као денотатом: *челикар* ‘учесник у игри челика’ (Вршац);

(в) именице са апстрактним значењем: срп. *челичносћ*;

(г) називе боја: *челичноглав* и *челичносив*;

(д) придеве: тур. *çelikli* 1. ‘који садржи челик, који је од челика’, 2. ‘прекривен челиком’, *çeliksiz* ‘који личи на челик, који подсећа на челик’, *çeliksiz* ‘који није челичан, који не садржи челик’; срп. посесивни придев

челиков, градивни придев *челичан*; мак. *челиков* ‘што је од челика, челичан’, *челичен* 1. ‘што је од челика’, 2. фиг. ‘здрав, јак, тврд као челик’, буг. *челичен* 1. заст. ‘који се односи на челик, направљен од челика, син. *сѣоманен*’, 2. прен. ‘тврд, здрав као челик’; *čeliktë* ‘челичан’;

(ђ) прилог: срп. *челично*;

(е) глаголе и глаголске именице: тур. *çelikleşme* ‘каљење, челичење’, *çelikleşmek* 1. ‘калити се’, 2. фиг. ‘снажити, челичити’, *çelikleştirme* ‘чињење да се нешто кали; челичење’, *çelikleştirmek* 1. ‘учинити да се нешто кали’, 2. фиг. ‘очеличити’; срп. *челичиџи* (*се*), глаголске именице *челичење*, префиксала *очеличиџи* (*се*); мак. *челичи* (*се*) фиг. ‘челичити (се), снажити (се), јачати’, *челичење*; грч. *τσελίκωμα/τσιλίκωμα* ‘челичење’, *τσελικώνω/τσιλικώνω* ‘очеличити, ојачати, оснажити’, поред старијег *στομόνω* ‘калим гвожђе’; цинц. *cilicusire* ‘челичити, челичење’;

(ж) патрониме: *Челик* (Дрниш, Војводина), *Челиковић* (Босна).

● Лексема *челичана* нема одговарајући синоним, док мотивна реч *челик* има словенске (*надо*, *близни*) и романске синоними (*аџал*, *аџар*, *оџал*, *оџило*), у буг. *стомана* < грч. *στόμα* ‘каљење гвожђа, каљено гвожђе’ < лат. *stomōta* ‘мали обгор, изгорелина, после загревања гвожђа’ (БЕР), а у грчком и ο *χάλυψ*, ο *χάλυβας* ‘челик’, *χαλυβοποιεῖο/χαλυβουργεῖο* ‘челичана’ (ГСР).

◆ Ова лексема углавном припада активном лексичком фонду у испитиваним језицима, осим у бугарском, у којем је застарела.

ЧЕСМА

Османбегова чесма у Подгорцу

■ Лексема *чесма* је турцизам (*çeşme*) персијског (нперс. *čāšmā/češme*) порекла (Skok 1971: 313, Škaljić 1979: 172, СПГ). Њено изворно значење би било ‘текућа вода за пиће, која тече непрекидно или има славину. Вода је обично однекуд доведена нарочитим цевима, а место где тече украшено

је мермерним коритом и другим украсима' (РКМД). Ова лексема се може сматрати балканским турцизмом јер се јавља скоро у свим балканским језицима: рум. *ciştea* ж. 1. 'чесма', 2. 'извор', алб. *çeshme, çesme, çezmë, çeshte* (СПГ). О овој лексеми у народним говорима јужнословенских језика и турском говорићемо детаљније.

Тј. У савременом турском лексема *çeshte* означава 1. 'чесму' и 2. 'извор', сам простор око чесме именује се двочланим изразом, тј. изафетском конструкцијом *çeshte başı* (TSS, YTSS). У говору Артвина она означава 'бунар' (DS).

Сј. У српском лексема *чесма* припада домену NL, њено значење је изражено синонимском дефиницијом, најпре навођењем домаћих синонима 'врело, извор, кладенац, студенац, зденац', а затим и турцизма 'бунар'. Њена секундарна реализација је топонимска (Skok1971: 313). Семантички садржај ове речи се обогатио, те она, као потпуно одомаћени турцизам у српском језику, према РМС, има следеће реализације: 1. 'извор (обично ограђен) или бунар из којег истиче вода на жлеб или цев', 2. водоскок, фонтана, 3. 'цев (обично метална) кроз коју истиче вода, славина'.

◇ У српским народним говорима потврђена је у варијанти *чесма* и са значењем 1. 'извор, обично ограђен, из којег истиче вода на жлеб или цев', 2. 'метална цев кроз коју истиче вода, славина' (РСГВ, ЛС). Јавља се и у лику *чешма* 'природни извор воде у који је стављено ужлебљено дрво да се из њега слива млаз воде' (ЛЗ), 'озидани извор из кога вода истиче на цев, чесма' (ТДР), 'чесма, славина' (СПГ), 'чесма' (ГИК, РГЈС, РГП, РГСМ, РПГ). Од деривата забележено је: *чешмеџија* 'онај који прави чесме' (РКМД), 'мајстор који ради чесме и водовод за њих' (СПГ), 'мајстор који гради чесме' (РГЈС), в. чешмар (РПГ), *чешмар* 'мајстор који поставља и израђује чесме' (РПГ), *чешмарџија* в. чешмар (РПГ), *чешмеџика* 'чесмена вода' (РГЈС), *чешмиче* в. чешме (РГЈС), *чешме* 'чесмица' (РГЈС), ретко, в. чешмица (РПГ), *чешмица* 'мала чесма, примитивна чесма за хватање воде са луле' (РПГ), *чесмица* (ТДР), *чешмџки* 'чесмен' (РГЈС); надимак: *Чешмеџија*; топоним: *Чешмџки дол*, поток у Лепчинцу (РГЈС), *Чешма*, име потока код Племетине (РКМД).

„Турци Османлије су имали културу грађења чесми. Сва мања и већа места су имала чесме. По називу чесме често се звао и крај у њеној околини, као: *Ајдинова чесма, Асанова чесма, Чукур чесма, Деловска чесма, Демина чесма, Дубова чесма, Елезова чесма, Парџизанска чесма*. Мирјана Геодосијевић наводи да је „Београд имао већи број чесама од којих су данас сачуване и обновљене *Делијска чесма – Јуначка чесма* (тур. *deli*, јунак, јуначина, стража код везира, посебан род коњице; луд), *Теразијска чесма* (тур. *terazi* терзије за воду), *Чукур чесма – Чесма у удољици* (тур. *çukur*, јама, јарак, удољица, удубљење), *Скадарска чесма* (Скадарлија), *Чесма Мехмед-џаше Соколовића* у рову Горњег града, *Хајдучка чесма* (тур. *haydut* – одметник од власти, друм-

ски разбојник, лопов, пљачкаш), *Пашина чесма* (тур. *paşa* титула високих достојанственика и војних лица < тур. *beşe*) или *Трећейозивачка чесма* изнад Градске болнице на Звездари (Теодосијевић 2011: 392).

Мј. У македонском језику лексема *чешма* има два значења 1. ‘извор из којег се вода спроводи кроз дрвену или металну цев’ и 2. ‘славина’. Од ње је изведен присвојни придев *чешмен*. Као топоним је раширена по целој Македонији: *Чешма*, *Чешмана*, *Чешмаџа*, *Чешме*, *Чешми*, *Чешмиџе* (Видоески 1999: 172, РМЈ).

Бј. У бугарском језику *чешма* има три значења: 1. ‘крај или одвајање водовода где вода тече из дрвене славине и цеви или корубе, чесма’ и 2. ‘изидан извор са цевима’, 3. разг. ‘славина’ (БТР, БСР).

► [Ф] На фонетском плану изворни лик *çeşte* добро се очувао у македонском, бугарском, говорима јужне Србије, Призрену, Златибору, Ибарском Колашину, Мојковцу (*чешма*, *чеשמечија*, *чешмеџаџи*), док на подручју БиХ се јавља и *чесма* и *чешма*. Фонема *ш* се јавља и у румунском (*ciştea*), а у албанском су асимилацијом *çeşte* и дисимилацијом *çesme*, *çezmë* створени различити фонетски ликови. У албанском фонетском лику *çezmë* извршено је једначење по звучности *см > зм*, уз редукцију финалног вокала *e > ë*. Фонетски лик *чесма*, добијен дисимилацијом, у нашој грађи, везан је за српске говоре на подручју Војводине. У румунском се јавља и квалитативна редукција *e > и* (*ciştea*).

► [М] На морфолошком плану у посуђеним језицима овај турцизам је женског рода, а код топонима у македонском уочавамо: наставке за род (*Чешма*, *Чешме*), за број (*Чешми*) и члан (*Чешма-на*, *Чешма-џа*, *Чешми-џе*).

► [С] У језику порекла она је двозначна: 1. ‘чесма’ и 2. ‘извор’. У српском се за друго значење користи низ синонима: ‘врело, извор, кладенац, студенац, зденац’, а затим и турцизма ‘бунар’. Неки од ових синонима се додатно одређују у испитиваним говорима: ‘извор (обично ограђен) или бунар из којег истиче вода на жлеб или цев’, ‘природни извор воде у који је стављено ужлебљено дрво да се из њега слива млаз воде’, ‘изидан извор са цевима’, ‘извор из којег се вода спроводи кроз дрвену или металну цев’, али се и њен семантички садржај обогатио: 1. ‘водоскок, фонтана’, 2. ‘цев (обично метална) кроз коју истиче вода’, 3. ‘славина’. У македонском и разговорном бугарском *чешма* такође означава и ‘славину’.

► [Д] Поред топонимских процеса, на стабилност овог турцизма указују и његови деривати, од којих су забележени:

(а) именице са агентивним значењем: срп. *чеשמечија* (< *çeşte* + *çi*) ‘онај који прави чесме’ (РКМД), ‘мајстор који ради чесме и водовод за њих’ (СПГ), в. *чешмар* (РПГ), *чешмар* ‘мајстор који поставља и израђује чесме’ (РПГ), *чешмарџија* в. *чешмар* (РПГ);

(б) именице са предметним значењем: *чешметџаш* (< од изафетске конструкције *çeşte + taş* ‘камен’) ‘камена плоча кроз коју тече вода у корито чесме’;

(в) именице субјективне оцене: дем. срп. *чешмиче* в. чешме (РГЈС), *чешме* ‘чесмица’ (РГЈС), ретко, в. чешмица (РПГ), *чешмица* ‘мала чесма, примитивна чесма за захватање воде са луле’ (РПГ), *чесмица* (ТДР);

(г) именице са значењем материје: *чешмеџика* ‘чесмена вода’ (РГЈС);

(д) придеви: срп. *чесмени* ‘који се односи на чесму’, *чесменски* ‘који припада чесми, који се односи на чесму’, *чесмин* ‘који припада чесми’; *чешмьчки* ‘чесмен’ (РГЈС); мак. *чешмен*;

(ђ) надимци: *Чешмеџија* (РГЈС);

(е) топоними: тур. *Çeşte*, назив мањег места на турској егејској обали; срп. (називе чесми в. горе под Сј.) *Чешмьчки дол*, поток у Лепчинцу (РГЈС), *Чешма*, име потока код Племетине (РКМД); мак. *Чешма*, *Чешмана*, *Чешмаџа*, *Чешме*, *Чешми*, *Чешмиџе* (Видоески 1999: 172).

• С обзиром на своју полисемантичну структуру лексема *чесма* успоставља сложене синонимске релације. На основу примарног значења она се уклапа у синонимни низ *врело*, *извор*, *кладенац*, *сџуденац*, *зденац*, па и *бунар*, а на основу прве секундарне реализације она је у парцијалној синонимној вези са лексемама *водоскок* и *фонџана*. У Срему првом значењу синоним је *бездан*, а у околини Ковина *морава*. Овом низу могу се придружити и турцизам персијског порекла *шедрван* (< *şadırvan*) ‘водоскок или чесма; обично са више лула, са базеном кружног или вишеугаоног облика’ (РМС), потврђен и у дијалекатској грађи у значењу ‘чесма’ (ГИК), као и турцизам *џеразије* (< *terazi*) иако је у примарном значењу ‘вага, кантар’, има реализацију ‘развође, вододелница’, на основу које се уклапа у просторни домен. Према наводима Т. Дурмана, и на основу литературе на коју се позива, на месту Теразије у Београду „налазила се највиша од три куле (резервоара) на ђерицу (зиданом водоводу) одакле се вода разводила у разним правцима. Турци су их звали теразије за воду. Хроничар старог Београда се слаже са овим значењем Теразија. Никола Зега наводи да је „на Теразијама била једна велика чесма у коју је долазила вода кроз цеви и одатле се делила на чесме у низини вароши. Отуд прозваше то место Теразије“ (Теодосијевић 2011:391). У Ужицу постоји насеље Теразије. Владимир Маџура објашњава његову етимологију на следећи начин: „Могуће је да је реч „Теразије“ коришћена са два значења – једно је било топографско – када је означаван превој ка Турици и коса ка Ужицу и, други када се њиме означавао крај вароши из кога се излазило на косу и превој“ (Маџура, 6)“ (Duran 2013: 145). На основу другог секундарног значења њен синоним је лексема *славина*.

♦ У испитиваним језицима, иако без много деривата, она је одомаћена и представља активни део лексикона.

ЧИТЛУК

■ Лексема *читлук*, са својим многобројним фонетским варијантама, турцизам је (*çiflik*, *çifluk*, *çiftluk*, *çitluk*, *çivlak*) персијско-турског порекла (тур. < *çift* ‘пар, двоје, упрегнут пар волова за орање’ < нперс. *cift*, *cuft* < перс. *juft* ‘упрегнут’, *ğuft* ‘пар’ или *çifte* ‘двострук’ + тур. *lik*). Ова реч је првобитно означавала ‘упрегнут пар волова који ору земљу’ да би јој се значење променило у ‘земља коју може изорати пар волова’. За друго значење ‘двострук’ (*çifte*) П. Скок наводи Вукову дефиницију лексема *читлук* ‘имање које је осим спахије имало још једног господара’. То је правно-аграрни термин из периода османске владавине Балканом, те га срећемо, осим у јужнословенским, и у осталим балканским језицима: рум. *ciflic* заст. ‘чифлик, читлук’; алб. *çiflik* ‘читлук, посед имање’, *çifligar* ‘земљопоседник’, *çifçi* ‘кмет’; грч. *τσιφλίκι* ‘читлук, чифлук’, *τσιφλικάς*, *τσιφλικούχος* ‘поседник великог земљишног имања, читлук-сахибија’ (Skok1971: 322, Škaljić 1979: 174–175, СПГ, РМР, АСР, ГСР).

Тј. У турском је много деривата од лексема *çift* именица 1. ‘пар, два истовремена предмета која чине целину’, 2. ‘брачни пар’, 3. ‘пар запрежних волова’, 4. ‘мала клешта, пинцета’; придев 1. ‘паран’, 2. ‘двојак, двосмислен’, и *çifte* придев 1. ‘паран; двојни, дупли’, 2. ‘који је са паром весла (о броду, чамцу)’, именица 1. ‘ћифтање, ритање (коња, магарца)’, 2. ‘двоцевка’, а ми ћемо навести само оне који су у вези са значењем турцизма *çiflik* ‘читлук, имање, газдинство’, а то је *çiftçi* ‘земљорадник, ратар’ (YTSS).

Сј. У РМС дате су две фонетске варијанте овог турцизма *чифлук* и *читлук* са два значења и више деривата: а. ‘сеоски посед, пољско добро које поседник узима у закуп од спахије; селиште, заселак на спахијском имању; кметско село’, б. ‘агрикултурна јединица у поседу сељака у старом турском аграрном систему’; *читлугчија*, *читлучар* ‘власник, господар читлука’, *читлук-сахибија*, *чифлук-сахибија* ‘господар, власник читлука (ага или бег)’, *читлуксахибијски* ‘који се односи на читлук-сахибије’, *читлучиџи* ‘претварати слободно земљиште у читлук и подвргавати сељаке читлучким односима’, *читлучење*, *читлучки* ‘који се односи на читлуке’; *чифчија* ‘зависни, потчињени сеља, кмет на чифлуку (у турском феудалном систему)’, *чифчијски* ‘који се односи на чифчије’.

◇ У народним говорима су забележене различите фонетске варијанте: *чифлак* ‘земља састављена од разних њива, винограда, шуме и утрине, а на њој су куће у којима живе чипчије, ратари и све то скупа, или само та земља припада некоме као власнику’ (РКМД), *чифлак*, *чифлък* и *чифлик* ‘пољско имање’ (СПГ), *чивлък*, *чифлък*, *чифлук*, ‘пољско имање’ (РЈеГ), *читилък*, *чивлък*, *чивлик* ‘врста феудалног поседа у турско доба, који господар обрађује сам или уз помоћ чивчија’; *чифлук-сајбија* ‘власник чифлука’ (РГЈС).

Мј. У македонском *чифлик* има два значења и велик број деривата: 1. 'феудално земљорадничко имање', 2. 'приватно велико земљорадничко домаћинство уопште, које обрађују најамни радници, нпр. манастирски чифлиг'; *чифлигџија* 'читлугџија', *чифликсајџија* 'читлук-сахиџија', *чифчија* 1. 'најамни радник на спахијској земљи, надничар', 2. 'земљорадник, ратар', *чифлигар* 'сељак, земљорадник који ради на чифлику', *чифлигарка* 'сељанка која ради на чифлику', *чифчилак*, *чифчисџиво* 'рад, положај чифчије', *чифлигарсџиво* 'читлучки, спахијски систем, читлучарство', *чифлигарски* 'што се односи на чифлигара', *чифлишки* 'што се односи на чифлик', *чифчиски* 'што се односи на чифчије, чифчијски' (РМЈ).

Бј. У бугарском лексема *чифлик* 'читлук, велико непокретно имање за земљорадњу и сточарство' има више деривата: *чифлигар* 1. 'власник чифлика', 2. 'радник на чифлику', *чифликчия*, *чифличийка* 'власник читлука', *чифличийски* 'који се односи на чифлију', *чифлишки* 'који се односи на чифлик, припада чифлику' (БТР, БСР).

► [Ф] На фонетском плану треба обратити пажњу на судбину гласа *f*, сугласничке групе *fil*, као и на адаптацију суфикса *-lik*. Видимо да се *f* губи факултативно у турском (*çitluk*) и српском (*чиџлук*) или замењује са *v* (*çivlak*, срп. *чивлак*, *чивљк*, *чивлик*). Поред чувања групе *ftl* (*çiftluk*), јавља се и њено упрошћавање губљењем *ī* (тур. *çiflik*, *çifluk*, *çivlak*, алб. *çiflik*, рум. *ciflic*, грч. *τσιφλίκι*, срп., мак., буг. *чифлик*, срп. *чифлак*, *чифљк*, *чифлук*). Турски суфикс се јавља у следећим варијантама: *-lik/-лик* (тур., алб. *çiflik*, рум. *ciflic*, грч. *τσιφλίκι*, срп. *чифлик*, *чивлик*), *-luk/-лук* (тур. *çifluk*, *çiftluk*, *çitluk*, срп. *чифлук*), *-lak/-лак* (тур. *çivlak*, срп. *чифлак*), *-љк* (*чивљк*, *чифљк*, *чиџљк*).

► [М] Овај турцизам је углавном мушког рода, осим у румунском и грчком, у којима је средњег рода (*ciflic*, *τσιφλίκι*).

► [С] Да бисмо пратили семантички развој лексеме *чиџлук*, кренућемо од персијске речи *juft* или авестијског *uxta* 'упрегнут', које су сродне са латинском *jugum* или нашом *уго* (Skok1972: 322). Тако од значења 'у јарам упрегнут пар волова, који ору земљу' метонимијским трансфером долази до значења 'земља коју може изорати пар волова'. Из разних дефиниција истичемо следеће семантичке компоненте: а) друштвени систем у којем су читлуци постојали: 'феудално земљорадничко имање', б) власништво над земљиштем: 'приватно велико земљорадничко домаћинство уопште, које обрађују најамни радници, нпр. манастирски чифлиг' и 'имање које је осим спахије имало још једног господара', 'земља састављена од разних њива, винограда, шуме и утрине, а на њој су куће у којима живе чипчије, ратари и све то скупа, или само та земља припада некоме као власнику', в) структура земљишта: 'земља састављена од разних њива, винограда, шуме и утрине, а на њој су куће у којима живе чипчије, ратари', 'пољско имање', г) тип рад-

ника ‘а на њој су куће у којима живе чипчије, ратари’, ‘које обрађују најамни радници’.

► [Д] Лексема *чиџлук* има богату деривацију:

(а) агентивне именице: а) *чиџлугџија* и *чиџлучар*, ‘господар читлука’; мак. *чифлигџија* ‘читлугџија’; буг. *чифликчия* ‘власник читлука’, *чифличийка* ‘власница читлука’ (БСР); алб. *çifligar* ‘земљопоседник’; буг. *чифлигар* ‘власник чифлика’; грч. *τσιφλικάς, τσιφλικούχος* ‘поседник великог земљишног имања, читлук-сахибија’; срп. *чиџлук-сахибија*, односно *чифлук-сахибија* ‘господар, власник читлука (ага или бег)’; мак. *чифликсајбија* ‘читлук-сахибија’; б) *çiftçi* означавала је оног ‘ко са јармом волова оре и обрађује земљу, тежак земљорадник’ (Skok 1971: 322), а данас само ‘земљорадника, ратара’ (YTSS); срп. *чивчија/чиџчија/чифчија* ‘кмет који сједи на читлуку, обрађује га и даје уговорени дио читлук-сахибији’ (Skok 1971: 322, Космет), *чифчија* ‘кмет, сељак’ (СПГ); мак. *чифчија* 1. ‘најамни радник на спахијској земљи, надничар’, 2. ‘земљорадник, ратар’, *чифлигар* ‘сељак, земљорадник који ради на чифлику’, *чифлигарка* ‘сељанка која ради на чифлику’ (РМЈ); буг. *чифлигар* ‘радник на чифлику’; алб. *çiftçi* ‘кмет’; Значења ових деривата развила су се по метонимијској законитости ПОСЕД → ОНАЈ КОЈИ УПРАВЉА ТИМ ПОСЕДОМ/ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ВЛАСНИК ТОГ ПОСЕДА/ОНАЈ КОЈИ ГА ОБРАЂУЈЕ.

(б) именице с апстрактним значењем: срп. *чиџлучарсџиво*; мак. *чифчилак*, *чифчисџиво* ‘рад, положај чифчије’, *чифлигарсџиво* ‘читлучки, спахијски систем, читлучарство’;

(в) релациони и присвојни придеви: срп. *чиџлучки*; *чиџлуксахибијски*; срп., мак. *чифлигарски* ‘што се односи на чифлигара’; мак. *чифлишки* ‘што се односи на чифлик’; мак. *чифчиски* ‘што се односи на чифчије, чифчијски’; буг. *чифличийски* ‘који се односи на чифлију’, *чифлишки* ‘који се односи на чифлик, припада чифлику’;

(г) глаголи и глаголске именице: пф. *џочџилучиџиџи*, импф. *чиџлучиџиџи*, ист. ‘претварати односно претворити слободно земљиште у читлук и подвргавати сељаке читлучким односима’; *чиџлучење*.

Овај турцизам је чест као топоним: *Чиџлук* (Далмација, Космет), *Чивлук* (Црна Гора), *Чивлак* (Македонија, Космет), (Skok 1971: 322). Као што смо видели, у Србији и околним земљама се овај топоним често среће у свом основном облику или у нешто другачијим варијантама. Разлог честе појаве овог топонима јесте феудални поредак/тимарски систем у време Османлија. Као што је познато, у таквом феудалном систему земља је додељивана беговима, спахијама и јаничарима. Повлачењем Османлија са ових простора, нека од тих места које Турци углавном називају *çiflik* ‘фарма’ наставила су да трају и преживела су уз одређене фонетске промене. „Најважнији међу овим топонимима је *Чиџлук*, приградско насеље града Крушевца, са популацијом од 3150 становника. Овај топоним се у истом облику среће као

назив муслиманског села код Прибоја са популацијом од 967 становника, муслиманског села са 142 становника код Сјенице, сеоцета са 180 становника код Малог Зворника, села са 806 становника код Соко Бање и села са 870 становника код Љубовије. *Чиилук* се јавља или као назив села или дела града. Занимљиво је да у Србији постоји само једно сеоце са 103 становника при општини Бела Паланка које носи име *Чифлик*, а које је фонетски блиско оригиналу на турском“ (Đuran 2017: 103).

○ Лексема *чиилук* нема одговарајуће синониме у испитиваном корпусу, евентуално израз *џољско имање*.

◆ Она је као историцизам застарела реч у испитиваним језицима.

Ц

ЦАДА

■ Лексема *џада* је турцизам (*cadde*) арапског порекла (*ğāddä*) из области саобраћаја. Осим у јужнословенским језицима, јавља се и у албанском *xhade* ‘друм, цеста, пут’ и цинцарском *giadee* ‘магистрала, ауто-пут’ (Škaljić 1979: 231, Skok 1971: 468).

Тј. У турском савременом језику лексемом *cadde* именује се ‘булевар, улица’, а у народним говорима ‘главни пут’ (YTSS).

Сј. У стандарду је лексема *џада* дефинисана као код Шкалајића ‘цеста, друм, пут’ (PMS).

◇ У српским народним говорима јавља се у две варијанте: *џада* ‘макадамски пут, макадам’ (PГМ), ‘цеста, пут’ (ЛГл), ‘друм, пут, цеста’ (PВГ, PГЗе), ‘улица, цеста, друм, макадамски или асфалтни пут’ (PГОМ, PГЗа),

‘друм; уваљан пут; туцаник’ (РГТК), ‘пут, друм’ (ГИК), ‘друм’ (РСГВ), ‘колски пут, макадам, цеста’ (ГТБ), ‘цеста, колски пут’ (РК), ‘главни пут’ (РКМД); *маде* ‘друм, главни друм, насут, калдрмисан пут’ (СПГ).

Мј. У македонском језику лексема *маде* ‘друм, државни пут’ је и данас у употреби у разговорном језику.

Бј. У бугарском лексема *джаде* означава ‘друм, пут’ (БЕР).

► [Ф] На фонетском плану различит је само степен палаталности гласа *и* (*cadde, xhade, giadee*).

► [М] Турске именице на *-е* у македонском, бугарском и неким српским говорима, изложеним снажном утицају турског (СПГ), пришле су именицама средњег рода (*маде*), док су у осталим српским говорима добиле моциони наставак женског рода *-а* (*мада*), а у цинцарском *-е* (*giadee*).

► [С] На семантичком плану у дефиницијама се најчешће користе синоними (*цесџа, друм, љуџи*) или описи у којима се истичу следеће семантичке компоненте: а) начин градње: ‘макадамски пут, макадам’, ‘макадамски или асфалтни пут’, уваљан пут; туцаник’, ‘насут, калдрмисан пут’, б) намена: ‘колски пут’, в) приоритет: ‘главни пут, главни друм’, што је присутно и у турским говорима, док се у савременом језику лексемом *cadde* именује (већа) улица, као и у неким српским говорима, у којима су куће поред пута. У савременом турском се њоме именује и булевар, што је слично стању у цинцарском *giadee* ‘магистрала, ауто-пут’.

► [Д] Овај турцизам не даје деривате у испитиваним језицима.

● У синонимној је вези с лексемама *друм, љуџи, цесџа; макадам; булевар, улица*.

◆ Ова реч је застарела, осим у турском.

ЦАМИЈА

■ Лексема *цамија* је турцизам (*sami*) арапског порекла (*ḡāmi*), која у турском значи ‘муслиманска богомоља са једним или више минарета’, а у арапском буквално ‘онај који скупља, окупља (свет)’, што је и застарело значење турског придева *sami*, а деривата *samia* ‘заједница, комуна’ (Škafić 1979: 232, YTSS). Мотивне речи за грчку лексему *εκκλησία* и јеврејску *синагога* имају слично значење као и арапска за *цамију*. Прва има у корену глагол *калџ* и префикс *ек-*, што би значило позвати напоље (из света), сазвати. А друга има корен *qahal* ‘сакупљање, концентрисање, сазивање’ (ЛНЕГ). *Цамија* је балкански турцизам, заступљена је у македонском *цамија*, бугарском *џамия*, албанском *xhami*, румунском *geamie*, цинцарском *gimie*, грчком *τζαμί* (PMJ, БСР, МРР, Skok 1971 470).

Алипашина џамија у Сарајеву (1561. године)

◇ Истраживачи народне лексике трудили су се да дају што више турцизама мислећи да је то битно за поједине говоре, те се ова реч (*џамија*) налази у РКМД, РГСМ, РГЗа.

▶ [Ф] Турско *с* фонетски и ортографски се реализује као *џ*, *џж*, *хх* (срп., мак. *џамија*, буг. *џџамија*, алб. *ххати*), блиско нашем *ђ* или *џ* (рум. *геатије*, цинц. *гитије*) или нашем дијалектаском гласу *џз* или македонском *с* (*џџами*).

▶ [М] У свим језицима ова лексема је женског рода, осим у грчком, у којем је средњег (*џџами*).

▶ [Д] Лексема *џамија* индуковала је само творбу првостепеног релационог придева *џамијски*.

◆ За ову реч на Балкану, а и шире, сви знају, те се може рећи да је она активни део лексикона.

ЦЕМАТ

■ Лексема *џемаџи* је турцизам (*сџемаат*) арапског порекла (*џџемаџат* ‘скупштина’). Постоји и прецизнија дефиниција ове арапске речи ‘скуп, збор људи; муслимани који се поређају иза једног имама да отклањају молитву; припадници једне вере који имају једну управу; верска општина’ (РКМД). У муслиманским срединама је реч у активној употреби, а у етимолошким речницима је наведена само у албанском *ххџемаат* иако је јасно да се користи и у другим балканским језицима (Skok 1971: 472).

Тј. Уврстили смо је у именице са просторним значењем због њеног примарног значења у турском језику 1. ‘подручје једног имама, џџемаат’, по-

ред 2. ‘група људи, друштво’ и 3. ‘верска или етничка заједница’. Од ње има неколико деривата: *cemaatimüslimin* ‘муслимански народ’, *cemaatleşme* ‘претварање у цемат’, *cemaatleşmek* ‘претворити се у цемат’, *cemaatli* ‘који је са цематом’, *cemaatsiz* ‘који је без цемата’ (YTSS).

Сј. И у српском једно од примарних значења је ‘подручје’ *џемаџи* 1. а. ‘муслиманска верска заједница која обухвата подручје једне џамије, једног имама и сл.’, б. ‘друштво, заједница’, 2. ‘група људи који заједнички обављају молитву, који заједно клањају’; деривати: *џемадбаџа* ‘старешина цемата’, *џемаџиле* ‘заједно, скупно’, *џемаџиџа* 1. ‘члан цемата, верске заједнице’, 2. ‘онај који у групи обавља молитву, клања’. Код А. Шкаљића су наведени исти деривати али и неки двочлани изрази: *џемаџибаџа/џемадбаџа* (< *cemaatbaşı* < *cemaat* + *baş* ‘глава’ + изаф. наставак *i*), *џемаџиле* (< *cemaatile* < *cemaat* + постпоз. *-ile* ‘са’), *џемаџиџа* (< *cemaatli* < *cemaat* + тру. суфикс *-li*) и др. двочлани називи (Škaljić 1979: 236–237).

◊ Реч је забележена и у народним говорима *џемаџи*, а дефинисана хришћанском терминологијом ‘муслиманска паства, парохија’ (РКМД).

Мј. У македонским ранијим текстовима забележени су примери *џемаџи* и *џомаџи* са заменом вокала *е* у *о* (Јашар-Настева 2001: 185).

Бј. У нама доступним речницима ова лексема није наведена.

► [Ф] На фонетском плану дошло је у српским говорима до сажимања вокала (*џемаџи*), као и у албанском (*xhëmat*), али не и у македонском, у којем имамо и замену вокала (*џемаџи*, *џомаџи*).

► [Д] Деривација је жива у турском и муслиманским говорима (в. горе наведене примере).

• Лексему *џемаџи* можемо довести у синонимну везу са хришћанском терминологијом: *џарохија*, *џуџа*, *оџиџина*; *џасџива*.

♦ Ова реч је у активној употреби међу муслиманским живљем.

Ш

ШЕЋЕРАНА

■ Лексема *шећер/шекер* је турцизам (*şeker*, дијал. *şeşer*) персијског покрла (*šeker*) (Škaljić 1979: 581–582, СПГ) који мотивише, између осталих, и деривацију лексема са просторним значењем: а) тур. *şekerci* ‘место на коме се продају слаткиши’; срп. *шећерџиница* и мак. заст. *шекерџилница*. ‘радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне; посластичарница, слаткарница’ и б) срп. *шећерана* и мак. *шекерана* ‘фабрика за производњу шећера’, док је у турском изафетска конструкција *şeker fabrikası*.

Стара београдска шећерана

Осим у јужнословенским језицима, мотивна реч, са својим дериватима, јавља се и у албанском, у којем је веома стабилна *sheqer* ‘шећер’, *sheqerbartës* ‘сладоносан’, *sheqerit* ‘шећерни’, *sheqerkë* ‘шећерка, бомбона’, *sheqeror* зоол. ‘шећераш *Lepizma saccharina*’, *sheqeros* 1. ‘ушећерити се’, 2. ‘засладити’, *sheqerpare* ‘врста слаткиша од брашна, маслаца, јаја, заливена шербетом, медовином’, *sheqerxhi* ‘бомбонција, посластичар’ и цинцарском *şicher* ‘шећер’ (ASR, СПГ).

Tj. У турском лексема *şeker* има више значења 1. ‘шећер’, 2. ‘бомбона, шећерлема’, 3. придев фиг. ‘мио, симпатичан, слadak, леп’, и велик број деривата, од којим ћемо невести само неке: *şekerci* 1. ‘бомбонција, посластичар’, 2. ‘место на коме се продају слаткиши’, *şekercilik* 1. ‘индустрија шећера’, 2. ‘трговина шећером’, *şekerleme* 1. ‘гл. именица од *şekerlemek*, заслађивање, шећерење, дремање’, 2. ‘шећерлема, бомбона’, 3. фиг. ‘санић, кратка дремка’, *şekerlemeci* ‘шећерлемција, бомбонција; посластичар’, *şekerlemecilik* ‘посао или занимање бомбонције, шећерлемције’, *şekerlemek* 1. ‘зашећерити, засладити’, 2. фиг. ‘дремнути’, *şekerlenmek* ‘испунити се зрнцима шећера, ушећерити се’, *şekerleşmek* 1. ‘ушећерити се’, 2. фиг. ‘постати леп, љубак, мио’, *şekerli* 1. ‘зашећерен, заслађен, слadak’, *şekerlik* 1. ‘кутија за шећер’, 2. придев ‘који је погодан за прављење шећеа’ и др. Иако у речнику није наведена лексема *şekerhane*, она је можда некада била позната у народу, поред новије двочлане лексеме у изафетској конструкцији *şeker fabrikası*-ı (TSS, YTSS).

Cj. Лексема *шећер* је потпуно одомаћена и у функцији је мотиватора већег броја деривата у оквиру свог гнезда. Бројни су придевски деривати: градивни и квалитативни *шећеран*, симилативни *шећерасић*, квалитативни *шећерић* ‘заслађен шећером’, релациони *шећерни*, и од њега прилог настао конверзијом *шећерно* ‘као шећер (бео)’, релациони и квалитативни *шећеров*, а укључен је и позајмљени индеклинабилни квалитативни и симилативни придев *шећерли* (< *şekerli*) 1. ‘заслађен шећером, зашећерен, слadak’, 2. ‘који

подсећа на шећер, сличан шећеру; сладуњав' и квалитативни префиксално-суфиксални придев *йрешећерен* 'превише, сувише пошећерен'.

Именички деривати имају различите денотате: 1. биљку односно плод биљке са статусом аграрног термина: *шећерац* 'врста грашка или кукуруза слатког укуса', *шећерлија* 'врста јабуке слатког плода', *шећеровача* 'врста крушке слатког плода', 2. човека, детета или жене: атрибутивна именица *шећераш* нар. 'болесник од шећерне болести, дијабетичар', *шећерче* 'нади-мак одмила детету, младићу или девојци', 3. агентивна именица *шећерџија* (< *şekerci*) 'онај који прави и продаје колаче и др. послastiце, послasticар' (са другостепеним дериватом релационим придевом *шећерџијски*), са двозначном структуром *шећерка* 1. 'назив одмила младој женској особи', 2. агр. 'врста крушке слатког плода', 4. предмет: *шећерница* и *шећерњача* 'посу-да, кутија у којој се држи шећер', 5. алкохолно пиће: *шећеруша* 'вештачка ракија која се пече од млевена жита, мекиња, квасца, шећера и само понеке шљиве или др. воћа', 6. продавницу: *шећерџиница* 'радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне; послasticарница', 7. фабрику за производњу шећера: *шећерана*.

Део гнезда су и глаголи: дериват првог степена *шећериџи* 'заслађивати, сладити шећером; сазревањем повећавати количину шећера (о воћу); стврдњавати се (о укуваном воћу)' и од њега глаголска именица *шећерење*, те префиксал *зашећериџи*, префиксално-суфиксални дериват *зашећериваџи* и *зашећераваџи* и њихове глаголске именице *зашећеривање* и *зашећеравање*, деадјективна именица *зашећереност*; затим префиксали *нашећериџи*, *ошећериџи* 'посути шећером' и *йошећериџи* 1. 'посути, засладити шећером', 2. 'учинити да што буде допадљиво', *ушећериџи* 1. 'укувати у раствору шећеру; конзервирати на тај начин', 2. 'поквасити шећерном водом (косу да би постала чвршћа)', 3. експр. 'испунити претераном разнеженошћу, сладуњавошћу'; *ушећериџи се* 'испунити се зрнцима шећера (о воћу лоше конзервираном у шећеру)' и префиксално-суфиксални дериват *зашећерлисаџи се* покр. 'ушећерити се, зачинити се шећером' (РМС).

Код муслимана лексема *шећер* је и у функцији антропонима (*Шећер/Шекер*, хипок. *Шећан*, *Шећо*) и корен за извођење презимена (*Шећераџић*, *Шекеровић*) (Škaljić 1979: 581–582).

Мј. У македонском је, као и у српском, лексема *шеќер* мотиватор за велики број деривата: *шеќерана* 'фабрика за производњу шећера', заст. *шеќерџилница* 'послasticарница', *шеќерџија* заст. 'послasticар', *шеќераш* 'особа болесна од шећерне болести', *шеќерен*, *шеќеров* 'што се односи на шећер', *шеќерџиски* 'послasticарски', *шеќерлија* прид., непром. 'зашећерен, сладак', *шеќерче* 'бомбона', *шеќерлеме* арх. 'округли слаткиш од куваног шећера', *шеќерлиса се*, *шеќерлисува се* 'ушећерити се (мед, слатко)',

шекерник ‘суд за чување или служење шећера’, *шекерка* ‘диња са белом кором’, *шекер-џаре* (< *şeker pare*) (РМЈ, Јашар-Настева 2001: 45, 91).

Бј. У бугарском је лексема *шекер*, са дериватима (*шекерен* ‘који се односи на шећер’, *шекерче* ‘шећерни слаткиш за децу у виду шареног штапића, петла и сл.’) означена као застарела јер је потиснуо грцизама *захар* (< *ζάχαρη*) (БТР).

► [Ф] На фонетском плану у мотивној речи само у цинцарском је дошло до квалитативне редукције вокала *e* (*şicher*), док се меко *k* у српском и албанском адаптирало у *h* (*шећер*, *sheqer*), а у македонском, бугарском и цинцарском се очувало, с тим да у македонском имамо и *k* (*шекер*).

► [Д] Ако упоредимо деривате у свим језицима, видимо да већину чине именице, придеви и, на крају, глаголи. Именицама се означава:

(а) вршилац радње: тур. *şekerci* 1. ‘бомбонџија, посластичар’, *şekere-tesci* ‘шећерлемџија, бомбонџија’, ‘посластичар’; срп. *шећерџија* (< *şekerci*) ‘онај који прави и продаје колаче и др. посластиче, посластичар’; мак. *шекерџија* заст. ‘посластичар’; алб. *sheqerxhi* ‘бомбонџија, посластичар’; *шекерџија* заст. ‘посластичар’;

(б) носилац неког својства: срп. *шећераш* нар. ‘болесник од шећерне болести, дијабетичар’, *шећерче* ‘надимак одмила детету, младићу или девојци’, *шећерка* ‘назив одмила младој женској особи’; мак. *шеќераш* ‘особа болесна од шећерне болести’;

(в) животиња: алб. *sheqeror* ‘шећераш *Lepizma saccharina*’;

(г) биљка: срп. *шећерац* ‘врста грашка или кукукуруза слатког укуса’, *шећерлија* ‘врста јабуке слатког плода’, *шећеровача* ‘врста крушке слатког плода’, *шећерка* ‘врста крушке слатког плода’; мак. *шекерка* ‘диња са белом кором’;

(д) посластича: тур. *şekerleme* ‘шећерлема, бомбона’; мак. *шекерлеме* арх. ‘округли слаткиш од куваног шећера’, *шекер-џаре* (< *şeker pare*), *шекерче* ‘бомбона’, буг. *шекерче* ‘шећерни слаткиш за децу у виду шареног штапића, петла и сл.’, алб. *sheqerkë* ‘шећерка, бомбона’, *sheqerpare* ‘врста слаткиша од брашна, маслаца, јаја, заливена шербетом, медовином’;

(ђ) алкохолно пиће: срп. *шећеруша* ‘вештачка ракија која се пече од млевена жита, мекиња, квасца, шећера и само понеке шљиве или др. воћа’;

(е) фигуративно значење – стање: тур. *şekerleme* ‘санић, дремка’;

(ж) особина: срп. деадјективна именица *зашећереносћ*;

(з) делатност: тур. *şekercilik* 1. ‘индустрија шећера’, 2. ‘трговина шећером’;

(и) место: тур. *şeker fabrikası*; срп. *шећерџиница* ‘радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне; посластичарница’, *шећерана* ‘фабрика за производњу шећера’; мак. *шеќерана* ‘фабрика за производњу шећера’, заст. *шекерџилница* ‘посластичарница’;

(j) посуда: тур. *şekerlik* ‘кутија за шећер’; срп. *шећерница* и *шећерњача* ‘посуда, кутија у којој се држи шећер’; *шеќерник* ‘суд за чување или служење шећера’.

Придеви с обзиром на значење и структуру могу бити: градивни и квалитативни: срп. *шећеран*; алб. *sheqerit* ‘шећерни’; квалитативни: срп. *шећерић* ‘заслађен шећером’, *прешећерен* ‘превише, сувише пошећерен’; алб. *sheqerbartës* ‘сладоносан’, симилативни: срп. *шећерасић*; квалитативни и симилативни: срп. *шећерли* (< *şekerli*) 1. ‘заслађен шећером, зашећерен, сладак’, 2. ‘који подсећа на шећер, сличан шећеру; сладуњав’; тур. *şekerli* ‘зашећерен, заслађен, сладак’; мак. *шеќерлија* прид., непром. ‘зашећерен, сладак’; релациони: срп. *шећерни*, и од њега прилог настао конверзијом *шећерно* ‘као шећер (бео)’, *шећерџијски*; мак. *шеќерен*, *шеќеров* ‘што се односи на шећер’; буг. *шеќерен* ‘који се односи на шећер’, *шеќерџиски* ‘посластичарски’; релациони и квалитативни: срп. *шећеров*.

Глаголи с обзиром на значење и деривацију су: а) ‘зашећерити, засладити’: срп. првостепени дериват *шећерићити* ‘заслађивати, сладити шећером; сазревањем повећавати количину шећера (о воћу); префиксал *зашећерићити*, суфиксални дериват *зашећериваћити* и *зашећераваћити*, префиксали *нашећерићити*, *ошећерићити* ‘посути шећером’ и *пошећерићити* 1. ‘посути, засладити шећером’, 2. ‘учинити да што буде допадљиво’, (тур.) *şekerlemek*, *sheqeros* ‘засладити’; б) ‘ушећерити се’: (срп.) *шећерићити се* стврдњавати се (о укуваном воћу); *ушећерићити се* ‘испунити се зрнцима шећера (о воћу лоше конзервираном у шећеру)’ и префиксално-суфиксални дериват *зашећерлисаћити се* покр. ‘ушећерити се, зачинити се шећером’; тур. *şekerlenmek*, *şekerleşmek*; алб. *sheqeros* ‘ушећерити се’; *шеќерлиса се*, *шеќерлисува се* ‘ушећерити се (мед, слатко)’; в) ‘укувати у раствореном шећеру; конзервирати на тај начин’ срп. *ушећерићити*; г) ‘поквасити шећерном водом (косу да би постала чвршћа)’ срп. *ушећерићити*; д) експр. срп. ‘испунити претераном разнеженошћу, сладуњавошћу’ *ушећерићити се*; љ) фиг. ‘постати леп’: тур. *şekerleşmek*; глаголска именица: *şekerleme* ‘заслађивање, шећерење; дремкање’; *шећерење*, *зашећеривање* и *зашећеравање*.

Дакле, оволики број деривата у српском, македонском, турском и албанском показује да је мотивна реч и већина њених деривата активни део лексикона ових језика. С обзиром на начин производње бомбона агентивне (*шећериџа*, *шеќериџа*) и именице са просторним значењем данас се сматрају застарелима (*шећерџијница*, *шеќерџилница*). Будући да ове лексеме означавају и ‘онога ко држи радњу са слаткишима’ и ‘саму радњу са колачима, бозом и сл.’, треба рећи да су оне у српском и македонском потиснуте речима са другом мотивацијом: *посласићичар* и *посласићичарница* и *слаићкар*, *слаићкарка* ‘лице које прави слаткише, торте и другу слатку храну’ и *слаићкарница* ‘место где се праве и продају слаткиши и друга слатка храна’.

Што се тиче именица са просторним значењем, треба истаћи да се издавају две диференцијалне семеме и два творбена модела: 1. ‘радња у којој се израђују и продају шећерлеме, бомбоне; посластичарница, слаткарница’ (срп. *шећерџиница*, мак. заст. *шеќерџилница*) и 2. ‘фабрика за производњу шећера’ (срп. *шећерана*, мак. *шеќерана* и тур. *şekerhane*). Видимо да је у овом другом моделу, који је сличан турском, други део сложенице *-hane* адаптиран у суфикс *-ана* (*шећер-ана*). Лексема *şekerhane* вероватно је давно изашла из употребе, пошто је не наводе речници турског језика, у којима се бележи изафетска конструкција *şeker fabrikas-ı*. За прво значење у турском се користи иста лексема којом се означава и вршилац радње *şekerci* 1. ‘бомбонџија, посластичар’, 2. ‘место на коме се продају слаткиши’, на основу метонимијског преноса типа ПРОИЗВОД → ОСОБА КОЈА ГА ПРОИЗВОДИ односно ПРОИЗВОД → МЕСТО ГДЕ СЕ ПРОДАЈЕ.

● Лексема *шећер*, као и дериват с просторним значењем *шећерана* немају одговарајуће синониме у српском језику.

◆ Мотивна реч *шећер* и NL *шећерана* припадају активном фонду савременог српског и македонског језика.

IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

4.1. Простор је примарна појмовна категорија која има главну улогу у организацији нашег појмовног система. Поред тога, разумевање простора и кретања кроз простор, доприноси схватању, па и тумачењу, времена, као апстрактнијег феномена. Уједно се концепт простора у детињству раније усваја од концепта времена. Стога је простор предмет интересовања и проучавања бројних научних дисциплина – филозофије, математике, физике, али и лингвистике. Човек у интеракцији са животном средином, осмишљавањем и организовањем живота у њој, формира и језичке јединице и конструкције у чијем је појмовном садржају заступљено његово опажајно и искуствено поимање простора. Тако је у већини језика семантичка категорија простора једна од најразвијенијих, и може се одредити као семантичка универзалија. Именице типа *nomina loci* (NL) представљају значајно језичко средство за формализацију простора и, као такве, оне су одабране за главни предмет овог истраживања.

4.2. Идентификација таквих језичких јединица доста је проблематична, с обзиром на то да је одређење места или простора и семантичких граница на основу којих се поуздано може одредити шта све спада у домен простора веома дифузно. У овом истраживању NL се одређују као језичка средства којима се именује отворени или затворени простор односно објекат које заузима одређени простор. Поред изузетно продуктивне творбе јединица овога типа, у лексичком систему српског и осталих јужнословенских, али и других балканских језика, заступљене су и оне које се са синхронијског становишта сматрају немотивисаним лексемама (*брдо*, *брег*, *кућа*), као и оне које потичу из других језика (грч. *клицура*, итал. *лагуна*, шп. *кањон*, мађ. *ајтар*, рус. *сџеја*).

У лексикону јужнословенских и осталих балканских језика веома су заступљене речи страног порекла с просторним значењем. Неке од њих су бројне (турцизми, грецизми, латинизми, галицизми, италијанизми, германизми, англицизми) док су друге са мањом (хиспанизми) или минималном заступљеношћу (русизми). По бројности се међу лексемама с просторним значењем страног порекла ипак издвајају турцизми, главни

предмет интересовања у овој студији. Они у свим посматраним језицима представљају саставни део лексичке парадигме NL. Највећи број турцизама позајмљен је усменим путем и из локалних турских говора, и то услед непосредног контакта, додиром широких маса народа, него писаном речју и делатности интелектуалаца.

Није безначајно истаћи и општепознату чињеницу о значају међукултурних утицаја, специфичности материјалне културе, организацији живота и рада, али и о духовној култури што се посредством језика најживље преноси међу различитим друштвеним, етничким, културним заједницама. Аглутинативни турски језик типолошки је различит од српског флексивног, са којим је био у контакту изузетно дуго. Стога је до језичке интерференције могло доћи на лексичком и делимично морфолошком нивоу, уласком турских позајмљеница и суфикса којима се граде хибридне изведенице (Teodosijević 2016: 9).

Слично мишљење о нивоима језичке интерференције износи и С. Реметић, уз издвајање два интерферентна типа у случају српског етничког и језичког простора. „На географској периферији и у исељеничким идиомима реч је о додиру различитих, међусобно значајно удаљених језика, различитих култура, неретко и цивилизација. Озбиљни упливи у језичку структуру, нарочито у случајевима дужег контакта и(ли) суживота, ту се, по природи ствари, подразумевају. Статус периферијских области у овоме домену баштини и терен Босне и Херцеговине и Рашке области у Србији, односно тамошњи муслимански говори подвргнути снажном вишевековном оријенталном, првенствено турском утицају, најпрепознатљивијем на нивоу лексике, а несумњиво и у фонетизму“ (Реметић 2015: 393).

4.3. Корпус чини грађа ексцерпирана из дескриптивних и дијалекатских речника у свим посматраним језицима, са посебном исцрпношћу извора у српском, делимично и у турском језику с обзиром на то да су у самом истраживању ови језици у фокусу, а остали су у функцији истицања сличности, али и разлика које се испољавају у овом лексичком скупу у македонском и бугарском књижевном и народном језику, као и осталим балканским језицима. Оваква језичка грађа, којом су обједињене стандардне јединице и јединице из дијалекатске базе, доприноси бољем увиду у целокупну парадигму турцизама који припадају семантичкој категорији именица с просторним значењем. Сагледана су и хибридна образовања настала комбиновањем творбених елемената, најчешће основе турског порекла са домаћим афиксима (*касайница*, *адићарница*, *босјанишије*).

4.4. С обзиром на врсту језичке грађе, у истраживању је примењен компаративни приступ (упоредни и контрастивни), који је у најдиректнијој

вези с теоријом језика у контакту, и њених метода за утврђивање различитих адаптационих процеса лексичког позајмљивања. Међутим, и поред веома јасних и прецизних адаптационих критеријума и принципа, а у, првом реду, полазећи од саме природе простора као ванјезичког феномена, ипак се јавила потреба да се у интерпретацију уочених појава које су настале као последица прилагођавања изворних турских речи у свим посматраним језицима и на свим језичким нивоима укључе и елементи фази лингвистике и компоненцијалне анализе, нарочито у домену семантичких промена у језицима примаоцима, али и у тумачењу семантичке структуре лексема у турском језику.

4.5. У складу са постављеним циљевима, овим истраживањем утврђена је заступљеност турцизама за означавање простора у јужнословенским и другим балканским језицима и њиховим народним говорима, као и поступци адаптације турских речи на свим језичким нивоима (фонетско-фонолошком, морфолошком и семантичком), као што је на основу анализе њиховог деривационог потенцијала установљен и степен њихове интегрисаности у језицима примаоцима, као и њихов лексички статус у лексиконима којима припадају.

Крајњи исход представља речник турцизама с просторним значењем, који су забележени у посматраним језицима. Свака одредница представљена је уједначено на основу утемељених теоријско-методолошких поступака и постављених принципа дескрипције.

4.6. Адаптациони процеси су такође фазичне природе будући да се остварују на једном или више језичких нивоа, а у појединим случајевима на свим нивоима – од гласовног до значењског. Прилагођавање турских речи на фонетско-фонолошком плану у језицима примаоцима остварено је једноставнијим гласовним супституцијама (како вокала [нпр. замена вокала *a*: *çardak* (тур.), *чардак* (срп.), *чардак* (мак.), *чардак*, *чердак*, *чордак*, *чърдак* (буг.), *ceardac*, *cerdac* (рум.), *çardhak* (алб.), *τσαρδάκι* (грч.)] тако и консонаната [нпр. чување гласа *ç* (< ğ): *tağaza* (тур.), *tagazi*, *tangaza*, *tagaze* (алб.), *magazie* (рум.), *măgăză* (цинц.), *μαγαζί* (грч.), *магаза* (срп., мак., буг.), поред *мааза* (мак., буг.), *маазъ*, *мъъзъ* (буг.)]), али и сложеним заменама које се реализују у оквиру гласовних група (сугласничких [нпр. испадање консонанта у медијалним сугласничким групама: *албајѝница*, *налбајѝница*, поред *налбанѝница* (срп.); *налбајѝница* (мак., буг.); *мезулана*, *мезилана*, *мезил*, поред *мензил(х)ана*, *мензул*, *мензил* (срп.), *мезиљана*, *мизиљана* (мак.), *mezil*, *mizil*, поред *menzil* (рум.), али и с очуваном групом: *menzilhane*, *menzil* (тур.), *мензил*, *мензилхане*, *мензилхана* (буг.) и *μενζίλι* (грч.)] или вокалских секвенци [нпр. квалитативна редукција вокала: *kanara*

(тур.), *kanare* (алб.), *canara* (рум.), *канара* (срп., буг.) у цинцарском има сва три *a* сведена на полуглас *ă* (*сăпăрă*]), и тако у свим балканским језицима. За дијалекте је посебно карактеристична изражена варијантност, која се често огледа у стварању већег броја лексема различитог гласовног састава услед извршених супституција, уметања појединих гласова или факултативне појаве одређених фонема (нпр. срп. *авлија*, *авлиа* (РРГ), *вавли(j)a* (РРГ, РГМ); мак. *ар*, *јахар*, *ахър*, *аар*; срп. *баур*, *бајер* (РСГВ), *бајур* (РСГВ, РЛеГ), мак. *ба(j)ур*; срп. *башиа*, *бавча* (Неретва РЈА), *багца* (нар. песма, РСАНУ), *бајча* (нар. песма, Косово РСАНУ), *бакча* (нар. песме, Богишић, Печ, Крушево, Скок) (ЈГ, ГТБ), *барча* (РСГК, и у нар. припов. Банија), *бахча* (Нушић, РСАНУ), *бахћа* (Кладањ, Бошњаци, Реметић), *бача* (Црмница, Црна Гора, Љубиша, РСАНУ, ЈМПЛ, РГЈС, РЛеГ, РГЈК), *баића* (чешће на западу) (ЈЧ, Шабац), *баишча* (Србија, Сарајево, Вук, РСАНУ, ЈМПЛ, Кчр, ЛЛ, ЛГл, РЛГ, РЛГ, РЛеГ, РГЈК, РЛГ), мак. *бавча*, *бафча*, *бахча* и *баишча*; срп. *дивана*, *диванана*, *диванхана*, *дихвана*, *дихванана*).

Такође, и поред постојаног супституционог обрасца, у појединим случајевима се испољавају разлике које су последица ортоепске или ортографске норме језика примаоца, или специфичности самога језика (*lağım* > срп., мак., буг. *лагум*, мак. *лагам*; срп., буг. *лагъм*; *dükkan* > срп. *дућан*, мак. *дукан*). Поједини турцизми су пак прихваћени у изворној, неизмењеној форми (срп., мак., буг. *бина* < *bina*, срп., мак., буг. *kasaba* > *касаба*).

4.7. Турцизми прихваћени у неизмењеном облику у односу на турски модел на морфолошком плану уклапају се у парадигму именица са категоријалним обележјем мушког рода: *конак*, *кавез*; (*х*)*амам*, (*х*)*арем*; *орман*, *зиндан*, *лиман*, *шаван*; *мезар*, *амбар* (*анбар*, *хамбар*), *базар*, а са обележјем женског рода су: *ада*, *касаба*, *бина*, *канара*. Овај морфолошки показатељ је важан будући да именице у турском језику немају обележје рода, али се на основу финалног гласа (консонанта или вокала) уклапају у именички систем српског и осталих посматраних језика. Трансморфемизација се одвија у правцу стварања категоријалног обележја рода позајмљених турских речи. У јужнословенским језицима адаптиране су и као именице средњег рода на *-e*, првенствено у македонском и бугарском (*köse* > срп. *ћоше*, мак. *коше*, буг. *кјоше*; *cadde* > мак., буг. *цаде*, срп. *цада*, а у дијал. и *цаде*), у грчком језику су најчешће уклопљене у средњи род (*μποστάν-ι*, *ταμπάκ-ικο*), а у цинцарском у женски (*giade-e*, *chipeng-e*).

У адаптираној форми уклапају се у именице женског рода: додавањем обличког наставка: *-а* (срп., мак. *калдрма*, буг. *калдърма*, *калдрама*, за разлику од грчког, где су ове позајмљенице углавном са обележјем средњег рода формираног додавањем наставка *-и*: *καλντερίμι/καλντιρίμι* < *kaldırım*) или

супституцијом финалног турског $e > a$ (*bahçe > бахча/башиџа/баишча, kule > кула, ardiye > адрија*).

Највише је турцизама из категорије NL који представљају морфолошки прилагођене турске композите с компонентом *-hane* (у турском језику јавља се и у ликовима *-ane* или *-ne*). У адаптираним речима се јавља у облику *-хана* ($e > a$): *meyhane > мејхана/механа, menzilhane > мезулхана*; или као *-ана* (без иницијалног x): *divanhane > диванана, otlukehane > оџлукана, tabakane > џабакана/џабхана*. Ипак, суфикс *-hane* се најбоље очувао у албанском: *abdeshane, divanhane, exhzahane, karaoollhane, meyhane > mejhane, terzhane* (Kalesi 1970: 177). Нема га у грчком и румунском, ређи је у цинцарском (*hapse-ane, mi-anee*).

4.8. Семантичка адаптација посматраних турцизама одвија се у различитим правцима – од потпуног преношења семантичког садржаја турске речи у позајмљеницу до стварања нових аутентичних значења специфичних за језик прималац.

Полазећи од основних постулата фазилингвистике, могуће је спознати различите семантичке нивое у оквиру посматране категорије, што се одражава на откривање могућности слабљења категоријалне границе простора. Овај семантички процес одвија се у правцу повезивања с другим појмовним доменима, који се реализују у оквиру секундарних реализација вишезначних речи, али и у оквиру сродних подреализација. На плану адаптације остварују се различити варијантни облици којима се формализује исти или веома сличан семантички садржај, а у народним говорима, уз често семантичко нијансирање или чак стварање новог значења у дијалектизму.

Наиме, у народним говорима поједини турцизми имају другачији семантички садржај, а често обухватају више различитих денотата. Најчешћа појава је ширење значења у односу на оно које се приписује стандардном српском језику и које није реализовано у турском моделу, као што је то значење настало синегдохом ‘слаба, трошна кућа’ (УР) према значењу лексеми *касаба* ‘мањи град, варошица, паланка’ (РГП, РВГ), али и значење које се може тумачити посредством метонимије ‘трговиште’ према једној од активности које се обављају у касабима, мада се не би могло искључити и деловање синегдохе будући да се у касабима, поред осталих животних и друштвених активности обављала и трговина. Лексеми *зиндан* и *зинданија* шире семантичку структуру секундарним реализацијама које су подстакнуте метафоричним асоцијацијама заснованим на компоненти изгледа објекта за који се везује примарно значење ‘врло слаба, неугодна, прљава кућа, руина, бедно станиште, ћумез’ (УР), ‘мрачна просторија’ (РГП). И дијалектизам *ајс* поред значења ‘затвор, тамница’ има и нове реализације метонимијског типа

‘робија’ (РГГ) по принципу МЕСТО → РАДЊА КОЈА СЕ НА ТОМ МЕСТУ ОБАВЉА, и под утицајем сличног трансформационог механизма и секундарно значење ‘школска казна до средине XX века’ (ЦТР).

Поједина значења су спецификована из перспективе говорника који потиче из руралне средине, те је лексема *махала* ‘заселак’ (РГМ), ‘више збијених кућа у раштрканом планинском селу, заселак, засеље, махала’ (ЦТР, СПГ), а *чийџук/чифлак* ‘земља састављена од разних њива, винограда, шуме и утрине, а на њој су куће у којима живе чипчије, ратари и све то скупа, или само та земља припада некоме као власнику’ (РКМД), са потврдом и облицима *чифљек* и *чифлик* (СПГ).

На основу семантичких анализа уочене су следеће законитости:

а) у лексичким системима језика примаоца заступљени су једнозначни турцизми, што је природна последица позајмљивања, нарочито ако су као моносемичне и у турском језику, или је једнозначност реализована адаптационим процесом сужавања значења изворне речи; много су чешћи полисемични турцизми, што је одраз семантичке адаптације засноване на ширењу семантичке структуре изворне лексеме у језицима примаоцима;

б) базичне коресподентне категорије јављају се као секундарне реализације: предмет, човек, радња; предметно значење најстабилнија веза остварена између категорије простора и предметности, инструменталности;

в) антропоцентричност је такође наглашена јер ништа мање није изражена узајамност домена којим се обухвата човек и оно што је с њим у вези и категорије простора;

д) веза простора и радње такође је постојана, иако не толико заступљена у њиховим семантичким структурама.

Графичким приказом илустровано је категоријално прожимање различитих појмовних домена, који се генеришу из категорије простора. Чињеница је да се најстабилнија веза успоставља између просторних поткатегија, што сведочи о њеној фундаменталности као базичном онтолошком појму, али и њеној слојевитости.

Стварање нових реализација најчешће је индуковано метонимијом, и то активирањем следећих различитих метонимијских модела, чије је дејство уочљиво у свим посматраним језицима, како у стандарду тако и у народним говорима, међу продуктивнијим су НАСЕЉЕ → СТАНОВНИЦИ ТОГ НАСЕЉА (*чаршија*); ОДРЕЂЕНО ПОДРУЧЈЕ ПОД НЕЧИЈОМ УПРАВОМ → ЗВАЊЕ ОНОГА КОЈИ УПРАВЉА ТИМ ПОДРУЧЈЕМ (*кадилук*).

Под утицајем метафоре такође су се развила аутентична значења у језицима примаоцима у односу на турски изворни модел, и то најчешће активирањем компоненте изгледа која је садржана у полазном домену (нпр. срп. *амбар* ‘нарочито ограђено место у води за хватање рибе’, ‘мјесто гдје је сакривен предмет у игри’, али и са предметним значењем ‘доњи дио млина за кафу’; буг. *арман* ‘светао магличаст круг око Месеца или Сунца’; ‘утапкано место, обично у круг’, као и у значењу лексеме *босџан* у румунском фиг. ирон. ‘глава’).

Синегдоха, као један од механизма семантичких трансформација, има важну улогу у стварању значења у језицима примаоцима у односу на турски изворни модел. Секундарна значења настају под утицајем основног принципа синегдохе ЦЕЛИНА : ДЕО, где је компонента целине заступљена у примарном значењу одређене лексеме из категорије NL, а секундарна са компонентом њеног дела, такође са просторним значењем (срп. *џаван* ‘спрат, кат’, мак. и буг. *ђердек* ‘брачна постеља’).

4.9. Истраживањем су поред именица с просторним значењем, обухваћени и њихови деривати у свим посматраним језицима, најпре у турском, с посебним интересовањем за деривате који су мотивисани именицама NL. Јединице којима се означава простор у турском језику могу бити немотивисане или су последица творбених процеса. У језике примаоце се често преноси само дериват из категорије NL, али није редак случај да се и мотивна реч, заједно са својим дериватима интегрише у језик прималац (*şeker* > *şekerhane*, *şeker fabrikası*, срп. *шећерана*, мак. *шеќерана*; *çelik* > *çelikhane*, срп. *челичана*). У турском језику се као мотиватори за деривацију именицама с просторним значењем јављају, поред назива супстанци или материја, и називи којима се означава особа према звању, делатности коју обавља, титули, почастима и сл. (*ağa* > *ağalık*: срп. *агалук*, мак. *агалак*, буг. *агалџк*) и др.

У језицима примаоцима јављају се турцизми с просторним значењем који не индукују даљу деривацију (*mescid*: срп. *месџид*, *мечетџ*, *мечитџ*, ма-

meṣī, буг. *мечет* и *мечит*; *minare* – срп. *минаре*(и), мак. *минаре*, буг. *минаро*; *savak* – срп., мак., буг. *савак*).

Углавном су без деривата застарели турцизми (нпр. *дивана*, *еџахана*, *зиндан*, *казанлук*, *канара*, *мезилана*, *мусафирхана*, *орман*, *оџлукана*, *џабакана*, *џомрукхана*), али и лексема са стабилним статусом (*баруџана* и *минаре*). Оваква деривациона ситуација је очекивана и на њу утичу углавном ванјезички параметри јер се од свих наведених лексема теоријски могу изводити граматички деривати (*ardiye* > *ардија* > *ардијски*, *bazar* > *базар* > *базарски*, *saray* > *сарај* > *сарајски*) или имена субјективне оцене (*koğuş* > буг. *кауш*, *кавуш* > дем. *каушче*), што је у грађи и потврђено. Од језичких фактора од утицаја је и њихова творбена структура и деривациони статус како у изворном језику тако и у језику примаоцу. Оне су, наиме, у турском претежно композите и као такве значајније не индукују даљу творбу, што се рефлектује и у контексту балканских језика.

Различит је обим и састав деривационих гнезда с мотивним турцизмима NL – од оних са два деривата до веома развијених, са богатом деривационом мрежом. Значења деривата кореспондирају са семантичким категоријама које су настале као последица њихове семантичке деривације. Основну деривациону мрежу, коју чине мотивна реч и граматички деривати и/или имена субјективне оцене, али и деривати са значењем новчане накнаде, као у примеру *магаза* (*mağaza*) > *магазарина* ‘накнада за коришћење магазе, лежарина’) или са човеком као денотатом (као у бугарском *занданджия/зџнданджия* ‘чувар зандана, тамничар’ (*zindanci*), али и *зандадџия* ‘затвореник’, срп. *нахијаш* (< *nahiye*), *дућанџија* (< *dükkan*). У појединим гнездима јављају се и глаголски деривати (*лагумаџи/лагумисаџи* ‘лагумом, мином разорити, разарати’ < *lağım la atmak*), којима се концептуализује каква радња или стање. Деривати другог или вишег степена су веома ретки у свим посматраним језицима.

Веома израженим деривационим потенцијалом одликују се турцизми који имају стабилан статус у језицима примаоцима и значајну употребну вредност. Ипак, с обзиром на некадашњу актуелност и значај који је имала као назив насељеног места, па и стилски мотивасану употребу у савременом језику, објашњив је, на пример, израженији деривациони потенцијал лексема *касаба*, која припада пасивном фонду, а о некадашњој паралелној употреби лексема *кафана* (која је део активног фонда) и архаизма *механа* сведочи готово идентичан састав њихових деривационих гнезда.

Поред наведених семантичких категорија у које се уклапају деривати из гнезда минималног или мањег обима, у овим гнездима се јављају још и деривати из категорије *nomina instrumenti* (грч. *αυλόθυρος*, *αυλόθυρα*; *џавањача*), неформални назив за пса (*авлијанер*), а међу глаголским дериватима заступљени су они који су у најдиректнијој семантичкој и деривационој

вези са мотивним турцизмом, и којима се именују радње чија је реализација неодвојива од простора у којем се одвија (*механисаџи*; *коначиџи*, *џаваниџи*, грч. *ταβανώνω* ‘постављати таваницу, таванити’, *αυλίζω* ‘затворити у двориште’). Глаголски деривати се одликују израженијим деривационим потенцијалом, градећи префиксале и глаголске именице (*законачиџи*).

4.10. Размотрен је и статус турцизама с просторним значењем у по-сматраним језицима. Чињеница је да један, мањи део, ових речи припада активном лексичком фонду, те да се њихово страно порекло више не осећа. Ипак, много је више ових турцизама који су део пасивног фонда. Њиховом потискивању допринели су различити фактори. На првом месту то је последица њихове регионалне, дакле ограничене употребе, те је већина приказаних турцизама део дијалекатског лексичког система, међу њима су и они са израженим архаичним обележјем. Осим тога, у лексичком систему многи турцизми имају одговарајући домаћи еквивалент који их је потиснуо: на пример, *bina* – срп., мак., буг. *бина* – срп., мак., буг. *зграда*, *грађевина*; *bostanlık* – срп., буг. *босџанлук*, буг. *бостанлък* – срп., мак. буг. *босџаниџиџе*, буг. *бостанице*; *eczahane* – срп. *џзахана* – *аџоџека*; *kanara* – срп., мак., буг. *канара* – срп., буг. *кланица*; срп. *месарница*; *orman* – срп., мак., буг. *орман* – *шума*, *гора*, грч. *ορμάτι*, *ουρμάτι*, *ρορμάτι* – *дџос*.

С обележјем делимично застарелих турцизама издвојени су они који су топонимизирани, и као топоними, али не и апелативи, обезбедили стабилније место у систему: *чиџлук*, *лица*, *махала*, *курушумлија*, па и *касаба* иако није у функцији топонима. Сличан положај заузимају и исторцизми, који су по својој природи и функцији блиски терминима: *кадилук* и *нахија*.

Када су у питању посматрани турцизми, фазичност се рефлектује и у прагматичком и стилском домену. Поједини турцизми могу имати статус архаичне лексике у односу на свремени тренутак, али исто тако могу имати живу употребу у дијалектима, или се употребљавати из стилских разлога у усменом или писаном изражавању. Међу њима су и они са статусом историцизма, којим се обезбеђује одређен степен стабилности. Историцизми су такође фазичне природе будући да нагињу ка термининима и да се најчешће јављају у специфичним дискурсима: „историјским делима, уџбеницима историје, етнографским студијама и мнографијама које се односе на период под турском влашћу“ (Teodosijević 2016: 13).

4.11. На крају, треба похвалити став главног уредника академика Слободана Реметића и Уређивачког одбора *Српског дијалектолошког зборника* да се публикују у овом часопису дијалекатски речници који су богат извор за свестрана изучавања народне и позајмљене лексике. Сматрамо да би требало позајмљенице изучавати по семантичким пољима како бисмо видели колики је њихов уплив у сваком од њих. Посуђенице треба тражити и у писаним из-

ворима из турског периода како бисмо видели почетак њихове употребе али и врхунац, као што је то урађено за турцизме у македонском језику, чији је осетнији продор био у XVIII, а врхунац у XIX веку (Јашар-Настева 2001: 245), док је у српском урађен речник страних речи до 1818. године (Михајловић 1972, 1974). У савременом периоду балканске лингвистике очекује се да се већа пажња посвети управо дијахронији и дијалектологији балканских језика (Асенова 2002: 19–20). Указано је на значај лингвогеографског и ареално-типолошког проучавања балканске дијалекатске лексике (Соболев 2004). Такође се истиче потреба за раздвајањем „учених“ од „народних“ турцизама, за утврђивањем њихове продуктивности, а с тим у вези и стабилности у лексикону сваког балканског језика (Петровић 2012: 362–363). Што се тиче усвајања турцизама из категорије NL верујемо да је процес био започет најпре у шехерима, варошима, тј. у градским или већим насељеним местима где су живели Турци и где је била смештена администрација (*меићем, зиндан, хайсана, ѿомрукана; ђумрукана; мезулана* и сл.) и друге јавне зграде различите намене: (а) верске (*џамија, ѿекија, месџид, минаре, мезарлук, медреса*), (б) услужне (*чајџиница, кафана, механа, конак; дућан, магаза; еџзахана*), (в) радионице (*амурлук; шећерџиница; канара, салана; казанџиница, раџиница; ѿабакана, сарачана; ѿерџиница; ѿуглана, ћеремидница, ћерана; наблаѿиница*). Досељавањем турског живља у мања насељена места и села прихватана је и лексика везана за: (а) насеља (*касаба, чарџија; махала, мегдан, сокак, џада, калдрма; авлија*), (б) за површине различите намене (*ѿоѿрак, мездраја, баиѿа, баиѿица, ђул-баиѿа, босѿаниѿиѿе, јајла, кишла, кишлак, мераја, суваѿи, чаир; корија; мајдан, кречана, ђумуриѿиѿе*), (в) површине различитог квалитета (*ћеруша, кречуља, баиѿуња, баиѿачиѿиѿе*). Што се тиче приватних зграда и ту се разликују: (а) оне које су типичне за градску (*чардак, сарај*) и (б) сеоску средину (*ћерѿичара, чаѿмара, уѿера*). У већим муслиманским кућама постојао је део за женску (*харемлук*) и мушку чељад и мушке госте (*диванхана, ахарлук, селамлук, мусаѿирана*), а на селима су биле посебне просторије за младенце (*вајаѿи, ћердек*). Помоћни објекти су првенствено везани за сеоску средину, те спадају у круг народних турцизама (*аргач, ахар, сулдрма, ђумез; амбар, кубурана, оѿлукана*), док је и у градским кућама био *килер, ђумурлук* и *ћениѿа*. У каснијим фазама је усвајана географска терминологија (*ада, богаз, јајла, мегар*), административна (*агалук, беглук, кадилук, чифлук, чифлик*) и војна (*бусија, кале, кула, лагум, ѿабија*). Данас би се могло проверити који је степен познавања значења турцизама међу млађом генерацијом, као и њихово препознавање (*бакар, бунар, чесма, шећер*).

Оваква истраживања су корисна и за нашу дијалектологију јер нам показују, као што смо видели, различите фонетске, морфолошке, творбене и семантичке промене у процесу адаптације, а помоћи ће и у реконструкцији

незабележених дијалекатских црта и лексема у западнорумелијским турским говорима.

Већина испитиваних NL спадају у балканизме јер се јављају у јужнословенским језицима и по једном несловенском или више несловенских балканских језика (Kalešić 1970: 181).

Балкански језици	Примери балканизма
срп., мак.	<i>илиџа, баруџана</i>
срп., буг.	<i>кречана; киречница, киречийница;</i>
	<i>доксаџи; докса</i>
	<i>ђердаџи; гердаџи</i>
срп., мак., буг.	<i>селаџук; селаџак; селаџџ</i>
	<i>менџил, менџилана; мезиџана; менџил, менџилхана</i>
	<i>аџа, суваџи</i>
	<i>ђерџек; џерџек; герџек</i>
	<i>ђерџиз; џерџиз, герџиз</i>
алб.	<i>lixhë, sellamlëk, sellamlek, selamlík; qereçbina (< kireç binası)</i> 'зграда зидана малтером или кречом; можда окречена зграда'
грч.	<i>τοζάτον, μπαρουταποθήκη</i>
рум.	<i>suhāt, suhāṭie, gherdap</i>
алб.	<i>gjerdhek, hadë</i>
рум., грч.	<i>menzil, mezil, mizil; μενζίλι</i>
алб., цинц., грч.	<i>gjeris; ghiriz, γκερίζι</i>

Мало је лексема које се јављају само у српским говорима: *арџач* (< *argaç*), *арџиџа* (< *ardiye*), *амурџук, јаџа, ексерана, сирђеџана*, или јужнословенским језицима.

Јужнословенски језици	Примери балканизама
срп., мак., буг.	<i>мездраја, мезграја; мездра, мезра; мездра</i>
	<i>ћер, ћеруша, ћеренка; герен, г'ерен, гирен, геренка; буг. герен</i>
	<i>ба(ј)ир, ба(ј)ер; ба(ј)ир; баир</i>
	<i>ѿоѿрак, ѿоѿраг, ѿоѿракала; мак. ѿоѿраклија; буг. топрак</i>

Јасно је да је ова констатација подложна промени након нове грађе из народних говора или писаних извора једног од ових језика, у којима је можда сачуван турцизам који више не живи међу говорницима одређеног дијалекта.

Треба истаћи да се ови послови морају радити тимски, што подразумева стручњаке за језике чије позајмљенице испитујемо, дијалектологе, лексикологе, дериватологе, фонологе и др., чиме смо се управо руководили у овој студији.

V. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Речници књижевног и народног језика

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959 –.

Дијалекатски речници

- ГБ: Драго Ћупић, *Говор Бјлопавлића*, *Српски дијалектолошки зборник XXIII*, Београд, 1977, 1–226.
- ГИК: Маринко Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Нови свет, Институт за српску културу, 1998.
- ГТБ: Јадранка Којић, *Географска терминологија Бањана*, *Прилози проучавању језика 37*, Нови Сад, 2006, 221–246.
- ЈМПЛ: Јордна Марковић, *Јужноморавска њоврћарска лексика*, Ниш: Филозофски факултет, 1997.
- КР: Мирко Јовичић, *Крајишки рјечник: особенице уначке*, Београд: Ауторово издање, 2003.
- Кчр: Драгољуб Петровић, Јелена Капустина, *Из лексике Качера*, *Српски дијалектолошки зборник LVIII*, Београд, 2011, 1–336.
- ЛБРИ: Слободан Покрајац, Ранко Раделић, *Билогоризми. Лексикон билогорских ријечи и израза*, Београд: Библиотека Задужбина, Завичајно удружење „Билогора“, 2009.
- ЛВБ: Биљана Савић, Дијана Савић, *Из лексике Великог Блашка (код Бањалуке)*, *Прилози проучавању језика 28/29*, Нови Сад, 1997/1998, 205–245.
- ЛГ: Милета Букумирић, *Из ратарске лексике Гораждевца (код Пећи)*, *Прилози проучавању језика 19*, Нови Сад, 1983, 71–105.
- ЛГл: Зоран Симић, *Из лексике Гласинца*, *Прилози проучавању језика 34*, Нови Сад, 2003, 219–309.

- ЛД: Дијана Јеленков, *Из лексике Димитровграда*, Димитровград: Народна библиотека Детко Петров, 2015.
- ЛDR: Здравко Малбаша, *Из лексике села Доњи Рамићи код Кљуша*, *Прилози истраживању језика* 12, Нови Сад, 1976, 95–117.
- ЛЗ: Емилија Миловановић, Прилог познавању лексике Златибора, *Прилози истраживању језика* 19, Нови Сад, 1983, 15–70.
- ЛИ: Мирјана Чешљар, Из лексике Иванде (румунски Банат), *Прилози истраживању језика* 19, Нови Сад, 1983, 107–148.
- ЛЛ: Јулијана Мијатовић, Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској, *Прилози истраживању језика* 19, Нови Сад, 1983, 149–177.
- ЛПК: Мирјана Петровић-Савић, Лексичка збирка српског живља из пакрачког краја Јова Везмара, *Прилози истраживању језика* 41, Нови Сад, 2010, 235–279.
- ЛС: Мирјана Максић, Прилог проучавању лексике Срема, *Прилози истраживању језика* 16, Нови Сад, 1980, 93–122.
- ЛСЛ: Милан Ајдановић, Прилог проучавању лексике северозападне Лике, *Прилози истраживању језика* 33, Нови Сад, 2002, 199–257.
- ЛСП: Гордана Галетин, Из лексичке проблематике северне Шајкашке, *Прилози истраживању језика* 16, Нови Сад, 1980, 59–92.
- ЛУЗ: Веселина Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа*, Сомбор: Педагошки факултет, 2006.
- ЛЧ: Биљана Марић, Из лексике Ченеја (румунски Банат), *Прилози истраживању језика* 33, Нови Сад, 2002, 258–326.
- ЛШ: Јасмина Грковић, Прилог познавању дијалекатске лексике Шумадије, *Прилози истраживању језика* 18, Нови Сад, 1982, 125–153.
- МР: Радојка Вртипрашки-Кувизић, *Говор Мокринчана. Мокрински речник*, Нови Сад: Савез књижевника у отаџбини и расејању (СКОР), 2013.
- РВГ: Вук Боричић Тиврански, *Рјечник васојевићког говора*, Београд: Просвета, 2002.
- РГГ: Милош Бојиновић, Рјечник гламачког говора, *Српски дијалектолошки зборник* LXII, Београд, 2005, 1–246.
- РГГ: Милош Бојиновић, Додатак Рјечнику гламачког говора, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, Београд, 2018, 915–1059.
- РГЗа: Драго Ђупић, Жељко Ђупић, Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, Београд, 1997, 3–636.
- РГЗе: Јелена Башановић-Чечовић, *Рјечник говора Зејте*, Рјечници, Књ. 6, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, 2010.
- РГЈК: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 2005, 1–461.
- РГЈС: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије (и провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*, Врање: Учитељски факултет, 1998.
- РГМ: Анђелка Лазић, *Речник говора Мачве*, Шабац: Културни центар, 2008.
- РГОМ: Данијела Ристић, *Рјечник говора околине Мојковца*, Рјечници, Књ. 5, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, 2010.

- РГП: Милош Вујичић, *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, Књ. 29, Посебна издања, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Одјељење умјетности, 1995.
- РГПо: Стево Далмација, *Рјечник говора Појкозарја*, Бања Лука: Глас српски, 2004.
- РГТК: Драгиша Трошић, *Речник говора њрсџеничког краја (архаизми, локализми, варваризми и др.)*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија“, 2014.
- РГСМ: Милета Букумирић, *Речник говора северне Мејхохије*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- РК: Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина, *Речник Куча, Српски дијалектолошки зборник LX*, Београд, 2013, 1–146.
- РКМД: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта, Свеска прва, Српски дијалектолошки зборник IV*, Београд, 1932, 1–477.
- РКМД: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта, Свеска друга, Српски дијалектолошки зборник V*, Београд, 1935, 1–580.
- РЛЕГ: Бранислав Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд: Lenex, 1992.
- РЛГ: Анка Стојаковић, Јован Мандарић, *Рјечник личког говора*. Београд: Ауторско издање, 2013.
- РПГ₁: Новица Живковић, *Речник њројског говора*, Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- РПГ: Драгољуб Златковић, *Речник њројског говора*, Београд: Службени гласник, 2014.
- РПТШ: Гордана Драгин, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, Београд, 1991, 621–708.
- РРГ: Миле Томић, *Речник радимског говора, Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1989, 1–174.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10. Петровић Драгољуб (ред.). Лексикографска издања, Књ. III. Дијалекатски речници, Књ. 2, Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 2000–2010.
- РСГК: Бошко М. Бућан, *Рјечник српског говора Кордуна*, Београд: Завичајни клуб Кордунаша, 2011.
- РСГТ: Велимир Михајловић, Прилог речнику српскохрватских географских термина, *Прилози њроучавању језика 6*, Нови Сад, 1970, 153–181.
- СЛИК: Маринко Божовић, *Сточарска лексика Ибарског Колашина, Прилози њроучавању језика 20*, Нови Сад, 1984, 189–192.
- СКТ: Душан Гавриловић, *Српска крашка њерминологија, Крашка њерминологија југословенских народа*, Књ. 11, Београд: Савез географских институција Југославије, 1974.
- СПГ: Снежана Петровић, *Турцизми у српском и њризренском говору: на мајеријалу из рукојисне збирке речи Димитрија Чемериќића*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- СХГТ: Мато Пижурца, Прилог Ровинског српскохрватској географској терминологији, *Вјора југословенска ономастичка конференција (6 – 9. октомври, 1977)*, Скопје, 1980.
- ТДР: Јакша Динић, *Тимочки дијалектски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.

- УР: Милија Станић, *Ускочки речник*, Књ. I (а – њушкало), Београд: Научна књига, 1990.
- УР: Милија Станић, *Ускочки речник*, Књ. II (џ – шушнуџи), Београд: Научна књига, 1991.
- ЦТР: Радослав Стојановић, *Црнотравски речник*, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд, 2010, 1–1060.

Речници страних језика

- БЕР: *Български етимологичен речник*, 1–7, Софија: БАН, Институт за български език, 1971–2014.
- БСР: Марин Младенов, *Бугарско-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- БТР: Любомир Андрейчин, Любен Георгиев, Стефан Илчев, Никола Костов, Иван Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, *Български тџлковен речник*, Софија: Наука и изкуство, 2008.
- ΛΝΕΓ: Γεώργιος Μπατλινώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, 2002.
- НГРС: И. П. Хориков, М. Г. Малев, *Новогреческо-русский словарь*, Москва: Издательство „Русский язык“, 1980.
- РМГ: Коста Пеев, *Речник на македонскиџе говори во југоисточноџи егеџски дел*, I–III, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 1999, 2002, 2004.
- РМЈ: *Речник на македонскиџи јазик*, I – III, Скопје: Институт за македонски језик, 1966.
- РМЈ₁: Зозе Мургоски, *Речник на македонскиџи јазик*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005.
- ГСР: Александар Балаћ, Миодраг Стојановић, *Грчко-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- НСР: Јован Кангрга, *Немачко-српскохрватски речник*, Београд: Просвета, 1975.
- РМР: Миле Томиќ, *Романско-македонски речник*, Скопје: Македонска књига – București: Editura științifică și enciclopedică, 1986.
- РСР: Бранислав Груџић, Никола Шубин, *Речник руско-српскохрватски, Српскохрватско-руски*, Цетиње: Обод – Загреб: Медицинаска књига – Београд: Народна књига, 1979.
- *
- ASR: Tuna Enes, *Albansko-srpski rečnik*, Beograd: JACEH, 2005.
- DDA: Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului Aromân, general și etimologic*, București: Academiei Republicii Socialiste România, 1974.
- DS: *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları. C. 1–6. Ankara, 2009.
- FSR: Vojislav Nikolić, *Francusko-srpski rečnik*, Beograd: JACEH, 2005.
- GHSR: *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik* (priredivač drugog izdanja Milivoj Sironić), Zagreb: Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“, 1976.

- LHR: Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Naprijed, 1980, reprint iz 1900.
- TSS: Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, *Türkçe-sırpça sözlük*. Ankara, 1997.
- YTSS: Marija Đinđić, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

ЛИТЕРАТУРА

- Аванесова 2002: Петя Аванесова, *Балканско езиковзнание, Основни проблеми на балканския езиков съюз*, Велико Търново: Издателство Фабер.
- Адамовић 1973: Милан Адамовић, О пореклу српскохрватских османизма, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, Београд, 229–236.
- Ајџановић 2017: Милан Ајџановић, *Савремена српска географска терминологија сѝраниог ѝорекла*, Нови Сад: Филозофски факултет. Е-ДИСЕРТАЦИЈА http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis14_Ajdzanovic.pdf
- Banguoğlu 2011: Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin grameri*, 9 bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Бошњаковић 1985: Жарко Бошњаковић, *Пасѝирска терминологија Срема*, Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике.
- Бошњаковић 2006: Жарко Бошњаковић, О именовану дана у недељи, у: Љиљана Суботић, Марија Клеут, Наташа Бугарски (ур.), *Сусрећ кулѝура, Зборник радова*, Нови Сад: Филозофски факултет, 571–576.
- Bugarски 2003: Ranko Bugarски, *Jezici*, Beograd: XX vek.
- Влајић-Поповић 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику: ѝреко еѝимологије до модела семасиолошког речника*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 21, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Влајић-Поповић 2009: Јасна Влајић-Поповић, Грецизми у српском језику (осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања), *Јужнословенски филолог* LXV, Београд, 375–403.
- Видоески 1999: Божидар Видоески, *Географската терминологија во дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, Скопје: МАНУ.
- Виноградова 2001: Ольга Володимирівна Виноградова, *Функционално-семантична категорија локаѝивносѝи в сучаснѝи украинськѝи лѝтературнѝи мовѝ*, дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Донецький національний ун-т, Донецьк: Кафедра українськоѝ мови.
- Втѝов 1998: Врѝбан Втѝов, *Лексикологија на бѝгарски језик: лексемика, ономастика, фразеологија, лексикографија*. Велико Търново: Абагар.
- Вујаклија 1972: Милан Вујаклија, *Лексикон сѝраних речи и израза*, Београд: Прo-света.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисѝија и организација лексичког сѝстѝема у српском језику*, Београд: Завод за уѝбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уѝбенике.

- Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Duran 2017: Tarik Duran, *Toponimi turskog porekla u Srbiji*, Doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet.
- Ђинђић 2010: Марија Ђинђић, Турцизми у савременом српском књижевном језику, *Riječ (časopis za slavensku filologiju)* 16/1, Rijeka, 57–63.
- Ђинђић 2013: Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа). Докторска дисертација*. Београд: Филолошки факултет. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>
- Ђинђић 2022: Марија Ђинђић, Вишевековно путовање *делија* кроз језик, књижевност и историју, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXXVIII*, Београд, 3–17.
- Ђорђевић 2004: Radmila Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika*, Beograd: Filološki fakultet.
- Eren 2020: Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Haz. Şükrü Halûk Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlan.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика. Свеска 1: А–Б* (ур. Александар Лома), Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, 2003.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика. Свеска 2: БА–БД* (ур. Александар Лома), Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, 2006.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика. Свеска 3: БЕ–БЈ* (ур. Александар Лома), Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, 2008.
- Иванић 2016: Мирела Иванић, Лексика пасивног фонда у одабраним делима Иве Андрића, *Прилози проучавању језика* 47, Нови Сад, 55–70.
- Ivir 1990: Vladimir Ivir, Dodiri jezika u teoriji i primjeni, *Filologija* 18, Zagreb, 83–86.
- Ивић 1982: Милка Ивић, „О регуларној полисемији“ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси, у: Даринка Гортан-Премк, Драго Ћупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија: зборник реферата*. Београд: Српска академија наука и уметности – Нови Сад: Матица српска, 77–81.
- Јањић – Чутура 2012: Марина Јањић, Илијана Чутура, *Просјор, време, друштво – сусрећи у језику, Изабрани огледи из савремене србистике*, Јагодина: Педагошки факултет у Јагодина.
- Јашар-Настева 2001: Оливера Јашар-Настева, *Турскије лексички елементи во македонској јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Kaleši 1970: Hasan Kaleši, Turski uticaji u tvorbi reči u albanskom jeziku, *Зборник Филозофског факултета у Приштини VI*, Приштина, 165–199.
- Караџић 1968: Вук Ст. Караџић, *Животи и обичаји народа српскога*, описао их и за штампу приуговорио Вук Стеф. Караџић, Беч у наклади Ане удове В. С. Караџића.

- Curtis 2012: Matthew Cowan Curtis, *Slavic-Albanian Language Contact – Convergence and Coexistence*, Dissertation, <https://www.librariaime.al/product/matthew-cowan-curtis-slavic-albanian-language-contact-convergence-and-coexistence-e-book-part-1/>
- Киришова 1980: Маријана Киришова, *Nomina loci* (месна имена) у савременом српскохрватском језику (I), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXIII/1, Нови Сад, 101–133.
- Клајн 1996: Иван Клајн, Лексика, у: Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 37–86.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део – суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Клајн – Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Κοντοσόπουλος 2001: Νικόλαος Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελλάδας*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Cruse 2006: Alan Cruse, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press.
- Lalević 2004: Miodrag S. Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Nolit AD.
- Мелвингер 1984: Јасна Мелвингер, *Лексикологија*, Осиек: Педагошки факултет.
- Miklosich 1884: Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südosteuropäischen Sprachen. (Griechisch, albanisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, grossrussisch, polnisch)*. I–II Hälfte, Wien.
- Милорадовић 2013: Софија Милорадовић, Балкански језички савез – јединство у различитости, *Анали огранка САНУ у Новом Саду* 9, Нови Сад, 78–86.
- Михајловић 1970: Велимир Михајловић, Прилог речнику српскохрватских географских термина, *Прилози истраживању језика* 6, Нови Сад, 153–181.
- Михајловић 1972: Велимир Михајловић, *Грађа за речник сџраних речи у њедвуковском њериоду (од времена њре Велике сеобе до Вуковог рјечника 1818. године)*, I том (А – Љ), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Михајловић 1974: Велимир Михајловић, *Грађа за речник сџраних речи у њедвуковском њериоду (од времена њре Велике сеобе до Вуковог рјечника 1818. године)*, II том (М – Ш), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Мојсиловић 2012: Бојана Мојсиловић, у: Senahid Halilović (ур.), *Мађаризми у савременом српском језику (лексикографско-лексиколошки аспект)*. *Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova* 1, Sarajevo: Slavistički komitet, 505–515.
- Оташевић 2014: Ђорђе Оташевић, Типологија речника српског језика I (теоријски оквир), *Наш језик* XLV/1–2, Београд, 33–48.
- Суперанская и др. 1989: Александра Васильевна Суперанская, Наталиа Владимировна Подольская, Наталиа Владимировна Васильева, *Общая терминология. Терминологическая деятельность*, Москва: УРСС.
- Pavlović 1997: Branko Pavlović, *Filozofski rečnik*, Beograd: Plato.

- Петровић 1997: Снежана Петровић, Турцизми у етимолошком речнику српскохрватског језика, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/1, Нови Сад, 117–124.
- Петровић 2000: Снежана Петровић, Дијалекти у контакту – порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије, *Јужнословенски филолог* LVI/3–4, Београд, 803–812.
- Петровић 2009: Снежана Петровић, Прилог проучавању турцизама из Врања и суседних говора, у: Анђелка Митровић (прир.), *Истиоци и ујтоци, Сећање на Славољуба Ђинђића, Зборник радова*, Београд: Филолошки факултет, 147–157.
- Петровић 2011: Снежана Петровић, Турцизми у црногорским народним говорима (1), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, Нови Сад, 191–197.
- Петровић 2012: Снежана Петровић, *Турцизми у српском њризенском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пецо 1967: Асим Пецо, Утицај турског језика на фонетику штокавских говора, *Наш језик* XVI/3, Београд, 127–145.
- Пецо 1987: Асим Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд: Вук Караџић.
- Пецо 1990: Асим Пецо, *До Вука и од Вука*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Piper 1997: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Пипер 2002: Предраг Пипер, О принципу градуелности у лексикографском опису, у: Милка Ивић, Иван Клајн, Даринка Гортан-Премк, Вера Васић (рец.), *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: реферати са Међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији*, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 133–139.
- Пипер 2008: Предраг Пипер, Граматика границе, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 307–322.
- Поленакоски 1939: Харалампие Поленакоски, *Турски елементи у аромунском дијалекту*, одломак, предговор, увод и глава X, одељак 2 Харалампие Поленакоски, Скопје.
- Поповић 1884: Ђорђе Поповић, *Турске и друге источанске речи у нашем језику: грађа за велики српски речник*, Гласник српског ученог друштва 59, Београд: Српска краљевска државна штампарија.
- Prince 1931: John D. Prince, Surviving Turkish Elements in Serbo-Croatian, *Journal of the American Oriental Society* 51/3, 241–261.
- Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на станање у македонском и бугарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радовановић 2009: Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Радовановић 2010: Милорад Радовановић, О појмовнику и терминологији фази логике у лингвистици, *Јужнословенски филолог* LXVI, Београд, 407–417.
- Радовић-Тешић 1982: Милица Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: Даринка Гортан-Премк, Драго Ђупић (ур.), *Лексикографија и*

- лексикологија: зборник реферата*. Београд: Српска академија наука и уметности – Нови Сад: Матица српска, 257–262.
- Radosavljević 1997: Zoran Radosavljević, Pojam vremena u Hegelovoj filozofiji, *Theoria* XL/1, Beograd, 29–63.
- Rasulić 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Реметић 1996: Слободан Реметић, Српски призренски говор I (Гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник* XLII, Београд, 319–614.
- Реметић 2015: Слободан Реметић, Језичка и дијалекатска интерференција и вера, *Исходишта* 1, Темишвар, 391–401.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2012: Стана Ристић, *О речима у српском језику – њиворбени и лексикографско-лексиколошки аспекти*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio VI (LEKENIČKI–MORAČICE)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904–1910.
- Родић 1975: Никола Родић, Замена арапских гласова у традиционалним српскохрватским арабизмима, *Наш Језик* XXI/4–5, Београд, 254–261.
- Rosch 1973: Eleanor Heider Rosch, Natural categories. *Cognitive Psychology* 4, 328–350.
- Rosch 1975: Eleanor Heider Rosch, Cognitive representation of semantic categories, *Journal of Experimental Psychology* 104, 573–605.
- Rosch 1976: Eleanor Heider Rosch at all, Basic objects in natural categories, *Cognitive Psychology* 8, 382–439.
- Rosch 1977: Eleanor Heider Rosch, *Human Categorization*, (Ed. N. Warren), *Advances in Cross-Cultural Psychology* 1, Academic Press, 1–72.
- Rosch – Lloyd 1979: Eleanor Heider Rosch, Barbara Lloyd, *Cognition and Categorization*, Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Сіроштан 2016: Тетяна Васи́лівна Сіроштан, *Нариси з історії українського слововорення (потіна loci кінця XVII – початку XXI ст.)*, Запоріжжя: Запорізького національного університету Південноукраїнський історико-дериватологічний центр – Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Лабораторія українознавчих студій.
- Skok 1938–1939: Petar Skok, Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku, *Slavia* 15/2–4, Praha, 166–190, 336–366, 481–505.
- Skok 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Соболев 2004: Андрей Николаевич Соболев, Опыт исследования тюркизмов в балканских диалектах (I), *Zeitschrift für Balkanologie* 40/1, München – Wiesbaden, 61–91.
- Stamenković 2018: Dušan Stamenković, Psiholingvistički pristupi istraživanju poimanja vremena pomoću prostornih elemenata, u: Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić (ur.), *Jezik, književnost, prostor: tematski zbornik radova*, Niš: Filozofski fakultet, 495–504.
- Stachowski 1961: Stanislaw Stachowski: *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbsko-chorwackim*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Stojaković 1987: Momčilo Stojaković, *Braničevski tefter*, Beograd: Istorijski institut.
- Stojnić 2009: Una Stojnić, Kantovo shvatanje prostora i zagonetka inkongruencije, *Filozofija i društvo* 2, Beograd, 261–277.
- Томић 2015: Драгана Томић, Турцизми у роману *Нечистија крв* Борисава Станковића, *Годишњак Училијског факултета у Врању VI*, Врање, 243–257.
- Теодосијевић 2010: Мирјана Теодосијевић, Улога библиотекара у тумачењу позајмљеница у српском језику – на примерима, у: Александра Вранеш, Љиљана Марковић (ур.), *Школска библиотека и настава језика и књижевности* 1, Београд: Филолошки факултет, 55–61.
- Теодосијевић 2011: Мирјана Теодосијевић, Турцизми у топонимима Београда, *Анали Филолошког факултета* 23/1, Београд, 381–397.
- Teodosijević 2016: Mirjana Teodosijević, Turcizmi: jezičko blago naše kulturne baštine, *Nasleđe – Elementi turskog kulturnog uticaja u Srbiji* 12, Publikacija Univerziteta Ataturk. 7–24.
- Теодосијевић 2018: Мирјана Теодосијевић, Уз мостове остала је и ћуприја. *Иво Андрић у нашем времену: Зборник радова* 8, у: Александра Вранеш (ур.), Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, 261–273.
- Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ћосић и др. 2008: Павле Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Kornet.
- Ungerer – Schmid 1996: Friedrich Ungerer, Hans-Jörg Schmid, *An Introduction to Cognitive Linguistics*, London – New York: Longman.
- Fine 1991: John Fine, *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, University of Michigan Press.
- Filipović 1968: Rudolf Filipović, Zašto „kontrastivna analiza“?, *Живу језици* X/1–4, Београд, 1–5.
- Filipović 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu, Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Jackendoff 1983: Ray Jackendoff, *Semantics and Cognition*, Cambridge: The MIT Press.
- Џоговић 1984: Алија Џоговић, Из географске терминологије Проклетија, *Прилози проучавању језика* 20, Нови Сад, 171–180.
- Džogović 2004: Alija Džogović, Toponimija turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika, Saopštenje na simpozijumu BAL TAM u Zagrebu 2004. godine.
- Šipka 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2002: Данко Шипка, Унутрашња и спољна лексичка динамика и њена лексикографска обрада, у: Милка Ивић, Иван Клајн, Даринка Гортан-Премк, Вера Васић (реџ.), *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: реферати са Међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији*, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 39–47.
- Šic 1994: Jozef Šic, *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, Studije o Srbima, Sv. 4, s nemačkog preveo Aleksandar Loma, Gornji Milanovac: Dečje novine – Beograd: Vukova zadužbina, Prosveta – Novi Sad: Matica srpska.

- Škaljić 1957: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u narodnim govorima i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Knj. I (A-J), Knj. II (K-Ž), Sarajevo: Institut za proučavanje folklora u Sarajevu.
- Škaljić 1979: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.
- Штасни 2007: Гордана Штасни, *Nomina loci* са називом биљке у творбеној основи, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L, Нови Сад, 927–937.
- Штасни 2009: Гордана Штасни, Номинација фази вредности између антонимских полова, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LII/2, Нови Сад, 135–146.
- Штасни – Ајџановић 2011: Гордана Штасни, Милан Ајџановић, Како ученици именују становнике Новог Сада и Петроварадина, у: Вера Васић, Гордана Штрбац (ур.), *Говор Новог Сада, Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 121–153.
- Штасни 2022а: Гордана Штасни, О простору из угла фази лингвистике, у: Саша Шмуља (ур.), *Philologia Serbica, Категорија простора и просторни односи у српском језику, књижевности и култури: Зборник научних радова*, Година II, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањојлуци, 110–127.
- Штасни 2022б: Гордана Штасни, О транскатегоризацији и псеудотранскатегоризацији у домену простора, *Јужнословенски филолог* LXVIII/1, Београд, 121–145.

Извори на интернету

<http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=касаба>

<https://www.britannica.com/science/space-physics-and-metaphysics>

[https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Острово_\(Пожаревац\)](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Острово_(Пожаревац))

<https://sr.wikipedia.org/sr-ec/нашалук> (Извори: Šabanović, Hazim (1959). Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine).

VI. ИНДЕКСИ

У оквиру овог дела студије дајемо индексе именица са просторним значењем или ако њих нема, онда се наводи мотивна реч. Језици су разврстани према редоследу презнетовања грађе из њих (Тј., Сј., Мј., Бј., Рј., Цј., Ај. и Гј.), уз напомену да је материјал из несловенских балканских језика углавном обрађен у оквиру етимологије турцизма. Затим су именице из српског корпуса разврстане по семантичким пољима, а после њих следи азбучни индекс заједничких суфикса *nomina loci*.

1. Абecedни индекс турске грађе

abdesthane, apteshane, aptesane, abdeslik, apteslik, abdesluk	camaat çardak
avlu, avlı, havlı	çarşı, çarşı
ada	çatma
ağalık	çayhane, çayevi, çayci
ahır	çayır
aralık	çelikhane
ardiye	çeşme
argaç	çiflik, çifluk, çiftluk, çitluk, çivlak
ark, arık, yar, yarık	divanhane
ambar, hambar, anbar, hanbar	dolma
bahçe, bağçe	dûkkân
baruthane, barutluk, barut ambarı	eczane, eczahane
batak, bataklık; batlık	esker
bayır	gerdap, girdap
beglik, beylik	gerdek, cerdek
bina	geren
boğaz, bogas	geriz, ceriz
bostan	gümrük, *gümrükhane
bucak	hamam
cadde	hamur
camı	han

hapis, hapis, haps, hapishane, hapis evi	mederese
harem, harem selamlık	menzilhane, menzil
hayat, ayat	mera
hazine, hazne, hazna	mescid
hendek	meşdan, meşdan
hücre, hücre, hücere	meyhane
ilica	mezar
kadılık	mezraa
kafes	minare, minaret
kahvene, kahvehane, kahveevi, kahve ocağı	misafirhane
kaldırım	nalbant, nalbantlık
kale	nahiye
kanara, kannâre	oda
karavul, karaul, karakul, karakol, karakolhane, karavulhane	orman, ormanlık
kasaba	otlukhane, otlukana; otluk
kazan	pazar
kenef, kenif	paşalık
kepenk, çepenk	pınar, punar, bunar
kerpiç	pusu, pusı
kiler, kilar	*salhane
kireçhane, kireç ocağı	sancak
kiremithane, keremithane, keremidhane; kerhane	saraçhane
kışla, kışlak, kışlık	saray
koğuş, kovuş	savak
konak, konukevi	selâmlık
koru, kori, koruluk	*sirkehane, sirke
kömürhane	sokak, kör sokak
köşe, köşk	sultanlık
kule, kulle, kula	sundurma, sundurma
kurşun, kurşum	suvat, savat, sıvat
kümes, çumez	şekerci, şeker fabrikası, *şekerhane
lağım, lâğım, lâğun	rakı
liman	tabakhane, tabhane
maden, madem, taş madeni	tabiye, tabya
mağara	talimgâh, talimhane,
mağaza	tavan, tavan aralığı, tavan arası
mahalle, maale, male	tekke, tekye
mahkeme, mehkeme	terzihane
	tomrukhane, tomruk
	toprak, toprak-kale
	tuğla harmanı, tuğla ocağı, *tuğlahane

türbe	yalı, yalı
vilayet	yar, yarık
yayla, yaylak	zindan, zindan

2. Азбучни индекс српске грађе са годином појављивања пре 1818.

авдестхана, авдестана, авдес(х)ана,	буџак
абдес(х)ана абдес(т)лук, авдеслук	вајат, хајат, ајат, ајет
авлија, авлиа, алвија, хавлија,	вилајет, валијат, валилук
вавлија, авлиште	диванхана, диванана, дихванана,
агалук, агальк, агал'к	дивхана, дивана, дихвана
ада, хада	доксат
амбар, анбар; амбариште	долма, долмиште; долмара
амурлук, амурльк, амурет	дућан; догања, дугања; догањиште,
ар, аар, акар, аралак, аралук, ахар,	дугањиште
ахарлук, јар, хар, харалук, одаја,	ђер, џеруша, џеренка
предахарлук	ђердап
аргач	ђердек
ардија	ђериз, џериз, џезир
арман, армен, арманиште	ђумрукхана, џумрукана,
бавча, багџа, бајча, бакча, бар-	ђумрук, џумлук, џумручина,
ча, бахча, бача, башта, башћа,	ђумрукчиница, џумругџиница,
башча; бачиште, барчиште,	ђумрукџиница
башчиште; баштина, баш-	ексерана
тине; баштованџиница,	еџзахана, еџзацихана, еџзациница,
башчеванџиница, башчеџиница,	евзаџана, хевзеџана
башчованица; башчинка; баш-	зиндан, зинданија, зьндан
човалук; азбашча, џул-башта,	илиџа
баштица, башчиџа;	јајла, јалак
баер, бајер, баир, бајир	јалија, ал'ија, алија, ингало, игало,
барутана, барутхана	јало, жо
батак, батък; батлак, батльк, баталак,	јарак, јарача
батуња	јаруга
беглук, беглак, беглик; беглучиште;	јендек, хендек, ендек, андак
беглукана	кавез, кафеџ, каџаз, кафеџ, гавез
бина, бинаја, бинија, биња	кадилук, кадильк
богаз, богаза	казанџиница, казаниџа, казьниџа,
бостан, бостанлук, бостанльк; боста-	казана, казарниџа, казанлук,
ниште	казанџилук
бунар	калдрма, калдрума
бусија, пуџија	кале, каљаја

канара	нахија, наија
караула, калаура, караул, каравул, каракол, карауштина	одаја, хазна-одаја; одалица орман
касаба	отлукхана, отлукана, отлукања, тла- кана, отлакана
кауш, кауша	пазар, пазариште, позар
кафана, кавана, кавена, кафеана, кахва, кахве-оцак, кахвоцак	пашалук, пашљък
кишла, кишлак, кршлак, кршла, кьшла	ракијдиница, ракидиница, ракијачница, ракијашница, ракијана
конак, коначиште	савак
корија, курија	салана, салхана
кречана, киречана, ћиречана; крчуља (земља), крчуша (земља)	санџак, санџакат
кубура, кубурана	сарај, серај
кула, кулача, кулаша, кулина, кулиш- те, пази-кула	сарачана, сарачхана, сарачница
куршумлија, куршум, крушум, кур- шун	селамак, сељамљък
лагум, лагъм	сирћетана, сирћетара
лиман	сокак, ћорсокак, шефтели-сокак
магаза; магазин, магацин	суват, сават
мајдан, мајден, маден, мадем	судурма, сулдрма, слдрма
махала, маала, мала	султанлук, султанат, султанство
мегара	сурдук, сурдулија, сурдупина, сунтулија
мегдан, мејдан, атмејдан	табакхана, табакана, табхана, табана, табачина, табачница
медреса, медреза	табија
мезар, мезхар, мезаристан, мезарљък	таван, таваница
мездраја, мезграја	талум, талим, талъм
мезулана, мезилана, мензилхана, мензилана, мензил, мензул, мезил	текија
мераја, мера	терзихана, терзиница, терсиница
месцид, мечет, мечит, машет	томрукхана, томрук, тумрук
механа, мејхана, меана, мејана, мијана	топрак, топракала, топраг
мешћем, мешћема, мехкема, мехћема, мећема	туглана, туглара
минаре, минарет, минара, мунара, мунар	турбе, тирбе, тулбе, турба
мусафирхана	ћенифа, кенеф, ћенеф, ћенев
налбантница, налбатница, албатница	ћепенек, ћефенак, ћепенък
	ћереметана, ћерхана, ћехрана, ћерана, ћеремидиница, ћеремидиница
	ћерпичара, черпићара, ћерпичуша
	ћилер, килер, киљер, кирељ, ћиљер,

ћерал	чаир, чајир, чајер; чаира, чакира
ћошак, ћоша, ћоше, ћошка, ћош,	чајана, чајдиница
ћуше, ћушак; ћошник	чардак, чардаклија
ћумез, ћумес, ћумезарник	чаршија
ћумурана, ћумурница, ћумурњача,	чатмара, чакмара, чакмарка, чатма,
ћумурк(х)ана, ћумурциница	чакма, чатија
уцера, хуцера, ужера, уцара,	чатрља, чатрња
уцерица, уцарица, ица, ицера,	чекер
ицара, ицерка	челичана
(х)азна; азно	чесма, чешма
(х)амам, (х)амаџик	читлук, читлък, чифлук, чифлък,
(х)ан	чифлак, чивлък, чивлик
(х)апс, (х)авс, (х)авст, апст, (х)апса,	цада, цаде
апца, (х)апсана, (х)авсана, катил-	цамија
апсана	цемат
(х)арем, харемлук, аремлък	шећерана; шећерциница

3. Азбучни индекс македонске грађе

абдесане, абдесана	бостан, бостаниште
авлија, авлиа	бунар
агалак	буцак
ада	вилает
азна; азно	герен, геренка, гирен, ģерен,
ајат	ģеренсак
амам, амамџик	диванхане
амбар	долма
амур	дуќан
ан	ѓердек
апс, апсаана, апсана	ѓериз, ģерис, гирис
ар, аар, ахар, јахар	ѓумрук, ѓумрукана
аралак, аралаќ, арљаќ, аралок	евза
бавча, бафча, бахча, башча	ексер, ексар
баир, бајир	ендек
барутана	зандан, зандана
батак, батлак, батлък; батачиште	Илица
батал, баталник	јајлија сирење
беглак, беглик	јалија
бина	јар, јарк, јарќ, арк
богаз, бојас – бојазо, бојас – бојази,	јаруга
боас – боази	кадилак, кадилук

казанарница, казарница, казаница, казанцилница	сарај сарачница
калдрма	селамак
кале	сокак
караула	суват
касаба	султанат
кауш	сундурма, сундурме
кафеана	сурдум
кафес, кавез	ракијница, ракицилница
кашла, кјшла, кршла, кашлак, кјшлак	табакана, табаана, табана
килер, кјлер	табија, табие
конач	таван
корија	талим
кула	теке, текија
куршум, куршун	терзија
лагам, лагум, лјгум, лагјм	томрук, томбрук, тромбук, трумбук
лиман	топраклија
маала, маало, мајала, мах'ла	тулана, туларница
магаза, мааза	турбе, тулбе
мадем, маден, мајдан	кенеф
мегдан, мејдан	кепенек, кепенк, кепенек, кепенек
медреса, медресе	кјрамидница; ћерана
мездра, мезра	кјрпич, кјрпич
мезиљана, мизиљана	кјошк, кјоше
мера	кјумез
механа, меана, мејана	кјумурцилница
минаре	уцере
мусафир, мисафир	(х)арем, харемлак
налбатница	чаир
нахија	чајцилница
одаја одаа	чардак, чардаклија
орман, урман, арман	чаршија
пазар, пазариште, ат пазар, атпазар, бит пазар	чатма, чатија
пашалак	челичана, фабрика за челик
пусија	чешма
савак	чифлик
салана, салхана	цаде
санџак	цамија
	цемаат, цомат
	шекерана; шекерцилница

4. Азбучни индекс бугарске грађе

абдест, абдес	ка
авлия	касаба
агалък	кауш, кавуш
ада	кафене, кафана, кафан
амбар, хамбар	кафес, каваз
аралък	кенеф
арк, яр	кепенек, кепенец, капенец, капеньок,
баир	кепенк
батак, батакълък; батлак	керемидарница, керемыдарныца,
бахча	кярамыдарныца, керемидарка,
беглик	керемидница, керамидьо
бина	керепиччийница
богаз, боаз	килар, киляр, килер, келар, кюлар
бостан, бостанише	киречница, киреччийница
буджак	конак, коначище
волает	кория, курия
герен	кула, куле, куллѐ, кульнѐ, куля, кулия
гердап	куршум, коршум, коршун, крошум,
гердек	крушум
гериз, гириз	къшла, кашлѐ, кашля, къшлак,
гюмрук	къшловище,
джаде	кюмес, кюмезе, кюмезарняк
джамия	кюмурлук, кююрлук
дивана	кюше, кюшетия, къош, къоше,
докса	къошк, къошка, кюшк
долма	лагъм, лагам, лагум, лагун
дюкян, дюгян, дюген, дугян, дуکان	лиман, илиман (< iliman)
евза, еза	магаза, магазин, магазия, мааза, ма-
ексер	азъ, маза, мазъ, мъзъ, мъза, мъзъ,
зандана, дзандан	мазе
кадилък, кадълък, каделък, кадевлък	мадем, маден, мадень, мадан
казарница, казанка, казанджийник,	маара
казанджилница, казаница; казан-	махала, махало, махла, маала, мааль,
джийница,	маало, мала, малъ, майла
калдъръм, калдърм, калдръм, калдър-	мегдан, мегданъ, мъгдан, м'ъгдан,
рма, калдрама	мейдан, мейданъ
кале, каля	медресе
канара	мезар, мезарлък
караул, каравул, караулница, караул-	мездра

мензил, мензилхане, мензилхана	санджак
мера, мере, меря, мерие, мерийъ, мераа, миро	сарай, сѣрай, серай
механа, меана, меена, меяна	сарачница, сарашница, сарачийница
мехкеме, мехкемьо	селямлѣк
минаре, минаро, минарет	сирке, сиркьо
мусафирница	сокак, кьор сокак, сукаче
налбатница, ламбантя	суват, суватъ, соват, соватъ, сават, сѣват, сѣвакь
нахия	султан
одая, одае, одаје, одайо, одея, водея, фудайо, худая, худаје, сандѣк	табак, табакхана, табахана, табаха- но, табахна, тѣбахнъ, табаана, табаанъ, табана, табакчийница, табачница
орман, урман, орманлѣк	табия, табие, табя, табѣ, табье, таби
отлак, отлук, отлакана, отлѣкана, от- лакәне, отлукана	таван, таванъ, тован, тованъ, таване- ла
пазар, пазарище	талим, тѣлим, тѣйлим
пашалѣк, пашалак	теке, тека
пусия	терзия, терзиа, тирзиа, тердзия, терд- зиа, тердзийъ, тердзий
ракаджийница, рекиджийница	топрак
савак, сѣвак	тухларен, тухларна, тухларница
салдарма, салдѣрма, салдрѣма, салдрма, сѣлдѣрма, солдрѣма, солдрома, содрума, солдрум, сол- дурма, судурма, судурмъ, здурма, сурдума, сундурма, сундурмъ, сундрума, сулдурмъ, сондурма, сондурмъ	хаят, аят
салхана, салханъ, салхано, салхънъ, салана, салънъ, саалънъ, сѣлънъ, сѣл(х)ъна, сѣл(х)ънъ	хазна
	хамам
	хан
	хапуз, хапѣз, апсана
	харем, харемлѣ
	хендек, хандак, андак, андѣк
	яхѣр

5. Абецедни индекс румунске грађе

abdes	bogaz, boaz
agă, aga	bostan, bostană, bostănărie
ambar, hambar	bugeac
arafic	cafaz, căfaz, cafaz
avlie	cafenea
batac	caldarîm
beilic	canara
bina	caraul, caraulă

casaba	magazine
catiluche	mahala
căzan, căzănărie	mecet
ceainăre	meidan, maidan
ceair	menzil, mezil, mizil
ceardac, cerdac	minarea, minaret, minaret, minaretă
chelar	miriște (< буг. мерище)
cheneaf	musafir
chepeng	nalbar
cherpici	nahia
chiosc	odaie
ciflic	paşa
cîşlă, chislec	sangeac
cişmea	saraciu
conac	sarai, serai
culă	sokak
dughiană	suhat, suhăţie
erugă, irugă	surduc
geamie	şandrama
gerdap	rachiu, rachie
giumruc	tabie
han	talî, talîm, tălim
harem	tavan, tăvan, tavanak, tavani
hindichi	tăbăcărie
lagum	terzibaşă
liman	tumrug, tumurug, trombuk
madem	valiu

6. Абецедни индекс цинцарске грађе

agă	căşlă
amame	căuşe
ambare, hămbare	chilar (kilar)
arălike, arălike	chinefe
bahce	chioşe, chioşa, chiuşe, chioşcu
binae	chipenge
căfasă, căfase	chiumiure
cafine	cirdache
căldărîm	cirşie
cănără	citie
cărăulă, cărăule	culă

cunake (cunache)	mehkeme
curie	micete
divane	migdane, măidane
duchiane	mihene, mianee
ghiriz	minaree
giadee	musafir
gimie	odă, udă, udaie, odô,
γimbruche	pășa, pășă, pășe, pișe
hăiäte	păzare
hapse, hapeane	pusie
hareme	sangeache
lăgame	sărae
limane	sucache
mademe, madene	șandarmae
măgăză	

7. Абецедни индекс албанске грађе

abdesthane, abdesane	divanhane
agallëk	dyqan, dugajë
ahur	ezarxhone
ambar, hambar	gjerdhek
arallëk	gjeris
avlli	gÿmryk, xhymryk
bahçe, baça, baçe, bashtë	hadë
batak	hajat, ajat
bazaar	(h)amam, (h)aman, hamamxhik
bejlik, bejlle, bejllek, beglleqe, belik	han
bina	haps, hapsane
bostan	harem
bugas	haznë
bunar	hendek
buxhak	jali, jalli, zall
çajhane	jarug
çajir	kadi
çardhak	kafaz, kafas
çarshi, qarshi	kafene
çatma, çatmë, çati	kall dram, kalldrëm
çelikhanë	kanare
çeshme, çesme, çezme, çeçme	karaulle, karauil, karull, karoll
çiflik	kasabë

kaush	qymes, qumez, këmaç
kazan, gazan	qymyr, çymmyr
këshla, këshllak, kërshllak	salahanë
konak	sanxhak
korie	saraj
korshum	sellamlëk, sellamlek, selamlik
kullë	sokak
llagëm, lagam	sundurma
liman	sheqer
lixhe	raki, raqi
madem	tabakhane, tabahane, tabakhania
mahallë	tabje, tabë
mangaza, magazi, magaze	talim
medresë	tavan
megdan, mejdani	teke, teqe, teçe
mehqeme, mehçeme, meqeme	terzihane
mejhane, mehanë	tombruk
mera	tulle, tullgë, tjegulla, tjeglla, tjergulla
mezarxhi	tyrbie
minaret, minar	utlaqe
musafir, mysafir	uxhë; hyxhere
nallbant, nallban, allban	vilajet
nahie	xhade
odë, hodë	xhami
pashalluk, pashallëk	xhemat
pusi	zindan, zandan, zaldan
qenef	şicher
qepeng	tälime, tilime
qeramidhe	tävane
qereç, çereç	tiche
qerpiç	urmane
qiler, qillar	utlake
qoshe, qoshk	zîndane

8. Алфаветски индекс грчке грађе

αγάς ο	βιλα(γ)έτι το
αλπάνης ο	γιαλός ο, γιάλι το, γιαλό το
αμπάρι το	γκερίζι το, γκιρίζι το
αυλή η, αυλόγυρος ο	διβάνι το
αχούρι το	καζάνι το

καλντερίμι το, καλντιρίμι το	μποστάνι το
καραούλι το	μπουγάζι το, μμπογάζι το
κασαμπάς ο	ντολμάς ο
καφάσι το	ντουκάνι το
καφενές ο, καφενείο το, καφεστιατόριο	ορμάνι το, ουρμάνι το, ρουμάνι το
το; καφεοφυτεία η	παζάρι το
κελάρι το	πασάς ο
κεπέγκι το	ρακοπουλείο το, ρακή, ρακί το
κεραμιδάδικο το, κεραμιδαριό το	σαντζάκι το
κιόσκι το	σαράι το, σαράγι το
κονάκι το	σοκάκι το
κουλά η, κουλές ο, κουλάς ο	ταβάνι το, (ν)ταβάνι το
κουμάσι το	ταμπάκι το
κουρί το	τάμπια η, τάπια η
κουρσούμι το	τεκές ο
λαγούμι το	τζαμί το
λιμάνι το	τουβλοποιείο το
μαγάρα η, μεγάρα η	τουμρούκι το
μαγαζί το, μαγαζιά τα	τσαίρι το
μαχαλάς ο	τσαρδάκι το
μενζίλι το	τσαρσί το
μεντζίτιον το, μεντζίτι το, μασγίδιον	τσατμάς ο, τσάτι το
το, μαγίσδιον το	τσιφλίκι το
μεντρεσές ο	χαγιάτι το
μιναρές ο	χαμάμι το
μουσαφίρης ο	χάνι το
μπαρουταποθήκη η	χαντάκι το
μπατάκι το	χαραλίκι το
μπαχτσές ο μπαχτζές ο, μπαξές ο	χαρέμι το
μπεηλίκι το	χάψι το, χάψη η
μπινάς ο	

9. Збирни индекс *nomina loci* по семантичким микропољима

1. Географски појмови: ада, хада; богаз, богаза; јајла, јалак; сурдук, сурдулија, сурдупина, сунтулија; мегара;

2. Административне јединице: агалук, агалък, агал'к; беглук, беглак, беглик; беглучиште; беглукана; вилајет, валијат, валилук; кадилук, кадилък; нахија, наија; пазар, пашалук, пашълък; санџак, санџакат; султанлук, султана-нат, султанство; читлук, читлък, чифлук, чифлък, чифлак, чивлък, чивлик;

3. Војни објекти и утврђења: бусија, пусија; кале, каљаја; кула, кулача, кулаша, кулина, кулиште, пази-кула; лагум, лагъм; табија; талум, талим, талъм;

4. Сеоска и градска насеља:

- (а) села: махала, маала, мала;
- (б) градови: касаба; чаршија;
- (в) трг: мегдан, мејдан, атмејдан; пазариште, позар;
- (г) путеви и улице: сокак, ћорсокак, шефтели-сокак; цада, цаде; калдрма, калдрума;
- (д) дворишта: авлија, авлиа, алвија, хавлија, вавлија;

5. Површине различите намене:

- (а) површине уопште: топрак, топракала, топраг;
- (б) за сејање, оранице: мездраја, мезграја;
- (в) за узгајање поврћа: бавча, багца, бајча, бакча, барча, бахча, бача, башта, башћа, башча; бачиште, барчиште, башчиште; баштина, баштине; баштованџиница, башчеванџиница, башчеџиница, башчованица; башчинка; башчовалук;
- (г) за узгајање цвећа: азбашча, ђул-башта, баштица, башчица;
- (д) за узгајање бостана: бостан, бостанлук, бостанљк; бостаниште;
- (ђ) за напасање стоке: јајла, јалак; кишлак, кршлак, кршла, кшла; мераја, мера; суват, суватиште; чаир, чајир, чајер, чаира, чакира;
- (е) под шумом: корија, курија; орман
- (ж) за вађење камена: мајдан, мајден, маден, мадем;
- (з) за вађење креча: кречана, киречана, ћиречана;
- (и) за вађење угља: ћумуриште;
- (ј) необрађене: *баџлак* 'необрађена површина која не даје приход' (ЛГ), 'необрађено земљиште' (РГСМ);

6. Површине различитог квалитета:

- (а) глинала, слана, испуцала: ћер, ћеруша, ћеренка;
- (б) 'мочвара, глиб' и 'подводан, мочваран': *баџлак/баџљк*; срп. *баџлак* 'место где је велико блато' (РГЈС), 'мочварно земљиште' (РГСМ), *баџлак/баџљк* 'блато, глиб' (СПГ), 'влажно, мочварно земљиште' (РПГ), 'глиб, блато, пиштољина' (РКМД); срп. *баџуња* 'земља која садржи доста муља' (РГЈС)
- (в) кречене: кречуља (земља), кречуша (земља);
- (г) на ветру: чекер;

7. Јавне зграде и објекти:

7.1. верске:

- (a) за припрему за молитву: авдестхана, авдестана, авдесхана, авдесана, абдесана;
- (б) за молитву: месцид, мечет, мечит, машет; минаре, минарет, минара, мунара, мунар; текија; џамија; џемат;
- (в) за сахрану: мезар, мезхар, мезаристан, мезарљк; турбе, тирбе, тулбе, турба;

7.2. образовне: медреса, медреза;

7.3. административне:

- (a) у **вези са границом:** ђумрукхана, ђумрукана, ђумрук, ђумлук, ђумручина, ђумрукчиница, ђумругџиница, ђумрукџиница; караула, калаура, караул, каравул, каракол, карауштина;
- (б) у **вези са судом:** мешћем, мешћема, мехкема, мехћема, мећема
- (в) у **вези са хапшењем:** зиндан, зинданија, сьндан; кауш, кауша; (х)апс, (х)авс, (х)авст, апст, (х)апса, апца, (х)апсана, (х)авсана, катил-апсана; томрукхана, томрук, тумрук;
- (г) у **вези са поштом:** мезулана, мезилана, мензилхана, мензилана, мензил, мензул, мезил;

7.4. радионице, фабрике, просторије, места:

- (a) за **хлеб:** амурлук, амурљк, амурет;
- (б) за **шећер и шећерлеме:** шећерана; шећерџиница
- (б) за **сирће:** сирћетана, сирћетара;
- (в) за **казане:** казанџиница, казаница, казьница, казана, казарница, казанлук; казанџилук;
- (г) за **прераду меса:** канара; салана, салхана;
- (д) за **обраду коже:** табакхана, табакана, табхана, табана, табачина, табачница;
- (ђ) за **печење ракије:** ракиџиница, ракиџиница, ракијачница, ракијашница, ракијана;
- (е) за **седла, узда:** сарачана, сарачхана, сарачница;
- (ж) за **поткивање:** налбантница, *албаиџница*
- (з) за израду и продају ексера: ексерана;
- (и) за **одела:** терзиница, терсиница;
- (ј) за **цигле и цреп:** туглана; туглара; ћереметана, ћерхана, ћехрана, ћерана, ћеремиџница, ћеремиџиница;
- (к) за **угаљ:** ћумурана, ћумурница, ћумурњача, ћумурк(х)ана, ћумуриште;
- (ј) за **челик:** челичана;

7.5. трговачке: ардија; дућан; догања, дугања; догањиште, дугањиште; магаза; магазин, магацин; ћепенак, ћефенак, ћепењк;

7.6. угоститељске: кафана, кавана, кавена, кафеана, кахва, кахве-оцак, кахвоцак; конак, коначиште; механа, мејхана, меана, мејана, мијана; (х)ан; чајана, чајдиница;

7.7. за хигијену и здравље:

(а) (х)амам, (х)амаџик;

(б) еџзахана, еџзацихана, еџзациница, евзациана, хевзеџана;

8. Приватне зграде:

8.1. за становање: бина, бинаја, бинија, биња; сарај, серај; чардак, чардаклија;

8.2. са неким маркантним знаком:

(а) **кров од олова:** куршумлија, куршум, крушум, куршун;

(б) **зидови од ћерпича:** ћерпичара, черпићара, ћерпичуша;

(в) **зидови од чатме:** чатмара, чакмара, чакмарка, чатма, чакма, чатија;

(г) **старе, мале, веома лоше, помоћне:** уџера, хуџера, уџера, уџара, уџерица, уџарица, иџа, иџера, иџара, иџерка;

8.3. поједине просторије и њени делови:

(а) **просторије:** одаја;

(б) **за младенце:** вајат, хајат, ајат, ајет; ћердек;

(в) **за госте:** диванхана, диванана, дихванана, дивхана, дивана, дихвана; одалица; мусафирхана; селамлук, сељамљук;

(г) **за жене:** (х)арем, харемлук, аремљук;

(д) **за хазну:** хазна-одаја; (х)азна; азно;

(ђ) **делови:** буџак; таван, таваница; ћошак, ћоша, ћоше, ћошка, ћош, ћуше, ћушак; ћошник; чатија;

8.4. споредне:

(а) за : ахар, ахарлук, ахар одаја, предахарлук;

(б) за смештај угља: ћумурлук, ћумурана, ћумурџиница;

(в) за вршење нужде: ћенифа, кенеф, ћенеф, ћенев;

9. Објекти за смештај хране:

(а) **за људе:** амбар, анбар, амбариште; ћилер, килер, киљер, кирељ, ћилер, ћерал;

(б) **за стоку:** отлукхана, отлукана, отлукања, тлакана, отлакана; кубура, кубурана;

10. Објекти за гајење стоке:

(а) **ограђен простор:** аргач;

(б) **затворена просторија:** ахар, акар, хар, аар, ар, јар; ахарлук;

(в) **наткривена:** судурма, сулдрма, слдрма;

11. Објекти, склоништа за птице и рибе:**(а) за птице:** кавез, кафез, кафаз, кафес, гавез; ћумез, ћумес, ћумезарник;**(б) за рибе:** амбар, лагум; ћумез;**12. Објекти у вези са водом:** бунар, бунарина; долма, долмиште; долмара; ћердап; ћериз, цериз, ћезир; илица; јалија, ал'ија, алија, ингало, игало, жало, жо; јарак, јарача; јаруга; јендек, хендек, ендек, андак; лиман; савак; чесма, чешма;**10. Индекс суфикса којима су изведене *nomina loci***

-АК/ЀК: уар, уарік арік, арк; јарак (с), јарак (м), јарк (м), арк (м, б), јар (м), јр (б),

-(Х)АНА: авдаестхана (с), авдесхана (с), абдесана (с, м), абдесане (м), авдесана (с), авдестана (с), диванхана (с), диванана (с), дивана (с, б), дивхана (с), дихвана (с), дихванана (с), диванхане (м), ћумрукхана (с), ћумрукана (с), ћумрукана (м), евза (м,б), еза (б), ецзахана (с), евзацана (с), хевзецана (с), ецзацихеана (с), ексерана (с), зандана (б), казана (с), кафеана (с, м), кафана (с, б), кавена (с), кречана (с), киречана (с), ћиречана (с), мејхана (с), механа (с, м, б), меана (с,м,б), мејана (с,м,), мејана (б), мијана (с), меена (б), мензилхана (с, б), мензилхане (б), мензилана (с), мезулана (с), мезилана (с), мезиљана (м), мизиљана (м), мусафирхана (с), мусафирница (б), отлукхана (с), отлукана (с,б), отлакана (с,б), тлакана (с) отлакане (б), отљкана (б), отлук (б), ракијана (с), салхано (б), салхана (с, м, б), салхань (б), съл(х)ъна (б), съл(х)ънь (б), салхънь (б), салана (с, м, б), салънь (б), сълънь (б), сарачана (с), сарачхана (с), сирћетана (с), судрупана (с), табак(х)ана, табана (с, м, б), табакана (м), табаана (м,б,), табаань (б), табакхана (б), табахана (б), табахано (б), табахна, тѣбахнь (б), томрукхана (с), туглана (с), тулана (м), ћерана (с), ћереметана (с), ћерхана (с), ћехрана (с), ћумурана (с), ћумрук(х)ана (с), хапсана (с), апсана (с,м, б), хавсана (с), авсана (м), апсаана (м), чајана (с), челичана (с,м)

-HANE: çelikhane (t), çelikhane (a), divanhane (t, a), eczahane (t), eczane (t), ezarxhone (a), *gümürkhane (t), hapishane (t), hapseane (cin), kahvehane (t), kömürhane (t), kireçhane (t), kiremithane (t), keremithane (t), keremidhane (t), menzilhane (t), misafirhane (t), otluhkane (t), otlukana (t), kerhane 'javna kuća' (t), otluk (t), saraçhane (t), *sirkehane (t), tabakhane (t, a), tabhane (a), tabakhania (a), terzihane (t,a), tuğlahane (t),

-NE: kahvene (t), kafene (a), cafine (cin.), cafenea (r), кафене (б),

Грч. кафенѣс о, кафенѣіо, кафеѣѣріа, кафеѣѣіаѣіо, керамидадико, керамидарио = керамидьо, керемидьо (б), τουβλοποιѣіо

- АРА: долмара (с), туглара (с), чакмара (с), чатмара (с), ћерпичара (с), черћипара (с), сирћетара (с),
- ĂRIE: cǎzǎnărie (r), bostănărie (r),
- АТ: султанат (с, м),
- АЧА: јарача (с),
- ЕЛА: таванела (буг.)
- ЕН: тухларен, поименичен придев (б),
- ИЈА/-ИЈА: зинданија (с), текија < tekke, tekye (срп., мак.) тека (буг.), кулия < kule, kulla (буг.), чаршија < çarşı, dıjal. çarşı (с,м), чаршия (б),
- ИНА: табачина (срп.), баштина ‘велика башта’ (РГМ), бунарина (с), ђумручина (с),
- ИНКА: башчинка (с),
- ИСТАН: мезаристан (с),
- ИЦА: казаница (с,м), казница (с), уцерица (с), уцарица (с),
- ИШТЕ: бачиште (с), башчиште (с), барчиште (с), бостаниште (с, м), бостанище (б), долиште (с), мерище (б), > mirište (р), пазариште (с,м), пазарище (б), коначиште (с), коначище (б), кџшловище (б)
- ЈА: мера (t) > мера (а), мера (с, м, б), мераја (с), мераа (б), меря (б), миро (б), мерийъ (б), одаја (с, м), одая (б), худая (б), водея (б), одаа (м), одае, одаје, одайо, фудайо (б),
- КА: чакмарка (с), караулка (б), керемидарка (б), геренка (м), ћеренка (с),
- ЛАК: агалак (м), аралак (с, м), беглак (м, с), кадилак (м), пашалак (м, б), селамлак (м), харемлак (м), чифлак (с),
- ЛĂК: аралăк (м), арăлăк (м), аралок (м),
- ЛЪК: агалък, агал’к (с), аралък (с), аремлък (с), амурлък (с), амурет (с), бостанлък (с), кадилък (с), мезарлък (с), пашълък (с), сељамлък (с), чивлък (с), чифлък (с), читлък (с),
- ЛЪК: агалък, аралък (б), кадилък (б), кадълък (б), каделък (в), кадевлък (б), мезарлък (б), селямлък (б), харемлък (б), пашалък (б),
- lık: aralık (t) kadılık (t), paşalık (t),
- ЛІК: arălike (сinc.), arălike (сinc.), aralık (r), beglik (t), beylik (t), be(j)lik (a), beilic (r), μετρηλίκι (g), беглик (с, м, б), чивлик (с), чифлик (м, б), çiflik (t,a), çifluk (t), çiftluk (t), çitluk (t), çivlak (t), cıflıc (r), selamlık (a), τσιφλίκι (g), χαραλίκι (r),
- ЛУК: агалук (с), амурлук (с), аралук (с), харалук (с), башчалук ‘место на коме се налази много воћака, воћњак’ (РСАНУ), башчелук (с), башчовалук ‘башта за поврће’ (Драгачево), беглук (с), бостанлук (с), ахарлук < ahır (с), предахарлук (с), catiluche (r), кадилук (с,м), казанлук (с), казанцилук (с), koguluk (t), кюмурлук (б), кюмюрлук (б), пашалук (с), pashalluk (a), селамлук (с), султанлук (с), харемлук (с), читлук (с), чифлук (с),

-ЛУК+: беглукана (с), беглучиште (с),
 -(L)LĚK: agallěk (a), arallěk (a), bejlěk (a), pashallěk (a), sellamlěk (a), sellamlek (a),

-ЛИЈА: куршумлија (с), топраклија ?(м), јалија (с, м), алија (с), чардаклија (с,м), сурдулија (с), сунтулија (с),

-НА: чайна (б, руск.модел), тухларна (б),

-НИК: ђумезарник (с), кјумезарњак (б)

-НИЦА: баштованџиница ‘баштенско земљиште’ (с), башчеванџиница ‘башта земљиште на коме баштован производи поврће за тржиште’ (РПГ), башчеџиница ‘продавница повртарских производа’ (СПГ), башчованица ‘велики повртњак’ (РГИ), ђумрукџиница (с), ђумрукџиница (с), ђумругџиница (с), еџзациница (с), казанџиница (с), казанџилница (м), казарница (с,м), казанарница (м), караулница (б), керемидарница (б), кермыдарныца (б), кярмыдарныца (б), керемидница (б), керемидџиница (б), керпичџиница (б), киречница (б), киречџиница (б), *налбанџиница* ‘поткивачка радња, поткивачница’ (РМС), *налбаџиница* ‘поткивачка радња’ (СПГ), ‘радионица у којој се поткивају животиње’ (РГСМ), *налбанџиница* ‘дућан где се стока поткива’ (РКМД), *албаџиница* ‘поткивачка радња’ (РГЈС, РПГ); *налбаџиница* ‘поткивачница’ (мак.), *налбатница* (буг.), ракиџница (с, м), ракиџџиница (с), ракиџџиница (б), ракиџџиница (с), рекиџџиница (б), ракиџџилница (м), ракиџџашница (с), сарачница (с,м, б), срашница (б), сарачиџница (с), табачница (срп., буг.), табакџиница (буг.), терџиница (с), терсџиница (с), туларница (м), тухларница (б), керамидница (м), ђумурница (с), ђумурџиница (с), кјумурџилница (м), чаџџиница (с), чаџџилница (м), шеќерџилница (м), шеќерџиница (с),

-НЯ: *ламбанџа* ‘радионица поткивача’ (буг.); куљнѐ, куљлѐ (буг.),

-ЊАЧА: ђумурњача (с),

-САК: геренсак (м),

-СТВО: султанство (с),

-УГА: јаруга (с,м), јегуг (а), еругă (г), иругă (г),

-УК: сурдук (с), surduc (г), szurdok (маџ), sürdük (т)

-УЉА: кречуља (с),

-УМ: сурдум (м),

-УША: кречуша (с), ђерпичуша (с), ђеруша (с),

-ЏИК: хамамџик (с), hamamxhik (а), амамџик (м),

-ШТИНА: караустина < караула (с)

ПРИЛОГ

Електронски извори преузетих фотографија

авдесана	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://lookaside.fbсbx.com/lookaside/crawler/media/?media_id%3D552143651466924&imgrefurl=https://m.facebook.com/399992766682014/photos/a.552142354800387/552143651466924/?type%3D3&h=720&w=960&tbnid=MVz9f3NsgAI-TM&q=avdesthan a&tbnh=111&tbnw=148&usg=AI4_-kRYfmvSniamwn3oIa90aUzHARI28g&vet=1&docid=9iJWjWR0yiMP-M&itg=1&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKewie7YSUqIH3AhW1kIkEHfk9C9kQ9QF6BAgBEAQ
авлија	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://sandzakpress.net/wp-content/uploads/2013/11/1-Custom-300x220.jpg&imgrefurl=https://sandzakpress.net/staro-rozaje-u-slici-i-sjecanju-drugo-izdanje-fotomonografije-staro-rozaje/&h=220&w=300&tbnid=_i_2IloKI5RwkM&q=stare+avlije+slike&tbnh=85&tbnw=116&usg=AI4_-kTLheZelbCLwbYUpUCRFcS_4MC51g&vet=1&docid=3UZLz3nuDVbjMM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKewjav-mk0fir2AhV1mGoFHdRvDtIQ9QF6BAgFEA4
агалук	https://en.wikipedia.org/wiki/Agha_(title)
ада	https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%90%D0%B4%D0%B0_(%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B2%D0%BE)
амбар	https://sh.wikipedia.org/wiki/Ambar
амурлук	https://mrsmahiya.wordpress.com/2012/01/07/unas/img_7613-2/ https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0&sca_esv=573619808&rlz=1C1GCEA_enRS1001RS1001&tbn=isch&source=lnms&sa=X&ved=2ahUKewimr3RvfiBAxVzh_0HHTa9A oAQ_AUoAnoECAQQBA&cshid=1697387755261516&biw=1536&bih=745&dpr=1.25#imgrc=dUVihRla0mfd_M&imgdii=6IP1Imvvl5biCM
ар	https://www.facebook.com/medokshorselovers/photos/pcb.102063215032955/102062738366336
аралук	https://sr.wikipedia.org/wiki/Muzej_Svrzina_ku%C4%87a

баир	https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%91%D0%B0%D0%B8%D1%80#/media/Datoteka:Nuremberg_chronicles_f_253r_(Sabatz).jpg
барутана	https://www.nocmuzeja.rs/gradovi/beograd-zona-b/barutana
баталак	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://bdn-data.s3.amazonaws.com/uploads/2019/03/27892281_H19884494-720x445.jpg&imgrefurl=https://english-online.rs/dictionary/mud&h=445&w=720&tbnid=6-TOH88qHAz33M&q=kal+i+kaljuga&tbnh=87&tbnw=140&usg=AI4_-kRHVkiWiXIPSNH2npr_NEsFYJeWvlg&vet=1&docid=Bf_C4D10nGxnBM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwj900WCqZr2AhUllIkEHZRpAsAQ9QF6BAgFEAg
башта	https://www.termе-krka.com/rs/sr/inspiracija/organska-basta
бина	https://www.srpskekuce.com/Cirilica/index.html
богаз	https://www.durmitor.rs/terzin-bogaz-2303-m/
бостанлук	https://holcorn.com/hibridi-povrca/lubenica/
бунар	https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%91%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80
вајат	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D1%98%D0%B0%D1%82
диван	https://sh.wikipedia.org/wiki/Osmansko_Carstvo#/media/Datoteka:Thomas_allom,_c1840,_The_Enterance_to_Divan.png
доксат	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%81%D0%B0%D1%82
долма	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://www.sanovnik.org/wp-content/uploads/2015/06/dolma.jpg&imgrefurl=https://www.sanovnik.org/snovi/sta-znaci-sanjati-dolmu.html&h=640&w=960&tbnid=quTN-dCzQPv2VM&q=dolma+nasip&tbnh=99&tbnw=148&usg=AI4_-kQoWn4Dc24fD1gbbNsNDEx2nN88-Q&vet=1&docid=HctR3U1Bm9ibjM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwipi6PDq5r2AhW-kIkEHRhEA4oQ9QF6BAgDEAY https://www.jjputovanja.rs/tisa-sedam-tajni-tihe-reke/
дућан	https://novanasarec.org.rs/ljudi-iz-nezaborava-voja-arapce/
ђердап	https://turisti.rs/destinacije/nacionalni-park-djerdap/
ђердек	http://ljobusaci.com/2018/03/19/odlazak-u-derdek/
ђериз	https://evrsac.rs/ciscenje-odvodnog-kanala-u-mesicu-zbog-bezbednosti-saobracaja/
ђумрукана	https://liferhacker.rs/podzemne-misterije-beogradskog-monmartra-kosancicev-venac/
ецзахана	https://staropancevo.wordpress.com/2014/05/16/apoteke/

зиндан	https://www.dreamstime.com/zindan-ancient-prison-called-naryn-kala-citadel-dungeon-has-narrow-hole-ground-surface-to-put-out-criminals-image142972492 https://tr.wikipedia.org/wiki/Zindan
јајла	https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%9F%D0%B0%D1%88%D1%9A%D0%B0%D0%BA#/media/%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:%D0%9C%D0%B5%D1%92%D1%83%D0%B2%D0%BE%D1%92%D0%B5_%D0%BF%D0%B0%D1%88%D1%9A%D0%B0%D0%BA.JPG
јалија	https://putovizija.blogspot.com/2019/04/tamis-tamna-reka-i-eko-turizam.html
јендек	https://www.guwentravel.com/travel/zh/serbia/belgrade/gallery_belgrade/photo_48432569-Jendek.html (Milan Rapačić, 20 February 2011)
кавез	https://kossev.info/uhapsili-ga-jer-hteo-da-prokrijumcari-lava-i-zatvori-ga-u-kavez-u-gnjilanskom-restoranu/
кадилук	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B0
казанлук	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%9F%D0%B8%D1%98%D0%B0
калдрма	https://dusanstamenkovic.com/2019/09/22/kaldrma/
кале	https://www.topirot.com/posts/momcilov_grad https://hr.wikipedia.org/wiki/Kalemegdan
канара	https://matijevic.rs/klanice/
караула	https://www.flickr.com/photos/133507786@N08/46335670972/in/photostream/ Slavko Markovic
касаба	https://www.juznevesti.com/Kultura/Zapisi-o-Nisu-od-turske-kasabe-do-modernog-grads.sr.html?c=Komentari&o=likes
кафана	https://en.wikipedia.org/wiki/Kafana#/media/File:The_village_tavern_2.jpg
конач	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BA_%D0%BA%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0_%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%88%D0%B0_%D1%83_%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D1%87%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%83
корија	https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9A%D0%BE%D1%88%D1%83%D1%82%D1%9A%D0%B0%D0%BA
кречана	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#/media/Датотека:Крећана_Na_Suvoj_planini.jpg
кубурана	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%88_(%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%92%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0)

куршумлија	https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/kursumli-medresa-muzej-gazi-husrev-beg/466
лагум	https://www.google.com/search?q=lagumi+beograda&hl=en-RS&gbv=2&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewiYp30q6D2AhVJLLkGHfwgCKoQ_AUIBigB&biw=1903&bih=965
лиман	https://hr.wikipedia.org/wiki/Liman#/media/Datoteka:Caspian_Sea_from_orbit.jpg
мајдан	https://imenik.rs/granit-majdan
махала	http://www.pustolovi.com/sarajevske-mahale-i-kaldrma-simbol-onog-ukras-ovog-vremena/
медреса	http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=66628 https://sh.wikipedia.org/wiki/Medresa
мезар	https://sr.wikipedia.org/wiki/Mezarje
мездраја/ мезграја	http://www.agrodan.rs/vesti/agroekonomija/zapusteno-drzavno-zemljiste-bicedato-na-besplatno-koriscenje.html
мензилана	https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0
мераја	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/28/%25D0%259C%25D0%25B5%25D1%2592%25D1%2583%25D0%25B2%25D0%25BE%25D1%2592%25D0%25B5_%25D0%25BF%25D0%25B0%25D1%2588%25D1%259A%25D0%25B0%25D0%25BA.JPG&imgrefurl=https://sr.wikipedia.org/wiki/%25D0%259F%25D0%25B0%25D1%2588%25D1%259A%25D0%25B0%25D0%25BA&h=3456&w=4608&tbid=PSnit4e-afMw0M&q=pa%C5%A1njak&tbnh=113&tbnw=150&usg=AI4_-kSNV0iXkLhibw3KZ66YePNuBK6okw&vet=1&docid=zOTxA-2GnwhOaM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwj52s_z1pr2AhWbTDA BHWFFCeQQ9QF6BAgDEAY
месцид	https://mfs-emmaus.ba/otvoren-mesdzid-u-cekanicima-kod-srebrenika/
механа	https://sr.m.wikipedia.org/sr-el/%D0%97%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5_%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B5_%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%9B_%D1%83_%D0%9E%D1%80%D1%99%D0%B5%D0%B2%D1%83
мешћем	http://rogatica-bih.blogspot.com/2016/08/mescema-u-rogatici.html
минаре	https://en.wikipedia.org/wiki/Kesik_Minare#/media/File:Antalya_-_Kesik_Minare_1.jpg
мусафир-хана	https://www.google.com/search?hl=en-RS&gbv=2&biw=1903&bih=965&tbm=isch&oq=&aqs=&q=musafirhana

нахија	https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%88%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%98%D0%B0
одаја	https://drava.info/2015/10/putopis-turska-drzava-na-dva-kontinenta/
орман	https://www.google.com/search?q=%C5%A1uma&hl=en-RS&gbv=2&biw=1903&bih=965&tbm=isch&ei=2MUDYpPVHcybkW6xIjACg&start=0&sa=N
пазар	https://znamenitostiistanbula.wordpress.com/egipatska-pijaca/
пашалук	https://www.delfi.rs/knjige/57360_beogradski_pasaluk_16871739_knjiga_delfi_knjizare.html
ракијана	http://www.beligrad.com/rakija.htm
савак	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/43/%25D0%25A0%25D0%25B5%25D0%25BA%25D0%25B0_%25D0%25A1%25D0%25B0%25D0%25BC%25D1%2583%25D1%2580.jpg/250px-%25D0%25A0%25D0%25B5%25D0%25BA%25D0%25B0_%25D0%25A1%25D0%25B0%25D0%25BC%25D1%2583%25D1%2580.jpg&imgrefurl=https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%25A0%25D0%25B5%25D0%25BA%25D0%25B0&h=188&w=250&tbnid=IOoNDF4Q-PI-BM&q=%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE+%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%92%D0%B5%E2%80%99&tbnh=83&tbnw=111&usq=AI4_-kRA0SEgUSkVYuTyFcUovlCrTZUDzg&vet=1&docid=UuS4FLudNbBl3M&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwiA5fz0u5v2AhUPqpQKHd5uDIIQ9QF6BAgFEAo
сарај	https://jugmedia.rs/sasit-pasin-saraj-iz-1790-srusen-radi-brisanja-tragova-visekovnh-osvajaca/
сарачана	http://www.seecult.org/vest/saracki-zanat-u-etnografskom
селамадук	https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A1%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%BB%D1%83%D0%BA_%D1%83_%D0%92%D1%80%D0%B0%D1%9A%D1%83
сокак	https://sh.wikipedia.org/wiki/Sokak
суват	https://www.agroklub.rs/stocarstvo/zasto-je-vazno-redovno-analizirati-vodu-kojom-se-poji-stoka/73251/
судурма	https://panagyurishte.org/museum/index.php/2012-12-08-14-50-15/2012-12-08-20-19-08
султанлук	https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A1%D1%83%D0%BB%D0%B5%D1%98%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8
сурдук	https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/zanimljivosti/klanac-samaria-u-grckoj---608141.html

табакана	https://nationalgeographic.rs/putovanja/destinacije-i-putopisi/a39235/Stavionica-koze-u-Fesu-u-Maroku.html
табија	https://sharemontenegro.me/tabija-utvrdenje-sa-najljepsim-pogledom-uskorovalorizovano/
текија	https://kasadoo.com/sr/bosna-i-hercegovina/mostar/znamenitosti/tekija-na-buni
терзихана	https://muzejleskovac.rs/bez-alata-nema-ni-zanata-terzijski-zanat/
туглана	https://www.soinfo.org/vesti/tag/ciglane/
турбе	https://www.011info.com/upoznaj-beograd/pasino-turbe-na-kalemegdanu-spomen-na-osvajaca-moreje-ili-zaboravljenog-beogradskog-upravnika Foto: Pavle Kaplanec
ћераметана	wikipedia.org/sr-ec/Црпеп#/media/Датотека:Tiled_roof_in_Dubrovnik-edit.jpg
ћерпичара	https://m-kvadrat.ba/cerpice-odrzivi-gradevinski-materijal-koji-se-moze-reciklirati/
ћефенак	Аутор: Downupside555 - Сопствено дело, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=51008352
ћумез	https://amarilisonline.com/glossary/cumez-znacenje-poreklo- reci/
ћумурана	https://visitbih.ba/cumurane-u-selima-kod-fojnice-kako-nastaje-najzdraviji-i-najkvalitetniji-drveni-ugalj/
харем	https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BC#/media/Датотека:HaremPool.jpg
чаир	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://pixnio.com/free-images/2017/05/23/2017-05-23-15-24-54-900x596.jpg&imgrefurl=https://pixnio.com/hr/krajolici/livade/drvo-livada-maslacak-biljke-nebo-pejz-az&h=596&w=900&tbnid=XWvSizeZnbgkWM&q=livada+slike&tbnh=97&tbnw=146&usq=AI4_-kQgdz5033iifp6Y6drREskiwPnDLw&vet=1&docid=b6E0fS6cCnt-OM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwix1fDo9vT2AhULac0KHRf9CeoQ9QF6BAgJEAY
чајана	https://sh.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cajana
чардак	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/51/Cardak_u_Majdanu.jpg&imgrefurl=https://sh.wikipedia.org/wiki/%25C4%258Cardak&h=2084&w=2502&tbnid=Zhceh8s9ExqhtM&q=%C4%8Dardak+slike&tbnh=125&tbnw=150&usq=AI4_-kQO_IblCw2uv6BZ1K8-IXJyqmefPw&vet=1&docid=gXKucEwebsEM3M&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwi5js2D8vT2AhVVQjABHaxqAYYQ9QF6BAgDEAo

чаршија	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://mapio.net/images-p/11348046.jpg&imgrefurl=https://mapio.net/pic/p-11348046/&h=676&w=1024&tbnid=JG2KTGGQSiSEIM&q=stara+%C4%8Dar%C5%A1ija+slike&tbnh=99&tbnw=150&usq=AI4_-kQeH7EEDeY5f2AC4FDdp3msSZGcQA&vet=1&docid=PTAbPUMcyKqmOM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwi03s6v5_n2AhU0g4kEHdyUBjgQ9QF6BAgEEAg
чатмара	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7a/Serbian_house_%2522chatmara%2522_with_wooden_%2528bonded%2529_construction_filled_with_mud.jpg&imgrefurl=https://sr.wikipedia.org/sr-el/%25D0%25A7%25D0%25B0%25D1%2582%25D0%25BC%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B0&h=1483&w=2058&tbnid=rpimvRcyDPoS7M&q=%C4%8Datmara+slike&tbnh=108&tbnw=150&usq=AI4_-kTk70MVVeXp92YugY1A2azec5U6gA&vet=1&docid=tpP69ZkvgGpUsM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEWj6tKCT8_T2AhVuQjABHW7JDTYQ9QF6BAgKEAQ
челичана	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://lookaside.fbsbx.com/lookaside/crawler/media/?media_id%3D2319615251427321&imgrefurl=https://www.facebook.com/Zenicani/photos/zenica-1959-g-pogled-na-%25C4%258Deli%25C4%258Danute-1959-godine-je-zavr%25C5%25A1enasiemens-martinova-%25C4%258Deli/2319615251427321/&h=676&w=960&tbnid=FEHWwbrRlpHvwM&q=%C4%8Deli%25C4%8Dana+slike&tbnh=104&tbnw=148&usq=AI4_-kRtCGUsPKhalqJJsFwQ8aDj1QWIoQ&vet=1&docid=KMxpsbpm8J4KhM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEWjZ_KOC-PT2AhXhTTABHRM8CAgQ9QF6BAgIEAQ https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a4/Allegheny_Ludlum_steel_furnace.jpg/640px-Allegheny_Ludlum_steel_furnace.jpg&imgrefurl=https://www.wikiwand.com/sh/Proizvodnja_%25C4%258Delika&h=496&w=640&tbnid=kGBv8jzacHOyOM&q=%C4%8Deli%25C4%8Dana+slike&tbnh=106&tbnw=137&usq=AI4_-kS4n1_-i4P8oSKY-55Mpr5EA7cRHg&vet=1&docid=pcyt2x3iyDDcxM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEWjZ_KOC-PT2AhXhTTABHRM8CAgQ9QF6BAgIEAo
чесма	https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9E%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BC%D0%B0
цада	https://www.google.com/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ea/Via_diagonalis_OR_Via_militaris_012.JPG/250px-Via_diagonalis_OR_Via_militaris_012.JPG&imgrefurl=https://sr.wikipedia.org/wiki/%25D0%25A6%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B8%25D0%25B3%25D1%2580%25D0%25B0%25D0%25B4%25D1%2581%25D0%25BA%25D0%25B8_%25D0%25B4%25D1%2580%25D1%2583%25D0%25BC&h=167&w=250&tbnid=w3BJiif_7EZAQM&q=drum,+put+slike&tbnh=74&tbnw=111&usq=AI4_-kRwklzM8-O6iubfD8PZGWOEVUlixg&vet=1&docid=hMitL68Vr7yoRM&hl=en-RS&sa=X&ved=2ahUKEwivz52hq_r2AhUVkWoFHdvyAg4Q9QF6BAgKEAQ

џамија	https://sh.wikipedia.org/wiki/Alipa%C5%A1ina_d%C5%BEamija
шећерана	http://forgottenbelgrade.com/sr/secerana/

SUMMARY

Space is a primary conceptual category, which plays a major role in the organization of our conceptual system. In addition, understanding space and movement through space contributes to understanding and interpreting time as a more abstract phenomenon. At the same time, the concept of space is adopted earlier than the concept of time in childhood. Therefore, space is the subject of interest and study in numerous scientific disciplines, philosophy, mathematics, physics, but also linguistics. Man, interacting with the environment, designing and organizing life in it, forms language units and constructions, the conceptual content of which represents his perceptual and experiential understanding of space. Thus, in most languages, the semantic category of space is one of the most developed and can be defined as a semantic universal.

The subject of research is nouns with spatial meaning (NL). The identification of such linguistic units is quite problematic because the determination of semantic boundaries in the domain of space is very diffuse. So, in this research, NL is defined as linguistic units that name an open or closed space, that is, an object that occupies a certain space. The derivation of units of this type is productive, in the lexical system of Serbian and other South Slavic, as well as other Balkan languages, there are also those that are considered unmotivated lexemes from a synchronic point of view, as well as those that come from other languages.

In the lexicon of South Slavic and other Balkan languages, words of foreign origin with a spatial meaning are very common. According to the number of lexemes with a spatial meaning of foreign origin, Turkisms stand out, which represent the main subject of interest in this study and in all the observed languages are an integral part of the lexical paradigm of NL. The largest number of Turkishisms was borrowed through direct contact, through the touch of the broad masses of the people, rather than through the written word and the activities of intellectuals.

The corpus consists of material excerpted from descriptive and dialect dictionaries in all observed languages, with special exhaustiveness of sources in Serbian, partially also in Turkish, considering that in the research itself, these languages are in focus, and the rest are in the function of highlighting similarities, but also differences that are manifested in this lexical field in the Macedonian and

Bulgarian literary and vernacular languages, but also in Greek and other Balkan languages. This corpus, which combines standard units and units from the dialect base, contributes to a better insight into the entire paradigm of Turkish words that belong to the semantic category of nouns with a spatial meaning. The corpus also includes hybrid formations, most often created by combining a base of Turkish origin with native affixes.

With regard to the type of language material, the comparative and contrastive approach was applied in the research, which is most directly related to the theory of language in contact, and its methods for determining different adaptation processes in the field of lexical borrowing. However, despite the very clear and precise adaptation criteria and principles, there was still a need to include elements of fuzzy linguistics and componential analysis in the interpretation of the observed phenomena that arose as a result of the adaptation of the original Turkish words in all observed languages and at all language levels.

In accordance with the set goals, this research determined the involvement of Turkish *nomina loci* in South Slavic and other Balkan languages and their vernaculars, as well as the procedures for adapting Turkish words at all linguistic levels (phonetic, morphological and semantic), as based on the analysis of their derivational potential established and the degree of their integration in the recipient languages, as well as their lexical status in the lexicons to which they belong. The end result is a dictionary of Turkish words with a spatial meaning, which are recorded in the observed languages. Each entry is presented uniformly on the basis of theoretical-methodological procedures and set principles of description.

Adaptation processes also have fuzzy nature since they are realized on one or more linguistic levels, and in some cases on all levels - from phonological to semantic. A large number of words from the Turkish language with a spatial meaning, from all observed subcategories, are subject to transphonemization. Cases with a single voice substitution are rarer, there are many more cases with voice substitutions within words and in suffixal formants.

Since nouns in the Turkish language also do not have a gender marker, they can fit into the noun system of Serbian and the other observed languages based on the final voice (consonant or vowel) without adaptation. Transmorphemization takes place in the direction of creating a categorical feature of the gender of borrowed Turkish words. In the adapted form, they fit into feminine nouns: by adding: *-a* (Serbian, Macedonian *калдрма*, Bulgarian *калдрма*, *калдрама*; in contrast to Greek, where these loanwords are mostly with the feature of the neuter formed by adding *-ι*: *καλντερίμι/καλντιρίμι* < *kaldırım*); *-ja* (*avlu* > Serbian, Macedonian *авлија*, Bulgarian *авлия*); *-ija* (Serbian *бусија*, Serbian, Macedonian *џусија*, Bulgarian *џусия*).

Semantic adaptation of the observed turcisms takes place in different stages – from the complete transfer of the semantic content of the Turkish word to the loanword to the creation of new authentic meanings specific to the recipient language. Starting from the basic postulates of phase linguistics, it is possible to recognize different semantic levels within the observed category, which is reflected in the discovery of the possibility of weakening the categorical boundary of space in the direction of connection with other conceptual domains, which are realized within the framework of secondary realizations of ambiguous words, but also within the framework of related sub-realization, on the plan of adaptation in the form of different variant forms that formalize the same or very similar semantic content, in the parallel use of the same units in standard languages and their vernaculars, with semantic nuances or even the creation of a new meaning in dialectics.

Authentic realizations in the recipient languages were created through the action of common transformation mechanisms - metonymy (most often, but also metaphor and synecdoche).

The scope and contain derivational nests with turcisms *nomina loci* as a motiv word are different – from those with two derivatives to very developed ones with a rich derivational network. The meanings of the derivatives correspond to the semantic categories that arose as a consequence of their semantic derivation. The basic derivational network, which consists of motiv word and grammatical derivatives and/or names of subjective assessment, but also derivatives with the meaning of monetary compensation, as in the example *магаза* (*mağaza*) > adj. *магазини*, diminutive *магазинца*, nomen agentis *магазинија* (< *mağazacı*) (> adj. *магазинијски*), *магарина* ‘fee for use of warehouse, storage fee’) or with man as denotate (Bulgarian *занданджия/зънданджия* ‘jailer’ (*zindancı*), but *зандаджия* ‘a prisoner’, Serbian *нахијаш* ‘a resident of Nahija’ (*nahiye*), *дућанија* ‘shop owner’ (*dükkan*). Certain nests contain some verbs: Serbian *лагумаџи* (> *лагумање*, *улагумаџи*), *лагумисаџи* ‘destroy with a mine’ (*lağım*), which conceptualize some kind of action. Derivatives of the second or higher degree are very rare in all the observed languages.

In addition to the mentioned semantic categories, which include derivatives from nests of minimal or smaller scope, these nests also include derivatives from the category *nomina instrumenti* (Greek *αυλόγυρος*, *αυλόθυρα*; Serbian *пшавањача*), informal name for the dog (Serbian *авлијанер*), and among the verb derivatives, there are those that have the most direct semantic and derivational connection with motiv turcism, and which name actions whose realization is inseparable from the space in which it takes place (Serbian *механисаџи*; *коначиџи*, *паваниџи*; Greek *αυλίζω* ‘shut in the yard’).

In accordance with the phase-linguistic approach in determining the status of turcisms in the lexicons of the examined languages, those with an active or partially active status and use were determined, followed by turcisms belonging to the passive lexicon: archaisms (obsolete or partially obsolete words) and historicisms. Linguistic and non-linguistic factors contribute to the suppression of Turcism from the active to the passive fund. In the first place, it is a competitive relationship with lexemes of domestic origin, but also limited territorial use. Partially outdated turcisms were mostly toponymized, and as toponyms, have a more stable place in the system: *чиџлук, илица, махала, чаир, баир*, etc.

The phasic nature of these words is also reflected in the pragmatic and stylistic domains. Certain turcisms may have the status of archaic lexemes in relation to the modern moment, but they may also have a living use in dialects, or be used for stylistic reasons in oral or written expression.

Жарко Бошњаковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
zarko.bosnjakovic@gmail.com

(Примљено: 18. октобра 2023;
Прихваћено: 31. октобра 2023)

Гордана Штасни
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
gordanastasni@ff.uns.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. *Српски дијалектолошки зборник* (коме стоји у поднаслову *Расправе и грађа*) објављује оригиналне, претходно необјављене радове: монографије из српске дијалектологије (описе фонетских, морфолошких, акценатских и синтаксичких система појединих говора), дијалекатске речнике, оригиналне (и прегледне) научне радове везане за све нивое дијалектолошких језичких истраживања и дијалекатску грађу, научну критику и полемику, приказе, хронике, библиографске прилоге. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Српском дијалектолошком зборнику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба навести у посебној напомени, при дну прве странице чланка. Уколико рад (монографија) представља одбрањену докторску или магистарску тезу, мастер рад или дипломски рад аутор је дужан да то наведе (према традицији часописа) на почетку рада, у краћем тексту (попут уводне напомене) који следи одмах након имена аутора и наслова.

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом приреме рада, у складу са међународним стандардима. Аутор предајом рукописа Уређивачком одбору *Српског дијалектолошког зборника* гарантује да понуђени рад представља резултат сопствених истраживања, да не крши ауторска права или права било које треће стране, да су приликом писања рада поштована правила научне методологије у погледу цитирања туђих извора и навода, и да рад није под тим, нити под било којим другим насловом, објављен или понуђен на објављивање у било којем другом часопису у земљи или иностранству.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег.

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, може се у одговарајућој напомени навести библиографски податак о оригиналу.
- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правоииса српскога језика*, а када се страном име први пут наведе, може се у загради дати и изворно писање, осим ако је име широко познато (на пример, Ноам Чомски), или се изворно пише исто као у српском (на пример, Филип Ф. Фортунатов).
- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора треба транскрибовати на српски језик, на пример (Белић 1941) / (Каролак 2004).
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусно-ти може дати њихов превод.

3. Рад садржи: а) име, средње слово (по жељи аутора) и презиме аутора, б) наслов, в) сажетак и кључне речи на српском (када су у питању краћи радови, а не монографије и речници), г) основни текст и дијалекатске текстове (уколико их рад има долазе после закључка), д) списак цитиране литературе (и извора), е) резиме на једном од светских језика (енглески, руски, немачки или француски) и превод кључних речи на језик резимеа и ж) назив и седиште установе у којој је аутор запослен и електронску адресу. Прилози су интегрисани кроз основни текст (карте, графикони, табеле и др.), односно дају се на одговарајућим местима у раду, и само уколико постоје посебни разлози, могу бити на крају рада. Дужина рада зависи од тематике и договора са Уредништвом (с обзиром на чињеницу да се у часопису објављују монографије, речници, али и краћи научни радови).

Име, средње слово и презиме аутора штампају се изнад наслова центрирано, а у приказима, хроникама и критикама испод текста уз десну маргину италиком.

Наслов (и поднаслов) дају се центрирано, верзалом.

Сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 10 редова), даје се на српском језику, без ознаке *Сажетак*; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста).

Кључне речи (до 10) дају се на српском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст.

Дијалекатски речници и монографије немају сажетак и кључне речи, што је у складу са традицијом часописа и уобичајеним начином објављивања овакве врсте радова.

Основни текст прилога у часопису *Српски дијалектолошки зборник* даје се на начин који одговара конкретної врсти рада (којој прилог припада) – речник, монографски опис, краћи научни рад, приказ. Структура основног текста у монографијама: уводна напомена (захвалност, пројекат, информатори и сл.), садржај, увод, разрада (која може имати различити број поглавља, односно целина), закључна разматрања (или закључак), дијалекатски текстови (нису обавезни већ пожељни додатак раду), списак литературе и извора, скраћенице, регистар (није обавезан), резиме на неком од светских језика. Дијалекатски речници, у складу са традицијом часописа, имају уводне напомене (увод) испред основног текста речника, у којима аутор износи детаље које сматра битним, даје списак скраћеница, карте и сл. Називи поглавља се дају центрирано верзалом (и могу имати римски број испред).

Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводе се на крају рада после резимеа на страном језику (уз леву маргину). Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (на пример, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Самостални истраживачи и аутори којима научноистраживачки рад није примарна професија такође назначевају свој статус. Електронска адреса аутора даје се италиком након података о установи у којој је аутор запослен. Ако је аутора више, дају се адресе свих њих.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је звездицом везана за наслов рада.

Код хронике, приказа и критике назив и седиште установе у којој је аутор запослен дају се испод имена аутора (које се налази испод текста уз десну маргину), а испод тога наводи се и електронска адреса италиком.

4. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора, године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице с које је цитат преузет и затворене заграде. Уколико је реч о поновљеном издању, редни број издања наводи се у експоненту иза године у списку литературе, на пример:

(Ивић 1986: 128)	за библиограф- ску јединицу:	Ивић 1986 ² : Павле Ивић, <i>Српски на- род и његов језик</i> , Београд: Српска књижевна задруга.
------------------	------------------------------------	---

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128–130)	за библиограф- ску јединицу:	Ивић 1986 ² : Павле Ивић, <i>Српски на- род и његов језик</i> , Београд: Српска књижевна задруга.
----------------------	------------------------------------	---

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130)	за библиограф- ску јединицу:	Ивић 1986 ² : Павле Ивић, <i>Српски на- род и његов језик</i> , Београд: Српска књижевна задруга.
-----------------------	------------------------------------	---

Уколико је реч о страном аутору, презиме треба транскрибовати на српски језик, на пример Џејмс Марфи за James J. Murphy, у тексту рада и парентезама, а изворни облик и писмо наводи се у списку литературе, на пример:

(Марфи 1974: 95)	за библиограф- ску јединицу:	Марфи 1974: James J. Murphy, <i>Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance</i> , Berkeley: University of California Press.
------------------	------------------------------------	--

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези и текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (Грицкат 1957а: 12; Грицкат 1957б: 16). Уколико више аутора носи исто презиме, потребно је навести и иницијал имена или разликовни сегмент, на пример, Ивић М. 1992; Ивић П. 1957 (за Милка Ивић, Павле Ивић) или Поповић Љуб. 1996; Поповић Људ. 2006 (за Љубомир Поповић, Људмила Поповић) и сл.

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводи се презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(Ивић и др. 2007)	за библиограф- ску јединицу	Ивић и др. 2007 ⁴ : Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, <i>Српски језички ирпиручник</i> , Београд: Београдска књига.
-------------------	-----------------------------------	---

Уколико библиографски извор има два аутора, у парентези се користи одмакнута црта између њихових презимена, на пример:

(Пипер – Клајн 2014)	за библиограф- ску јединицу	Пипер – Клајн 2014 ² : Предраг Пипер, Иван Клајн, <i>Нормативна грамати- ка српског језика</i> , Нови Сад: Матица српска.
----------------------	-----------------------------------	--

Уколико библиографски извор има два или више издавача, односно места издања, између њих користи се црта, на пример:

(Клајн 2003)	за библиограф- ску јединицу	Клајн 2003: Иван Клајн, <i>Творба речи у савременом српском језику, Други део, Суфиксација и конверзија</i> , Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
--------------	-----------------------------------	---

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити презиме аутора, на пример:

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, на пример (Белић 1958; Стевановић 1968).

5. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе.

6. Литература је одељак у коме се разрешавају библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна ме-

ста (висећи параграф – Paragraf у менију Format, опција Hanging, увлачење 1 cm).

Литература се наводи на следећи начин.

Књига:

Име и презиме аутора, име и презиме другог/других аутора ако је реч о коауторству, *Наслов књиге*, податак о броју тома, податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства, место издања: издавач.

Примери:

Белић 1958²: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развијку: лингвистичка истраживања*, 1, Београд: Полит.

Милетић 2001: Светозар Милетић, *О српском језику*, избор и предговор Чедомир Попов, Нови Сад: Градска библиотека.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Прва реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Речник:

Наслов речника (податак о редактору), податак о броју тома, место издања: издавач, година.

Примери:

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

ЕСЈС: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), I–, Praha: Academia, 1989.

Фототипско издање:

Име и презиме аутора, *Наслов књиге*, место првог издања: издавач, година првог издања; место поновљеног, фототипског издања: издавач, година поновљеног издања.

Пример:

Соларић 1810/2003: Павле Соларић, *Поминак књижески*, Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2003.

Рукописна грађа:

Име и презиме, *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име), место настанка: институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

Јован Николић, *Песмарица*, Темишвар: Архив САНУ, Београд, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији, на пример: 2а–3б, а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Секундарно ауторство:

У *Српском дијалектолошком зборнику* зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача.

Име и презиме уредника (или приређивача), *Наслов дела*, место издања: издавач.

Пример:

Радовановић 1996: Милорад Радовановић (ур.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник.

Рад у зборнику радова:

Име и презиме аутора, Наслов текста у зборнику, у: Име и презиме уредника (или приређивача), *Наслов дела*, место издања: издавач.

Пример:

Луковић 1996: Милош Луковић, Специјални стилови, у: Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 143–157.

Рад у часопису:

Име и презиме аутора, Наслов текста у публикацији, *Наслов часописа* број свеске или тома (година, или потпун датум), место, стране на којима се текст налази.

Пример:

Гортан-Премк 2017: Даринка Гортан-Премк, Српска лексикографија данас, *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4, Београд, 291–313.

Прилог у новинама:

Име и презиме аутора, Наслов текста, *Наслов новина* датум, број страна.

Пример:

Кљакић 2004: Слободан Кљакић, Черчиллов рат звезда против Хитлера, *Полиџика* 21. 12. 2004, 5.

За публикације доступне онлајн наводи се иза свих података интернет адреса и датум преузимања/приступа.

7. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а у себи садржи основне поставке и резултате истраживања. Резиме треба да буде на једном од светских језика (енглески, руски, немачки или француски). Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а Уређивачки одбор *Српског дијалектолошког зборника* обезбедиће превод. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

8. Текст рада за *Српски дијалектолошки зборник* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи, резиме, цитирану литературу, изворе и подбелешке словима величине 10 pt. Уколико аутор користи специјалне фонтове, неопходно је да их приложи.

Радове рецензирају три квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман, осим уколико обе стране (аутор и рецензент) не изразе спремност на непосредну комуникацију, што је у складу с традицијом часописа.

Уколико је неко од рецензената тражио дораду рада, аутор се упознаје са захтевима. Након исправки/дораде, чланак се поново доставља рецензенту/рецензентима ради провере испуњености постављених услова. Након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

Додатно, по пријему позитивних рецензија, Уређивачки одбор задржава право да од аутора захтева да рад уреди према нормама часописа, односно да свој рад усклади са Упутством за ауторе. Аутор је дужан да у року, који (у складу са величином рада) одређује главни уредник, изврши коректуру рада, уколико то буде од њега затражено.

Рок за завршетак процеса рецензирања радова је 12 месеци од предаје рукописа.

9. Часопис излази годишње. Радови се примају током целе године, а главни уредник у договору са Уређивачким одбором одређује (након рецензирања радова) да ли се рад прихвата, под којим условима (да ли су потребне мање или веће дораде) и када се може објавити.

10. Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату треба послати на адресе: srpski.dijalektoloski.zbornik@gmail.com, profesorremetic@gmail.com. Рукописи и прилози се не враћају.

НАПОМЕНА

Текстови „Уређивачка политика“ и
„Упутство за припрему рукописа за штампу“
часописа *Српски дијалектолошки зборник*
налазе се на интернет адреси:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/srpski-dijalektoloski-zbornik/>

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'28

СРПСКИ дијалектолошки зборник = Recueil de Dialectologie Serbe / главни уредник Слободан Реметић. – 1905, књ. 1–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905– (Београд : Планета принт). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554